

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YEREL YÖNETİMLER ANABİLİM DALI
YEREL YÖNETİMLER VE KENT POLİTİKALARI DOKTORA PROGRAMI

**YEDİKULE BELLEĞİNDE DEMİR YOLU KÜLTÜRÜNÜ ARAMAK:
BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI**

Doktora Tezi

CAN BULUBAY

İstanbul, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YEREL YÖNETİMLER ANABİLİM DALI
YEREL YÖNETİMLER VE KENT POLİTİKALARI DOKTORA PROGRAMI

**YEDİKULE BELLEĞİNDE DEMİR YOLU KÜLTÜRÜNÜ ARAMAK:
BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI**

Doktora Tezi

CAN BULUBAY

Tez Savunma Jürisi

1. Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Osman Savaşkan
2. Üye : Prof. Dr. Nihal Ekin-Erkan
3. Üye : Prof. Dr. Murat Şentürk
4. Üye : Prof. Dr. Suna Gülfer İhlamur-Öner
5. Üye : Prof. Dr. Şükrü Aslan

İstanbul, 2025

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Can Bulubay
Anabilim Dalı	: Yerel Yönetimler
Programı	: Yerel Yönetimler ve Kent Politikaları
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Osman Savaşkan
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora - Ocak 2025
Anahtar Kelimeler	: Toplumsal bellek, mekânsal bellek, demir yolu kültürü, sözlü tarih, Yedikule.

ÖZET

Yedikule, 1870'lerde kurulan ve 1990'larda kapatılan Yedikule Cer Atölyeleri'nin etkisiyle, demir yolu kültürünün uzun yıllar hissedildiği, İstanbul'un tarihî semtlerinden biridir. Bu tezde, bireysel bellek, toplumsal bellek, kültürel bellek ve mekânsal bellek kuramlarından yola çıkılarak Yedikule'deki demir yolu kültürünün geçmiş dönemdeki izleri, bu izlerin günümüze ne ölçüde ulaştığı, bu kültürün semtin belleğindeki yeri araştırılmıştır.

Yedikule Cer Atölyeleri, yakın dönemde restore edilerek farklı bir fonksiyonla tanımlanmış, konut sitesi konseptiyle açılarak yalnızca orada yaşayanın maliyetini karşılayabilen insanların kullanımına sunulmuştur. Atölyelerin yıllarca kapalı kalması ve sonrasında işlevinin değiştirilmesi, Yedikule'deki demir yolu kültürünü doğrudan etkilemiştir. Demir yolu kültürü, demiryolcuların yaşam biçimlerini, sosyal ilişkilerini, mesleki aidiyetlerini, alışkanlıklarını, buluşma pratiklerini, ürettikleri mekânları ve birçok unsuru ifade etmektedir. Bu kültür, demiryolcuların yaşadıkları ve çalıştıkları semtlerde ekonomik, toplumsal ve mekânsal bakımdan yarattıkları etkiler üzerinden takip edilebilmektedir. Bu etkiler Yedikule'de de

görülmüş, demir yolu kültürü semtin kimliğinin asli unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bu çalışmada, Yedikule belleğindeki demir yolu kültürünün izleri, yıllara yayılan saha gözlemleri ve sözlü tarihle sürülmüş, Yedikule'de yaşamış demiryolcularla ve semtin sakinleriyle bu bağlamda görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada, söz konusu müdahale biçimi üzerinden benzer kentsel müdahaleler, kültür mirasını koruma disipliniyle ilişkili olarak ayrıntılandırılmıştır. Endüstri mirası olan Yedikule Cer Atölyeleri'nin dönüşümü, atölyelerin somut olmayan kültürel miras değerine temas edilerek incelenmiş, dönüşümün Yedikule'ye olan etkilerine vurgu yapılmıştır.

Bu tez ile Yedikule, demir yolu teması merkeze alınarak çalışılmış, Yedikule Cer Atölyeleri ise sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınmış, ilgili literatürlere bu şekilde katkı sunulması amaçlanmıştır. Son yıllarda endüstri mirası ve demir yolu mirası niteliğindeki komplekslerin dönüşümleri ve çevrelerine olan yansımaları daha fazla araştırmaya konu olmaktadır. Bu araştırmalarda toplumsal bellek ve mekânsal bellek vurgularının da ilgiyle kullanıldığı görülmektedir. Tezin bu açıdan da söz konusu literatürü geliştirecek bir adım niteliği taşıyacağı düşünülmüştür.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Can Bulubay
Field : Local Governments
Programme : Local Governments and Urban Politics
Supervisor : Assoc. Prof. Osman Savaşkan
Degree Awarded and Date : Ph.D. - January 2025
Keywords : Collective memory, spatial memory, railway culture, oral history, Yedikule.

ABSTRACT

Yedikule, a historic neighborhood in Istanbul, was deeply influenced by railway culture for many years, primarily due to the presence of the Yedikule Railcar Workshops, established in the 1870s and decommissioned in the 1990s. This thesis explores the remnants of railway culture in Yedikule's past, the extent to which these remnants endure today, and the significance of this culture in shaping the neighborhood's collective memory. The research framework is informed by theories of individual, social, cultural, and spatial memory.

The Yedikule Railcar Workshops, once integral to the local community, were recently restored and repurposed as a residential complex, now accessible only to those with sufficient financial resources. The workshops' long period of inactivity, followed by their functional transformation, significantly impacted the railway culture in Yedikule. Railway culture encompasses various aspects of life, including the lifestyles, social interactions, professional identities, habits, gathering practices, and physical spaces created by railway workers. This study examines these dimensions through the economic, social, and spatial influences that railway workers

had on the neighborhoods where they lived and worked, with particular attention to Yedikule, where railway culture emerged as a cornerstone of the area's identity.

The thesis investigates the traces of this culture within Yedikule's collective memory by employing years of fieldwork and oral history interviews with former railway workers and local residents. In addition, it situates similar urban interventions within the broader context of cultural heritage preservation. The transformation of the Yedikule Railcar Workshops, as a case of industrial heritage, is analyzed with a focus on its intangible cultural heritage value and its broader implications for Yedikule.

By focusing on the theme of railway culture, this thesis aims to enrich academic discussions on Yedikule and provides a sociological perspective on the transformation of the Yedikule Railcar Workshops. The recent scholarly attention given to the transformation of industrial and railway heritage sites, and their influence on surrounding areas, often integrates themes of social and spatial memory. This thesis contributes to this growing body of research by examining the interplay between industrial heritage, urban transformation, and collective memory.

ÖNSÖZ

Hayatım boyunca peşimden gelecek ve ismimle birlikte anılacak olan doktora tezimi, İstanbul matruşkasının en içteki parçası olan, onun çekirdeğini teşkil eden, hayatımın da büyük bölümünü kaplayan Suriçi üzerine yazmak hayalimdi. Bu hayali gerçek kılmak da yalnızca kendi çabam ve adanmışlığımla mümkün olmayacaktı. Zira bir doktora tezi yazmak bağımsız ve işsiz bir araştırmacıyı maddi ve manevi bakımdan çok yıpratır bir durumdur. Bu etkileri daha az hissetmemi sağlayan ailem olmasaydı, bu tezin tek bir sayfası dahi var olamazdı. Bu nedenle ilk teşekkürüm onlara, ailemedir.

Çalışmama katkı sunan isimlere bir kez de bu sayfa aracılığıyla teşekkür etmek, nazarımda tezin olmazsa olmazıdır. Tezime kritik noktalarda ciddi eleştirileriyle değer katan, sancılı geçmeye aday bu tez sürecini olabildiğince sakin atlatmamı sağlayan, en önemlisi de karşılıklı ve denk bir saygının merkezde olduğu danışman-öğrenci ilişkisinin mümkün olduğunu gösteren danışman hocam Doç. Dr. Osman Savaşkan'a minnettarım.

Her daim gururla anacağım, başından beri hayalini kurduğum niteliği arz eden tez savunma jürimdeki hocalarıma da içten teşekkürlerimi sunuyorum. Yüksek lisansımın ilk yılı olan 2016'dan beri birçok konuda görüşüne başvurduğum ve her kapısını çaldığımda yardımcı olan, tez sürecinde yaşadığım sorunları her seferinde çözen, tezimi elinden geldiğince iyileştirmeye çalışan Prof. Dr. Nihal Ekin-Erkan'a ve tıpkı yüksek lisans tezimde olduğu gibi dokunuşlarıyla tezime değer katan Prof. Dr. Murat Şentürk'e tez izleme komitemdeki emekleri için teşekkür ediyorum. Jürimize savunma sürecinde katılan ve kıymetli fikirlerini, tespitlerini, tecrübelerini aktaran, söyledikleri her şeyi sonraki araştırma süreçlerimde de dikkate alacağım Prof. Dr. Suna Gülfer İhlamur-Öner ve Prof. Dr. Şükrü Aslan'a da süreçteki uyumları ve katkıları için teşekkür ederim.

Tezime henüz sürecin başında inanan Mehmet Berksan'a; tez sürecine ilişkin her sorumu sabırla yanıtlayarak dayanışmasını esirgemeyen Meltem Bali'ye; tez sürecindeki birçok aşamayı daha az hasarla atlamamda payı olan Emine Akturan'a; saha görüşmelerimi hayata geçirebilmemi her daim sunduğu destekle mümkün kılan demiryolcu büyüğüm Salih Aydın Özer'e ve onun şahsında tüm Yedikule Cer Atölyeleri emekçilerine; son olarak da Yedikule sakinlerine kalpten teşekkür ederim.

Can Bulubay

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xii
TABLO LİSTESİ	xiii
GÖRSEL LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
Konu Seçimi ve Kişisel Bağlam	2
Metodolojik Tercih ve Genel Tutum.....	12
Kuramsal Temel.....	14
Veri Toplama-Oluşturma.....	25
Amaçlar ve Sorular	28
Görüşmeler	31
Literatür	32
Sınırlılıklar.....	36
İçerik	38
1. BÖLÜM: TARİHSEL VE MEKÂNSAL ARKA PLAN	41
1.1. TÜRKİYE’NİN DEMİR YOLLARI TARİHİ VE YEDİKULE CER ATÖLYELERİ	41
1.1.1. Demir Yollarının Ortaya Çıkışı	41
1.1.2. Osmanlı’da Demir Yolları Atılımı.....	43
1.1.3. Rumeli Demiryolu ve Yedikule Cer Atölyeleri’nin Oluşumu.....	48
1.1.4. Demir Yollarının Osmanlı’daki Etkileri	51
1.1.5. Cumhuriyet Döneminde Demir Yolları	53
1.2. YEDİKULE’NİN TARİHSEL VE MEKÂNSAL GELİŞİMİ	56
Bölüm Sonucu.....	70
2. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	71
2.1. KAVRAM VE KURAM İLİŞKİSİ	71
2.2. BİREYDE UNUTMA VE HATIRLAMA.....	75
2.2.1. Unutma.....	77

2.2.2. Hatırlama.....	79
2.3. İNSAN VE TOPLUM ÖLÇEĞİNDE BELLEK	82
2.3.1. Bireysel Bellek	88
2.3.2. Toplumsal Bellek.....	89
2.3.3. Kültürel Bellek - İletişimsel Bellek	96
2.3.4. Anma Törenleri - Bedensel Pratikler	101
2.4. MEKÂN, KİMLİK, MİRAS KESİŞİMİNDE BELLEK	103
2.4.1. Mekânsal Bellek.....	104
2.4.2. Kent Belleği - Kent Kimliği.....	111
2.4.3. Kentsel Müdahaleler.....	114
2.4.4. Kültür Mirasının Korunması	119
2.4.4.1. Endüstri Mirası	122
2.4.4.1. Demir Yolu Mirası.....	125
Bölüm Sonucu.....	126
3. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	130
3.1. ARAŞTIRMA SÜRECİNDE KİŞİSEL BAĞLAM: BİR ÖZNE OLARAK ARAŞTIRMACI.....	130
3.2. METODOLOJİK HAZIRLIK VE ARAŞTIRMACININ TUTUMU	136
3.3. REHBER YAKLAŞIMLAR VE METODOLOJİK KONUMLANMA.....	141
3.4. ARAŞTIRMANIN DESENİ	142
3.5. KURAMSAL ÇERÇEVENİN VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİYLE İLİŞKİSİ	148
3.6. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ VE KAYNAKLARI	150
3.6.1. Sözlü Tarih.....	152
3.6.1.1. Sözlü Tarihin Gelişimi, Disiplinlerle İlişkisi ve Kullanıldığı Alanlar	153
3.6.1.2. Sözlü Tarihle Özneye Dönüş.....	157
3.6.1.3. Sözlü Tarihin Faydaları ve Riskleri	159
3.6.1.4. Sözlü Tarihte Uygulama ve Pratik.....	162
3.6.1.5. Sözlü Tarihçinin Rolü	164
3.6.1.6. Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları.....	165
3.6.2. Doküman İncelemesi	166
3.6.3. Gözlem.....	166
3.6.4. Saha Notları.....	167
3.6.5. Sosyal Medya Grupları	168
3.6.6. Fotoğraflar.....	168

3.7. ÖRNEKLEM SEÇİMİ	169
3.8. SÖZLÜ TARİH GÖRÜŞMELERİNİN PERDE ARKASI.....	170
3.9. NİTEL ANALİZ	179
Bölüm Sonucu.....	183
4. BÖLÜM: BELLEKLERDEKİ DEMİR YOLU KÜLTÜRÜ	185
4.1. DEMİRYOLCULAR NASIL HATIRLAR?.....	185
4.1.1. Geçmişle Kucaklaşma: Hatırlama	185
4.1.2. Anımsatıcı Tohumlar: Sözlü Tarihçinin Rolü	191
4.1.3. Unutulanı Hatırlamak, Yaşlanırken Canlanmak.....	195
4.1.4. Anıları Belleğe Perçinlemek: Eşyalar	197
4.1.5. Demiryolcuların Buluşma Pratikleri	201
4.1.6. Demiryolcu Belleğinde İntikal Mekanizması.....	207
4.2. DÜNDEN BUGÜNE DEMİR YOLU KÜLTÜRÜ	209
4.2.1. Demir Yollarının Çok Yönlü Etkileri	210
4.2.2. Demir Yolu Kültürünün Temel Dinamikleri.....	212
4.2.2.1. Demiryolcu Kimliği	213
4.2.2.2. Demiryolcu Olmayanların Demiryolculara Yaklaşımı	222
4.2.2.3. Demiryolcu Dayanışması	225
4.2.2.4. Demiryolcu Eşler, Demiryolcu Çocuklar	227
4.2.3. Demir Yollarının Çekirdeği: Meslek Liseleri ve Çırak Okulları.....	228
4.2.3.1. Demiryol Meslek Lisesi	230
4.2.3.2. Çırak Okulları	233
4.2.3.3. Demiryol Meslek Liseleri ve Çırak Okulları Sonrasındaki Değişim	239
4.2.4. Demir Yollarının Aydınlik Yüzü: Demirspor	240
4.2.5. Demir Yolu Kampları ve Sosyalleşme	256
4.2.6. Demiryolcu Profilinde Değişme, Demir Yolu Kültüründe Zayıflama.....	259
Bölüm Sonucu.....	265
5. BÖLÜM: YEDİKULE BELLEĞİNDEKİ DEMİR YOLU KÜLTÜRÜ	268
5.1. YEDİKULE BELLEĞİ	268
5.1.1. Özlenen Yedikule	269
5.1.2. Yedikule'nin Gayrimüslimleri	272
5.1.3. Değişen Yedikule'nin Hafıza Mekânları	277
5.2. DEMİRYOLCULARIN YEDİKULE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	293
5.2.1. Demiryolcuların Yedikule Üzerindeki Ekonomik Etkileri	294
5.2.2. Demiryolcuların Yedikule Üzerindeki Toplumsal Etkileri	296

5.2.3. Demiryolcuların Yedikule Üzerindeki Mekânsal Etkileri.....	303
5.2.3.1. Demirspor Lokali.....	304
5.2.3.2. Etkinlik Mekânı Olarak Yedikule Cer Atölyeleri	311
5.2.3.3. Temaşa Mekânı Olarak Yedikule İstasyonu.....	313
5.2.3.4. Yedikule'nin Tramvaylı Zamanları	315
5.2.3.5. Yedikule'deki Diğer Demir Yolu Mekânları.....	320
5.3. YEDİKULE BELLEĞİNE BUGÜNDEN BAKMAK	321
5.3.1. Günümüzdeki Yedikule Algısı	322
5.3.2. Yedikule'den Kopmamak.....	325
Bölüm Sonucu.....	330
6. BÖLÜM: KAMU YARARINDAN YASAĞA: YEDİKULE CER ATÖLYELERİ'NİN DÖNÜŞÜMÜ	333
6.1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE YEDİKULE CER ATÖLYELERİ.....	333
6.1.1. Yedikule Cer Atölyeleri'nin Fiziksel Nitelikleri ve İşlevi	333
6.1.2. Yedikule Cer Atölyeleri'ni Dönüştüren İdari Kararlar	344
6.1.3. Yedikule Cer Atölyeleri'ndeki Sosyal İlişkiler ve Çalışma Ortamı	346
6.2. PAHA BİÇİLEN BİR MİRAS: CER İSTANBUL.....	354
6.2.1. Yedikule'den Ayrışan Cer Atölyeleri	357
6.2.2. Sahip Çıkılan Tarih & Sahiplenilen Tarih: Söylem ve Gerçeklik	363
6.3. KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI PERSPEKTİFİNDE YEDİKULE CER ATÖLYELERİ	368
6.3.1. Koruma ve İşlevlendirmede Bellek Faktörü	368
6.3.2. Vagonaj'dan "Cer Loft"a: Dönüşümün Özeti	374
Bölüm Sonucu.....	384
SONUÇ	386
KAYNAKÇA	395
Kitaplar	395
Sürelî Yayınlar	409
Diğer Yayınlar.....	412
İnternet Kaynakları.....	414
Kişisel Arşivler	418
EKLER	419

KISALTMALAR

<i>ABD</i>	Amerika Birleşik Devletleri
<i>ERIH</i>	Avrupa Endüstri Mirası Güzergâhı
<i>Çev</i>	Çeviren
<i>Drl</i>	Derleyen
<i>Ed</i>	Editör
<i>FICCIM</i>	Uluslararası Endüstri Anıtlarını Koruma Kongresi
<i>GYO</i>	Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı
<i>Hzl</i>	Hazırlayan
<i>ICOMOS</i>	Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
<i>İBB</i>	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
<i>İETT</i>	İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri
<i>SEKA</i>	Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi
<i>TBMM</i>	Türkiye Büyük Millet Meclisi
<i>TCDD</i>	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
<i>TDK</i>	Türk Dil Kurumu
<i>TICCIH</i>	Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi
<i>TOKİ</i>	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
<i>TÜLOMSAŞ</i>	Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi A.Ş.
<i>TÜRASAS</i>	Türkiye Raylı Sistem Araçları Sanayii A.Ş.
<i>UNESCO</i>	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
<i>WHO</i>	World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)
<i>Yy</i>	Yüzyıl

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1: İletişimsel Bellek ve Kültürel Farkı	99
Tablo 2: Katılımcı Listesi.....	172

GÖRSEL LİSTESİ

Sayfa No.

Görsel 1: Yedikule Kapısı'na yakın bir nokta	2
Görsel 2: Bucakbaşı Sokak, Yedikule.....	2
Görsel 3: İsmail Paşa Bostanı olarak bilinen tarihî bostan alanına geçtiğimiz senelerde.....	3
Görsel 4: Yedikule Cer Atölyeleri'ndeki kaynak evi ve elektrikhane yapıları.....	4
Görsel 5: Yedikule Cer Atölyeleri çevresindeki panolar.....	5
Görsel 6: SEKA Kağıt Müzesi'nde SEKA çalışanlarının fotoğrafları.....	6
Görsel 7: SEKA Kağıt Müzesi'nde SEKA'daki sosyal yaşama ilişkin detaylar	6
Görsel 8: Cumhuriyet'ten sonra “Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası” ismiyle	7
Görsel 9: “Kundura”nın Hafızası: Bir Fabrikaya Sığın Dünya” isimli kalıcı sergi	8
Görsel 10: Cibali Tütün Fabrikası'nın kadın işçileri.....	8
Görsel 11: Cibali Tütün Fabrikası işçileri	8
Görsel 12: Yedikule İstasyonu.....	8
Görsel 13: Yedikule İstasyonu girişi ve cer atölyelerine de geçiş veren alt geçit.....	9
Görsel 14: Sirkeci-Halkalı tren yolunun Etyemez'deki bölümü.....	11
Görsel 15: 1975 yapımı “Nereden Çıktı Bu Velet?” filminde Etyemez alt geçidi.....	11
Görsel 16: Sultan Abdülaziz'in “Saltanat Vagonu”.....	46
Görsel 17: 1872 yılında Yedikule-Küçükçekmece arasındaki tren seferlerini gösteren	49
Görsel 18: 1885 yılında Yedikule Cer Atölyeleri'nin faal olduğunu gösteren bir plaka.....	51
Görsel 19: Yedikule Cer Atölyeleri sahası, 1990'lar	51
Görsel 20: Demir yolunun Sivas'a ulaşması nedeniyle 30 Ağustos 1930'da yapılan törende ...	53
Görsel 21: 1928-1951 yılları arasındaki yolcu sayılarını ve kilometre bazında inşa edilen.....	55
Görsel 22: Günümüzde Yedikule Mahallesi'ni oluşturan Hacı Evhaddin Mahallesi ve	57
Görsel 23: Altın Kapı	58
Görsel 24: Altın Kapı, Yedikule Hisarı ve Via Egnatia'yı işaret eden, M. İ. Nomidis.....	59
Görsel 25: İmrâhor İlyas Bey Camii (İoannes Prodromos veya Studios Manastırı Kilisesi).....	60
Görsel 26: Yedikule Hisarı, Yedikule semti, Yedikule Cer Atölyeleri	61
Görsel 27: Yedikule Hisarı'nda Genç Osman'ın öldürüldüğü söylenen oda.....	61
Görsel 28: 1875-1882 arası dönemi gösteren Ekrem Hakkı Ayverdi haritası	63
Görsel 29: Necip Bey Haritası.....	64
Görsel 30: Sur dibi bostanları, Yedikule	64
Görsel 31: Silivrikapı civarında yok edilen bostanlar	65
Görsel 32: Yedikule Gazhanesi	65
Görsel 33: Yedikule'de ahşap bir konut.....	66
Görsel 34: İstanbul Kara Surları Koruma Alanı sınırları	67
Görsel 35: Yedikule'yi kapsayan yenileme alanları	68
Görsel 36: Banliyö treni, Yedikule evleri ve Yedikule Hisarı	69
Görsel 37: İstasyon Berberi Cavit.....	175
Görsel 38: Eski adıyla İstasyon Bakkaliyesi	175
Görsel 39: Özen Emek Sitesi.....	175
Görsel 40: İstanbul Demirspor.....	175
Görsel 41: Kamu Yararına Çalışır TCDD Emeklileri Sosyal Yardım Derneği Ahmet.....	175
Görsel 42: Serkisof marka köstekli saat	199

Görsel 43: Tren maketi.....	199
Görsel 44: Yedikule Cer Atölyeleri’nde yenilenen bir vagon	201
Görsel 45: Yedikule Demirspor futbol takımı bir maç öncesi Karagümrük’teki Vefa	201
Görsel 46: Demiryolcu üniformaları.....	214
Görsel 47: TCDD personelinin kullandığı, “kuş”ları da içeren apoletler.....	224
Görsel 48: Cumhuriyet’in ilk yıllarında, 1920’ler ve 1930’larda yaygın şekilde kullanılan....	224
Görsel 49: Ankara TCDD Meslek Okulu 1947 mezunları	231
Görsel 50: Demiryol Meslek Lisesi 1993 yılı mezuniyet gecesi	233
Görsel 51: Yedikule Çırak Okulu 1972 mezunları	234
Görsel 52: Yedikule Çırak Okulu 1974 yılı mezuniyet töreni	235
Görsel 53: Eskişehir Çırak Okulu öğrencileri, TCDD tarafından Eskişehir Cer	236
Görsel 54: Eskişehir Çırak Okulu eğitiminden bir kesit.....	237
Görsel 55: Bir Yedikule Çırak Okulu mezunun 1968 yılında aldığı diploma	237
Görsel 56: Yedikule Çırak Okulu 1974 yılı mezuniyet töreninden bir kesit	238
Görsel 57: Eskişehir Demirspor tenisçileri.....	241
Görsel 58: Eskişehir Demirspor kulüp binası.....	242
Görsel 59: Demirspor Sokak, Eskişehir	242
Görsel 60: Demiryol Dergisi’nde “Demirspor Çalışmaları” bölümlerinden başlıklar	243
Görsel 61: Adana Demirspor taraftarlarının pankartlarında demir yolu vurguları	244
Görsel 62: İstanbul Demirspor amblemi, Halkalı’daki kulüp binası.....	245
Görsel 63: Demiryol Dergisi’nde “İstanbul Demirspor” ifadesi.....	245
Görsel 64: İstanbul Demirspor ve Yedikule ilişkisini gösteren bir gazete küpürü	245
Görsel 65: Sol üstte Arap Kuyusu futbol sahası, altta İmrahor İlyas Bey Camii.....	246
Görsel 66: Yedikule Demirspor yelken takımı	248
Görsel 67: Yedikule Demirspor yelken sporcuları Moda Yelken Kulübü önlerinde.....	248
Görsel 68: Yedikule Demirspor kürek takımı.....	249
Görsel 69: Yedikule Demirspor futbol takımı bir maç öncesi Karagümrük’teki Vefa	251
Görsel 70: Yedikule Demirspor futbolcuları TCDD bünyesindeki şubeler arası turnuvada	251
Görsel 71: Yedikule Demirspor voleybol takımı.....	252
Görsel 72: Yedikule Cer Atölyeleri’nde bir öğle arası futbol maçı	253
Görsel 73: İstanbul Demirspor kulüp binasından bir detay	255
Görsel 74: Demiryol-İş Sendikası Akçay kampı	258
Görsel 75: TCDD Arsuz kampı	259
Görsel 76: TCDD Samsun kampı	259
Görsel 77: 7 Mayıs 1931 tarihli Yeni Gün gazetesinde Yedikule marulu konulu karikatür	271
Görsel 78: Hagios Konstantinos Hagia Helene Rum Ortodoks Kilisesi	274
Görsel 79: 15 sene önce yıkılan, Yedikule’nin simgelerinden Marmara Apartmanı	276
Görsel 80: Yedikule’de 1908 yılında inşa edilen ve hâlen ayakta olan ahşap bir yapı	282
Görsel 81: İstasyon Berberi Cavit.....	283
Görsel 82: Yedikule Cer Atölyeleri, “8000’lik” banliyö treni, Yedikule İstasyonu	284
Görsel 83: Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı’nı ifade eden tabela Yedikule İstasyonu.....	285
Görsel 84: Yedikule İstasyonu girişi ve eskiden memurlar derneğinin bulunduğu alan.....	285
Görsel 85: Demiryolcuların eskiden sık uğradığı kahvehaneyi barındıran tarihî yapı.....	286
Görsel 86: Yedikule Cer Atölyeleri’ne geçişi işaret eden ve kaldırılan tabela ile Yedikule	287
Görsel 87: Eskiden Yedikule Cer Atölyeleri’ne geçiş veren, ancak günümüzde duvarla	287
Görsel 88: Cer atölyeleri ve istasyon arasındaki sınır, 2000’lerin sonu.....	288
Görsel 89: İstasyondan, günümüzde “CER Loft” adıyla konuta çevrilen Vagonaj binasına....	288
Görsel 90: İstasyondan, atölyelerin “yol” bölümü yapılarının yıkılmasıyla inşa edilen	289

Görsel 91: Tunca Sineması'nın girişi, İmrahor İlyasbey Caddesi	291
Görsel 92: Safa Meyhanesi.....	292
Görsel 93: Yedikule Hisarı'nda konserlerin yapıldığı alan	292
Görsel 94: CER İstanbul (Yedikule Cer Atölyeleri)	293
Görsel 95: Kazlıçeşme deri fabrikaları.....	294
Görsel 96: Yedikule Hisarı Kitabeler Kulesi'nden Top Kulesi'ne, "kara tren" geçişine ve	297
Görsel 97: Yedikule Hisarı'nın yanından geçen "kara tren" ve atölye binaları.....	298
Görsel 98: Yedikule'de tren yoluna bitişik demiryolcu lojmanı.....	299
Görsel 99: Yedikule'de tren yolu yanındaki lojmanlar	299
Görsel 100: Yedikule'de tren yolu yanındaki lojmanlar	300
Görsel 101: Yedikule Cer Atölyeleri'ndeki "Yol" bölümünden kalma bir ilk yardım	301
Görsel 102: Yedikule Emniyet sahasındaki bir maç önü fotoğrafında Yedikule.....	302
Görsel 103: Yedikule Cer Atölyeleri'nin dışında, Marmara surlarının dibinde uzanan.....	304
Görsel 104: Eskiden Yedikule Cer Atölyeleri'ne de geçiş veren, bir tarafı istasyona	305
Görsel 105: Demirspor Lokali ve demiryolcular	306
Görsel 106: Demirspor Lokali	306
Görsel 107: Demirspor Lokali'nin küçük bir kısmı ile Vagonaj binasının yanından lokale	307
Görsel 108: "Düğün" filminde Demirspor Lokali ve arka planda Marmara surları.....	308
Görsel 109: "Düğün" filminde Demirspor Lokali ve arka planda sahil yolu ile Marmara.....	308
Görsel 110: Demirspor Lokali'nin bulunduğu alan	310
Görsel 111: Demirspor Lokali'nin bulunduğu alan	310
Görsel 112: Demirspor Lokali'nin bulunduğu alan	310
Görsel 113: Demirspor Lokali'nin bulunduğu alan ve arkada görünen Vagonaj binası	310
Görsel 114: Demirspor Lokali'nin bulunduğu alan ve arkada görünen Vagonaj binası	311
Görsel 115: Orient Express güzergâhını gösteren, tren cephesine asılan pano.....	314
Görsel 116: Orient Express tanıtım afişleri	314
Görsel 117: Orient Express tanıtım afişi	315
Görsel 118: İmrahor İlyasbey Caddesi'nden Yedikule Caddesi'ne doğru	316
Görsel 119: 33 no'lu Yedikule-Bahçekapı tramvayı Yedikule'de Kürkcübaşı Hüseyin Ağa ..	316
Görsel 120: Tarihî Yarımada ve Galata'daki tramvay güzergâhları	317
Görsel 121: Son durakları Yedikule olan 33 ve 36 no'lu hatları gösteren İstanbul Tramvay ..	317
Görsel 122: 33 no'lu Yedikule-Bahçekapı tramvayı arıza hâlinde	318
Görsel 123: Osmanlıca yazılı tabelasıyla 33 no'lu Yedikule-Bahçekapı tramvayı.....	319
Görsel 124: Yedikule'den geçen tramvayların faaliyetine son verildiğine ilişkin gazete	319
Görsel 125: Demiryolu İşçileri Kilisesi.....	320
Görsel 126: Yedikule Alman Mektebi	321
Görsel 127: Tatlı Kaynak Sokak No:2'deki ahşap ev	324
Görsel 128: Yedikule Cer Atölyeleri'nin terk edilmiş dönemi, Vagonaj binası.....	327
Görsel 129: Yedikule İstasyonu.....	327
Görsel 130: Yedikule İstasyonu'ndan Yedikule Cer Atölyeleri'ne bakış	327
Görsel 131: Yedikule Cer Atölyeleri'nin terk edilmiş dönemi, Vagonaj binası.....	328
Görsel 132: Yedikule Cer Atölyeleri kompleksindeki yol atölyesi yapıları ile bu yapıların....	329
Görsel 133: 1875-1882 yılları arasını gösteren Ayverdi Haritaları paftasında Yedikule Cer...334	334
Görsel 134: 1913-1914 yıllarını gösteren Alman Mavileri Haritaları paftasında Yedikule	335
Görsel 135: 1943 tarihinde Yedikule Hisarı'ndan çekilmiş bir fotoğrafta Yedikule Cer.....	335
Görsel 136: 1940'larda çekilmiş bir hava fotoğrafında Yedikule Cer Atölyeleri ve	336
Görsel 137: Yedikule Cer Atölyeleri yapılarının inşa edildiği farklı dönemleri gösteren.....	336
Görsel 138: Yedikule Cer Atölyeleri üretimi 1938 tarihli bir plaka	337

Görsel 139: Yedikule Cer Atölyeleri Motorlu Tren Deposu çalışanları, 27 Haziran 1962	339
Görsel 140: Yedikule Cer Atölyeleri yapılarından Vagonaj'ın atıl dönemi	340
Görsel 141: Vagonaj'ın dışında, bitkilerin ve çiçeklerin atölyeleri kuşattığı dönem	341
Görsel 142: Vagonaj binası ve bakımsız durumu	342
Görsel 143: Cer atölyeleri yangınlarının çatılara verdiği zarar	342
Görsel 144: Vagonaj binası ve yangınlar sonrası harabe durumu	343
Görsel 145: Eskişehir Cer Atölyeleri'nden bir plaka	343
Görsel 146: Yedikule Cer Atölyeleri'ni içeren parsel	344
Görsel 147: 2010 yılı uydu görüntüsünde Yedikule Cer Atölyeleri'nin tescilli ve tescilsiz	345
Görsel 148: Atölyelerde karlı bir havada öğle arası futbol maçı, Vagonaj binası önü	346
Görsel 149: Yedikule Cer Atölyeleri'nde futbol oynanan sahalardan biri	347
Görsel 150: Yedikule Cer Atölyeleri'ndeki mesai saatleri gösteren pano	348
Görsel 151: Yedikule Cer Atölyeleri'nde amirler yetiştirdikleri öğrencileriyle birlikte	349
Görsel 152: Yedikule Cer Atölyeleri'nde yenilenmekte olan bir vagon	351
Görsel 153: Yedikule Cer Atölyeleri işçileri önlükleriyle bir eylemde	351
Görsel 154: Yedikule Gazhanesi	352
Görsel 155: Yedikule Gazhanesi'nin açılış merasimi, Abdullah Biraderler çekimi, 1880	353
Görsel 156: Cer İstanbul projesi kapsamında birçok atölye yapısının yıkılarak	354
Görsel 157: Cer İstanbul projesi kapsamında komplekste yapılan değişiklikleri gösteren	354
Görsel 158: Cer atölyeleri sahasında yalnızca tescilli yapıların beden duvarları ayakta	355
Görsel 159: Yedikule Hisarı Altın Kapı üzerinden Cer İstanbul apartmanları	356
Görsel 160: Sahilden Marmara surları, Cer İstanbul apartmanları ve Yedikule Hisarı Top	356
Görsel 161: Cer İstanbul Ön Satış Reklam Filmi videosundan bir detay	357
Görsel 162: Cer İstanbul projesi kapsamında inşa edilen apartmanlar	358
Görsel 163: Bizans surlarının duvarları ve kemerleriyle iç içe inşa edilen Bondaj ve Tav	359
Görsel 164: Cer İstanbul apartmanları, Marmara surlarının 97. kulesi ve 97. duvarı	359
Görsel 165: Cer İstanbul Tanıtım Filmi videosundan detaylar	360
Görsel 166: Cer İstanbul, Yedikule İstasyonu, Yedikule Gazhanesi	361
Görsel 167: Yedikule girişinde Yedikule Gazhanesi, Cer İstanbul ve Yedikule Hisarı	362
Görsel 168: Transportör Havuzu içerisine yerleştirilen tarihî dekor unsurları	364
Görsel 169: Atölye Hane kapsamında sergi alanı ve atölye olarak işlevlendirilen Orient	365
Görsel 170: Cer İstanbul tanıtım görselinde Altın Kapı'nın hatalı konumu	366
Görsel 171: Cer İstanbul ambleminin tasarım detayları	367
Görsel 172: Proje kapsamında yıkılan Demirhane, Kaynak Evi, Elektrikhane yapıları	372
Görsel 173: Tornaj yapısının iç mekânı	372
Görsel 174: Cer Loft'a dönüşen Vagonaj yapısı ve önündeki Transportör Havuzu'nun	375
Görsel 175: Solda Yolcu Vagonajı, sağda marangozhane, arka planda Yedikule Hisarı	375
Görsel 176: Vagonaj yapısının zaman içindeki evrimi	376
Görsel 177: "Cer Loft" inşası öncesinde sadece duvarları ayakta duracak şekilde bırakılan ...	377
Görsel 178: Cer Loft tanıtımlarından detaylar	379
Görsel 179: İstasyon tarafından Vagonaj'ın görünümü	382
Görsel 180: Marmara surları tarafından eski Demirspor Lokali girişi ve Vagonaj'ın	382
Görsel 181: Transportör Havuzu ve Vagonaj'ın eski görünümü ile Cer Loft tanıtımındaki	382
Görsel 182: 1988 tarihli Ayşegül Aldinç - Kara Sevda klibinde Yedikule Cer Atölyeleri	383

“Hafıza artık her yerde olmadığına göre hiçbir yerde olmamalıydı, elbette bireysel bir bilinç onu tek başına üzerine almayı kararlaştırmazsa. Hafıza ne kadar az kolektif yaşanırsa, bizzat kendileri hafıza-insan olan özel insanlara o kadar çok ihtiyaç duyar” Pierre Nora.

GİRİŞ

Bu tez çalışmasında, sahada ve ön araştırmalarımnda çeşitli unsurlarını gözlemlediğim demir yolu kültürünün niteliklerini, zaman içinde ne tür değişimler geçirdiğini, bu kültürün 150 yıllık bir demir yolu tarihine sahip olan Yedikule semtindeki yansımalarını araştırıyorum. Belleğin¹ toplumsal inşasına ve bu ilişkinin mekân düzlemindeki görünürlüğüne odaklanıyor, Yedikule’deki değişimlere ve semtteki demir yolu kültürüne yakından tanıklık etmiş veya katkı sağlamış kişilerle yaptığım sözlü tarih görüşmelerinde elde ettiğim bulguları analiz ediyor, demir yolu kültürünün Yedikule’nin belleği ve kimliğindeki yerini irdeliyor, geçmişten günümüze uzanan bir inceleme ortaya koyuyorum. Yedikule gibi tarihsel ve kültürel açıdan derinlik taşıyan semtlerdeki değişim ve dönüşümlerde merkezî yönetim ve yerel yönetimlerin kararlarının etkisini tahlil ediyor, tespitlerimi ve önerilerimi paylaşıyorum.

Giriş’in ilk kısmında araştırmacı olarak rolümü, tutumumu, hassasiyetlerimi, motivasyonumu ve tercihlerimi ana hatlarıyla açıklıyorum. Sonrasında konu seçimimle yakından ilişkili olan ve tezimin dayanakları olarak belirlediğim kavramlara ve kuramlara değiniyor, odağıma aldığım kuramları saha araştırmamda en işlevsel şekilde kullanabilmemi sağladığını düşündüğüm veri toplama tekniğinden bahsediyor, amaçlarım ve araştırma sorularımla bir çerçeve çizerek tezimin kapsamının en doğru şekilde özümsebilmesi bakımından aydınlatıcı bir ön izleme oluşturmaya çalışıyorum.

¹ “Bellek” ve “hafıza” kelimelerinin, tezde yer alan kaynakların neredeyse tümünde aynı anlamı ifade edecek şekilde kullanıldığı, bir yaklaşım farklılığını, hayat görüşünü, siyasi eğilimi ifade edecek kadar net bir ayrımın söz konusu olmadığı görülmüştür. Kaynakça bölümünde listelenen kaynaklarda 38 tane bellek, 14 tane hafıza kelimesi tercih edilmiş olması, bellek kelimesinin kullanılması yönünde bir eğilimin olduğunu ortaya koymuştur. Literatürdeki yaygın kullanıma uyum sağlama gayesinin etkisiyle, bu tezde kendi ifadelerimi oluştururken tercih ettiğim kelime bellek olmuştur. Literatürde “toplumsal bellek”, “toplumsal hafıza”, “kolektif bellek”, “kolektif hafıza” şeklinde büyük oranda homojen bir dağılım gösteren kavramda ise tercihim “toplumsal bellek”ten yana kullandım. Yazarların cümlelerini doğrudan alıntılıdığım veya atıf verdiğim durumlarda ise genelde yazar tercihlerine uydum ve “hafıza” kelimesini de akışı bozmayacak biçimde gereken yerlerde kullandım. “Hafıza mekânları” gibi literatürde köklü bir yer edinmiş kullanımlara da bir anlam karmaşası yaratmamak adına sadık kaldım.

Konu Seçimi ve Kişisel Bağlam

Konumu seçmeden önceki süreçte kesin olarak vardığım tek karar, “Tarihî Yarımada” olarak bilinen ve Fatih ilçesini oluşturan Suriçi bölgesi sınırlarındaki bir alana odaklanacak oluşumdu. Nüfusumun kayıtlı olduğu ve hayatımın birçok kritik dönemecine ev sahipliği yapan Suriçi’nin sokaklarında, surlarında, metruk yerlerinde, surlarında uzun yıllar dolaşmış, fotoğraflar çekmiş, değişimleri gözlemlemiş, insanlarla konuşmuş, araştırmalar yapmış, tüm bunları “Suriçi’nin Sesleri” isimli bir sosyal medya hesabı kurarak 2017’den beri düzenli biçimde paylaşmış biri olarak ilgi uyandırıcı birçok konu arasında gidip geldim.

Görsel 1: Yedikule Kapısı’na yakın bir nokta, Aralık 2015, Ocak 2016, Ocak 2016.
Kaynak: Can Bulubay arşivi².

Görsel 2: Bucakbaşı Sokak, Yedikule, Ocak 2016, Aralık 2023.

² Tarafımdan çekilmiş olan fotoğraflar metnin devamında kaynak belirtilmeden paylaşılmıştır.

Yedikule; sokaklarında, bostanlarında, surlarında, demir yolu hattında sık vakit geçirdiğim ve birçok detayını görsel belleğime ve dijital belleklere kaydettiğim bir Suriçi semtiydi. İstanbul'un merkezine yağan mütevazı düzeydeki karın kısıtlı erime zamanında dahi art arda günlerde yolumu düşürdüğüm (Görsel 1), semtle özdeşleşmiş eski evlerinin günden güne yok oluşunu fark ettiğim (Görsel 2), zaman geçtikçe keskinleşen mekânsal ve toplumsal ayrışmaları yerinde gözlemlediğim (Görsel 3) bir semtti.

Görsel 3: İsmail Paşa Bostanı olarak bilinen tarihî bostan alanına geçtiğimiz senelerde inşa edilen güvenli site ve eski Yedikule'den kalma bir ev, 2017.

Yedikule semti; bostanlar, mimari, koruma gibi temalar dâhilinde son yıllarda artan bir yoğunlukla çalışılmış olsa da literatür taramamda semte ilişkin bir konunun ele alınmadığını fark etmiştim. Bu durum, Yedikule'nin asli bir unsurunun göz ardı edilmesi bakımından beni rahatsız etmekle birlikte tez konusu seçimimde ise heyecan verici bir etki yaratmıştı. Yedikule denildiğinde Bizans ve Osmanlı'nın ortak üretimi olan Yedikule Hisarı, sur civarında yoğunlaşan bostanlar ve semtin kozmopolit yapısı ile birlikte ilk akla gelen unsurlardan biri de demir yolu idi. Oysa demir yoluna ilişkin izler büyük oranda silinmişti ve bu izlere ancak onları arayarak ulaşabilmek mümkündü.

1990'ların sonunda faaliyeti kalıcı olarak durdurulan Yedikule Cer Atölyeleri kompleksi metruk ve ürkütücü görüntüsüyle bir gizem oluştuyordu. 2013 yılından bu yana işlemeyen banliyö treni hattı ile birlikte Yedikule'de demir yolu ve bağlı unsurları tamamen devre dışı kalmıştı. Bu durumun geçici olup olmadığı ise bir soru işaretiydi.

Ülkemizde endüstri mirası kapsamındaki birçok tesis ve kompleksin restore edilerek çeşitli işlevlerde kamusal kullanıma açık şekilde yeniden toplum hayatına dâhil edildiği örnekler çoğalmakta iken Yedikule Cer Atölyeleri'nde lüks kullanıma yönelik

bir konut projesinin hayata geçirileceğinin 2015 yılında medyaya yansması, 2018 yılında ise proje lansmanının Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) ve Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı yetkililerinin de katılımıyla yapılması, senelere yayılan gözlemlerime dayalı olarak ortaya çıkan öngörümün netleşmesi ve endişelerimin somutlaşması sonucunu doğurdu. Konuyu benim açımdan daha ilginç kılan ve araştırma hevesimi arttıran etken ise söz konusu projenin isminin “CER İstanbul” olacağının açıklanmasıydı. Yedikule’de demir yolu kültürünün giderek silikleştiği bir ortamda, 120 yıl civarı bir süre boyunca faaliyet gösteren ve ülkenin siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal tarihi açısından büyük önem taşıyan Yedikule Cer Atölyeleri’nin güvenli bir konut sitesine dönüştürülmesi, üstelik kompleksin geçmişine duyulan bir saygının ve kompleksin korunacağının bir ifadesi olarak “CER” isminin tercih edilmesi çelişkili, ancak incelemeye fazlasıyla değer bir durum oluştuyordu.

Yedikule Cer Atölyeleri’nin kapladığı alanın genişliği ve alanın bir tarafının demir yolu, diğer tarafının Marmara surları ile çevrili oluşu, kompleksin içine girişi zorlaştıran faktörlerdi (Görsel 4). Geçmiş dönemde atölyelerin sınırlarına bazı noktalardan giriş yapmış olsam da atölyelerin yakınındaki Yedikule Hayvan Barınağı’nın da etkisiyle civarda fazla sayıda köpek oluşu ile diğer birtakım tehdit ve davranışlar beni fotoğraflama imkânından mahrum bırakmıştı. Bu da nazarımda cer atölyeleri alanının gizemini arttıran bir etki yaratıyordu.

Görsel 4: Yedikule Cer Atölyeleri’ndeki Kaynak Evi ve Elektrikhane yapıları, 2017.

Proje lansmanıyla birlikte atölyelerin etrafının çevrilmesi ve atölye dâhilindeki tarihî yapıların niteliğini ortaya koyan bilgiler ile projeye ilişkin “Öncesi & Sonrası” temalı görseller içeren panoların varlığı, “CER İstanbul”a yönelik temkinliliğimi besler nitelikte işaretler sunuyordu. 2018’in Eylül ayında iyiden iyiye şantiyeye dönüştürülen alana yaptığım ziyarette söz konusu panolardan birinde (Görsel 5) kompleks bünyesindeki çok sayıda tarihî yapıdan biri olan T1 kodlu atölye yapısının bilgilerinin yanı sıra projenin sonuç aşamasını ortaya koyan görsel, İstanbul’un ve özelde Suriçi’nin mimari dokusu, kültür mirası yapıları, toplumsal ve mekânsal belleği ve daha birçok özelliği açısından hassasiyetler taşıyan biri olarak beni olumsuz yönde şüphelere sevk etmişti. Görselin arka planında Yedikule Hisarı’nın Osmanlı zamanında inşa edilen kulelerinden biri, ön planda ise lüks konut sitesi yapıları ile sitenin sosyal donatı alanları yer alıyordu. Kompleksin tahsis edildiği şirket olan Ege Yapı’nın tahayyülündeki cer atölyeleri artık somut olarak karşımdaydı ve gördüklerim, bugüne kadar gözlemlediğim ideal endüstri mirası dönüşümleriyle örtüşmeyen bir durum oluştuyordu.

Görsel 5: Yedikule Cer Atölyeleri çevresindeki panolar, 2018.

Yedikule Cer Atölyeleri’ndeki inşaat hızla sürerken benzer nitelikteki fabrika, atölye, tesis gibi alanlarda gerçekleştirilen dönüşümleri incelemek ve bakış açımı genişletebilmek amacıyla son üç yılda çeşitli mekânları ziyaret ettim. Bunlardan üçü, Cibali Tütün Fabrikası olarak bilinen ve günümüzde Kadir Has Üniversitesi olarak faaliyet gösteren yapıdaki Rezan Has Müzesi, SEKA Kağıt Fabrikası olarak bilinen ve

günümüzde SEKA Kağıt Müzesi olarak halka açık olan fabrika ile günümüzde çeşitli işlevlerle kullanılan ve bir kısmı halka açık olan Beykoz Kundura Fabrikası idi. Üç mekânın birçok konuda farklılığı olsa da benzerlik arz ettikleri bir konu özellikle dikkatimi çekmişti. Bu mekânlarda, geçmişte orada çalışmış olan binlerce işçinin varlığı görünür kılınmış, fabrikaların içindeki sosyal yaşamlarından civar semtlerde bıraktıkları izlere kadar birçok açıdan, kalıcı bir sergi ile ziyaretçilere tanıtılmışlardı.

Görsel 6: SEKA Kağıt Müzesi'nde SEKA çalışanlarının fotoğrafları, 2022.

Görsel 7: SEKA Kağıt Müzesi'nde SEKA'daki sosyal yaşama ilişkin detaylar, 2022.

Geçmişte kağıt fabrikası işleviyle ülkemizin simge fabrikalarından biri olan ve 2000'lerin ortasında kapatılan, sonrasında fabrikaya ilişkin çoğu unsurun korunmasıyla

birlikte, fabrikanın geçmişine ve çalışanlarına ilişkin detaylı anlatımların yapıldığı, çok sayıda objenin sergilendiği bir kalıcı sergiyi de içerecek biçimde müze olarak açılan SEKA Kağıt Fabrikası'nda gördüklerim, Yedikule Cer Atölyeleri'nde gerçekleşmekte olan dönüşüm sonucunda orada bir daha göremeyeceğimi düşündüğüm detayları berraklaştırdı. SEKA'daki sergide SEKA işçilerinin (Görsel 6) fabrikadaki çalışma koşulları, SEKA evlerindeki ve civar yerleşimlerdeki yaşam biçimleri, sosyal imkânları ve etkinliklerine (Görsel 7) ilişkin birçok detay sergilenmekteydi.

Fabrika, işçi, ikamet alanı üçgenindeki yoğun etkileşimi ortaya koyan diğer mekân ise Beykoz Kundura Fabrikası idi (Görsel 8). Kompleks bünyesindeki “Kundura'nın Hafızası: Bir Fabrikaya Sığınan Dünya” isimli kalıcı sergide (Görsel 9) işçilerle yapılan sözlü tarih görüşmelerinden elde edilen verilerle sunulan anlatımlar ve çok sayıda obje ziyaretçilerin ilgisine sunulmaktaydı. Keza Rezan Has Müzesi'ndeki kalıcı sergide de Cibali Tütün Fabrikası döneminden kalma birçok eserin yanında fabrikanın işçilerine yönelik bir anlatımın yer alıyor oluşu (Görsel 10 ve 11), beni Yedikule belleğinde demir yolu kültürünü aramaya iten merak ve rahatsızlık duygusunu pekiştiriyordu.

Görsel 8: Cumhuriyet'ten sonra “Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası” ismiyle anılan kompleks, 2021.

Görsel 9: “Kundura’nın Hafızası: Bir Fabrikaya Sığın Dünya” isimli kalıcı sergi.
Kaynak: beykozkundura.com

Görsel 10: Cibali Tütün Fabrikası’nın kadın işçileri, Rezan Has Müzesi, 2023.

Görsel 11: Cibali Tütün Fabrikası işçileri, Rezan Has Müzesi, 2023.

Yedikule’de cer atölyelerinin uzun yıllar atıl kalmasının yanı sıra banliyö treninin ve şehirler arası trenlerin de 2013’ten beri çalışmaması, istasyonun ve cer atölyelerine girişi sağlayan istasyon alt geçidinin kapalı olması, istasyonun içindeki (Görsel 12) ve istasyon binasındaki (Görsel 13) tabelaların demir yoluna ilişkin yegâne işaretler olarak durması, semtteki demir yolu kültürünün unutulmaya yüz tuttuğuna yönelik kanaatimi güçlendiren sayısız detaydan sadece birkaçıydı.

Görsel 12: Yedikule İstasyonu, 2015.

Görsel 13: Yedikule İstasyonu girişi ve cer atölyelerine de geçiş veren alt geçit, 2018 ve 2022.

Konu seçimi sürecinde kişisel geçmişimi, deneyimlerimi, hassasiyetlerimi, tutkularımı ve fikirlerimi her aşamada göz önünde bulundurmuş olsam da bunların tezin bilimsel niteliğine, araştırma sürecinde bulunmam gereken konuma, verileri toplama ve yorumlama aşamasında korumam gereken objektifliğime zarar verip vermeyeceğine yönelik kaygım, kuram ve yöntem temalı derinlemesine okumalarımın temel perspektifi olarak en önemli eşlikçimdi. Creswell'in (2016, s.16) bu konuda, bir araştırma sürecinin, araştırmacıların beraberlerinde getirdikleri özgeçmişlerini, kendileri ve başkaları hakkındaki düşüncelerini, etnik ve politik konulara bakış açılarını dikkate aldıkları aşama ile başladığını söylemiş olması kanımca önemliydi. Ergur'un (2018, s.64) ise araştırmacının, sadece konusunu değil kendisini de seçmesi gerektiğini, araştırmanın sadece belli bir konuyu araştırmak demek olmadığını belirtmesi ufuk açııcıydı. Ergur'a göre dünya karşısında sürekli olarak hayrete düşebilmeyi, sürekli sorgulayabilmeyi, çocuk hayreti ile dünyaya bakabilmeyi her zaman taze tutabilen insan bir araştırmacı olmayı başarabilir; araştırmacılık bir ruh hâli ve bir varoluş biçimi olup araştırma da derin ve ontolojik bir coşkuyla yapılır ve bu olmadan yola çıkıldığında yüzeysel ve mekanik bir sonuç elde edilir. Özetle, yazara göre bir araştırmada temel nokta, dünya ile derdi olmak, verili olandan rahatsız olmak, merak etmektir.

Layder'ın (2013, s.170), araştırmacıların sosyal gerçekliğe ilişkin geniş ve derin bir farkındalık taşımaları gerektiği yönündeki cümlesi de araştırmama olan inancımı güçlendiren bir yorumdu. Neuman'ın (2020a, s.10), toplumsal bir araştırmanın hiçbir zaman gerçek insani kaygılardan arındırılmış kusursuz ve pırıpak bir uzamda yapılamayacağı, her zaman özgül tarihsel dönemlerde, kültürel ortamlarda, coğrafi mekânlarda ve sosyo-siyasal bağlamlarda gerçekleştirilebileceği şeklindeki fikri de yukarıdaki görüşlerle paralellik arz etmektedir. Yıldırım ve Şimşek'in (2016, s.55), nitel araştırma yürüten bir araştırmacının bakış açısını araştırma sürecine yansıtmasının doğal olduğunu, bu nedenle araştırmacının ne yaptığını ve nasıl yaptığını, olay ve olgulara hangi bakış açısından yaklaştığını ve nasıl anlam verdiğini ayrıntılı bir şekilde tanımlaması ve belgelerle bunu göstermesinin nitel bir araştırmada en kritik ögelerden biri olduğunu ifade etmesi, konu seçimimde aklımdan geçenleri araştırmanın çekirdeği ve çıkış noktası olarak kabul edip detaylı bir şekilde açıklama eğilimimde bir dayanak olarak belirmiştir.

Yedikule'de demir yolu kültürünün görünürlüğünün geçmişe oranla azaldığı yönündeki tespitim muhakkak ki geçmişte böyle bir kültürün var olduğunu düşünmemden ileri geliyordu. Demir yolu çalışanlarına ilişkin birçok detayın yıllar boyunca karşıma çıkması, nazarımda demiryolcular olarak addedilen demir yolu çalışanlarına yönelik bir intiba oluşturmuştu. Demir yolu bekçisi İbrahim Çivici'nin odakta olduğu ve çok sayıda kişi tarafından izlenmiş olan video haber-belgesel (Al Jazeera Turk), bir istasyon şefinin etrafında gelişen olayları konu edinen "Milyarder" isimli film (Arzu Film Youtube Kanalı), sporla ilişkim nedeniyle "Demirspor" kulüplerine kısmen vâkıf olmam, henüz popülerleşmediği dönemlerde Doğu Ekspresi ile yaptığım ve çok etkilendiğim Kars yolculuğu, Suriçi ve Yedikule'deki yürüyüşlerimde demir yolu ile ilgili her detayın ilgimi çekmesi, ne zaman tren yoluna geçişi sağlayan gizli bir aralık bulsam kendimi rayların arasına atmam (Görsel 14), hobim olan Yeşilçam filmlerinde Sirkeci-Halkalı banliyö treni hattından bir nokta gördüğümde tanımam (Görsel 15), aktif veya emekli demir yolu çalışanlarının sosyal medyadaki demiryolculuğa ilişkin paylaşımlarıyla sık karşılaşmam gibi birçok faktör beni demir yolu olgusuna ruhen yaklaştırmış, merakımı cezbetmişti.

Demir yolunun tez konum olarak çalışabileceğim olası konular arasında ağırlığının artması ise sahaya olan bakışımı biraz daha derinleştirmem sonucunda

gerçekleşmişti. Demir yolu çalışanlarının özellikle geçmiş yıllarda, çalıştıkları merkezlere yakın yerlerde ikamet etmeleri, ikamet ettikleri yerleşimlerde mesleki kimliklerini belirgin biçimde yansıtmaları, demiryolcu kimliklerinin ailelerinin de kimliği hâline gelmesi, demiryolcu olduklarının çevreleri tarafından fark edilmesi, mesai dışı zamanlarında demir yolu olgusundan kopmamaları, hiç tanımadıkları demiryolcularla bir araya geldiklerinde kısa sürede samimi olabilmeleri, çocuklarının da demir yolu çalışanı olmaları yönünde istekli olmaları ve meslekte nesilden nesile geçişin sağlanması, yaşadıkları semtlerde düzenledikleri etkinliklerle semt sakinlerine sosyal ve ekonomik anlamda katkı sunmaları gibi birçok tespitim, konu seçimim ve sonrasındaki metodolojik kurgumda beni yönlendiren etkenler olmuştu. Demir yolu kültürü, eskisi kadar olmasa da güçlü işaretlerle varlığını koruyan, ancak çeşitli sebeplerden ötürü başta Yedikule olmak üzere birçok semtte görünürlüğü giderek azalmış bir kültürdü ve izlerini sürmeye değerdi.

Görsel 14: Sirkeci-Halkalı tren yolunun Etyemez'deki bölümü, 2019.

Görsel 15: 1975 yapımı “Nereden Çıktı Bu Velet?” filminde Etyemez alt geçidi.
Kaynak: Erman Film Youtube Kanalı-1.

Metodolojik Tercih ve Genel Tutum

Yedikule’de demir yolu kültürünün görünür olmadığı, bir başka ifadeyle silinmekte olduğu yönündeki tespitim ve varsayımım, insan, kültür ve mekân odaklı bir temele oturmaktadır. Merkezî ve yerel yönetimlerin verdikleri ve semtlerin yüz yıllar boyunca birikerek bugüne gelmiş olan toplumsal ve kültürel katmanlarını zamanın olağan hızını aşacak biçimde keskin bir şekilde değiştiren kararlar Yedikule’yi de etkilemiş durumdadır. 1990’ların sonunda cer atölyelerinin faaliyetine son verilmesi, kompleksteki birimlerin başka noktalara taşınması ve atölye alanının 20 yıl kadar bir süre atıl kalması, atölye birimleri içindeki tarihî nitelikli sayısız makine ve objenin uzun yıllar boyunca yağmalanması, atölyeler kapatıldığı için çok sayıda işçinin Yedikule’yi terk etmesi ve semtle olan yakın etkileşimlerinin kesilmesi, 2013’ten 2024’e kadar 11 yıl boyunca banliyö treninin çalışmaması, cer atölyeleri alanında kalıcılık arz edecek biçimde lüks kullanıma yönelik bir konut sitesinin hayata geçirilmesi şeklindeki izlek, Yedikule denildiğinde akla gelen ilk unsurlardan olan demir yolunun ve demiryolcular olarak anılan demir yolu çalışanlarının semtin belleğinden silinmeye başlamasına neden olmuştur. Bu noktada ise zihnimde demir yolu kültürünün Yedikule’deki izlerini sürmeyi, görünür kılmayı ve geleceğe aktarmayı nasıl bir araştırma yardımıyla başarabileceğim sorusu oluşmuş, nitel bir araştırma deseninin yolundaki engelleri daha kolay kaldırabileceği, düşüncelerimdeki pürüzleri daha kolay giderebileceği fikri ağır basmıştı.

Nitel araştırma, bireylerin ve grupların insani veya toplumsal bir soruna yükledikleri anlamı araştırma ve anlama yaklaşımıdır; nitel araştırma süreci de ortaya çıkan sorun ve süreçleri, genellikle katılımcıların bulunduğu ortamda toplanan verileri, özelden genel temalara doğru tümevarımsal olarak yapılan veri analizini ve verinin anlamını yorumlayan araştırmacıyı içerir. Nitel araştırmada nihai olarak yazılan rapor esnek bir yapıya sahiptir ve bu şekilde bir araştırma faaliyeti yürüten kişiler, araştırmaya tümevarımsal bir tarz, bireysel anlama odaklanma ve bir durumun karmaşıklığını rapor etmenin önemine değer verme olarak bakan bir yaklaşımı destekler (Creswell ve Creswell, 2021, s.4). Berg ve Lune’a (2015, s.19) göre nitelik, bir şeyin nasıl, ne zaman, nerede ve niçinini, yani özünü ve ortamını ifade eder; buna bağlı olarak nitel araştırma da nesnelerin anlamlarını, kavramlarını, tanımlamalarını, karakteristiklerini, metaforlarını, sembollerini ve tasvirlerini ifade eder. Kümbetoğlu (2020, s.20) ise “niteliksel araştırma”

olarak isimlendirdiği bu tip araştırmalarda öne çıkan temel boyutları dört grupta toplamıştır: 1) Yöntem ve kuram uygunluğu, 2) Katılımcının bakış açılarının ve bu bakış açılarının çeşitliliğinin yansıtılması, 3) Araştırmacı ve araştırılan ilişkisinin yakın, etkileşimsel özellikte olması, 4) Farklı yaklaşımlara ve tekniklere (etnografi, sözlü tarih, anlatı incelemeleri vb.) açık olması.

Yedikule’de demir yolu kültürünü ararken başvurmam gereken başlıca kaynağın insanlar olduğu açıktı. Hayatlarında Yedikule’nin önemli role sahip olduğu farklı insan gruplarıyla temas etmem ve yakın diyaloglar kurmam gerekiyordu. Yedikule’yi seneler önce terk etmiş olan demiryolcular ile Yedikule’de demiryolcuların yoğun biçimde var olduğu yıllara tanıklık etmiş Yedikuleliler, aradıklarımı bulmama yardımcı olabilecek toplulukları oluşturuyordu. Cevaplarını aradığım sorularım kadar, önceden hiçbir şekilde aklıma gelmemiş detayların farkına varabilmek de insanları dinleyebilmek ve anlayabilmekten geçiyordu. Kümbetoğlu’nun (2017, s.16), insan davranışlarının birçok yönünü anlamanın, sosyal dünyanın örüntülerini ve belirli düzenliliklerini açıklamanın, tahmin etmenin, sosyal bilimcilerin temel amacı olduğunu belirtmesi bu açıdan önem arz etmektedir. Yine Kümbetoğlu’na (2017, s.46-47) göre bu bağlamda araştırmacı, araştırmanın akışı içinde farkındalık, duyarlılık, empati geliştirmeli, araştırılanların iç bakışını yakalama çabası gütmeli, öznesi ile aktif bir iletişim içinde bulunmalı, araştırdığı öznenen ayrı ve mesafeli bir duruş sergilememelidir. Araştıran ve araştırılan arasındaki etkileşime daha temkinli yaklaşan ve araştırmacının alandaki mevcut bulgulardan ve geleneksel bilgilerden etkilenirken aynı zamanda bu bilgi kümesiyle arasındaki mesafenin sınırını muhafaza etmesi gerektiği üzerinde duran görüşler de (Layder, 2013, s.66) bu aşamada araştıran olarak konumuma dikkat etmemi telkin eden uyarı işaretleriydi.

Araştırmayı yazıya dökerken kullanacağım dil ve üslup, akademik yazım biçimine ilişkin olarak herhangi bir uzlaşıya varılamamış oluşu nedeniyle araştırmamın niteliğini ciddi anlamda etkileyecek bir faktördü. Başta konu seçimi olmak üzere araştırmamın birçok aşamasında araştırmacı olarak varlığımın doğrudan etkileri olduğu ortada iken tüm bunları yazıya dökme esnasında edilgen bir çatı kullanmam, bir anlamda kendimi dışlamam anlamına gelecekti. Bir araştırmanın bilimsel niteliğini ve gücünü

birinci tekil şahıs kullanmama şartına bağlayan görüşün karşısında araştırmacıyı gerek rol gerekse dil ve üslup olarak araştırmanın merkezinde konumlandıran görüşü dikkate almak tezim özelinde doğru karar olarak gözüküyordu. Etken bir çatı kullanmak, araştırmanın araştırmadaki rolünü ne küçülterek ne de büyüterek, olduğu gibi okuyucuya aktarmak anlamına gelecekti. Suğur'un (2018, s.109-110) bu tercihe yönelik sunduğu fikri dikkat çekicidir: “...insanlar o kalıplara sığmıyor. Ki bence doğrusu da budur diye düşünüyorum. ... 3. tekil şahıs kullanacaksınız diyorlar yazarken. Şimdi mesela bunu kıranlar var. Ben diyor, bunu yaptım, gözlemledim. Bu değersizleştirmez diyor. Diğer türlü biraz pozitivist bir hegemonyanın dayatması gibi. ... Dolayısıyla Türkiye'ye biraz gecikmeli gelmiştir belki ama ben bunun faydalı olduğunu düşünüyorum”. Başka bir görüşe göre ise etken çatı kullanımı doktora tezlerinde yazıyı güçlendiren ve canlandırıcı bir etki yaratmaktadır (Creswell ve Creswell, 2021, s.87).

Kuramsal Temel

Yedikule'de uzun yıllara yayılmış bir süreç olarak gerçekleşmekte olduğunu düşündüğüm silinme, kaybolma, yok olma, unutma hadisesini derinlemesine araştırmak, öncesinde aynı derinlikte bir düşünme aşamasıyla ortaya çıkmıştı. Sementin kimliğinin önemli bir parçası olduğuna kanaat getirdiğim demir yolu kültürünün, ancak aranarak, araştırılarak, izi sürülerek ortaya çıkarılabilecek şekilde bir yerlerde saklı kalmış olması, zihnimde çeşitli kelimelerin ön plana çıkmasını sağlamış ve beni bir anlamda yönlendirmişti. Sementte bir plana bağlı olmadan ve çoğunlukla spontane gerçekleştirdiğim ayaküstü sohbetlerden, sementin geçmişine yönelik yaptığım okumalardan, önceki paragraflarda örneklediğim endüstri mirası komplekslerine olan ziyaretlerimden aklımda kalanlar içinde bazı kelimeler vardı ki onların bir kısmının beni kavramlara, olgulara ve kuramlara götürecek anahtar kelimeler olduklarını idrak etmeye başlamıştım. Unutma, hatırlama, bellek, hafıza, anı, geçmiş, gelecek, kayboluş, yok oluş, silinme, eksilme, özleme, değer, kimlik, mekân, yer, zaman, kültür, miras, insan, topluluk, koruma, aktarma, yaşatma, ritüel, değişim, süreklilik gibi kelimeler, sözünü ettiğim sohbetlerde ve araştırmalarımda en çok karşılaştığım veya düşünürken aklıma gelen kelimelerdi.

Neuman'a (2020a, s.126) göre kavramlar kuramların temel taşlarıydı ve kuramsal bir kavram da sembolle ya da kelimelerle ifade ettiğimiz bir fikirdi. Yedikule'de

demir yolu kültürünü aramaya koyulacak iken beni kuramlara, sonrasında da uygun veri toplama tekniklerine taşıyacak vasıtaların kavramlar olacağı yönündeki fikrim netleşmişti. Sosyal bilimlerde olgulara kavramlar aracılığıyla açıklama getirmeye çalışıp kavramlarla ad verdiğimiz, kimi zaman da kavramlar oluşturup olguların kavramların peşinden gelişmesini gözlediğimiz, her koşulda bilimsel çalışmalar için kavramların anahtarlarımız olduğu ve onlarsız yol alamayacağımız (Ekin-Erkan, 2014, s.109) gerçeği açıktı. Bilginin nesnesi olan, fakat aynı zamanda düşünmenin de araçları olan kavramlara (Çelebi, 2004, s.179) ilişkin zihnimde gelişen fikirleri süzdüğümde çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılan bellek ve hafıza kelimeleri öne çıkıyor, bunların kavramlar olarak ele alındığı ve kuramlara temel teşkil ettikleri net biçimde görülüyordu.

Nitel çalışmaya bilgi sağlayan yorumlayıcı bir mercek olarak nitelenen kuram (Creswell, 2019, s.43), bir konuyu nasıl araştıracağımıza ve konu üzerine nasıl kafa yoracağımıza ilişkin bir çerçeve sunar; bağlantılar kurmamıza ve bulguların önemini görmemize yardımcı olur; bir anlamda tek bir ağaçtansa ormanı görmemize yardımcı olan şeydir (Neuman, 2020a, s.169). Buna mukabil, dayarılan kuramın kutsallaştırılması ve böylelikle kurama haksızlık yapılması gibi bir risk de söz konusudur (Ergur, 2018, s.62). Yedikule'deki demir yolu kültürünü aramanın, insanları ve onların belleklerindeki detayları aramak anlamına geldiği açık iken, saha araştırmasına pencere açan kuramların da insan, toplum, bellek, kültür ve mekân temalı kuramlar olacağı kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Assmann'a (2015, s.143) göre kültür ve toplum, insan varlığının temel yapısını, indirgenemez koşullarını oluşturur; insan varlığı ancak kültür ve toplum temeli ve çerçevesinde mümkündür. O hâlde araştırmanın kuramsal altyapısını, insandan başlayarak topluma ulaşmak, kültür ve mekân katmanlarını incelemek şeklinde bir izlek dâhilinde, tüm bu unsurları bellek kavramı etrafında düzenleyerek oluşturmak, araştırmayı ana hatlarıyla tasarlamış olmak anlamına geliyordu.

Görece materyalist, ancak yaygın genel kanıya göre bellek, beyindeki yeri tespit edilebilen büyük bir arşiv merkezi olarak düşünülür ve algılarımızı toplayıp bunları sayısız raf ve çekmecedan oluşan devasa bir kütüphanede sınıflandırarak zihnimize kaydeder; bir anlamda bilgi depolama kapasitesidir (Abensour, 2022, s.15). Belleğin ele alınış biçiminin derinleşmesi ve çeşitlenmesinden sonra kavram, disiplinler arası bir

çalışma alanı hâline gelmiş, toplumsal, kültürel, mekânsal yönleriyle yorumlanmaya başlanmış, kuramlar ortaya çıkmıştır. Alver'e (2017a, s.269) göre bellek, insan ve toplumun kendilik bilincinin ana unsurudur, bir inşa etme sürecidir, var olma biçimidir, direnme odağıdır; aksi durum yıkım, ölüm ve kayıp anlamına gelir. Bu nedenle, unutuşun, zihinsel dağılmanın, bilinç kaybının, yitirmenin önüne geçer; saklar, biriktirir, kaydeder, kaybolmayı önler.

Nora (2006, s.19) belleğin, anımsama ve unutma diyalektiğine açık, uzun belirsizliklere ve ani dirilmelere elverişli ve devamlı gelişim hâlinde olduğunu belirtmiştir. Huyssen (1999, s.12-13), insan belleğinin antropolojik bir veri olmasına karşın, bir kültürün zamansallığını kurma ve yaşama tarzlarıyla yakından bağlantılı olduğu için, belleğin alacağı biçimlerin daima olumsal ve değişime tabi olduğuna dikkat çekmiştir. Belleğin dinamik ve değişime açık yönüne dikkat çeken başka bir görüşe göre ise hatırlama, basit ve doğrusal bir yapı arz etmez. Bellek konusunda çoğu zaman onu hatıraların üzerine yazıldığı bir tablete veya deftere, kimi zaman bir kutuya, mahzene veya depoya benzetme gibi bir eğilim olsa da bu tanımlar statik, güvenilir ve korunaklı bir saklama alanını ifade eder. Buna karşın bu kapalı ve korunaklı bellek imgesi çoktan dinamik ve imgelemele iç içe geçmiş bir saklama olanağına işaret eden yeni bir bellek tanımı tarafından tahtından indirilmiş durumdadır (Günay-Erkol, 2020, s.42).

İnsan belleğinin, istenildiğinde geçmişe ilişkin tüm bilgilerin bozulmamış olarak ortaya çıkarılabileceği sabit bir yapı arz etmemesi, geçmişin bugünkü karakterin ve içinde yaşanan toplumun süzgecinden geçirilerek hatırlanıp dile getirilmesi, araştırma ve veri toplama sürecinin gerektirdiği titizlik seviyesini ortaya koyuyordu. Bireysel bellekler, herhangi bir dış faktör olmadan da sahipleri tarafından bilinçli veya bilinçsiz olarak tahrif edilebilirken, araştırmacı olarak bizzat devreye girdiğinde yaşanabilecek bozulmalar bir risk olarak kendini gösteriyordu. Bu noktada ise tutarlılığı bir nebze arttırabilme potansiyeli sunan toplumsal bellek kuramı öne çıkıyordu.

Henri Bergson'un bireysel olarak ele alıp belli bir noktaya getirdiği bellek kuramını toplum düzleminde ele alarak değerlendiren ve ondan bu noktada ayrılan öğrencisi Maurice Halbwachs'a (2022, s.16) göre insan, anılarına genellikle toplum içerisinde ulaşır, onları toplum içerisinde hatırlar, tanır ve konumlandırır. Bergson'un

subjektif bir temele oturttuğu bellek anlayışından Emile Durkheim’la tanışması ve bir süre onunla çalışması sonrasında ondan ayrılarak belleği sosyal bir bağlam içinde anlamaya girişmiş olan Halbwachs’ın kuramı (Karaarslan, 2017, s.32) yaygın bir kabul görmüş ve günümüze kadar ulaşan bir etki yaratmıştır. Belleğin bireysel ve toplumsal çerçevede değerlendirilmesine ciddi bir ek, onu kültürel ve iletişimsel çerçevede ele alan Jan Assmann’dan gelmiştir. Assmann (2015, s.26-27), bellek denince insanın aklına genellikle bir iç olgu geldiğini, bunun mekânının da bireyin beyni olduğunu, yani belleğin beyin fizyolojisiyle, nöroloji ve psikolojiyle ilgili olduğunun düşünüldüğünü belirtmiş, oysa belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin organize edilmesini ve ne kadar süre ile muhafaza edileceğini, bireyin kapasitesi ve yöneliminden çok, dış koşulların, yani toplumsal ve kültürel çerçevenin koşullarının belirlediğini iddia etmiştir.

Yedikule semtinin belleğinde demir yolu kültürünü aramaya niyetlenilerek kurgulanan bir araştırmada başlıca veri kaynağının insanlar olacağı ortadaydı. İnsanlardan bu verileri toplayabilmek ise onları geçmişe götürerek, geçmişini hatırlamalarını sağlayarak mümkün olacaktı. Hatırlama denildiği vakit karşımıza çıkan bellek kuramlarının insan merkezli olanları ise bireysel, toplumsal ve kültürel olarak üç farklı çizgide gelişmiştir. İlhan’ın (2018, s.23) derlemesine baktığımızda bireysel ve toplumsal bellek yaklaşımlarının Batı düşüncesinde hâkim iki rakip yönelim olarak öne çıktıklarını, kültürel belleğin ise diğerlerine göre günümüze daha yakın bir zamanda geliştirilen, bireysel ve toplumsal bellek anlayışlarının yetersiz kaldığı konularda çözüm üretme amacı güden bir yaklaşım olarak görüldüğünü tespit ederiz. Bireysel bellek yaklaşımı, bireyin belleğine içkin anılardan hareketle bir hatırlama kavramı geliştirirken toplumsal bellek yaklaşımı ise bir grup veya topluluk içinde oluşan anıların, gene o toplumsal yapı içinde bulunduğu hatırlanacağını ileri sürerek bireysel belleğe karşı çıkar. Gelenek kavramına odaklanarak, iki bellek yaklaşımının açıklamakta zorlandığı noktaları dolduran başka bir anlayış ise hatırlamayı temsil eden bireysel ve toplumsal anlayışın gelenek kadar uzun ömürlü olmadığını, bu iki kuramın önerdiği bellek ömrünün birey veya grup ömrü kadar olduğunu, ancak gelenek söz konusu olduğunda kimlerin hatırladığından çok nelerin hatırlandığının önem kazandığını, bu şekilde bir hatırlama anlayışının da kültürel bellek kuramıyla karşılanabildiği iddia eder. Bu durumda bellek,

hem geçmişî kavrayarak gelenek hâline gelmesini tesis edecek hem de belleğin kültürel olarak inşa edilmesini sağlayacaktır (İlhan, 2018, s.23-24).

Assmann (2015, s.53), bellek ve gelenek kavramları arasındaki geçişlerin yoğunluğu nedeniyle sert bir kavramsal ayırım yapmanın anlamsız olabileceğini belirtmiş, bu nedenle toplumsal bellek kavramını üst bir kavram olarak kullanırken, onun içinde iletişimsel bellek ve kültürel bellek kavramlarını ileri sürmüştür. Assmann (2015, s.64), iletişimsel belleğin, bireysel biyografiler çerçevesinde tarihsel deneyimleri içerdiğini; gayriresmî, az biçimlendirilmiş, doğal, iletişimsel alışveriş içinde gelişen, gündelik bir biçiminin olduğunu; organik belleklerdeki canlı anılar, deneyimler, aktarılanların anlatımı gibi araçları olduğunu; 80-100 yıllık, şimdiki zamanla bağlantılı 3-4 kuşaklık bir zaman ufkuna yayıldığını; taşıyıcılarının belirsiz, bir hatırlama grubunun canlı tanıklarından oluştuğunu belirtir. Kültürel belleğin ise efsanevi bir köken tarihini, ulaşılmaz geçmişte yaşananları içerdiğini; planlanmış, çok iyi biçimlendirilmiş, törensel iletişim gibi bir biçiminin olduğunu; kesin nesneleştirme, söz, görüntü ve dans yoluyla geleneksel sembolik kodlama, sahneleme gibi araçları olduğunu; efsanevi bir geçmiş zaman ufkuna yayıldığını; taşıyıcılarının uzmanlaşmış gelenek taşıyıcılarından oluştuğunu belirtir.

İlhan'ın (2018, s.62) tespitine göre Bergson bireysel bellekte, Halbwachs ise toplumsal bellekte “intikal nosyonu”nu göz ardı etmiştir; iki yaklaşımda da geleneğin ölümsüz olma ihtimaline cevap verilmemiş, geçmişî gelecek hâline getirecek bir nosyon eksik kalmıştır; böylelikle anıların aktarılmasıyla ilgili bir refleksi olmayan bireysel bellek de toplumsal bellek de ölümlü olmaya mahkûmdur. Bu eksiklik de akıllara Connerton'ın üzerinde durduğu fikri getirir. Connerton (2019, s.17), anımsama kavramına vurgu yaparak geleneklerin canlandırma girişimlerine ihtiyaç duyduğunu öne sürmüş, bunun için de “anma törenleri” ve “bedensel pratikler” kavramlarını önermiştir.

Bergson, Halbwachs, Assmann ve Connerton'ın kuramlarında üzerinde durdukları noktaların sahadaki gerçeklikte nasıl sorgulanacağı, görüşmelerin içeriğine ve analizine nasıl etki edeceği, söz konusu kuramların araştırmanın temelindeki hatırlama eylemine yansımaları, tezin ana gündemini oluşturuyordu. Hatırlama eyleminin risklerine yönelik olarak Sancar (2016, s.43), hatırlamanın gerçekte olan olayları değil, sonradan

bir öykü hâline getirilmiş olayları referans aldığını, hatırlamanın her zaman bir anlam üretimiyle el ele gittiğini belirtmiştir. Buna göre bu anlam üretimi esnasında hatıralar yapılandırılıp öykülere tahvil edilirler ve bu nedenle hatırlama geçmişe varsayıldığından daha az bağlıdır.

Halbwachs'a (2022, s.358) göre bireyler, anılarını toplumsal belleğin çerçevelerinden yardım alarak canlandırırlar; başka bir deyişle, içerisinde toplumun ayrıştığı çeşitli gruplar, her an kendi geçmişlerini yeniden üretebilirler. Ancak çoğu zaman, geçmişlerini yeniden oluşturmalarıyla aynı anda onu tahrif de ederler. Assmann'a (2015, s.50) göre de bellek sadece geçmiş kurgulamakla kalmaz, aynı zamanda bugünün ve geleceğin deneyimlerini de organize eder.

Yedikule'de demir yolu kültürünü hatırlamanın ve aktarmanın yolu ise bu faktörlere ve risklere rağmen sözlü tarih görüşmelerinden geçmektedir. Bireylerin belleklerine başvurusu sağlanamadığı takdirde tıpkı Yedikule'deki demir yolu kültürü gibi birçok kadim yerleşimde çeşitli kültürler tarih olma durumuyla karşı karşıyadır. Öyle ki *“Geçmişin hatırlanmadığı, yani yaşanmadığı anda tarih öne çıkar. Tarih genelde geleneğin yok olduğu, sosyal belleğin kaybolduğu noktada başlar”* (Assmann, 2015, s.52).

Yedikule'de demir yolu kültürünü aramak yalnızca insan ve onun belleği odağa alınarak yürütülecek bir süreç değildir. Gerek Yedikule gerekse de semtteki birçok nokta mekân olarak ele alındığında, insanların ve toplulukların belleğine yerleşen olayların bu mekânlarda gerçekleştiği görülür. Bellek çalışmalarının gelişiminde mekân olgusunun da zaman içinde öne çıkması ve önem kazanması düşünüldüğünde, çalışmada mekân üzerinden yapılacak ve kentsel bellek ile kentsel kimlik üzerinden ortaya koyulacak bir akıl yürütme de elzem gözükmektedir.

Bu konuyla ilgili olarak Neyzi (2011, s.2), pozitivist sosyal bilimin sorgulanmasıyla birlikte teorik çözümlemelerin mekân ve zaman bağlamından soyutlanarak yapılması gerektiğine olan inancın sarsıldığını, meta anlatılar sorgulanırken bir yandan da bireye özgü mekân ve zamanın öne çıktığından bahsetmiştir. Bachelard (2017, s.39), mekânın belleğine odaklandığı çalışmasında mekânın, peteklerinin binlerce

gözünde zamanı sıkıştırılmış olarak tuttuğunu dile getirmiştir. Assmann (2015, s.47) ise bu minvalde, kendini grup olarak sağlamlaştırmak isteyen her topluluğun sadece içsel iletişim biçimlerinin sahnesi olarak değil, aynı zamanda kimliklerinin sembolü ve hatıralarının dayanak noktası olarak mekânlar yaratmak ve garanti altına almak istediğini; özetle belleğin mekâna ihtiyaç duyduğunu, mekânsallaştırma eğilimi içinde olduğunu belirtmiştir. Groh (2017, s.183) da bellek sistemlerimize depolanmış olan bilginin büyük bir kısmının doğası gereği mekânsal olduğunu vurgulamıştır. Danacıoğlu (2008, s.140-141), mekânın bellekle ve dolayısıyla insan hayatlarıyla bağlantısına ilişkin olarak her hayatın belli bir mekân ve ilişkiler silsilesi içinde aktığını, hayat öykülerimizin belli evler, sokaklar, semtler, kentler içerisinde kendilerine yollar bularak aktığını ifade etmiştir. Alver (2013, s.22) ise mekânı, insanla anlamını kazanan bir kavram olan kültürle ilişkili olarak ele almış, mekânın, kültürün hayata dâhil olduğu mahal olduğunu, onu varlık sahnesine çıkaran zemini teşkil ettiğini dile getirmiştir.

Tezin isminde “Yedikule belleği” ifadesini kullanmak şüphesiz ki bilinçli bir tercihe dayanıyordu. Yedikule’deki insanların ve toplulukların bellekleri semtin belleğiyle bütünleşiyordu. Çift yönlü gelişen bu süreçte hem Yedikule insanların ve toplulukların belleklerini doğrudan etkiliyor hem de insanlar ve topluluklar belleklerini Yedikule’ye nakşediyordu. Zaman içinde topluluklar Yedikule’den fiziken ayrılmış olsalar dahi bu etki net biçimde gözlemlenebiliyordu. Ancak insanlar gibi toplulukların da bir ömrünün olması, belleğin geleceğe aktarımı konusunda bir kesinti meydana getiriyor, unutmaya ve unutulma da bu noktada devreye giriyordu.

Bu bağlamda, Gülbetekin’in (2017, s.50), mekânların da belleği olduğuna yönelik işaretler sunduğu araştırmasına değinmek önem arz etmektedir. Yazara göre mekânların da insanlarda olduğu gibi belleği vardır ve bu bellek tarihî süreç içinde söz konusu mekâna hâkim olan ve kendi kültürel değerlerini mekâna işleyen toplumların birikimleri ve kültürel kodları ile yüklüdür. Böylelikle mekânın belleğine işlenen değerler bir yönüyle farklı kültürleri temsil etmekteyken başka bir yönüyle de artık ilgili mekânın kimliğini oluşturan ortak bir birikime evrilmiştir; bu birikimin farkında olunmadan mekânın tam ve doğru bir biçimde algılanması mümkün olmayacaktır. Aslan (2022, s.13) da bu düşüncelerle paralel olarak toplumsal bellek ve kentsel belleğin bir aradalığına

vurgu yapmış ve bir mekân olarak kentleri anlamanın yolunun, mukimlerinin öyküsünü anlamaktan geçtiğini, mekânların ve mukimlerinin ilişkisini birlikte okumak gerektiğini dile getirmiştir. Buna göre kentsel mukimlerin dilleri ve kültürleriyle; terk ettikleri veya terk etmeye mecbur kaldıkları coğrafyaları ile nasıl ilişki kurduklarına, nasıl hatırladıklarına ya da nasıl unuttuklarına bakmak gerekmektedir.

Mekânın toplum tarafından üretildiğine, toplumsal yaşamın bir yansıması olduğuna ilişkin olarak Stavrides'in (2018a, s.245) fikirleri önem arz eder. Yazara göre mekân, toplumsal ilişkilerin etkin bir biçimi, yapıcı bir unsurdur ve bizatihi bir ilişkiler kümesidir; mekân, toplumsal yaşamın etkisiz bir kabı değil, toplumsal yaşamın tezahürlerinin ve olaylarının ayrılmaz bir parçasıdır. Mekânın üretimi ve tüketiminin toplumsal bir örgütlenme ve bu örgütlenmenin sosyo-ekonomik ve politik kriterleri çerçevesinde gerçekleştiğini vurguladığı çalışmasında Yırtıcı (2005, s.1) da mekânın, toplumsal olayların içinde geçtiği sosyal bir olgu olduğunu, sosyal mekânın o toplumu kuran ilişkiler örüntüsüyle anlamlandırılabilirliğini belirtmiştir.

Mekânın toplumun belleğiyle olan ilişkisini ele alan teorisyenler içinde en bilinenlerden olan Nora ise "hafıza mekânları" kavramı ile hafızanın demir attığı yerleri irdelemiştir. Toplulukların hafızalarında yer eden mekânların yanı sıra not defterleri, aile albümleri, mektuplar ve benzeri dosyaları da bu kategoriye dâhil eden Nora'ya göre tüm bu unsurlar toplulukların anılarını ve deneyimlerini barındırır. Bu bağlamda toplumsal hafızanın mekân, beden dili, resim ve nesne gibi somut unsurlara bağlı olmasından hareketle aile, grup, ulus ölçeğinde hafıza mekânlarını ele alır (Kışmır, 2021, s.62). Hafıza çalışmalarında yoğun şekilde dayanak olarak benimsenen hafıza mekânları, Yedikule'deki demir yolu kültürünü yaşatan topluluklar ve onların bu kültürü yaşatma pratiklerini anlamak açısından araştırmamda önemli bir başlık olarak yer almıştır.

Mekân olgusunu kent ölçeğinde değerlendirdiğimizde kentsel bellek kavramı ile kentsel kimlik kavramları karşımıza çıkar. Demir yolu ve bağlı unsurlarının Yedikule, Suriçi ve İstanbul'un kentsel belleği ve kimliğindeki yeri dikkate alındığında, Yedikule'deki demir yolu kültürünün görünürlüğünde yaşanan zayıflamayı bu iki kavram üzerinden de ele almak gerekliliği ortaya çıkar. Önkal'a (2016, s.62) göre kent, fiziksel uzamın yanında sosyal ve kültürel katmanları da yansıtır; toplumun sosyal değerlerini,

ekonomik, kültürel vb. motiflerini de içeren ve aktaran kültür mekânlarına verilen addır. İnsan, kültür, mekân ve kent ilişkisine yönelik olarak Perec'in (2017, s.99) "*Şehirde insana dair olmayan hiçbir şey yoktur, kendi insanlığımız hariç*" cümlesi de bu bağlamda önemlidir. Rossi'nin (2006, s.125), kenti mimarlık ve bellek ekseninde ele aldığı çalışmasında dile getirdiği üzere şehrin kendisi orada yaşayanların toplumsal belleğidir; şehir, toplumsal belleğin "locus"u, "yer"idir.

İnsan ve toplum ölçeğinde açık biçimde görülüp yorumlanabilen bellek ve kimlik, kent ölçeğinde de söz konusudur. Sam'ın (2018, s.170) ifade ettiği üzere bir birey, kimliği, kişiliği, benliği ve belleği olmadan tanımlanamıyorsa kentler de bunlar olmadan tanımlanamaz; bu nedenle insan belleği gibi kentlerin de belleğinden bahsedilebilir. Buna göre kentsel alanlarda inşa edilen şeyler, zamansal ve mekânsal anlamda yeri geldiğinde tarihsel bir kaydı, tarihsel ara durakları niteleyebilmektedir. Böylelikle sokaklar, köprüler, anıtlar, yollar, türküleri, sanat eserleri, zaferler, yenilgiler, travmalar, bazen düz bazen de metaforik anlamlarıyla bir kentin belleğini sürekli canlı ve diri tutacak olan hatırlatıcılar olarak işlev görürler; bu şekilde kentler, canlı ve sürekli diri kalabilecek bir belleğe kavuşurlar.

Kentsel bellekle genelde birlikte ele alınan kentsel kimlik ise Alver'e (2017b, s.21-22) göre dinamik bir yapı arz eder, bir kez oluşup öylece kalmaz ve zamanla kimliği oluşturan unsurlarda değişimler olabilir. Kent kimliğinin kaynakları arasında coğrafi ve mekânsal özellikler; tarihsel, toplumsal ve kültürel özellikler; nüfus karakteri, üretim ve tüketim biçimleri; iklim ve hayata yön veren tüm değerler sayılabilir. Kentin oluşumunda yer alan bütün hususlar, aynı zamanda o kentin kimlik göstergeleridir. Buna göre bütün mekânsal organizasyonlar ve faktörler, bütün hayat şekilleri, bütün insanlar kent kimliğinin esaslı elemanlarıdır.

Birey, toplum, bellek ve mekân olgularının yakın ilişkisi, görüldüğü üzere engin bir genişlik ve derin bir külliyatla ortaya koyulabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Aytaç'a (2017, s.276) göre kent mekânları üzerinden o kentin ortak yaşam kültürünün gizlerini yakalamak, kolektif deneyimlerinin izini sürmek, gündelik yaşamın imgesel boyutlarına ilişkin veriler toplamak olası gözükür ve bu nedenle kentin kamusal mekânları zengin bir sosyolojik sondaj alanı durumundadır; buralarda yoğunlaşan insan

kalabalıklarının kültürel ve psikolojik evrenlerine yönelik potansiyel, derinlikli sosyal analizler yapmayı adeta kışkırtır. Yazar, insanları bu mekânlarda bir araya getiren şeyin, taşıdıkları ve sundukları toplumsal işlevler, ayrıştırıcı ve bütünleştirici sosyalite bağlamları olduğunu ifade etmiştir. Buna göre kent yaşamının gizemini, kent sakinlerinin kolektif bilinçaltını, gizli ve saklı dünyalarının simgesel kodlarını bu mekânların temsil gücünde bulabiliriz. 150 yıllık bir tarihi olan Yedikule Cer Atölyeleri'nin ve semtin kamusal, kültürel, toplumsal yapısı göz önünde bulundurulduğunda, kompleksin ve civarının sözü edilen sosyolojik sondaj alanı niteliğini güçlü bir şekilde taşıdığı görülebilmektedir.

Bireysel bellek gibi toplumsal bellek de dinamiklik arz eder ve her daim günümüzün algısıyla yorumlanarak sürekli bir değişime neden olur. Mekânsal bellek ve kentsel bellek de bu şekilde bir seyir izler; asla sabit kalmaz. Ancak zamanın olağan seyrinin dışına çıkılması, dışarıdan yapılan müdahaleler ile gerçekleşir. Bir kısmını kentsel müdahaleler olarak da niteleyebileceğimiz kararlar, merkezî yönetim ve yerel yönetimler eliyle, bazen de özel sektör devreye sokularak verilir ve değişim/dönüşüm süreci başlar. Bu nedenle siyasetin, mekânı ve orada var olmuş belleği doğrudan etkilediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Alver (2017a, s.272), mekân ile belleğin yakınlığının ve iç içe oluşunun her iki unsura dönük politikalarda kendini gösterdiğini, mekâna müdahale etmenin ve mekânı dönüştürmenin siyasi bir tavır olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Buna göre siyaset sürekli olarak mekâna müdahale etmekte, dolayısıyla belleği yönlendirmektedir. Mekânın dönüşümü, değişimi ve başkalaşması, aslında belleğin, hatıranın, algının ve tasavvurun dönüşmesi demektir.

Yedikule Cer Atölyeleri'nin yasal düzenlemeler sonrasında “yenileme alanı” ilan edilmesini, sonrasında bir kamu kurumu olan TOKİ ve bir gayrimenkul şirketi olan Ege Yapı ortaklığıyla konut sitesine dönüştürülmesini düşündüğümüzde, Harvey'nin yeni tip kent girişimciliğine yönelik cümleleri akla gelir. Harvey (2015, s.429), yeni kent girişimciliğinin temel olarak kamu-özel ortaklığına dayandığını, bu ortaklığın öncelikli ekonomik ve siyasi amaç olarak belli bir yöredeki koşulları geliştirmeye değil, yerin spekülasyon inşası ile gelen yatırım ve ekonomik gelişmeye odaklandığını belirtmiştir. Tekelci rant arayışını ve kapitalistleri işaret eden Harvey'ye (2015, s.498) göre sahicilik,

yerellik, tarih, kültür, kolektif bellek ve gelenek değerleri ticaret nesnesi hâline getirilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamla doğrudan ilgili olarak Aksoy'un tespitleri önemlidir. Aksoy'a (2021, s.27) göre büyük ölçekli projeler yerel özelliklere ve mahallî var olma biçimlerine karşı kayıtsızlık göstermekte, şehri boş bir sayfaymış gibi telakki edip mekânlar inşa etme çabası içine girmektedirler. Bu süreçte boş sayfa muamelesi kentsel belleğin manasızlaşması anlamına gelmekte olup bu da kentlerin belleklerini kaybetmelerine sebebiyet vermektedir.

Sözü edilen müdahale biçimlerinin belirgin tezahürlerinden biri de Yedikule Cer Atölyeleri alanında gerçekleştirilmiştir. Endüstri mirası olarak adlandırılan kültür mirası unsurlarından olan Yedikule Cer Atölyeleri, uluslararası sözleşmelerle tanımlanmış koruma ilkelerine aykırılık teşkil edecek biçimde dönüştürülmüştür. Kültür mirasının korunması, Yedikule Cer Atölyeleri'nin değerlendirileceği çok sayıda başlıktan biri olarak öne çıkmaktadır. Zira bu dönüşüm sürecinde kompleksin işlevi ve orada oluşan belleğe yönelik önemli gelişmeler, kalıcı gözüken değişimler yaşanmıştır. Atölyelerin bulunduğu alanda hayata geçirilen gayrimenkul sitesinin tanıtım içeriklerinde atölyelerin korunduğuna sıkça vurgu yapılması konuyu daha ilginç hâle getirmekte, koruma literatürünü ve bellek olgusuyla ilişkisini detaylı şekilde irdeleme gerekliliği doğurmaktadır.

Ahunbay (2019, s.9), korumayı, kültür varlıklarını güvenli geleceğe aktarmak için yapılan sürekli bakım, konservasyon, restorasyon ve izleme işlemlerini kapsayan çalışmalar olarak tanımlamıştır. Buna göre koruma uygulamalarından önce kültür varlığının, bulunduğu kentsel alan ve peyzajla ilişkisi, taşıdığı simge değeri ve diğer değerleri araştırılır. Bu bakımdan korumanın odağında varlığın özgünlüğünün, tarihî, mimari, teknik ve sanatsal değerlerinin, anlamının zedelenmemesi hedefi vardır. Tunçer (2017, s.5) ise kültür mirasının yalnızca geçmişten gelen bir dizi anıt yapı, tarihî çevreler, arkeolojik alanlar veya kültürel nesne ya da gelenekler olmadığını belirtir. Yazara göre kültür mirasının korunması, kültürel ve politik nedenlerle gelecek nesiller için korunması gerekenlerin seçimi ile uğraşan her toplumu karakterize eden bir “bellek” ve “unutkanlık” sürecidir.

Aykaç (2022, s.50) da kültür mirasının korunmasında toplumsal ve kişiler arası sürekli bir etkileşimin gerektiğine vurgu yapmış, geçmişin fiziksel kalıntılarına ve bu kalıntıların toplumla etkileşimini kesmeye odaklanmanın yalnızca yeni anıların oluşumunun önüne geçmekle kalmadığını, aynı zamanda o miras alanına özgü yeni anlamlandırmaların ortaya çıkmasını da engellediğini dile getirmiştir. Yedikule Cer Atölyeleri’nde atölye çalışanlarının ve semtin sakinlerinin birlikte ortaya koyduğu etkileşimin önce 1990’ların sonunda atölyelerin kapatılması, 2010’ların sonunda ise gayrimenkul sitesi inşaatının başlaması nedeniyle kesin olarak sonlanması, koruma olgusunun sosyal ve kültürel yönünün önemini ortaya koymakta, araştırma için ortaya kritik bir konu başlığı çıkarmaktadır.

Veri Toplama-Oluşturma

Konu seçimi, dayanan ve yol gösterici olarak belirlenen kuramlar, araştırmanın nasıl bir yöntemle yürütülmesi ve verilerin hangi tekniklerle toplanması gerektiği konusunu büyük oranda netleştirmektedir. Ergur’a (2018, s.67) göre, “*konu; kuramı, yöntemi, tekniği getirir ve çağırır*”. Silverman (2021, s.106), bu konuda, kuramın bir sınırlayıcı olmaktan çok, araştırma için bir dizi açıklama sunması gerektiğinden, yöntemin de araştırma konusuyla uyum içinde olmak zorunluluğundan bahsetmiştir. Yedikule belleğinde demir yolu kültürünü aramanın yolunun insanların ve onların oluşturduğu toplulukların geçmişlerinde bir seyahate çıkmaktan geçtiği açıktır. Dolayısıyla veri toplama ve oluşturma süreci, geçmişe gitme, anımsama, yorumlama, aktarma gibi bir izlek dâhilinde kurgulanmıştır.

Bu noktada konuyla ilgili olarak Connerton’ın (2019, s.65-66) cümlelerini doğrudan aktarmak yerinde olacaktır: “*Birçok durumda bir şeyi, başkaları beni onları anımsamaya kıışkırttığı için anımsarım; çünkü başkalarının belleği, benim belleğime yardıma gelir ve benim belleğim onların belleğinden destek alır. Ne kadar kişisel olursa olsun, her bellek yoklama işi, her anımsama, hatta yalnızca bizim tanık olduğumuz olayları anımsamamız, hatta dile getirilmemiş olarak duran düşünceleri ve duyguları anımsamamız, başka birçok kimsenin de sahip olduğu bir düşünceler kümesiyle ilişki içinde olur; kişiler, yerler, tarihler, sözcükler, dil biçimleri gibi şeylerle olur; yani bir*

parçası olduğumuz veya parçası edildiğimiz toplumların maddi ve manevi tüm yaşamlarıyla birlikte gerçekleşir”.

Yedikule semtinin asli unsurlarından olduğunu ve büyük oranda kaybolduğunu düşündüğüm demir yolu kültürünü saklı kaldığı sandıklardan çıkarıp tozlarını silmek geçmişe gitmekle mümkündür. Bu noktada Assmann’ın (2015, s.39) “*Geçmiş, ancak kendisiyle ilişki içinde olunması hâlinde ortaya çıkar*” cümlesi akla gelir. Geçmişle ilişki hâlinde olmanın en iyi yönteminin ise tezin kuramsal dayanaklarıyla da uyum göstereceği kuvvetle muhtemel olan sözlü tarih olduğunu düşünüyorum.

Sözlü tarih odaklı çalışmasında Caunce (2001, s.228), içinde yaşadığımız toplumun, geleneklerini hâlâ bir nesilden öbürüne aktardığını, ama bunu gerçekleştiren mekanizmanın eskisi gibi olmadığını, yaşamlarımızdaki değişimin hızının, geçmişin mesajlarını bugünün ihtiyaçlarına uyarlamaya devam etme kapasitemizin üstüne çıkma tehdidi yarattığını belirtmiştir. Böylesi bir durumda araştırmacının amacının ve araştırmacının rolü ile yapacaklarının daha da netleştiği görülmektedir. Yaşamlarımızın ve semtlerin değişim hızı karşısında, ömrü yüz yılı aşkın bir kültürün izlerini daha belirgin kılmak, Yedikule’de makasın açıldığı son 25-30 yılda demir yolu kültürü özelinde gerçekleşen bellek ve kültür erozyonunu bir ölçüde gidermek, tezin kişisel bağlamı, amacı ve yöntemini daha somut bir hâle getiriyor.

Danacıoğlu (2008, s.15), sözlü tarihin kapsadığı ve uygulanabildiği alanı “yanıbaşımızdaki tarih” kavramı üzerinden ele almıştır. Yazara göre yanıbaşımızdaki tarih -ister bireysel bir araştırma ister sivil bir inisiyatifin korumayı ve araştırmayı hedeflediği bir çalışmanın odak noktası olsun- aileler, sokaklar, evler, çarşılar, dükkânlar, zanaatler, semtler ve nihayet kentlerle halka halka genişleyen bir dizi konuyu içerebilir. Gündelik hayatın, belli meslek gruplarının, kaybolmuş bir zanaatin, terk edilmiş bir medresenin, tüm geçmiş öyküleri ile bir sokağın, bir kasabanın öyküsünün ya da ait olduğu zaman ve mekândan koparılarak Anadolu’ya savrulmuş bir muhacir grubunun trajedisinin peşine düşülebileceğini söyleyerek bu geniş kapsamı örneklemiştir. Bu bakımdan yanıbaşımızdaki tarih, “parçalanmış, atomize olmuş ve hatta ters yüz edilmiş” bir evreni çağırıştırır; konular sonsuz kere çeşitlenebilir.

Kapsamı bu şekilde tarif edilebilecek olan sözlü tarih, Caunce’a (2001, s.11) göre bir malzeme toplama tekniği, bugünü daha iyi anlayabilmek ve geleceği yönlendirebilmek için geçmişini anlamlandırma sürecine yapılan bir katkıdır. Sözlü tarih; siyaset tarihi, işçi tarihi, yerel tarih gibi tarih içerisinde saha çalışması geleneğinin varlığını sürdürdüğü alanlarda ya da tarihçilerin sosyoloji, antropoloji veya lehçe ve folklor araştırmaları gibi farklı saha çalışması disiplinleriyle ilişki kurabildiği alanlarda gelişme göstermiştir (Thompson, 1999, s.59). Sözlü tarih tekniği, insanların yaşam anlatılarına önem vererek, onların deneyimlerini dinleyerek, semtlerin ve insan yaşamlarının arka planında kalan gündelik hayatın tarihini daha farklı açılardan ele alabilmeyi olanaklı kılmaktadır (İlyasoğlu ve Soytemel, 2006, s.115).

Veri çeşitlemesi sağlama çabam, sözlü tarih ile topladığım ve oluşturduğum görüşme verilerinin dışında da elimde bir veri havuzu oluşmasını beraberinde getirmişti. Sahadaki bireysel turlarım, birçok mekânda birçok insanla diyalog kurmam ve kayıt altına aldığım görüşmelerin hemen sonrasında zihnimde oluşan fikirleri ve yorumları aktardığım saha notları da nitel araştırmaları besleyen bir unsur olarak veri setimde önemli bir yer tutmuştur.

Kurumsal ve kişisel arşivlerden elde ettiğim birçok fotoğraf ve harita görseli de araştırmamın zenginleşmesini sağlamıştır. Sözlü tarih görüşmelerinde katılımcıların hem ricam hem de bazen kendi inisiyatifleriyle kişisel arşivlerden fotoğraf, belge gibi unsurlar getirmeleri ve araştırmamda kullanmama izin vermeleri, anlatının görsel gücünü oluşturabilmek açısından önem arz etmiştir. Ek olarak sosyal medyadaki demir yolu ve Yedikule temalı gruplarda da eski tarihlere kadar giderek yaptığım araştırmalarda karşıma önemli bilgiler ve görseller çıkmıştır.

Tüm bunların yanında konumu hem seçmemi hem de çalışmamı sağlayan ana unsur ise sahada uzun yıllara yayılan kişisel gözlemlerim ve sohbetlerimdi. Gözlemlerimle Yedikule’deki değişimleri ve gelişmeleri yerinde fark edebilmiş, Yedikule’nin eski günlerine ve günümüze nelerin ulaşmadığına yönelik olarak semtin eskilerinden bilgiler toplayabilmişim. Sahada topladığım ve katılımcılarla birlikte oluşturduğum tüm verileri uzun yıllara yayılan bu gözlemlerimin süzgecinden geçirebilmek bir anlamda verilerimin sağlamasını yapabilmek imkânını sağladı.

Amaçlar ve Sorular

Araştırma fikrinin zihnimde oluşmaya başladığı ilk aşamalarda araştırma problemim mevcuttu. Ancak amacım, soru işaretlerim ve merakımı cezbeden konu başlıkları, sahada yaptığım ön görüşmeler ve literatür taraması sonrasında berraklaşmış, araştırmamın kapsamını ve bu kapsam dâhilinde izlemem gereken yolu netleştirmişti.

Silverman’a (2021, s.105) göre araştırma problemleri bir anda sıfırdan ortaya çıkmaz. Ortaya çıkışlarında bazen bilimsel bir tartışma, bazen bir toplumsal sorun etkindir. Yıldırım ve Şimşek (2016, s.83), araştırma problemlerinin, geleneksel araştırmalarda olduğu gibi araştırma sürecinin başında belirlendikten sonra kendisinden sonra gelen aşamaları etkileyen, ancak onlardan etkilenmeyen bir aşama olmadığını belirtmiştir. Nitel araştırmalarda araştırma problemleri merkezde yer alır ve bu problem etrafında oluşacak diğer aşamaları doğrudan etkiler; bu aşamalar da araştırma probleminin daha açık bir biçimde belirlenmesine ve tanımlanmasına katkıda bulunurlar. Araştırmanın ilerleyen aşamalarında ortaya çıkan bulgular, araştırma probleminin kapsamının ve derinliğinin belirlenmesinde veya değiştirilmesinde etken olabilmektedir ve bu nitel araştırmalar açısından istenen bir durumdur. Araştırma problemlerini oluşturmada ve değerlendirmede dikkate alınan iki önemli ölçüt ise “önem” ve “yapılabilirlik”tir. Bu araştırmada, Yedikule’deki demir yolu kültürünün yıllar içinde bir değişim geçirip geçirmediği, değişim söz konusu ise ne ölçüde gerçekleştiği, bu kültürün gerek kendi içinde gerekse semt düzlemindeki izlerinin ortaya çıkarılmadığı takdirde geleceğe aktarılamama ihtimali, işçi topluluklarının semtlerle olan etkileşimlerinin yeterince araştırılmaması, merkezî yönetimin ve yerel yönetimlerin kentsel müdahale ölçekli kararlarında semtlerin bellekleri ve kimliklerinin asli unsurları olan kültürleri göz önüne almamaları temel problemler olarak araştırmayı sürüklemiş, yönlendirmiş, diğer aşamalardan etkilenmiştir.

Bu teze ilişkin amaçlarım, tezin içeriğiyle ilgili olan ve tezin yaratmasını arzuladığım etkiyle ilgili olan amaçlardan oluşuyor. Bu amaçları sırasıyla şu şekilde özetliyorum:

-Güçlü işaretlerle varlığını koruyan, ancak birçok sebepten ötürü başta Yedikule olmak üzere birçok semtte görünürlüğünün giderek azalmış olduğu izlenimini uyandıran demir yolu kültürünü tarif edebilmek,

-Yedikule'deki demir yolu kültürüne katkı sağlamış olan toplulukların yaşamlarını ve onların bu kültürü yaşatma pratiklerini anlayabilmek, toplumsal bellek çerçevesinde bunu yorumlayabilmek,

-Yaşamlarımızın ve semtlerin değişim hızı karşısında, ömrü yüz yılı aşkın ve bulunduğu yerlerde çeşitli açılardan etkiler yaratmış olan bir kültürün izlerini daha belirgin hâle getirmek,

-İstanbul'un tarihî kent merkezi olan Suriçi bölgesindeki unutulmaya yüz tutmuş insan hayatlarının ve parçası oldukları toplumsallıkların yapılacak araştırmalarla somut kılınmasına katkı sunmak; ilgili ilçe belediyesinin kısa bir süredir yürüttüğü sözlü tarih projesiyle sakinlerinin hatıralarından bünyesindeki semtlere ilişkin yaşanmışlıkları kayda geçirmesiyle paralel olarak, toplumsal ve kentsel bellekte yaşanan kesintilerin az da olsa önüne geçebilmek,

-Toplumsal bellek ve kentsel bellek ekseninde gelişen ve sözlü tarih ile yürütülen araştırmalarda görsel arşivin ve kişisel bağlamın yerine ve önemine ilişkin bir deneme yapmak,

-Demir yolu kültürünün Yedikule'deki izlerini sürmeyi, görünür kılmayı ve geleceğe aktarmayı sağlayabilecek bir kültür mirası anlatısı kurabilmek ve tutumumun, tercihlerimin, yöntemimin benzer araştırmalara sirayetini sağlayabilmek,

-Tarihî Yarımada'nın belleğinde yer etmiş, ancak çeşitli nedenlerle devre dışı kalmış olan endüstri mirası niteliğindeki mekânlara ve bu mekânları emekleriyle var etmiş olan çalışanlara ilişkin yürütülecek araştırmalara yön verici ve teşvik edici bir etki yaratabilmek,

-Sürecin sonunda, Yedikule semtinin önemli bileşenlerinden olan demir yolu çalışanlarının kültürünü, tarihini ve semtle olan bağlarını ortaya çıkarabilmek, semt ve

Çalışanlar arasındaki etkileşim üzerinden toplumsal bellek düzleminde bir anlatı kurabilmek, henüz çalışılmamış olan benzer konularda araştırmacıları motive edebilmek.

Tezle ilgili amaçlarıma ulaşabilmek için özellikle veri toplama ve oluşturma aşamasıyla olarak oluşturduğum hedeflerim de söz konusu. Hedeflerimden ilkinı, Yedikule Cer Atölyeleri alışanlarının sosyal dünyalarına, mesleklerini ve tecrübelerini nesilden nesile aktarmalarına, yaşadıkları ve çalıştıkları semt olan Yedikule ile ilişkilerine, demir yolcu kimliklerine ilişkin algılarına yönelik kurguladığım mülakatlar ile araştırmamın birincil kaynak verilerini elde etmek olarak belirledim. Fotoğraf albümleri, resmî belgeler, günlükler gibi ikincil kaynak olarak değerdendirilebilecek verileri elde etmek, saha araştırmasında karşılaşılabileceğim ve araştırma sürecimi etkileme potansiyeli olduğunu düşündüğüm her türlü gelişmeyi saha notları olarak kaydetmek düşüncem de nitel araştırma desenimin bir gereğı olarak gördüğüm hedeflerden biri. Bir başka hedefim ise sözlü tarihin odağında yer alan yaşlı insanların hayatlarında kısa bir süreliğine de olsa esenlik sağlayabilmek, kendi yaş gruplarından insanlarla temaslarında bir sıklaşma yaratabilmek.

Araştırmamı bir fikir aşamasından daha ileri boyutlara taşımam, sahada yaptığım ön görüşmeler ve literatür taramam sonrası gerçekleşmişti. Sorularımın zaman içinde olgunlaşmasıyla birlikte araştırmama daha net bir perspektifle bakabilmem sonucunda araştırma sorularım da netleşmişti. Kümbetoğlu'na (2020, s.28-29) göre niteliksel araştırmaların soruları “nasıl olmuş”, “nasıl olmakta”, “nedir”, “nelerdir”, “neler oluyor” gibi soru formlarında olup “neden” ve “niçin” gibi daha ziyade sebep-sonuç ilişkisini ortaya koymayı amaçlayan niceliksel araştırma sorularının karşısında konumlanmaktadır. Araştırma sorusu başlangıçta muğlak, sınırları belirlenmemiş bir hâldedir; bu noktada araştırmacının ön bilgisi, ön yargısı ve deneyimleri devrededir. Süreç içinde önemli boyutlar, olgular, ilişkiler ortaya çıktığında çerçeve yavaş yavaş netleşmeye başlamaktadır. Silverman (2021, s.43, 130), araştırma sorularının analitik yönünü teorik endişelerin yönlendirmesi gerektiğini ifade etmiş, soruların araştırmanın sınırlarını belirlediğini, araştırmacının daha kolay odaklanabilmesini sağladığını, ihtiyaç duyulabilecek metotları gösterdiğini vurgulamıştır.

Bu soruları şöyle ifade edebiliriz:

-Yedikule'deki demir yolu kültürünü oluşturan unsurlar nelerdir?

-Yedikule'de ve benzer nitelikteki semtlerde işçi grupları ve semt arasındaki etkileşimin dinamikleri nasıldır?

-Merkezî yönetim ve yerel yönetimlerin Yedikule ve benzer nitelikteki semtleri kapsayan kararları bu semtlerin bellekleri ve kimliklerinde nasıl bir etki yaratmaktadır?

-Yedikule'de demir yolu kültürü önemini yitirdiğinde, demiryolcular semtten ayrıldığında, semtin belleği ve kimliğinde nasıl değişiklikler ortaya çıkmıştır?

-Belleğin toplumsal inşası, yolu Yedikule'den geçmiş demiryolcular özelinde nasıl gerçekleştirilmiştir?

-Eski Yedikule Cer Atölyeleri emekçileri demir yolu kültürünü hangi pratiklerle yaşatmaktadır?

-Yedikule Cer Atölyeleri'nde CER İstanbul sitesinin inşa edilesi Yedikule'nin ve sakinlerinin belleğinde nasıl kırılmalar yaratmıştır?

-Kültür mirasını koruma disiplini belleğin ve kimliğin konumlandırıldığı yer, evrensel koruma ilkeleriyle ne ölçüde tutarlıdır?

Görüşmeler

Araştırmamın veri setinde sözlü tarih görüşmeleri ana gövdeyi oluşturdu. 20 adet sözlü tarih görüşmesini katılımcıların onay vermeleriyle ses kayıtları olarak gerçekleştirdim. Bu 20 görüşme toplam 31 saat sürdü ve çoğunlukla demir yolu temalı mekânlarda gerçekleşti.

Görüşeceğim kişileri belirlerken öncelikle amaçlı örneklem yoluna başvurdum. Yedikule Cer Atölyeleri'nde çalışmış olan demiryolculara ve Yedikule'de uzun yıllar yaşayarak oradaki demir yolu kültürünü yakından gözlemlemiş olan semt sakinlerine ulaştım. Görüştüğüm kişilerin referans olmasıyla başka kişilerle de temas kurup görüşmeler yaptım ve böylelikle bir anlamda kartopu örneklemden de faydalanmış oldum.

Katılımcıların imzalı onaylarıyla gerçekleştirdiğim ve tezde kullandığım görüşmeler haricinde katılımcıların rıza göstermemeleri nedeniyle veri havuzuma dâhil etmediğim, ancak sahaya bakışımı derinleştiren, sözlü tarihin alanına girdiğini düşündüğüm görüşmeler de yaptım. Bunların yanı sıra derinlemesine bireysel görüşmeler olarak niteleyebileceğim ve sahadaki güncel gelişmelere yönelik bilgi seviyemi arttıran, bazen spontane bazen ise planlı gerçekleşen görüşmelerim de söz konusu oldu.

Literatür

Araştırmamın konu seçimi aşamasında, hazırlık sürecinde ve yazımı esnasında birçok kez literatür taraması yapmak gerekliliği oluştu. Seçtiğim konunun zihnimde oluşturduğum kurgu ile önceden çalışılıp çalışılmadığını kontrol etmek, belirlediğim kuramsal temeli ve veri toplama tekniklerini içeren çalışmaların güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmeye çalışmak, hangi konuların yoğun çalışıldığını veya göz ardı edildiğini incelemek, kendi araştırmamın nerede konumlanacağını öngörmek için birkaç safhada literatür taraması gerçekleştirdim.

Yedikule semti, Tarihî Yarımada içerisindeki Eminönü, Süleymaniye, Fener, Balat gibi semtler kadar yoğun çalışılmamış olsa da mimarlık, mühendislik, restorasyon, peyzaj, tarih gibi alanlarda akademik düzeyde belli oranda çalışılmış bir semtti. Ancak semtteki demir yolu kültürü, titiz bir şekilde incelenmemiş bir sahayı imliyordu. Yedikule Cer Atölyeleri çeşitli tezlere konu olduysa da bu çalışmalar alanın daha ziyade fiziksel yönüne odaklanan, mimarlık ve mühendislik alanındaki çalışmalardı. Bu bakımdan kendi yaklaşımım, Yedikule özelinde önceden hayata geçirilmemiş bir çalışmayı teşkil edecek olması bakımından literatüre katmayı amaçladığım bir yenilik olarak belirmişti.

Literatür taraması yapmanın ve araştırmaya eklemlenmenin şu şekilde özetlenebilecek birçok amacı vardır: Bir bilgi birikimine aşina olunduğunu göstermek; araştırmacının bir alanda ve onun başlıca meseleleri hakkında yürütülmüş olan araştırmaları bildiğini göstererek güvenilirlik sağlamak; mevcut araştırmayı önceki araştırmaların bağlamı içinde konumlandırarak önceki araştırmaların izlediği yolu ve şu anki projenin bununla nasıl ilişkilendiğini göstermek; geçmişin “çıkılmaz sokakları”nı ya da “kör noktaları”nı tespit ederek yeni araştırmaları tetiklemek, potansiyel taşıyan alanları işaret etmek; geçerliliği devam eden bilginin eksiklerini göstermek ve araştırmanın bu

eksikliklere ne tür cevaplar sunduğunu ifade etmek; tezin ileri bölümlerinde iddialar sunabilmeyi sağlamak; araştırmayı değerli kılanın ne olduğunu ortaya koyabilmek; literatürün sunduğu birikimden faydalanabilmek; önceki araştırmalarda hangi kavramların kullanılıp tartışıldığını ve hangi kuramsal tartışmaların yapıldığını görmek. (Neuman, 2020a, s.228; Silverman, 2021, s.467; Kümbetoğlu, 2020, s.21).

Literatür taramasının yapılması kadar nasıl yapıldığı ve tarif edildiği de önem taşır. Neuman’a (2020a, s.249) göre bir literatür taraması yazmanın yanlış yolu, bir dizi araştırmayı her birinin bulgularının özetiyle birlikte listelemektir ve bu tercih bir amaç duygusu vermekte başarısız olur, birbirine iliştilmiş bir dizi not görüntüsü oluşur.

Layder ise literatür taraması konusunda farklı bir yöne dikkat çekmiştir. Buna göre araştırmacı kendisini yalnızca teorik kökene sahip fikir ve kavramlarla sınırlamamalı, teorik ve teknik olmayan literatür kümelerine de başvurmalıdır. Her türden kitap (roman ve diğer türler), dergi, belge, video vb. içerikler de kavrayışlar sağlayan kaynaklar olabilirler. Bu açıdan bu tip kaynaklar sadece sosyolojik literatürle belirgin veya formel bir bağlantıları olmadığı gerekçesiyle göz ardı edilmemelidir. Bu düşünceden hareketle akademik literatürdeki incelemelerimin yanı sıra roman, şiir, otobiyografi gibi birtakım kaynaklara da göz attım ve gerek Yedikule’nin gönüllerdeki yerine gerekse de demiryolculuğa ve demir yolu kültürüne ilişkin hissedilenlere daha geniş bir pencereden bakabilme şansına sahip oldum.

Literatür taramasıyla ilgili önemli bir noktanın üzerinde ise Becker (2021, s.190) durmuş, *“Siz literatürü kullanın; onun sizi kullanmasına izin vermeyin”* ifadesini kullanmıştır. Buna göre egemen yaklaşımların güdümüne girmemek gerektiği gibi onların karşısında net bir şekilde durmak da doğru olmayabilir. Söylenmek istenen şeylerin, paylaşılacak istenen savların literatürdeki hâkim anlayış nedeniyle ortaya koyulamaması, literatürün araştırmacıya engel olduğu anlamına gelir. Ancak her koşulda literatürle belli bir ölçüde ilişkili kalmak gerektiği de açıktır. Silverman’ın (2021, s.70) *“Tekerleği yeniden icat etmekle uğraşmayın”* cümlesi de bu bağlamda okunabilir.

Tezin odağındaki mekân olan Yedikule Cer Atölyeleri çeşitli tezlerde incelenmiş bir mekândır. Mimarlık alanındaki çalışmada Ünal (2009), Yedikule’deki atölyelerin

fiziksel koruma sorunlarını ele almıştır. İnşaat mühendisliği alanındaki tezinde Karadağ (2019), Yedikule Cer Atölyeleri alanındaki tescilli yapılar için statik güçlendirme önerileri sunmuştur. Mimarlık alanındaki bir diğer tezde ise Özdemir (2021), endüstri mirasının koruma ve işlevlendirme sorunsalını Yedikule Cer Atölyesi bünyesindeki tek bir yapı (Bondaj ve Tav Ocağı) üzerinden incelemiştir. Bu bakımdan kendi çalışmam, atölyelerin içindeki sosyal ilişkilere ve atölyelerin çevreyle olan ilişkilerine sosyoloji perspektifiyle odaklanması açısından bu çalışmalardan farklı bir yere oturmaktadır.

Yedikule semti ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda Yedikule civarındaki bostanların öne çıktığı görülmektedir. Bostanları çıkarıp semte bütüncül anlamda baktığımızda ise az sayıda çalışma göze çarpar. Bunlar içinde, şehir ve bölge planlama alanında, Çetin'in (2011), sürdürülebilir kentsel yenilemeyi Yedikule örneği üzerinden incelediği tezi ön plandadır. Mimarlık alanındaki bir tezde ise Sarıcioğlu (2019), Yedikule'nin İmrahor mevkisine tarihî çevre koruma perspektifiyle yaklaşmıştır. Bunların yanı sıra Yedikule'ye odaklı olmasalar da kısmen değinen çalışmalar da söz konusudur. Ancak Yedikule'yi demir yolu kültürünü merkeze alarak masaya yatıran akademik bir çalışma mevcut değildir. Bu durum da kendi çalışmamın taşıdığı özgün değeri güçlendirmektedir.

Yedikule Cer Atölyeleri kompleksini bir örneği sayabileceğimiz kültür mirası, endüstri mirası, demir yolu mirası örneklerinin korunması ve işlevlendirilmesi konusu son yıllarda artan bir ilgiyle ele alınmaktadır. İlgili koruma yaklaşımlarında mekânın kimliğine ve mekânda oluşmuş belleğe artan bir ilgiyle vurgu yapıldığı görülmektedir. İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri sunduğu tezinde Köksal (2005), kapsamlı bir belgeleme çalışması sunmuştur. Kolektif bir projenin ürünü olarak 2024 yılında kamuoyuyla paylaşılan "İzmit SEKA'nın Dönüşümü" isimli yayın ise ülkenin en çok bilinen endüstri mirası örneklerinden olan SEKA Kağıt Fabrikası'nın disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması ve SEKA emekçileriyle sözlü tarih görüşmeleri yapılması bakımından güncel ve nitelikli bir çalışma olarak literatürdeki yerini almıştır. Çalışmada, emekçilerle fabrikadaki yaşamlarına ve sosyal hayatlarına yönelik detaylı görüşmeler yapılması, fabrika alanının çevre yerleşimlerle ilişkisine

değinilmiş olması, kendi çalışmamı konumlandığı yer ve yürüdüğüm yol ile belli açılardan örtüştüğünü görmem bakımından önem arz etmiştir.

Ülkemizdeki cer atölyeleri arasında çok önemli bir yeri olan Sivas Cer Atölyesi'nin kültür mirası değerine vurgu yapmaları ve özellikle somut olmayan kültürel miras değerini irdelemeleri açısından Akbulut-Özpay ve Akpınar'ın (2020) çalışması, literatürde tespit ettiğim ve çalışmamı da konumlandırmaya çalıştığım boşluğa önemli bir katkı sunmuştur. Sivas Cer Atölyeleri ile alakalı yeni tarihli bir makalede ise Ede ve Öztürk (2024) tarafından mekâna toplumsal bellek penceresinden bakılmış, kapsamlı bir anket çalışması yapılarak mekânın Sivas belleğindeki yeri irdelenmiş, literatürde var olduğunu düşündüğüm boşluğa bir katkı sunulmuştur. Cesur (2021) da Sivas Cer Atölyeleri'ni merkeze almış, cer atölyelerinin kentin sosyo-kültürel yapısına etkilerini ve bunun basındaki yansımalarını incelemiş, bu tip komplekslerin çevreleriyle sıkı toplumsal bağları olduğu yönündeki -araştırmamla paralel- bir içerik ile literatürü geliştirmiştir. Haydarpaşa Garı da demir yolu temalı birçok çalışmaya konu olmuş, İstanbul'un belleğinde önemli yeri olan mekânlardandır. Uzunoğlu (2018), çalışmasında kültür mirası alanlarının toplumsal bellek bağlamında işlevlendirilmesini Haydarpaşa özelinde incelemiştir. Kolektif bir çalışma olarak Yüksel (2021) editörlüğünde oluşturulan “Haydarpaşa Kitabı: Mekân, Kent, Mücadele” isimli çalışmada ise gar ve çevresi, çeşitli disiplinlerin bakış açılarıyla irdelenmiştir. Sivas ile birlikte bir dönem Türkiye'nin en geniş demir yolu atölyeleri komplekslerinden birini oluşturan Eskişehir TÜLOMSAŞ demir yolu tesislerini incelediği makalesinde ise Topgül (2017), tesisin aktif olduğu dönemdeki çalışma ilişkilerini sözlü tarihle görünür kılmıştır.

İstanbul'daki endüstri mirası mekânlarını toplumsal bellek temasıyla ele alan çalışmalar artış eğilimindedir. Yiğit'in (2024) tezinde Bomonti Bira Fabrikası toplumsal bellek çerçevesiyle incelenmiş, araştırmanın veri toplama tekniklerinde sözlü tarih ciddi bir yer tutmuştur. Çalışmada fabrikanın günümüzde dönüştüğü yapı da incelenmiş, karşılaştırmalı bir perspektif sunulurken nelerin yitirildiği ve değiştiği detaylı bir şekilde incelenmiştir. Kamu fabrikalarının müdahaleler neticesinde dönüştürülmesini, Tekel Fabrikası'nın İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'ne evrilmesi örneğiyle inceleyen Kavruk (2019), tezinde sözlü tarihi kullanmış ve atölye, fabrika vb. komplekslerin

dönüşümündeki dinamiklerin incelenmesine katkı sunmuştur. Aktin'in (2017) sosyoloji alanında hazırladığı tezinde ise kent ve bellek ilişkisi Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası örneğinde incelenmiş, bu çalışmada da yine sözlü tarih kullanılmıştır. Verilerde fabrika bünyesindeki sosyal ilişkiler detaylı bir şekilde sunulmuş, günümüzdeki yapı ile karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Doğu ve Varkal-Deligöz (2017) ise sözlü tarih çalışmalarına yeni bir yöntem önerisi sundukları çalışmalarında kentsel tasarımda kullanıcı katılımının artışı sağlamaya yönelik bir kurgu hayata geçirmişler, kentsel kolektif belleğin gücünü arttırmaya yönelik yenilikçi bir çalışma ortaya koymuşlardır.

Toplumsal bellek ve kent ilişkisini Giresun'un sinema tarihi üzerinden incelemiş olan Özsoy (2021) da toplumsal bellek ve sözlü tarih bir arada ele alması ve özellikle dijital mecraların olanaklarından faydalanıp bu süreci detaylı bir biçimde açıklamasıyla alanda yenilikçi bir çalışmaya imza atmıştır.

Görüldüğü üzere sözlü tarihin kullanıldığı nitel araştırmalar, toplumsal bellek ve mekânsal bellek kavramları merkeze alınarak kurgulanan araştırmalar, bellek-mekân-sözlü tarih üçgeninde araştırmalar mevcuttur. Ancak bunlar içinde daha ziyade tek bir mekâna ve onun dinamiklerine odaklanan çalışmalar çoğunluktadır. Kendi çalışmamda Yedikule Cer Atölyeleri de merkez rolde olmakla birlikte Yedikule semtinin bütünü de bellek ve kimlik bakımından derinlemesine incelenmiş, cer atölyelerinin kapatılması ve yeniden işlevlendirilmesi konusu, çevreye olan etkileri bakımından daha geniş bir perspektifte incelenmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak Yedikule'nin Tarihî Yarımada'da nispeten az çalışılan semtlerden biri olması, semtin demir yolu kültürüne odaklı bir çalışma olmaması, Yedikule Cer Atölyeleri'ne ilişkin toplumsal bir perspektifle geliştirilen bir araştırmanın yapılmamış olması, araştırmamı literatürdeki تنها bir alanı doldurmaya çalışma gayesini taşıması bakımından ayrı bir yerde konumlandırmaktadır.

Sınırlılıklar

Araştırmamın birçok aşamasında, araştırmamı bulunduğu yerden daha ileri taşıyabilecek, niteliğini arttırabilecek adımları atmama engel teşkil eden, araştırmamı belli oranda sınırlayan, kısıtlılıklar yaratan gelişmeler söz konusu olmuştur. Nazarımda

bir lisansüstü tez araştırmasının akıbetini ve kalitesini belirleyen en önemli unsur, maddi kaynakların yeterliliğidir. Özellikle derin bir saha araştırmasını içeren araştırmalarda bu durumun kritik önemde olduğu açıktır.

Kümbetoğlu (2017, s.190), bu konuda, paranın alan çalışmalarında en çok sıkıntısı çekilen faktör olduğunu, umulmadık harcama kalemlerinin araştırmanın sınırlı bütçesi için ciddi açıklar yaratabildiğini dile getirmiştir. Maliyet bu açıdan önemli bir kısıtlayıcı olabilmekte, bütçeyi aşan harcamalar nedeniyle bazı araştırma sorularının yanıtlanamaması dahi söz konusu olabilmektedir (Neuman, 2020a, s.306). Bu bakımdan, ideal araştırmacının bağımsız, yeterli fona sahip, araştırmanın nasıl gerçekleştirileceği üzerinde bütünüyle söz sahibi olması gereklilikleri (Neuman, 2020a, s.87) bu araştırma özelinde çok kısıtlı düzeyde sağlanabilmiştir. Birçok *bağımsız* araştırmacı gibi içinde bulunduğum maddi güçlükler, araştırmanın her aşamasında büyük zorluklar yaratmış, özellikle başka kentlerde yaşayan Yedikule emekçilerine ulaşmamı engellemiştir. Her ne kadar bazılarıyla internet vasıtasıyla görüşmeler yapabilmiş olsam da bazılarının internet erişiminin olmaması nedeniyle birçok görüşme, belli bir aşamaya getirdiğim temaslarıma rağmen yapılamamıştır. Tez sürecinde kullanılması gereken maddi kaynakları sağlamak için tezi sekteye uğratan ve tezle ilgisi olmayan uğraşlara büyük vakitler ayırmak ile tüm bu durumların sebep olduğu ruhsal buhranlar ise tezin yazım sürecini zorlaştıran başka kısıtlar olarak ortaya çıkmıştır.

Araştırmamda sınırlılık olarak addedebileceğim bir başka konu, görüşmelerimi çeşitlendirme noktasında yaşadığım aksaklıklardır. Konuma ve sahaya bakışımı derinleştirebilme amacıyla, Cer İstanbul dönüşümünde yetkili konumunda bulunmuş şirket çalışanlarıyla yapmayı dilediğim görüşmeler, tarafıma herhangi bir cevap verilmemesi nedeniyle gerçekleşmemiştir. Ayrıca Yedikule Cer Atölyeleri'nin eski dönemlerine ilişkin bilgileri hayli derin olan birçok demiryolcu, eski bir kamu çalışanı olarak kamu otoritesinin de dahlinin olduğu bir dönüşümü kayıtlara geçecek şekilde eleştirmek istemediklerinden, katılımcı havuzumun dışında kalmayı tercih etmişlerdir.

Yedikule Cer Atölyeleri'nde yaşanan dönüşümü yerinde gözlemleyebilmek, atölyelerde oluşturulan atmosferi deneyimleyebilmek, fırsat oluştursa site sakinleriyle görüşebilmek amacıyla Cer İstanbul'a giriş denemelerinde bulundum. Bizzat gidip izin

isteyerek ve internet aracılığıyla projenin geliştirilmesinde katkısı bulunan kişilere mesajlar göndererek yaptığım girişimlerin sonuçsuz kalması da bakış açılarımı çoğaltma yönündeki çabalarımı sonuçsuz bırakmış, sınırlılık oluşturmuştur.

Araştırmanın sözlü tarih görüşmeleri aşamasında örnekleme oluştururken demografik bir çeşitlilik sağlamak gerekliliği göz önünde bulundurulmuştur. Ancak buna karşın özellikle kadın katılımcılara ulaşmak konusunda sıkıntılar söz konusu olmuştur. Sözlü tarihin niteliğini ve faydalarını da akılda bulundurarak, hayatları boyunca büyük oranda geri planda kalmış kadınların sesine kulak verme ve araştırmaya dâhil etme planım girişimlerime rağmen mümkün olamamıştır. Buna ek olarak demiryolcuların istisnalar haricinde erkeklerden oluşması, Yedikule Cer Atölyeleri'nin demir yollarındaki ağır işlerin yapıldığı bir mekân olması ve dolayısıyla büyük oranda erkek çalışanlara ev sahipliği yapması, demir yolu kültüründeki erkek ağırlığını ortaya koymaktadır. Tüm bu faktörler nedeniyle araştırma ataerkil bir ortamda yürütülmüş, ataerkil bir yaklaşım araştırmada baskın konuma erişmiş, araştırma bu kısıtın farkında olunarak yürütülmüştür.

İçerik

Tezin 1. bölümünde, araştırmamın odağındaki kavram bellek olduğundan ve dayandığım kuramsal temelde toplumsal bellek ile mekânsal bellek ciddi bir yer tuttuğundan ötürü, geçmişe tarihsel ve mekânsal bağlamda yaklaşmanın gerekli olduğunu düşündüm. Bu bakımdan araştırmamı yürüttüğüm sahanın ve incelediğim konuların daha doğru şekilde anlaşılabilmesini sağlayabilmek için demir yolu kültürünü yaratan tarihsel gelişmeleri, Yedikule semtinin oluşmasını ve bugüne taşınan Yedikule belleği ve kimliği unsurlarının arka planını, Yedikule Cer Atölyeleri'nin ortaya çıkışına neden olan faktörleri, Yedikule ile demir yolu arasında bağlantıyı işlemeye çalışarak derledim.

2. bölümde, tezin başlığına da taşıdığım bellek kavramını inceledim. Bellek kavramını oluşturan iki önemli kavram olan ve sözlü tarihle de doğrudan ilişkileri bulunan hatırlama ve unutma kavramlarını ayrı başlıklar altında inceleyerek bir anlamda kuramlara giden yolu açtım. Devamında, bellek kavramı merkeze alınarak inşa edilen kuramları ve bu kuramların yaratıcılarının düşüncelerini titizlikle incelemeye çalıştım. Bireysel bellek ile başlayan akışı, kurama getirilen eleştirileri derleyerek toplumsal bellek ile devam ettirdim. Toplumsal belleğin eksik yönlerine değinen kültürel bellek, iletişimsel

bellek gibi kuramlarla birlikte bunlarla bağılı olan anma törenleri ve bedensel pratikler gibi yorumları da bütün hatlarıyla ele aldım. Bireysel ve toplumsal boyutların üzerinde yaşandığı düzlem olan mekânı da hem tekil ölçekte hem de kentsel ölçekte ele alarak kentsel müdahaleler ve kültür mirasının korunması perspektifini detaylandırdım. İki bölüm (2.3. ve 2.4.) altındaki sekiz alt başlıkta oluşturduğum kuramsal temel, aynı zamanda sahaya bakışımı sağlayan pencereler olduğundan ötürü, bu sekiz ayrı pencereyi de ardına kadar aralamayı amaçladım.

3. bölümde, araştırmanın tüm aşamalarına sirayet eden kişisel görüşlerimi, fikirlerimi, savlarımı, tutumumu şeffaf, ancak bilimsel sınırların dışına çıkmama gayeme değinerek paylaştım. Araştırmamda rehber bellediğim yaklaşımları ve metodolojik konumlanmamın sebeplerini açıkladım. Zihnimdeki düşüncelerle örtüşen nitel araştırma tercihimin arka planını, ana veri toplama tekniği olarak belirlediğim sözlü tarihi neden seçtiğimi detaylı olarak sundum. Ayrıca veri çeşitlemesi ile veri havuzumu genişletme çabamı ayrıntılandırımdım. Sözlü tarih görüşmelerimin hazırlık sürecini, örneklem seçimimi merkeze alarak anlattım. Tüm bunları vererek sonraki bölümlerde paylaştığım bulgularımı ve tespitlerimi sağlam bir temel üzerine inşa etmeyi amaçladım.

4. bölüm, saha araştırmamda elde ettiğim ve oluşturduğum verileri temalar hâlinde organize ettiğim bölümlerin ilkinin oluşturuyor. İkiye ayırdığım bu bölümün ilk kısmında, sözlü tarih görüşmelerinde ve diğer ortamlarda başta demiryolcular olmak üzere katılımcıların geçmişleriyle nasıl bağ kurduklarını, nasıl hatırladıklarını, hatırlama süreçlerinde sözlü tarihçi olarak rolümün nasıl bir etkisi olduğunu, hatırlarken hangi unsurlardan yardım aldıklarını, bir araya gelme ve buluşma pratiklerinin dinamiklerini, ortak belleklerini sürekli kılmak için neler yaptıklarını inceledim. Bu şekilde, dayandığım kuramsal temel ve tercihlediğim veri toplama tekniği olan sözlü tarih arasında bir köprü kurmaya çalıştım. Belleği saha araştırmamda irdelediğim söz konusu bölümden sonra, odaklandığım belleğin içeriğine geçiş yaptım ve demir yolu kültürünü tüm aşamalarıyla irdeledim. 5. bölümde detaylandırdığım demir yolu kültürünün Yedikule'deki yansımalarına okuyucuyu vâkıf kılma amacıyla, kültürün tüm özelliklerini ortaya çıkarmaya çalıştım. Demir yolu kültürünün lokomotif niteliğindeki demiryolcuların profillerini, sosyal ve mekânsal çevrelerinde nasıl izler bıraktıklarını tahlil ettim.

5. bölümde, önceki bölümde ayrıntılandığı demir yolu kültürünün ve katılımcıların geçmişle ilişki kurma biçimlerinin Yedikule semti üzerindeki yansımalarını odağıma aldım. Yedikule belleğindeki öne çıkan detayları, Yedikule kimliğinin asli unsurlarını, bunların günümüze ne ölçüde intikal ettiğini inceledim. Yedikule belleği ve kimliğine demiryolcuların neler kattıklarını ekonomik, toplumsal ve mekânsal etkiler başlıkları altında aktardım. Bu etkilerin günümüzde ne ölçüde olduğunu, hangilerinin Yedikule adına kayıp olarak görüldüğünü, bu kayıpların Yedikule ve sakinleri özelinde nasıl bir izlenim bıraktığını, insanların günümüzdeki Yedikule algısını inceledim.

6. bölümde, Yedikule'deki demir yolu kültürünü oluşturan başlıca unsur olan cer atölyelerinin geçmişini ve bugününü mukayeseli biçimde analiz ettim. İstanbul'un endüstri mirası başlığı altında değerlendirilen eserleri arasında en önemli örneklerden olan Yedikule Cer Atölyeleri'ni, endüstri mirasının korunması ilkelerinden hareketle değerlendirdim. Geçmişte atölyeler dâhilinde oluşan toplumsal örüntüleri ve mekânsal yapıyı, günümüzdeki konut sitesi işlevinde bunların hangilerinin göz ardı edildiğini, mekânın kamusalının ne ölçüde ve nasıl değiştirildiğini, koruma uygulamalarında toplumsal ve mekânsal bağlamların dikkate alınmamasının civar yerleşimleri nasıl etkilediğini, kentin kamusal mekânlarının belli bir zümrenin kullanımına sunulmasının Yedikule gibi tarihî semtlerin belleği ve kimliğine ne tür zararlar verdiğini, atölyelerin güvenli bir konut sitesine dönüştürülmesinin Yedikule'yi nasıl etkilediğini, saha araştırmamda elde ettiğim ve oluşturduğum bütün veriler dâhilinde masaya yatırdım.

Sonuç bölümünde, tezin tamamında ulaştığım sonuçları süzerek derledim. Saha araştırmamda ortaya çıkardığım bulguları, dayandığım kuramsal temelle ilişkilendirerek özetledim. Saha araştırmamda karşılaştığım ve bu tip araştırmalara katkı sağlayacağını düşündüğüm metodolojik tespitleri, benzer araştırmalarda dikkate alınmalarının faydalı olabileceği düşüncesiyle öneriler olarak sıraladım. Bunun yanı sıra, benzer dönüşüm, koruma ve işlevlendirme uygulamalarında proje sahipleri ve uygulayıcılar tarafından kent belleği ve kent kimliği adına nelere dikkat edilmesi gerektiğini yine öneriler adı altında listeledim. Kamusal mekânların paylaşımı ve kamusal niteliklerinin sonlandırılması safhalarında merkezî yönetimin ve yerel yönetimlerin, toplum ve kent adına neler yapmaları gerektiğini, araştırmamda ulaştığım sonuçlar bağlamında paylaştım.

“Kent, bizim içimizde başlar, bizim içimizde biter, kökleri belleğimizdedir”.
Lawrence Durrell.

1. BÖLÜM: TARİHSEL VE MEKÂNSAL ARKA PLAN

Yedikule semtinin oluşumunda Bizans ve Osmanlı dönemi eserleri ile kentsel müdahaleler baş aktörlerdir. Hisarı, bostanları, sivil mimari konutları, ibadet mekânları gibi demir yolu kültürü de semtin kimliğinin asli unsurlarındandır. Semte demir yolu kültürünü nakşeden ise 150 yıl kadar önce kademeli bir şekilde oluşmaya başlayan Yedikule Cer Atölyeleri’dir. Bu atölyeleri var eden etkenler ise çok boyutludur ve ayrı bir bölüm altında sunulması tezin temelini sağlamlaştırılması anlamına gelir.

1.1. TÜRKİYE’NİN DEMİR YOLLARI TARİHİ VE YEDİKULE CER ATÖLYELERİ

Tezin merkezinde olan demiryolcuların ve Yedikule Cer Atölyeleri’nin bütün dinamikleriyle en iyi şekilde anlaşılabilmesi için bu iki unsurun tarihinin detaylı şekilde ortaya koyulması gerekmektedir. Dünya genelinde demir yolu konusundaki atılımın Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde de sürmesi, Yedikule Cer Atölyeleri’nin zamana yayılan gelişimi, demiryolcu kimliğinin oluşması ve kökleşmesi, bağlantılı süreçler dâhilinde gerçekleşmiştir. Tüm bu bağlantıların tarihsel, ekonomik, toplumsal ve mekânsal açılardan irdelenmesi bir gerekliliktir.

1.1.1. Demir Yollarının Ortaya Çıkışı

Demir yollarının ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, dünya tarihinin en önemli dönemeçlerinden birini oluşturmaktadır. Günümüzdeki modern anlamıyla kullanımı, 19. yüzyılın ilk yarısındaki buharlı makine atılımıyla söz konusu olmuşsa da rayların ve rayların üzerinde yürütülen araçların kullanımı daha eski tarihlere tekabül etmektedir. Raylar üzerindeki yük dolu araçların çekilmesi yöntemi kayıtlara göre ilk kez Fransa’nın Alsas bölgesindeki maden ocaklarında kullanılmıştır. Çıkarılan ham maddeler dekovillere yüklenmiş, ağaç gövdelerinin işlenmesiyle oluşturulan rayların üzerinde insanlar ya da atlar tarafından çekilmişlerdir. Uygulama kısa zamanda Avrupa’nın diğer ülkelerine de yayılmıştır. Madenî rayların kullanımı ise 1776 yılında İngiltere’nin

Sheffield kentinde gerçekleşmiş, Sanayi Devrimi ile birlikte buharlı makinelerin kullanılması, raylar üzerinde daha hızlı bir taşımacılık yapılmasının önünü açmıştır (Engin, 1993, s.15-16).

Buharlı makinelerin demir yolu üzerindeki seyrinde başlangıç noktası olarak İngiliz mucit Richard Trevithick’in raylar üzerinde gidebilen bir makine icat etmesi kabul edilir. Bu makine, bildiğimiz ismiyle lokomotif, 9 mil hızla ilerleyebilen ve 10 ton ağırlığında yük taşıyabilen yapısıyla bir ilk olma özelliğini taşımaktadır (Kâhya, 1998, s.210). Maden mühendisi George Stephenson’ın 1825 yılında bir sanayicinin desteğini alarak Darlington kentindeki maden ocağını Stockton Limanı’na bağlayan bir demir yolu hattı inşa etmesi ve 7 ton ağırlığında bir lokomotif ile 90 ton ağırlığındaki bir treni çekmeyi başarması, böylelikle kömür fiyatlarının yarıya inmesi, devamında Stephenson’ın “Roket” ismini verdiği yeni bir lokomotif geliştirmesi ile “demir yolu çağı” tam anlamıyla başlamıştır. Bu yeni teknolojinin öneminin fark edilmesiyle birlikte kısa sürede büyük gelişim kaydedilmiştir. 1830 yılında Manchester ve Liverpool arasında seri bir şekilde inşa edilen hatta saatte 20 millik bir hıza ulaşılmış, insanların zaman ve mekân algısı değişmiştir (Özyüksel, 2013, s.xiv). 1852 yılına gelindiğinde İngiltere’de demir yolunun ulaşmadığı 3 kent kalmış olması (Engin, 1993, s.17), demir yolu atılımının gücünü göstermesi bakımından önemlidir. İngiltere’deki etki Fransa, Almanya, Belçika, Rusya, Hollanda, İtalya, Avusturya gibi ülkelere de sirayet etmiş, devamında diğer kıtalara da yayılmıştır.

Demir yollarının gelişiminin yarattığı en önemli etkilerden biri yeni istihdam alanları yaratması, başka bir ifadeyle kapitalizm denen yeni yaşam tarzının -tüm sorunları ile birlikte- yerleşmesine yönelik katkısıdır. 1847 yılında faal hâldeki hatlarda yaklaşık 50.000 işçi çalışırken inşa hâlindeki hatlarda ise 250.000 civarı işçi çalışıyor durumdadır. Ek olarak demir yolu inşasını sağlamak için binlerce işçi de demir, ray, lokomotif ve kömür üretiminde emek vermiştir. İşçilerin ilk kez bu denli yoğun biçimde ve aynı koşullarda çalışmaları ilk işçi hareketlerini de beraberinde getirmiş, işçilerin topluca kaldıkları yerleşimler buna paralel olarak oluşmaya başlamış, tüm bu gelişmeler dünyada yeni bir çağın başlamakta olduğuna yönelik işaretler olarak öne çıkmıştır (Özyüksel, 2013, s.xv).

Demir yollarının yerleşim yerlerine etkisi, dünya ölçeğinde kentlerin oluşumu ve mevcut yerleşimlerin yaşadığı değişimde belirgin şekilde görülmüştür. Demir yollarının ilk zamanlarında buhar makinelerinin su ve kömür ihtiyacını karşılamak için oluşturulan ara istasyonlarda bu malzemeler depolanmış, bu işlemlerde çalışan kişiler aileleriyle birlikte bu istasyonların yakınlarında ikamet etmiş, demir yolları birimlerinin çeşitliliği artınca istasyonlardan şartları uygun olanlar gelişmiş, kentleşmişlerdir. İstasyon ve garların bulunduğu kentler de ticaretin yoğun olduğu yerler olmalarından ötürü hızla gelişim göstermiş, yerleşim alanları günden güne büyümüştür (Engin, 1993, s.19-20).

Demir yollarının bu gelişimi ve yayılımı insanlık tarihi için yeni bir dönüm noktasını teşkil etmiş, pek çok tarihçi 19. yüzyılı “demir yolu asrı” olarak isimlendirmiştir (Satan, 2012, s.209). Hobsbawm (2003, s.69), bunlardan biri olup demir yollarını o döneme dek insanlık tarihinin bildiği en göz kamaştırıcı mühendislik başarısı ve en büyük kamu işlerinden biri olarak addetmiştir. 19. yüzyılın modernitesi bir anlamda demir yolları ile uyum içerisinde gelişmiş, çağdaşlık demir yollarıyla, istasyonlarla, lokomotif, vagon ve benzeri demir yolu aksamıyla güç kazanmıştır. Buhar ile demir, 19. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurmuş, demir-çelik üretimi gelişmişlik göstergesi olmuştur. Bu ikili bir süre sonra her türlü üretim alanını kuşatmış, 20. yüzyılın kentleşmesi de demir ve çeliğin yoğun kullanımı üzerinden gelişmiştir (Toprak, 2003, s.11).

1.1.2. Osmanlı’da Demir Yolları Atılımı

19. yüzyılın ilk yarısı ve özellikle Tanzimat dönemi, Osmanlı’da kökten yönetsel reformların yapıldığı bir çağdır ve aynı zamanda endüstri öncesi çağının sonudur (Kuban, 2000, s.346). Bu dönemde hâlihazırda yüzünü Batı’ya dönmüş olan Osmanlı’nın demir yolunun öneminin farkında olduğu bilinir. Sultan Abdülmecid’in odasında Liverpool-Manchester hattında işleyen trenlerin resimlerinin bulunduğu ve ülkesinde böyle trenler bulunmasını istediği ifade edilir (Satan, 2012, s.210). O dönemde sultanın ve devlet ricalinin, Kırım Savaşı (1853-1856) nedeniyle alınan dış borçların ödenebilmesinin ve ülkenin kalkınabilmesinin çaresi olarak demir yolları inşa etmenin zaruri olduğu yönünde konuşmaları kayıtlara geçmiş durumdadır (Engin, 1993, s.27). Paris Antlaşması (1856) da Osmanlı’yı bir anlamda Avrupa’nın parçasına dönüştürmüş, ülke ilk kez bu denli yoğun şekilde modernite unsurlarıyla -demir yolu dâhil olmak üzere- karşı karşıya

gelmiştir. Tanzimat'ın açtığı yolda ülke çapında dönüşümler yaşanmış, kent anlayışı değişmiş, belediyeçilik doğmuş, bankalar açılmış, anayasal düzenlemelere gidilmiş, ticareti düzenleyen uygulamalar yapılmıştır (Toprak, 2003, s. 12-13).

Osmanlı'nın demir yolları konusunda hevesli olmasında, gelişecek ulaşım imkânlarıyla tarımsal üretimin ve dolayısıyla tarımdan alınan vergilerin artacak olması, ticaretin gelişecek olması, ithalat ve ihracat artışı ile paralel olarak gümrük vergilerinin de yükselecek olması gibi öngörüler etkili olmuştur. Bu hevesi besleyen sebeplerden bir diğeri ise sürekli toprak kaybedilmesinden ötürü Anadolu'ya gelen ve gelebilecek olan göçmenlerin ülke toprakları içinde çeşitli bölgelere dağıtımının bu şekilde kolaylıkla sağlanabilme düşüncesidir (Yıldırım, 2001, s.6). O dönemde devlete göre demir yolları en çok, imparatorluk topraklarında günden güne artmakta olan isyanların bastırılması konusunda fayda sağlayacaktır. Demir yolu vasıtası ile karışıklıkların yaşandığı bölgelere hızlı bir şekilde asker sevkiyatının yapılabileceği, toprak kayıplarının önlenebileceği yönünde güçlü bir eğilim mevcuttur (Özyüksel, 2013, s.7).

Osmanlı'da demir yolları yapımının her aşamasında yabancıların dahli vardır. 1830'ların sonunda başlayan ve sonraki yıllarda da sürecek şekilde yabancı devletlerle yapılan serbest ticaret anlaşmaları, ilgili devletlerin bu ticareti daha kolay yapabilmeleri için demir yolları konusunda girişimde bulunmalarını beraberinde getirmiştir. Yabancı devletler ve girişimciler bu nedenle limanların ve demir yollarının yapımını sağlamak üzere Osmanlı yönetim kademesini gerekli yasal düzenlemeleri ve atılımları yapmaları için teşvik etmiştir. Öyle ki Islahat Fermanı'nda iç ticaretin geliştirilmesi için kara ve su yollarının ıslahına hükümetçe para ayrılacağı ve Avrupa'nın bilgi ve sermayesinden yararlanılacağı şeklinde bir madde fermana eklenmiştir (Engin, 1993, s.26).

Devletin yaklaşımı böylelikle yabancı sermayenin memlekete yoğunlukla girmesi yönünde olmuş, bu da yabancı girişimcileri devletten demir yolu imtiyazı almak konusunda cesaretlendirmiştir (Satan, 2012, s.210). Devletin aldığı ilk borçtan 21 yıl sonra, 1875 yılında, borçların ödenemeyeceğinin ilan edilmesinden, bir başka deyişle devletin iflas etmesinden sonra Düyun-u Umumiye kurulmuş (Engin, 1993, s.34), demir yolu inşası da istisnai durumlar haricinde tamamen yabancıların inisiyatifine geçmiştir. Yabancı sermaye bu dönemde ulaştırma, bankacılık, elektrik ve su, madencilik gibi

sektörlere hayli önem vermiş, hepsinin ortak noktası olarak ise demir yolu yatırımlarına ayrı bir dikkatle eğilmişlerdir (Yıldırım, 2001, s.160). Yabancı devletlerin kendi aralarındaki emperyalist temelli mücadeleler de Osmanlı topraklarındaki demir yolu girişimlerini etkileyen en önemli faktörlerden biri olagelmıştır (Özyüksel, 2013, s.7).

Osmanlı’da demir yollarını yabancı ülkelerin ve yabancı sermaye sahiplerinin inşa etmesinin sebebi, demir yolu yapımının sermaye, emek, teknoloji ve teknik eleman gerektirmesi ve Osmanlı’nın bunlardan yoksun olmasıdır. Bu da Osmanlı’yı yabancı şirketlere imtiyaz sağlama, onların tekliflerini değerlendirme yoluna itmiştir (Engin, 1993, s.38). Osmanlı sınırları içindeki ilk demir yolu hattı olan İskenderiye-Kahire hattı, 1851 yılında İngilizlere verilen imtiyazı takiben 1856 yılında açılmıştır. Sonraki dönemde Anadolu ve Balkan topraklarındaki ilk demir yolu hatları da peşi sıra açılmıştır. Yine İngilizlere verilen imtiyazlar ile 1860 yılında Köstence-Çernovada, 1863 yılında Rusçuk-Varna, 1866 yılında İzmir-Kasaba (Turgutlu) hatları tamamlanmıştır (Satan, 2012, s.213).

1851-1866 yılları arasında Osmanlı sınırları içinde yapılan demir yolu uzunluğu 513 kilometreyi bulmuştur. Ancak yabancı şirketlerle yapılan şartnamelerde yaşanan suistimaller ve Avrupa devletlerinin bu imtiyazları siyasi meseleler hâline getirmeleri Osmanlı yönetimini rahatsız etmiştir. 1871 yılından sonra devlet, bu şirketlerle anlaşmak yerine bizzat demir yolu yapma kararı almıştır. Bu yöntemle önce Anadolu Demiryolu baş hattı olan Haydarpaşa-İzmit hattı iç borçlanma ile 1873 yılında tamamlanmıştır. 1875 yılında devletin iflasını duyurması ile birlikte bu kısa girişim sonlanmıştır (Satan, 2012, s.214-215). Genel olarak Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid’in hükümdarlığını kapsayan dönemdeki demir yolu faaliyetleri, yabancı şirketler ve devletlerle yürütülen görüşmeler, verilen imtiyazlar, siyasi krizler ve savaşlar açısından kritik öneme sahiptir.

Sultan Abdülaziz’in 1867 yılı yazında çıktığı Avrupa seyahatinde maiyetiyle birlikte birçok kenti görmesi, demir yolunun sağladığı ulaşım kolaylığına bizzat tanık olması, dönüş yolunun bir kısmında Osmanlı bünyesindeki Varna-Rusçuk hattını tecrübe etmesi (Özyüksel, 2013, s.10), seyahatinde sıklıkla kullandığı “Saltanat Vagonu”nda (Görsel 16) Avrupa devletlerinin liderlerini ağırlaması, demir yoluna daha çok önem vermesine, sonraki bölümde detaylı şekilde değinilen Rumeli Demiryolu tahayyülünün somutlaşmasına sebebiyet vermiştir.

Görsel 16: Sultan Abdülaziz'in "Saltanat Vagonu", Rahmi M. Koç Müzesi, 2023.

Sultan II. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde, İngiltere dışında Fransa, Almanya gibi ülkelerin de demir yolu konusunda devrede olduğu görülmekte, bu ülkelerin müstemlekeci tutumları nedeniyle devlet nezdinde demir yolu meselesinin hassasiyetle yürütüldüğü bilinmektedir. O dönemde Almanya'nın Osmanlı'dan diğer devletler kadar talebi olmaması nedeniyle, verilen imtiyazlarda öne çıktığı, ancak yine de tek devlete bağlı kalmama gibi bir amaçla ve hâlihazırda tüm bu devletlere karşı duyulan güvensizlikten ötürü İngiltere ve Fransa'ya da belli oranda imtiyazlar verilmiştir (Engin, 2012a, s.229-232). Bu hamlenin, söz konusu devletler arasındaki rekabetten kaynaklandığı ve imparatorluğun selameti açısından kurgulandığı ortadadır. Pamuk'un (1984, s.66) sunduğu istatistik, bu rekabetin gücünü ve Osmanlı'nın bundan fayda sağlama yönündeki eğilimini doğrulamaktadır. Buna göre İngiltere'nin 1913 yılı sonunda yabancı ülkelerdeki sermayesinin %41'i demir yolu yatırımlarına ayrılmışken, Fransa için bu oran %15, Almanya için %25'tir. Bu oranlar ilgili ülkelerin müstemlekeci tutumlarını ve Osmanlı özelindeki emellerini ortaya koyar niteliktedir.

İmtiyazlar konusundaki bir istisna ise Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yıl dönümünde yapımına başlanan Hicaz Demiryolu'dur. Arap vilayetleri ile İslamiyet için önem arz eden kutsal kentleri İstanbul'a bağlamak, Hac ziyaretlerini kolaylaştırmak, devletin İslam dünyasındaki saygınlığını yeniden tesis etmek gayeleriyle hayata geçirilen proje Osmanlı'nın kendi kaynaklarınca finanse edilmiştir (Quataert, 1985, s.1631-1632).

I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olan 1914'e gelindiğinde, imparatorluğun sınırları içerisinde işletmeye açılmış olan toplam demir yolu uzunluğu 12.000 kilometreyi

aşmıştır. Ancak bu demir yollarının %90'ı yabancı yatırımın ürünüdür; dolayısıyla bu demir yolları onlar tarafından işletilmiş ve denetlenmiştir. Demir yollarında sermaye, teknik altyapı, araç-gereçler ve yönetim yabancılara ait iken Osmanlı Devleti mensubu insanlar en alt kademe işlerde çalışmışlardır (Quataert, 1985, s.1630).

Osmanlı, bir sonraki bölümde detaylandırılmış olan Rumeli Demiryolu'nun ve diğer hatların yapımında beklentilerine tam olarak ulaşamamıştır. Tarım alanları civarında açılan hatlar vasıtasıyla tarımsal üretimin ve bağlı olarak aşar vergisi tahsilatının büyük artış göstermesi, beklentilerin karşılandığı noktalardan biridir. Ancak hatların inşasında yabancı girişimciler ve devlet yöneticileri arasında çıkan sorunlar nedeniyle devletin büyük maddi külfetlerle mücadele etmek zorunda kalması, uzun yıllara yayılacak borçlar ve yükümlülükler altına girilmesi ise beklentilerin dışında ortaya çıkan olumsuz sonuçlardandır (Engin, 2012a, s.233). Demir yollarının tezin konusuyla da alakalı şekilde yarattığı önemli sonuçlardan biri de bir tarım toplumu konseptinden -sınırlı ölçülerde de olsa- sanayileşmeye doğru adım atan Osmanlı'da işçi toplulukları oluşması, niteliklerinin değişmesi, bunlar içinde demir yolu işçilerinin önemli bir topluluk olarak belirmesidir (Türkiye'de Demiryolu İşçileri Araştırması, 1995, s.59).

Demir yollarının ülke topraklarının çoğu yerinde görünür olmasıyla birlikte demir yollarına bağlı çok sayıda unsur kent ve toplum hayatında yerini almış, hatta bazen kentlerin oluşmasını sağlamış, toplumda önemli bir etki yaratmıştır. Ünal'ın (2009, s.17) derlemesine göre bu unsurlar arasında raylar, bariyerler, geçitler, köprüler, istasyonlar, rampalar, işaretler, kömür depoları, marşandiz garları, ambarlar, kavşak sistemleri, atölyeler, su kuleleri, konutlar yer alır. Bu fiziksel unsurlardan daha önemli olansa trenlerin zaman tasavvurunu değiştirmesi, zamanı kısaltıp insanların coğrafyasını genişletmesidir. Benzer etki, özellikle Anadolu'daki insanların zaman anlayışlarının yanında mekân tasavvurlarının da değişmesidir; cami-çeşme-meydan üçlüsüne tren istasyonları da kalıcı olarak katılmıştır (Satan, 2012, s.210). Toprak'a (2003, s.14-16) göre Osmanlı'da demir yolu geniş anlamda modernitenin ta kendisi olmuştur. İstasyonlar moderniteyi simgesel bir güçle temsil etmiştir; birçok yörede hükümet binalarından dahi daha düzgün ve itinalı mimarilerle inşa edilmişler, toplum hayatının tenezzüh mekânı hâline gelmişlerdir.

1.1.3. Rumeli Demiryolu ve Yedikule Cer Atölyeleri'nin Oluşumu

Osmanlı'nın demir yolu atılımının belki de en önemli ayağını başkent İstanbul'u Avrupa'ya bağlayacak olan Rumeli Demiryolu oluşturmuştur. Tanzimat yöneticilerinden Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa, Fuad Paşa gibi paşalar ile Sultan Abdülmecid, böyle bir hattın, o dönemde adımları takip edilmekte olan Avrupa ile bütünleşilmesini, devletin Rumeli'deki vilayetleriyle olan ilişkilerinin gelişmesini, Balkanlar'daki ayaklanmaların daha kolay bastırılabilmesinin sağlanacağını düşünmüşlerdir (Engin, 1993, s.43).

Demir yolunun önemini kavrayan Osmanlı idarecilerinin karşılarında planlarını uygulama konusunda iki engel söz konusu olmuştur. İlki, ülkede demir yolu inşaatını gerçekleştirebilecek teknik elemanların bulunmaması; ikincisi, devletin bu büyük çaplı yatırım için gereken sermaye birikiminden yoksun olmasıdır. Böylelikle finansman sorunu nedeniyle devlet, Kırım Savaşı'nın (1853-1856) sonuna doğru Avrupa basınında sermaye çevrelerine yönelik ilanlar vermiş, imtiyazlar sunma arayışına girmiştir. Bu girişimden sonra ise uzun yıllara yayılacak bir sözleşme imzalama-sözleşme iptali süreci başlamıştır. 1857 yılında İngiliz bir parlamenter ile imtiyaz sözleşmesi imzalanmış, ancak teminat akçesi yatırılmadığından fesih yoluna gidilmiştir. 1860 yılında İngilizlerden oluşan bir sermaye grubuna imtiyaz verilmiş, ancak yeterli mali güç sağlanamamıştır. Bir sonraki sözleşme 1867 yılında Belçikalı Van der Elst Kardeşlerin şirketi ile imzalanmış, bu kez inşaat çalışmalarına başlanabilmiş, ancak şirket maddi yükümlülüklerini yerine getiremediğinden çalışmalar yine yarım kalmıştır (Engin, 2012a, s.219-220).

1867 yılı aynı zamanda -önceki bölümde değinildiği üzere- Sultan Abdülaziz'in, sonradan tahta çıkacak olan Şehzade Murad ve Şehzade Abdülhamid ile birlikte Avrupa seyahati yaptığı yıldır. Bu seyahatin önemli bölümü çeşitli güzergâhlarda tren ile yapılmış ve sultanın demir yolu ile alakalı olumlu fikirleri güçlenmiştir (Özyüksel, 2013, s.112). Devlet yönetiminde önceki başarısız girişimlere karşın demir yolu yapma iradesi varlığını korumuş, bu nedenle vakit harcanmadan yeni girişimciler aranmıştır.

Nafia (Bayındırlık) Nazırı Davud Paşa'nın Paris'e gidip Macar kökenli bir Yahudi olan Baron Maurice de Hirsch ile irtibat kurmasıyla yeni bir süreç başlamıştır. Ancak bu sürece de ihale yolsuzlukları damga vurmuştur (Engin, 2012a, s.220). İlk sözleşme 1869 yılında imzalanmış, Sultan Abdülaziz'in onayıyla yürürlüğe koyulmuştur

(Engin, 1993, s.61). Baron Hirsch ile ardı ardına yapılan sözleşmelerde ciddi sorunlar çıkmış, Hirsch ve nazırlık görevindeki paşalar özelinde maddi suistimaller yaşanmış, devletin kasası büyük zarara uğratılmış, yeni sözleşmeler birbiri kovalamış, demir yolu yapımı aksamış, zorlukla bitirilebilen kısımların kalitesizliği ise zamana yayılan sorunlar zinciri yaratmıştır (Engin, 2012a, s.225).

Tüm sorunlara rağmen hattın yapımı için büyük çaba sarf edilmiş ve hazırlıkların tamamlanması sonrasında 4 Haziran 1870'te hattın Yedikule-Küçükçekmece bölümünün yapımına başlanmıştır (Engin, 1993, s.65). 15 kilometrelik bir mesafeye tekabül eden Yedikule-Küçükçekmece hattı Rumeli Demiryolu'nda ilk tamamlanan hat olup 4 Ocak 1871'de büyük bir merasimle açılmıştır (Engin, 2012a, s.225). Rumeli Demiryolu'nun imtiyaz hakkını elinde bulunduran şirket, haklarını 18 Mayıs 1872'deki yeni bir sözleşme ile Osmanlı'ya devretmiştir. Devamında hattın yapımı yoğun bir şekilde sürmüş, İstanbul-Edirne, Edirne-Dedeağaç, Selanik-Mitroviçe hatları sırayla açılmıştır. İstanbul, 1888'e gelindiğinde Viyana ve Paris kentleriyle bağlantılı hâle gelmiştir. "Rumeli Demiryolu" ise 1878'den itibaren "Şark Demiryolları" ismiyle anılmıştır (Yıldırım, 2001, s.11).

CONSTANTINOPLE, FRIDAY, OCTOBER 4, 1872.											
											
CHEMIN DE FER DE LA TURQUIE D'EUROPE.											
SERVICE DES VOYAGEURS.											
LIGNE DE CONSTANTINOPLE A TCHATALDJE.											
à partir du 26 Août 1872.											
Trains s'éloignant de Constantinople						Trains se rapprochant de Constantinople					
Trains Mixtes N°						Trains Mixtes N°					
2 4 6 8 10 1						1 3 5 7 9 11					
Départ de						Départ de					
Heures						Heures					
matin						matin					
soir						soir					
Con/ple:	7-10	8-30	10	1-	4- 6	Tchataldjé:	—	—	—	—	3- 1
Yedikoulé:	7-29	8-51	10-19	1-19	4-19 6-19	Hadem-keuî:	—	—	—	—	4- 6
Makrikenî:	7-43	9-5	10-33	1-33	4-33 6-33	Kute-Tchek:	6-50	8-40	11-20	2-20	5-40 7- 4
San Stefano:	7-57	9-19	10-47	1-47	4-47 6-47	San Stefano:	7- 2	8-52	11-32	2-32	5-52 7-16
Kute-Tchek:	8- 7	9-33	10-57	1-57	4-57 6-57	Makri-keuî:	7-16	9- 6	11-46	2-46	6- 6 7-30
Hademkeuî:	matin 11-5	mat.	—	—	—	Yédi-koulé:	7-31	9-21	12- 1	3- 1	6-21 7-45
Tchataldjé:	—	12-8	—	—	—	Cona/ple:	7-47	9-37	12-17	3-17	6-37 8- 1
	soir				soir		mat.	mat.	soir		soir

Görsel 17: 1872 yılında Yedikule-Küçükçekmece arasındaki tren seferlerini gösteren gazete kupürü.

Kaynak: Engin, 1993.

Rumeli Demiryolu'nun resmî açılışından hemen sonra yolcu taşımacılığı başlamış ve Yedikule, Bakırköy, Yeşilköy, Küçükçekmece istasyonları arasında günde birkaç sefer yapılmıştır (Görsel 17). İlk zamanlarda büyük ilgi gören trenler, birkaç hafta sonrasında birtakım şikayetlere konu olmuştur. Bunlardan ilki, Yedikule'nin İstanbul'un merkezini teşkil eden Eminönü, Sirkeci, Sultanahmet, Beyoğlu bölgelerine uzaklığıdır; insanlar Yedikule'den bu noktalara ulaşmakta güçlük çekmişlerdir. Bu nedenle hattın Sirkeci'ye uzaması konusundaki istekler sıklıkla dile getirilmiştir. İnsan ulaşımının yanı sıra trenlerle taşınan yük ve malların merkeze, liman alanına uzak kalması da sıkıntı yaratmıştır. Böylelikle son istasyon, bir başka deyişle gar olarak Yedikule kısa sürede gözden çıkarılmış, Sirkeci alternatifi gündeme gelmiştir. Ancak tren yolunun Sirkeci'ye ulaşabilmesi için İstanbul'un Bizans'tan kalan tarihî surlarının Marmara Denizi bölümünün önemli kısmı ile aynı bölgedeki çeşitli tarihî eserlerin yıkımı şüphe doğurmuştur. Esas sorun ise hattın Ahırkapı'dan sonraki bölümünün mecburen Topkapı Sarayı'nın bahçesinden geçmesinin gerekmesidir. Bu da tarihî ve mimari açıdan önem arz eden ve kıyıya yakın konumda bulunan bazı yapıların yıkılması anlamına gelmiştir (Engin, 1993, s.67-69). Hat Sirkeci'ye uzatılırsa, Avrupa'dan gemilerle Sirkeci'deki limana getirilen demir yolu malzemesinin kolaylıkla hattın Küçükçekmece sonrasındaki bölümlerine taşınabilecek olması ve yukarıda sözü edilen sebepler nedeniyle girişimler hızlanmıştır. Hattın Topkapı Sarayı'ndan geçmesiyle ilgili tartışmalar ve anlaşmazlıklar yaşanmış, ancak Sultan Abdülaziz'in günümüzde de sık değinilen, *“Memleketime demir yolu yapılsın da isterse sırtımdan geçsin, razıyım”*, *“Memlekette şimendiferler yapılsın da isterse burnumun dibinden geçsin”* gibi değişik şekillerde aktarılan, ancak nihayetinde anlamı sarih onayıyla hattın yapımı kısa sürede tamamlanmıştır. Sirkeci-Yedikule hattı 21 Temmuz 1872 tarihinde hizmete girmiş olup Küçükçekmece-Çatalca hattı da buna paralel olarak hızlıca bitirilmiştir (Toydemir, 1951, s.1064; Engin, 2012a, s.225-226).

Yedikule, Rumeli Demiryolu'nun son durağı iken, hattın inşasında kullanılacak malzemeler gemilerle buraya getirilmiş, Rumeli yönündeki inşaat alanlarına götürülmüştür. Ancak burada bir liman olmayışı sorun yaratmıştır. Yedikule'de gemiden indirilmekte olan lokomotifin suya düşmesi, bir kazada 15 ton ray yüklü bir geminin indirme yaparken batması gibi gelişmeler bu konuda kayda geçmiş örneklerdendir. Bu gibi olumsuz gelişmeler neticesinde Yedikule'de bir atölye kurulmuş (Görsel 18), parça

parça getirilmeye başlanan lokomotifler ve vagonlar burada monte edilmeye başlanmıştır. İlk aşamada Fransız bir mühendisin yönettiği 30 işçi çalışmakta iken zamanla Osmanlı sanayi mektebinden mezun olan kişiler de bu ekibe katılmıştır (Engin, 1993, s.78). Yedikule Cer Atölyeleri'nin (Görsel 19) temeli bu şekilde atılmıştır.

Görsel 18: 1885 yılında Yedikule Cer Atölyeleri'nin faal olduğunu gösteren bir plaka, Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi, 2023.

Görsel 19: Yedikule Cer Atölyeleri sahası, 1980'ler.

Kaynak: M. Erem Çalıkoğlu arşivi, SALT Araştırma, archives.saltresearch.org/handle/123456789/7118

1.1.4. Demir Yollarının Osmanlı'daki Etkileri

Osmanlı topraklarının ve özellikle önemli kentlerinin demir yoluyla tanışması, ülkede başta toplumsal açıdan olmak üzere birçok açıdan ciddi değişimler yaratmıştır. Demir yolunun Anadolu ve Avrupa yakasında kıyıya paralel olarak ilerlemesi iki yakada yeni yerleşim yerleri oluşmasını sağlamış, özellikle gelir düzeyi yüksek kesim buralarda mevsimlik veya kalıcı nitelikte konutlar inşa ettirmiş, merkezdeki işlerine gidip gelirken treni kullanmıştır. Böylelikle yeni yaşama üslupları ve tüketim kalıpları ortaya çıkmıştır. Eskiden deyim yerindeyse dış dünyadan tecrit edilmiş şekilde varlıklarını sürdüren

köylerin büyük yerleşimlerle sık ve yakın ilişki içine girmesi de o yörelerin insanlarının algılarını değiştirmesi bakımından demir yolunun önemli etkilerindendir.

Demir yolu işletmelerinin yabancıların tekelinde olduğu ilk dönemlerdeki istihdam politikaları da toplumsal gerilimlerin artmasına neden olması açısından kritik önemdedir. Yabancı sermayeli bu işletmelerin yöneticileri de yabancıdır ve doğal olarak üst kademe işlerde Avrupalılar çalıştırılmıştır. Osmanlı mensubu Rum ve Ermeniler ise orta kademe pozisyonları Avrupalılar ile paylaşmışlardır. En alt düzeydeki ağır işlerde ise çoğunlukla Müslümanlar çalıştırılmış; yol yapımı, yol bakımı ve onarımı, atölye hizmetleri ve trendeki hizmet işlerini genelde onlar yapmışlardır. Bu istihdam tercihleri de zaman içinde aynı ülkenin vatandaşı olan kesimlerin arasındaki gerilimi körükleyici bir etki yaratmış, imparatorluğun parçalanmasına giden süreçte hızlandırıcı bir etki oluşmuştur. Demir yollarının istihdam ve iş kolları konusundaki bir etkisi de geçmiş dönemin kısıtlı imkânları içerisinde ulaşımı ve taşımacılığı sağlayan kervancıların işsiz kalması yönünde olmuştur. Keza iç bölgelerdeki esnaf ve zanaatkarlar da ekonomik bir yıkıma uğramıştır. El işçiliğine dayanan Osmanlı üretimi, hâlihazırda Avrupa'nın gelişmekte oluşunun ve makinelerin tehdidi altındayken demir yolunun sağladığı ürünlere kolay erişim imkânı nedeniyle yerel esnaf ve zanaatkarların ürünleri talep görmez olmuştur. İstihdam konusundaki olumlu bir etki ise işsizlikle mücadele eden binlerce insanın demir yoluna bağlı olarak ortaya çıkan gişe memurluğu, makasçılık, istasyon şefliği, koruculuk vb. işlerde çalışmaya başlaması olmuştur. Demir yollarının yarattığı en önemli etkilerinden biri de askerî açıdandır. Hizmete giren demir yolları askerî birliklerin imparatorluk sınırlarında müdahale gereken bölgelere nakledilmesini kolaylaştırmış, özellikle 1897 Yunan Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nda demir yolları birçok konuda kolaylık sağlamıştır (Quataert, 1985, s.1631-1635).

Demir yollarının belirgin etkilerinden biri de belediye hizmetlerinin gelişiminde görülmüştür. Demir yollarının teknik ve toplumsal yönleriyle bağlantılı olarak yabancı sermayenin ve Osmanlı iradesinin girişimiyle, kaynakların önemli bir kısmı su, gaz, elektrik gibi belediye hizmetlerinin geliştirilmesi için harcanmıştır (Pamuk, 1994, s.78).

Demir yollarının yapımı Osmanlı ekonomisinde yer yer düzelmeler yaratmışsa da imtiyaz süreçlerindeki yolsuzluklar ve ağır sözleşme şartları orta ve uzun vadede

büyük sorunlara sebep olmuştur. Örneğin, devletin imtiyaz sözleşmelerinde, inşa edilen her kilometre için şirketlere kilometre garantisi adı altında belirli miktarlarda ek ödeme yapmayı taahhüt etmesi mali açıdan büyük sıkıntılar doğurmuştur (Pamuk, 2013, s.236). Rumeli Demiryolu konusu da ciddi bir ekonomik zarar oluşturması bakımından kritiktir. İmtiyazı aldığı anda maddi açıdan sıkıntılar çeken Baron Hirsch, öldüğünde arkasında 800 milyon Frank tutarında bir miras bırakmışken Osmanlı Devleti hazinesinde ise ağır bir yük oluşmuş, büyük bir borca girilmiştir. Cumhuriyet döneminde, birleştirilmiş Osmanlı borçları içerisinde Rumeli Demiryolu borcu da uzun yıllar boyunca taksit taksit ödenmiş, son taksit ise 1954 yılında yatırılmıştır (Engin, 2012a, s.233).

1.1.5. Cumhuriyet Döneminde Demir Yolları

Osmanlı döneminde demir yolları hızlı bir şekilde inşa edilirken bu sürecin daha iyi yönetilebilmesi için idari bir mekanizma kurulması gerektiği düşünülmüştür. Bu sebeple 24 Eylül 1872 tarihinde “Demiryollar İdaresi” adıyla yeni bir idari birim kurulmuştur (Engin, 1993, s.104). Toprak’a (2003, s.12) göre Osmanlı’nın Cumhuriyet’e en büyük mirası demir yollarıdır; Cumhuriyet -savaşlarla yıkıma uğramış bile olsa- 4000 kilometreye yakın bir demir yolu devralmıştır. Cumhuriyet’in önemli hedeflerinden biri, demir yollarının millileştirilmesi ve tek bir sisteme bağlanarak entegre bir demir yolu sisteminin kurulması olmuştur. Bu bağlamda mevcut hatlar içinde kopuk olanlar arasındaki bağlantıların yapılması ve demir yolu sanayisinin baştan kurularak geliştirilmesi hedeflenmiştir (Görsel 20). Osmanlı döneminde -o amaçla yola çıkılmadıysa da- sömürgeciliği işaret eden bir unsur olmak durumunda kalan demir yolları, Türkiye Cumhuriyeti’nde millî bağımsızlığın teminatlarından biri olarak addedilmiştir (Türkiye’de Demiryolu İşçileri, 1995, s.62-63).

Görsel 20: Demir yolunun Sivas’a ulaşması nedeniyle 30 Ağustos 1930’da yapılan törende hazırlanan tak. Kaynak: Türel, 1998.

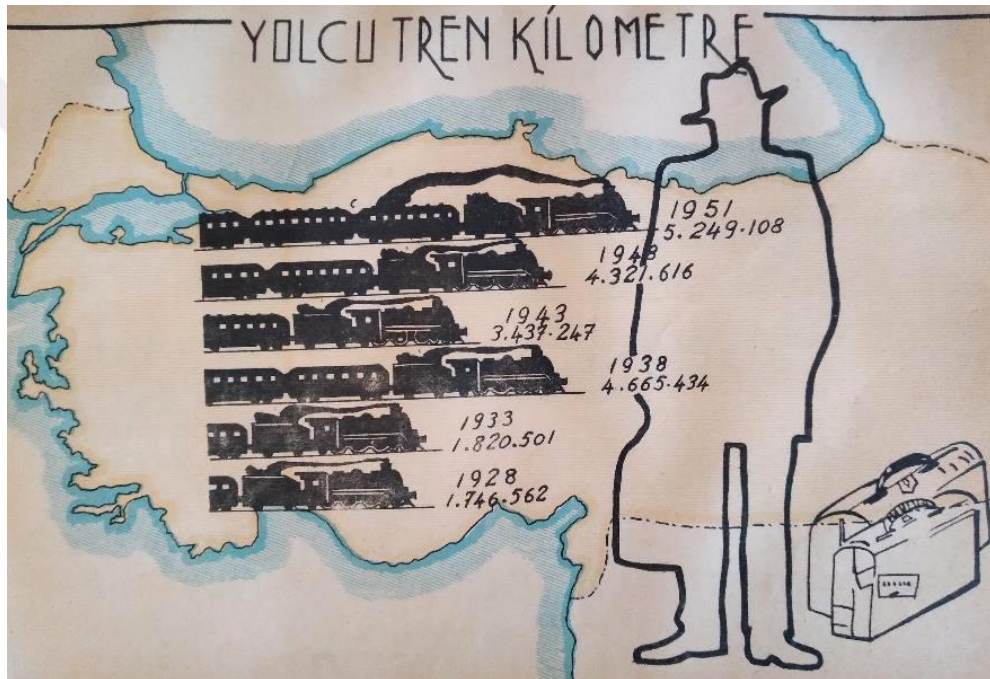
Osmanlı'nın son yıllarında, özellikle İstanbul'un işgalinden sonra, ilerleyen yıllarda cumhuriyeti ilan edecek kadrolar demir yollarına büyük önem vermiştir. Örneğin, Temsil Heyeti, Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesi ve yürütülmesi için demir yollarının denetim altında tutulup işletilebilmesini kritik önemde görmüş, henüz TBMM dahi açılmamışken çeşitli hatların denetimine yönelik emirler vermiştir (Tekeli ve İlkin, 2004, s.272).

Osmanlı Devleti'nin çöküşe doğru yol aldığı süreçte ihmal edilen demir yolları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde daha fazla bozulduğundan ötürü Cumhuriyet döneminde ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve dağınık birimlerin organize bir yönetim altında toplanması zorunluluk olarak görülmüştür. Bunda, demir yollarının ülke savunması, ekonomik kalkınma ve sosyo-kültürel gelişmenin temel unsurlarından biri olarak sayılmasının önemi büyüktür (Yıldırım, 2001, s.193). Bu şartlardan hareketle 22 Nisan 1924 tarihinde 506 numaralı kanun ile ilk demir yolu idaresi kurulmuştur. Aynı kanunda, Anadolu Demiryolu'nun satın alınıp millîleştirilmesi de karara bağlanmıştır. 1927 yılına gelindiğinde ise demir yolları ile limanların inşası ve işletmesi paralel süreçler olarak ele alınmış, "Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi" kurulmuştur. Sonraki yıllarda isim değişiklikleri, kuruluşun bir bakanlıktan diğerine geçirilmesi gibi uygulamalarla süreç devam etmiştir (Yıldırım, 2001, s.63-67). 1953 yılında, hepimizin aşına olduğu isim gündeme gelmiş, "Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi" (TCDD) kurulmuştur. Sonraki süreçte kurumda statü ve hüviyet değişiklikleri sürmüş, iktisadi devlet teşekkülü, kamu iktisadi teşebbüsü, kamu iktisadi kuruluşu gibi sıfat ve yapılar altında teşkilatlandırma devam etmiştir (Turgut, 1997, s.319-320).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında demir yolunun gelişimi dönem dönem sekteye uğrayabilmiştir. Özellikle 1929 yılında dünya ölçeğinde gerçekleşen ekonomik bunalım ve 10 yıl sonrasındaki II. Dünya Savaşı, planlanan seviyesin altında kalınmasına yol açmıştır. Ancak bu olumsuz faktörlere karşın demir yolu yapımındaki kararlılık sürmüş (Görsel 21), ek olarak deneyim de kazanılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2004, s.312).

Demir yolu yapımına verilen önem her daim aynı düzeyde olmamıştır; bazen ülkenin ve toplumun gelişmesinde merkeze koyulurken bazen kara yollarının gerisinde kalabilmiştir. Toprak'a (2003, s.23) göre Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren demir

yolu istasyonları kamusal alanların başında yer almış, istasyonlar demokrasinin tezahürü olarak görülmüştür. Devlet ile halk bu bağlamda istasyonlarda kaynaşmıştır. Devlet ricalinin demir yolu seyahatleri her gün gazete ve dergilerin ana sayfalarında yer almış, karşılama ve uğurlama törenleri Cumhuriyet sembollerine dönüşmüştür. Demir yolunun devletle bütünleşmiş bu imgesi çok partili döneme dek sürmüş, II. Dünya Savaşı ertesinde Türkiye'nin Batı safında yer alması ve Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) gördüğü yardımlar, “demir yolu çağı”nın son bulmasına neden olmuştur. Bu noktada yazara göre yerli kömürün yerini ithal petrolün alması sembolik bir önem taşımıştır.

Görsel 21: 1928-1951 yılları arasındaki yolcu sayılarını ve kilometre bazında inşa edilen demir yolu uzunluklarını gösteren grafik.

Kaynak: Demiryol Dergisi, Haziran 1952, s.51.

Demir yollarının tek başına ulaşımı sağlamaya yetmediği Cumhuriyet'in ilk yıllarında tespit edilmiş, kara yolu ağının geliştirilmesi için 1929 yılında Nafia Vekaleti içinde Şose ve Köprüler Reisliği kurulmuş, aynı isimli bir kanun ile desteklenmiştir (Aynacı, 2007, s.6). Buna paralel olarak Yol Mükellefiyeti Kanunu kaldırılarak yol vergisiyle ilgili hükümler bu kanun içerisinde yer almıştır. 1930'ların sonlarında motorlu taşıtların sayısında yaşanan artışla birlikte kara yolu yapımı da hızlanmış, bunu hızlandıracak birçok yasal ve yönetsel düzenleme yapılmıştır (Özdemir, 2013). Cumhuriyet'in ilk yıllarında demir yolu devletle özdeşleştirilmiş, kara yollarına öncelik verilmesi, tek parti döneminin de bitişi gibi yorumlanmıştır. Bu süreçte kömürün yerini

petrol almış, kara yolları, demir yolları arterlerini köylere kadar ulaştıran bir ağa dönüşmüştür. Buna bağlı olarak kırsal kesimin çözülmesi baş göstermiş, göç olgusu gündeme gelmiş, kentleşme hızlanmıştır. Demir yolu dünün rejimiyle özdeşleştirilirken, verilen önem de eskisi gibi olmamıştır (Toprak, 2003, s.23). Bu gelişmelerle paralel olarak istasyonların kent ve toplum hayatının merkezinde yer alması gibi otogarlar da kent ve toplum hayatında önem arz eden mekânlar olarak belirmişlerdir.

Demir yolu yapımı ve bağlı unsurların geliştirilmesi şüphesiz ki 1950'lerden sonra da sürmüş, ancak bunun dozu ve hızı her daim kamuoyunda tartışılan bir olgu olarak gündemdeki yerini korumuştur. Tekeli ve İlkin (2004, s.321) ise demir yollarının işletilmesine dikkat çekmiş, Cumhuriyet hükümetlerinin zorlu koşullara rağmen ulusal ekonominin gereklerine uygun tarifeler uyguladıklarını, demir yolu işletmeciliğinde yeni kadrolar yetiştirdiklerini, yeni hatların finansmanının sağlanabildiğini, aynı zamanda kârlılığın da korunabildiğini vurgulamışlardır.

1.2. YEDİKULE'NİN TARİHSEL VE MEKÂNSAL GELİŞİMİ

Yedikule denildiği vakit bir semtten mi, yoksa bir mahalleden mi bahsettiğimiz konusu ilk anda anlaşılamamaktadır. Semt, sınırları kesin olmayan, kent içindeki belli bir yerleşim yerine verilen isimken, mahalle ise sınırları çizilmiş idari bir birimi teşkil eder. Ancak toplum nezdinde bu ayrım günümüzde pek bilinmemektedir. Durumu daha sorunlu hâle getiren faktör ise merkezî yönetim ve yerel yönetimlerin de Suriçi'ni oluşturan Fatih ilçesinde bu ayrımı dikkate almamış olmalarıdır.

Semt ismi olarak tarihi Fatih Sultan Mehmed'in Yedikule Hisarı'nı inşa ettirdiği döneme götürülse de yerel yönetimler tarihine baktığımızda Yedikule ismine, 19. yüzyılın ilk yarısında yerleşimleri kollara ayırmak şeklinde hayata geçirilen bir idari taksimatta rastlarız. Belediye sistemine geçilmeden önceki süreçte yapılan bu taksim çalışmaları önemli bir dönemektir. 1829, 1830, 1845, 1877 yıllarında yapılan idari taksimatın, kenti kollara ayırmak yoluyla yapıldığı görülmektedir. 1829 yılındaki taksimatta Balat, Cibali, Kumkapı, Topkapı, Evvelki Çarşı ile birlikte Yedikule de yer almaktadır. Bu kollar içinde de toplam 285 mahalle yer almıştır (Bekman, 2020, s.73-74). Sonraki dönemde Yedikule daha ziyade bir semt ismi olarak anılmış olup kısa süre öncesine kadar Hacı Evhaddin Mahallesi ve İmrahor İlyas Bey Mahallesi'ni kapsayan alan olarak kabul edilmiştir.

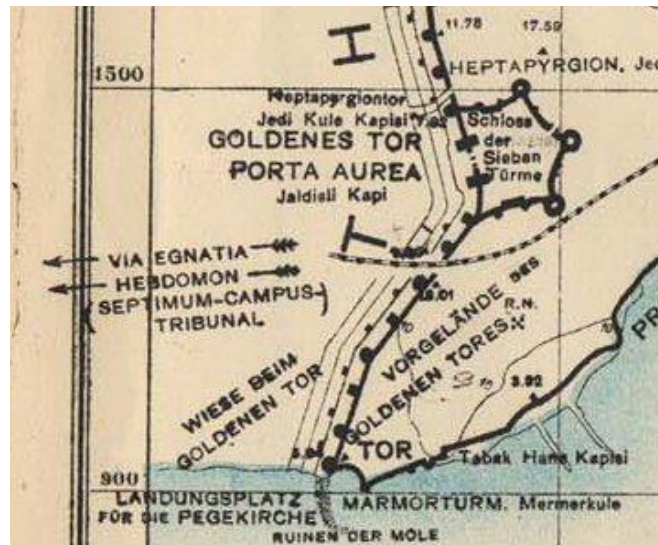
Söz konusu düzenlemeyle birlikte Hacı Evhaddin Mahallesi ve İmrahor İlyas Bey Mahallesi de birleştirilmiş ve Yedikule Mahallesi oluşturulmuştur (Görsel 22). Dolayısıyla Yedikule denildiğinde bundan idari sınırları belli bir mahalleyi algılamamız teknik olarak bir hata barındırmamaktadır. Ancak Yedikule'nin esasında bir semt olması ve sahadaki görüşmelerde de Yedikule kelimesinin bir semtin ifadesi olarak kullanılması nedeniyle tezde de Yedikule ifadesiyle bir semt olan Yedikule işaret edilmiştir. Çeşitli düzenlemeler ve kararlarda idari sınırlara vurgu söz konusu ise “Yedikule Mahallesi” olarak resmî ismi kullanılmıştır.

Yedikule belleğinde demir yolu kültürünü ararken öncelikle Yedikule belleğinin nasıl oluştuğuna, bu belleğin hangi unsurları içerdiğine, semtin tarihsel ve mekânsal gelişiminin önemli aşamalarına vâkıf olunmalıdır. Bugünkü Yedikule'nin temellerinin nasıl atıldığından söz etmek için ise Bizans dönemindeki İstanbul'un (Konstantinopolis) kalbinde yer alan Ayasofya'dan hayalî bir yürüyüş başlatmak gerekir.

Konstantinopolis'in kuruluş döneminde Ayasofya önündeki Augusteion Meydanı'ndan başlayıp kente dağılan bir ana yol (Mese Yolu) bulunurdu. Günümüzdeki Divan Yolu'na denk düşen bu yol Çemberlitaş'ın merkezde olduğu Konstantin Forumu ve bugünkü Beyazıt Meydanı'nın bulunduğu Theodosius Forumu'ndan geçip Aksaray'da bulunan Bovis Forumu'na devam eder ve ikiye ayrılırdı. Bir yol kuzeyden devam edip bugünkü Fevzi Paşa Caddesi hattından Edirnekapi'ya yönelirken diğer yol Yedikule'nin çekirdeğini teşkil eden Altın Kapı'ya (Görsel 23) kadar uzanırdı (Kós, 1995, s.22).

Görsel 23: Altın Kapı, 2020.

Görsel 24: Altın Kapı, Yedikule Hisarı ve Via Egnatia'yı işaret eden, M. İ. Nomidis imzalı plan, 1938.

Kaynak: A. M. Schneider ve M. Is. Nomidis arşivi, SALT Araştırma, archives.saltresearch.org/handle/123456789/98312

Latince “Porta Aurea” (Görsel 24) ismiyle de sıkça anılan Altın Kapı, Konstantinopolis’in anıtsal giriş kapısı olarak kabul edilir. Zafer takı olarak tasarlanmış bir Roma kapısı tarzında olan kapıyı İmparator I. Theodosius’un, kendini imparator ilan eden Magnus Maximus adlı generalin yenilgiye uğratılmasının anısına inşa ettirdiği ve İmparator II. Theodosius’un da bu kapıyı günümüzde de ayakta olan kara surlarına dâhil ettirdiği rivayeti söz konusudur. Bir diğer rivayet de II. Theodosius’un bu kapıyı kara surlarıyla beraber inşa ettirmiş olmasıdır. İki senaryoda da bu kapı Bizans İstanbul’u açısından büyük önem arz etmiştir. Başarılı geçen bir seferin ertesinde veya Hebdomon’da (bugünkü Bakırköy) taç giymelerinin ardından imparatorların tören alayı eşliğinde başkente bu kapıdan geçerek girmeleri gelenek hâlini almıştır (Altuğ, 2022, s.245; Freely ve Çakmak, 2017, s.39). Bu kapının bir diğer önemi de Trakya’dan Adriyatik Denizi’ne uzanan ve oradan da deniz yoluyla Roma’ya devam eden Via Egnatia (Görsel 24) isimli yolun başlangıç noktasını oluşturmasıdır (Eyice, 1993, s.216).

Altın Kapı'nın ve kara surlarının günümüze ulaşan kısmının inşa edildiği 5. yüzyıl ve sonrasında Yedikule civarının yoğun bir kentleşmeye sahip olmadığı bilinir. Yedikule'de ve surlara paralel kısımda daha o dönemde, bostan denilen kent içi tarım alanları yoğunudur ve kentin gıda ihtiyacının önemli kısmı buralardan karşılanmaktadır. Bunun yanı sıra iç kısımlara doğru kamusal yapılar, kilise ve manastırlar ile sahil kısmında küçük balıkçı limanları da vardır (Mantran, 2020, s.65; Kâhya, 1994, s.459).

Görsel 25: İmrahor İlyas Bey Camii (İoannes Prodromos veya Studios Manastırı Kilisesi, 2022.

Günümüzde Yedikule Mahallesi sınırları içinde yer alan ve tezin yazıldığı tarihte restorasyonuna kısa süre önce başlanmış olan İmrahor İlyas Bey Camii (İoannes Prodromos Kilisesi veya Studios Manastırı Kilisesi) de Altın Kapı'ya uzanan tören yolu Mese'nin önemli duraklarından biridir ve Yedikule tarihinde önemli bir yeri vardır (Görsel 25). Vaftizci Yahya'nın 453 yılında keşfedilen kafatası kemiğinin muhafaza edilmesi için inşa edildiği öne sürülen kilise, aslında bağları, bahçeleri ve binaları ile birlikte büyük bir manastır kompleksinin günümüze ulaşan tek parçasıdır. Vaftizci Yahya'ya ait söz konusu rölik ise İstanbul'un Katolikler tarafından işgal edilip yönetildiği 1204-1261 Latin İstilasası döneminde Fransa'ya kaçırılmıştır. Studios Manastırı Kilisesi'nin İstanbul'da bir bütün olarak ayakta duran en eski kilise olması, mimari özellikleri, dönemin dinî ve entelektüel ortamına olan büyük etkileri, içinde yaşadığı söylenen 1000 civarı keşiş, bünyesinde üretilen ikona ve el yazmaları bakımından ayrıca önemlidir. Bizans döneminde imparatorların Altın Kapı'dan geçtikten sonra buraya uğrayarak dua ettikleri bilinmektedir. Yapı, kentin Osmanlı'ya geçişi sonrasında Sultan II. Bayezid'in saray ahırları emiri olan İmrahor İlyas Bey tarafından cami ve zaviyeye dönüştürülmüş, sonrasında yangınlar ve depremler nedeniyle büyük hasar görmüş, 1908 yılında çatısının çökmesiyle birlikte günümüze dek metruk bir durumda kalmıştır (Altuğ, 2022, s.242-244). Ancak var olduğu süre boyunca çevresine etki etmiştir. İmrahor İlyas Bey isminin birkaç yıl önceye dek civar mahallenin ismi olması, Yedikule belleğinde sürekliliğin önemini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Yedikule'ye ismini veren gelişme ise Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesi sonrası 1458 yılında Altın Kapı'nın arka tarafına mevcut sur duvarları ve

kulelerini de kullanarak bir iç kale inşa ettirmesidir. İki tanesi Altın Kapı'nın yanındaki pilon denen kuleler, iki tanesi de kapının kuzey ve güney yönündeki kuleler olmak üzere dört kule kullanılarak surların iç bölümüne üç kule eklenmiş, aradaki bölümler yüksek duvarlarla birleştirilmiş ve yedi kuleden oluşan bir hisar ortaya çıkmıştır (Görsel 26). Böylelikle gerek hisarın kendisi gerekse de çevre yerleşim Yedikule olarak anılmış, İstanbul'un simge noktalarından biri oluşmuştur.

Görsel 26: Yedikule Hisarı, Yedikule semti, Yedikule Cer Atölyeleri, 2017.

Bu hisarın, hazine, depo, gözden düşen devlet adamları ve yabancı elçilerin tutsak edildiği zindan gibi işlevleri olmuştur. Yedikule Hisarı ile ilgili en önemli detay, 1622 yılındaki Yeniçeri isyanında Sultan II. Osman'ın (Genç Osman) Altın Kapı'nın güney yöndeki pilonunda bulunan bir odaya (Görsel 27) hapsedilip Yeniçeriler tarafından boğularak öldürülmesidir. (Müller-Wiener, 2001, s.294; Freely ve Çakmak, 2017, s.39; Altuğ, 2022, s.247). Bu detayın önemi, sözlü tarih görüşmelerinde katılımcıların Yedikule denildiğinde akıllarına ilk gelen detaylar arasında Genç Osman'ı da saymaları, Yedikule Mahallesi sınırlarında olmasa da mahallenin yakınında “Gençosman İlkokulu” ve “Gençosman Durağı”nın bulunması gibi detaylarla kendini göstermektedir.

Görsel 27: Yedikule Hisarı'nda Genç Osman'ın öldürüldüğü söylenen oda, 2020.

İstanbul'un fethinden sonra imparatorluğun farklı coğrafyalarından getirilen grupların kentin çeşitli bölgelerine yerleştirilmesi uygulaması Yedikule için de söz konusu olmuş, bu amaçla Karamanlı Rumlar Yedikule'de iskân edilmiştir (Kâhya, 1994, s.459). Bunların bir kısmı sonradan farklı semtlere taşınmışlarsa da semtte Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin varlığı uzun yıllar boyunca korunmuştur. Yedikule-Samatya hattında günümüzde de faal durumda bulunan kiliseler bu durumu kanıtlar niteliktedir. Günümüzde Yedikule ile alakalı akademik çalışmalarda, kültür-sanat üretimlerinde ve diğer mecralarda semtin gayrimüslimleri önemli bir ağırlık arz etmektedir. Nitekim sonraki bölümlerde de bahsedildiği üzere tezin saha görüşmelerinde de konu bir şekilde semtteki gayrimüslim gruplara gelebilmektedir.

Yedikule, Bizans döneminden bu yana yüksek gelir grubundan kimselerin tercih etmediği bir yerleşim olmuştur. Bunun sebeplerinden biri, civardaki dericilik-debbağlık faaliyetlerinin yoğunluğudur. Yukarıda sözü edilen Studios Manastırı Kilisesi'nde yaşayan debbağlara, ayakkabıcılara, parşömen işçilerine ilişkin kayıtlar bu açıdan önem arz eder (Yelmen, 1994a, s.36). Bu gelenek Fatih Sultan Mehmed'in, Yedikule'nin hemen dışında bulunan Kazlıçeşme'de ordunun malzeme ihtiyaçlarının karşılanması için 360 debbağhane inşa ettirmesiyle devam etmiştir (Yelmen, 1994b, s.13). Dericilik geleneği Kazlıçeşme'yle özdeşleşerek 1990'lı yılların ortalarına kadar sürmüş, Yedikule'yi ekonomik ve toplumsal açıdan etkilemiş, semtin belleğinde korunarak günümüze kadar ulaşan unsurların ne kadar eskiye dayandığını dikkat çekici bir örnek olarak göstermiştir.

Yedikule'ye karakterini veren bir diğer önemli unsur ise bostanlarıdır. Bizans döneminden bu yana sur çevresinde yoğun olarak bulundukları söylenen bostanlar yakın tarihlere kadar İstanbul'un gıda ihtiyacını karşılamada rol oynamışlardır. Shopov ve Han'ın (2013, s.36) araştırmasına göre Yedikule bostanları hakkında en detaylı ve kapsamlı bilgilere 1735 tarihli bir kefil defterinde rastlanmaktadır. Defterde Suriçi'nde toplam 344 adet bostan olduğu, bunların 9 tanesinin Yedikule'den Silivrikapı'ya uzanan sur dibi hattında bulunduğu, Suriçi'ndeki 1381 bostancının 52'sinin bu bostanlarda çalıştığı bilgisi mevcuttur. 19. yüzyılın son çeyreğini yansıtan bir haritada (Görsel 28) sur dibinden farklı olarak Yedikule Hisarı'nın denize yakın tarafındaki bostanların

ve havuzları ile somut kültürel miras değeri taşımalarının yanında geleneksel tarım teknikleri, tohum paylaşımları ve daha birçok özellikleri nedeniyle somut olmayan kültürel miras açısından da önemli bir değer taşımaktadır. Yedikule denildiğinde ilk akla gelen unsurlar içinde sayılmaları, dolayısıyla Yedikule belleğinde köklü bir yere sahip olmaları açısından da ayrıca önemlilerdir.

Görsel 29: Necip Bey Haritası, 1918.
Kaynak: Necip Bey Haritaları arşivi, SALT Araştırma,
archives.saltresearch.org/handle/123456789/102346

Görsel 30: Sur dibi bostanları, Yedikule, 2017.

Görsel 31: Silivrikapı civarında yok edilen bostanlar.
Kaynak: Google Earth (Hazırlayan: Can Bulubay).

Yedikule'nin bir önemli unsuru da Yedikule Gazhanesi'dir (Görsel 32). Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirdiği kentsel altyapı yatırımlarından olan ve Yedikule Havagazı Fabrikası olarak da bilinen yapı, kentin aydınlatılması için kömürden gaz üretmek ve depolamak üzere 1880 yılında Fransızlara yaptırılmıştır. Dolmabahçe Gazhanesi (1856) ve Kuzguncuk Gazhanesi'nden (1864) sonra kentin üçüncü gazhanesi olan Yedikule Gazhanesi (Gülenaz ve Koca, 2018, s.81) 1993 yılına kadar faaliyet göstermiş olup günümüzde İBB tarafından restore edilmektedir.

Görsel 32: Yedikule Gazhanesi, 2018.

Yedikule'nin mimari dokusu ise İstanbul'un diğer eski semtleriyle benzerlikler taşır. Geleneksel Osmanlı konut mimarisindeki ahşap kullanımı Yedikule'de de yaygın biçimde uygulanmıştır. Günümüzde ahşap veya kârgir konutların nadir görülmesinin (Görsel 33) nedenleri olarak 1906 İmrahor yangınında 115 ve 1908 Yedikule yangınında 207 yapının yanması (Türker, 2010, s.24), 20. yüzyılın ortalarından itibaren şiddetle artarak ilerleyen apartmanlaşma furyası ve gayrimüslimlerin kendilerine yönelik baskılar nedeniyle ülkeyi terk etmesi suretiyle mülklerinin sahipsiz kalması sayılabilir.

Görsel 33: Yedikule'de ahşap bir konut, 2023.

Yedikule'de mimari dokunun değişmesi nüfus yapısının değişmesiyle de paralellik arz etmektedir. Gayrimüslimlerin büyük kısmının semti terk etmesi, ülkede büyük kentlere yönelen ve uzun yıllara yayılan göç dalgasıyla aşağı yukarı aynı zamanda başlamış, Anadolu'nun çeşitli kentlerinden Yedikule'ye birçok insan gelmiştir. Geçmişte de gayrimüslimlerin yoğun yaşadığı diğer semtlere göre nispeten daha düşük gelir grubundan kitleleri barındıran Yedikule'nin bu yapısı nüfustaki değişim sonrasında da devam etmiş, küçük esnafların ve işçilerin yoğun yaşadığı bir semt kimliği söz konusu olmuştur. Semti son olarak 2010'ların başından itibaren Türkiye'nin birçok noktasında

görülen düzensiz göç dalgası etkilemiştir. Özellikle Orta Doğu ve Afrika ülkelerindeki zorlu yaşam şartlarından uzaklaşmak amacıyla Türkiye'ye yasal veya yasa dışı yollardan gelen insanlar, semtin nüfus yapısını gözle görülür biçimde değiştirmiştir.

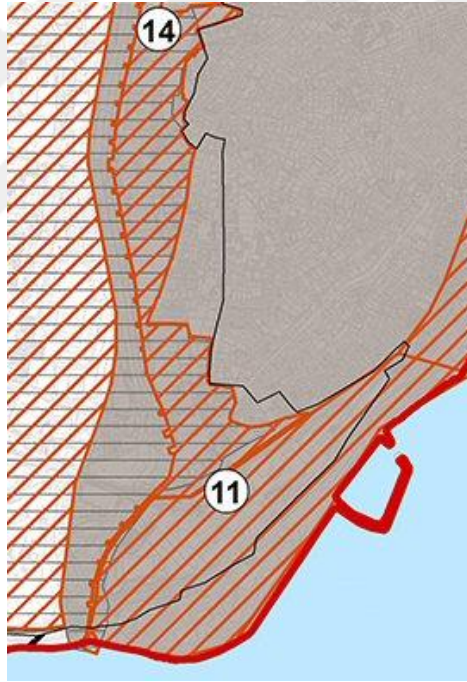
Yedikule'nin son yıllarda yaşadığı birçok değişime neden olan esas faktörler semti doğrudan etkileyen müdahalelerin yolunu açan yasal düzenlemelerdir. Bu konuda öncelikle Yedikule'nin ve içinde bulunduğu Tarihî Yarımada'nın değerini gösteren karar ve düzenlemelerden bahsetmek gerekir. UNESCO'nun, 1985 yılında, Sultanahmet Kentsel ve Arkeolojik Koruma Alanı, Süleymaniye Camii ve Çevresi Koruma Alanı, Zeyrek Camii (Pantokrator Kilisesi) ve Çevresi Koruma Alanı ve İstanbul Kara Surları Koruma Alanı olarak dört alanı Dünya Mirası Listesi'ne dâhil etmesi bu bakımdan önemlidir (İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı, 2018). İstanbul Kara Surları Koruma Alanı olarak çizilen hattın Yedikule'nin bir kısmını içermesi de dikkat çekicidir (Görsel 34).

UNESCO kararından sonra I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12 Temmuz 1995 tarih ve 6848 sayılı kararı ile o dönemdeki yapılanmaya göre Eminönü ve Fatih ilçelerinin tamamını kapsayan alan farklı statülerde tasnif edilerek sit alanı ilan edilmiştir. Bu karara göre Tarihî Yarımada'nın tamamı "Kentsel ve Tarihî Sit Alanı" olarak tanımlanmıştır (İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı, 2018).

Görsel 34: İstanbul Kara Surları Koruma Alanı sınırları.
Kaynak: İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı.

Tezin merkezinde bulunan Yedikule Cer Atölyeleri'nin kalıcı olarak dönüştürülmesi ve ilgili alanda bir gayrimenkul projesinin hayata geçirilmesini sağlayan düzenleme ise 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun'dur. Kanunun yürürlüğe girmesi sonrasında 13 Eylül 2006 tarihli ve 2006/10961 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Yedikule Mahallesi sınırlarındaki birçok parsel “Yenileme Alanı” ilan edilmiştir. Bu karar ile Tarihî Yarımada özelinde 22 adet yenileme alanı belirlenmiş olup bunlardan iki tanesi Yedikule Mahallesi sınırlarının önemli kısmını kapsamaktadır. 11 numaralı “Yedikule-Yenikapı 1. Etap” yenileme alanının tamamı ile 14 numaralı “Veledi Karabaş, Cambaziye, Hacı Hamza, Hacı Evhaddin, İmrahor İlyas Bey Mahalleleri” yenileme alanının bir kısmı, günümüzdeki Yedikule Mahallesi sınırları dâhilindedir (Görsel 35).

Görsel 35: Yedikule’yi kapsayan yenileme alanları.
Kaynak: İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı.

İlgili karar sonrasında uzun yıllardır atıl durumda kalan Yedikule Cer Atölyeleri alanı da yeni bir işlevle tanımlanmış, alanda bir şirket tarafından gayrimenkul projesi hayata geçirilmiş, tezin yazılmakta olduğu dönemde de proje sonuçlandırılmıştır.

Görüldüğü üzere Yedikule, Bizans’ın, Osmanlı’nın ve Cumhuriyet döneminin etkilerini yoğun biçimde taşıyan bir semttir. Eski tarihlerden günümüze uzanan izler kentin birçok noktasında görülebilmekte, yaşayanlarının anlatılarında sıkça bahsi

geçmektedir. Cer atölyeleriyle, tren istasyonu, tren sesi ve görüntüsüyle, demir yolu işçileriyle semte kök salan demir yolu kültürü de semtin en önemli özelliklerindendir (Görsel 36). Yedikule, bu bakımdan, İstanbul'un ekonomik, toplumsal ve mekânsal dönüşümünü de bir anlamda özetleyebilen bir hafıza mekânı olarak görülebilir. Semt kimliğinde önemli bir yer tutan demir yolu kültürünün Yedikule ve İstanbul belleğinde sürekli kılınmasının yolu ise bu kültürün dinamiklerinin irdelenmesinden, anlatılara konu edilmesinden, somut kılınmasından, geleceğe aktarılmasından geçmektedir.

Görsel 36: Banliyö treni, Yedikule evleri ve Yedikule Hisarı, Ara Güler, 1950'ler ve 2015.
Kaynak: Toprak, 2003, s.22; Can Bulubay arşivi.

Bölüm Sonucu

Tezin gövdesinde iki ana olgu başrolde. Bunlar, Yedikule ve demir yoludur. Bu iki konu saha araştırmasının da iki ana eksenini teşkil etmektedir. Yedikule kimliğinin asli unsurlarından birini oluşturan demir yolu kültürünün semtteki gelişimi, demir yollarının Osmanlı'daki gelişimiyle paralel ilerlediğinden ötürü, öncelikle demir yollarının Osmanlı'da ortaya çıkışı ve yaygınlaşması sürecinin aktarılması gerekmiştir. Yedikule'deki demir yolu kültürünün çekirdeği niteliğindeki cer atölyeleri de bu süreçte oluşmuştur. Bu tarihsel süreç, tezin sonraki bölümlerinde bir kopukluk ve kesinti yaratmamak adına ilk bölümde verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle demir yollarının dünya ölçeğindeki ve yerel ölçekteki serüvenine kısaca değinilmiştir. Rumeli Demiryolu'nun ve Yedikule Cer Atölyeleri'nin oluşumu da Osmanlı demir yolu atılımının en önemli ayaklarından birini oluşturduğundan ötürü ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Demir yollarının Osmanlı'da toplumsal, mekânsal ve ekonomik başta olmak üzere birçok açıdan yarattığı değişimler Yedikule semtinde de söz konusu olmuş, bu genel ve özel etkiler de bu bölümde, Yedikule ve demir yolu ilişkisinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla irdelenmiştir. Devamında Cumhuriyet dönemindeki demir yolu süreci ve algısı da özetlenmiş, sonraki bölümlerde detaylandırılan demir yolu çalışanı olma, diğer bir deyişle demiryolculuk olgusunun anlatımına temel oluşturacak bir giriş yapılmıştır.

Yedikule belleğinin tezin merkezinde yer almasından ötürü Yedikule semtinin tarihsel ve mekânsal gelişimi de bu bölümün ikinci kısmında detaylandırılmıştır. Günümüzde semtin kimliğinde yer alan unsurların hangi süreçler sonucunda oluştuğu, Yedikule'nin toplumsal ve mekânsal belleğinin hangi katmanlarının günümüze dek ulaşabildiği, bu bölümde değinilenler arasındadır. Yedikule'de birçok değişiklik yaratan ve 19. yüzyılın son çeyreği, 20. yüzyılın tümü ve 21. yüzyılın ilk çeyreğinde yoğunlaşan müdahale biçimleri de bu bölümde ortaya koyulmuştur.

Bu bölümde detaylandırılan tarihsel ve mekânsal arka plan ile tezin saha araştırmasını içeren son üç bölümdeki başlıkların bir anlamda temeli atılmış, odaktaki iki konunun daha kolay ve verimli bir şekilde kavranabilmesi amaçlanmıştır.

2. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Tez araştırmamın odak noktasında yer alan topluluk, semt ve mekân kadar, bunlara bakışımı yöneltebilmemi sağlayan açılar, perspektifler, pencereler olarak niteleyebileceğim kavram ve kuramlar da önem arz etmiştir. Bunlar, ileri aşamalarda tespit ve bulgularıma beni götüren dayanaklar olarak araştırmamda yer edinmiştir. Bireysel bellek, toplumsal bellek, kültürel bellek, iletişimsel bellek, mekânsal bellek gibi kuramlara beni götüren esas etken, araştırmamın hazırlık sürecinde ve belli bir sistematik dâhilinde yapmadığım görüşmelerde karşıma çıkan kavramlar oldu. Dolayısıyla bu bölümde ilk aşamada kavramların bir nitel araştırmada taşıdığı role ve güce detaylıca değindim. Bu kavramlar içinde öne çıkan iki kavram olan ve söz konusu kuramların da temelini teşkil eden “hatırlama” ve “unutma” kavramlarını ayrı bir bölüm altında ilgiyle inceledim. Devamında, tezin saha bulgularını derlediğim ve tespitlerimi sunduğum üç bölümün temelini teşkil eden kuramları, birbirleriyle olan ilişkilerini de vurgulayarak, odaklandığım konu ve seçtiğim veri toplama teknikleriyle bağlantılandırarak inceledim. Tezin adında yer alan bellek kavramını merkeze alarak geliştirilen kuramların bütün detaylarıyla masaya yatırılması, tezin ana gövdesi olan son üç bölüm için mercek niteliği taşımaktadır. Bu açıdan Yedikule belleğindeki demir yolu kültürünü aramama rehberlik eden ve bireysel, toplumsal, mekânsal, kentsel ölçekte farklı şekillerde yorumlanan kuramlar bu bölümün odağında yer almışlardır. Kentlere ve özelde semtlere yapılan müdahalelerin o yerleşimlerin belleğini ve kimliğini nasıl etkilediğini, söz konusu müdahalelerin dinamiklerini, Yedikule’nin ve cer atölyelerinin taşıdığı kültür mirası özelliklerini de bölümün sonunda detaylıca irdeledim ve belleğin endüstri mirasının korunması konusunda artan bir ilgiyle göz önüne alınmakta olduğunu ortaya koydum.

2.1. KAVRAM VE KURAM İLİŞKİSİ

Yedikule, Tarihî Yarımada’yı teşkil eden Suriçi’nin birçok kadim semti gibi zamanın olağan akışını aşacak hızda bir değişim geçirmektedir. Bu değişim; semtin kimliğinin asli unsurlarının ya tamamen yok olduğu ya da etkisini yitirdiği bir sonucu ortaya koyuyordu. Geçmişte olan, ancak günümüzde olmayan detayları fark ettiğim süreci, semte ilişkin okumalarım ve semtte gerçekleştirdiğim kısa sohbetlerle beslediğimde, tespitlerime tutunmam kolaylaşıyordu. Derinleşen araştırmayı derinleşen

bir düşünce mesaisi ile birleştirdiğimde bazı kelimelerin bana adeta seslendiklerini, tereddütlü ve temkinli şekilde etrafıma bakarken beni çeşitli istikametlere yönlendirdiklerini görüyordum. Yedikule'nin dinamiklerini anlayabilmek, semtin belleğinde ve kimliğinde yok olma tehlikesi taşıyan unsurların neler olduğunu tespit edebilmek, kısacası Yedikule ile ilgili yerinde teşhisler koyabilmek, doğru kelimeleri bulmak ve önemlerinin farkında olmakla mümkündü. Sementin belleğinin ve kimliğinin önemli bir parçası olduğunu düşündüğüm demir yolu kültürünü ancak bu şekilde arayabilecek, araştırabilecek, izini sürebilecek, analiz edebilecek, görünür kılabilirdim.

Yedikule'de çoğunlukla spontane biçimde ve kısa sohbetler şeklinde gerçekleştirdiğim ön görüşmelerde, semtle ilgili yapılmış çalışmalara ilişkin literatür taramamda, teze entegre etmeyi olası gördüğüm bellek, kültür, mekân, kültür mirasının korunması temalı çalışmalara ilişkin okumalarım, çeşitli endüstri mirası dönüşümlerine ilişkin gözlemlerimde birçok kelime aklıma takılmıştı. Bunlar içinde öne çıkan bazı kelimelerin anahtar kavramlara tekabül ettiği, beni olgulara ve kuramlara götürecek araçlar olduğunu fark etmiştim. Unutma, hatırlama, anma, bellek, hafıza, anı, geçmiş, gelecek, kayboluş, yok oluş, silinme, eksilme, özleme, değer, kimlik, mekân, yer, zaman, kültür, insan, topluluk, miras, koruma, aktarma, yaşatma, ritüel, değişim, süreklilik gibi kelimeler, araştırmam süresince yakın ilişkili olacağım bir kelime havuzunu oluşturmuştu. Bunlar içinde hatırlama, bellek, kimlik, kültür, mekân, miras, koruma, aktarma kelimeleri, kavramlar olarak kendilerini gösteriyordu. Kuramların çekirdeği niteliğindeki kavramlarla yönümü belirledikten sonra kuramlar, bir anlamda sahaya bakarken benimseyeceğim perspektifleri beraberinde getirecekti. Yedikule'de demir yolu kültürünü aramak, kelimelerden kavramlara, kavramlardan kuramlara, kuramlardan yönetime ve tekniklere doğru uzanacak bir güzergâhı oluşturmak ve bu güzergâhı süreç içinde bazen yan yollardan gitmek bazen de rotadan sapma yaşamadan takip etmek ile mümkün olabilecekti.

Kavramsal ve kuramsal bir çerçeve oluşturmak, araştırma deseninin amaca dönük ve kendi içinde tutarlı olması bakımından büyük önem taşımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.83). Kavramların araştırma deseninde teşkil ettiği önemle ilgili olarak

Kümbetoğlu (2017, s.45), sosyal araştırma yapmak isteyen araştırmacının kavram, yöntem ve teori olmak üzere üç temel aracı olduğunu söylemiştir.

Bilginin nesneleri olan kavramlar, bireyin dışındaki gelişmelerin ve olayların algılanmasına dayanmakla birlikte, bireyin özümseme ve uyarlama mekanizmalarından geçmiş yaşantıları, deneyimleri ve bilgi birikimiyle iç içe geçerek yeniden yapılaşmış, işleme ve dönüşme sürecinden geçmiş, kendine özgü bir gerçekliğe kavuşmuş olan soyutlamalardır (Çelebi, 2004, s.178). Bundan hareketle gözükmektedir ki araştırmacı olarak gerek konu seçimimde gerekse de araştırmayı yürütme biçimindeki öznel rolüm, kavramlara yüklediğim anlamlarda da kendisini gösterecektir. Unutma, hatırlama, anma, koruma, yaşatma vb. kelimeler birçok kişi açısından her olayda bağlamına göre değişik şekillerde ele alınabilmekte, bazen olumlu olarak görülürken bazen olumsuz algılanabilmektedir. Sembol (kelime, terim ya da yazılı simge) ve tanım olarak iki kısımdan oluşan (Neuman, 2020a, s.128) kavramları, soyutlama düzeylerini ele alarak değerlendiren Çelebi'ye (2004, s.180, 183) göre bazı kavramlar geniş kitlelerce paylaşırlar ve zihinlerde uyandırdıkları anlam üzerinde bir uzlaşısı vardır; bu nedenle bu tür kavramların soyutlama düzeyleri düşüktür. Ancak bazen de kavramlar ve temsil ettikleri şeyler arasında birebir tekabül olmamaktadır; bu nedenle anlamda belirsizlikler ortaya çıkmakta, kavramları tanımlamanın önemi artmaktadır.

Saha görüşmelerinde katılımcıların kavramları nasıl yorumladıkları, hangi kelimeler yardımıyla hangi olguları işaret ettikleri de bu noktada önemi artan bir konu olarak öne çıkmıştır. Görüşmelerde katılımcılara yönelttiğim soruların bulunduğu görüşme formlarını kurgularken en çok dikkat ettiğim konulardan biri, araştırmanın merkezinde yer alan kelimeleri, kavramları ve kuramları mümkün olduğu kadar cümle içinde kullanmamak, bunların katılımcılar tarafından kendiliğinden kullanılıp kullanılmayacağını görmek olmuştur. EK-3'te de takip edilebileceği üzere görüşmelerde, araştırmanın merkezindeki birçok kavramı ya hiç kullanmadım ya da çok az kullandım. Üç görüşme formunda “hatırlama” 1, “kimlik” 2, “yâd” 2 kez kullanılmışken, “unutma”, “bellek”, “hafıza”, “anı” kelimeleri ise hiç kullanılmamıştır. Ancak tüm görüşmelerin dökümünün yer aldığı metin dosyamda ise “bellek” 2, “hafıza” 5, “hatıra” 9, “hatırlama” 27, “unutma” 11, “anı” 15, “anımsama” 1, “dimağ” 1, “özlem” 14, “akla gelmek” 7,

“akılda kalmak” 3 kez kullanılmıştır. Kaynakça bölümünde listelenen tüm kaynaklarda ise “bellek” 38, “hafıza” 14, “hatırlama” 12, “anımsama” 2, “unutma” kelimeleri 8 yerde gözükmektedir. Görüşmelerde katılımcıların genel olarak tezin merkezinde yer alan kelimelere ve bunlar içinde kavramlar olarak kuramlara giden yolu çizen ifadelere spontane şekilde vurgu yapmaları, araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi, yararlanılan kaynakça ve görüşme içerikleri üçgeninde bir anlamda sağlama yapmış olmak anlamına gelmiştir.

Saha görüşmeleri bittikten sonra kavramlara ve kuramlara ilişkin kavrayışında sahadaki eylemlilik hâlimin bir değişim yaratıp yaratmadığı, nitel araştırmanın yapısıyla paralel olarak önem kazanmaktadır. Jean Piaget’ye atıfla Çelebi (2004, s.177), kavramlarla ilişkili olarak iki hususa dikkat çekmiştir. Buna göre kavram, algının düzeltilmiş hâlidir ve eylemin algıya ekledikleriyle de kavramlarımız zenginleşir. Bu durum da yeni kavramlar üretme ve kuramla ilişki kurma konusunda araştırmacıya dikkate değer bir perspektif sunmaktadır.

Kavramların önemi ve yol göstericiliğine ilişkin olarak Becker (2015, s.184), onlar olmadan nereye bakacağımızı, neyi arayacağımızı ya da bir şey bulduğumuzda bunun aradığımız şey olup olmadığını nasıl fark edeceğimizi bilemeyeceğimizi dile getirmiştir. Layder (2013, s.199-200) ise kavramları bir araya getirerek bir çerçeve, bir ağ oluşturmak gerektiğini belirtmiş, ancak bu kavramların araştırmacının işine yarayacak olmasının yanında, araştırmacıyı elindeki verileri önceden edinilmiş kategorilere uydurmaya veya dayatmaya sürükleyebilme tehlikesi arz ettiğine dikkat çekmiştir. Bu gibi riskler de araştırmamın veri toplama ve analiz etme aşamasında göz önünde bulundurmak gereken uyarı işaretleri olarak belirlemiştir.

Kuramların temel yapı taşları olan kavramlar, bize nesneleri veya sosyal olguları farklı yönlerden bir araya getirip kümelandiren genel soyut tanımlamalar sağlarlar. Kavramlar, mevcut ya da önceki kuramlardan veya kavramsal çerçevelerden alınabilip kuramsal ayrıntılandırma yoluyla geliştirilebildikleri gibi alternatif olarak görüşme dökümleri, gözlem raporları veya dokümanlar gibi araçlar yardımıyla da geliştirilebilirler (Layder, 2013, s.262). Sosyal bilimcilerin misyonu ve hareket biçimleriyle ilişkili olarak Ekin-Erkan (2014, s.19), sosyal bilimcilerin bilimsel bilgi üretir ve sosyal gerçekliğe

açıklama getirirlerken kavramsallaştırmalar vasıtasıyla toplumsal gerçeğin anlamlandırılması sürecine müdahale ettiklerini vurgulamıştır. Sonuç olarak kavramlar, birbirleriyle ilişkili grupları veya diğer bir deyişle kavram kümelerini oluştururlar. Kuramlar da bu doğrultuda çalışmakta, tutarlı ve birbirleriyle ilişkili kavramların bir araya getirilmesiyle meydana gelmektedirler (Neuman, 2020a, s.133). Böylece araştırmamın odağında yer alan kuramlara beni taşıyan vasıtanın kavramlar olduğu gerçeği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Kuram hakkında çeşitli tanımlar söz konusudur. Bir toplumsal olgunun, nedensel olarak anlamlı bir dizi faktörün tespit edilerek açıklanması; aydınlatıcı bir açıklama sunularak bize bir şeyin tam olarak ne olduğunun anlatılması ve toplumsal bir olgunun gerçek anlamına ilişkin öngörüler sunulması; iki ya da daha fazla değişken arasında bir bağlantı tesis eden ve mantıksal olarak birbiriyle ilişkili genel bir önerme kümesi olması gibi tanımlar bunlardan bazılarıdır (Neuman, 2020a, s.117).

Neuman'a (2020a, s.116) göre kuramlar, araştırmacılara toplumsal yaşamın karmaşıklıklarını anlamalarında yardımcı olmalarının yanında, araştırma için öngörüler sunar ve yollar önerirler; toplumsal dünyayı yeniden keşfetmeye ve yeni şekillerde düşünmeye yardımcı olacak kavramları temin ederler. Kuramların araştırmacıyı hataya sürükleyebilecek yönlerine ilişkin olarak Ergur (2018, s.56-57) ise kuramların belli bir noktadan yola çıkan, belli bir öznellik yüklenerek oluşmuş bakış açılarını teşkil ettiklerini, mutlak nesnelliği dışlayan bir olgu olduklarını, dayandığımız kuramları kutsal sözler gibi görmememiz gerektiğini, kuramlara saygı duruşunda bulunmak veya biat etmek gibi bir yol izlemenin yanlış olduğunu vurgulamıştır.

2.2. BİREYDE UNUTMA VE HATIRLAMA

Bir araştırmanın dayanaklarını teşkil eden kuramlara giden yolda kilit derecede öneme sahip kavramların oluşumunu bütün dinamikleriyle ortaya koymak elzemdir. Bu çalışmanın merkezinde de bellek kuramları olduğundan ötürü, bu kuramların çekirdeğini oluşturan birtakım kavramlar söz konusudur. Birey etrafında anlamını bulan ve tezimin yörüngesini belirleyen bu kavramlar eski tarihlerden bu yana birçok metne konu olmuş, üzerine fikirler geliştirilmiştir. Geçmiş, anı, unutma, hatırlama vb. kavramlar üzerinden sonraki bölümde detaylandığım kuramlar doğmuştur.

İlhan (2018, s.10), bu noktada, büyük kültür kuramlarının uygarlıkların karmaşık yapılarını açıklamakta karşılaştığı zorlukları bir kriz olarak addetmiş, bu durumu en yüksek perdeden dile getiren ve Batı düşüncesindeki uygarlık kuramlarını eleştiren kişi olarak Friedrich Nietzsche'yi işaret etmiştir. Buna göre Nietzsche'nin evrensel hakikati arayan kuramlara yönelttiği eleştirilerin temel hareket noktası insan kavramıdır. Her ne kadar insan kavramı Aydınlanma Çağı döneminde evrensel nitelik kazanmışsa da bu evrensellik yalnızca her şeyi akıl ve bilim temelinde açıklama iddiaları bakımındandır. Buna karşın, insanın ortada olmayan, gizemli veya mahrem yetileri söz konusudur ve bu yetiler kendi yaşantıları dışında bir şeyleri açıklama iddiası taşımadıkları gibi uygarlığın yaratılmasının kaynakları olarak görülmüştür. Yazar, akabinde Sigmund Freud'un, uygarlığın ve kültürün yaratıcısı olan insandan ve insanın gizemli ve mahrem yanı olan bilincinin uygarlığın kurucusu olduğundan söz etmesine değinmiştir. Buna göre akıl gibi evrensellik nosyonundan uzakta duran, bilinç ve bellek gibi insanı biricik kılan gizli alanlar devrededir. Büyük uygarlıklar ölçeğinden, o uygarlıkların kurucusu ve taşıyıcısı olan insan ölçeğine bu şekilde geçilmiş, bir anlamda daha butik kuramlar ortaya çıkmış, birbirlerini takip etmişlerdir. Bu gelişim çizgisindeki önemli hatlardan biri de tam anlamıyla insani olan ve içsel bir olgu özelliğini taşıyan bellek kavramıdır.

Yukarıda sözü edilen biricik olma niteliğine ilişkin olarak Ricoeur (2017, s.115) de belleğin bütünüyle bireysel bir şey olduğunu, kimsenin anılarının bir başkasının anılarıyla bir olmadığını, bir insanın anılarının bir başkasının belleğine aktarılamayacağını, bir insanın anılarının ve belleğinin bir özel mülkiyet modeli olduğunu dile getirmiştir. İnsanın biricikliğinin farkında olunması, bireyin öneminin görülmesiyle birlikte sosyolojide bireyin yeri belirginleşmiş, antropoloji ve tarih gibi disiplinlerle de ilişkisi gelişmiştir (İlhan, 2018, s.14).

Değindiğimiz üzere bireyi biricik kılan, belleğinin başka birinin belleğiyle asla eş olamayacağı gerçeğidir. Bellek, geçmiş imleyen bir kavramdır. Ancak onu farklı ve karmaşık kılan, sabit bir şekilde durmayan yapısından ötürü, zihinde geçmişe doğru çıkılan her seyahatte farklı sonuçları önümüze getirebilmesidir. Bireylerin geçmişlerinde yer alan yaşanmışlıkların disiplinler tarafından ele alınıp incelenebilmesi ise ancak ifade edilmeleri, deyim yerindeyse sandıktan çıkarılmalarıyla mümkündür. Huyssen (1999,

s.13) tam da bu konuyla ilgili olarak “anı” kavramına vurgu yapmış, geçmişin belleğin içinde yalın bir hâlde bulunmadığına, anı hâline gelmesi için dile getirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

Zihnimizde geçmişe yönelip çeşitli detayları hatırladığımızda çoğu zaman farkında olmadığımız bir yorumlama aşaması da devreye girmektedir. Bu eylemi her gün sayısız kez yaptığımızda, bir anlamda zihinsel bir zaman yolculuğuna çıktığımızda, çoğu zaman fark etmesek de bu yolculuk genelde bir öncekinden farklı olur. Schacter’ın (2022, s.68) bu konudaki vurgusu, bilim insanlarının beynin bir kamera ya da fotokopi makinesi gibi işlemediği konusunda hemfikir oldukları, bundan hareketle bir olayın ardından bellekte gerçekliğin hangi yönlerinin kaldığının sorgulanması gerektiği, bunun da unutma ve hatırlama kavramları ile yakın ilişkili olması üzerinedir. Blatz ve Ross (2021, s.285) ise bu fikirle paralel olarak insanın geçmişe gittiğinde olayları ilk yaşadığı şekliyle hatırlayamadığını, ayrıntıları untabildiğini, oluşan boşlukları bu nedenle doldurmaya çalışabildiğini, anılarındaki tutarsızlıkları çözümlemek için bugünün bilgilerinden ve tercihlerinden yararlanabildiğini ifade etmiştir. Boyer’ın (2021b, s.16) konuyla ilgili temas ettiği nokta da benzerdir. Buna göre bellek, yapılandırıcı bir özelliğe sahip olup işleyişi pasif bir depolamadan ibaret değildir. Bellek, bilgileri aktif bir şekilde yapılandırır, eklemeler ve çıkarmalar yapar, boşlukları uygun biçimde doldurur. Bu yapılandırma işlemi de içinde bulunulan kültürden büyük ölçüde etkilenir.

Belleğin, içinde yaşanılan an, diğer bir deyişle şimdiyle birlikte ele alınması gerektiğine ilişkin olarak Huyssen (1999, s.13), herhangi bir anımsama ediminin zamansal statüsünün daima şimdi olduğunu öne sürmüştür. Yazara göre belleği, geçmiş ile şimdi arasındaki ince bir yarık oluşturmakta, bellek bu yarık nedeniyle güçlü bir biçimde canlı kalabilmektedir. Bu da onu bir depolama veya yeniden çağırma sisteminden farklı bir noktada konumlandırmaktadır.

2.2.1. Unutma

Augé (2022, s.20), bellekteki değişkenliği unutma kavramının gücü üzerinden bir benzetme yardımıyla açıklamıştır: “Anılar, tıpkı kıyı çizgisinin deniz tarafından şekillendirilmesi gibi, unutma yoluyla şekillendirilmiştir”. Unutmaya odaklanan Augé, unutmayı belleğin canlı gücü olarak görmüştür. Buna göre çocukluktan itibaren bütün

imgeler muhafaza edilmek zorunda kalınsaydı, bellek çok çabuk doyuma ulaşırđı. Bu bağlamda anılar veya izler olarak bildiğımız kalıntılar, unutulananların çokluğu nedeniyle fark edilir duruma gelen kalıntılardır; unutma, bir erozyon niteliğı taşımış ve geçmişteki bazı detayları belirginleştirmiştir.

Draaisma (2015, s.10-17), unutma temalı çalışmasında unutmanın bir tekniğı bağlanamayacak oluşu üzerinde durmuştur. Yunanlılardan miras bir bellek sanatımız (ars memoriae) olduğunu belirten yazar, bilinçli olarak kullanabileceğimiz bir unutma sanatımız olmadığını ifade etmiştir. Buna göre unutmaya karşı bir güvencemiz yoktur; bir şeyi unutmamız ya da unutmamamız bize değıl, itaatsizlikle tanımladığı belleğimize bağlıdır. Bellekle ilgili metaforların genelde arşivi sembolize ettiğini, belleğin bir şeyleri mümkünse hiç bozulmadan ve eksiksiz olarak koruyabildiğini söyleyen bu metaforların sorunlu olduğunu ifade eden Draaisma, belleğin unutma ediminin kontrolünde olduğunu öne sürmüştür.

Bellek, anı, unutma ve hatırlama gibi konulardaki öngörülemezlik, kontrol edilemezlik gibi niteliklere ilişkin olarak Sarlo (2012, s.9), insanın kendi kendine hatırlamama kararı vermesinin bir kokuyu duymama kararı vermesine benzeyeceğini, dolayısıyla bunun imkânsız olduğunu söylemiştir. Zira anılar da kokular gibi istenmese de aniden hücum edebilmekte, nereden geldikleri bilinmeden uzaklaştırılmaları mümkün olmamakta, tam tersine insanı peşlerine düşürüp daha çok hatırlamaya zorlamaktadırlar. Bu akışın nedeni ise ilk andaki izlenimlerin hiçbir zaman tam olmamasıdır. Buna göre anılar ısrarcıdır, egemendir, kontrol dışıdır. Augé'nin (2022, s.18) bu konuya ilişkin yaklaşımı ise bahçıvanlık ve bitkiler üzerinden kurulmuştur. Bu metaforunda yazar, unutma ve hatırlama eylemlerini bir bahçıvanın yaptığı budama ve ayıklama eylemleriyle eş görmüştür. Buna göre anılar bitkilere benzer ve bazı bitkilerin büyüebilmesi, gelişebilmesi, çiçek açabilmesi için bazılarında kurtulmak gerekir. Ancak tohumdan çiçek olmaya giden süreçteki değışimler, anıların da zamanda ilerlendikçe o anın algısıyla yorumlanacağı için değıştiğini gösterir; çiçek tohumu unutturmuştur. Nietzsche'nin (2003, s.37), insanın geçmişe iradesi dışında kesin bir şekilde bağlı olduğunu belirtmesi bu noktada Sarlo'nun ifadeleriyle örtüşmektedir. *“İnsan, unutmayı bir türlü öğrenemeyip de hep geçmişe bağlı kaldığı için şaşar durur... İsteddiği kadar ileri ve çabuk yürüsün,*

zinciri ile birlikte yürür; hızla akıp geçen olaylarla bağlıdır...” diyen Nietzsche, bir anlamda anıların yukarıda ifade edildiği gibi ısrarcı, egemen, kontrol dışı olduklarını ortaya koymuştur.

Unutmanın belleğimiz ile belirgin ve sıkı bir bağa sahip olduğu gözükmemektedir. Bu bağ, gereklilik, zorunluluk, ihtiyaç gibi daha net ifadelerle de tarif edilebilmektedir. Örneğin, Augé (2022, s.7), unutmanın hem toplum hem birey için bir zorunluluk olduğunu öne sürmüştür. Çünkü, içinde bulunulan zamanın, şu anın ve bekleyişin tadına varmak için unutmayı bilmek gerekir. Keza uzak geçmişe ulaşabilmek için de geçmişini unutmak gerekir. Augé (2022, s.74), geçmişle oynamanın, geçmişle özdeşleşmeye çalışmanın, “güdük ve hileli” bir geçmiş nostaljisi ile istikbali olmayan bir gelecek arasında durmanın boş bir çaba olduğunu söylemiştir. Hükmü kalmamış mevzileri mağrur bir nostaljiyle savunanlara karşı hareketliliğin, çalışmanın, zihin jimnastiğinin gösterişsiz çabasının gerekli olduğunu iddia etmiştir. Belleğin ve merak duygusunun kaybedilmemesi için “unutmayı unutmamak” gerektiğini hatırlatmıştır.

2.2.2. Hatırlama

Unutma kavramının yoldaşı olan hatırlama kavramı, unutma kavramındaki öngörülemezlik, kontrol edilemezlik gibi özelliklerin aksine belli oranda etkili olan müdahale biçimlerini barındırır ve aynı zamanda tezin saha araştırmasındaki odağı imler.

Hatırlama, eski dönemlerden beri birçok metne konu olmuş, insanın özünü anlama çabasında önemli bir ayağı oluşturmuştur. Platon’a göre hatırlama (anamnesis) gerçek bilginin ortaya çıkmasıdır; bilgiyi arama çabasının ürünüdür. Bu bellek görüşünde hakiki bilginin doğuştan gelmesi, ideaların ruhta bıraktığı, ancak doğum esnasında unutilan izlerin sonradan hatırlanması inancı söz konusudur. Aristoteles ise hatırlamayı, insanın geçmişteki algılarına ve deneyimlerine dayalı olarak edindiği anı ve imgeleri hatırlama çabası olarak tanımlamıştır. Bu iki rakip görüşte de bellek, geçmiş kavramından hareketle bireysel bir şekilde ele alınmıştır. Ayırt edici özellikleri ise bellekte kalan izlerin, geçmişteki hâllerıyla hatırlanmasıdır; şimdinin müdahalesine açık olma durumu söz konusu değildir (İlhan, 2018, s.33).

Hatırlama, günümüze doğru yaklaşıldığında bireysel, toplumsal ve kültürel açılardan ele alınmış, irade ve seçicilikle olan bağına dikkatle vurgu yapılmış, çeşitli disiplinler tarafından irdelenmiş bir kavramdır. Hatırlamayı tartışmaya açık, karmaşık, çözümlemesi zor bir kavram hâline getiren ana faktör, duygusal bir yönü olmasıdır. Assmann (2015, s.42), hatırlamanın bu yönüne dikkat çekmiş, hatırlamanın bir nevi dışsal etkenler olan kültürel biçimlendirme ve kopmayı aşarak geçmişle kurulan bilinçli bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Geçmişle bilinçli bir şekilde ilişki kurmaya değinmiş olan İlhan (2018, s.37) da bireysel belleğin sahiplendiği hatıraların -bir anlık akla gelişler dışında- önemli bir hatırlama çabasının ürünü olduğunu vurgulamıştır. Bilinçli bir şekilde gösterilen bu çaba, aynı zamanda belleğin ölümlü oluşuna ve unutmaya karşı bir direnç anlamına gelmektedir.

Geçmişe bilinçli bir şekilde odaklanma, belleği bilinçli bir şekilde devreye sokma konusunu Schacter (2022, s.41), “teşebbüs” ifadesini kullanarak ele almış, hatırlama deneyiminin önemli bir bölümünün, “hatırlama teşebbüsü” esnasında inşa ya da icat edildiğini öne sürmüştür. Buna göre bir olayı hatırlama biçimimiz, onu hatırlamaya teşebbüs ettiğimiz esnadaki amaç ve hedeflerimize bağlıdır. Görüldüğü üzere bilinçli bir şekilde hatırlamanın hemen sonrasında, bugünün koşullarından ve bugünkü kişiliğimizden bir etkilenme, anılarımızı yeniden inşa etme ve yaratma süreci devreye girmektedir.

Huyssen (1999, s.178) ise bugünümüz ile geçmişimiz arasında seçici ve sürekli değişen bir diyalogun söz konusu olduğunu, bugünümüzün neyi, nasıl hatırladığımız üzerinde kaçınılmaz biçimde etkisi bulunduğunu ifade etmiştir. Aynı konuda Sarlo (2012, s.43) da tezin konusuyla doğrudan ilişkilendirebileceğim biçimde, tanıklık anlatılarının birer söylem olduğunu, zira anlatıcının olayların başrolünde olduğunu ve dile getirme sırasında dışsal bir hakikatin peşinde olmadığını belirtmiştir. Yazara göre geçmişini anlatma ediminde bugünün damgası kaçınılmazdır; çünkü söylemin üzerinde şimdiki zamanın hegemonyası bulunur.

Hatırlama kavramının bellek kavramıyla yakın ilişkisi ve bazı zamanlar birbirlerinin yerine kullanılabilmesi bir karmaşayı da beraberinde getirmiştir. Jay Winter’ın çalışmasındaki bu konuyla ilgili kısma atıf yapan Blight (2021, s.306), Winter

da dâhil olmak üzere birçok yazarın, bellek kavramının yaygın kullanımında belirsiz ve serbest bir tutum benimsendiğini öne sürdüklerine değinmiştir. Literatür tarama sürecimde de dikkatimi çeken kullanım çeşitliliğine ilişkin olarak Winter, “hatırlama eylemleri” ifadesini bellek kavramının yerine önermiş, belleğin içinde olduğu yöntem ve pratikleri bu şekilde ele almıştır. Bu noktada da hatırlama eylemleri ile bağlantılı okuyabileceğimiz şekilde Assmann’ın (2015, s.46), Halbwachs’a atıfla “hatırlama figürleri” olarak açıkladığı olgu akla gelir. Hatırlamanın grup ölçeğinde işleyişinden hareketle Assmann, bir olayın bellekte kalabilmesi için anlamlı bir gerçekle zenginleşmesi gerektiğinden bahseder ve a) zamana ve mekâna bağlılık, b) gruba bağlılık, c) tarihin yeniden kurulması, şeklinde üç hatırlama figürünü detaylandırır. Bu hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek, belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler ve her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar. Bu da bize önceki paragraflarda detaylandırılmış olan bilinçli hatırlama, hatırlama çabası gibi iradi eylemleri hatırlatır.

Hatırlamanın araştırmam dâhilindeki yansımaları saha görüşmelerinde ve sahadan elde edilen bulgulara belirgindir. Hatırlama figürleri bu aşamalarda kritik derecede önem arz etmiştir. Kuramına sonraki bölümde detaylı bir şekilde değinilen Halbwachs’ın da hatırlama figürlerine odaklanmış olması önemlidir. Belleğin sosyal çevreye bağımlılığını ortaya koyan Halbwachs’a göre bellek, hatırlamanın iki temel figürü olan zaman ve mekân ile yakın ilişkilidir; hatırlama eylemleri somut bir mekâna ve zamana dayanırlar. Mekân, hatırlanan olayın gerçekleştiği maddi dünyanın tamamını kapsarken, zaman ise hatırlamanın periyodik olarak yeniden gündeme gelmesini ifade eder (Karaarslan, 2017, s.33-34).

Bellek odaklı çalışmalarda geçmiş, unutma, hatırlama gibi kavramların odak noktalarını teşkil ettiği, etmesi gerektiği ortadadır. Araştırmamın rehberi olarak belirlediğim bellek kuramlarının bu kavramlarla çoğunlukla iç içe geçen ilişkileri vardır. Bu bağlamda, kültürel bellek odaklı çalışmada İlhan (2018, s.24-25), hatırlama kavramını merkeze almış, hatırlamanın yalnızca insan zihninin bir işlevi olarak görülemeyecek denli kapsamlı ilişkilerle meydana geldiğini vurgulamıştır. Buna göre hatırlama, hem insanın varoluşunu hem de dolayısıyla toplumların ve kültürlerin varoluşunu mümkün kılar; bu varoluşun bir anlamı olmasını, bu anlamın sonraki

kuşaklara aktararak bir gelenek oluşturulmasını sağlar. Bu etki alanını düşündüğümüzde de birçok bağlantılı kavramla olan ilişkisi açıkça kendini gösterir. *Birey* (zihin, ruh), *toplum* (topluluk, grup, halk, kolektivite), *kültür* (maddi ve manevi birikimlerin toplamı), *dil* (söz ve yazı), *anlam*, *yorum*, *tarih* gibi kavramlarla, tezin neredeyse bütün bölümlerinde görüldüğü üzere çok yakın bir ilişki söz konusudur.

Tezin isminde yer alan “Yedikule belleği” ifadesiyle doğal olarak Yedikule’de yaşamış olanların belleği ile Yedikule’deki mekânsal bellek kastedilmektedir. Geçmişten geleceğe, gelecekte geçmişe doğru uzanılacak bir araştırmada hatırlama ve unutma eylemleri doğal eşlikçiler olmaktadır. Öyle ki “*Bir hafızadan bahsediyorsak geçmiş ve gelecek tasavvurundan söz etmek zaruridir. Toplumsal hafıza söz konusu olduğunda bu zaruret artmaktadır*” (Karaarslan, 2021, s.12).

Kavramlarla çıktığımız yolda kuramlara giderken son dönemde belleği toplumsal anlamda ilk kez analiz eden Halbwachs’a başvurmak gerekir. Halbwachs (2022, s.359), geçmiş ele alır ve anılardan bahsederken düşünme kavramını ön plana çıkarmış, geçmişin yeniden ortaya çıkmasına basitçe izin vermek yerine düşünmenin devreye girdiğini, bir akıl yürütme çabasıyla onu yeniden inşa edebildiğimizi ve içine daha fazla tutarlılık katmak istediğimizde onu değiştirebildiğimizi vurgulamıştır. Buna göre anıların arasından seçim yapmakta, aralarından bazılarını geride bırakmakta, diğerlerini mevcut düşüncelerimize göre düzenleyebilmekteyiz; bunu da yapan aklımız ya da zekâmızdır. Ancak Halbwachs’ın esas odağı, belleğin toplumsal yönüdür; anıların yeniden ortaya çıkmasının esas sebebi toplumun onları yeniden üretmek için gerekli araçlara her an sahip olmasıdır.

2.3. İNSAN VE TOPLUM ÖLÇEĞİNDE BELLEK

Bellek kelimesi TDK (Türk Dil Kurumu) Sözlüğü’nde (2024) “*Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü; an, dağar, dağarcık, akıl, hafıza, yâd, zihin*” şeklinde tanımlanır. Bu tanımda, belleğin çeşitli yönlerine vurgu yapılmakta, önceki bölümlerde sözü edilen kavramlar akla gelmektedir. Bugün ve geçmiş arasındaki etkileşimle ilgili olması, geçmiş müdahale edilebilen bir etkileşimin söz konusu olması, aynı zamanda bir saklama ve depolama alanını da teşkil etmesi, anma ve hatırlama pratiklerine atıfla *yâd* kelimesinin kullanılması önemlidir.

Bellek kelimesinin “işaret” anlamına gelen “bel” kökünden türediği yönünde bir uzlaşma vardır. Bellemek fiilinin de aynı kökten türemesi ve akılda tutmak, öğrenmek, sanmak gibi anlamları içermesi söz konusudur. Belleğin, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü’ndeki tanımı ise “İmlerin, izlerin, algıların toplandığı, saklandığı yer” olarak verilmiştir (Eyuboğlu, 1991, s.83). Bir başka bellek tanımı ise “Öğrenilmiş veya baştan geçmiş şeyi zihinde saklama ve canlandırma yetisi ve görevi” şeklindedir (Özön, 1971, s.80). Belleğin geçmişle bugün ilişkisini, bu ilişkideki bilinci imleyen bir tanım da şöyledir: “Yaşantıları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak anlıkta saklama gücü, hatırlama ve usta tutmayı sağlayan güç” (Hançerlioğlu, 1992, s.78).

Belleğin eş anlamlısı olarak bilinen ve literatürde bellek kadar olmasa da yoğun biçimde kullanılan “hafıza” kelimesinin TDK sözlüğündeki karşılığı ise “bellek” olarak belirtilmiştir. Osmanlıca bir kelime olan hafıza, Arapça saklama ve ezberleme anlamlarına gelen “hıfz” kelimesinden türemiştir; anlamı ise “Hissedilen, bilinen, görülen şeyleri; işitilen, konuşulan lâkırdıları; duyulan, okunan sözleri; ezberlenen yazıları, kitapları zihinde hıfzeden, saklayan hassa, kuvvet”tir (Devellioğlu, 1990, s.371).

Bellek, son dönemdeki sosyal bilim çalışmalarının dikkat çekici konuları arasında yer almakta olup özellikle 20. yüzyıldaki yeni tarihyazımı üzerine yapılan kuramsal tartışmalar belleği hem ön plana çıkarmakta hem de eski kuramların sorgulanması ihtiyacını doğurmaktadır. İlhan’a (2018, s.11) göre felsefe, psikoloji, sosyoloji, edebiyat, tarih gibi disiplinlerin ilgi alanına giren bellek çalışmalarında interdisipliner bir bakışa ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin, felsefe ve psikoloji, belleğin bireysel yanına vurgu yaparken, sosyoloji ise belleğin toplumsal yanına vurgu yapmaktadır. Oysa bellek kavramının kültür ve tarih bilimi ile de yakın bir ilişkisi vardır. Bu durumda belleğin, mikro ve makro düzeyde ilgi alanlarına hitap edecek şekilde disiplinlerin kesiştirilmesi suretiyle ele alınması gerekir.

Belleğin çeşitli disiplinlerce ele alınmasıyla bağlantılı olarak kavram, çeşitli metaforlar kullanılarak tariflenmiş, analiz edilmiştir. Draaisma (2007, s.297), çalışmasında bu metaforları derlemiş, belleğin balmumu tabletlere, el yazmalarına, bazen bir tiyatro veya manastıra, ormanlara, mücevher kutularına, depolara, labirentlere, dokuma tezgâhlarına ve daha birçok unsura benzetildiğini ifade etmiştir. Buna göre söz

konusu metaforların varlığı nedeniyle, karşılaştığımız her yeni metaforla birlikte bellek algımızın önüne farklı bir filtre takarak bakış açımızı genişletiriz. Draaisma'nın derlediği bu metaforlar şüphesiz ki belleğin, çalışmanın önceki kısımlarında da vurguladığım yönlerini akla getirir. İlgili metaforlarda, belleğin insan müdahalesine açık oluşuna, bir seçiciliği barındırdığına, saklama ve geleceğe aktarma amacı güdüldüğüne, karmaşık yapısına, değerli olduğuna ilişkin güçlü vurgular söz konusudur.

Traverso (2019, s.9), “*bellek kadar heder edilmiş kelime nadir bulunur*” diyerek bellek üzerinde derinleşen kuramsal tartışmalara dikkat çekmiştir. Buna göre bellek, toplumsal bilimler alanına oldukça geç girmesine karşın yayılması epey hızlı olmuştur. 1960'lı ve 1970'li yılların entelektüel tartışmalarında bellek kelimesinin izine rastlamanın neredeyse imkânsız olduğunu dile getirmiştir. Traverso'nun “heder edilme” gibi iddialı bir söylemde bulunması, bellek üzerine yazılmış çok sayıda metin ve inşa edilmiş çok sayıda görüş bulunmasından ileri gelir. Bu nedenle bellek kuramlarına geçmeden önce belleğe ilişkin olarak vurgulanmış çeşitli özelliklere ve fikirlere değinmek gerekir.

Belleğin en çok vurgulanan yönlerinden biri, geçmişteki anılarımızı bugünkü ruh hâlimiz ve düşüncelerimizin etkisiyle yorumlamamız, yani şimdinin geçmişe yönelik etkisidir. Schudson (2007, s.181), bu konuyu “çarpıtma” kelimesiyle ele almış, belleğin her zaman ve her surette seçici olduğu için geçmişi çarpıtmakta olduğunu, çarpıtmanın önüne geçilemeyeceğini iddia etmiştir. Buna göre bir görme biçimi aynı zamanda bir görmeme biçimi iken bir hatırlama biçimi de aynı zamanda bir unutma biçimidir; bellek ise yalnızca bir kaydetme yöntemi olsaydı ancak gerçek bir anı mümkün olabilirdi. Yazar, belleği, bilgiyi stratejik biçimde bulup getirme süreci olarak yorumlamış, bu sürecin her aşamasında toplumsal, psikolojik ve tarihî etkilerin söz konusu olduğunu belirtmiştir. Schacter'ın (2022, s.24) belleğin bu yönüne ilişkin yorumu da benzer niteliktedir. Yazara göre karmaşık ve genellikle güvenilir varlığımız olan bellek bazen bizi aldatabilmektedir. Ancak belleğin bazı durumlarda bazı şeyleri hatırlamakta zorlanabilmesi ve bazı durumlarda ise hatalı hatırlayabilmesi karşısında yine de kendimiz hakkındaki en güçlü inançlarımızın temelini bellek oluşturur.

Sarlo (2012, s.54) ise geçmişin şimdiki zamanda bellek aracılığıyla kısmen değişmiş formlarla görünür oluşunu, belleğin anakronik gerilimler ve eğilimler taşıdığı

tespitiyle açıklamıştır. Karar vererek veya aklımızı kullanarak geçmişten vazgeçemeyeceğimizi iddia eden Sarlo (2012, s.9), sadece iradeyle geçmişi hatırlamanın mümkün olamayacağını, geçmişin geri dönüşünün her zaman kurtarıcı bir hatırlama anını teşkil etmeyebileceğini, gerçekleşenin aslında bugünün baş göstermesi olduğunu belirtmiştir.

İnsana özgü oluşu, belleğin konuyla ilgili en sık vurgulanan niteliklerdendir. Örneğin, Boyer (2021b, s.23) belleğin, insanın ayırt edici bilişsel yeteneklerinden biri olduğunu vurgulamıştır. Blight (2021, s.301-302) da benzer şekilde, başka hiçbir özelliğimizin bizi eşsiz bellek kapasitemiz kadar insan kılmadığını belirtmiştir. Hayvanların da biyolojik, hatta sosyal anlamda belleğe sahip olduklarını, sürü ve küme hâlinde çarpıcı şeyler yapabildiklerini, ancak başka hiçbir canlının belleği, yaratmak; deneyimleri kaydetmek; bilinçli çağrışımlar kurmak; dil oluşturmak ve kullanmak; geçmişi bilmek, saklamak, anlatmak ve yazmak için kullanamayacağını ifade etmiştir. İnsan ise geçmişinin bir kısmını bilmekle kalmaz, bunu bilebileceğini de bilir. Bu bağlamda bellek bazen insan zekâsının kaynağı gibi görünür. Ancak yazara göre belleğin insan için gerekliliği ve önemi, aynı zamanda onu bir sorun veya sorgulanması gereken bir şey hâline getiren bir etki de yaratır.

Spinoza (2011, s.99-100) ise belleğin insana özgülüğü ile ilişkilendirilebilecek biçimde belleği, “belleme gücü” olarak isimlendirmiş ve onun, insan teninin dışında olan objelerin tabiatını kavrayan bir fikirler zincirlenmesinden başka bir şey olmadığını, bu zincirlenmenin ruhta meydana geldiğini ifade etmiştir. Buradan, belleğin göreceli ve çağrışımçı olduğu sonucuna ulaşılabilir (Abensour, 2022, s.22). Spinoza (2011, s.100), bu durumla alakasını kurabileceğimiz şu örneği vermiştir:

“Kumda bir atın izlerini gören bir asker, at düşüncesinden hemen bir atlı düşüncesine ve buradan da savaş düşüncesine geçecektir. Bir köylü ise, tersine, bir at düşüncesinden bir saban, bir tarla vb. düşüncelerine geçecektir; böylece her biri, şeylerin hayallerini şu ya da bu tarzda birleştirmeye alışmış olduğuna göre, aynı düşünceden şu ya da bu düşünceye geçecektir”.

Belleğin insana özgülüğü konusunda duygusallıkla ilgili taraf da belirleyici bir niteliktir. Nora (2006, s.19), belleğin bu niteliğine dikkat çekmiş, onun sadece kendisini

güçlendiren ayrıntılarla uyuştüğunu, çünkü duygulara dayalı ve sihirli olduğunu belirtmiştir. Buna göre bellek, buğulu, karışık, iç içe geçmiş, kabataslak, özel ve simgesel anılardan beslenir ve her tür aktarıma, perdeye, sansüre ve yansıtmaya karşı duyarlıdır. Bu noktada Ricoeur'ün (2017, s.32) Socrates'ten alıntılacağı fikir önem arz eder. Socrates, belleğin duyumlarla karşılaştığında bu duyumların yarattığı düşüncülerin ruhlarımızda kalıcı izler bıraktığını söylemiştir. Nietzsche'nin (2015, s.6-10) bu konuyla ilgili tespitleri de önemli olup belleğin insan üzerindeki duygusal ve olumsuz etkilerine vurgu söz konusudur. Yazar, insanı diğer canlılardan ayıran özelliğın anımsamak olduğunu belirtmiştir. Buna göre bellek, yorulmak bilmeden bir çember gibi dönüp durur ve insan da geçmişin giderek büyüyen yüküne karşı direnç gösterir. Bu yük onu ezer ya da belini bükerek, görünmez ve karanlık bir ağırlık olarak işleri onun adına zorlaştırır. Randall (2014, s.258), duyguların bellek üzerindeki etkisine ilişkin, hiçbir zaman yalnızca ham olayları benlik duygumuzun içine koyamayacağımızı; katıldığımız, gözümüzle ya da kulağımızla, aklımızla ya da yüreğimizle yakaladığımız ve bir anlamda seçtiğimiz olayları kendimize katabileceğimizi öne sürmüştür. Sonrasında ise bunları kurgu, karakterizasyon ve türleştirmenin bir bileşimine dönüştürür, deneyimler hâline getiririz.

Belleği konu edinen çalışmalarda en çok üzerinde durulan konulardan biri ise belleğin tarih disiplini ile ilişkisidir. Tarihin, belleğin içinden türemesi fikri, çalışmalarda ele alınmış biçimleri, çatışmaları ve örtüşmeleri çok sayıda metnin konusu olmuştur. Bellek ve tarih arasındaki ikilik konusuna ilişkin olarak Sarlo (2012, s.9), geçmişin her zaman tartışmalı olduğunu, bellek ve tarihin geçmişe gönderme yapma yetkisini paylaşamadıklarını dile getirmiştir. Buna göre tarih, anılara her zaman güvenememekte, bellek ise hatırlama haklarını (yaşam, adalet, öznellik hakları) merkeze almayan bir yeniden inşaaya kuşkuyla yaklaşmaktadır. Bu iki bakış açısı arasında bir anlaşma sağlanabilmesi de bu açıdan hayli zordur.

Traverso (2019, s.9-10), belleğin genellikle tarihin eş anlamlısı olarak kullanıldığına, ancak “tarih-aşırı” bir kategori hâlini alarak onu ele geçirme yönünde kendine özgü bir eğilim gösterdiğine dikkat çekmiştir. Buna göre bellek, geçmiş, geleneksel olarak tarih disiplininin daha geniş ilmekli bir ağına içine almakta, geçmiş büyük ölçüde öznellik ve yaşanmışlık dozu katmaktadır. Tarihin, belleğin içinde

doğduğunu, belleğin bir boyutu olduğunu, ancak kendi üzerine bir düşünme sürecine girerek belleği kendi konularından birine dönüştürdüğünü öne süren Traverso'ya (2019, s.20-25) göre nihayetinde tarih ve bellek 20. yüzyılın başından beri, bir başka deyişle klasik tarihselciliğin paradigmaları buhrana girdiğinden ve aynı zamanda felsefe (Bergson), psikanaliz (Freud), sosyoloji (Halbwachs) tarafından tartışma konusu edildiğinden beri çatışmalı bir çift oluşturmuştur.

Belleğin tarih ile arasındaki çatışmaya, tezin kavramsal temeli ve veri toplama tekniği, yani bellek ve sözlü tarih ile ilişkili olarak yorumlayabileceğimiz şekilde Nora (2006, s.19), belleğin hatırayı kutsallaştırdığını, tarihin ise hatırayı dışlayıp bayağılaştırdığını vurgulamıştır ve buna göre bellek, kaynağını, kaynaştırdığı gruplardan almaktadır. Tarih ve bellek ilişkisini irdelediği çalışmasında Bilgin (2013, s.68), unutma ve hatırlama diyalektiğine açık ve sürekli inşa hâlinde olan belleğin belirsizliklere ve manipölasyonlara elverişli hâlde olduğunu vurgulamıştır. Buna göre tarih, artık bulunmayan şeylerin sorunlu ve eksik bir şekilde yeniden tesisi iken bellek ise sürekli şimdiki zamanda yaşanan güncel bir olaydır. Duygulara dayanması nedeniyle kendisiyle tutarlı ve onu pekiştiren bilgi ve ayrıntılarla uyuşan bellek, özel ve sembolik anılardan beslenir ve engellemelere, yansıtmalara, araçsallaştırmalara tabidir; tarihin dışladığı ve bayağılaştırdığı hatırayı kutsallaştırır.

Bellek ve tarih tartışmasında tarihçileri geçmişin bekçileri olarak addederken, kendisinin de içinde bulunduğunu söylediği diğer grubu, insanların sivil yaşamlarını imgelerken yararlandıkları gerçeklerin ve hikâyelerin koruyucuları ve kâşifleri olarak tanımlayan Blight (2021, s.307), son tahlilde bellek ve tarihin iki farklı bakış açısını teşkil ettiğini, ancak bir noktada birbirine karışması gereken iki tarihsel bilinç seli olduklarını öne sürmüştür. Boyer (2021a, s.2) ise denkleme kültürü dâhil eden ve belleği, tarih ve kültüre temel oluşturan psikolojik bir süreç olarak ele alan fikri savunmuştur.

Belleğin daha spesifik biçimde kuramlarla ele alınmasını detaylandırmadan önce belleğin neleri temsil ettiğini ve bizim için ne ifade ettiğini son söz olarak kısaca vurgulamak gerekir. Bu bağlamda Huyssen'in (1999, s.19) cümleleri belleğin temsil gücünü ve niteliğini yansıtması bakımından bugün de geçerliliğini korumaktadır:

“Artık bellek öncelikle, meta biçimi yoluyla kapitalist şeyleşmeye karşı yaşamsal ve güç veren bir panzehir, daha önceki bir kültür endüstrisinin ve onun tüketim pazarlarının demir parmaklıklılı homojenliğinin bir yadsınması değildir. Daha çok, bilgi işlem süreçlerini yavaşlatma; zamanın, arşivin eş zamanlılığı içinde çözülmesine direnme; benzeşim, hızlı bilgi akışı ve kablo ağları evreninin dışında bir düşünme tarzını yeniden ele geçirme; afallatıcı ve çoğu zaman tehditkâr bir heterojenlik, eş zamansızlık ve aşırı bilgi yüklemesi dünyasında tutunacak bir alan talep etme girişimini temsil eder”.

2.3.1. Bireysel Bellek

Belleğin, yaşananları ve bilgileri bozulmadan saklayabilen sabit bir yapı arz etmemesi, günümüzdeki şartların her daim hatırlama konusunda dahlinin bulunması, sahibi tarafından bilinçli veya bilinçsiz olarak tahrif edilebilmesi, onun ön plandaki özellikleriydi. Zaman içinde bu yönleri öne çıkarılmış olan bellek ile ilgili çalışmaları bağımsız bir şekilde yürüterek kendisinden sonraki kuramcılarının önünü açtığını söyleyebileceğimiz isim ise Henri Bergson³ olmuştur.

Bergson’u özel bir yere koymamızı sağlayan faktör, belleği ilk kez geniş bir felsefe metnine konu etmiş ve bellek kelimesini çalışmasının başlığına (Madde ve Bellek) isim olarak koymuş olmasıdır. Bellek, 19. yüzyılın sonlarında kafa yorulan konuların başında gelmiş, özellikle deneysel psikoloji tarafından incelenerek yükselişe geçmiştir. Darwinci anlayışın yaşam konusunu derinlemesine ele alıp önemli bir boyuta ulaştırması, belleğin biyolojik bakımdan yorumlanmasını da beraberinde getirmiştir. Bergson ise bu iki yaklaşımın sebep olduğu yanlış anlamaları gidermek istemiştir. (Abensour, 2022, s.26). Beynin tasavvurlarının tam anlamıyla depolama kabiliyeti olmadığını, maddi ve bedensel olan her şey gibi beynin de tamamen eyleme dönük olduğunu öne süren Bergson, söz konusu metnini bilimsel psikolojinin eleştirel çözümlemesi üzerine kurmuştur (Abensour, 2022, s.80).

³ Henri Bergson: 1859 yılında, Paris’te, Yahudi bir anne-babanın çocuğu olarak doğmuştur. Henüz lisedeyken yaptığı bilimsel açıklamalar ödüle layık görülmüştür. Lise düzeyinde felsefe öğretmenliği yapmış, sonrasında Collège de France’a felsefe profesörü olarak atanmıştır (1900). Takip eden süreçte Fransız Akademisi üyesi seçilmiş (1914), Nobel ödülüne layık görülmüştür (1927). Uzun bir süre inzivaya çekildikten sonra 1941 yılında Paris’te hayatını kaybetmiştir (Bergson, 2020).

Bergson'un analizinde zaman mefhumu önemlidir ve onu dönemindeki diğer düşünürlerden ayıran bir nitelik taşır. Bergson'a göre (2020, s.216) belleğin ilk işlevi, şimdiki zamandaki algımızla benzeşen tüm geçmiş algılarımızı bize hatırlatmak, böylece en yararlı kararı bize telkin etmektir. Bununla bağlantılı, yazar (2020, s.227), belleğin şimdiki zamandan geçmiş zamana doğru bir gerilemeden oluşmadığını, bilakis geçmişten şimdiki zamana doğru bir ilerlemeden ibaret olduğunu belirtmiştir. Bergson (2020, s.76), bedeni ise gelecek ile geçmiş arasına konumlandırırmış, bedenin hareketli bir sınırı ifade ettiğini, geçmişimiz tarafından hiç durmadan geleceğimize doğru itildiğini söylemiştir.

Bergson'un analizinde eksik ve göz ardı edilen faktörler olduğunun öne sürülmesi, belleğin farklı açılardan ele alınışı sürecini doğurmuştur. Bergson'un zaman mefhumunun mekânsal bir bağlam içermemesi, söz konusu eksiklerden biri olarak tespit edilmiştir. Zamanı ve belleği, öznenin (insanın) kendi içselliğindeki bir deneyime indirgeyen Bergson, bu bakımdan, kendisinden önceki kuramcılar gibi belleği bireyselleştirilmiştir. Böylelikle Bergson, bireysel bellek kuramının geldiği son özgün nokta olarak addedilmiştir. (İlhan, 2018, s.42-47).

Sonuç olarak bireysel bellek kuramı belli açılardan yetersiz kalmış, bellek temalı yeni analizlere kapı açılmıştır. Bunu şüphesiz olarak belleğin, mekâna, zamana, toplulukların içinde bulundukları duruma göre değişebilen, anıları koruyan, farklı söylemleri bir arada tutabilen ve sürekli kendini yenileyen (Kışmır, 2021, s.9) yapısı sağlamıştır. Bahsi, bireysel bellek kuramının eksiklerini tespit edip kendi kuramını oluşturan Halbwachs'ın ifadeleriyle bitirmek gerekirse, “... *bireysel bellek, belli bir kişide, onun iletişim sürecine katılımı sayesinde gelişir. Bu olgu, kişinin, aileden dinî ve ulusal topluluklara kadar çeşitli sosyal gruplara dâhil oluşunun bir sonucudur. Bellek canlıdır ve sürekli iletişim içinde varlığını sürdürür. Bu alışveriş duraksarsa veya alışveriş içinde olunan gerçekliğin çerçevesi değişir ya da kaybolursa unutma ortaya çıkar. İnsan sadece alışveriş içinde olduğu ve ortak belleğin çerçevesi içine yerleştirebildiği şeyleri hatırlar*” (Assmann, 2015, s.45).

2.3.2. Toplumsal Bellek

Yedikule belleğinde demir yolu kültürünü arama sürecinin toplumsal bellek kuramıyla yakın bir ilişki içereceği ortadadır. Bu arayış da doğal olarak demiryolcuların

bizzat oluşturdıkları veya sonradan dâhil oldukları toplulukların ve demiryolcuları dışarıdan gözlemleyen toplulukların belleklerine yapılan yolculuklarla mümkündür.

Bireysel belleklerimiz, kişisel olduğu kadar sosyal ve kültürel bir arka planı da kapsar. Bu nedenle de hep beraber içinde yaşadığımız sosyal, tarihsel ve kültürel ortamın beşiğinde oluşan toplumsal bellekten ayrılamaz. Bu da bireysel bellek ve toplumsal bellek arasında diyalektik bir ilişki olduğunu gösterir (Göregenli ve diğerleri, 2013, s.7). Bu diyalektik ilişkiyi ise bellek konusunu sosyoloji disiplinine taşıyan Emile Durkheim'dan⁴ başlatmak gerekir. Durkheim, belleğin tamamıyla sosyal bir olgu olduğunu vurgulamış, bu yönüyle Maurice Halbwachs'ın⁵ düşüncelerini derinden etkilemiş, onun kendi bellek kuramını şekillendirmesine katkı sağlamıştır. Durkheim'a göre bireyden bağımsız, kendine özgü, insani olan her şeyin kaynağında bulunan ve her bireye kendisini zorla kabul ettiren bir bilinç türü vardır; bu bilinç türü toplumsal bilinç ya da toplum bilinci olarak addedilir (Karaarslan, 2019, s.36). Durkheim ve öğrencileri, ayrımları ve çatışmayı göz ardı eden bir organizmacılığa düşmeleri konusunda eleştirilmiştir. Durkheim'ın toplum ve toplumsal temsiller vurgusu güçlü olmasına karşın Halbwachs, "toplum" kavramı yerine "gruplar"ı merkeze alarak daha ihtiyatlı bir tutum sergilemiş, sosyal farklılıklara işaret eder biçimde toplumsal belleğin çoğulluğunu ortaya koymuştur (Olick, 2014, s.178).

İlk kez 1902 yılında Avusturyalı yazar Hugo von Hofmannsthal'ın kullandığı "toplumsal bellek" kavramıyla (Bilgin, 2013, s.73) esas özdeşleşen isim olan Halbwachs lisede okurken Bergson'un öğrencisi olmuş, Durkheim'la çalışmaya başlaması

⁴ Emile Durkheim: Sosyolojinin kurucuları arasında yer alan Durkheim, 1858 yılında, Fransa'nın Lorraine vilayetinde yer alan Epinal'de doğmuştur. Aile geleneği içerisinde haham olarak yetiştirilmiş, eğitiminin ilerleyen dönemlerinde agnostik bir tutum benimsemiştir. Düşünceleri üzerinde Fransa'daki siyasal ve toplumsal karmaşalar etkili olmuştur. İntihar, Sosyolojik Yöntemin Kuralları, Toplumsal İş Bölümü, Dinsel Yaşamın İlkesel Biçimleri gibi eserleriyle sosyolojinin kurulması ve gelişmesi sürecinde büyük katkıları olmuştur. 1917 yılında Paris'te hayatını kaybetmiştir (Erjem, 2016, s.90).

⁵ Maurice Halbwachs: 1877 yılında Fransa'nın Alsas bölgesinde, Katolik bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. IV. Henry Lisesi'nde okumuş, Henri Bergson'un öğrencisi olmuş, ondan etkilenmiştir. Sonraki süreçte Durkheim'le çalışmış, onun paradigmasını dönüştürüp geliştirerek belleği sosyal bir olgu olarak yorumlamış, toplumsal bellek kuramını geliştirmiştir. Başta Sorbonne Üniversitesi olmak üzere birçok yerde sosyoloji dersleri veren Halbwachs, II. Dünya Savaşı şiddetle sürerken 1944 yılında Collège de France'a henüz tayin edilmişken Almanlar tarafından Buchenwald toplama kampına götürülmüş, devamında 16 Mart 1945'te kurşuna dizilerek öldürülmüştür. En çok bilinen eseri olan "Kolektif Hafıza", ölümünden sonra, 1950 yılında yayımlanmıştır (Assmann, 2015, s.43; Scott, 2020, s.405; Karaarslan, 2019, s.63-64)

sonrasında Bergson'un kuramına eleştirel yaklaşmıştır. Halbwachs'a göre bellek üzerine çalışmak, daha önce Bergson tarafından iddia edildiği üzere öznel aklın nitelikleri üzerine düşünmekle ilgili değildir. Aksine bellek, zihinlerin hep bir arada ve toplumla beraber nasıl işlediği, bu işleyişin de toplumsal düzenlemelerle birlikte nasıl şekillendiği ile ilgilidir (Olick, 2014, s.178).

Halbwachs'ın, belleği toplumsallıkla ilişkilendirdiği eserlerinden en çok sükse yaratan iki tanesi, 1925 tarihinde yayımlanan “Hafızanın Toplumsal Çerçevesi” (Les cadres sociaux de la mémoire) ve ölümünden sonra 1950 yılında yayımlanan “Kolektif Hafıza” (La mémoire collective) isimli eserlerdir. Düşüncesinin dünya çapında değer bulması ve konuşulması ise “Kolektif Hafıza”nın yayımlanmasından onlarca yıl sonra gerçekleşmiştir. Ricoeur (2017, s.139-140), Halbwachs'ın hafızayı doğrudan grup ya da toplum adını verdiği kolektif bir varlığa bağlamasını cüretkâr bir karar olarak değerlendirmiştir. Ricoeur'e göre Halbwachs, “Hafızanın Toplumsal Çerçevesi”nde hafızayı toplumbilim içinde ve Durkheim'in çizgisinde, üçüncü şahısla ifade eder ve hafızanın nesnel gözleme izin veren bir yapıya sahip olduğunu düşünürken, “Kolektif Hafıza”da attığı adım, anılar hatırlanırken kolektif hafızaya başvurulduğunu düşünmek olmuştur. Kitapta “Bireysel Hafıza ile Kolektif Hafıza” başlıklı bölümde, anımsamak için başkalarına gereksinim olduğu, kendi hafızamızın hiçbir şekilde kolektif hafızadan üretilmeyeceği, ancak bu hafızanın kendi hafızamızdan türetileceği vurgusu söz konusudur.

Belleği, bireyin içselliği olarak sunan düşüncelere, zaman mefhumunun mekândan soyutlanmasına ve bireyin içsel algılarına atfedilmesine karşı sunduğu eleştiriler, Halbwachs'ın ortaya koyduğu farklılıklar olmuş, toplumsal belleğin grupların zaman ve mekân içinde konumlanışından hareketle oluştuğunu, belleğin hem bir mekâna hem de tanıklara bağlı olarak var olduğunu öne sürmüştür (İlhan, 2018, s.44). Bergson'un kuramına eleştirel çözümlemeler sunan Halbwachs, hatırlamanın geçmişte bir ana gidip yerleşmekten oluşmadığını, kitabının başlığına aldığı “toplumsal çerçeveler”i zihinle yeniden oluşturarak o geçmişi yeniden kurmaktan ibaret olduğunu tespit etmiştir. Bu çerçeveler, anıları çevreleyen ve büyük oranda toplum tarafından oluşturulan kavramların, bağlamın, düşüncelerin tamamıdır. Bu bakımdan Bergson'un kuramının

aksine, imgelerin hiçbir zaman meşru çerçevelerinden ayrılabilir ögeler olarak düşünölemeyeceğı iddiası, Halbwachs'ın tezinin temel noktalarından biri olarak öne çıkmaktadır (Abensour, 2020, s.197).

Halbwachs'ın toplumsal bellek olarak formöle ettiğı tezinde, hatırlamanın bir topluluk (toplum, grup veya kolektivite) içinde mümkün olduğı, çünkü hatırlanacak olan şeylerin bir topluluk içinde olduğı, birey topluluktan uzaklaştığı vakit hatırlayacağı konuları yavaş yavaş unuttuğı gibi tespitler hâkimdir. Bu görüş, ortaya atıldığı dönemde, toplumu organik bir bütün olarak gören, tüm bireylerin de bu organik bütöünün bir parçası olduğunu, dolayısıyla bireylerin tek başına bir anlam ifade etmeyeceğini düşöünen sosyologlar tarafından ciddi ölçöde sahiplenilmiştir (İlhan, 2018, s.44). Belleğın toplumsal çerçevelerini irdelediğı çalışmasında Halbwachs, yaptığı rüya analizinden yola çıkarak, belleğın, geçmişe ait dönemlerin bireysel olarak muhafaza edilmesi anlamına gelmediğini, bunların yeniden üretimi olduğunu iddia etmiştir. Buna göre geçmiş, yaşanan an içerisinde, bireyin ait olduğı gruplara bağılı toplumsal çerçevelerin yardımıyla yeniden üretilmektedir (Halbwachs, 2022, s.12-13).

Halbwachs, belleğın bizim için bir nirengi noktası görevi gördüğünü, bir yandan sadece geçmişe dayanan bir kavramlar çerçevesi, diğeryandan ise çıkış noktasını şu anda toplumun içinde bulunduğı koşullardan, yani şimdiden alan rasyonel bir etkinlik olduğunu, ancak aklın kontrolü altında çalışabildiğini dile getirmiştir (Abensour, 2022, s.200). Bu tespitler de tezin, belleğın çeşitli yorumlarını içeren bölümünde sıkça vurgulanan özellikler olan, bugünün geçmiş üzerindeki tahakkümü ve geçmişe doğru bilinçli bir yolculuğı işaret etmesi bakımından önemlidir.

En kişisel duygu ve düşöüncelerimizin, kaynağını belirli toplumsal bağlam ve koşullardan aldığını ifade eden Halbwachs'ın (2021, s.22) en çok üzerinde durduğu konulardan biri de hatırlama ve hatıraları canlandırma esnasında ilgili anın ve dönemin koşullarını güçlü bir biçimde düşünmenin sağlayacağı faydadır. Hatırlanacak andaki duygusal durumun yeniden oluşturulabilmesi, o izleri hâlihazırda muhafaza eden çerçevelerin varlığıyla birlikte kolaylaşmaktadır (Halbwachs, 2022, s.169). Bu hatırlama pratiğı, tezin veri toplama aşamasıyla da doğrudan ilintili bir durum olarak kendini göstermesi bakımından ayrıca kritiktir.

Bireysel belleğin oluşması ve korunması için şart olan toplumsal çerçeveden bahseden Halbwachs, bu çerçevenin haricinde, toplumda yaşayan insanların hatıralarını sabitleştirecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir başka belleğin söz konusu olamayacağını belirtmiştir. Bundan hareketle Halbwachs, aile, okul sınıfları, askerî birlikler, seyahat toplulukları gibi ortak bir deneyim arka planına sahip bireylerin oluşturduğu toplumsal grupların bellekleri ve hatırlama biçimlerini incelemiştir. Hatırlamanın doğası itibarıyla toplumsal bir nitelik taşıdığı ve hatıraların bir grubun iletişimsel ve duygusal harcını oluşturduğu sonucuna varan Halbwachs, insanların hiçbir şekilde kelimenin katı ve dar anlamında bireysel bir bellek oluşturamadıklarını, aksine her zaman bellek topluluklarına dâhil olduklarını öne sürmüştür. Bu teze göre bellek de tıpkı dil gibi iletişimsel süreçlerle, hatıraların anlatılması ve sahiplenilmesi yoluyla oluşur (Sancar, 2016, s.40-41). Böylelikle Halbwachs, belleğin yalnızca birliktelikler üzerinden paylaşımıyla ilgilenmemiş, konuyu mekân, zaman, tarih, aile, sınıf, dil, kolektif inşa, geçmiş gibi gündelik hayatı kuşatan mefhumlarla ilgili olarak ele almış, belleğin sosyoloji disiplinindeki zeminini tam anlamıyla şekillendirmiştir (Karaarslan, 2019, s.68).

Assmann'a göre de bellek, insanın sosyalizasyon sürecinde oluşur ve her zaman bireye aittir; ancak bu bellek toplumsal olarak belirlenir. Assmann, toplumlara ait bir bellek olmadığına, toplumların, üyelerinin belleklerini belirlediğine, en kişisel anıların bile sadece sosyal grupların iletişimi ve etkileşimi üzerinden oluştuğuna vurgu yapmıştır. Buna göre bireysel olan anılar değil, algılardır; çünkü algılar vücudumuzla ilişki içindeyken anılar ise kaçınılmaz olarak içine girdiğimiz çeşitli grupların düşüncelerinden kaynaklanır (Assmann, 2015, s.44-46). Nitekim Halbwachs da anının kökeninin duyumsanabilir bir sezgide olduğu gibi korunmuş olduğunu ve bire bir hatırlandığını ileri süren teze karşı çıkmıştır (Ricoeur, 2017, s.141).

Halbwachs'a göre hiçbir bellek, geçmiş olduğu gibi koruyamamakta, aksine ondan geriye ancak grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçimi kalmaktadır (Sancar, 2016, s.43). Toplumsal belleğin yönetilebilir, değiştirilebilir, müdahale edilebilir yönü, onun tartışılan yönlerindendir. Ricoeur (2017, s.22) bu konuyla alakalı olarak Frederic Bartlett'in görüşlerini aktarmıştır. Buna göre hem birey hem de grup için geçmiş, mevcut çıkarlara göre yeniden inşa edilir ve her iki

durumda da bazı detaylar veya olaylar, tepkide bulunma tarzlarını etkileyerek belirleyici rol oynayabilirler. Bir başka deyişle geçmişin temsilleri, ana ilişkin sosyal işlevler görmek üzere sürekli olarak oynanır.

Toplumsal belleğin güncellenebilen, yeniden kurulabilen yapısı, ona yöneltilen müdahale biçimlerini de gündeme taşır. Bireyin zihinsel kapasitesi ya da geçmişin tarihsel temsili olmanın ötesinde, sosyal ve siyasal ağların dönüştürdüğü, dönüştürürken bir yandan da kurduğu söylemsel ve simgesel bir alana referansla yoğun bir şekilde ele alınmaya başlanan belleğe (Yelsalı-Parmaksız, 2012, s.7) yönelik toplumsal müdahale biçimleri dört kategoride sınıflanabilir: 1) Mekânsal kurgu, 2) Tarih anlatısı, 3) Beden/bedensel pratikler, 4) Dilsel öğeler. Mekân, tarih, beden ve dil bileşenlerine yapılan müdahaleler toplumsal belleğin yeniden kurgulanmasına ya da belirli bir duruma evrilmesine neden olmaktadır (Karaarslan, 2019, s.142). Pierre-Paul Zolio'nun Durkheim ve öğrencilerine ilişkin eserindeki “... *bellek, toplumsal bir yapı olarak, geçmişe sadık bir hatırlamaya yönelik olmaktan ziyade toplumsal grupların güncel uyumuna hizmet etmek için zamana ve kişiye göre değişen bir harita oluşturmak şeklinde belirir*” (Abensour, 2022, s.198) ifadesi de toplulukların bizzat kendi belleklerine müdahalesini göstermesi, müdahale biçimlerinin çeşitliliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu konuyla ilgili olarak Bilgin (2013, s.16) de toplulukların değer ve normları ile inanç ve temsillerinin devreye girmesiyle, seçici dikkat ve unutma mekanizmalarının da yardımı ile ortak bellek tesisinin söz konusu olabileceğini ifade etmiştir. Buna göre topluluklarda otoriteyi elinde tutanların, yani hâkim grupların müdahalesi olmaksızın, olayların aktörlerinin ve canlı tanıklarının söylemleriyle inşa edilen bir bellek de söz konusudur.

Halbwachs'ın yaklaşımı büyük oranda kabul edildiyse de ilk dönemlerde hayli eleştirilmiş, hatırlama ve bireysel psikolojiye ait olguların kolaycı bir biçimde topluluklara uyarlanmasına karşı tenkitlerde bulunulmuştur. Ancak gelinen noktada toplumsal bellek kavramının sınırları küçük toplulukları aşmış, etnik gruplar, uluslar ve devletler gibi büyük topluluklara dahi uyarlanır duruma gelmiştir (Sancar, 2016, s.40).

Halbwachs'ın kuramındaki kritik konulardan biri de toplumsal belleğin tarih disiplini ile ilişkisidir. Tarih, geçmişin doğru bir dökümünü vermeye çalışırken, toplumsal hatırlamada ise geçmiş genellikle bugün ile bağlantılıdır. Halbwachs da

toplumsal belleğin tarihten nasıl farklı olabileceği sorusunu ortaya atmıştır (Roediger, Zaromb ve Butler, 2021, s.178). Toplumsal belleğin anlatısının bir aidiyet formatına göre yazılması gerekirken, tarihçilerin inşa ettiği tarihin kapsamı farklılık arz etmektedir. Toplumsal belleğin anlatısı esas olarak yereldir; birbiriyle temas hâlindeki ya da aynı duyumsal alandaki mevcut ögelerin (kişiler, yerler, kurumlar, şeyler, mikro olaylar) bir öykü içinde toplanmasından oluşur (Bilgin, 2013, s.28).

Halbwachs, toplumsal belleğin geçmişte, hangi grubun söz konusu olduğuna göre uzaklığı az çok değişen belli bir sınıra kadar gittiğini, daha ötede ise olaylara ve kişilere artık doğrudan ulaşamadığından dolayı hâkimiyet sağlayamayacağını, ancak tarihin ilgisini çeken konuların ise tam da bu sınırın ötesinde bulunduğunu ifade etmiştir. Buna göre tarih için gerçek anlamdaki geçmiş, güncel grupların düşüncelerinin hâlen yayılmakta olduğu alana dâhil olmayan geçmiştir (Halbwachs, 2021, s.110). Bu husus, tezin konusu açısından önem arz etmektedir. Zira izleri, yaşayan ve kültürlerini yaşatan kişiler üzerinden sürülebilen Yedikule Cer Atölyeleri çalışanları, şu hâlde toplumsal belleğin konusu olarak görülebilirler; kültürlerinin izleri de araştırılarak somut kılınabilir, semtteki belirginlikleri arttırılabilir. Çünkü henüz tarihin alanına girecek kadar geçmişte kalmamışlardır. Toplumsal bellek ile tarih arasındaki ilişkiyi tezin konusuna Halbwachs'ın (2021, s.80) deyiimiyle bağlamak gerekirse: *“Bir toplumun hafızası, gidebileceği yere kadar, yani onu oluşturan grupların hafızasının ulaşabileceği yere kadar yayılır. Bu hafızanın bu kadar çok sayıda eski olayı ve figürü unutması, kötü niyet, antipati ya da umursamazlıktan kaynaklanmaz. Unutmasının sebebi, bu olayların hatırasını taşıyan grupların ortadan kaybolmuş olmasıdır”*.

Halbwachs'ın kuramında eksik noktaların olduğundan bahsedilmesi, sonraki süreçte bu eksiği mümkün olduğunca giderme iddiasında bulunan kuramların oluşmasını sağlamıştır. Halbwachs'a yapılan eleştirilerin temelinde, onun hatırlama anlayışında süreklilikten ziyade çağdaşlığa, bir diğer deyişle eş zamanlılığa ve eş mekânlılığa yapılan vurgu yer alır. Buna göre toplumsal bellekte tanıklık nosyonu ön plandadır ve eleştiriler kuşaklar arası bir geçişe uzanan toplumsal belleği işaret etmektedir (İlhan, 2018, s.55). Olick'in eleştirisi ise Halbwachs'ın bireysel ve toplumsal meseleleri birbirlerinden ayrı düzeylerde ele alması, kuramını da ikili bir karşıtlığa dayanacak şekilde kurmasıdır. Bu

da her ne kadar Halbwachs'ın kuramı etkisini hâlâ korusa da farklı düzeyleri bir araya getiren ya da aralarında geçiş sağlayan bir kurama ihtiyaç olduğunu göstermektedir (Olick, 2014, 181).

Halbwachs, belleğin sosyal çevreyle bağlantısını ortaya koyduktan sonra onun zaman ve mekân ile ilişkisi üzerine yoğunlaşmış, zamanı ve mekânı, tezin hatırlama ile ilgili bölümünde de değinildiği üzere hatırlamanın iki figürü olarak belirlemiştir. Buna göre mekân, hatırlanan olayın gerçekleştiği maddi dünyanın tamamını kapsarken, zaman ise hatırlamanın periyodik olarak yeniden gündeme gelmesini ifade eder (Karaarslan, 2021, s.66). Belleğin zaman ve mekân ile olan ilişkisine gruba aidiyeti de dâhil eden Halbwachs'ın kuramını başka bir boyuta taşıyan isimlerden biri ise “kültürel bellek” ve “iletişimsel bellek” kuramıyla özdeşleşmiş olan Jan Assmann olmuştur.

Bireysel nitelikte başlayan ve toplumsal kapsamla devam eden bellek kuramlarına ilişkin olarak Traverso'nun (2019, s.21), “... *bellek, ister bireysel olsun ister kolektif, daima şimdiki zamanın filtre ettiği bir geçmiş görüntüsüdür*” cümlesi, belleğin kayıt altına alınmasında bugünün etkisini göstermesi, bellek aktarımlarını, hatırlama pratiklerini, sonraki kuramları işaret etmesi ve tezle ilişkilmesi bakımından önemlidir.

2.3.3. Kültürel Bellek - İletişimsel Bellek

Bireysel bellek kuramından sonra gelen toplumsal bellek kuramının tamamlayıcısı niteliğinde görüşler ortaya koyan Jan Assmann⁶ (2015, s.26-27), bellek denince insanın aklına genellikle bir iç olgu geldiğini ve mekânının bireyin beyni olarak görüldüğünü, bir başka deyişle belleğin beyin fizyolojisiyle, nöroloji ve psikolojiyle ilgili olduğunun düşünüldüğünü, ancak aslında belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin organize edilmesini ve ne kadar süre ile muhafaza edileceğini bireyin kapasitesi ve yöneliminden ziyade dış koşulların, yani toplumsal ve kültürel çerçevelerin belirlediğini ifade etmiştir. Assmann (2015, s.54-55), Halbwachs'ın belleğe ilişkin geliştirdiği ana

⁶ Jan Assmann: 1938 yılında Münih'te doğmuştur. Paris ve Göttingen'de Mısıroloji, Klasik Arkeoloji ve Eski Yunanca eğitimi almıştır. 1965 yılında doktorasını bitirmiş, 1971 yılında profesör olmuştur. Mısır'da alanıyla ilgili yoğun bilimsel faaliyetler yürütmüş, eşi Aleida Assmann ile birlikte birçok esere imza atmıştır. Mısır'da teorik ve karşılaştırmalı perspektiften din ve literatür, genel din bilim, Mısır'ın Avrupa düşüncesindeki yeri gibi konular genel araştırma konularını teşkil etmektedir (Assmann, 2015). Jan Assmann, 2024 yılının Şubat ayında Almanya'da hayatını kaybetmiştir.

ilkelerin bir kültür analizi için temel teşkil ettiğini, kültürel geleneklerin mekanizmasının büyük bir bölümünü açıklama gücünü de içerdiğini belirtmiş, ancak kuramında grup olgusunun sınırında duraksadığını ve kuramını kültür kuramı yönünde genelleştirmeye cesaret edemediğini söylemiştir. Buna bağlı olarak da atılması gereken adımın kurumsal ve ortak hatırlama aşamasına ilişkin düşünmek, belleğin aktarım mekanizmalarının ve özellikle yazının devrimci etkisi üzerinde durmak olduğunu vurgulamıştır.

Assmann'ın tezinde gelenek önemli bir yer tutar ve ona göre önceki bellek kuramlarında bellek ve gelenek arasındaki ilişki eksiklikler taşır. “*Bellek sanatı için mekân neyse, hatırlama kültürü için de zaman odur*” diyen yazar, belleğin yaşatılması için hatırlama kültürünün önemine, onun sosyal ve zamansal ufkun geliştirilmesindeki işlevine dikkat çekmiştir (Assmann, 2015, s.39).

Assmann (2015, s.98), Halbwachs'ın, geçmişin kendiliğinden oluşmadığı, kültürel yapının ve temsilin sonucu olduğu, her zaman özel motifler, beklentiler, umutlar ve hedeflerle desteklendiği ve şimdiki zamanın çerçevesi ile biçimlendirildiği şeklindeki bakış açısını doğru bulduğunu ve devam ettirilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu devamın da grupların belleklerinin sürekliliğinin sağlanması, bunun da hatırlama figürleri ve kültürel pratikler yardımıyla yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre söz konusu süreklilikler, tekrarlama ve yorumlama pratikleriyle sağlanabilmektedir.

Halbwachs'ın (2021, s.82) “... evrensel hafıza diye bir şey yoktur. Her kolektif hafızayı, uzamda ve zamanda sınırlanmış bir grup destekler” şeklindeki görüşünü Assmann, korunan ve geleceğe aktarılan bir mekanizmayı temel alan kuramıyla ileri götürmek istemiştir. İlhan'a (2018, s.57-58) göre belleğin toplumsal oluşu, belleğin içeriklerine konu olan her şeyin kolektif bir biçimde üretilen, sonraki kuşaklara aktarılan, devam ettirilen, korunan, yeri geldiğinde dönüştürülen bir kültürel miras toplamı olmasından ileri gelir. Buna göre kültürel miras, belleğin bir anlamda kapsayıcısı olmakta, bu durumda belleğin kültürelliği ile mirasın kültürelliğinin oluşturduğu kesişim kümesinde kültürel bellek yer almaktadır. Belleğin kültürel miras ile ilişkisi, Yedikule'nin ve demiryolcuların belleğinin somut ve soyut kültürel miras unsurlarıyla olan kesişimini düşündüğümüzde tezin sonraki bölümlerde detaylandırılan kuramsal dayanaklarından bir başkasını ortaya koymaktadır.

Assmann'ın kültürel bellek kuramını detaylandırmadan önce ise kültür kavramının insan ve toplum bilimleri ile olan ilişkisine göz atmak gerekir. Güvenç'e (1999, s.95) göre kültür; bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığıdır; belli bir toplumun kendisidir, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir; bir insan ve toplum kuramıdır. Çalışmasında kültürün, biriken, aktarılan, değişen yönüne sıklıkla vurgu yapan yazara göre (1999, s.101) kültür, “*öğrenilmiş, saklanmış, öğretilen, eğitimle yeni kuşaklara aşılanan bir muhtevadır*”. Çok sayıda tanımı ve yorumu bulunan kültür kavramından ne anlaşılırsa anlaşılın, köken ve amaç yönünden baş koşul olarak hepsinin insan varlığını benimsediğini belirten Uygur (1984, s.18), insan ve toplumun kültür ile ilişkisine ve bunların geleceğe intikaline ilişkin olarak şunu ifade etmiştir: “*İnsan bir kültür varlığıdır. ... İnsan, kültür yaratır kendine; bu kendi yarattığı kültür de insanı geliştirir. Kültür olmayınca o da olamayacağına göre: insanın kültür üretilip kültürce üretildiği; kültür taşıyıp kültürce taşındığı temel gerçeği, insan olarak insan varlığının en başta gelen var olma koşuludur*”. Gözükmemektedir ki kültür, insanın geçmişinin ve bugününün bileşimidir; bu bileşim, geçmişten şimdiye değin bir sürekliliktir. Kültürün tarihselliği (geçmiş zaman) ile varoluşsallığı (şimdiki zaman) arasındaki bağ da insanın hatırlama eylemini teşkil etmektedir. Bu hatırlama eyleminin zihinsel, toplumsal, tarihsel bir eylem olma yönü gibi kültürel bir eylem olma yönü de söz konusudur (İlhan, 2018, s.60).

Bireysel bellek ile başlayıp toplumsal belleğe uzanan kuramsal zincir, kültürel bellek ile tekrar formüle edilmiştir. İki kuramda da zaman açısından bir sınırlılık söz konusudur ve zamanda bir kesit olarak ifade edebileceğimiz, bireyin veya grubun ömrü kadar bir dönem söz konusudur. Belleğin intikali, korunması, nesiller arası geçişinin sağlanması, geleneğin söz konusu olması ise kültürel bellek ile açıklanmıştır.

Assmann (2015, s.27-28), belleğin dört farklı boyutuna (mimetik bellek, nesneler belleği, dil ve iletişim, anlam aktarımı) dikkat çekmiş, özellikle son iki boyutun üzerinde durmuş, “iletişimsel bellek” (dil ve iletişim boyutu) ve “kültürel bellek” (anlam aktarımı boyutu) kavramlarını önermiştir. İletişimsel bellek, yakın geçmişe ilişkin anıları kapsar ve bunlar kişinin çağdaşları ile paylaştığı anılardır. En tipik örneği kuşağa özgü bellektir ve bu bellek tarihsel olarak grupla bağlantılıdır, zamanla oluşur ve zamanla yok

olur; bir başka deyişle taşıyıcıları ile sınırlıdır (Assmann, 2015, s.58). Kültürel bellek ise geçmişin belli noktalarına yönelen, geçmiş olduğu gibi taşımayan, daha ziyade anının bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşan, hatırlama figürlerini içeren, gerçek yerine hatırlanan tarihi ön plana alan, dönüşebilme potansiyeli taşıyan, sürekliliğe dayanan bir temel arz eder (Assmann, 2015, s.60-61). Yazar, iki bellek biçimi arasındaki farkı tablolastırarak göstermiştir (Tablo 1).

Tablo 1
İletişimsel Bellek ve Kültürel Farkı

	İletişimsel Bellek	Kültürel Bellek
İçerik	Bireysel biyografiler çerçevesinde tarihsel deneyimler	Efsanevi köken tarihi, ulaşılmaz geçmişte yaşananlar
Biçim	Gayriresmî, az biçimlendirilmiş, doğal, iletişimsel alışveriş içinde gelişen, gündelik	Planlanmış, çok iyi biçimlendirilmiş, törensel iletişim, bayram
Araçlar	Organik belleklerdeki canlı anılar, deneyler, aktarılanların anlatımı	Kesin nesneleştirme, söz, görüntü ve dans yoluyla geleneksel sembolik kodlama, sahneleme
Zaman yapısı	80-100 yıl, şimdiki zamanla bağlantılı 3-4 kuşaklık zaman ufku	Kesin geçmiş, efsanevi bir geçmiş zaman
Taşıyıcılar	Belirsiz, bir hatırlama grubunun tanıkları	Uzmanlaşmış, gelenek taşıyıcıları

Kaynak: Assmann, 2015, s.64.

Assmann (2015, s.231-232), iletişimsel bellek ve kültürel bellek ayrımını kurumsallık kavramıyla da ortaya koyar. Buna göre iletişimsel bellekte, yaşayanların ve görgü tanıklarının anlatımları söz konusuysen, kültürel bellek ise kurumsal olarak biçimlendirilen ve korunan, yani planlanmış, biçimlendirilmiş bir iletişim biçimiyle geleceğe aktarılan bir özellik taşır. Metinlerin oluşturulması, kopyalanması, dolaşımı ve arşivlenmesi, törenler, müzeler, arşivler, bu kurumsallığı oluşturan unsurların birkaçıdır.

Assmann (2015, s.66-67), kurumsallık vurgusunu eski kültürlerden verdiği örneklerle pekiştirir. Bayramlar, şenlikler, şölenler, ritüeller bu örneklerdendir. Yazar, gündelik yaşamın sıradan bir gününün karşısına bir bayram gününü koymuş ve o günlerin

törenselliğine, tek bir kuşakla sınırlı kalmamasına vurgu yapmıştır. Gündelik olmayan olayları hatırlama organı olarak addettiği kültürel belleğin iletişimsel bellekten ayrıldığı en önemli noktayı ise biçimlendirilmiş olması ve törenselliği olarak tespit etmiştir. İletişimsel bellek ise kurumsal değildir ve sadece öğrenme, aktarma ve yorumlama gibi faaliyetlere hizmet etmektedir. Gündelik yaşamdaki iletişimin ve etkileşimin sürdürülmesinin dışında sembolik olarak da işlevi kısıtlıdır; kuşaklar arası bağlantıyı sağlayacak bir gücü yoktur (İlhan, 2018, s.68).

Assmann'ın (2015, s.72) dikkat çektiği bir diğer nokta yazılı kültürün önemidir. Yazar, anıların iletişimsel bellekte ancak belli bir süre tutulabildiğini, bunu da en etkili biçimde Halbwachs'ın dile getirdiğini, zira onun kuramının bir anlamda unutma kuramı olduğuna dikkat çekmiş, iletişimsel bellek ve kültürel bellek arasındaki farkın da bununla benzerlik taşıdığını ifade etmiştir. Belleğin geleneğe dönüşme aşamasında anılar arşivlenir, saklanır ve korunurken oluşan anlatı, iletişimsel yaşam çizgilerinden sıyrılabilen, ortak hatırlama içeriğine sahip bir “kanon”a dönüşebilmektedir.

Kültürel belleğin bir önemli özelliği de iletişimsel belleğin aksine kendiliğinden yayılmaması, her zaman özel taşıyıcıları vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Şamanlar, rahipler, öğretmenler, yazarlar, filozoflar veya benzer nitelikteki kişiler her türlü kültürü, bilgiyi taşıma yoluyla geleceğe aktarmakta, bellek aktarıcıları ve bellek uzmanları gibi isimlerle anılmaktadırlar (Assmann, 2015, s.62).

Sonuç olarak kültürel bellek, geçmiş ile bugün arasında bir köprü işlevi görmekte ve hem geleneğin oluşmasına hem de geleneğin kökleri olan geçmiş ile ilişki kurulmasına yardımcı olmaktadır; zira geleneğin yaşayabilmesi için geçmişle ilişkinin sürekli olarak canlı kalması, kopmaması gerekmektedir. Toplum da kültürel belleğin kurduğu bu ilişki vasıtasıyla kendine ait değerlerin süreklilik arz ettiği hissine kapılmakta ve kültürel anlamda bir güven hissetmektedir (Gülbetekin, 2017, s.90).

Assmann'ın ortaya koyduğu fikirler, tıpkı bireysel bellek ve toplumsal bellek gibi bazı açılardan eksik bulunmuş, eleştiri almıştır. Bunlar içinde en köklü olan eleştiri, Assmann'ın kültürel bellek ve iletişimsel belleği formüle ederken politik ve siyasi güçlerin etkinliğini denklemin dışında bırakması üzerinden geliştirilmiştir (Karaarslan,

2021, s.41). Bu eksiklik de sonraki bölümlerde detaylandırıldığı üzere mekânın politik ve siyasi odaklar tarafından gördüğü müdahalelere odaklanan kuramcılar tarafından tamamlanmaya çalışılmıştır.

2.3.4. Anma Törenleri - Bedensel Pratikler

Halbwachs'ın toplumsal bellek kuramında eksiklikler olduğunu saptayan kişilerden biri de Paul Connerton⁷ olmuştur. Connerton (2019, s.67-68), Halbwachs'ın, toplumun her biri farklı geçmişi olan kesimlerinin, içinde bulundukları grubun karakteristik özelliklerini oluşturan farklı zihinsel dayanaklara bağlanmış farklı anılarının olabileceğini gösterdiğini kabul etmiştir. Halbwachs, bu savını, akraba grupları, dinsel gruplar ve sınıflar üzerinden örneklemiştir. Ancak Connerton, Halbwachs'ın, geçmişin imgelerinin ve geçmişin anımsanmış bilgilerinin korunması ve taşınmasına ilişkin bir perspektif geliştirmediğini savunmuştur. Bir diğer deyişle Halbwachs, bir grubun toplumsal anılarının o toplumsal grup içinde bir kuşaktan öteki kuşağa nasıl geçirileceğini tam olarak formüle edememiştir. Connerton'a göre, varlık süresi herhangi bir bireyin yaşam süresini aşan bir toplumsal grubun topluca anımsama gücüne sahip olduğu kabul ediliyorsa, söz konusu topluluğun, herhangi bir verili zamanda onu oluşturan üyelerinin, grubun geçmişi ile ilgili şeylerin izlerini akıllarında tutabileceklerini söylemek anlamlı değildir. Burada özellikle yaşlı üyelerin bu izleri genç üyelere aktarması gibi formüllerin devreye girmesi gerekir. Yazar, bu noktada Halbwachs'ın bireysel ve toplumsal belleğin kurulumundaki iletişim mekanizmalarını kuşaklar arası aktarım konusunda devreye sokmadığına dikkat çekmiştir.

Connerton (2019, s.70-71), Halbwachs'ın kuramından yola çıkarak geliştirdiği fikrindeki temel amacını, belleğin toplumsal oluşu üzerinde çalışmak, birlikte anımsamayı olanaklı kılan aktarma eylemlerini incelemek, hem geleneksel hem çağdaş toplumlarda karşılaşılabilen bazı aktarma eylemlerini daha ayrıntılı ele almak olarak açıklamıştır. Bu amacı hayata geçirmek için de “anma törenleri” ve “bedensel pratikler” kavramlarını oluşturmuş, detaylı şekilde incelemiştir. Connerton, bu iki kavramın

⁷ Paul Connerton: 1940 yılında İngiltere'nin Chesterfield kentinde doğmuştur. György Lukács, Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Walter Benjamin ve Herbert Marcuse üzerine yoğunlaştığı çalışmaları vardır. Sosyal antropolog olan Connerton son olarak Cambridge Üniversitesi Sosyal Antropoloji Bölümü bünyesinde çalışmış, 2019 yılında hayatını kaybetmiştir (Connerton, 2019).

topluluk belleğinin yegâne kurucu ögeleri olmadıklarını belirtmiş, ancak resmî olmayan yollardan söylenerek hayata geçirilen anlatı tarihlerinin üretilmesi bakımından önem arz ettiklerini ifade etmiştir.

Connerton'ın, toplumsal ve kültürel belleğin aktarma faaliyetini yerine getirecek bir yöntem, kavramsal veya iletişimsel bir araç olarak geliştirdiği anma törenleri ve bedensel pratikler, törenselleştirilerek ortaya koyulan yineleme ve canlandırma araçları olarak gözükmektedir. Buna göre toplumsal bellek ve kültürel bellek diye bir gerçek varsa, bu, yaşamın içindeki tekniklerle bir alışkanlık kazanan beden ve belleğin, törensel yineleme ve canlandırma gibi ritüel niteliğindeki araçlarıyla mümkün olmaktadır. Bellek, bu şekilde sonraki kuşaklara taşınarak bireyin ve toplumun sınırlarını aşar, toplumlar bu şekilde anımsar (İlhan, 2018, s.65-66).

Connerton (2019, s.122), toplumsal bellek diye bir şey varsa, onun ancak anma törenlerinde bulunabileceğini söylemiştir; yanına da “uygulayım bellek” adı altında, belleğin bedensel kısmını eklemiştir. Yüksek derecede bir temsil niteliği taşıyan anma törenlerinden çok daha yaygın bir biçim olan bu bellek, yazara göre toplumsal belleğin büyük ölçüde saksaklanmış bir yönüdür ve analizinin önemli bir bölümünü oluşturur.

Connerton (2019, s.129), toplumsal bellek üzerinde yazının da büyük bir etkisinin olduğunu belirtmiştir. Beden pratiğinden kaydetme pratiğine geçişi sağlayan unsurun sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş olduğunu vurgulayan yazar, yazının anıların aktarılmasındaki önemini vurgularken, doğaçlamanın güçleşmesinden, anıların yeniden düzenlenme imkânının azaldığından, kültürün “standart baskı” niteliği taşımaya başlamasından bahsederek yazının olumsuz yönlerine de vurgu yapmıştır. Bu da tekrarlama ve süreklilik üzerinden ilerleyen törenselleştirme ve bedensel pratikler tezine bir anlamda daha sıkı tutunmasını sağlamıştır.

Connerton (2019, s.173), kaydedilmiş şeylerin, bir toplumun belleğinin aktarılmasının ayrıcalıklı yolu olduğunu düşündüğünü, bir toplumun yazma, çizme ve kayıt sistemlerinin yaygınlaşmasının onun anımsanma kapasitesinin kat kat artmasını olanaklı kılan gelişmeler olarak gördüğünü kabul etmiştir. Ancak bununla birlikte, bedenleştirilen şeylerin, bedenleştirme pratiklerinin bellek destekleyici öneminin de

azımsanamayacağını öne sürmüştür. Bedensel pratikler, nasıl uygulanacakları üzerinde durup düşünmeyi gerektirmeyecek bir biçimde kazanılırlar ve bu bakımdan enformellerdir. Anma törenleri ise yazara göre biçimlere bağlanmış, daha formel özelliklere sahiptir. Ancak son kertede hem anma törenleri hem de bedensel pratikler, tüm söylem pratiklerinde görülen birikimli sorgulamalara karşı içlerinde belli ölçüde güven taşırlar ve bellek destekleyici sistemler olarak önemlerini ve varlıklarını sürdürmede direniş göstermelerinin kaynağı buradadır. Bu tahlile göre her grup, korunması konusunda en çok endişe duyduğu değerleri bedensel otomatiklere emanet edecektir; geçmişin kafada ve bedende tortusunu bırakan bir alışkanlık belleğiyle nasıl daha iyi korunabildiğini de görecektir. Anma törenlerinin ve bedensel pratiklerin, tezin veri toplama kısmını oluşturan sözlü tarih görüşmelerinde tespit edilen ritüeller, bir araya gelişler, seremoni tadında buluşmalar gibi süreklilik arz eden eylemler bakımından çağrışımlar yaratması, kuramın birçok değişik örnek dâhilinde açıklandığı düşünüldüğünde doğal bir durum yaratmaktadır.

Connerton (2012 s.114), bir sanat olarak nitelediği belleğin bir mekân sistemine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Mekânın bedensel hareketlerle olan ilişkisine dikkat çekmiş, mekânsal belleğin de bölüm boyunca tartışılan bellek biçimlerini barındıran bir düzlem olduğunu bir anlamda bize göstermiştir.

2.4. MEKÂN, KİMLİK, MİRAS KESİŞİMİNDE BELLEK

Bireysel bir analizle başlayıp topluluk ve toplum ölçeğinde ele alınan bellek kuramlarının tamamlayıcısı addedebileceğimiz mekânsal bellek, Yedikule semtini, Yedikule Cer Atölyeleri'ni ve bunların bünyelerindeki daha küçük mekânları hesaba kattığımızda kuramsal çerçevenin tamamlayıcısı olarak kendini gösterir. Mekân ve kent ölçeğindeki belleğin sürekliliği ve günümüze intikal ettirdiği unsurları, aynı zamanda bunların kimlik unsurlarını da oluşturduğundan ötürü mekânsal kimlik veya kent kimliği bahsi de tezin merkezindeki önemli kavramlardan biridir. Zira mekânın belleğinde kesintiler yaşandığı veya yaşatıldığından ötürü geleceğe aktarılamayan bellek katmanları olması, o mekânın kimliğinde kökleşmiş olan unsurların da eksildiği anlamına gelir. Dolayısıyla bellek ve kimlik kavramları bu bölümde sıkı ilişkili kavramlar olarak aynı başlıkta ele alınmıştır. Bu değişim ve dönüşümlerde idari kararlar ve kentsel müdahaleler

önemli rol oynadığı için bir başlık da bu müdahalelerin irdelenmesine ayrılmıştır. İlgili müdahale biçimleriyle karşılıklı ve birbirlerinin alanına sızan bir ilişkisi bulunan kültür mirasının korunması disiplini de Yedikule Cer Atölyeleri’ni içeren endüstri mirası ve demir yolu mirası başlıkları altında bellek perspektifiyle detaylandırılmıştır.

2.4.1. Mekânsal Bellek

Bireysel bellek, toplumsal bellek, iletişimsel bellek ve kültürel bellek ekseninde geliştirilen fikirleri adeta kapsayan bir olgu söz konusudur ki ismi “mekân”dır. Mekân, belleğin somutlaştığı, onun varlığını güçlendiren veya inşa eden, sürekliliği ve intikalinde başrolü oynayan bir olgudur. Mekânın inşası, var edilmesi, müdahalelere uğraması, yok edilmesi gibi aşamalar da doğrudan belleğin korunması ve yaşatılması ile alakalıdır. Kapsamlı ve detaylı olan bu durum birçok mekân ve bellek odaklı analizin oluşmasını sağlamıştır. Tezin odağını teşkil eden Yedikule’yi, içinde bulunduğu Tarihî Yarımada’yı, Yedikule içindeki irili ufaklı birçok mekânı, en çok da Yedikule Cer Atölyeleri kompleksini bu analizlerin öznesi olarak kolaylıkla ele alabiliyor oluşumuz, mekânsal bellek olarak ifade edebileceğimiz kavramı önemli bir noktaya taşımaktadır.

Halbwachs’a (2021, s.172-173) göre her topluluk, hatıralarını içerisine kapattığı ve orada tekrar bulduğu sabit bir çerçeve kuracak biçimde uzamı kendi yöntemine göre parçalara ayırır. Bu topluluklar, hatırlama esnasında öncelikle ilgili hatıranın gerçekleştiği mekânı hatırlar. Yazar, tüm olaylar gibi duygu ve düşüncelerin de yaşanan veya ilgili anın gerçekleştiği ve hep var olan bir yere yerleşmesi gerektiğini vurgulamıştır. Assmann (2015, s.47) ise paralel olarak hatıraların yaşayan bir mekâna dayandığını, mekânın hatırlama çerçevesi oluşturduğunu, her tür topluluk için hatıraları “yerleştirme” eğiliminin söz konusu olduğunu dile getirmiştir.

Bireysel ve toplumsal bellek, geçmişin ve geleceğin sürekli yeniden inşa edildiği, içinde hayatın anlamlarının üretildiği, insanların birbirlerine hikâyeler, söylenceler, anılar, hayaller, beklentiler ve fikirler anlattıkları, tüm bunları değiş tokuş ettikleri mekânlarda gerçekleşir (Göregenli ve diğerleri, 2013, s.7). Belleğin mekân ile arasındaki derin bağa ilişkin olarak Assmann (2015, s.69), Halbwachs’ın, belleğin işlevlerini tanımlarken mekânsal benzetmelerden (çerçeve, mekân, yer, yerleştirme) fazlaca yararlandığına dikkat çekmiştir. Ricoeur (2017, s.60) de bu bağlamda anılar ile

mekânlar arasındaki yakın ilişkinin üzerinde durmuş, mekânların belge niteliğini vurgulamış, “ars memoriae” de denilen bellek sanatının bir “loci” (yerler) yöntemi olarak kurulabilmesinin mümkün olduğundan söz etmiştir.

Bir insanlık birikimi olan mekânın sadece fiziksel anlamı ile algılanıp geometrik olarak tanımlanması, sahip olduğu zengin birikime sırt dönmek ve onu derinlikten uzaklaştırarak sığlaştırmak anlamını taşır (Gülbetekin, 2017, s.30). Urry’ye (2018, s.106) göre de mekânsal olanın toplumsal olandan ayrılması imkân dâhilinde değildir; mekân, tek başına genel etkiler taşımaz, mekânsal ilişkilerin önemi mekândaki toplumsal nesnelerin özel karakterine, ayırt edici niteliklerine bağlıdır. Bu nedenle yalın bir mekân yoktur, yalnızca farklı türden mekânlar, mekânsal ilişkiler veya mekânsallaşmalar vardır. Tezin kuramsal çerçevesini adeta özetler biçimde Lefebvre’in (2014, s.25) “*Mekân kavramı zihinsel olan ile kültürel olanı, toplumsal ile tarihseli birbirine bağlar*” cümlesi önemlidir. Nitekim Lefebvre, bu cümleyi de içeren “Mekânın Üretimi” isimli eserinde genel olarak mekânın yansız ve edilgen bir geometri olmadığını, toplum tarafından üretildiğini, sonrasında yeniden üretilebildiğini ve bu nedenle bir mücadele alanını temsil ettiğini savunmuştur (Urry, 2018, s.42). Stavrides (2018b, s.11) de mekânın toplumsallığıyla ilişkili olarak insanların mekânı yalnızca tecrübe etmediğine, aynı zamanda onun aracılığıyla düşündüklerine ve hayal kurduklarına vurgu yapmıştır. Bu bakımdan mekân, yalnızca anlamlı bir yaşam koşulu olarak deneyimlenen ve anlaşılan hâlihazırdaki toplumsal dünyayı değil, eylem esinleyebilen ve toplumsal düşleri ifade edebilen başka toplumsal dünyaları da şekillendirebilmektedir. Görülmektedir ki mekânlar, taşıdıkları sosyalite bağlamı, iletişimsel izlek, müdavimlerine atfettikleri iktidar, statü, prestij ve kimlik öğeleri olmak üzere derin bir sosyolojik art alanı örnekleyebilecek niteliktedirler (Güçlü, 2014, s.282).

Mekânı sosyolojik temelde ele aldığı çalışmasında Alver (2013, s.11-19), mekânı insanın ve toplumun pratik yansımalarından biri olarak değerlendirmiş, insan ve toplumun belli bir mekânda varlık kazandığını, o mekânda oluştuğunu ve dönüştüğünü belirtmiştir. Buna göre mekân bir kimlik unsuru olduğu gibi başlı başına bir değer ve referans alanı olup doğrudan insanın varlık alanı ve toplumsal yeriyle irtibatlıdır. Verili bir durum olan yerin yeniden yorumlanmasını ve biçimlenmesini imleyen mekân, bir

başka deyişle, doğaya, yere insan elinin değdiği andan itibaren oluşan yeni durumdur. Bundan hareketle toplumun mekânda görünmesi, kimliğini mekâna yansıtması sonucuna ulaşılır. Bunu, toplumsal kimliğin mekânlara kazınarak bir gelenek ve bilinç oluşturmaları sonucu izler; toplumsal yapı ve değişmelerin bir gösterge olarak mekânda izlenebilmesi imkânı doğar. Bu bağlamda mekân, toplumsal olaylara veya insani durumlara sahne olması, hatta bu olay ve durumlara yön ve şekil vermesi bakımından sosyolojik bir olgudur. Bu özelliği nedeniyle toplumsal yapı ve toplumsal değişimi anlamak ve açıklamakla kendini tanımlayan disiplinlerin ortak analiz birimini teşkil eder. Sonuç olarak Alver'e (2008, s.23) göre mekân bir aynadır ve bir dünya görüşünü, kültür iklimini, hayatı yansıtır; bu bakımdan da temsil gücüne sahiptir, ait olduğu kültür evreninin temsilcisidir. Mekânda görünen, insanın kendisidir.

Aytaç (2013, s.144) da mekânı, toplumsal yaşama ilişkin farklı stratejiler ve taktikler sunan operasyonel bir enstrüman olarak görür; mekân, toplumsal olanın inşasına hizmet ederek farklı grup ve aidiyet kümelerinden gelen insanların sosyal karşılaşmalarını düzenler, tasnif eder, sosyal ilişki ve grup temelli sosyalitelere alan açar. Bu yönleriyle mekânlar, her türden sosyal ilişki, alışveriş, karşılaşma, birliktelik ve paylaşımların alanıdır. Tüm bunlar, mekân sosyalitelerinin kristalize olmasını olanaklı kılarken, aynı zamanda mekânsal kimlikler ve aidiyet çerçeveleri de oluşturur.

Mekânın insan ve toplumla ilişkisinin birbirinden ayrılmaz niteliği, kuşkusuz ki yine insana ve topluma ilişkin olan bellek ile ilişkisinde de aynı yoğunluk düzeyindedir. Öyle ki, *“İster bireysel, isterse toplumsal olsun, belleğin daima mekânsal bir boyutu vardır. Çünkü, mekân her türlü oluşun ayrılmaz bir parçasıdır ve dolayısıyla, herhangi bir yere (mekâna) referans vermeyen bir olayı anlamak olanaklı değildir”* (Norberg-Schulz, 2006; Aktaran: Selvi-Ünlü, 2021, s.28). Mekânı gündelik yaşamla ilişkilendiren Özaloğlu (2017, s.13) ise deneyimlerimizin her birinin belli bir zaman dilimine karşılık gelmesinin ve üzerinden belli bir süre geçtikten sonra bazılarını anımsamamızın belleğimizi gündelik yaşamımızın bir parçası hâline getirdiğini dile getirmiştir. Buna göre gündelik yaşamımızın içinde geçtiği fiziksel çevre ise bireysel ve toplumsal belleklerimizin bağlamını oluşturur. Bu nedenle mekân bireysel ve toplumsal belleğin kurgulanmasında yer (locus) görevi görür. Böylelikle mekânın da kendi belleği oluşur.

Mekânın insan yaşamında teşkil ettiği öneme, belirleyiciliğine, etkisine ilişkin değerlendirmeler yapan Alver (2017a, 270-271), mekânın, yerin ve coğrafyanın hafıza birimi olduğunu, insan hayatının ve toplumsal yaşantının bütünüyle bu birimlerde varlığını gösterdiğini, mekânın insana kendisini sürekli hatırlattığını, insanların mekânlarda bulunarak ve mekânlardan geçerek kendilerini inşa ettiklerini, insan ömrünün bütün basamaklarında mekânların karşılığının olduğunu, bu nedenle mekânların bir hafıza ve hatıra abidesi olarak süreklilik kazandıklarını dile getirmiştir. İnsana ilişkin pek çok şeyi taşıyan ve temsil eden mekân, insanın unuttuğu ve hayatın hızına kurban verdiği kimi ayrıntıları da depolar. Bu bağlamda nasıl ki mekânın varlığı bir hafızaya, o hafızadan dağılan hatıralara denk ise mekânın kaybı da aynı şekilde o hafızanın dağılmasına, o hafızadan dağılacak hatıraların yok olmasına işarettir. Tezin ana amacının Yedikule belleğinde kaybolan veya kaybolduğu düşünülen demir yolu kültürünün izlerini aramak olduğunu düşünürsek, yazarın ifade ettiği dağılmanın ne ölçüde olduğunu tespit etmek ve sözlü tarih ile dağılanları toplamak, tez için gerekli bir adım olarak kendini gösterir.

Alver (2017a, s.272), hafızanın canlı kalmasının ancak belli başlı hikâyelerin ve anlatıların tekrar dile getirilmesiyle mümkün olduğunu, anlatmanın, hikâyeyi taşımanın, aktarmanın, anlatıcı olmanın bu açıdan büyük önem arz ettiğini ifade etmiştir. Buna göre mekân, hikâyenin varlık katına çıkmasını, toplumda ve insanlar arasında dolaşmasını, dilden dile aktarılmasını sağlayan temel eleman olarak ortaya çıkmaktadır. Zira hikâyenin toplumsallaşması ile mekânın varlığı doğrudan birbirleriyle ilgilidir. Bu da tezin veri toplama tekniği olan sözlü tarihin dinamikleri ve sahada karşılaşılan gerçekliklerle örtüşmesi bakımından kayda değer bir başka yorum olarak öne çıkmaktadır.

Mekân ve bellek ilişkisini işaret eder biçimde Halbwachs'ın “anıları raptiyeleme” metaforu anlamlıdır. Halbwachs (2022, s.46-47), bir gezi örneği vermiş, o gezi esnasında görülen nesnelere ilişkin bir anıyı, ancak onları konumlandığıımız, biçimlerini belirlediğimiz, isimlendirdiğimiz, bize birtakım düşünceler sağladıkları ölçüde muhafaza edebileceğimizi belirtmiştir. Anıları raptiyelerle sabitlemek bu açıdan önemlidir; aksi takdirde uykuda görülen pek çok imge gibi tüm bunlar insanın aklından çıkıp gidebilecektir. Yakın bir benzetmeyi “işaret noktaları” kavramı ile yapan Halbwachs (2022, s.61), bir kenti, mahallelerini, sokaklarını, evlerini hatırladığımızda,

bize hiç ortadan kaybolmamış gibi görünen anılarımızın ortaya çıkacağını, bu anıların da diğerlerini bulmamıza yardım edeceğini söylemiştir. Böylelikle, anılarımızın etrafında adeta, giderek birbirine yaklaşan eş merkezli eğriler çizerek onlara ilerleyebiliriz. Bu işaret noktaları yardımıyla anılarımız arasında gidip gelebilir, kronolojik bir sıra da oluşturabiliriz. Saha görüşmelerinin bir kısmının Yedikule’de cer atölyeleri ve çevresinde gerçekleştirilmesi, işaret noktalarının insanların belleklerini harekete geçirmesi ve hatırlamayı kolaylaştırması, tespitin geçerliliğini ortaya koyan bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Halbwachs (2022, s.167), bu konuyla ilgili olarak hatırlama konusunda işin duygusal kısmının tek başına yeterli olamayacağını, duygusal anıların gerçek değerlerini, ancak zamandaki ve mekândaki kolektif işaret noktalarının konumlandırılmalarına dayanan bir düşünme sırasında bulup kazandıklarını vurgulamıştır.

Mekân ve bellek arasındaki ilişkiyle bağlantılı olarak Bachelard da anıların konumlanması ve hatırlamayı kolaylaştırması noktasına yakın durmuştur. Bachelard (2017, s.39-40), belleği zamanın değil mekânın canlandırabildiğini vurgulamıştır. Yazara göre bellek, süreleri ve zamanı değil mekânı kaydeder. Miadı dolmuş süreleri düşünebiliriz, ancak yaşayamayız. Bu düşünüş de derinlikten yoksun bir şekilde gerçekleşebilir. Bu bakımdan anılar hareketsizdir; ancak mekânsallaştırıldıkları ölçüde sağlamlaşırlar. Kendi içselliğimizde anılara ulaşmak; hatırlamak, konum belirlemek ve mekânlardan yardım almak ile daha kolaydır.

Mekânın bellek ile ilişkisi üzerine yazılmış metinler içinde en çok bahsedilen, Pierre Nora’nın⁸ “Hafıza Mekânları” olarak dilimize çevrilen “Les Lieux de mémoire” isimli çalışmasıdır. Mekân sosyolojisi temalı çalışmalarda sıkça atıf yapılan hafıza mekânları kavramı bir noktadan sonra anlamının belli ölçüde dışında kullanılacak kadar yoğun şekilde ele alınmıştır.

İlgili çalışmada Nora, Fransa örneği üzerinden ulusların hafızasını oluşturan öğeleri incelemiş, hafızayı yalnızca somut mekânlar açısından değil, anma törenleri,

⁸ Pierre Nora: 1931 yılında Fransa’nın Grenoble kentinde doğmuştur. Edebiyat, felsefe ve tarih alanında yüksek öğrenim görmüş, sonrasında öğretmenlik yapmıştır. Bursla Küba, Çin ve ABD’ye gitmiş, devamında Paris Siyasal Bilimler Enstitüsü’nde önce asistan, sonra uzman olmuştur. Tarihyazımı ve ulus konularında uzmanlaşmış, 1999 yılında onursal doktora layık görülmüştür. 100 kadar kitap yazmış olan Nora birçok ödül de almıştır (Nora, 2006).

kutlamalar, geçitler, yıl dönümleri gibi bağlamalarda da ele almıştır. Somut mekânlar olarak da kentlerin mimarileri, arşivler, mezarlıklar, anıtlar, müzeler gibi tarihî nitelikli yapılar ile tüm bunlar üzerinden kurgulanan müdahaleleri irdelemiştir.

Nora'nın çalışmasında tarih ile bellek arasındaki zıtlığın incelenmesi önemli bir yer tutmuştur. Traverso'ya (2019, s.30) göre 1980'li yıllardan itibaren bellek üzerine tarihyazını tartışmasının yeniden canlanması Nora'nın sayesinde. Nora, Halbwachs'ın tezini yeniden ele almış, bellek ve tarihin eş anlamlı olamayacağını ne srmştir. Ricoeur (2017, s.445-446) de Nora'yı "hafıza mekânları"nın mucidi olarak gördüğünü dile getirmiş, eserin 1984 yılından 1994 yılına uzanan geniş bir süreçte yazıldığı ve Nora'nın fikirlerinin değişiminin metne yansıdığı notunu dşmştir. Bu da Ricoeur'e göre hafıza mekânları kavramının alışılmadık içeriğini açığa vuran bir kanıttır.

Nora'nın bellek ve tarih arasında yaptığı ayrıma değinen bir başka isim olan Wertsch (2021, s.159-160) de Nora'nın, bellek ve tarihi yalnızca farklılık arz eden kavramlar olarak görmediğine, amansız bir karşıtlık içinde olduklarını vurguladığına dikkat çekmiştir. Nora'ya göre bellek sürekli evrim hlindedir, maniplasyonlara yatkındır, deformasyonların farkında değildir; buna karşılık tarih ise analiz ve eleştiriye açık olup temelinde ise kendiliğinden hatırlamaya karşıt bir söylem vardır. Bu karşıtlıkta tarih bellekten hep şüphe etmektedir ve asıl misyonu da onu bastırmak ve yok etmektir. Nora, bu karşıtlığı, belleğin tarihin yerini almasını sağlamaya çalışarak değil, belleğin bu karşıtlık nedeniyle yeniden tanımlanması gerektiğini göstererek ele almıştır.

Nora (2006, s.10), analizinin başlangıcında öncelikle hafıza mekânlarının çeşitli boyutlarına dikkat çekmiş, kavramın derinliğini göstermiştir. Tarih, mekânların araçları, retilişi ve işleyişini konu aldığından ötürü tarihyazımsal boyutu ilk sıraya koymuştur. Bir diğeri etnografik boyuttur; zira geleneğin sıcaklığıyla bağlı olduğumuz bildik alışkanlıklarımızdan kopmak, bizzat hafıza coğrafyamızın haritasını çizmek söz konusudur. Psikolojik boyut, bireysel planda açık ve net tanıma sahip olmayan bilinçaltı, simgeleştirme, sansür gibi kavramları sosyal alana taşıma gerekliliğinden kaynaklanır. Siyasi boyut ise gerçekliği değiştirmeye yönelik kuvvetler bütününü anlatır.

Hatırlama, unutmama ve bellek kavramlarının masaya yatırıldığı bölümde, anıların hatırlanırken bugünkü şartların ve karakterin etkisiyle yeniden inşa edildiğinden, müdahaleye açık olduklarından, belleğin her şeyi olduğu gibi saklayan bir depo olmadığından bahsedilmişti. Nora (2006, s.12) da hafıza mekânları konusunda benzer özelliklere vurgu yapmış, hafıza mekânlarının anımsadığımız şeyler değil, hafızanın mayalandığı yerler olduğunu, bir diğer deyişle geleneğin bizzat kendisi değil, onun laboratuvarı olduğunu vurgulamıştır.

Nora (2006, s.23), hafıza mekânlarının, hafızanın kendiliğinden var olmadığı düşüncesinden doğduklarını öne sürmüştür. Hafıza mekânları, arşivleri kurmanın, yıl dönümlerini devam ettirmenin, ayinleri düzenlemenin gerektiği, özetle tezin önceki kısımlarında da bahsedilen “anma törenleri” minvalindeki etkinliklerin duygusundan doğarlar; zira bu işlemler olağan değildir. Nora, anma konusuna yeterince özen gösterilmiyor olsa, tarihin hafızayı süpüreceğini, bu nedenle hafıza mekânlarının dayandığımız kaleler olduğunu, bu kalelerin de korudukları şeyin tehlikede olduğu düşüncesi nedeniyle var olduğunu dile getirmiştir.

Hafıza mekânları konusunda Nora’nın (2006, s.31-32) “hayal gücü” ve önceki bölümlerdeki “bedensel pratikler” kavramını hatırlatan “ritüeller” vurgusu dikkat çekicidir. Yazara göre arşiv deposu gibi sırf somut görüntüsüyle akla kazınan bir yer bile ancak hayal gücü ona sembolik bir çerçeve kazandırdığında hafıza mekânı hâline gelecektir. Keza, örneklendirdiği kitaplar, vasiyetnameler, dernekler gibi doğrudan işleve dönük konular dahi bir ritüelle ilişkilendiklerinde hafıza mekânları kategorisine dâhil olabilmektedir.

Nora’nın en çok üzerinde durduğu konu, hafıza mekânları kavramıyla yalnızca somut ve gözle görülür yapıları, anıtları, eserleri kastetmemesidir. Hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekânlarının var olduğunu (Nora, 2006, s.17) belirten yazar, nazarında hafıza mekânlarının asla sadece fizikî, elle tutulabilen, görülebilen nesneler olmadığını (Nora, 2006, s.171) ifade etmiştir. Nora’ya (2006, s.171) göre hafıza mekânının tanımı şudur: *“İnsanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangi bir topluluğun ortak hafıza malına ait simgesel öge hâline getirdiği maddi ya da fikrî düzendeki her anlamlı birim”*.

Nora düşüncesinde bazı mekânlar toplumsal anlamda, kendi deyimiyle “hafızanın demir attığı” yerlerdir. Bu nedenle bu mekânlar bir toplumun hafızasının köşe taşları, kimliklerinin mihenk noktası olarak görülebilir (Gülbetekin, 2017, s.79). İlgili mihenk noktaları ya da köşe taşları, hem mekâna, zamana, dile ve geleneğe ait olan gerçeklikten hem de simgesel ve tarihî gerçeklikten oluşabilir. Böylelikle Nora’ya göre hafıza mekânları, bazen bir bina, müze veya anıt olabilirken bazen de bir grubun kimliğini sembolize eden tarihî bir olay, bir kitap veya sanat eseri olabilir (Kışmir, 2021, s.17).

Alver’in (2017a, s.271) tespitleri, hafıza mekânları bahsinde sonuç niteliğinde okunabilir. Yazar, mekânın bir hafıza birimi hâline gelmesinin, orada gerçekleşen hayat ile doğrudan ilgisi olduğunu; kişisel ve toplumsal hikâyelerin, mekânın özel bir hâle gelmesini sağladığını; kimi tarihsel olayların veya durumların pek çok mekânın simgeleşmesine, dolayısıyla hafızaya dâhil olmasına yol açtığını ifade etmiştir. Bu bakımdan da neredeyse her mekânın hafıza oluşturma gücü bulunur. Ancak daha özel yaşantıların, durumların, hadiselerin, yönelimlerin, kırılmaların kavşağında yer alan mekânlar özellikle hafıza mekânı olma yönüyle öne çıkarlar.

2.4.2. Kent Belleği - Kent Kimliği

Bireylerin ve toplumların belleği olduğu gibi mekânların ve kentlerin belleği de söz konusudur. Bu bellek biçimleri de insanların merkezde olduğu oluşma, birikme, değişme mekanizmalarına sahiptir. Kentlerin ve önemli yerleşimlerinin belleğindeki öne çıkan, simgeleşen unsurlar kent kimliğinin parçası hâline gelir, nitelik ve nadidelik sağlar. Kent belleği ve kent kimliği kavramları bu bakımdan mekân sosyolojisi ve kent sosyolojisi alanındaki literatürde sıklıkla başvurulan kavramlar hâline gelmişlerdir.

Kent, birçok disiplin tarafından farklı özellikleri ön plana çıkarılarak tanımlanan, çok geniş bir alanı imlemektedir. Örneğin Calvino (2018, s.13, 81), edebi bir dille kentleri, anıların, arzuların, bir dilin işaretlerinin bir araya geldiği; kelimelerin, arzuların, anıların değiş-tokuş edildiği; arzuları biçimlendiren veya arzuları silen, arzularca silinebilen yerler olarak tanımlamıştır. Şentürk (2016, s.79) de benzer şekilde kenti bir anlamda kişileştirmiş, kişilerle ilişkilendirmiş; kentin, fizikî bir mekânsal alandan öte bir ruh hâline, birtakım geleneklere, göreneklere, adetlere ve bunların toplamının özünde yer alan düzenlenmiş davranışlara ve duyarlılıklara karşılık geldiğini dile getirmiştir.

Kenti birbirleriyle ilişkili ve sürekli etkileşim içinde olan bir işlevler kompleksi olarak niteleyen Mumford (2007, s.109), bunun tek başına bir güç yoğunlaşması olmadığını, aynı zamanda bir kültür kutuplaşması da olduğunu söyleyerek, kentlerin kimliklerinin ve belleklerinin net çerçeveler çizilerek ifade edilemeyecek özlere sahip olduklarını göstermiştir. Bu bağlamda kentleri canlı bir organizma olarak görme anlayışı günümüzde yaygın bir bakış açısı olarak ağırlık kazanmıştır. Kentlerin belleği, kişiliği, benliği, karakteri ve dokularından söz edilmesiyle yapılan kişileştirmeler yoğunlaşmıştır. Kentlerin karakterleri ve yapıları tarif edilirken insana özgü olan çekingen, radikal, cüretkâr gibi niteliklerden bahsedilebilmiştir (Sam ve Sam, 2014, s.413).

Lynch (2018, s.1) ise kentte her durumda gözün görebileceği ve kulağın işitebileceğinden fazlasının, keşfedilmeyi bekleyen bir dekor ya da manzaranın söz konusu olduğunu; kentin, kendisini meydana getiren olaylar dizisiyle, geçmiş deneyimlerin hatırasıyla algılanabileceğini söyleyerek bir anlamda kentin belleğine, birikerek gelen katmanlarına vurgu yapmıştır.

Kentlerin kişileştirilerek tanımlanması tercihi, belleklerinin de olduğu yönünde analizlerin kolaylıkla yapılabilmesini sağlamıştır. Bireylerden bahsedilirken karakterleri ve özgün taraflarından söz edilebilmesi, yine bireylerin ve bir araya gelerek oluşturdukları toplumların eseri olan kentler için de geçerli olmuştur. Böylelikle kentsel bellek, kent belleği, kentsel hafıza, kent hafızası gibi kullanımları içeren geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Kavramın kapsayıcılığı nedeniyle de mimari yapılar, anıtlar, ulaşım unsurları, sanatsal üretimler, anlatılar ve daha birçok şey kent belleği çalışmalarına konu edilmiştir.

Kent belleğinin bütün yönlerini kapsamlı şekilde tarifleyen önemli tanımlardan biri şöyledir: *“Kent belleği, kentlilerin, bir kentteki sosyal, kültürel ve tarihsel yaşantıları üzerine inşa ettikleri bir tür kolektif bellektir. Kent belleği, mekâna, yere dair kolektif bir süreklilik algısına dayanan deneyimlerin, anlamların, temsillerin bulunduğu ve bunların “bugün” ve “gelecekle” ilişkilendirilmesiyle sürekli değişen ve dönüşen bir ortak yaratıma işaret eder. İnsan ve çevre etkileşiminin çok boyutlu ve bağlamsal niteliği, kent belleğini, soyut ve kavramsal bir yerden alarak, bir “yerdeki” etkileşimin, sürekliliğin ve eylemin var olduğu “günlük yaşam pratiğinin” içine koyar. Bu sebeple kent belleği, zamanın belirli bir kısmıyla, “geçmişle” ilgilenen ve zamanı bölen bir niteliğe değil,*

aksine zamanın, bugünü ve geleceği de içine alarak, bütünlüğünü ve sürekliliğini koruyan niteliğini vurgular. Kent belleğinden söz ederken geçmiş sadece keşfetmekten değil, icat etmekten de söz ederiz; bugüne dair neyi görmeyi ve anlamayı tercih ettiğimizden ve nasıl bir gelecek arzuladığımızdan, kim olduğumuzdan ve kim olmak istediğimizden söz ederiz. Zamandan, mekândan ve kimlikten söz ederiz” (Göregenli ve diğerleri, s.7-8).

Kent belleği de tıpkı bireylerin ve toplumların belleği gibi sabit bir yapı arz etmez; sürekli değişir, yenilenir, katmanların birbirinin üzerine eklenmesiyle varlığını sürdürür. İnsanın ve toplumun müdahaleleriyle değişir, kimi özelliklerini yitirir, kimileri belli belirsiz izler olarak yaşar, kimi özellikleri ise kimliği hâline gelir. Ancak her koşulda kent belleği o kentin sakinlerinin yaşadığı hayatlardan izler taşır. Bu bellekte nelerin korunmaya değer olduğu, nelerin önem arz etmediği, nelerin yok edileceği veya korunacağına ilişkin tartışmalar da tıpkı kentin belleğinin kendisi gibi ilerlemeye devam eder. Calvino’nun (2018, s.69) cümleleriyle bağlamak gerekirse: *“Kent çok zengindir: sürekli yineler kendisini, yineler ki bir şeyler akıllara çakılıp kalsın. ... Bellek denen şey çok zengin; sürekli yineler göstergeleri, yineler ki kent var olmaya başlasın”*.

Kentin belleği bahsinde bir kentin tıpkı bireyler ve toplumlar gibi belleği olabileceği sonucu ortaya çıkmıştı. Kentin belleğinde oluşan, korunan ve zaman içinde ön plana çıkan özellikleri ise onun kimliğini oluşturur. Bir kentin veya bünyesindeki yerleşimlerin mimari, kültürel, tarihsel, toplumsal ve daha birçok açıdan kimliğine sirayet eden özellikleri bulunabilir. Bu kimlik özelliklerinin de tıpkı bellekler gibi müdahaleye açık olması da yine o kimliğin korunması ve yaşatılması gereken, vazgeçilme ve yok edilme potansiyeli taşıyan yönlerini tartışma konusu hâline getirir.

Kentlerin, kişiler, gruplar ya da alt kültürler için tekil ve bir arada olma ihtiyacını aynı anda karşıladığını belirten Göregenli’ye (2010, s.188) göre tıpkı bireysel kimliklerin oluşma sürecindeki gibi kentsel kimlikler de ötekinden farklı ve ötekiyle aynı olma süreci boyunca gelişir. Bir başka tanıma göre ise kent kimliği, kent imajını etkileyen; her kentte farklı ölçek ve yorumlarla kendine özgü nitelikler taşıyan; fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik, tarihsel ve biçimsel faktörlerle şekillenen; kentliler ve onların yaşam biçiminin oluşturduğu; sürekli gelişen ve sürdürülebilir kent kavramını yaşatan, geçmişten geleceğe uzanan büyük bir sürecin ortaya çıkardığı anlam yüklü bütünlüktür (Çöl, 1998, s.14).

Boym'un (2009, s.122) vurgusu, kent kimliğinin ortak belleğe ve ortak bir geçmişe dayandığı, köklerinin insan yaratımı olan mekânda olduğu, kentte hem yabancılaştırıcı hem de canlandırıcı etkisi olan birlikte yaşama dayalı olduğu üzerinedir. Kent kimliği, Tekeli'ye (1990, s.255-257) göre ise tarihsel bir olgu olup zaman içinde oluşur ve değişebilir. Buna bağlı olarak, uzun bir tarihsel geçmişi olan kentlerin, zamanın katmanlarının üst üste birikmesi sonucunda ortaya çıkmış bir kimliği olduğu söylenebilir. Yazara göre kent kimliğinin önemli bir yanı da toplum tarafından üretilmesidir. Bir kişi, kentin her yerini tek başına algılayamamakta, başka bir deyişle kent parça parça algılanabilmektedir. Kişilerin algıladığı mozaik parçalarının birleşmesiyle bir kent imgesi oluşmakta, çok sayıda kişinin katkısıyla uzun bir süreçte yaratılan bu imge yine bizzat toplumun deneyimleri ve değişen algısı vasıtasıyla zamanla değişime uğrayabilmektedir.

Kent kimliğinin oluşumunda onun bütün özelliklerine anlam veren, toplumsal ve kültürel bir olgu hâline getiren unsur insandır, toplumdur, hayattır. Eğer kent bir kimlik ortamı ve referansı hâline gelebiliyor, belli imajlar ve imgeler üstleniyorsa bunun temelde insanın kente kattığı anlam ile ilgili olduğu düşünülmelidir (Alver, 2017c, s.25). Bu bağlamda kent, bir temsil alanı olarak var olmakta, bir medeniyet, hayat, inanç, değerler ve kültür inşası niteliği taşımaktadır (Alver, 2017c, s.24). Kentin bu temsil niteliği ve gücü ise zamanın olağan hızını aşacak şekilde sert müdahalelere maruz kalmasına neden olmaktadır. Maruz kalma tabiri, müdahalede bulunan odakların amaçlarına göre değişiklik arz edebilmekte, böylelikle kentin belleği ve kimliği bir anlamda çeşitli yönlerden çeşitlendirilmektedir. Bireyler, toplumlar, siyaset, sermaye gibi odakların amaç ve hassasiyetlerinin genelde kesişmiyor olması, bireyler ve toplumlar ile mekânlar ve kentlerin bellekleri üzerinde sonu gelmeyen bir çatışma süreci doğurmaktadır.

2.4.3. Kentsel Müdahaleler

Bireysel, toplumsal, mekânsal ve kentsel bellek kavramları, yapıları itibarıyla asla sabit kalmayıp sürekli değişen, birikerek ilerlerken bazı yönlerini zamanın unutturucu etkisi nedeniyle kaybeden, dinamik bir seyir izlerler. Ancak bu değişimler bazen zamanın olağan hızını ve olağan etkilerini aşacak biçimde sert, hızlı, bir bakışa göre hoyrat, bir bakışa göre radikal bir dozda gerçekleşir. Bunu sağlayan ise küresel ve yerel dinamiklerdeki yenilikler, siyasetin dönüştürücü etkisi, sermayenin çıkarları gibi

faktörler olabilmektedir. Kentlerin bazen tamamını, bazen ise belli taraflarını kalıcı bir biçimde etkileyen bu irade ve uygulamalar, bir anlamda müdahale niteliği taşırlar. Kentsel müdahaleler olarak literatürde yer edinmiş olan bu müdahaleler tıpkı Yedikule gibi birçok kadim semtin belleğinde ciddi kırılmalar yaratabilmektedir.

Bellekte ciddi kırılmalar yaratan kentsel müdahalelerin gelişiminden ve İstanbul özelindeki yansımalarından bahsederken, kapitalizmin ve daha geç dönemde neoliberal kent politikaları olarak anılıp kapitalizmin şekil değiştirmesi olarak addedilen kente bakış biçiminin dinamiklerinden söz etmek elzemdir. Kapitalizmin, kendi tarihi içinde sadece maddi dünyayı değil kendisini de sürekli dönüştürdüğünü ve girdiği krizlerden yeniden örgütlenerek çıkmayı her defasında başardığını ifade eden Yırtıcı'ya (2005, s.9-10) göre bu dönüşüm ve yeniden örgütlenme biçimi her zaman mekânla doğrudan ilintili olmuştur. Bu kapitalist örgütlenme ve sermaye, diğer her şey gibi (emek, üretim ilişkileri ve araçları, işin örgütlenmesi, pazarlama) mekânı da kârlılığını maksimize edecek bir araç olarak değerlendirmiş, bunun sonucunda araçsallaşan mekân da diğer tüm özellikleri göz ardı edilerek, ekonomik rasyonalitenin mantığına uygun olarak altyapıya indirgenmiş, nesnelleştirilmiştir. Mekân ve zaman anlayışını her coğrafyada tekrarlayan ve o coğrafyayı isteği doğrultusunda, soyut bir mekân ve zaman anlayışı çerçevesinde tekrar kuran kapitalizm, bu sayede farklı coğrafyaları aynı anlayış dâhilinde birbirine bağlayabilmiş, tek bir ekonomik sistemin parçası hâline getirebilmiştir (Yırtıcı, 2005, s.60).

Dünyada konjonktürel değişimlerin söz konusu olduğu dönemlerde kapitalizm kendisini değişen şartlara adapte etmiş ve bir anlamda kentlerin ana belirleyicisi olmuştur. 1970'li yıllardan itibaren kapitalist yeniden yapılanma sürecinin temel dinamiklerinden biri olarak neoliberal kentleşme politikaları hâkim politika olmuş ve dünyanın pek çok bölgesinde kentleşmiş alanları dönüştürmüştür. Bu dönemde Keynezyen refah devleti anlayışı geride bırakılmış, devletler üretim ve sosyal hizmetler gibi alanlardan çekilmeye başlamış, sermaye ile mal ve hizmetlerin küresel akışını hızlandırıcı düzenlemeler yapmak üzere bürokratik olarak yeniden ölçeklenmiş, yasal ve yönetsel zemin buna göre düzenlenmiştir. Merkez ülkeleri takiben sonraki yıllarda çevre ülkelere de sirayet eden neoliberal ekonomi politikaları, mekânsal açıdan doğrudan veya dolaylı birçok dönüşümü beraberinde getirmiştir. Çöküntü alanları hâline gelen kentin merkezî bölgelerinin

yeniden yapılanması, sanayi alanlarının üretim mekânlarından tüketim mekânlarına dönüştürülmesi, kentlerde hizmet sektörünün ön plana çıkarılması ve tüm bunların mekâna yansması gibi gelişmeler bunlardan bazılarıdır (Kurtuluş, 2017, s.190-191).

Devlet ve toplum ilişkisini sermaye ve piyasa lehine tanzim etmeyi hedefleyen düzenleyici bir örgütlenme biçimi olarak tarif edilen neoliberalizm (Jessop, 2019; Aktaran: Geniş, 2020, s.10), Bayraktar’a (2020, s.216) göre somut olarak tanımlanması pek kolay olmayan bir kavramdır ve bu nedenle onu coğrafyaya, döneme ve sektörlerle göre biçim değiştiren bir maymuncuk olarak addetmek, bu nedenle de neoliberalizmden değil neoliberalizmlerden bahsetmek gerekir. Bu bağlamda da neoliberalizmi, genelgeçer, her yerde aynı şekilde beliren ve işleyen bir siyasal çerçeveden ziyade koşullara ve aktörlere göre değişen siyasalar olarak tarif etmek daha uygundur.

Harvey (2003, s.246), mekân üzerindeki söz konusu tasarrufları açıklarken toplum üzerinden de bir bakış açısı geliştirmiş, ideolojilerin ve mekân üzerinde kurgulanan dönüşümlerin toplumların değişimine de neden olabildiğine dikkat çekmiştir. İktidarların söz konusu müdahalelerinin her zaman sınıfsal veya başka türlü toplumsal içeriklerle ilgisi olduğunu ve bunların da çoğu zaman toplumsal mücadeleler yarattığını söyleyen Harvey (2003, s.269), mekânsal ve zamansal pratiklerin toplumsal meseleler karşısında hiçbir zaman tarafsız olmadığını savunmuştur.

Dünya genelinde yaşanan iktisadi ve toplumsal değişimler bu şekilde kentlere de sirayet etmiş, bunlara paralel olarak kentlere yönelik hayata geçirilen uygulamalar da “kentsel müdahaleler” adıyla anılmıştır. Bu kentsel müdahaleler, kentin toplumsal, kültürel ve iktisadi boyutlarını değiştirebilmekte, sadece kentin fiziksel koşullarına değil, kent yaşamına, konut ve iş tiplerine, kamusal mekânların tasarlanmasına kadar birey ve toplum hayatının çeşitli boyutlarında doğrudan etkide bulunmaktadır (Şentürk, 2011, s.3).

Kentlerin ve kentsel hayatın neoliberal yapılandırılmasında geliştirilen başlıca politikaları Geniş (2020, s.12-13), şu şekilde derlemiştir: Belediye hizmetlerini özelleştirmek; eğitim, sağlık, konut vb. kolektif hizmetlerin sunumunda piyasalaşmayı ve finansallaşmayı derinleştirmek; kentin emlak piyasalarında, başta inşaat ve finans sermayesi olmak üzere, güçlü toplumsal aktörlere yönelik spekülasyon yatırımları için

fırsatlar yaratmak; sermaye yatırımlarını çekmek ve ekonomik büyümeyi sürdürmek üzere mega projeleri desteklemek; yoksulların, azınlıkların ve emekçilerin mahallelerini ve yaşam alanlarını spekülâtif yapılaşmaya açıp soylulaştırmaya, iskâna ve mülksüzleştirmeye maruz bırakmak; toplumsal sınıfların sosyo-mekânsal ayrışmasını ve kutuplaşmasını arttıran mekân ve konut politikalarını desteklemek; seçkinlerin tüketimi için özel mekânların yaratılmasını, güvenli siteleri, kentsel kapalı alanları ve “ötekilerden arındırılmış” çeşitli toplumsal yeniden üretim mekânlarını teşvik etmek; kamusal alanları ortadan kaldırmaya ve/veya artan oranda gözetim altına almaya çalışmak; kentin yönetimini, yasal ve kurumsal düzenlemelerle, merkezîleşme ya da yerelleşme stratejileriyle siyasetsizleştirmek, teknokratikleştirmek, muhalif toplumsal grupların ve meslek örgütlerinin katılımına kapatmak. Bu başlıca politikaların önemli bir kısmının tezin odağında yer alan Yedikule Cer Atölyeleri’nin dönüşüm süreciyle paralellik arz etmesi, neoliberal kent politikalarının endüstri mirası niteliğindeki alanlara ve özelde Yedikule’ye etkisini göstermesi bakımından dikkate değer bir temas noktasıdır.

Sermayenin çıkarlarının kitlelerin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının önüne geçmesi ve bu durumun kentsel mekânların metalaştırılmasına neden olması şeklinde tarif edilen (Danış ve Kuyucu, 2000, s.159) yukarıdaki durum, kent yönetiminde söz sahibi olanların mekânsal düzenlemeler yaparken kentin zenginlerinin koşullarını dikkate alması ve onların ilgi ve ihtiyaçlarını yansıtan projelere imza atması (Şentürk, 2014, s.104); kentsel toprak rantının kamuya değil kişilere gitmesine yol açan kentsel yenilemenin geçerli olması (Tunçer, 2017, s.24); tezin konusu bakımından en önemlisi ise, kentin merkezinde ve merkeze yakın alanlarında kalmış kamuya ait olan alanların asli işlevlerinin sonlandırılarak yeni fonksiyonlarla tanımlanması şeklinde bir seyir izlemiştir.

Schmid (2014, s.91), kentlerin metalaştırılması sürecini, kent hayatının bir ekonomik değer biçme sürecine tabi tutulduğu ve onun üzerinden dönüştürüldüğü fikrini öne çıkararak değerlendirmiştir. Buna göre kentin cazip noktalarında yalnızca katma değer yaratmak öncelenmekte, kent hayatının piyasa ve tüketim odaklı pratiklere öncelik verilme amacıyla tasarlanması sağlanmakta, kentin sakinleri ve ziyaretçileri kent gösterisinin figüranlarına indirgenmektedir.

Mekân üzerindeki müdahaleleri tarihsel bir perspektifle kapitalizm üzerinden başlattığı analiziyle inceleyen Yırtıcı'ya (2005, s.12-13) göre kapitalist toplumun ilk mekânsal üretim pratikleri içinde mekân nesnelleşmeye başlamış, büyüklük, hız, verimlilik, miktar olarak tanımlanan niceliksel değerler ile ifade edilmiştir. Devamında mekânın niceliksel değerlerle tarif edilmesi ve altyapıya indirgenmesi eğilimi yoğunlaşmış, kapitalist ekonominin ihtiyaçlarına, gerekliliklerine ve değişen koşullarına bağlı olarak her defasında yeniden tarif edilmiş, örgütlenmiş, gerektiğinde tümünden yok edilmiş ve yerini yeni ilişkilerin ve durumların alabileceği yeni ortamlar yaratılmıştır. Böylelikle toplumsal, kültürel ve coğrafi pek çok mekânsal değer göz ardı edilmiş, kapitalist ekonominin kendine özgü koşulları içinde belirlenen ve nesnelleşen mekân anlayışı toplumsal pratiklere hâkim olmuştur. Buna göre nicelleşme olgusu, mekânın en temel özelliği olan yer ile ilişkisini kopartır; bunun da en net gözlemlendiği alanlar metropoliten yerleşmelerdir. Nicelleşmede temel olarak her türlü olgunun belirli bir bağlam içinde değerlendirme gereği duyulmadan tek başına ele alınması söz konusudur. Mekân da bu olguların başında gelir ve müdahale odakları tarafından bulunduğu yer ve bağlamdan bağımsız olarak değerlendirilir (Yırtıcı, 2005, s.23-24). Mekânın bu şekilde çözülmesi, yani nicelleşmesi, mekâna ait her türlü deneyim ve belleği yok edebilmektedir; zira sermaye tarafından sürekli yeniden kurulan ve gerektiğinde kendi kârlılığını arttırmak amacıyla değiştirilen bir mekânın kullanıma yönelik bir belleği olamamaktadır (Yırtıcı, 2005, s.136).

Nesnelleştirme ve nicelleştirme ile alakalı olarak ele alınabilecek şekilde, kapitalizmin sınıfsal karakterinin, ekonomik fazlaların kullanım, üretim, temellük ve massedilme tarzını ve anlamını radikal biçimde değiştirdiğini belirten Harvey'ye (2017, s.85) göre kapitalizmin burjuva sınıfı bir “yaratıcı yıkım” ustasıdır ve kentleşme de bundan etkilenecek yeniden tanımlanmaktadır. Bu yaratıcı yıkım, özellikle kalabalıklaşan ve büyüyen kentler için planlanmakta, daha önce yerleşim yeri olarak kullanılmamış alanlara da yatırımlar yapılabilmektedir. Elitist bir yaklaşım ile eski “çöküntü alanları” rehabilite edilirken, kentin zenginleri için yeni yaşam alanları oluşturulabilmektedir (Şentürk, 2014, s.103). Tekeli (2009, s.105) ise aynı konuya kentte yaratılan tahribatın nedenlerini irdeleyerek odaklanmış, kapitalizmin yaratıcı yıkıcılığı ve modernitenin evrensellik iddialarının tarihsel olanın korunması yerine yıkılması eğilimi gösterdiğini,

bu yıkıcılığın da kapitalizmin kısa erimli mantığının sonucu olduğunu ifade etmiştir. Bu yıkıcılığın sonucu olarak da toplumda tarihî sürekliliğin yok olması, toplumun köksüzleşmesi, birey düzeyindeki varlık sorunları gibi sorunlar baş göstermektedir.

Söz konusu politika ve müdahalelerin ülkemizdeki tezahürleri, özelleştirilen kamu kurumlarının topraklarının devlet eliyle satılması; mera, orman, tarım topraklarının özel sektöre tahsis; hazine arazilerinin konut yapma amacıyla özel sektöre devri; yerel yönetimlerin planlama ve imar uygulamalarıyla kendilerine ait arazileri satması vb. şekillerde gerçekleşmiştir (Turan, 2009, s.295). Bu tezahürlere genel bir perspektifle baktığımızda ise Şentürk'e (2011, s.7) göre ilgili kentsel müdahalelerin kentler üzerinde yarattığı etkiyi "değişim" ve "dönüşüm" olarak ayırmak gerekmektedir. Zira kentler doğal olarak sürekli bir değişim içinde iken, kentsel müdahaleler bu olağan akışa hız vermekte, kentleri bütünsel olarak başka bir şekle dönüştürme potansiyeli taşımaktadırlar.

Bu kentsel müdahaleler sonucunda bireylerin ve toplumların kentleriyle aralarındaki bağda zayıflamalar söz konusu olabilmekte, yaşadıkları ve bildikleri yerleşimlere olan aidiyet duygularında eksilmeler meydana gelebilmektedir. Böylece mekânın ve kentin kimliği ile belleğinde de kesintiler yaşanabilmektedir. Bu durumla ilgili olarak Lefebvre'in (2017, s.164) tahlilinde, kentin, yüzleşmelerin ve çatışmaların da yeri olduğu, çelişkilerin birliği olarak kendini gösterdiği, çatışmaların ifade yeri olurken arzusunun yeri de olabildiği bir rolü ortaya çıkmaktadır. Bu da kentsel müdahaleler bahsi ile birlikte koruma olgusunu da diyalektiğe uygun olarak aklımıza getirir, tez için gerekli bir perspektif olarak kendini gösterir.

2.4.4. Kültür Mirasının Korunması

Kentsel müdahale kapsamında değerlendirebileceğimiz uygulamalar, kentlerin ve kentler dâhilindeki yerleşimlerin karakterinde, kimliğinde, belleğinde değişimler yaratabilmekte, zarara varacak kalıcı etkiler bırakabilmektedir. Bu etkiler ise kültür mirası veya kültürel miras olarak anılan tarihî konut yapıları, tarihî eserler, anıtlar, kentsel sit alanları, kamuya ait olan endüstri ve sanayi yapıları üzerinde hayata geçirilen projeler ile söz konusu olmaktadır. Olası tahribatı önlemek açısından da koruma olgusu devreye girmektedir. Geçmiş dönemde daha ziyade fiziksel koruma ön planda iken zaman içinde toplumsal boyut da devreye girmiş, korumada bağlam, kimlik, bellek gibi kavramlar da

önem arz eder hâle gelmiştir. Kültür mirası örnekleri yaşatılırken işlevlerinin ve geçmişle ilişkilerinin de korunması gerektiği, uluslararası sözleşmelerde, yasa ve yönetmeliklerde özellikle vurgulanmıştır. Ülkemizde de kültür mirası birikimini oluşturan kültür varlıkları üzerinde veya onları etkileyecek şekilde uygulanmak istenen veya çoktan sonuçlandırılan projeler birçok tartışmaya konu olmuş, akademik literatürde ilgiyle ele alınmıştır. Bu bağlamda kültür mirasının somut özellikleri kadar “somut olmayan kültürel miras” unsurları da literatürde zamanla öne çıkmış, alana ilişkin derin bir birikim oluşmuştur.

Tarih veya sanat değeri taşıyan yapıların, kent parçalarının ya da doğal değerlerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için muhafaza, onarım ve bakım önlemleri almak şeklinde genel bir tanımla ifade edilen koruma (Hasol, 2019, s.279), zamanın ve mekânın zihinsel tahayyülde ayrışması sonucu ortaya çıkmış modern bir sorundur (Özaslan, 2010, s.4). 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 3. maddesinde ise koruma, taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları özelinde “*muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri*” olarak tanımlanmıştır.

Tarihî öneme sahip yapı ve alanların korunmasının yüz yıllara dayanan uzun bir geleneği bulunmasına karşın kentsel koruma ise göreceli olarak yeni bir hedeftir. Tarihî kentsel alanlar; anıtsal yapılar ve özel tarihî değeri olan yapıların yanı sıra mütevazı ve sıradan pek çok yapıyı da barındırdığı için kentsel alanların korunmasına odaklanan kentsel koruma, tek tek yapıların korunmasından çok daha kapsamlı ve karmaşıktır (Doratl, 2007, s.13). Ahunbay (2016a, s.22) da benzer bir nokta üzerinde durmuş, korumanın temel sorunlarından birinin neyin korunacağına belirlenmesi olduğunu belirtmiştir. Anıtsallıktan uzak, tümüyle işlevsel amacı olan gündelik yaşama ait yapıların da uzun bir süre geçtikten sonra, toplumsal tarihe ait bir bileşen olarak değer kazanmakta ve koruma kapsamına alınmakta olduğunu vurgulamıştır. Görgülü (2007, s.39) de konunun evrensel boyutuna dikkat çekmiş, tarihî, doğal ve kültürel çevrenin korunarak bu değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasının insanlığın ortak sorunu olarak kabul edildiğini, bu konuda taşınan sorumluluk ile izlenen politikaların her ülkenin uygarlık ve aydınlanma düzeyini belirleyen önemli faktörlerden biri olduğunu ifade etmiştir.

Koruma olgusunda hangi faktörlerin göz önünde bulundurulması ve nelere dikkat edilmesi gerektiğine ilişkin olarak Bektaş (2001, s.25), koruma olgusunu odağına

alacak bir planlamanın, korunacak yerin yakınında olan bir odaktan yürütülmesi gerektiğini, müdahale edilecek olan alanın bütün özelliklerinin, ilişkilerinin, sorunlarının bu şekilde tespit edilebileceğini belirtmiştir. Alioğlu ve Kösebay-Erkan (2016, s.238) ise kentsel dokuların, kültürel kimliğe ilişkin birikimleri, kültürel, sosyal, ekonomik yapının ve politik dönemlerin izlerini en dar ölçekten en geniş ölçeğe kadar taşıyabildiklerini, bu nedenle nasıl bir koruma eylemi içinde olunursa olunsun, tarihsel belge değerinin somut ve soyut kültür varlıkları üzerinden, tek yapıdan kent ve çevre ölçeğine kadar sorgulanması ve belgelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bir başka vurgu da tarihî eserlerin fiziksel varlıklarıyla korunmalarından sonra söz konusu yapıların hangi fonksiyon için yapılmışlarsa yine o fonksiyonla veya ona yakın bir fonksiyonla işlevlendirilmeleri gerektiği üzerinedir (Tapan, 2014, s.22).

Koruma konusunda ülkemizde de etkisini gösteren ve gerek mevzuat gerekse de uygulamalar anlamında atılım yapmamızı sağlayan uluslararası ölçekte birçok önemli yasal gelişme söz konusu olmuştur. Tarihî yapıların evrensel miras olduğu gerçeği geçmiş yüzyıllarda kabul görmüşse de uluslararası geçerliliği olan ilkeler ve uygulamalar ancak 20. yüzyılda söz konusu olabilmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinin azaltılması amacıyla 1931 yılında Atina Tüzüğü yürürlüğe koyulmuş, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı büyük tahribatın giderilmesi amacıyla ise önce UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü), ardından ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) gibi kuruluşların önayak olduğu uygulamalar hayata geçirilmiştir. Devamında 1964 yılında Venedik Tüzüğü, 1972 yılında UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, 1987 yılında Washington Deklarasyonu, 2005 yılında UNESCO Dünya Mirası Uygulama Rehberi gibi gelişmelerle uluslararası ölçekte ciddi atılımlar yapılmış, sözleşmelere üye ülkelerin sayısı giderek artmıştır.

Türkiye'de de eski eserlerin ve kültür varlıklarının korunması ile alakalı olarak Osmanlı'dan günümüze kadar birçok kanun çıkarılmıştır. Asar-ı Atika Nizamnameleri, Muhafaza-i Abidat Kanunu, 1951 tarihli ve 5805 sayılı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkilî ve Vazifelerine Dair Kanun, 1973 tarihli ve 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu, 1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu gibi kanunlar koruma anlayışındaki aşamaları gösteren atılımlardır.

Kültür mirasının korunması konusunda tartışmalar yaratan yasal düzenleme ise 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun olmuştur. Bu yasaya dayanılarak tarihî kent merkezlerinde, özelde Tarihî Yarımada’da birçok konut alanı ve kamusal nitelikli alan yenileme alanı ilan edilmiş, kamu-özel sektör ortaklığıyla bu alanlarda kapsamlı yenileme projeleri kurgulanmıştır. Yedikule Cer Atölyeleri de bu şekilde dönüştürülmüştür. Yasadan hareketle hayata geçirilen veya girişim aşamasında kalan çok sayıda proje ulusal basına konu olmuş, toplumsal muhalefet ve aktivist gruplar tarafından tepki görmüş, akademik literatürde yoğun bir ilgiyle ele alınmıştır.

5366 sayılı yasaya ilişkin ortaya koyulan önemli eleştirilerden biri, yasa ile birlikte koruma-yenileme çelişkisinin belirgin bir şekilde kendini göstermesi ve buna bağlı olarak uluslararası normlardan uzaklaşan ve insan-kültür mirası ilişkilerini çiğneyen, yenileme alanlarında yaşayanlarca tepkiyle karşılanan uygulamalara girişilmiş olmasıdır (Ahunbay, 2016b, s.9). Kurtuluş, (2017, s.272-273), yasaya ilişkin şu eleştirileri sıralamıştır: bütüncül bir planlama anlayışından kopuk oluşu; yenileme ve dönüşümü sosyal ve ekonomik boyutlarından bağımsız olarak ele alışı; parçacıl/noktasal çözümleri teşvik edişi; 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile yakından ilgili olduğu hâlde bu kanuna referans vermeyişi; yenileme alanı ilanlarının bilimsel kriterlere dayanmayışı; kentsel sit alanı kararlarının ve koruma amaçlı imar planlarının göz ardı edilmesi. Şahin’in (2016, s.89) dikkat çektiği nokta ise bu kanun ile Koruma Kurullarının devreden çıkarılarak yerlerine müdahale ve karar sürecini hızlandıracak esnek yapıları olan Yenileme Kurullarının oluşturulmasıdır. Bu yetki devriyle, tarihî ve kültürel mirasın korunması için alınmış olan önlemlerin büyük kısmı etkisiz hâle getirilmiş; her yenileme alanı için, o alandaki yenileme faaliyetinin hızlanmasını sağlayacak Yenileme Kurulu gibi, yetkinin mevcut alanların özelliklerine göre farklı kullanılabileceği ve bu şekilde sürecin daha kolay hâle getirilebileceği, oldukça esnek bir denetim sistemi getirilmiştir.

2.4.4.1. Endüstri Mirası

Yakın dönemde derinleşen ve nitelik kazanan kültür mirasının korunması konusunda, Yedikule Cer Atölyeleri’ni de kapsayan endüstri mirası önemli bir yer tutar. Son yıllarda yapı stoku eskimiş konut alanlarının istimlak edilmesiyle hayata geçirilen

projeler kadar eski fabrika, atölye, depo gibi genelde kamu mülkü olan komplekslerin de dönüştürüldüğü, rezidans, otel, kültür merkezi, müze, ofis gibi işlevlerle kamusal veya özel kullanıma açıldığı görülmektedir. Endüstri mirası niteliğindeki yapıların kentin ve toplumun kimliği, belleği, kültürü açısından önem arz ettikleri görülmüş, dünya genelinde kabul gören sözleşmeler hayata geçirilmiş, taraf ülkelerin katılımı sağlanmıştır.

1970’lerde koruma hassasiyetinin dünya ölçeğinde güçlendiği, uluslararası zeminde bilimsel ve akademik etkinliklerin artış gösterdiği bilinmektedir. Endüstri mirası özelinde 1973 yılında Birinci Uluslararası Endüstri Anıtlarını Koruma Kongresi (FICCIM) 8 ülkeden katılımcılarla gerçekleştirilmiş olup ilk ve en önemli etkinlik olarak bilinmektedir. Kongrenin 1978 yılında gerçekleştirilen toplantısında “endüstri anıtları” yerine “endüstri mirası” kavramı kabul edilmiş, buna bağlı olarak Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi (TICCIH) kurulmuş, endüstri mirasının korunması girişimleri daha organize ve bağlayıcı bir sisteme kavuşturulmuştur (Saner, 2012, s.54-55).

TICCIH, üç yılda bir önceden belirlenen bir konu üzerinde uluslararası toplantılar yapmakta, üyesi olan ülkelerdeki endüstri anıtlarını, sorunlarını ve konuyla ilgili gelişmeleri izlemekte, 3 ayda bir bülten ve 2 yılda bir dergi yayınlamaktadır. TICCIH’ten sonra endüstri mirası konusunda en kapsamlı çalışmayı yürüten kurum 1999 yılında kurulan ERIH (Avrupa Endüstri Mirası Güzergâhı) isimli bir Avrupa topluluğudur ve eski endüstri bölgelerindeki değişimleri duyurmak ve turistik ilgi yaratmak amacını gütmektedir (Köksal, 2005, s.115-116). TICCIH, 2000 yılında ICOMOS ile iş birliği anlaşması imzalamış, endüstri mirasının korunması konularında ICOMOS’un uzman komitesi olarak görevlendirilmiştir. Bu anlaşma TICCIH açısından, daha geniş ölçekteki uluslararası örgütler ağına eklenme anlamına gelmektedir (Saner, 2012, s.55).

ICOMOS’un 28 Kasım 2011’de yapılan 17. Genel Kurulunda kabul edilmiş olan ve “Dublin İlkeleri” olarak da isimlendirilen “Endüstri Mirası Sitleri, Yapıları, Alanları ve Peyzajlarının Korunması İçin ICOMOS-TICCIH Ortak İlkeleri” metninde endüstri mirasının kapsamı *“Sitler, yapılar, kompleksler, alanlar ve peyzajlar yanında, onlarla ilgili makineler, eski veya devam eden sanayi süreçleri, hammaddelerin çıkarılması, ürüne dönüştürülmesi ve ilgili enerji ve taşıma altyapıları hakkında veri sağlayan nesneler veya belgelerden oluşur”* şeklinde tarif edilmiştir (Ahunbay, 2019, s.233).

Endüstri mirası, ICOMOS ve TICCIH ortaklığında 2003 yılında oluşturulan Nizhny Tagil Tüzüğü'nde *“Endüstri kültürünün tarihsel, teknolojik, toplumsal, mimari veya bilimsel değeri bulunan kalıntılardan oluşur. Bu kalıntılar, binaları ve makineleri, atölyeleri, imalathaneleri ve fabrikaları, madenleri ile işleme ve arıtma sahalarını, ambarları ve depoları, enerjinin üretildiği, iletildiği ve kullanıldığı yerleri, taşımacılığı ve tüm altyapısını, ayrıca ikamet, ibadet ve eğitim gibi endüstri ile ilişkili toplumsal etkinlikler için kullanılan yerleri içerir”* şeklinde tanımlanmıştır (Saner, 2022, s.55-56). Endüstri mirasının kapsamı *“makine ile üretim yapan fabrikalar, endüstriyel üretim ile elde edilen malzemelerden inşa edilen yapılar, endüstri üretimini destekleyen yerleşimler (depolar, haller, işçi konutları)”* şeklinde de özetlenebilmektedir (Köksal, 2005, s.123).

Nizhny Tagil Tüzüğü'nde tanımlanan ve endüstri mirasıyla bağlantılı olarak değerlendirilen bir kavram ise endüstri arkeolojisi ve *“endüstriyel işlemler için ya da endüstriyel işlemler sonucu meydana gelen, maddi ve maddi olmayan kanıt niteliğindeki tüm belgeleri, insan yapıtlarını, katmanları ve yapıları, insan yerleşimlerini ve doğal ve kentsel peyzajları inceleyen disiplinler arası bir yöntem”* olarak tarif edilmiştir (Saner, 2022, s.56). TICCIH konferanslarında konuya ilişkin ortaya koyulan fikirler sonucunda kavramın kapsamı *“Endüstriyel geçmişten anladıklarımızın değerlendirilmesi, endüstri yapılarının yeniden kullanılması, endüstri ürünlerinin müzelerde sergilenmesi, korunmuş demiryollarının işletilmesi, yapıların konservasyonu için modellerin üretilmesi, teknoloji tarihi ve ekonomi tarihi çalışmaları”* olarak ifade edilmiştir.

Endüstri arkeolojisi kapsamına dâhil edilen birçok unsurun yanı sıra üretimin ve sosyal tarihin bir parçası olan endüstri işçileri, yöneticileri ve fabrika sahipleri için inşa edilen yapıların da bu kapsama girmesi önemlidir. Zira Endüstri Devrimi teknolojik bir devrimden ibaret olmayıp insanların düşünce ve yaşam biçimlerini değiştiren, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla etki yaratan da bir dönüşümdür. Dolayısıyla endüstri mirasının korunmasında kültürel boyut öne çıkmış, endüstrideki atılımdan günümüze uzanan süreçte yaşam biçimi, kentleşme girişimleri, işçi evleri ve mekânları vb. konular bir endüstri kültürü oluşturmuştur. Bu açıdan endüstri kültürü, endüstrileşmenin insan yaşamı ve kentleşme üzerindeki etkisini ve endüstriyel ürünlerin kullanım biçimleri ve günlük yaşamdaki karşılıklarını da yansıtır (Köksal, 2005, s.106-110).

2.4.4.1. Demir Yolu Mirası

Endüstri mirasının kapsamına farklı üretim ve işletme biçimlerinden çok sayıda unsur dâhil olmakla birlikte tezin odağında yer alan demir yolu mirasını bu noktada öne çıkarmak gerekir. Türkiye'nin sanayileşme serüveni Batı ülkeleri kadar hızlı ilerleyememişse de demir yolu konusunda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki atılımlar ciddi bir demir yolu mirası oluşmasını sağlamıştır.

Demir yolu, endüstrileşmeyi olanaklı kılan en önemli faktörlerden biridir. Demir yolunun, dolayısıyla endüstrileşmenin toplumlar üzerindeki sosyal, tarihsel, ekonomik ve fiziksel etkileri tüm dünyada kabul görmektedir. Demir yollarının günümüze ulaşan unsurları, bir başka deyişle demir yolu mirası da bu açıdan endüstri mirasının en önemli temsilcileri durumundadır ve endüstri mirası, endüstri arkeolojisi gibi kavramlarla birlikte anılmaktadır (Kösebay-Erkan, 2007, s.139).

Demir yolu mirasının korunması, bakımı ve ziyaretçilere tanıtılması ile alakalı ilk çalışmalar gönüllülerden oluşan bir ekip tarafından İngiltere'de yapılmış, sistemli bir koruma faaliyeti ise 20. yüzyılın son çeyreğinde hayata geçirilmiştir. Demir yolu makineleri, vagonlar, lokomotifler gibi tekil elemanların korunması yüzyıl ortalarında görülmüşse de bütüncül çalışmalar daha sonra başlamıştır. (Uzunoğlu, 2018, s.26).

Demir yolu mirasının kapsamı altı başlık altında derlenmiştir: 1) Demiryolu arşivleri: yazılı metinler, çizimler, projeler, anlaşmalar 2) Hareketli tüm makineler 3) Yapılar: istasyonlar, bakım atölyeleri, üst örtüler ve hangarlar, malzeme ve yük depoları, su depoları, köprüler ve viyadükler 4) Bu yapılarla ve hattın tamamı ile bir bütün oluşturan kentsel ve kırsal alanlar, sanayi tesisleri, doğal panoramalar ve manzaralar 5) Altyapı ve sinyalizasyon sistemleri ve ilgili tüm ekipman 6) Demiryolu ile ilgili tüm taşınabilir nesneler: saatler, mobilyalar, kantarlar vs. (Köşkeröğlu, 2006, s.20).

Yedikule Cer Atölyeleri kompleksi de 150 yıla yayılan geçmişiyle, yıllar içinde kademeli olarak çoğalan yapılarıyla, atölye çalışanlarının atölye sahası dışındaki konutlarıyla, atölye çalışanlarının Yedikule semtiyle olan etkileşimleriyle, endüstri mirasını tanımlar nitelikte bir alanı temsil etmektedir. Bu alan üzerinden endüstri

mirasının fiziksel unsurlarının dışında toplumsal bellek, mekânsal bellek, kent belleği, kent kimliği gibi açılardan incelemeye değer bir potansiyel ortaya koyduğu açıktır.

Ancak son yıllara baktığımızda doğru uygulamaların azınlıkta kaldığı, endüstri mirasını da içerecek şekilde tarihî çevrelerin iyileştirilmesi için gerekli maddi kaynakların kamu tarafından sağlanmaması ve özel sektöre yüksek kâr marjlı projeler olarak devredilmesi şeklindeki bütünleşik koruma ilkelerine aykırılık teşkil edecek uygulamaların (Ahunbay, 2016b, s.9) sıklıkla hayata geçirildiği gözlenmektedir. Emekçileri ve kentin yoksullarını kentin dışına süpürmeyi hedefleyen, kamusal mekânları sermayeye ait kılan dönüşümler, toplumsal belleğin tüm canlılığıyla içine yerleştiği mekânları bağlamından koparmakta, böylelikle emek bir anlamda tarihten ve mekândan uzaklaştırılmaktadır (Koçak, 2013, s.433).

Bölüm Sonucu

Bu bölümde, tezin saha araştırmasını içeren son üç bölüme ışık tutan kavramlar ve kuramlar detaylandırılmış, sahaya bakışı sağlayacak perspektifler, pencereler, mercekler olarak ele alınmışlardır. Bunlar içinde bellek kavramı ve ondan yola çıkılarak oluşturulan bellek kuramları ağırlık arz etmiştir.

Bellek, şüphesiz ki kendiliğinden oluşmuş bir kavram değildi. Yedikule’de demir yolu kültürünün varlığının bilindiği, ancak bu varlığın izlerinin artık ancak aranarak bulunabileceği bir ortamda belli kelimeler ön plana çıkıyordu. Konuya ilişkin yapılan literatür taramalarında ve sahaya vâkıf olabilme amaçlı giriş niteliğindeki pilot görüşmelerde bazı kelimeler dikkat çekiyor ve kavramlara uzanan patikalar açıyordu. Hatırlama ve unutma kavramları, bunlar içerisindeki en önemli kavramları oluşturuyor ve literatürde büyük yerler edinmiş olan bellek kuramlarının çekirdeğini teşkil ediyorlardı. Kelimeler, kavramlar, kuramlar arasında uzanan güzergâh, araştırmanın yönünü belirlemek ve rotadan bazı istisnalar haricinde sapmamak anlamını taşıyordu.

Kelimelerin kümeleşerek kavramları, kavram kümelerinin kuramları teşkil ettiği ve çalıştırdığı bir denklemde kuramlar da veri toplama tekniklerini işaret eder. Dolayısıyla bu araştırmada da bellek kuramları ve sözlü tarih arasında köprü kurulmaya çalışılmıştır. Görüşmelerde kavramsal çerçevenin iki ana kavramı olan unutma ve

hatırlamanın başrolde olması, belleğin toplumsal yansımalarına odaklı kuramların unutma ve hatırlama çerçevelerini oluşturması, bu köprünün varlığından ileri gelmiştir.

Hatırlama ve unutma diyalektiği, sözlü tarih görüşmelerinde de kendisini göstermiştir. Görüşme formlarında bu iki kelimenin mümkün olduğunca kullanılmaması ve olası kullanımlarının katılımcılar tarafından kendiliğinden gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Katılımcılar bu iki kelimeyi veya benzer anlamlara gelebilecek kelimeleri sık kullanmışlar, bağlı olarak bellek ve hafıza kelimelerini de kullanmışlar, kavramsal çerçeve ve kuramlar arasındaki ilişkinin bir anlamda sağlamasını ortaya koymuşlardır.

Unutma kavramı, hatırlamayı güçlendiren bir faktördür. Birçok yaşanmışlığın ve anının unutulması, hem diğerlerinin daha güçlü bir şekilde hatırlanması hem de yeni deneyimler kaydedilmesi için yer açmış, karşılıklı ve güçlü bir ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Hatırlamada ise eylemin duygusal ve bilinçli yönü ön plandadır. Sonraki bölümlerin görüşmelerle ilgili kısımlarında detaylandırıldığı üzere katılımcıların hatırlayabilmeleri bazen kendi çabaları bazen sözlü tarihçi olarak rolümün gerektirdikleri neticesinde kolaylaşmıştır. Zira bireysel bellek ile hatırlama çabası arasındaki ilişki güçlüdür. “Hatırlama teşebbüsleri” ismiyle ayrıntılandırılan girişimlerin görüşmelere sirayet etmesi de bu bağlamda kuramlar ve saha araştırması arasındaki bağın önemini ortaya koyan bir örnek olmuştur. Keza üç başlık altında incelenen “hatırlama figürleri” de hatırlamanın gruplarla ilişkisini, zamana ve mekâna bağlılığını ortaya koyan dikkat çekici bir detaydır.

Belleğin kuramsal yorumunda Bergson’un bireysel bellek analizi tarihsel açıdan ilk sıraya koyulabilir. Bergson, belleği psikolojik bir yaklaşımla ele almış, onun şimdiki zamandan geçmiş zamana doğru bir gerileme değil, geçmişten şimdiki zamana doğru bir ilerleme olduğunu belirtmiştir. Zamanı ve belleği, insanın kendi içselliğindeki bir deneyime indirgemıştır. Devamında Durkheim tarafından belleğin sosyal bir olgu olduğu vurgulanmış, Halbwachs ise toplum yerine grupları öne çıkararak konuya yaklaşmıştır.

Halbwachs, toplumsal belleği zaman ve mekân ile ilişkilendirmiş, belleğin oluşumunda mekânların ve tanıkların katkısına değinmiştir. Yazarın analizinde hatırlama, geçmişte bir ana gitmekten oluşmaz; toplumsal çerçeveleri zihinde yeniden oluşturarak o geçmişi yeniden kurmak söz konusudur. Nitekim hatırlama edimi bahsinde de bugünün

geçmiş üzerindeki hegemonyası, anıların bir depolama alanında olmadığı, hatırlamanın yeniden inşa anlamına geldiği gibi detaylar vurgulanmıştır. Ancak bu analizde belleğin intikal nosyonundaki eksiklik eleştiri konusu olmuş, grupların ömrünün toplumsal belleği belirlediği söylenmiştir. Bu bakımdan saha görüşmelerinin odaklandığı kesimi teşkil eden Yedikule Cer Atölyeleri çalışanı demiryolcular ile semtin sakinleri toplumsal belleğin alanında yer almış, grup ömrünü sürdüren bir misyona sahip oldukları gözlenmiştir.

Belleğin aktarım mekanizmalarının irdelenmesiyle birlikte toplumsal bellek kuramının devamı olarak Assmann tarafından kültürel bellek ve iletişimsel bellek kuramları öne sürülmüş, belleğin yaşatılması için hatırlama kültürünün gerekliliğine, yazının devrimci etkisine, hatırlama figürlerine, kültürel pratiklere vurgu yapılmıştır. Kültürel bellekte nesiller arasında aktarımlar söz konusu iken iletişimsel bellekte ise kuşağa özgü bir bellek söz konusudur ve bize demiryolcuların belleğini ve Yedikule'deki tezahürlerini çağırıştırır. Connerton da Halbwachs'ın kuramını takip ederek belleğin aktarma mekanizmalarını incelemiş, “anma törenleri” ve “bedensel pratikler” kavramlarına odaklanıp törensel yinelemeleri, canlandırmaları, ritüelleri analiz etmiştir.

İnsanların odakta olduğu bellek kuramlarının devamında, mekânların hatırlama çerçevelerini oluşturduğu düşüncesi ağırlık kazanmış, mekânsal bellek kavramı devreye girmiştir. İnsan ve toplumun mekânlarda varlık kazandığı, her tür topluluk için hatıraları yerleştirme eğiliminin söz konusu olduğu, toplumun mekânlarda görünürlük kazandığı ve kimliklerini mekânlara yansıttığı düşüncesi, mekânların da bir belleği olduğu kabulünü yaygınlaştırmıştır. Bu noktada Halbwachs'ın ürettiği “anıları raptiyeleme” kavramı, Nora'nın “hafıza mekânları” analizi, mekân ve bellek ilişkisinin gücünü göstermiştir. Özellikle Nora'nın, hafıza mekânlarını hafızanın mayalandığı yerler olarak görmesi, kendiliklerinden var olmadıkları ve özel çabalarla oluşturuldukları yönündeki düşüncesi, tezin saha görüşmelerindeki bulgulara ışık tutması bakımından önem arz etmiştir.

Mekânların belleğinin olduğu fikri, büyük ölçekli yerleşimlerin ve kentlerin de belleği olduğu yönündeki tespitleri beraberinde getirmiştir. Uzun yıllar boyunca katman katman birikerek oluşan kent belleği, kentlerin birçok özelliğinin kaybolmadan günümüze intikal edebilmesini sağlamış, bu özellikler kent kimliği unsurları olarak kentlerin tanımlayıcı ve özgün özelliklerini oluşturmuşlardır.

Kentlerin ve mekânların belleklerini kesintiye uğratan, kimliklerindeki asli unsurların zarar görmesine veya yok olmasına neden olan unsur ise kentsel müdahaleler başlığı altında incelenmiştir. Kentlerde ve mekânlarda zamanın olağan akış hızına paralel biçimde belli ölçüde değişimler söz konusu olsa da bu hızı aşacak biçimde radikal değişiklikler yapılması, bunda mekânın kârlılığının maksimize edilmesinin amaçlanması, özellikle kent merkezlerindeki çöküntü alanlarının sermayenin radarına girmesine neden olmuştur. Çıkarılan yasalarla birlikte kentsel toprak rantı kişiler ve şirketlere aktarılmış, kamuya ait alanlarda dönüşüm projeleri hayata geçirilmiş, Yedikule Cer Atölyeleri ve benzeri birçok kompleksin asli işlevleri sonlandırılarak yeni fonksiyonlarla tanımlanmışlardır. Kapitalist toplumun mekânsal üretim pratikleri içerisinde mekânlar nesnelleşmeye başlamış, niceliksel değerlerle ifade edilme süreçleri hızlanmıştır.

Kentlere ve özelde mekânlara yapılan müdahalelerin güç kazanması, kentlerin ve mekânların kimliklerini koruma ve belleklerindeki sürekliliği sağlama yönünde bir eğilim oluşturmıştır. Koruma disiplini bu şekilde yaygınlaşmış, birçok uluslararası sözleşme bu saikle hayata geçirilmiştir. Yedikule Cer Atölyeleri'ni de fiziksel özellikleri ve sosyal birikimiyle bir kültür mirası, onun içinde de endüstri mirası olarak kabul edersek, mekânın koruma disiplininin doğrudan konusu olduğunu söyleyebiliriz. Ancak günümüzde özel sektör uhdesindeki koruma uygulamalarında fiziksel korumanın ön plana çıkarıldığı, mekânın tarihsel ve sosyal bağlamının göz ardı edildiği ortadadır. Yedikule Cer Atölyeleri gibi kültür mirası alanlarının somut kültürel miras değerleri belli oranda korunsun da somut olmayan kültürel miras değerleri, alanın yeni fonksiyonlarına engel oluşturacağından ötürü dikkate alınmamaktadır.

Yedikule Cer Atölyeleri gibi komplekslerde mimari açıdan önem arz eden mekânlar kadar mekânın asli işlevindeki teknik dinamikler, işçilerin yaşamlarına ilişkin sosyal ilişkiler, işçilerin çevre yerleşimlerle ilişkileri, işçi mücadeleleri, ilgili mekânların çevreye olan ekonomik, toplumsal ve mekânsal katkıları da önemlidir. Endüstri mirasının korunması disiplininin doğrudan konusu olan bu faktörler, kamuya ait alanların sermaye gruplarına devri ile denklem dışı bırakılmakta, ilgili komplekslerin kamu yararı sağlayan fonksiyonlarına son verilmekte, fonksiyonlar yeniden tanımlanırken kamusal nitelikleri kısıtlanmakta, kent yaşamından koparılmaktadır.

3. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tüm araştırma biçimlerinde araştırmanın tasarım, hazırlık ve uygulama sürecinin de tıpkı bulgular, analiz ve değerlendirme aşamaları gibi önem arz ettiği bilinse bile bu önemin nitel araştırmalar özelinde daha fazla hissedildiğini söyleyebiliriz. Bu araştırmada da konu seçimimi doğrudan etkileyen deneyimlerim, düşüncelerim, hayat görüşüm, kente ilişkin hassasiyetlerim ve öngörülerim büyük yer tuttuğundan ötürü bunların araştırmamdaki etkisini bu bölümde detaylı bir şekilde anlattım. Fikirlerimden hareketle araştırmama uygun bulduğum metodolojik çerçeveyi ve rehber yaklaşımları da aynı şekilde detaylandırdım. Nitel araştırma desenini nasıl belirlediğimi, tek bir nitel araştırma reçetesi söz konusu olmadığından ötürü nasıl bir nitel araştırma tarzı benimsediğimi, dayandığım ve saha araştırmama bakışımı sağlayan perspektifler olarak belirlediğim kuramların seçtiğim veri toplama teknikleriyle olan ilişkilerini, tüm bu aşamaları birbirleriyle ilişkilendirerek açıkladım. Araştırmamın temel veri toplama tekniğini teşkil eden, araştırmamda taşıdığı ağırlıkla araştırmamın yöntemini ifade ettiğini de söyleyebileceğim sözlü tarihin araştırmam için neden en uygun seçenek olduğuna, tekniğin tarihsel gelişimine ve ele alınış biçimlerine değinerek vurgu yaptım. Veri havuzumun yalnızca sözlü tarih görüşmelerinde katılımcılarla birlikte oluşturduğum görüşme kayıtlarından ibaret olmaması için veri çeşitlemesini sağlamaya özen gösterdim ve diğer veri toplama tekniklerimi de tarif ettim. Görüşmelerin hazırlık sürecindeki örneklem seçimini, dikkate aldığım kilit noktaları, görüşmelerin demografik ve teknik detaylarını kapsamlı bir şekilde paylaştım ve sonraki üç bölümde ortaya koyup yorumladığım bulguların temelini güçlü bir şekilde atmaya gayret gösterdim.

3.1. ARAŞTIRMA SÜRECİNDE KİŞİSEL BAĞLAM: BİR ÖZNE

OLARAK ARAŞTIRMACI

Yedikule’de demir yolu kültürünü arama amacını güttüğüm bu çalışmanın nazarımdaki en önemli kısmı, konumu netleştirmem öncesindeki süreçti. Fark edişler, tespitler, cevabı bulunamayan sorular, öngörüler ekseninde gelişen düşünsel bir serüvenin ertesinde tez önerimi sunarak rotamı belirledikten sonraki ana amacım, kararımın perde arkasındaki bütün detayları kendime ve okuyuculara açıklayabilmek, çalışmamın bu perspektifle daha doğru bir şekilde yorumlanabileceği sağlam bir temel oluşturmaktır.

Yedikule’de son yıllarında yaşanan dönüşümlerden ve semtteki gelişmelerden haberdar olan, bunların arka planındaki dinamikleri merak eden biri olarak gözlemlerimi bir tez araştırmasına dönüştürüp dönüştüremeyeceğimi düşünmek yorucu ama bir o kadar da verimli bir mesaiydi. Kentte meydana gelen ve olumsuz bir bakış açısıyla yaklaştığım bir değişimi akademik çerçevede ele almak ve bilimsel bir temele oturtturarak tartışmak, onu bir kaydedicilik ve aktivizm güdüsüyle çeşitli mecralarda görünür kılıp kamuoyu yaratmaktan çok daha başka bir konu idi. Bu noktada öznellik ve nesnellik arasında bir denge sağlayabilmek kritik önemdeydi. Ön yargıların, fikirlerin, hassasiyetlerin, duyguların, nitel bir araştırma açısından nasıl bir öneme sahip olduğunu ölçmek, araştırmaya ne derecede entegre edip etmemek gerektiğine karar vermek gerekiyordu.

Örneğin, Durkheim (2018, s.44), bilimin fikirlerden hareketle şeylere gittiğini, şeylerden hareketle fikirlere gidilmediğini söylemiştir. Neuman (2020a, s.59) da bu bağlamda okunabilecek şekilde nitel araştırmacıların ilgi çekici ya da önemli bir konu bulurken kişisel düşüncelerine ve özgeçmişlerine dayandıklarını, konuyu bulurken hem kendilerini değerlendirmeye aldıklarını hem de konuyu sosyo-tarihsel bir bağlama oturttuklarını belirtmiştir. Duygularımızın ve değer-yönelimli düşüncelerimizin rolünü kolayca görmezden geldiğimize, düşüncelerimizin şekillenmesinde ya da bir argümanı anlayabilmemizde duygularımızın serinkanlı mantığımızdan daha etkili olabildiğine, genel olarak duygularımızın güçlü etkisine karşı fazlasıyla kayıtsız olabildiğimize ve mantıklı akıl yürütme becerimizi gözümüzde fazla büyüttüğümüze vurgu yapmıştır (Neuman, 2020a, s.33).

Bir araştırmanın başlangıç aşamasında hâlihazırda birçok düşüncenin ve fikrin deyim yerindeyse araştırmacının bagajında bulunduğu, bunların araştırmanın seyrini etkileyecek bir konumda olduğuna ilişkin olarak çok sayıda görüş söz konusudur. Örneğin Layder (2013, s. 101), gözlemlerin ve yorumların çoğunlukla teori yüklü olduğu kanaatindedir; bu nedenle “*boş bir levhayla, temiz bir sayfayla*” işe başlamak mümkün değildir. Buna ek olarak araştırmacı birtakım teorik fikirlerle işe başladığı takdirde teori geliştirme potansiyeli dahi artacaktır. Aynı çalışmasında Layder (2013, s. 190), bir araştırmaya başlarken her zaman için sıfırdan başlamak yerine, teorik varsayımlarımızın ve ön yargılarımızın olduğunun bilinçli bir şekilde farkında olmak, en önemlisi de bunu

dikkate almak gerektiğini öne sürmüştür. Kümbetoğlu (2020, s.74-75) da aynı konuyla ilgili olarak sosyal gerçekliği resmetmekte bireylerin bakış açılarını, davranışlarını temellendiren anlam dünyalarını, onları kuşatan sosyal bağlamın etkisi ortaya koymak gerektiğini söylemiştir. Bir tez araştırmasının, başkalarınca bir konu belirlenerek kişiye verilen bir görev olmadığı, araştırmacının şahsi düşünceleri ve analizleri neticesinde bir konu olarak ortaya çıktığı, hatta çıkması gerektiği düşünüldüğünde, araştırmanın da belli oranda bir öznelliğe dayanması gerektiği gözükmektedir.

Başka bir görüşe göre ise nitel bir araştırmada araştırmacılar kendi rollerinin, kişisel geçmişlerinin, kültürlerinin ve deneyimlerinin çalışmada nasıl bir rol oynadığını yansıtmalıdır. Bu durum, çalışmanın yanlılıkları üzerinden ilerlemekten daha fazlasıdır ve araştırmacının geçmişinin çalışmanın yönünü nasıl etkileyebileceğini ifade etmektedir (Creswell ve Creswell, 2021, s.182). Patton (2018, s.64) da bu konuyla ilgili olarak kişisel farkındalığın, politik/kültürel bilincin ve kişinin kendi bakış açısına sahip olmasının önemine dikkat çekmiştir.

Konu seçimi ve araştırmayı yürütme aşamalarında araştırmacı olarak merkezi bir rolde bulunmamanın farkında olmak ve bunun doğru olduğunu düşünmek kadar bu rolü tüm dinamikleriyle birlikte okuyucuya açıklamak da önem arz ediyordu. Kişisel geçmiş, hassasiyetler, fikirler ve değerlerden okuyucuları haberdar etmenin, araştırmanın bilimsel gücünü ve niteliğini arttıran bir etki yaratacağı anlaşıyordu. Neuman (2020a, s.299), bu bağlamda varsayımlarımızı, bakış açılarımızı ve değerlerimizi inkâr etmek yerine kabullenmemiz gerektiğini, ancak bu şekilde bunların bizi nasıl etkileyebileceklerini fark edebileceğimizi öne sürmüştür. Sayer (2017, s.67) da bununla bağlantılı olarak toplumu anlamada eleştirel tutumdan kaçınmanın mümkün olmadığını kabul etmek gerektiğini, sosyal bilimin “değerden arınık” ve tarafsız olması gerektiğine inananların dahi bunu kabul etmek zorunda olduğunu iddia etmiştir.

Seneler boyunca Yedikule’de demir yolu odağında gelişen hislerim, olmayanı fark etmek, eksilen bir şeyler olduğunun ayırdına varmak, bunlardan da rahatsızlık duymak şeklinde gelişmişken bunu araştırma için olumsuz bir durum olarak görmek yerine, konumu benimsememi sağlayan motive edici bir faktör olarak kabul etmek, araştırmamın bilimsel dayanaklarını tesis etmek üzere başvurduğum kaynaklarda

okuduklarımla uyumlu bir şekilde bütünleşmekteydi. Haraway'in (2010, s.112), akılcı bilginin "angajmansız" olamayacağı, yorumdan ve temsilden muaf tutulamayacağı, eleştirel yorumlama sürecinin önemli olduğu yönündeki iddiası, tutumuma bu açıdan önemli bir dayanak oluşturdu. Kümbetoğlu (2017, s.30) ise sosyal dünyaya ilişkin kavramlaştırmalar ve teoriler ortaya koyulurken bu dünyanın üyeleri arasındaki etkileşimlerin ve paylaşılan sembollerin birlikte yarattığı ilişkiler sistemlerini anlamaya çalışan sosyal bilimcilerin tarafgir olduğunu dile getirmiştir. Buna göre belirli bir kültürel donanım ile yüklü araştırmacı eninde sonunda bir bakış ve bir duruşla sosyal dünyaya yaklaşmaktadır.

Araştırmanın konu seçimi, kavram ve kuramlara yönelme, yöntem belirleme gibi aşamalarında araştırmacının öznel tutumunun doğrudan etkisinin bulunması, bunun dozajının ne ölçüde olması gerektiği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu konuda Yıldırım ve Şimşek (2016, s.44-63), araştırmacının bir olayı ve olguyu uzaktan ve dışarıdan incelemeye çalışsa bile kullandığı veri toplama araçları ya da veri analiz biçimi ile bir ölçüde kendi bakış açısını yansıttığını, nicel araştırmalarda dahi başarılması neredeyse imkânsız olan "tam nesnellik" uğruna araştırmacının veri kaynaklarına yakın olarak elde edebileceği daha geçerli bilgileri kaybetmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bundan hareketle nitel araştırma, öznelliğin olumsuz bir araştırmacı davranışı olmadığını, aksine bu öznelliğin gerektirdiği sorumluluğu önceden kabul ederek açık bir biçimde bulguları ortaya koymanın önemli ve gerekli olduğunu savunmaktadır. Bilimsel araştırmalarda araştırmacının probleme ilişkin tutumu ve tavrı, olay ve olgulara verilecek anlamı bir şekilde etkilemektedir ve bu nedenle tam nesnellik, başarılması mümkün olmayan bir olgudur; önemli olan, araştırmacının çalıştığı probleme ilişkin konumunu ve tutumunu açık olarak paylaşması, vardığı sonuçlara hangi yol ve yöntemlerle ulaştığını derinlemesine ve ayrıntılı bir biçimde ortaya koymasındır.

Öznellik ile ilgili olarak Traverso'nun (2019, s.20) bakış açısı, tezin isminde de bulunan ve doğal olarak merkezde yer alan kavram olan belleği ele alması bakımından önemlidir. Yazar, deneyimlerden kaynağını alan belleğin son derece öznel olduğunu, tekil bir nitelik taşıdığını, karşılaştırmaları ve genellemeleri pek dert etmediğini belirtmiştir. Buna göre bellek sahibinin kanıt ihtiyacı yoktur; bir tanıdığın aktardığı geçmiş anlatısı

her zaman için onun kendi hakikati olarak, içinde yer etmiş geçmiş imgesi olarak kalır. Bu öznel karakteri nedeniyle bellek asla donmuş değildir ve sürekli değişim hâlinindedir. Araştırmanın merkezini teşkil eden belleğin de araştırmacının tutumuyla aynı düzlemde değerlendirilebilecek bir öznelliğe dayanıyor oluşu bu bakımdan önemlidir.

Araştırmada öznellik konusu bir yandan da seçilen konunun ve literatürde bu konunun çalışılıp çalışılmadığının tespitiyle ilgilidir. Aynı vakalara odaklanılan, benzer sahalarda çalışılan, örtüşme arz eden konuların tek bir tarzla ve yöntemle çalışılamayacağı ortadadır. Araştırmacıların duygudan, histen, tercihten ve üsluptan bağımsız varlıklar olmadıkları -giriş bölümünde de üzerinde durduğum gibi- son yıllarda sık vurgulanan bir durumdur. Bu nedenle dozunda bir öznellik, nitel bir araştırmanın önemli bir unsuru olarak belirlemektedir. Becker'ın (2015, s.152), bu konuyla ilgili olarak bir tez konusunun daha önce çalışıldığı ve bu nedenle bir kez daha çalışılamayacağı algısının bir yanılgı olduğu, ismi aynı olan şeylerin tamamen aynı oldukları anlamına gelemeyeceği minvalindeki vurguları dikkate değerdir. Yazar, aynı şey üzerinde çalışmanın çoğu durumda kesinlikle aynı şey üzerinde çalışmak demek olmadığını, yalnızca insanların aynı ismi verdiği bir şey üzerinde çalışmak olduğunu ifade etmiştir.

Layder'ın (2013, s.153) bu konudaki vurgusu, sosyal araştırmaların hem öznel hem de nesnel unsurların karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleri bir yönteme dayanması gerektiği üzerinedir. Araştırmacının kişisel yetenek ve tahayyüllerinin araştırmadaki rolüyle ilgili olarak Layder (2013, s.184), sezgi, algı ve duyarlılığa temas etmiştir. Yazar, bu üç özelliğin bilhassa kavramların ele alınışı ve benimsenişi aşamasında önem arz ettiğini belirtmiştir. Buna göre araştırmaya temel teşkil edecek kavramlar yalnızca sezgi, algı/kavrayış ve duyarlılık/hazır oluş eksenindeki bir dikkatle literatür tarandığında belirlenebilir. Bu üç beceri, teorik fikir ve kavramların keşfedilmesinde bir araca dönüşür. Yazar, bu görüşün, sosyal analizin ve teorik ilerlemenin tamamen rasyonel düşünme biçimlerine bağlı olduğuna inanan kişilerce uygun görülmediği notunu düşmüş, ancak kendi fikrine göre bilimsel analizin hem rasyonel hem de sezgici düşünme biçimlerine dayandığını ek olarak belirtmiştir.

Araştırmadaki öznellik dozu konusuyla birlikte alınabilecek bir konu da Haraway'ın (2010, s.104) dikkat çektiği, bakılan ve odaklanılan konuyu romantize etme,

sahiplenme tehlikesidir. Feminist teoriyi merkeze aldığı çalışmasında Haraway, odaklanılan bir konuyu ezilmişlerin, daha az muktedir olanların, masumların konumlarından görme iddiası taşınırken onların görüşünü romantize etme ve sahiplenme tehlikesinin söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda onların konumlarının eleştirel incelemeden, çözümlemeden, yorumdan muaf olmadığını öne sürmüştür. Yazara göre ezilmişlerin bakış açıları, dünyaya ilişkin daha uygun, devamlılığı olan, nesnel, dönüştürücü izahlar vaat eder gördükleri için tercih edilirler; ancak bu durum görmenin dolayimleri bakımından da becerikli olmayı gerektiren bir sorundur.

Haraway'ın işaret ettiği ve dikkatli olunması gerektiğini ifade ettiği durumu kendi araştırmam için göz önünde bulundurmam, konu seçimi sürecimi düşündüğümde elzem bir tercih olarak gözükmektedir. Belleklerden silinmekte ve kaybolmakta olduğunu düşündüğüm bir kültürü geleceğe aktarmak, o kültürün dinamiklerini sorgulamak isterken hassas bir dengede ilerlemek gerektiği açıktır. Zira bu kültürü oluşturan insanlarla konuşurken, kültürü naksettikleri mekânda vakit geçirirken, söz konusu romantize etme ve sahiplenme tehlikesi, öznellik ve nesnellik dengesini bozabilecek bir etki yaratabilme potansiyeli göstermektedir. Ancak sonuç olarak bu bir nitel araştırmadır ve Patton'ın (2018, s.27) da vurguladığı üzere bir nitel araştırma yalnızca başkalarının deneyimleri hakkında bilgi edinmeye değil, aynı zamanda araştırmacının araştırmaya taşıdığı, keşfedilen şeyin iyi ya da kötü biçimde şekillenmesini sağlayan, çalışmayı etkileyen deneyimlerinin incelenmesine de imkân sağlamaktadır; nitel araştırma, başkalarının deneyimleri kadar kendi deneyimlerimizi de haritalandırmak anlamına gelmektedir.

Konu seçimi ve araştırmanın yürütülmesi aşamasında araştırmacının kişisel geçmişinin, fikirlerinin, hassasiyetlerinin araştırmaya ne ölçüde sirayet edeceği ve öznellik ile nesnellik arasında nasıl bir dengenin oluşacağı gibi araştırmayı yazıya dökerken kullanılan dil ve üslup da bir o kadar önem arz etmektedir. Akademik yazımda araştırmacının kendisini çalışmanın nihai biçimi olan yazı kısmına ne kadar dâhil edeceği ve bunu etken veya edilgen çatıda mı yapacağı konusunda net bir uzlaşma olmasa da araştırmanın niteliği, kurgusu ve tarzı, beni etken bir çatı kullanma kararına götürdü. Etken bir çatı kullanmak suretiyle, araştıran olarak rolümü ne küçülterek ne de büyüterek, olduğu gibi okuyucuya aktarmayı amaçladım.

Becker (2015, s.30), çatı kullanımına sosyolojik araştırmalardaki faillik olgusu üzerinden yaklaşmıştır. “Büyük toplumsal güçlerin” ya da “kaçınılmaz toplumsal süreçlerin” iş başında olduğu durumlarda cümlelere özne bulmanın zor olmasının, kimin yaptığını söylemekten kaçınmanın, sosyolojik yazına içkin olan iki sorunu, edilgen cümle yapılarını ve soyut adların alışkanlığa varacak ölçüde kullanımını ürettiğini öne sürmüştür. Etken veya edilgen çatı kullanımında genel bir kural bulunamayacağını, çalışmanın niteliğine göre karar vermek gerektiğini iddia eden Becker (2015, s.101), yine de edilgen cümle yapılarının ve soyut kelime kullanımının tavsiye edilmesine gerek olmadığını, bu şekilde bir güdümlenme karşısında mesafeli olunması gerektiğini söylemiştir. Ancak bu kullanıma çoğu zaman farkında dahi olunmadan, önceden benimsenmiş bir şekilde başvurulduğunu, bunun bilimsel görünmek için yapılabildiğini, edilgen cümle yapısının, arkasına saklanılabilecek bir paravan etkisi arz edebildiğini ifade etmiştir (Becker, 2015, s.38). Birinci tekil şahıs kullanımının önemine değinen Patton (2018, s.65) ise böyle bir tercihin, aktif bir söylem tesis etmenin, araştırmanın araştırmada rolünün farkında olduğunu gösterdiğini vurgulamıştır. Söylemin, tecrübeye dayanan kişisel bir bilgi alanı özneliliği ortaya çıkardığına ilişkin vurgusu ise kendimi tezde konumlandırığım yeri belirlemek açısından dikkate aldığım bir cümledir.

3.2. METODOLOJİK HAZIRLIK VE ARAşTIRMACININ TUTUMU

Araştırmacı olarak kişisel geçmişimin, deneyimlerimin ve fikirlerimin konu seçimi ve devam eden süreçteki rolünü ortaya koyduktan sonraki aşamanın, birliktelik arz etmeleri gerektiğini düşündüğüm metodolojik eğilimler ve araştırmacı olarak benimseyeceğim tutumu netleştirme süreci olduğu kanaatindeydim. Bu aşamadaki her tercihimin ve öngörümün araştırmamın yönünü belirleyecek mahiyette olması, sosyal bilimlerdeki metodoloji temalı yazında sıklıkla vurgulanmış uyarılar olarak karşıma çıktı. Becker’ın (2015, s.39), herhangi bir çalışmanın nihai biçiminin, çalışmaya dâhil olan kişilerin yaptığı tercihlerin toplamı sonucunda şekillendiği; fikirleri ve sezgileri tasnif edip geliştirmeyi içeren yazma sürecinde yapılan her bir seçimin sonucu şekillendireceği yönündeki vurgusu bu bakımdan önemlidir.

Neuman (2020a, s.26-27), metodolojiyi, toplumsal-örgütsel bağlam, felsefi varsayımlar, etik ilkeler ve yeni araştırma bulgularının sosyo-siyasi etkisi de dâhil olmak

üzere, araştırma sürecinin bütününün bilgisi olarak tanımlamıştır. Sıklıkla metodolojinin yerine kullanıldığı gözlenen yöntem kavramını ise bir araştırmada vakaları seçmek ve ölçmek, toplumsal yaşamı gözlemlemek, verileri toplamak ve rötuşlamak, verileri analiz etmek ve sonuçları raporlamak için kullanılan özgül teknikler olarak dikkatle ayırmıştır. “*Sosyolojiyi safi anlatı olmaktan ayıran şey*” olarak da tanımlanan (Bloor ve Wood, 2020, s.614) metodoloji; araştırma tasarımı, veri toplanması ve analiz prosedürleri ile ilgili kaygılardan ötürü kapsam bakımından genişlemiş; araştırmaya erişim tartışmaları, saha çalışması ilişkileri, araştırma güvenliği, araştırma sürecine halk katılımı vb. birçok başlığı da içerecek düzeye ulaşmıştır (Bloor ve Wood, 2020, s.616).

Metodolojiyi, epistemolojiyi dönüştürerek bilime sunan alan olarak değerlendiren Çelebi’ye (2004, s.222-225) göre metodoloji, obje ile obje üzerine söylenen sözlerin çakışabilmesi için bilim insanına gerek kendisinin gerek objesinin imkânlarını, doğasını, yapısını anımsatarak bilim insanının tavrının ne olması ve objeye nereden ve nasıl bakması gerektiğini işaret eden, hangi yolda yürürse ve ne yaparsa objeyi doğru ve tam anlatabileceğini gösteren, objelerin niteliklerine ilişkin tespitlerde bulunarak açıklığa kavuşturan bir kurallar topluluğu, öneriler demetidir. Yedikule’de demir yolu kültürünü arama düşüncem, beni bu arayışın gereklilik arz ettiği fikrine götürmüştü. Bu arayışı oturtacağım metodolojik çerçeveyi oluşturmak ise konunun zihnimde daha berrak hâle gelmesini sağlayacaktı. Bu çerçeveden sahaya nasıl bakacağım ve yaklaşacağım konusu ise tutumumdan ve kullanacağım tondan emin olduktan sonra netleşecekti.

Neuman’ın, yaptığı sınıflandırmada üzerinde durduğu “eleştirel sosyal bilim” yaklaşımı, Yedikule’deki demir yolu kültürüne, dayanacağım kuramlara ve verileri oluşturmamı sağlayacak olan tekniklere nasıl yöneleceğim konusunda ufuk açan fikirlerden biri oldu. Neuman (2020a, s.214), toplumsal araştırmayı, araştırmacının bir değere ve konuma bağlanmasını gerektiren ahlaki-siyasi bir etkinlik olarak tanımlamış ve eleştirel sosyal bilim, pozitivist sosyal bilim, yorumlayıcı sosyal bilim olarak üçe ayırmıştır. Eleştirel sosyal bilimi, pozitivist ve yorumlayıcı sosyal bilimin karşısında konumlamış, pozitivist sosyal bilimin değer bağımsızlığını, yorumlayıcı sosyal bilimin ise görececi yaklaşımını reddettiğini belirtmiş, eleştirel sosyal bilimin eylemci bir

yönelimi olduğunu öne sürmüştür. Yazara (2020, s.911) göre eleştirel sosyal bilimde görünürdeki çarpıtmalarla mücadele etmeyi, gerçekliğin birden çok düzlemi olduğunu fark etmeyi, insanlara güç kazandırılması için değer temelli eylemciliği vurgulayan bir yön bulunur. Eleştirel sosyal bilimde araştırmacının yüzeydeki ilişkilerin altına inmesi, bağlantıları irdelemesi, geçmişe bakmak ve gelecekteki olanakları değerlendirmek için kuram kullanması gerektiğini belirten Neuman, yüzeydeki gerçekliğin ideoloji, mit, çarpıtma ve sahte görünümle dolu olduğunu öne sürmüştür; eleştirel olunmadan yalnızca sağduyuyla yapılan bir sosyal bilimin hatalar üreteceğine dikkat çekmiştir (Neuman, 2020a, s.210).

Konu seçimi, yakın durulacak paradigmlar/yaklaşımlar ve dayanılacak kuramlar kadar sahada yapılacak görüşmelerde de eleştirel sosyal bilim anlayışının rolü olacağı açıktır. Ancak bu rolün yalnızca olumlu katkı sunabilecek bir perspektif sunmayabileceğini düşünmek gerekir. “Değer temelli eylemcilik” anlayışının sunduğu perspektif, yanıltıcı ve manipüle edici bir etki yaratabilmektedir. Zira, görüşmelerde bilinçli veya bilinçsiz olarak çeşitli çarpıtmalar, ideolojik propagandalar, çıkar çatışmaları sıklıkla görülebilmekte olup araştırmacının bu gelişmelerin farkında olması ve verilere etkisini gözlemlemesi gerekmektedir.

Araştırmanın bütün aşamalarında yeni bakış açılarına, fikirlere, gelişmelere, tespitlere karşı tetikte ve zihnen açık olmak, nitel araştırmalar için elzem bir tutum olarak dikkat çekmektedir. Bu nedenle deyim yerindeyse at gözlüğüyle ilerlememek, açık bir algıyla yol almak, hem olası yanlışları erkenden tespit edip düzeltmeyi sağlayacak hem de araştırmaya güç katacak yeni bulgular elde edebilmeyi kolaylaştırır. Bu da araştırmayı bütün detayları önceden belirlenmiş bir metodoloji ışığında sürdürmemek gerektiği anlamına gelir. Sayer (2017, s.10), bu konuyu, metodoloji hakkında her şeyin yasallaştırılamayacağı iddiasıyla tartışmıştır. Nesneyi yorumlamak için kaçınılmaz olarak mevcut düşünme tarzları kullanılmak zorunda olursa ve önceki yazarların omuzları üstünde yükselmek genellikle işe yarsa da nesneye ve özenli betimlemeye gösterilen dikkatin hayati önem taşıdığını öne sürmüştür.

Tek bir yaklaşımı benimsememe tutumuyla ilgili olarak Neuman’ın (2020a, s.141), Charles Pierce’in öne sürdüğü ve tümevarım ile tümdengelim arasında

konumlandırılan “heptengidimsel” yaklaşım ile ilgili aktardıkları da ufuk açıcı olup araştırmacı olarak kendimi sınırlamama yönünde bir itki oluşturmuştur. Bu yaklaşıma göre tümevarımla ilişkilendirilen keşif çabası ile tümdengelim gerekelendirme mantığı arasında bir köprü kurulur. Bu yaklaşımda araştırmacı kendisini tümdengelimde olduğu kadar güvende hissetmez; zira bilinen ya da gelişmiş bir kuramla başlayıp onu test etmez. Tümevarımda olduğu kadar kesinlik de söz konusu olmaz, çünkü kuramlaştırma aşaması öncesinde elde büyük miktarda ampirik veri yoktur. Nitekim, sonraki bölümlerde araştırma deseni başlığı altında yer alan, araştırmada esneklik ve dinamizm teması dâhilinde detaylandırılmış olan “kestirilemezlik” konusunda, bu tarz yaklaşımların araştırmacıya daha esnek, dinamik, özgür bir tutum belirleme olanağı sağladığına değinilmiştir.

Silverman (2021, s.153), bu konuyla ilgili olarak David Wield’in “geri bildirim döngüsü” kavramıyla açıkladığı fikirlerini aktarmıştır. Buna göre veriler ve konu arasında gelgitlerin yaşandığı bir araştırmada arzulanan araştırma ile uygulanabilir araştırma arasında dengeleyici bir konum belirleyip bunu muhafaza etmek gerekmektedir. İlk başta seçilmiş aşırı kuvvetli bir odak noktası, daha önemli konuların göz ardı edilmesine yol açabilecekken, aşırı zayıf bir odak noktası ise ortaya çıkan her tali konuyu takip etmeye ve sonuçta hiçbir yere ulaşamamaya neden olabilecektir. Bu nedenle odak noktası, söz konusu aşırılıkların tuzaklarına düşmekten kaçınmak için araştırma ilerledikçe bir dikkat unsuru olarak kalmaya ihtiyaç duymaktadır. Önceden tahayyül edilemeyen fikirlerin, önceden farkında olunamayan bilgilerin farkına vardıkça araştırmaya dâhil edilebilecekleri ihtimaliyle ilgili olarak Becker (2015, s.186) da araştırmanın herhangi bir safhasında ihtiyaç duyulmayan ama içgüdülerin gelecekte ihtiyaç duyulabileceğini söylediği parçaları da toplamak gerektiğini dile getirmiştir.

Araştırmacının rolünün ve araştırma süresince yaşadığı ve düşündüğü her şeyin araştırmada teşkil ettiğı önem ortadadır. Araştırmacının, süreçteki tutumlarına, yaptıkları veya yapmadıklarına ilişkin düşünmesi ve bunları anlamlandırma çabası olarak tanımlanan düşünömsellik (Soysüren ve Poyraz, 2023, s.17) de bu araştırma dâhilinde önemsenmiş bir kavram olup bunun kapsamına girecek şekilde araştırma sürecindeki birçok gelişme, deneyim, yönelim bağlama uygun olarak ortaya koyulmuştur.

Kimliklerin belirlediği, bir bakıma araştırmacının takındığı role ve araştırma sürecine göre şekillenen bir pozisyonu temsil eden konumsallık da bilgi üretimi süresince araştırmacının perspektifini etkileyeceği için üzerine düşünülmesi ve tartışılması gereken önemli bir olgu olarak göz önüne alınmış noktalardan biridir. İçeriden ya da dışarıdan konumların birini diğerine tercih etme ya da üstün kılma çabası yerine, her iki konumun da araştırmaya katabileceklerinin farkında olunarak bilgi elde etme sürecine katkı sağlamak amaçlanmıştır (Kaçar-Tunç, 2020, s.262).

Yansıtıcılık kavramı da yukarıdakilerle benzer temas noktalarına odaklanması bakımından araştırma sürecinde dikkate alınan kavramlardan olmuştur. Buna göre nasıl yazdığımız, araştırmaya getirdiğimiz kültür, toplum, cinsiyet, sınıf ve politikalar üzerine kurulu kendi yorumlamamızın bir yansımasıdır. Bundan hareketle yansıtıcılık, araştırmacıların bir çalışmaya getirdikleri geçmişi ve bunun yorumlamalarını nasıl şekillendirdiği, katılımcıların çalışmayı nasıl deneyimlediği ve okuyucuların bir çalışmaya nasıl tepki verebileceği konusunda anlama sürecine araştırmacıların dâhil olmasıdır. Bu durum nitel bir çalışmada kendi yerini belirleme eylemi olarak görülür ve nitel araştırmaların temel bir parçasıdır (Creswell, 2019, s.226-227).

Sosyolojinin soyut ve biçimci bir düzeyde kaldığı sürece pek bir işe yaramayacağını, gerçek hayatın ayrıntılarına inildiği zaman insanların neredeyse klinik amaçlarla yararlanabileceği bir araç olduğunu belirten Bourdieu ve Wacquant’a (2014, s.199-200) göre sosyoloji, gerek içinde evrildiğimiz alanın kuvvetlerinin gerekse de bedenimizde somutlaşan toplumsal kuvvetlerin manipülasyon yollarını zayıflatmak için bir fırsat verir. Düşünsel sosyolojinin etik bir kullanımı olduğu varsayımıyla, sosyolojinin hedefi ötekileri teşhir etmek, nesneleştirmek, suçlamak değil, tam tersine dünyayı anlamak, neden ve niçin sorularına cevap aramak, eyleyicilerin tutumunu bütünüyle kavramaktır. Bu da dünyayı haklı çıkarmanın bir yolu olmayıp tam aksine başka bir durumda kabul edilemez görünen birçok şeyi kabul etmeyi öğrenmenin bir biçimidir.

Patton da bu bağlamda okunabilecek biçimde “empatik tarafsızlık” ilkesini önermiştir. Buna göre yargılamayı bulanıklaştırabilecek kadar işin içine fazla girmek ile anlamayı azaltacak kadar uzak kalmak arasında orta bir noktada durmak gerekir (Patton,

2018, s.50). Gözükmektedir ki, yoğun görüşmeler içeren bir saha araştırmasını da barındıran sosyolojik bir araştırmada maruz kalınabilecek çeşitli manipölasyon biçimleri vardır. Bu manipölasyonlar görüşülen bireylerden kaynaklanabildiği gibi araştırmacının hassasiyetleri ve toplumsal şartlardan da kaynaklanır. Dolayısıyla anlama çabasını hayata geçirmeyi güçleştirmeyecek ve manipölasyonların etkisini zayıflatabilecek biçimde dengeli bir pozisyon tesis etmek, araştırmam açısından elzem gözükmiştir.

3.3. REHBER YAKLAŞIMLAR VE METODOLOJİK KONUMLANMA

Literatürde teori, genel teori, yaklaşım, teorik yaklaşım, felsefi paradigma, epistemolojik yönelim, dünya görüşü, yöntem gibi kavramlarla tarif edilen ve birçok değişik sınıflandırma altında değerlendirilen, sosyolojinin gelişiminde kilometre taşı niteliği taşıyan gelenekler söz konusudur. Tezin bütününe ışık tutacak bir metodolojik konumlanma ve baştan sona tüm aşamaları aydınlatacak rehber niteliğinde yaklaşımlar belirleme, tezin metodolojik altyapısı açısından kritiktir.

Neuman (2020a, s.59), “felsefi paradigma” olarak adlandırdığı bir paradigma seçimi yapılmasıyla, bir bakış açısı benimsenmiş olduğunu belirtmiştir. Böylece yapılacak araştırmanın diğer çalışmalar karşısında nereye oturduğu netleşmekte, pek çok potansiyel soru içeren bir yol seçilmiş olmaktadır. Layder (2013, s.72) ise bu yaklaşımları “genel teoriler” olarak adlandırmış olup bu genel teorilerin veya onlardan alınan kavramların yalnızca verileri süzgeçten geçiren ve uygun kategoriler içinde sınıflandıran katı birer açıklayıcı şema olarak kullanılmaktan ziyade, ampirik bir alan veya veri kümesi için genel teorik bir yönelim olarak çok daha esnek bir biçimde de kullanılabildiklerini dile getirmiştir. Bundan hareketle genel teoriler ve bağlı kavramlar, kendilerini katı bir biçimde verilere zorla kabul ettiren ve dayatan düzenleyici ve açıklayıcı araçlar olarak kullanılmaktan çok, olasılıklar sunan bir rehber işlevi görmektedirler.

Her ne kadar nitel araştırmaların nasıl sınıflandırılacağı ile ilgili bir görüş birliği bulunmasa da (Patton, 2018, s.131) bahsi geçen isimlendirmeler ve sınıflandırmalar içinde Kümbetoğlu’nun (2017, s.15) “yaklaşım” kavramını ve “pozitivist yaklaşım”, “fenomenolojik (yorumsamacı) yaklaşım” ve “eleştirel yaklaşım”dan oluşan üçlü sınıflandırmasını baz almayı tercih ettim. Görüngülerden çok, özü anlama ve kavramaya önem veren (Kümbetoğlu, 2017, s.21), bireyin sosyal dünyada hangi koşullar içinde nasıl

davrandığını anlamaya çalışan, ayrıntılı ve derinlemesine bir kavrayışı temel alan (Kümbetoğlu, 2017, s.28), yaklaşımlar, araştırmamın desenini oluşturmamı sağlayacak olan yolda imkânlarından faydalandığım yaklaşımlar olarak belirmiştir. Pozitivizmin objektif, tarafsız, gerçekliğin temsile müsait bir örneklem grubu üzerinden, ölçümlere dayalı nedensel açıklama biçimindeki bakış açısının karşısında, subjektif, araştırmacının kendi rolünün, deneyimlerinin ve duygularının bilincinde olduğu yorumsamacı yaklaşımın (Kümbetoğlu, 2017, s.30) araştırmacıya sunduğu imkânlar, tasarladığım araştırmaya kolaylık sağlayacak nitelikte gözükmiştir. Yorumsamacı yaklaşımda, öznelliklere, değerlere, inançlara, ideallere ve fikirlere verilen önem nedeniyle sosyal örüntülerin bilgisine ancak bireylerin subjektif anlatılarından, deneyimlerinden yola çıkılarak ulaşılabileceği düşünülmektedir (Kümbetoğlu, 2017, s.31).

Genellikle yorumsamacılık ile birlikte ele alınan yapılandırmacılık (sosyal yapılandırmacılık) da bazı yönleriyle araştırma sürecine katkı sunabilecek bir perspektif olarak gördüğüm yaklaşımlardandır. Bireylerin içinde yaşadıkları dünyayı anlamaya çalıştıkları yapılandırmacılıkta (Creswell, 2021, s.7), bireylerin deneyimlerine ilişkin inşa ettikleri öznel ve belli nesnelere yönelimli çoklu ve çeşitli anlamlar, araştırmacıları onların karmaşıklığını aramaya, sorular üretmeye yöneltir. Genellikle bu öznel anlamlar sosyal veya tarihsel olarak anlaşılır ve basit bir şekilde bireylerin üzerine kondurulmaz; daha ziyade başkalarıyla etkileşim ve bireylerin yaşamlarında geçerli olan tarihsel ve kültürel normlar yoluyla oluşur. Bu bağlamda araştırmacılar katılımcıların tarihsel ve kültürel ortamlarını anlayabilmek için insanların içinde yaşadığı ve çalıştığı özel bağlamlar üzerine odaklanırlar ve kendi geçmişlerinin yaptıkları yorumları şekillendirdiğinin farkındadırlar; yorumlarının kendi kişisel, kültürel ve tarihsel deneyimlerinden nasıl ortaya çıktığını kabullenecek şekilde kendilerini araştırma içerisinde konumlandırırlar. Buna göre süreç büyük ölçüde tümevarımsaldır ve araştırmacı anlamı sahada toplanan verilerden üretir (Creswell, 2021, s.8).

3.4. ARAŞTIRMANIN DESENİ

Araştırmamda yol gösterici olarak benimsediğim yaklaşımların, çalışmaya karar verdiğim konunun, ön araştırma sürecimde dikkatimi çeken kavramların ışığında, araştırmamı nitel araştırma deseni ile yürütmeye karar verdim. Kişisel hikâye, araştırma

konusu, kavramlar ve kuramlar arasındaki bağlantıyı sağlayabilecek en sağlam köprünün nitel araştırma deseni olduğu, araştırma tipinin özelliklerini düşündüğümde kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Demir yolu kültürünün ve özellikle Yedikule'deki izlerinin silikleşmeye başlaması sürecini içeriden bir bakışla, insanlarla diyalog kurarak ve mekândaki yansımaları okuyarak anlayabilmek, tüm bunları bütüncül bir açıklama ile okuyucuya aktarabilmek nitel bir araştırma ile mümkün olabilirdi. Nitekim, toplumsal olguların ve süreçlerin özüne inebilmek, bireylerin deneyimlerinden oluşan bir anlama sistemi içinde hareket ettikleri asıl bağlantıları kavramakla mümkündür (Kümbetoğlu, 2017, s.22).

Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya koyulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.41). Weinberg (2020, s.472) ise niteliksel araştırmanın çeşitli epistemolojik yönelimler, veri toplama teknikleri ve analitik prosedürlerden oluştuğunu, toplumsal hayatın öznel boyutlarına ilişkin genel bir yaklaşımı teşkil ettiğini belirtmiştir. Ek olarak nitel araştırmanın farklı uygulayıcıları arasında önemli farklılaşmalar ve anlaşmazlıklar olduğu notunu düşmüştür. Ancak bu farklılıklar ve anlaşmazlıkların, bilim öncesi ve paradigma öncesi anlaşmazlıkların ötesine geçmekteki başarısızlıktan ziyade, nitel sosyal bilimin olgunlaşması ve zenginleşmesinin bir yansıması olarak görülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Neuman (2020a, s.306), nitel araştırmanın özelliklerini bir araştırma izleğinin aşamalarını oluşturacak bir sıra dâhilinde derlemiştir. Buna göre nitel araştırmada araştırmacılar, anlamı verilere gömüldükten sonra yakalar ve keşfederler. Kavramlar, nicel araştırmanın aksine birbirinden ayrı değişkenler şeklinde olmayıp temalar, motifler, genellemeler, taksonomiler şeklindedir. Ölçütler önceden üretilmez, standartlaştırılmaz; özel bir amaç için oluşturulmuşlardır ve çoğu zaman belli bir ortama ya da araştırmacıya özgüdürler. Veriler; belgelerden, gözlemlerden ve konuşmaların yazılı dökümlerinden elde edilen kelimeler ve imgeler şeklindedir. Araştırma prosedürleri özgüdür ve tekrarlama enderdir. Analiz aşaması ise bulgulardan temaların ve genellemelerin çıkarılmasıyla ve verilerin mantıklı, tutarlı bir resim sunacak şekilde düzenlenmesiyle ilerler. Creswell'e (2021, s.182) göre ise nitel araştırmacılar, çalışılan konu veya

problemin karmaşık bir resmini çekmeye çalışırlar. Bu süreç, farklı bakış açılarının raporlanmasını, durumu oluşturan pek çok faktörün tanımlanmasını ve genellikle ortaya çıkan daha geniş bir resmin kurgulanmasını içerir; bu büyük resim neden-sonuç ilişkisinin oluşturduğu doğrusal bir model olmak zorunda değildir.

Nitel araştırma deseninin tezimle bağlantısını vurgulamak açısından Berg ve Lune'un (2015, s.20-25), nitel araştırmanın yaygın ya da kısmen unutulmuş görüntüler, sesler ve kokuların hatırlanmasını sağlayabilecek bakış açıları getirdiğine dikkat çekmesi önemlidir. Bu bakış açısında nitel araştırmacılar daha ziyade insanların kendilerini ve ortamlarını nasıl düzenledikleri ve çevrelerini semboller, ritüeller, sosyal yapılar, sosyal roller yardımıyla nasıl anlamlandırdıkları konusuyla ilgilenmektedir.

Kümbetoğlu (2020, s.19-20) da nitel araştırmada araştırmacının rolünün özellikleri ve gerektirdikleri üzerinde dikkatle durmuştur. Yazara göre araştırmacının nerede durduğu, hangi duruşu tercih ettiği, kendisini nasıl konumlandığı ve bu konumun araştırma süreci içinde nasıl değiştiği büyük önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra araştırmacının araştırma sürecinde karşılıklılık ilişkisine özen göstermesi; araştırmada katılımcılarla ne tür ilişki (eşitlikçi, otoriter, empatik, mesafeli vb.) kurduğunu belirtmesi; paylaşılan bilgi, sakınılan bilgi, tepkisel bilgi gibi çeşitli faktörlerin etkisinde farklı aktarılan bilgi türlerine ilişkin farkındalığının olması; belleğin durumsal, bağlamsal, politik ve kolektif olma özelliğine duyarlı olması; bilginin var olan bağlama uygun hâle getirilmesi, hatırlama ve yeniden inşa etme aşamasındaki faktörleri dikkate alması gerekmektedir. Bir nitel araştırmada odaklanılması beklenen boyutlar ise deneyimler ve bunlara ilişkin görüşler, sosyal ve kültürel pratikler, bu pratiklere ilişkin dönemler, sosyal ve kültürel roller, sosyal ilişkiler, gruplar ve sosyal ağlar, hayat biçimleri ve organizasyonlardır (Kümbetoğlu, 2020, s.32).

Yıldırım ve Şimşek (2016, s.67), nitel araştırmalarda “araştırma deseni” kavramı yerine aynı anlamın karşılığı olarak “araştırma geleneği”, “araştırma stratejisi”, “araştırma yaklaşımı” gibi kavramların da kullanılabildiğine dikkat çekmiş ve nitel araştırma desenini, araştırmanın yaklaşımını belirleyen ve çeşitli aşamalarının bu yaklaşım çerçevesinde tutarlı olmasına rehberlik eden bir strateji olarak tanımlamıştır. Buna göre nitel araştırma deseni, araştırmanın odağını, veri toplama ve veri analizi

yaklaşımlarını belirlemede araştırmacıyı yönlendirmekle birlikte sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş bir yönlendirme yapmaz, araştırmacıya esnek bir yaklaşım sağlar ve belirli bir odak çerçevesinde araştırmanın çeşitli aşamalarının birbiriyle tutarlı olmasına katkıda bulunur.

Berg ve Lune (2015, s.61-62) ise araştırmanın desenleme aşamasında verilmesi gereken bir dizi önemli karardan bahsetmiştir. Ne çeşit bilgi toplanacağı, ne çeşit veri toplama teknikleri kullanılacağı, araştırmanın nerede ve ne çeşit bir grup ya da gruplarla yapılacağı, araştırmanın tek başına mı yoksa birilerinin yardımıyla mı yapılacağı, kapsayıcı bir teori mi yoksa birbirleriyle ilişkili birkaç teori mi kullanılacağı, araştırmacının sürecin maliyetini karşılayıp karşılayamayacağı, veri toplama tekniğinin araştırma sorularıyla uyum arz edip etmemesi gibi karar ve soruların bu aşamada zihinde belli oranda netleştirilmesi, cevaplandırılması gerektiğini belirtmiştir.

Nitel araştırma deseninin araştırma konumla uyumlu olabileceğini gördüğüm en önemli özelliklerinden biri, araştırma sürecinde esnekliğe açık olması, hatta esnekliği gerekli görmesi olmuştur. Neuman'ın (2020a, s.302), bununla ilgili olarak çoğu nitel araştırmanın üstü kapalı bir şekilde tanımlanan bir konuyla işe başladığını, özgül konu başlığının dahi araştırma esnasında yavaş yavaş ortaya çıktığını ve yeni bulgulara dayalı olarak yön değiştirebileceğini belirtmesi önemlidir. İslamoğlu ve Alnıaçık'a (2016, s.219) göre de nitel araştırmacılar araştırma desenlerini süreç içinde birçok kez değiştirerek dinamik bir tutum sergilemektedirler, zira nitel araştırmalar nadiren önceden her yönüyle tasarlanabilirler. Layder'ın (2013, s.62) vurgusu da benzer niteliktedir. Yazar, araştırmaların çoğunlukla önceden belli olan bir sırayı takip etmeyen veya bilinen klasik kriterlere bağlı olmayan “karmaşık” bir pratik etkinlik olduğunu, bu nedenle araştırma aşamalarının büyük ölçüde iç içe geçtiğini belirtmiştir. Söz konusu araştırma aşamaları birbirlerinden bağımsız olmadıklarından, hangi aşamanın nerede bittiğinin ve nerede başladığının her zaman net şekilde ifade edilemeyeceğine dikkat çekmiştir.

Araştırma aşamalarının iç içe geçmiş oluşuna, sınırlarının net bir şekilde çizilemeyeceğine yönelik benzer fikirleri olan Çelebi'ye (2004, s.207) göre de yöntem, bilim, yöntembilim, teori, kavramsal çerçeve, kavramsal model, yaklaşım, teknik, akıl yürütme tarzı, epistemoloji arasındaki bağlantılar ve iç içe geçmişlikler, bunların

sınırlarının belirlenmesini, birleşme ve ayrılma noktalarının belirginleştirilmesini güçleştirmektedir. Nitel araştırmadaki esnekliğin araştırmacıya sunduğu önemli bir katkı da araştırmacıyı süreç boyunca odağını sürekli daraltmaya teşvik etmesidir (Neuman, 2020a, s.302).

Silverman (2021, s.49), nitel araştırmada yalnızca ileri doğru adım atılamayabileceğini, bazen geri adım atmanın da faydalı olabileceğini öne sürmüştür. Bunu ifade etmesinin nedeni, erken sınıflandırmalardan ve yargılardan kaçınmak gerektiğini düşünmesidir. Zira fikirler değişebilir, yeni bakış açıları oluşabilir. Bu nedenle de *“daha yakından bakabilmek için bir adım geri atmak”* gerekliliği doğabilir. Neuman’ın (2020b, s.914), nitel araştırma deseninin esnek ve dinamik yapısı ile ilgili yorumu da ileri adım-geri adım benzetmesiyle paralel biçimdedir ve bunu “doğrusal olmayan araştırma izleği” kavramıyla ifade etmiş, bu izleği, döngüsel, tekrarlanan, bir ileri bir geri örüntüsü içinde hareket eden bir araştırma biçimi olarak tanımlamıştır. Buna göre doğrusal olmayan izlek, farklı yolları birbirine bağlayan geçitler gerektirir; bu izlekte araştırmacı ileri gider, geri gelir ve tekrar ilerlemeden önce yan yollara sapabilir. İzlek, düz bir merdivenden ziyade bir spirale benzer; yukarı çıkışı sağlar ama bu yavaş ve dolaylı bir şekildedir; her döngü ya da tekrarla birlikte yeni veriler toplanır ve yeni içgörüler kazanılır (Neuman, 2020a, s.297).

Nitel araştırmalar, sosyal olguların önceden tahmin edilebilmesinin güçlüğünden hareketle esnek bir araştırma sürecini benimser. Araştırmanın yönü gerektiği zaman değişebilir, yeni veri toplama teknikleri geliştirilebilir, araştırma örnekleme daraltılabilir veya genişletilebilir, araştırmanın çeşitli boyutları yeniden biçimlendirilebilir. Sosyal olguları inceleyen bir araştırmacının önceden karşısına çıkabilecek tüm olasılıkları bilmesi mümkün değildir ve bu nedenle araştırma desenini baştan en ince ayrıntısına kadar planlaması olanak dışıdır. Buna göre araştırmacı, en uygun araştırma desenini, araştırmayı seçtiği konu ve araştırma problemine göre seçer. Bundan hareketle araştırılan konu, araştırma desenini ve sürecini belirleyen en önemli etmendir. Araştırmacının benimseyeceği esnek tutum, araştırılan konunun özelliğine göre süreç içinde yeni düzenlemeler ve eklemeler yapılmasını mümkün kılar. Burada kritik

nokta ise araştırma deseninde yapılan her türlü değişikliğin okuyucuya ayrıntılı bir biçimde açıklanması gerektiğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.47).

Creswell (2021, s.182), nitel araştırma desenindeki esnek yapıyı “gelişen tasarım” başlığı altında ele almıştır. Nitel araştırmacılar için araştırma zamanla olgunlaşan bir süreç olup başlangıçtaki araştırma planı, araştırmacının alana girmesi ve veri toplamaya başlamasıyla birlikte değişim gösterme potansiyeline sahiptir. Bu süreçte araştırma soruları ve veri toplama teknikleri değişebilir, çalışma grubunda yer alan kişiler yeniden düzenlenebilir. Burada yazarın dikkat çektiği en kritik nokta, söz konusu değişikliklerin araştırmacının konusunda giderek daha derine indiğini ortaya koymasındır. Creswell’e göre nitel araştırmanın arkasında yer alan ana fikir, bir konu ya da sorun ile ilgili katılımcılardan bilgi almak ve araştırmayı o bilgiyi edinecek şekilde kurgulamaktır.

Araştırmanın önemli bir aşaması olan araştırma soruları, esneklik konusunda dikkat çekilen noktalardandır. Neuman (2020a, s.302), araştırma sorularının bazı verilerin toplanması ve bir ön analiz yapılması sonrasında rafine edilebileceğini, çoğu nitel araştırmada en önemli soruların, hatta konuların, ancak verilere tam olarak odaklanılmasından sonra açıklık kazandığını belirtmiş, araştırmacıların beklenmedik fikirlere, verilere ve meselelere karşı her daim tetikte olmayı sürdürmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Silverman (2021, s.286) ise veri toplama aşamasına odaklanmış, görüşmecinin genellikle önceden hazırlanmış birtakım sorulara sahip olsa da elde edilen yeni bulgular doğrultusunda yönergesinden ayrılabilceğini, bunun bir sorun olmadığını, bilakis teşvik edilen bir yönelim olduğunu vurgulamıştır.

Nitel araştırma deseninin bir özelliği de çeşitli yaklaşımların araştırmaya uygun olan yönlerinin desene entegre edilebilmesi, sundukları olanaklardan faydalanmayı sağlayabilmesidir. Örneğin, araştırmanın bütünü yansıtmaya da durum çalışması yaklaşımının sınırlarına bu araştırmada belli ölçüde girilmiş, barındırdığı dinamikler dikkate alınmış, bazı perspektiflerinden yararlanılmıştır. Bir araştırmanın hem ürünü hem de nesnesi olabilecek bir desen türü olan durum çalışması araştırmalarında araştırmacı gerçek yaşam, güncel sınırlı bir sistem (durum) ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler (durumlar) hakkında çoklu bilgi kaynakları (gözlemler, mülakatlar, görsel-işitsel materyaller ve dokümanlar) aracılığıyla detaylı ve

derinlemesine bilgi toplar, bir durum betimlemesi yapar ya da durum temaları ortaya koyar (Creswell, 2016, s.97). Bu sistem de tezin konusu ve yöntemi bakımından tezde yer yer çalıştırılması uygun bir desen türü olarak belli noktalarda rehber edinilmiştir.

Nitel araştırma deseninin belirgin özellikleri arasında birçok unsurdan bahsedilebilecekse de nazarımda en çok öne çıkanı, araştırma sürecinde esnekliğe hem olanak vermesi hem de onu gerekli görmesidir. Yedikule belleğinde demir yolu kültürünü aramaya karar vermemden sonraki süreçte çeşitli yönelimler arasında gidip gelmem, sahadaki pilot görüşmelerimde yeni bakış açıları kazanıp yeni kavram ve kuramlara başvurup perspektifimi bazen genişletip bazen daraltmam, önceden dayandığım çerçevesi net bir görüşüm olmamasından kaynaklanıyordu ve bu durum araştırmayı geliştirebilecek bir fırsat doğuruyordu. Örneğin, pilot görüşmeler yardımıyla sahaya ilişkin ilk verileri toplarken, Yedikule Cer Atölyeleri'nin kapatılmasının üzerinden uzun zaman geçtiği için büyük oranda yaşlı kişilerle diyalog kurmak zorunda kalıyor olmam, tezin ilerleyen bölümlerinde detaylandırıdığım sözlü tarih ve yaşlılık sosyolojisi açısından araştırmamda yeni bir pencere açmak anlamına gelmişti. Araştırmamın hazırlık aşamasından sonraki aşamalara kadar kurguyu birçok kez değiştirmek zorunda kalmak, nitel araştırma deseninin esnekliğe imkân veren ve onu çağıran dinamikleriyle mümkündü.

3.5. KURAMSAL ÇERÇEVENİN VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİYLE İLİŞKİSİ

Kavramlardan kuramlara açılan kapı şüphesiz ki araştırmanın son eşiği değildi. Kuramların yol göstericiliğiyle, araştırmanın yürütüleceği sahaya yol almak ve sahada araştırma yürütebilmek için doğru veri toplama tekniklerini benimseyerek uygulamak gerekiyordu. Veri toplarken ise kuramların rehberliğinin dozajını iyi ayarlamak, kuramların da benzer süreçler sonucunda oluşturulduğunu unutmamak önemliydi.

Kuramların, toplumsal gerçekliklerin araştırılması ve çözülmesinden türediğini ifade eden Ergur'a (2018, s.59-60) göre bu organik ilişkinin farkında olunamazsa, kuramın toplumsal gerçekliğin içinden türediği unutulursa, kuram ve saha araştırması birbirinden ayrı düşmeye mahkûmdur. Bu durumun sonucunda kuramın bilgisinin kıymeti kendinden menkul bir özellik kazanması söz konusu olur. Oysa yazara

göre kuramı oluşturan bilgi, yaşamın somut gerçekliğinin imbiğinden süzülür. Kurama atfedilmesi gereken değer in dozajının iyi ayarlanması gerektiğine ilişkin Silverman'ın (2021, s.106), kuramın bir sınırlayıcı olmaktan çok, araştırma için bir dizi açıklama sunması gerektiği yönündeki ifadesi de bu bağlamda önem arz eder. Sayer'ın (2017, s.35) “*Yöntem, dünyaya dikkatle düşünülmüş bir tarzda yaklaşmayı ifade eder...*” cümlesini de bu bağlamda okuyabiliriz. Sayer, her ne kadar yöntem kelimesi çoğunlukla araştırma tekniklerinin yerine kullanılsa da burada aslında bir araştırmanın genel yönelimini ve metodolojisini işaret etmiştir. Ancak kuramların araştırma teknikleriyle ilişkisini de bu kapsamda değerlendirirsek, söyledikleri mevcut başlıkla doğrudan ilgili hâle gelir.

Bu araştırma özelinde, kuramların araştırmanın veri toplama teknikleri ile ilişkisini açıklayan en önemli unsurun yazı olduğu söylenebilir. Hatırlama ve unutma üzerinden gelişen, bellek merkezli kuramların şekillendirdiği bir araştırmada dinleme, kayıt altına alma, yorumlama, anlatı oluşturma, yazma ve kalıcılık sağlama gibi bir izlek söz konusudur. Bu da şüphesiz ki yazma eylemiyle sağlanabilecektir. Dinlemeyi merkeze alan, dinlenenin teknoloji yardımıyla kaydedildiği, kaydedilenin metne döküldüğü, oluşan metinlerden bir anlatı kurulduğu sözlü tarih, tezin bağlamı açısından uygun bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada Draaisma'nın (2007, s.47) tespitleri önemlidir. Yazar, bellek ile yazı arasındaki bağa odaklanmış, Latince *memoria* kelimesinin “bellek” ve “hatıra” şeklindeki iki anlamından bahsetmiş, İngilizcedeki *memorial* kelimesinin de eskiden “hatıra” ve “yazılı kayıt” olarak iki anlamda kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bu ilişki, insanın hatıraları ile bu hatıralardan bağımsız olarak bilgiyi kaydetmek için keşfedilmiş araçlar arasındaki bağlantıyı vurgular. Draaisma (2007, s.75) aynı zamanda yazının yalnızca bir kayda geçirilmeden ibaret olmadığını da belirtmiştir. Buna göre yazı içeren kayıtlar, belleği bir depo olarak temsil edemezler; zira yazma ile depolama arasında temel bir farklılık bulunmaktadır. Yazı yazma, bir soyutlama sürecinin varlığını baştan kabul ederken, depolamada böyle bir ön kabul söz konusu değildir. Yazıda bir deneyim çeşidi, eleme ve akıl süzgecinden geçirmenin bir sonucu olan bir temsil ortaya koyulur. Yazılmış olan şeyle yaşanmış deneyim yer değiştiremez, yazılmış olan şey anlatım üzerine kuruludur.

Bu durum da sözlü tarihin, araştırmayı bizzat yürüten kişinin de dahlinin olduğu bir süreci ifade etmesini akla getirir ve yazının rolünü net bir şekilde görmemizi sağlar.

Araştırmanın merkezinde yer alan veri toplama tekniğinin yanı sıra diğer veri toplama teknikleri de gerek veri çeşitliliği yaratmak gerekse de eldeki verilerin sağlamasını yapabilmek açısından önem taşır. Kümbetoğlu (2017, s.79-80) bu durumu “çoklu teknik kullanımı” olarak tarif edip bir araştırma stratejisinin diğerini tamamlaması gerektiğini söyler ve elde edilen bulguların sağlamasının yapılabilmesi avantajına dikkat çeker. Bu durum sosyal bilim araştırmalarının geçerlilik ve güvenilirliğini de artırma yönünde fayda sağlar. Doküman inceleme, arşiv kayıtları, açık uçlu sorularla görüşme, standartlaştırılmış görüşme, odak grup görüşmeleri, gözlem (doğrudan katılım) gibi teknikler, çoklu teknik kullanımını örneklemektedir.

3.6. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ VE KAYNAKLARI

Bu tez araştırmasında veri toplama teknikleri ve kaynakları belirlenirken tezin kuramsal çerçevesiyle irtibat hâlinde olunması öncelenmiş, araştırma dâhilinde çeşitli veri toplama (çoğu durumda veri oluşturma) teknikleri kullanılarak veriler sağlanmış, ayrıca çeşitli kaynak tipleri incelenerek veriler çeşitlendirilmeye çalışılmıştır. Tüm bu sürecin merkezinde sözlü tarih görüşmeleri yer almaktadır. Ancak sahadaki tüm görüşmeler sözlü tarih kapsamına alınacak dinamiklerde gerçekleşmemiş, bazı anlarda spontane gelişen ve sahaya ilişkin hâkimiyeti arttırıcı nitelikte önem arz eden veya alanın geçmişine değil bugününe odaklanılan görüşme biçimleri de gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra doküman inceleme kapsamına girecek şekilde internet arşivleri ve kütüphanelerde harita, fotoğraf, arşiv belgesi gibi materyaller de araştırılmıştır.

Araştırmanın veri tipini teşkil eden nitel veri ise bireylerin, süreçlerin, olguların hakkında; deneyimlerin, davranışların, faaliyetlerin tanımlandığı; niyetlerin, isteklerin, değerlerin, fikirlerin, içinde yer aldığı; duyguların, hislerin yansıtılabildiği; bilgilerin, inançların, kanaatlerin ayrıntılı bir biçimde aktarılabildiği bir veridir (Kümbetoğlu, 2017, s.43). Nitel veri, birey davranışlarının öznel doğasını ve algısal yapısını ortaya koymak ve bireylerin dünyalarını anlamak için araştırmacının araştırılanla birlikte oluşturduğu bir etkileşim süreci sonunda ulaşılan veridir. Bu nedenle bireyin gerçekliği, araştırma öncesinde karar verilmiş bazı varsayımlar ve ön kabullerle açıklanmaktan ziyade

bütüncül bir yaklaşımla derinlemesine bir anlama çabası sonunda kavranabilecektir. Bireyin, içinde yer aldığı koşullara, sosyal olguların bağlamsal özelliklerine, tarihsel, sosyal, mekânsal varoluşlara ve anlam dünyalarına duyarlı, esnek bir yöntem anlayışı ile oluşturulan nitel veri, araştırılanların iç dünyasına girebilme olanağı sunmaktadır (Kümbetoğlu, 2017, s.45). Nitel veriler, yumuşak, soyut ve ifade edilmesi zor görünebilmekle birlikte, bundan, onların kavranamayacağı anlamı çıkmamalıdır. Nitel veriler, gerçek olayların belgelenmesiyle, gerçek insanların söylediklerinin (kelimeler, jestler ve ses tonlarıyla birlikte) kaydedilmesiyle, davranışların gözlemlenmesiyle, yazılı belgelerin irdelenmesi ve görsel imgelerin incelenmesiyle toplanır (Neuman, 2020a, s.307). Nitel verilerin en önemli yanı olarak ise araştırmacıların hazır bir kaynaktan veya zaten var olan bir bütünden veri oluşturmaması, veriyi görüşülen kişilerle birlikte adeta yeniden oluşturmalarıdır. Araştırmacının buradaki konumu yalnızca yürütücülük olmayıp sürecin aktif bir katılımcısı olmayı da içerir (Kümbetoğlu, 2017, s.37).

Nitel veriler birçok kaynaktan benzer şekilde üç grupta toplanır. Örneğin, Patton'ın (2018, s.4) sınıflandırmasında mülakatlar, gözlemler ve dokümanlar şeklindedir. Mülakatlar; insanların deneyimleri, algıları, fikirleri, duyguları ve bilgileriyle ilgili derinlemesine cevaplar alınmasını sağlayan açık uçlu soruları içerir. Gözlemler; etkinlikler, davranışlar, eylemler, söyleşiler, kişiler arası etkileşimler, örgütsel ve toplumsal süreçlere veya insan deneyimlerinin gözlemlenebilir herhangi başka bir yönüne ilişkin alan çalışması betimlemelerinden oluşur. Gözlemlerle sağlanan veriler, alan notları biçimindedir ve gözlemlerin gerçekleştirildiği bağlamı içeren zengin ve detaylı betimlemelerdir. Dokümanlar ise yazılı materyaller, yazışmalar, resmî yayınlar ve raporlar, kişisel günlükler, mektuplar, sanatsal çalışmalar, fotoğraflar gibi bağlamı kaydeden ve saklayan unsurlardır.

Verilerin bu şekilde çeşitli olması, nitel araştırmacıların tek bir veri kaynağına güvenmek yerine farklı şekillerde veri toplamaya yönelmelerinden ileri gelmektedir. Her türlü veriyi araştırmacılar gözden geçirir, anlamlandırır ve onları bütün veri kaynaklarıyla keşişecek kodlar ve temalar hâlinde organize ederler (Creswell ve Creswell, 2021, s.181). Verilerin çeşitlendirilerek kullanılması, artılarının ve eksilerinin dikkate alınması ile söz konusu olur. Bir veri toplama tekniğinin sınırlılığı, diğer bir veri toplama tekniği ile

aşılmaya çalışılır. Bu şekilde birden fazla veri toplama tekniğinin kullanılmasına “veri çeşitlemesi” denir; araştırmada elde edilen bulguların geçerlik ve güvenilirliğinin arttırılmasına katkı sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.86). Aslan (2023, s.198) da bu bağlamda sosyal bilimler alanında araştırma yapmanın zorluğuna dikkat çekmiş, bu zorluğun sadece özne ve nesne ilişkisinin iç içe geçmiş olmasından değil, aynı zamanda araştırmaları kısıtlayan faktörlerden de kaynaklandığını, bu faktörlerin psikolojik, sosyolojik, kültürel ve politik bariyerlerden oluştuklarını ifade etmiştir. Buna göre bu bariyerleri aşabilmek için de fazla sayıda araç ve teknik kullanmak gerekebilmektedir.

3.6.1. Sözlü Tarih

Yapı, semt, mahalle gibi odaklar üzerine temellenen çalışmalarda sözlü tarihe sık başvurulmaktadır. Mekân, kültür, bellek, toplum, miras gibi olguların kesiştiği bu çalışma için de verimli ve uygun bir veri toplama tekniği olarak tespit ettiğim sözlü tarih, yalnızca görüşmelerdeki uygulama biçimleri ve metne dökme aşamasındaki dinamiklerle değil, tarihi, gelişimi, kuramlarla ilişkisi, disiplinlerce kullanımı ve daha birçok açıdan ele alınmalıdır.

Sözlü tarihin bir teknik olarak kullanımında bellek, üzerinde önemle durulması gereken bir nokta olarak nitelenmiştir. Zira, üzerinde çalışılan kaynak bireyin yaşam öyküsüdür ve bu öykünün anlatılması bellek aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu da belleği sözlü tarih açısından hareket noktası konumuna getirir (Özbek ve Telliel, 2006, s.250-251). Neyzi (2013, s.10), sözlü tarihin bellekle ilişkisine yönelik olarak, sözlü tarihin belgelere dayalı tarih karşısındaki en önemli farklarından birinin, sözlü tarih görüşmelerinin söz konusu tarihî olayların yaşandığı dönemde değil, daha sonra ve belleğe referansla yapılmaları olduğuna dikkat çekmiştir. Sözlü tarihin öznel, güncel ve anlatıya bağlı yapısı, tarihin bireyler tarafından günümüzde nasıl anlaşıldığını, yorumlandığını ve yaşandığını anlamayı sağlamaktadır. Kümbetoğlu (2006, s.207) da bu ilişkiyi işaret eder biçimde sözlü tarihi “geçmişin yaşayan belleği” olarak adlandırmış, yaşam öykülerinden yola çıkılarak yapılan ve esas olarak görüşme tekniğinin kullanıldığı niteliksel bir metot olarak tanımlamıştır.

Danacıoğlu’nun (2008, s.138) sözlü tarih tanımı da bellek referanslı bir tanımdır. Yazar, sözlü tarihi, her türlü insani etkinliğin tarihin öznesi hâline gelebilmesinin yakın

dönemlere ilişkin tarih çalışmalarındaki sonuçlardan biri olarak görmüş, belli bir döneme ait kişisel tanıklık veya yaşantıların belleğin derinliklerinden çıkarılıp değerlendirilmesi yoluyla toplumların tarihlerinin inşasına katkıda bulunan bir araştırma tekniği olarak tanımlamıştır.

Sözlü tarih, bir malzeme toplama tekniği, bugünü daha iyi anlayabilmek ve geleceği yönlendirebilmek için geçmişi anlamlandırma sürecine yapılan bir katkıdır (Counce, 2001, s.11). Tarihin, değişen toplumlardan ve kültürlerden insanlar dinlenerek ve onların hatıraları ile deneyimleri kaydedilerek yorumlanması olarak tanımlanan sözlü tarih (Thompson, 2006, s.23), kaydedilen görüşmeler yoluyla sözlü anıları ve tarihsel öneme sahip kişisel yorumları toplar. Sözlü tarih görüşmeleri, genellikle iyi hazırlanmış bir görüşmecinin görüşülen kişiye sorular sorması ve görüşmelerini ses veya video formatı ile kaydetmesinden oluşur (Ritchie, 1995, s.1).

Bu tez özelinde ise sözlü tarih, kuramsal dayanaklar ile olan yakın ilişkisi, görüşmelerdeki ana tema her ne kadar demir yolu olsa da anlatının bütün bir hayatın hikâyelerinden oluşması gibi iki temel faktörden hareketle araştırma için teknikten öte bir önem arz etmiş, daha kapsayıcı bir unsur olarak adeta bir yöntem niteliği taşımıştır.

3.6.1.1. Sözlü Tarihin Gelişimi, Disiplinlerle İlişkisi ve Kullanıldığı Alanlar

Sözlü tarih, günümüzde çerçevesi belli şekilde, çizilmiş sınırlar dâhilinde bir araştırma tekniği olarak kullanılmakla birlikte, bir standarda oturtulmamış olarak eski tarihlerde de benzer amaçlarla kullanılmıştır. Dinleme, kaydetme, metne dökme, aktarma, yaşatma şeklinde bir izleğin kullanıldığı çeşitli uygulamalar, sözlü tarihin ortaya çıkışı ve gelişimindeki önemli aşamalar olarak addedilir.

Tarih ile söz arasındaki ilişki modern zamanlara özgü değildir; zira insanların bireysel anıları ile birlikte kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü gelenek uzun yüzyıllar boyunca tarihçilerin yararlandığı ana malzeme olmuştur. Herodot'un anlatı ve anı toplayarak yazdığı Herodot Tarihi, çağdaşı Thukydides'in Peloponnes Savaşları hakkındaki eserinde savaşa katılanların anılarını derlemesi, bu konudaki bilindik örneklerdir. Ayrıca Thukydides'in, topladığı malzeme hakkındaki tespiti, belleğin önceki bölümlerde dikkat çekilen depo olmama ve anıları değişime uğratabilme özelliği

açısından önemlidir. Thukydides, aynı olaya farklı noktalardan bakan görgü tanıklarının belleklerinden çekip çıkardıkları anıların farklı anlatılara dönüştüğünü vurgulamıştır (Danacıoğlu, 2008, s.136).

Thompson (1999, s.19), sözlü tarihin tarih kadar eski olduğunu, var olan ilk tarih türü olduğunu söylese de olgunun bir tekniğe gerçek manada dönüşmesi 1940'lı yıllara tekabül etmektedir. Gelişimin özet şeklindeki seyri, 1940'lardaki başlangıçtan sonra, 1950'lerin başında üniversiteler içinde yapılanması, 1960'larda sözlü tarih arşivleri ve koleksiyonları oluşturulması, o yıllarda artan toplumsal hareketler içinde yetişen akademisyen ve araştırmacıların 1970'lerde sözlü tarihin alanını genişletmesi ve onu elitist bakış açısından kurtararak tarihyazımı içerisinde görülmeyenlerin, duyulmayanların hikâyelerinin kaydedilmesi şeklinde bir çizgide gerçekleşmiştir (Balay ve Ocak, 2006, s.265).

20. yüzyılın ilk yarısında çeşitli örneklerle fiilen gerçekleştirilmekte olan sözlü tarih görüşmelerine şu anki ismi koyan ise Harvard çıkışlı araştırmacı Joseph Gould olmuştur. İnsanların söyledikleri şeyleri tarih olarak niteleyen Gould, tarihin yalnızca krallar ve kraliçeler, antlaşmalar, icatlar, büyük savaşlar ve dünyaca ünlü tarihsel kişiliklerden ve resmî tarihten oluşmadığına dikkat çekmiş, sıradan insanların gayriresmî tarihlerinin, işlerinin, aşk ilişkilerinin, eğlencelerinin, çılgınlıklarının, üzüntülerinin, deneyimlerinin de önemli olduğunu ve kendisinin de bunları yazacağını belirtmiştir (Ritchie, 1995, s.3). Sözlü tarihi başka bir bağlama oturtan gelişme ise yine ABD'de 1948 yılından sonraki 20 yıllık süreçte yaşanmıştır. Amerikan Sözlü Tarih Kurumu'nun, sözlü tarihin, 1948 yılında Columbia Üniversitesi'nden tarihçi Allan Nevins'ın, Amerikan yaşamında önemli yere sahip olan kişilerin anılarını kaydetmeye başlamasıyla ortaya çıktığı yönündeki açıklamasını, söz konusu popüler kişilerin söylediklerinin kaydedildiği ve benzer statüdeki kişilerin finanse ettiği sözlü tarih projeleri izlemiştir. Ancak bu eksen kayması, 1960'lı yıllarla birlikte Kızılderililer, siyahlar, kadınlar gibi odaklara yönelen çalışmaların tekrar ön plana çıkmasıyla birlikte sonlanmıştır (Thompson, 1999, s.52).

Sözlü tarihin, yazılı belgelerin incelenmesine dayanan klasik tarihin, bir başka deyişle devletler ve üst sınıfların tarihi olduğu varsayımının sonlandırılmasıyla birlikte, "ötekiler" in, yani toplumda göreceli olarak güçsüz konumda yer alan işçi sınıfı, kadınlar,

azınlıklar, yabancılar gibi grupların tarihini yazmak ve toplumsal çözümlemeleri güçsüzlerin bakış açısından yapmak, sözlü tarihin ana amacı hâline gelmiş, böylelikle söze dayalı yaşam öyküsü anlatıları yaygın olarak kaydedilip arşivlenmeye başlamıştır (Neyzi, 2011, s.5). Konunun kuramsal yönünde ise tarihsel olarak felsefecilerin kavramsal çalışmalarıyla başlayan, sözlü kültüre dayalı ve yazının kitlelere henüz ulaşmadığı toplumlarda bilgi aktarımının ana yolu olan bellek öne çıkmıştır. 20. yüzyıldaki dünya savaşlarının ve totaliter rejimlerin toplum ve birey üzerindeki travmatik etkilerini inceleme süreciyle birlikte sözlü tarih ve bellek ekseninde geniş bir araştırma alanı oluşmuştur (Neyzi, 2020, s.2).

Amerikan kent sosyolojisinin sözlü tarihi yoğun şekilde kullanması ve yaygınlaştırması, özellikle kent çalışmaları açısından önemlidir. Kentlerde düşük gelir grubunu oluşturan insanların yaşadığı alanlarda Chicago Okulu sosyologlarının uyguladıkları görüşme, katılımcı gözlem, belgesel araştırma, harita çıkarma ve istatistik gibi tekniklerle birlikte kente özgü toplumsal meseleleri de sözlü tarihten faydalanıp yaşam öykülerini dinleyerek araştırmışlardır (Thompson, 1999, s.49).

Belleğin odağa alınması suretiyle hayata geçirilen sözlü tarih çalışmalarını esas almeyen unsurların II. Dünya Savaşı ve Yahudilere yönelik soykırımın sonrasında gelişen, soykırımdan kurtulanların deneyimlerinin dinlenmesiyle oluşturulan ses ve görüntü arşivi gösterilir. Bu süreçteki araştırmaların yoğunluğu ise kısa süre içinde dünya geneline yayılmış ve özellikle toplumsal şiddetin etkilerini araştıran sosyal bilimciler sözlü tarih tekniğine fazlaca başvurmuşlardır. Eğitimlerini çoğunlukla tarih dalında alarak yetişmiş olan sözlü tarihçiler zamanla kendi akademik alanlarını oluşturmuşlardır. Bellek konusunun sosyal bilimlerde yoğun olarak araştırılmaya başlaması da sözlü tarihteki atılımla ilişkilendirilir (Neyzi, 2020, s.2-3).

Sözlü tarihin yaygın biçimde uygulanması, tekniğe ilişkin fikir ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. Toplanan sözlü tarih materyalinin ileride tarihsel bir belge olmasını uman anlayıştan uzakta duran ve bu malzemeleri toplamanın bizzat kendisinin tarih kurucu bir rolü olduğundan bahseden anlayış güçlenmiştir. Görüşmecinin nötr olduğu iddia edilen pozisyonunun mümkün olup olmadığına ilişkin tartışmalar 1980'lerden itibaren alanın gündemini meşgul etmiştir (Balay ve Ocak, 2006, s.265).

1980’lerde yaşanan bu kırılmada, sözlü tarihi kullanan araştırmacıların, elde edilen verilerin geçmiş hakkında dolaylımsız bir bilgi deposu olarak görülmesi anlayışına karşı çıkmaları söz konusudur. Buna göre görüşülen kişilerin anlatılarının geçmişte yalnızca ne olduğunu içermediği, onların geçmişteki olaylara bugün ne tür anlamlar yüklediklerini, bugünün geçmişi nasıl etkilediği konusunu da içerdiği görüşü öne çıkmıştır. Bununla birlikte araştırmacının yalnızca kaydı alan değil, aynı zamanda o kaydı yorumlayan kimliği de ön plana çıkmış, böylelikle sözlü tarih, görüşme yapılan kişi ile görüşmeyi yapan kişi arasında çift yönlü bir süreç olmaya doğru evrilmiştir (Çelik, 2022, s.37).

1960’lardan sonra teknolojik gelişmelerin de katkısıyla kullanımı artan sözlü tarihin yolu bu nedenle pek çok disiplinle kesiş(tiril)miş, değişik konular üzerine temellenen çalışmalar için kullanılmıştır. Sözlü tarihin, tarih disiplininin dışına taşması, bu yayılımı sağlayan başlıca etken olarak değerlendirilebilir. Bu taşmayı sağlayan erken tarihli örneklerin ise İngiltere’de işçi hareketinin 1945 yılında iktidara gelmesinden sonra yoğunlaştığı söylenebilir. Bu tarihten 1960’lara uzanan süreçte İngiltere’de işçi sınıfının kültürüne, yaşam şartlarına yönelik çok sayıda kitap yayınlanmış, televizyon dizileri çekilmiştir. Bu gibi gelişmeler, sosyoloji ile tarihin yakınlaşmasına katkıda bulunmuş, 1960’larda disiplinler arası arayışlar içinde olan yeni üniversitelerin kurulması ve toplumsal analizlerin tarihsel boyutuyla daha çok ilgilenen bir sosyoloji anlayışının yayılması mümkün olmuştur (Thompson, 1999, s.56-57).

Sözlü tarih anlatılarının, insanların geçmişle ilgili öznel deneyimlerini şimdiki zamanın prizmasından bakarak ifade etmelerinin bir yolu olarak görülmesiyle birlikte sözlü tarihçiler, görüşme sırasında ve sonrasında ortaya çıkan belleği, özneliği, dilin kullanımını, anlatı yapılarını, görüşmeci ile aralarındaki ilişkiyi anlamak için antropoloji, nitel analize dayalı sosyoloji, bellek çalışmaları, feminist kuram gibi kanallardan faydalanmışlardır. Buna bağlı olarak sözlü tarihçiler için bellek artık aşılması gereken metodolojik bir kaygı değil, çalışılması gereken bir konu hâline gelmiştir. Böylelikle yakın dönemde bellek merkeze alınarak sadece neyin hatırlandığı değil, hatırlananlara verilen anlamlar da çalışılabilmiştir (Çelik, 2022, s.39-40).

Özetle, antropoloji, sosyoloji, psikoloji gibi disiplinlerle bağlar kuran, tarih disipliniyle insan deneyimleri arasındaki engelleri zayıflatan sözlü tarih (Counce, 2001,

s.223), siyaset tarihi, işçi tarihi, yerel tarih gibi tarih içerisinde saha çalışması geleneğinin varlığını sürdürdüğü alanlarda ya da tarihçilerin sosyoloji, antropoloji, lehçe ve folklor araştırmaları gibi farklı saha çalışması disiplinleriyle ilişki kurabildiği alanlarda ciddi gelişmeler göstermiş (Thompson, 1999, s.59), bir sanayi kolunun tarihi, bir zanaatın tarihi, belirli bir topluluktaki sosyal ilişkiler, aile içindeki değişimler, savaşların ve grevlerin sonuçları vb. birçok konuda, birçok araştırma ve proje için uygulanmıştır (Thompson, 1999, s.7). Sözlü tarihin kullanımı akademiyle sınırlı kalmamış, toplumsal belleği ve toplumsal mirası ilgilendiren konularda merkezî yönetim ve yerel yönetimlerce desteklenen, farkındalık yaratmak ve bilinç kazandırmak gibi amaçlar güdülen projelerde sivil toplum kuruluşları ve aktivistlerce uygulanan bir teknik olarak da kullanılmıştır (Abrams, 2016; Aktaran: Çelik, 2022, s.35).

3.6.1.2. Sözlü Tarihle Özneye Dönüş

Sözlü tarihte anlayış bakımından 1960'larla birlikte yaşanan değişim, öznenin ve sözün ön plana çıkması olarak ifade edilmiş, büyük oranda da kalıcılık arz etmiştir. Bu değişimle birlikte sözlü tarih yaygınlaşmış, artan bir ilgiyle kullanılmıştır.

Sözlü kayıt olgusunun yerleşmediği dönemde insan yaşantılarının pek çoğunun yok olması, dillerin ve şivelerin izlerinin kalmaması, yerlerinden edilen toplulukların dağılması, tarihin geleneksel olarak ilgilendiği önemli olaylar nedeniyle sıradan insanların sıradan yaşamlarının göz ardı edilmesi söz konusu olmuştur. Bu yok oluş sürecinin hızı ise sözlü tarihin önem kazanmasını ve ele alınış şeklinin değişmesini sağlayan önemli etkenlerdendir (Caunce, 2001, s.15). Önceki dönemde ekonomik gücü ellerinde tutan, eğitilmiş, kamusal ve siyasal alanın etkin güç sahipleri, yönetim erkinin taşıyıcıları ve bu kapsamdaki kurumsal yapılar ve ilişkiler, artlarında anı, biyografi, günce, not, rapor vb. belgeleri en çok bırakan kesimleri oluşturmaktayken, alt sınıflar, eğitilmiş olmayanlar, kadınlar, suçlular, toplum dışı kabul edilenler, azınlık grupları, dinî inanış veya cinsel tercih gibi nedenlerle baskılanan toplumsal gruplar ise geçmişin sessiz, silik, yaşantıları ve deneyimleri fazlaca bilinmeyen kısımlarını oluşturmuşlardır (İlyasoğlu, 2006, s.15-16). Sonrasında ise bu anlayış değişecek, sözlü tarihin tek tek yaşamları ele alan ve her yaşamı kendine konu edinebilen yapısı (Thompson, 1999, s.16) söz konusu geri planda kalmış yaşamları gündemine alacak, gündeme taşıyacaktır.

Sarlo'nun (2012, s.16-17), özneye dönüş konusuna ilişkin söyledikleri, sözlü tarih anlayışındaki değişimi de kapsayacak bütüncül bir değerlendirmedir. Sarlo, geçmişe bir öznenin perspektifinden bakılmasını ve öznelliğe belli bir yer tanınmasını, 19. yüzyıl ortalarından itibaren edebiyatta denenen birinci tekil şahıs anlatısı ve dolaylı serbest söylemin yol açtığı olanakları teşkil eden “anlatının öznelleştirilme biçimleri” ile ilişkilendirir. Bu tip yenilikler bir bütün olarak ele alındığında, güncel simgesel metalar pazarında ve akademide, birincil tekil şahsın bakış açısının değer kazanması, öznel boyutun önem kazanması gibi eğilimlerin doğmasına sebep olmuştur. 1970’li ve 1980’li yıllardaki “dile dönüş” akımıyla paralel olarak “özneye/öznele dönüş” akımı da bu şekilde etkinlik kazanmıştır. Sarlo (2012, s.25-26), bu durumu, antropoloji, dilbilim, edebiyat, sosyal bilimler başta olmak üzere pek çok alanı fetheden yapısalcılığın ve tüm bu süreci özetleyen “öznenin ölümü”nün baskın konumunun toplumsal bellek çalışmalarının getirdiği yenilikle değiştiği, daha önceki yıllarda dışlanan öznelere üstünlüğünün yeniden tanınmasıyla açıklar ve “öznenin dirilişi” ifadesini kullanır. Böylelikle sözün geri dönüşü, sözün fethi, söze hak tanıma, toplumsal ve bireysel bellek aracılığıyla yaygınlaşmıştır (Sarlo, 2012, s.34).

Tüm bu süreç sonucunda sözlü tarihin malzemesi, bireyin belleğini kullanarak yaşadığı deneyimleri şekillendirmesi ve onlara anlamlar katarak sunması biçiminde oluşmuş, bu sunuşlar bir anlatı şeklinde, bireyin hayat hikâyesi olarak ortaya çıkmıştır. Bireyin, hayatını nasıl görüyor ve anlamlandırıyor ise öyle yansıtması, bu hayat hikâyesinin metninin de sözlü tarihle kurulması söz konusudur (Özbek ve Telli, 2006, s.251). Joseph Gould’un sözlü tarihin kapsamına ilişkin ortaya koyduğu perspektif, tekniğin geldiği noktayı özetler niteliktedir: “*Sıradan hayatlar, sıradan öyküler; tüm yaşamını bir küçük yerleşim yerinde geçirmiş bir köylünün, yaşamı boyunca her sabah saat sekizde vardiyaya başlamış bir işçinin, ilkokul mezunu bir ev kadınının yaşam öyküsünü tarihe katmak veya belli bir tarihsel döneme, yerleşime ya da olaya bu bireysel perspektiften bakmak*” (Danacıoğlu, 2008, s.136).

Sözlü tarihin alanını genişletmesiyle birlikte ilgilendiği konular ve odaklandığı insan profilleri de çeşitlenmiştir. Tezin konusuyla da alakalı olarak işçi tarihi bunlardan biridir. Tarihçilerin yalnızca sendikalaşmanın ve grevlerin görüldüğü belli kısa süreçlerle

ilgilendiği dönemden sonra işçilerin sendikasız çoğunluğu, kadın işçiler gibi arka planda kalmış işçilerin deneyimleri ve bunların aileye etkileri de çalışılmaya başlamıştır. Buna ek olarak kent tarihçileri için de dikkatlerini yalnızca yoksul mahallelere değil, küçük sanayi ya da ticaret kasabalarına, orta sınıf mahallelerine odaklanabilme fırsatı güçlü bir şekilde belirmiştir (Caunce, 2001, s.5-6).

3.6.1.3. Sözlü Tarihin Faydaları ve Riskleri

Sözlü tarihin geniş kesimlerce benimsenip uygulanmasında bireye ve topluma birçok açıdan fayda sağlaması etkili olmuştur. Thompson'a (1999, s.18) göre sözlü tarih, tarihin içine hayatı dâhil ederek kapsamını genişletir; kahramanlarını ise sadece liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından da seçer. Bunun yanı sıra öğretmenler ile öğrencileri birlikte çalışmaya teşvik etme, daha az ayrıcalıklı olan insanların saygınlık ve özgüven hissi kazanmalarına yardımcı olma, toplumsal sınıflar ve nesiller arasındaki bağlantıyı ve dolayısıyla anlayışı sağlamaya katkı sunma, insanlara bir mekâna ya da zamana aidiyet duygusu hissettirme gibi özellikleri söz konusudur. Buna ek olarak insanı, tarihin kabul edilmiş mitlerini ve tarih geleneğinin içinde yer alan baskın yargıları tartmak zorunda da bırakır. Kümbetoğlu'na (2020, s.53) göre ise sözlü tarihin bir başka faydası, sesleri, anlatıları, deneyimleri kayıt altına alınmazsa kaybedilecek olan kuşakların sesi olabilmesidir.

Sözlü tarihin önemli bir özelliği olarak hem sözlü malzeme sağlayana hem de araştırmacıya bir şeyler katan, hem bilgi toplayandan hem de konuşulan kişiden bir şeyler talep eden iki yönlü bir süreç olması da öne çıkarılır (Caunce, 2001, s.27). Kaynak kişilerden aktarılan yaşantı ve tanıklıklar ile araştıranın anlama ve yorumlama çabalarının bir araya gelmesi üzerine temellenen (İlyasoğlu ve Soytemel, 2006, s.97), bu bakımdan da iki yönlü süreç olarak ilerleyen sözlü tarih ile yapılan görüşmelerde her iki taraf için heyecan verici ve öğretici bir süreç yaşanmaktadır. Yakın geçmişin farklı boyutlarını izleyerek yaşam öykülerini toplayan araştırmacı, beklenmedik, ilginç, daha önce yazılı kaynaklarda karşılaşmadığı tarihî bilgileri derlemektedir. Görüşülen kişi ise belleğinde iç içe geçmiş birçok olayı, anıyı, bilgiyi görüşmecinin rehberliğinde yeniden hatırlamakta ve yeniden yorumlanmasını sağlamaktadır. Görüşmeci ve görüşülen için bu süreç heyecanlı bir yeniden keşif anlamına gelmektedir (Kümbetoğlu, 2006, s.207).

Caunce (2001, s.27), sözlü tarihin faydaları konusunda tekniğin eşitlikçi yapısına vurgu yapmıştır. Yazara göre yerel bilgi ve deneyimin genel bir çerçeve içine yerleştirilmesi, birçok farklı düzeyde ve birçok farklı becerinin kullanılmasıyla hayata geçirilmesi gereken değerli bir iştir. Bazı şeyler doğal olarak eğitilmiş tarihçilerin özel yeteneklerini gerektirir, ancak sözlü tarihte bu yeteneklerin hepsini veya bir kısmını gerektirmeyen bol miktarda iş vardır ve sözlü tarihin yazara göre en çekici yönü, herkesin sözlü tarihe katkıda bulunabilecek oluşudur. Bu da sözlü tarihi eşitlikçi bir yapıya büründürmektedir. Thompson (1999, s.7) da bu durumu benzer şekilde yorumlamış, ek olarak sözlü tarihin, tarihi daha demokratik bir hâle getirdiğini öne sürmüştür.

Sözlü tarihin faydalarından biri olarak, görüşme yapılan insanlara bir güven duygusu aşılamak konusunda katkı sunulması gösterilmektedir (Thompson, 1999, s.16). Yaşlı insanların çoğunun hayatları boyunca başlarından hiç ilginç bir şey geçmediğine yönelik inançları (Caunce, 2001, s.227), sözlü tarih vasıtası ile önemli ölçüde yıkılmaktadır. Sözlü tarih projeleri onların özgüvenlerini artırır, yeni sosyal ilişkiler kurmalarına katkı sunar, geçmiş yaşantılarına dönüşler yapmalarıyla birlikte bilgilerini genç kuşaklara aktarma şansı sağlar, bir itibar ve amaç duygusu kazandırır (Thompson, 1999, s.10). Sözlü tarihin yaşlı insanlar konusundaki bir faydası ise “anı terapisi” konusudur. Yaşlanma üzerinde çalışan uzmanlar, anıları hatırlamanın yaşlı insanlar için değişen dünyada benlik duygularını canlı tutabilmenin bir yolu olduğunu tespit etmişler, bu yönde çalışmalar yapmışlardır (Thompson, 1999, s.15).

Sözlü tarihin toplumsal açıdan önemli bir katkısı ise kadınların arka planda kalan rollerini olabildiğince ön plana taşımasıdır. Sözlü tarih, kadınların inceleme altına alınan tarihsel dönemdeki katkılarını ortaya çıkarır, onların önemleri neredeyse hiçe sayılmış faaliyetlerinin bilinmesini sağlar. Kadınların sesinin duyulmaz kılındığı, önemli tarihsel olayların gerçekleştiği zamanlarda kadınların hikâyelerinin es geçildiği, rollerinin erkeklere yardım eden bir yapıda olduğu döneme karşı, kadınların deneyimlerinin dinlenmesi, gerçek rol düzeylerinin olduğu gibi aktarılması, tüm bunların tarihsel kayıtlara dönüştürülmesi söz konusudur (Kümbetoğlu, 2020, s.53-54). Bu durum, tezin konusuyla paralel olarak işçi tarihi anlatılarında da benzer katkılar sunmuştur. Geçmişte işçi sınıfı tarihi de cinsiyet konusunda elit kesimin tarihinden daha iyi durumda

olmamıştır; zira konular genelde erkeklerin hâkimiyetindeki ev dışı yaşam, sendika etkinlikleri ve siyaset üzerinde yoğunlaşmıştır. Kadın, evde oturan, aileyi bir arada tutan, ancak buna harcadığı emeğin çoğunlukla göz ardı edildiği bir konuma mahkûm edilmiştir (Caunce, 2001, s.74). Sözlü tarih ile bu eşitsizlik önemli ölçüde giderilmiştir. Sözlü tarihin tüm bu faydalarla birlikte var olduğu söylenebilecek olan başarısı Thompson’a (1999, s.2) göre toplumsal amacından kaynaklanmaktadır.

Sözlü tarih, taşıdığı avantajlar ve yarattığı faydaların yanı sıra göz önünde bulundurulması gereken riskler de barındırmaktadır. Bunların bir kısmı tekniğin doğal dinamiklerine yönelik eleştirilerden oluşurken bir kısmı ise teknik uygulanırken hataya düşülmemesi bakımından dikkate alınması gereken faktörlerden oluşur.

Sözlü tarih çalışmalarının, tarih disiplininin tarihî belge üzerinden yazı üretilmesi merkezli anlayışını kıran, sesin kaydedilmesiyle sözün gücünü ortaya çıkaran bir akım olduğu açıktır. Ancak bu da Özbek ve Telliel’e (2006, s.266) göre paradoksal bir durum yaratır. Sesi kaydeden ve sözü tarih disiplinine kazandıran sözlü tarih, son aşamada yeniden yazıya teslim olmakta, üretilen araştırma çoğunlukla yazılı bir forma dönüşmektedir. Bu görüşe göre ses kayıtlarının metne dönüştürülmesi esnasında çalışmanın sözden gelen gücü ciddi oranda kaybolmaktadır. Ancak bu da kaybın farkında olunmasıyla, metne yapılacak gerekli dokunuşlarla ve eklenecek notlarla önlemi alınabilecek bir sorundur.

Sarlo (2012, s.53), tanıklıklardan elde edilen bilgilerin kirlenmişliğine ilişkin süren polemiklerden bahsetmiştir. Tanıklıklarda görülen anakronizmin başka tarih söylemlerindekilere göre daha kaçınılmaz olduğunu, ancak bu kaçınılmazlığın da anakronizm yokmuş gibi davranmayı gerektirmediğini, aktarılan bilgilerdeki bilinçli veya bilinçsiz tahrifi yok etmek mümkün olmadığından, onu sürekli akılda bulundurmanın yeterli olacağını ifade etmiştir.

Sözlü tarihin en önemli özelliklerinden biri, sözlü tarihçinin görüşülen kişiyle kurduğu ilişkidir. İlk aşamada kurulan yakın temas, özel bir anlatının paylaşılması sonucunda yakın dostluklara dönüşebilmektedir. Bu dostluk, görüşmenin zamana yayılmasını, sürekliliğini, edinilen verilerin çoğalmasını sağlayabilmektedir (Neyzi,

2013, s.11). Ancak bu yakınlıkların araştırmanın etik yönüne zarar verdiği şeklinde eleştiriler de söz konusudur. Bu da bize yukarıda sözü edilen hassas bir denge kurma gerekliliğini bu konuya da taşımamız gerektiğini göstermektedir.

Caunce da (2001, s.23) görüşmelerdeki yakınlık seviyelerinden hareketle, sözlü tanıklıklardan yararlanılarak bir tarih oluşturulurken, tanıklıklardan edindiğimiz bilgileri tartma sorumluluğunun her daim üzerimizde olması gerektiğini dile getirmiştir. Kendi saha araştırmalarındaki deneyimlerinden yola çıkan Pérouse (2016, s.43) da her ne kadar doğrudan sözlü tarihi işaret etmese de saha çalışmalarında sözlü kaynakların sonsuz bir dikkatle ele alınması gerektiğini, görüşülen kişilerde abartma eğilimleri, partizanlık, çıkar kaynaklı dezenformasyonlar, gizleyebilecekleri durumlar söz konusu olabileceğini unutmamak gerektiğini ifade etmiştir.

Bir başka dikkat çekilen ve risk unsuru olarak belirtilen konu, sözlü tarih ile toplumsal belleğin kesiştirildiği çalışmalarda siyasetin işin içine katılması, hesaplaşma gibi amaçların güdülebilmesi yönündedir. Bazı araştırmacılar ideolojik formasyonlarını alanın verdiği esneklik sebebiyle sahaya yansıtabilmekte, konuya ilişkin kuramsal duruşlarını ve bilimsel hassasiyetlerini rafa kaldırabilmektedirler. Bu şekilde sosyolojik uğraş, politik hesaplaşmaların zemini hâline gelmektedir (Karaarslan, 2021, s.10).

3.6.1.4. Sözlü Tarihte Uygulama ve Pratik

Sözlü tarihi tanımlar ve açıklarken öne çıkaracağımız birçok özellik mevcuttur. Bu özellikler, tekniğin günümüzdeki yaygın uygulama biçimlerini işaret eder, kapsamını gösterir, pratikteki yansımalarını ortaya koyar niteliktedirler. Ancak tüm bunlara karşın, tekniğin dinamik bir yönü de vardır ve bu da çerçevesinin çok net ve değişmez bir şekilde çizilememesine neden olmaktadır.

Ritchie (1995, s.1), bu konuyla ilgili olarak sözlü tarihçilerin görüşme yapmak ve görüşülen kişilerle aralarındaki etik durumu netleştirmek için standartlar ve ilkeler belirlediklerini belirtmiş, ancak sözlü tarihin tek bir tanımla kalıcı şekilde ifade edilemeyecek kadar dinamik ve yaratıcı bir alan olduğu, yaratıcı görüşmecilerin sürekli olarak sözlü tarihin yeni yöntem ve kullanımlarını geliştirip paylaştıkları notunu da düşmüştür. Caunce'un (2001, s.131) vurgusu da benzer niteliktedir. Yazar, sözlü tarihin

en cazip yanlarından birinin yeni alanlar açmak olduğunu, görüşmeye başlanmadan ne sonuçlar elde edileceğinin kesinlikle bilinemeyeceğini ifade etmiştir.

Sözlü tarihi özel bir yere taşıyan niteliklerden biri de sözlü tarih metninin görüşülen ve görüşmeyi yapan kişi arasındaki interaktif süreç sonucunda oluşmasıdır. Bu noktada yalnızca nelerin anımsandığı değil, nelerin nasıl sorulduğu ve karşılık alınırken mimiklerin, tepkilerin, beden dilinin nasıl olduğu da önem teşkil etmektedir. Sözlü tarihte görüşmenin hissî yoğunluğu kolay bir şekilde artabilmektedir; bunu sağlayan ise yaşam öykülerinin konu her ne olursa olsun anlatıya dâhil edilmesidir. Bu şekilde sonuçlanan görüşme, iki tarafın birlikte yarattığı bir forma kavuşur (Danacıoğlu, 2008, s.140). Neyzi (2011, s.8) de benzer bir noktaya temas etmiş, sözlü tarih görüşmesinde söylenenler ve nasıl söylendikleri kadar, söylenmeyenler ve sessizliklerin de önemli olduğunu, dilin sınırlarının bittiği yerde beden dilinin de üzerinde durmak gerektiğini belirtmiştir.

Sözlü tarih, sosyal bilimlerdeki derinlemesine bireysel görüşmelerle sıklıkla karıştırılır; tekniklerin alanları ve kapsamaları kesiştirilir. Ancak sözlü tarihin diğer görüşmelerle arasında ciddi farklar vardır. Derinlemesine görüşmelerde her zaman geçmişle ilgilenme söz konusu olmamaktadır. Sözlü tarih görüşmeleri ise konunun odağı her ne olursa olsun genellikle katılımcının yaşamının geniş bir bölümünü kapsamaktadır. Böylelikle hem bireysel deneyimler anlaşılmaya çalışılır hem de bu deneyimler yaşandıkları tarihsel dönem ve zemin içerisine oturtularak değerlendirilebilir (Leavy, 2011; Aktaran: Çelik, 2022, s.36). Sözlü tarih, etnografi ile de yakınlığı bulunan, ancak onunla karıştırılmaması gereken bir tekniktir. Klasik tarih tarafından göz ardı edilmiş veya bastırılmış olay ve kimlikleri ortaya çıkarma, görüşülen kişilerin toplumsal olgulara bakış açılarını inceleme gibi açılardan etnografiyle benzerlikler taşısa da etnografiden farkı, katılımcı gözlemden ziyade anlatı ağırlıklı olmasıdır. Klasik bir sosyal bilim görüşmesinden farkı ise yaşam öyküsü odaklı anlatılar üzerinde yoğunlaşması, yani görüşmelerde zaman boyutunun merkezî bir rol oynamasıdır (Neyzi, 2011, s.6).

Neyzi'nin (2011, s.6) dikkat çektiği bir diğer önemli nokta ise sözlü tarih görüşmeleri sırasında yapılan kayıtların sonradan dinlenerek metin hâline getirilmesi, dolayısıyla da sürecin sonuçlandırılmasında sözlü tarihçinin rolünün önemidir. Bu

noktada sözlü tarihçiyi yaratıcı bir süreç beklemekte, görüşmeyi çözümlemeye yönelik kurgu en az görüşmenin kendisi kadar önem arz etmektedir.

3.6.1.5. Sözlü Tarihçinin Rolü

Sözlü tarih, yalnızca görüşülen kişinin ağzından dökülenlerden ibaret olmadığından, görüşmeyi yapan kişinin merak ettiği unsurların, yönlendirmelerinin, sorularının, yorumlarının da teknikte önemli payı olduğundan ötürü görüşme öncesi, sırası ve sonrasında sözlü tarihçinin birçok detayı göz önünde bulundurması, rolünün gereklerinin farkında olması gerekmektedir.

Sözlü tarih çalışmaları, sözlü tarihçi ile görüştüğü kişi arasındaki ilişkinin bir sonucudur. Bu ilişkide iç içe geçmiş iki farklı süreçten söz edilebilir: yaşam öyküsünün anlatılma/kaydedilme süreci ve sözlü tarihçinin kendisine ait olan dinleme/okuma, yorumlama ve yazma süreci. Ancak bu ilişki eşit bir ilişki değildir; zira gündemi saptayan ve anlatının oluşmasını sağlayan sözlü tarihçidir (Neyzi, 2013, s.10-11). Sözlü tarihçinin rolü, anlatıcının performansının katalizörü olmak ve oluşan anlatıyı yönlendirmektir. Bu yönlendirmedeki amaç, önceden kararlaştırılmış sorulara tahmin edilen cevaplar bulmak, yani bir nevi teyit değil, aksine, anlatıcının kendisinin önemli bulduğu alanların ve bağlantıların ortaya çıkmasını sağlamaktır. Buna, aktif bir pasiflik denebilir (Neyzi, 2011, s.6). Görüşmelerde merkezî bir rolü olan sözlü tarihçi, sözlü tarih tekniğinin başarılı bir sonuç vermesini istiyorsa görüştüğü her bireyin yaşam deneyimine önem vermeli, iletişim ve etkileşim sürecine mümkün olduğunca özen göstermelidir (Kümbetoğlu, 2006, s.207).

Sözlü tarih içerikli saha çalışmalarının başarıya ulaşması için birtakım insani ve sosyal beceriler de şarttır. Bunların varlığıyla başlanacak sözlü tarih çalışmalarının avantajının daha ilk baştan artması söz konusudur. Bu şekilde başka insanların hayatlarına dâhil olduğunda ekstra olarak derin ve duygusal bir insani deneyim kazanma şansı da büyüktür (Thompson, 1999, s.147).

Neyzi (2011, s.6), sözlü tarihin, tekniğin yapısındaki karşılıklı ilişki, çifte kurgu (görüşme ile metne dökme) ve etik gereklilikler bakımından hayli karmaşık bir durum arz ettiğini söyler. Bu karmaşıklıkla baş etmenin yolunun da ne tamamen nesnel ne tamamen

öznel olarak, bu kavramları sorgulayan ve yakınlık ile mesafeyi dengeleyen ara bir yol bulmaktan geçtiğini ifade eder.

3.6.1.6. Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları

Sözlü tarihin ülkemizdeki uygulamaları son 40-50 yıllık süreci kapsayacak şekilde artan bir seyir izlemiştir. Tekniğin dünya genelinde popülerleşmesi Türkiye’de de benzer bir etki yaratmış, çeşitli himaye ve girişim biçimleri ile çok sayıda sözlü tarih araştırması ve projesi hayata geçirilmiştir.

Sözlü tarihin Türkiye’de sosyal bilimler alanına dâhil oluşunu, sosyal bilimlerdeki yönteme ilişkin tartışmaların ve yeni yaklaşımların Türkiye’ye gelişyle ilişkilendirebilir, başlangıcı 1980’li yıllara götürebiliriz. Bu yıllardan başlayarak, 1990’ların sonu ve 2000’lerin başıyla birlikte etnografinin sosyolojide kullanımının artması, nitel araştırmalardaki çeşitli tekniklerin tarih, edebiyat, iletişim, sağlık, işletme gibi farklı alanlarda sıkça kullanılmaya başlanması, özetle çoklu yöntem ve tekniklerin gündeme gelmesi söz konusu olmuş, ancak tüm bunlar içinde sözlü tarih incelemeleri nicelik olarak kısıtlı bir düzeyde kalmıştır (Kümbetoğlu, 2020, s.54).

Sözlü tarih çalışmalarının artış göstermesinden bahsederken paralel olarak bellek çalışmalarının artışı da vurgulamak gerekir. 1980 sonrasındaki toplumsal gelişmeler nedeniyle Türkiye’de yakın geçmişe olan ilgi yoğun bir artış göstermiştir. Siyasal baskıların yöneldiği gruplar, gayrimüslim topluluklar, işçi toplulukları gibi birçok kesim sözlü tarih araştırmalarının gündeminde yer almıştır.

Türkiye’de bellek çalışmaları alanındaki akademik araştırmalar 1990’lı yıllarda sözlü tarih ile başlamıştır. 2000’li yıllarda kurumsallaşmanın gözle görülür biçimde arttığı görülmüş, toplumsal cinsiyet, göç ve sınıf ilişkileri, toplumsal travmalar, darbe dönemi etkileri, azınlıklar, kentleşme gibi birçok tema etrafında sözlü tarih odaklı bellek çalışmaları yürütülmüştür. Akademi haricinde, sivil toplum alanında çeşitli vakıflar sözlü tarih arşivleri oluşturup projeler yürütmüş, çıktı olarak yayınlar, sergiler, belgeseller üretmiş, projeler için fon destekleri sunmuşlardır (Neyzi, 2020, s.3-5). Ek olarak yerel yönetimler de geride kalan son 15-20 yılda sözlü tarih çalışmalarını himaye etmişler, ilçe

ve kent tarihleri üzerine nitelikli sözlü tarih araştırmaları içeren yayınların oluşmasını sağlamışlardır (Çelik, 2022, s.42).

Son tahlilde, kişisel yaşantı tarihlerinin, bireylerin aynı zamanda içinde yaşadıkları toplumsal süreçlerin tarihlerini de içerdiği (İlyasoğlu ve Soytemel, 2002, s.113) bir ortamda sözlü tarih bir gereklilik olarak görülmelidir. Bu nedenle de Halbwachs'ın (2021, s.13) cümleleriyle “*Nasıl ki bir tohumu, filizlenmesi için uygun bir ortama sokmak gerekiyorsa, bizim dışımızda kalan tanıklıklar bütününe de hatıralardan oluşan sağlam bir kütle hâlini alabilmesi için, anımsatıcı bir tohum gerekir*”.

3.6.2. Doküman İncelemesi

Çalışmada sözlü tarih tekniğiyle elde edilen ana verilerin yanı sıra Yedikule Cer Atölyeleri alanına, Yedikule semtine, endüstri mirası dönüşümlerine yönelik hâkimiyeti artırma adına çeşitli kaynaklar taranmıştır. Gerek kütüphanelerin somut arşivleri gerekse de dijital arşivlerde literatür taraması yapılmıştır. Bu bağlamda kitaplar, tezler, makaleler incelenmiş; fotoğraf arşivleri, dergiler, belgeler, gazete küpürleri, haritalar, planlar, kanunlar, yönetmelikler, kararlar incelenmiştir. Bu kaynakların tezin birçok noktasında kullanılmasına ek olarak fotoğraf, harita, plan gibi görseller sözlü tarih görüşmelerinde de hazır tutulmuş, görüşülen kişilerin hatırlamakta güçlük çektikleri ve tıkanıklıkları noktalarda soruları veya talepleri üzerine veya kişisel inisiyatifle kendilerine incelemeleri amacıyla gösterilerek birçok detayı daha kolay hatırlayabilmeleri sağlanmıştır.

3.6.3. Gözlem

Gözlem, kapsamı geniş, sınırları tam belirli olmayan, ancak araştırmanın birçok safhasında bilinçli veya bilinçsiz kullanılan bir teknik veya veri kaynağı olarak görülebilir. Spontane gelişebilen süreçlerde, bir sistematik dâhilinde olmadan, kurgudan uzak şekilde birçok gözlem anı bu araştırmada, katılımsız gözlem olarak gerçekleşmiştir. Katılımsız gözlem, gözlemcinin, gözlemlediği grubu ona katılmadan, dışarıdan gözlemlemesidir. Katılımlı gözlem ise gözlemcinin gözlemlediği gruba katılarak grubun bir nevi üyesi gibi davranmasıdır (İslamoğlu ve Alınacı, 2016, s.126). Araştırmamda görüştüğüm kişilerin rutin toplantılarının bazılarında iştirak etmem, katılımlı gözlemin alanına sınırlı da olsa giren bir gözlem biçimini tecrübe etmeme de olanak tanımıştır. Bu

gözlemlerin kaydedilmesi, metne dökülmesi ve teze entegre edilmesi ise bir başka teknik ve kaynak olan saha notlarını gündeme taşır. Zira gözlemcinin notları bir bakıma okuyucu için gözler, kulaklar ve algısal hislerdir (Patton, 2018, s.23).

3.6.4. Saha Notları

Anlatı oluştururken yararlandığım veri setinde, sözlü tarih görüşmelerinde kayda geçenler, doküman incelemesinde öne çıkan detaylar ve sahadaki gözlemlerim kadar tüm bu süreçte oluşan düşüncelerim de önem arz etmiştir. Sahada ve görüşmelerdeki tempo nedeniyle, zihinde beliren fikir ve sorular bazen sığağı sığağına not edilememekte, o anki hisler bir anda yerlerini başka hislere bırakabilmektedir. Tüm bunların unutulmaması için görüşmeler sonrasında veya sahadan ayrılmadan önce kağıda veya cihaza kaydedilen notlar, araştırmanın anlatı kısmının oluşturulması, araştırmanın metne dökülmesi aşamasında büyük katkı sağlamaktadır. Sözlü tarihte, araştırmacının yaklaşımı ve yorumlarının da önemli payı olduğu düşünüldüğünde, alan notları da denilen bu saha notlarının, anlatının önemli yapı taşlarından olduğu görülmektedir.

Saha notları konusunda, yazmaya olan ihtiyaç, eğilim ve tutku önem taşır. Draaisma (2007, s.25), bu konuyla ilişkilendirebileceğimiz biçimde, Freud'un, belleğine güvenmediği zamanlarda kaleme kâğıda başvurduğunu söylemesine değinmiştir. Freud, kâğıdı belleğinin dışsal bir parçası hâline getirmiş, kağıda bir şeyler yazarken gerçek belleğinin içinde maruz kalabileceği muhtemel tahrifatlardan uzak ve sağlam bir hatıraya sahip olacağını belirtmiştir. Saha notları, en kısa şekliyle, araştırmacının yoğun bir biçimde, müdahil olarak katılması esnasında yaşadığı tecrübeler ile yaptığı gözlemlerin betimlenmesiyle oluşan anlatılar olarak tanımlanır (Emerson, Fretz ve Shaw, 2008, s.6).

Saha notları bütünüünün içinde haritalar, çizimler, grafikler, fotoğraflar, görüşmeler, ses ve video kayıtları, hatırlatma notları, karalamalar, sahadan uzakta tutulmuş ayrıntılı notlar yer alabilir. Neuman (2020b, s.706-707), bu notların mümkünse içinde bulunulan günün düşünceleri ve heyecanı kaybolmaya başlamadan önce yazılması gerektiğini söyler. Çünkü canlı hatıraları, bir aciliyet içinde notlara aktarmak çoğu zaman duygusal bir boşalma sağlar ve aydınlatıcı bir dışavurumu tetikler.

3.6.5. Sosyal Medya Grupları

İnternetin, toplumun tüm kesimlerinin kullanabildiği bir yaygınlık seviyesine ulaşmasıyla birlikte insanlar internet üzerinde, kendilerini ait hissettikleri topluluklarla iletişim kurma veya mevcut iletişimlerini güçlendirme eğiliminde olmuşlardır. “Sosyal medya” çatı kavramıyla isimlendirilen geniş dünyanın çeşitli platformlarında son 20 yılda giderek artan biçimde her tür meslek, ilgi alanı, eğitim vb. temalarda gruplar oluşturulmuş ve rağbet görmüşlerdir. Özellikle sosyal bilim çalışmalarında araştırmacılar bu gruplara ilgi göstermiş, araştırmaları için önemli gördükleri kişilere daha kolay ulaşabilmişlerdir.

Bir veri toplama tekniği olarak görülemeyecek, belki de gözlem veya doküman incelemenin sınırlarına bir parça dâhil olabileceksen de rolünün kuvveti ve hiçbir başlığa tam oturmaması nedeniyle sosyal medya gruplarını ayrı bir başlık altında değerlendirmek bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada da -kullanıcılarını daha ziyade yaşlı insanların oluşturması nedeniyle- Facebook üzerinde demiryolcuların oluşturdukları gruplar ve ağlar, saha araştırmama ek olarak insanlara ulaşma konusunda yararlı olmuştur. Ayrıca insanların o gruptaki davranış biçimlerini, kültürlerini yaşatma çabalarını, haberleşmelerini detaylı olarak inceleme fırsatı da doğurmuştur. Tezin kuramsal dayanaklarıyla da -hatırlama pratikleri, anma törenleri vb.- ilişkilendirilebilecek biçimde pek çok detay tespit edilmiş, önemli bir veri kaynağı oluşmuştur.

3.6.6. Fotoğraflar

Giriş bölümünde de bahsettiğim üzere Yedikule’deki değişimi uzun yıllara yayılacak şekilde yerinde gözlemlediğimden ve çok sayıda fotoğrafla bu değişimi kayda geçirdiğimden ötürü fotoğraflar bu araştırmada özel bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra saha araştırmamda, demiryolcuların rutin olarak toplandıkları veya ziyaret ettikleri mekânlarda ve demir yolu kültürüne ilişkin izler barındıran müze, gar, lokal vb. mekânlarda çektiğim fotoğraflar da konum üzerindeki hâkimiyetimi kuvvetlendiren faktörler olmuştur. Bu tip saha çalışmalarında görsel kullanımının, okuyucunun sahayı daha iyi anlamasını sağlayacağı da açıktır. Bu noktada Silverman’ın (2021, s.341), gözlerini kulakları kadar iyi kullanamayan araştırmacıların önemli bir veri kaynağını ihmal ettiklerini, görsellerden uzak durmanın gözleri gören bir insanın gözleri bağlıyken dünyayı anlamaya çalışmasına benzediğini belirtmesi akla gelir.

3.7. ÖRNEKLEM SEÇİMİ

Odaklanılan konu, belirlenen vaka ve hareket noktası olarak seçilen kuramlar ışığında, sahada yürütülecek görüşmelerin yapılacağı kişilerin titiz bir şekilde seçilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Örneklem kelimesine bu noktada bazı yazarlarca tereddütlerle yaklaşıldığını atlamamak gerekir. Örneklem, nitel araştırmalarda nicel araştırmalara göre farklı ilerler ve farklı bir amaç güder. Nitel araştırmaların yapısı bakımından örneklem kelimesi belli ölçüde kafa karışıklığı yaratmaktadır (Neuman, 2020a, s.395). Buna karşın nitel araştırmalar literatüründe de çok büyük oranda örneklem ifadesinin kullanımı söz konusu olduğundan bu araştırmada da bu kullanım geçerli olacaktır.

Bu nitel araştırmada, bir hipotez test etmekten ziyade bir keşfetme ve anlama çabasını içeren araştırma tipine uygun olarak rastlantısal olmayan örneklem tipi tercih edilmiştir. Araştırma evreninin bütününe incelenmediği, küçük gruplarla derinlemesine yürütülen araştırma tipine uygun bir örneklem tipi seçilmesi önemlidir (Kümbetoğlu, 2017, s.96-97). Nicelik temsiline bakılmayan nitel araştırmalarda örneklemenin amacı, bir olguyu netleştirebilecek ve derinleştirebilecek olan belirli olgu ya da olayı elde etmektir; bu nedenle bütün dikkatler, incelenecek konunun süreçleri hakkında bilgi toplamaya elverişli örneği bulmaya odaklanır (İslamoğlu ve Alınacak, 2016, s.220).

Rastlantısal olmayan örneklem tipi içinde amaçlı örneklem, tez dâhilinde görüşülecek kişilerin belirlenmesinde öncelikli seçenek olarak belirlenmiştir. Amaçlı örneklem tekniğinin mantığı ve gücü, derinlemesine çalışma yapmaya uygun, zengin bilgiye sahip örneklerin seçilmesine dayanmaktadır. Araştırmacı bu güzergâhta, araştırma amacına yönelik temel önemdeki konulara ilişkin çok önemli şeyler öğrenebilir. Bu da örneklemin büyüklüğüne ilişkin önceden belirlenmiş bir şey olmayıp temel ilke daima esnekliktir (Layder, 2013, s.87). Bu örneklem tipinde ön yargı, amaçlanan bir odaktır. Bilgi alabilme açısından zengin durumların ve kişilerin seçilmesi, amaçlı örneklemin mantığını ve gücünü ifade eder (Patton, 2018, s.230). Amaçlı örneklem, bir örneklemden bir evrene deneysel genellemeler yapılmasını değil, fenomen hakkında içgörü kazanılmasını hedefler (Patton, 2018, s.40).

Saha bölümündeki görüşmeleri kurgular ve görüştüğüm kişileri belirlerken amaçlı örneklem çizgisinin belli oranda dışına çıktım. Bu durum, Yedikule’de yaşamış

ve cer atölyelerinde çalışmış kişilerle yaptığım görüşmelerde, bu kişilerin kendi profilleriyle benzerlik arz eden arkadaşları veya tanıdıklarından bahsetmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Saha araştırmasında ilişki kurduğum birkaç kişinin iletişim ağının hayli geniş olması ve demiryolcu camiasından birçok kişi tanıyor olmaları, görüşülecek doğru kişilere ulaşma konusunda büyük fayda sağladı. Dolayısıyla amaçlı örneklem ana güzergâh olmakla birlikte, zincir örneklem olarak da ifade edilen kartopu örneklem de belli oranda devreye girdi ve bu örneklem tipinin olanaklarından da faydalandım.

Kartopu örneklem, araştırma alanında kaynak kişilerden yola çıkılarak diğer görüşülecek kişilere ulaşılması, ilerledikçe ve yeni kişilere ulaşıldıkça örneklemin kartopu gibi büyümesi olarak tanımlanır (Kümbetoğlu, 2017, s.99). Bu süreç bilinçli olarak da kurgulanabilir; ilgilenilen özelliğe sahip olan birkaç kişi belirlendikten sonra onlarla görüşmek ve onların özelliklerine sahip olan kişileri tanıyıp tanımadıkları sorularak bir katılım zinciri oluşturmak suretiyle örneklem oluşturulabilir (Berg ve Lune, 2015, s.72).

Bu noktada Halbwachs'ın (2022, s.141) cümleleri akla gelir. Halbwachs'a göre yaşlı insanlar, anılarının canlanmasını edilgen bir biçimde beklemekle yetinmedikleri gibi onları açıklamaya çalışır, diğer yaşlıları sorgular, eski defterlerini ve mektuplarını karıştırırlar; zira yaşlı insanlar, geçmiş ile yetişkinlere göre daha fazla ilgilenirler. Halbwachs, bu bağlamda ilkel kabilelerdeki yaşlıların geleneklerin muhafızları olduğunu hatırlatmış, modern toplumlarda da yaşlıların, emanetçiliklerini üstlendikleri ortak hazine olan geçmiş ile tutkulu bir ilişki kurduklarını, hak iddia edebilecekleri tek itibarı onlara veren bu işlevi dikkatle yerine getirmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Tez kapsamında görüştüğüm kişilerin çoğunun yaşlı insanlar olması ve bu insanların çoğunun henüz ben sormadan, Halbwachs'ın detaylandığı biçimde, görüşmem gereken başka insanlardan da bahsetmeleri, fikri doğrular nitelikte bir detay olarak belirmiştir.

3.8. SÖZLÜ TARİH GÖRÜŞMELERİNİN PERDE ARKASI

Araştırmamın saha bölümünde 40'ı aşkın kişiyle çeşitli uzunluklarda görüşmeler yaptım. Bunların bir kısmını ayaküstü sohbetler oluştururken bir kısmı ise uzun saatlere yayılan, ancak görüştüğüm kişilerin istekleri doğrultusunda tezin dışında bırakmak durumunda kaldığım, sahaya ve konuma ilişkin bilgi seviyemi arttıran besleyici

görüşmelerdi. Tezde yer verdiğim 20 adet sözlü tarih görüşmesini ise Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu’ndan aldığım onaya bağlı kalarak etik gereklilik ve zorunlulukları eksiksiz şekilde yerine getirip katılımcılardan “Bilgilendirilmiş Onam Formu” için imzalarını almak ve onaylarıyla konuşmalarımızı ses kayıt cihazıyla kaydetmek suretiyle gerçekleştirdim.

Katılımcıları oluşturan 20 kişinin isim ve soy isimlerini, çoğunluğun isimlerini tezde kullanmam konusunda olumlu yönde görüşü ve onayı olsa da çekincesini belirten birkaç kişinin olması ve gelecekte kendileri adına oluşabilecek olası sıkıntıları önlemek adına açık olarak belirtmemeyi tercih ettim. Katılımcıların isimsiz kaldığı etik koruma biçimi olan ve kimlikleri ifşa edilmeden korundukları anonimlik durumunu (Neuman, 2020b, s.913) oluşturdum. Katılımcıları, görüşmeleri yaptığım sırayla aynı olacak şekilde numaralandırdım ve “Katılımcı-1, Katılımcı-2, Katılımcı-3” olarak devam eden bir liste oluşturdum (Tablo 2).

Söz konusu şartlar dâhilinde, 16 tanesini yüz yüze, 4 tanesini ise internet üzerinden görüntülü olarak yaptığım ve hepsini kayda geçirdiğim 20 görüşme, toplam 31 saat (1861 dakika), ortalama 1 saat 33 dakika sürdü. Bu 20 kişiyle, görüşmelerin öncesi ve daha ziyade sonrasında, bazı detayları sonradan hatırlamaları veya benim yönelttiğim ek sorular nedeniyle ek görüşmeler ve yazışmalar da yaptık.

Görüşeceğim kişileri belirlerken öncelikle amaçlı örneklem yoluna başvurdum. Sosyal medya aracılığıyla tanışıyor olduğum demiryolculara ve Yedikule Cer Atölyeleri’nde çalışmış olan emekçilere ulaşabilmek amacıyla ricalarımı ilettim. Ayrıca, internet aramalarımnda, görüşme yapabileceğim profile sahip olduklarını tespit ettiğim ve ricalarımı doğrudan ilettiğim, teze de bu şekilde kattığım kişiler oldu. Facebook gibi sosyal mecralardaki demir yolu ve Yedikule temalı gruplara araştırmamı özetleyen ve gerekli şartları taşıyan kişileri görüşmeye davet eden mesajlar bıraktım. Bu mesajlar vasıtasıyla birçok demiryolcu ile iletişim kurma, içlerinden bazıları ile görüşmeler yapma şansına sahip oldum. Ek olarak Yedikule’de semtin eski sakinlerinin öbekleştiği mekânlarda birçok kişiyle temas kurarak araştırmama dâhil edebileceğim kişileri araştırdım ve bu sayede birkaç kişiye daha doğrudan kendi çabamla ulaşmış oldum.

Tablo 2: Katılımcı Listesi

Katılımcı Listesi	Yaş	Meslek / Güncel İş	Eğitim Durumu	Yedikule Atölyede Çalışma Süresi	Yedikule İkamet Süresi	Görüşme Yeri	Görüşme Süresi	Görüşme Tarihi
Katılımcı-1	78	Esnaf Emekli	İlkokul	-	51 yıl	Yedikule İstanbul	2 sa 16 dk	06.01.2024
Katılımcı-2	75	Demiryolcu Mak. Müh. Emekli	Üniversite	10 yıl	-	Erenköy İstanbul	1 sa 7 dk	08.01.2024
Katılımcı-3	54	Trafik Kontrolörü (TCDD)	Üniversite TCDD Meslek Lisesi	-	12 yıl (lojman)	Bakırköy İstanbul	1 sa 18 dk	09.01.2024
Katılımcı-4	70	Esnaf Emekli	Lise	-	69 yıl	Yedikule İstanbul	1 sa 9 dk	15.01.2024
Katılımcı-5	73	Demiryolcu Emekli	Lise TCDD Çırak Okulu	6 yıl	45 yıl	Halkalı İstanbul	1 sa 24 dk	14.02.2024
Katılımcı-6	68	Demiryolcu Emekli	Ortaokul TCDD Çırak Okulu	5 yıl	-	Halkalı İstanbul	1 sa 8 dk	14.02.2024
Katılımcı-7	54	Demiryolcu Emekli	Üniversite TCDD Meslek Lisesi	6 yıl	2 yıl (lojman)	Odunpazarı Eskişehir	1 sa 23 dk	05.03.2024
Katılımcı-8	73	Demiryolcu Emekli	TCDD Çırak Okulu	36 yıl	-	Topkapı İstanbul	1 sa 21 dk	22.08.2024
Katılımcı-9	84	Demiryolcu Emekli	Sanat Okulu, Yüksek teknikerlik	6 yıl	14 yıl (lojman)	Kızıltoprak İstanbul	2 sa 51 dk	24.08.2024
Katılımcı-10	70	Demiryolcu Spor Eğitmeni	TCDD Çırak Okulu	26 yıl	27 yıl	Whatsapp Görüntülü	1 sa 31 dk	28.08.2024
Katılımcı-11	67	Demiryolcu Emekli	TCDD Çırak Okulu	26 yıl	-	Sefaköy İstanbul	3 sa 5 dk	02.09.2024
Katılımcı-12	77	Demiryolcu Emekli	TCDD Çırak Okulu	36 yıl	20 yıl	Whatsapp Görüntülü	53 dk	03.09.2024
Katılımcı-13	61	Esnaf	İlkokul	-	-	Yedikule İstanbul	1 sa 1 dk	04.09.2024
Katılımcı-14	60	Kondüktör (TCDD)	Açıköğretim	4 yıl (istasyon)	23 yıl (lojman)	Google Meet Görüntülü	2 sa 6 dk	07.09.2024
Katılımcı-15	76	Emekli	Üniversite	-	8 yıl	Yedikule İstanbul	1 sa 5 dk	09.09.2024
Katılımcı-16	62	Demiryolcu Emekli	Meslek Lisesi	1 yıl	5 yıl	Beylikdüzü İstanbul	2 sa 35 dk	18.09.2024
Katılımcı-17	52	Demiryolcu	Üniversite	5 yıl	-	Florya İstanbul	1 sa 13 dk	20.09.2024
Katılımcı-18	74	Demiryolcu Emekli	TCDD Çırak Okulu	12 yıl	4 yıl	Sefaköy İstanbul	1 sa 2 dk	23.09.2024
Katılımcı-19	61	Akademisyen	Doktora	-	-	Whatsapp Görüntülü	48 dk	04.10.2024
Katılımcı-20	79	Demiryolcu Emekli	Üniversite	8 yıl	20 yıl	Sefaköy İstanbul	1 sa 45 dk	10.10.2024

Görüşmelerimi yaptığım kişilere bizzat yönelttiğim ricalar ve bazen de bu kişilerin kendi inisiyatifleri ile görüşebileceğim başka insanları tavsiye etmeleri bağlantılarımı genişletti ve bir anlamda kartopu örneklemin alanına girmiş bulundum. Görüştüğüm kişilerin referansı ile kurduğum temaslar neticesinde birkaç görüşme yapma fırsatına da böylelikle eriştim. İnsanlara ulaşma konusunda farklı yollardan geçmiş olmam, yaptığım görüşmelerin de farklılaşmasını, aldığım cevapların çeşitlenmesini ve dolayısıyla araştırmamın zenginleşmesini sağladı.

Görüşmelerde demografik bir çeşitlilik oluşturmaya gayret ettim. Katılımcıların en yaşlısı 84 yaşında iken en genci 52 yaşında olup yaş ortalamaları 68'dir. Katılımcıların 13 tanesi cer atölyeleri bünyesinde veya yan tarafındaki Yedikule tren istasyonunda çalışmış kişilerden oluşmaktadır. 12 tanesi de Yedikule'de ikamet etmiş kişilerdir.

Katılımcıların 16 tanesi demiryolcu olarak nitelenen, TCDD'de çalışmış kişilerden oluşmuştur. Bu 16 kişiden 13 tanesi emekli iken 3 tanesi aktif olarak demir yollarında çalışmaya devam etmektedir. Bu durum, emekli demiryolcular ve aktif çalışan demiryolcular olarak iki farklı grubun oluşmasını sağlamış, görüşmelerde elde edilen verileri belli oranda farklılaştırmıştır.

16 demiryolcu katılımcının 7 tanesinin geçmiş dönemde yürürlükte olan emeklilik şartlarından yararlanarak 30'lu yaşlarının sonlarında veya 40'lı yaşlarının başlarında emekli olmaları, devamında özel sektörde de uzun süre çalışmalarına olanak sağlamıştır. Demiryolcuların başka iş kollarında da çalışma imkânı bulabilmeleri, demir yollarında geçirdikleri zamana ve mesaiye dışarıdan bir gözle bakabilmelerini, karşılaştırmalar yapabilmelerini sağlamış, görüşmeleri besleyici bir perspektif ortaya çıkarmıştır.

Geçmişte İstanbul'da yaşamış olan birçok demiryolcunun, İstanbul'da yaşamanın maddi ve manevi zorluğunun artması üzerine çevre illere veya memleketlerine göç etmesi, sahadaki araştırmamda öğrendiğim bir durumdur. Benzer sıkıntıları bağımsız bir araştırmacı olarak yaşamam nedeniyle Türkiye'nin dört bir yanına seyahat ederek görüşmeleri en ideal şekli oluşturacak biçimde yüz yüze yapamamış olmam, beni son yıllarda benzer görüşmelerde imkânlarından giderek daha fazla yararlanılan interneti

kullanmaya itti. Katılımcıların onayı ve bilgisi dâhilinde 4 görüşmeyi çeşitli dijital uygulamalar yardımıyla görüntülü olarak gerçekleştirdim.

Görüşmelerde cinsiyet çeşitliliğini sağlamak, sözlü tarihin faydalarından bahsederken ortaya koyduğum üzere toplumda geri planda kalmış kadınların seslerine kulak vermek ve araştırmama dâhil etmek amacıyla, sahada hâlihazırda temas kurduğum insanlara ve görüşmelere katılan kişilere, yolları Yedikule Cer Atölyeleri’nden geçmiş, orada bizzat emek vermiş olan kadınlara ulaşmamın mümkün olup olmadığını sorduğumda, atölyelerde çalışan az sayıda kadın olduğunu, bunların da mutfak vb. birimlerde çalıştıklarını, kendileri orada çalışırken dahi o kadınların “abla” dedikleri insanlar olduğunu, yani yaşça onlardan büyük olduklarını, dolayısıyla günümüze sağ olarak ulaşan çok az sayıda kadın olduğunu ve onların da araştırmaya katılabilecek sağlık durumunda olmadıklarını belirtmeleri üzerine hedeflediğim bu görüşmeleri gerçekleştiremedim.

Görüşmelerin 11 tanesi, bir kısmı benim ricam bir kısmı katılımcıların arzuları üzerine demir yolu ile ilişkili mekânlarda yapılmıştır. 3 tanesi Yedikule İstasyonu ve Yedikule Cer Atölyeleri’nin komşusu olan ve demiryolcuların da zamanında müşterileri olduğu esnafların dükkânlarında (Görsel 37 ve 38); 2 tanesi 1990’lı yıllarda Sefaköy’de demiryolcuların hayata geçirdiği bir kooperatif sitesi olan Özen Emek Sitesi içinde (Görsel 39); 1 tanesi Beylikdüzü’nde demiryolcuların inşa ettirdiği iki kooperatif bloğunun yanındaki demiryolcuların uğrak yeri olan mahalle kahvesinde; 2 tanesi başta Yedikule emekçileri olmak üzere birçok demiryolcunun her ay rutin olarak buluştuğu Halkalı’daki Demirspor kulüp merkezi binasında (Görsel 40); 1 tanesi Kızıltoprak’taki “Kamu Yararına Çalışır TCDD Emeklileri Sosyal Yardım Derneği Ahmet Muhtar Erol Lokali”nde (Görsel 41); 1 tanesi Erenköy’de istasyon binasının yanında tren seslerinin yoğun olarak işitildiği bir kafede; 1 tanesi de kuruluşunda ve devamında Yedikule demiryolcuları ile sıkı bağları olan Yedikule Gençlik Spor Kulübü’nde olmak üzere toplam 11 görüşmenin demir yolu temalı mekânlarda yapılması, katılımcıların hatırlama sürecine önemli katkı sunan bir faktör olarak belirmiştir.

Görsel 37: İstasyon Berberi Cavit, 2017.

Görsel 38: Eski adıyla İstasyon Bakkaliyesi, 2017.

Görsel 39: Özen Emek Sitesi, 2024.

Görsel 40: İstanbul Demirspor, 2024.

Görsel 41: Kamu Yararına Çalışır TCDD Emeklileri Sosyal Yardım Derneği Ahmet Muhtar Erol Lokali, Kızıltoprak, 2024.

Saha görüşmeleri öncesinde, bağlı bulunduğum Marmara Üniversitesi'nin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulları Kuruluş ve Çalışma Esasları Yönergesi uyarınca, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu'ndan 03.01.2024 tarihinde onaylı izin belgemi (EK-1) aldım. Bu onaydan hareketle, katılımcılardan veri sağlamadan önce çalışmamın koşulları konusunda hemfikir olduğumuzu belgelemeye yarayan, katılımcıların çalışmanın detaylarına vâkıf olmalarını sağlayan, araştırmaya iradeleriyle katıldıklarını kabul ettiklerini gösteren “Bilgilendirilmiş Onam Formu”nu (Creswell ve Creswell, 2021, s.91; Neuman, 2020b, s.913) (EK-2) tüm katılımcılara sunarak imzalattım, mutabakat sağladıktan sonra görüşmeleri yaptım ve kaydettim.

Sözlü tarih görüşmelerimi, katılımcıların profillerine göre belli oranda farklılaşacak şekilde düzenlediğim 3 ayrı görüşme formunda (EK-3) yer alan sorulara sadık kalarak, ancak yeri geldiğinde de katılımcıların anlatmak istedikleri şeyleri unutmamalarını sağlamak için onların önceliklerine uyum sağlayarak yürüttüm. Görüşme formlarındaki soruları, konular ve temalar altında bölümlendirdim.

3 ayrı form oluşturmam, görüşmeler yaptığım profilleri 3 gruba ayırmamdan kaynaklandı. Birinci Grup, Yedikule'de yaşamış ve Yedikule Cer Atölyeleri'nde çalışmış kişilerden; İkinci Grup, Yedikule'de yaşamamış, ancak Yedikule Cer Atölyeleri'nde çalışmış kişilerden; Üçüncü Grup ise Yedikule Cer Atölyeleri'nin faal olduğu süreçte Yedikule'de yaşamış, ancak cer atölyelerinde çalışmamış kişilerden oluştu. Birinci Grup dâhilindeki katılımcılara hem Yedikule Cer Atölyeleri'ndeki çalışma hayatlarına hem de semtteki yaşamlarına yönelik detaylı sorular yönelttim. İkinci Grup dâhilindeki katılımcılara Yedikule Cer Atölyeleri'ndeki çalışma hayatlarına yönelik çok sayıda soru yöneltilmiş olmamın yanında Yedikule'de yaşamadıklarından ve dolayısıyla semtteki yaşama ilişkin bilgileri kısıtlı olduğundan ötürü Yedikule ile ilgili daha az soru yönelttim. Üçüncü Grup dâhilindeki katılımcılara ise Yedikule'nin eski günlerini, Yedikule Cer Atölyeleri'ndeki sosyal yaşamı ve demiryolcuların semtteki görünürlüklerini sordum, ancak demiryolculara özgü yaşam biçimine ilişkin sorularımı kısıtlı düzeyde tuttum. Görüşülen kişilere göre kısıtlı oranda farklılaşan sorular sormam, görüşme sürelerinin de aşağı yukarı aynı düzeyde kalmasını sağladı. Ek olarak katılımcılara vâkıf ve hâkim olmadıkları alanlarda fazla soru yönelterek onları zorlamamaya da dikkat ettim.

Görüşme süresince görüşmecinin başvuracağı bir kontrol aracı olan, görüşme sırasında unutulması mümkün olabilecek soruları hatırlatan görüşme formu bir anket formu olmadığından, herhangi bir yapılandırılmış biçimden çok, kelimelerin ve soruların ardılığının her görüşülen için değiştiği esnek bir yapı teşkil eder (Kümbetoğlu, 2017, s.75). Verilerin toplanmaya başladıktan hemen sonra analiz edilmesiyle birlikte sonraki aşamalara dâhil edilebilecek kavramlar, olgular, süreçler ortaya çıkabilmektedir. Bu tip araştırmalarda görüşme formu veri toplama sürecinin sonuna kadar son hâlini almamış olabilir ve ilk görüşme soruları ile son görüşme soruları arasında önemli farklar olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.73). Yazılı belgelere ulaşmanın mümkün olmadığı araştırmalarda en iyi bilgilenebilecek kaynaklar, yapılacak görüşmelerin kendisi olabilmektedir. Bu bakımdan, ilk görüşmelerden sonra yeni temalar, yeni konular ortaya çıkabildiği gibi bazı soruların devre dışı bırakılması da söz konusu olabilir. Yalnızca sorular ve temalar değil, görüşülecek kişiler listesini genişletmek veya değiştirmek gibi tercihler de bu ilk görüşmeler sonrasında yapılabilir (Danacıoğlu, 2008, s.142). Caunce (2021, s.155) da bu bağlamda önce birkaç deneme oturumu gerçekleştirilebileceğini, sonrasında formlarda değişiklik yapılabileceğini, bunun sonucunda ilk birkaç kayıt ile sonrasındakiler arasında farklılıklar oluşabilecekse de sonuçları iyileştirmek söz konusu olduğundan ötürü bunun hafif bir bedel olacağını ifade etmiştir. Neuman (2020a, s.289) da benzer biçimde, nitel bir çalışmada verileri toplamaya başlarken yeni içgörülere karşı tetikte olmayı sürdürmek gerektiğini dile getirmiştir. Bu bilgiler ışığında, burada aktarılanlara çok benzer şekilde sahadaki ilk görüşmelerim sonucunda, elde ettiğim yeni bilgiler ve farkına vardığım yeni bakış açıları nedeniyle görüşme formlarımda birkaç kez değişiklik yapmak durumunda kaldım. Katılımcıları, anlatmaya daha kolay sevk eden soru tiplerini arttırma, tekrara girmelerine sebep olan soru tiplerini azaltma yoluna gittim. Bunun yanı sıra, ilk görüşmeler sırasında, tezin kuramsal bölümünde detaylandırılan unutma ve hatırlama konularına bir anlamda sağlama sunan veya bana yepyeni pencereler açan cümlelerden hareketle 7. görüşmenin sonrasında görüşmelere birkaç aylık bir ara vererek, nitel araştırmaların dinamizm ve esnekliğinden güç almak suretiyle görüşme formlarını revize ederek son hâllerine kavuşturdum.

Görüşmeler sırasında araştırmacıya düşen birçok görev, üzerine yüklenen birçok sorumluluk vardır. Görüşmelerin sözlü tarih tipinde olması, yani hem yaşlı insanlarla

muhatap olmam hem de onların yaşam öykülerini kayıt altına almam, normalden daha fazla hassasiyet ve titizlik göstermem gerektiği anlamını taşıyordu. Bu bakımdan görüşmelerin, deneyimler, tutumlar, düşünceler, niyetler, zihinsel algılar ve tepkiler gibi doğrudan gözlemi yapılamayabilecek unsurları da anlamaya çalışma çabasını içerdiğini, sorulara karşı tarafın rahat, dürüst ve doğru bir şekilde yaklaşmasını sağlamanın da görüşmecenin görevi olduğunu (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.130) unutmamak gerekliydi.

Bu tip görüşmelerde araştırmacının, görüşülen insan, durum ve fenomenle doğrudan bağlantı kurduğu ve yakınlığı bir gerçektir ve araştırmacının kişisel deneyim ve içgörüler de araştırmanın önemli bir parçasıdır. (Patton, 2018, s.40) Bu da araştırmacı olarak rolüm üzerinde net bir çerçeve çizmektedir. Kümbetoğlu'nun (2017, s.22) vurgusu, toplumsal olguların ve süreçlerin özüne inebilmenin, bireylerin deneyimlerinden oluşan bir anlam sistemi içinde hareket ettikleri bağlantıları kavramakla mümkün olduğu üzerinedir. Thompson (1999, s.123) da sözlü tarih görüşmelerini, kolektif belleğin ve bireysel belleğin inşası ve anlatılması olarak addetmiş, bunun da yetenek, ustalık ve hayal gücü isteyen, başkalarından bir şeyler öğrenmeyi gerektiren aktif bir sosyal süreç olduğunu vurgulamıştır. Neuman (2020a, s.27), bu konuyla alakalı olarak bir nevi uyarı işareti koymuş, yakınlığın ve kişisel temasın gücünün çok kuvvetli olduğunu ve bu nedenle araştırmacının farkına varmadan yanılsamalara kapılabileceğini belirtmiştir.

Bu fikirlerin ışığında, görüşmelerde bir denge noktası belirlemek gerektiğinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Böylelikle, Patton'ın (2018, s.40) ortaya koyduğu empatik tarafsızlık, açıklık, duyarlılık, saygı, bilinçlilik gibi kriterleri, ilgili denge noktamın kriterleri şeklinde belirleyerek görüşmeleri yürüttüm. Neuman (2020a, s.298) da bu minvalde, nitel araştırmalarda kendimiz ile incelediğimiz insanlar veya olaylar arasına genelde mesafe koymak istemediğimizi, toplumsal yaşamı anlamak için kişisel içgöründen, hislerimizden ve hayata bakış açılarımızdan azami ölçüde yararlandığımızı belirtmiş, son kertede ise samimiyet-empati ve tarafsızlık-bağılantısızlık arasında ince bir çizgi üzerinde yürümek zorunda olduğumuzu söylemiştir.

Sözlü tarih görüşmelerinde katılımcıları belirlemek konusunda Thompson (1999, s.113), yalnızca konuşmaya istekli olan, büyük bir özgüven ve ifade isteği sergileyen kişilerle konuşma hatasına düşmemek gerektiğine, bu kişilerin, ait oldukları

toplumsal kategori ya da mesleki grupta, kendi kültürleri ve düşünsel tutumları olan ayrı bir liderler katmanını teşkil eden kişiler olabileceklerine dikkat çekmiştir. Nitekim Creswell (2017, s.820) de sahada resmî veya gayriresmî bir role sahip olan, alana girişi sağlayan, kişileri tespit etme konusunda araştırmacılara yardımcı olan “kilit kişiler”den bahsetmiştir. Bu iki detay, görüşeceğim kişileri belirler ve ricalarımı iletirken aklımda bulundurduğum uyarı işaretleri olmuştur. İlk görüşmelerimin doğal olarak demiryolcu camiasının ve Yedikule’nin nispeten tanınan ve önde gelen kişileriyle olması neticesinde, yukarıda bahsettiğim iki görüşme süreci arasındaki boşlukta, görüşeceğim kişileri birçok açıdan farklılaştırmaya gayret gösterdim. Görüşebileceğim ve ilk teması kurduğum kişilerden oluşturduğum havuzda, hayat görüşü, siyasi görüş, doğum yeri gibi detayları da dikkate alarak katılımcı profillerini çeşitlendirmeye, istemeden de olsa belli bir kişinin, grubun ya da ekibin sözcülüğünü yapma ihtimalinin önünü almaya çalıştım.

Saha görüşmelerinin ana eksenini sözlü tarih oluşturduysa da az sayıda görüşme de derinlemesine bireysel görüşmenin alanına girmiştir. Demiryolcularla ve Yedikule sakinleriyle yaptığım görüşmelerde katılımcıların anlatıları çocukluklarından günümüze kadar olan süreci kapsıyor olsa da az sayıda katılımcının çocukluk ve gençlik döneminden bahsetmek istememesi ve görüşmedeki belli temaların dışına çıkmaması bu şekilde bir sonuç doğurmuştur. Ancak son tahlilde, görüşmelerin geneli sözlü tarih dinamiklerine uygun gerçekleşmiş, kuramlar ve saha araştırması ilişkisi sıkı bir şekilde kurulabilmiştir.

3.9. NİTEL ANALİZ

Nitel araştırma olarak kurgulanan bir araştırmanın saha bölümünde toplanan verilerin nitel veriler olmasından hareketle, bu verilerin analizinin de aynı paralelde gelişmesi gerekir. Patton’a (2018, s.21) göre nitel bulgular, uzun, detaylı, içerik açısından değişken, analizi zor bir yapı arz ederler. Zira saha görüşmelerinde alınan cevaplar sistematik değildir, standartlaştırılmamıştır; sorulan sorulara verilen açık uçlu cevaplar, katılımcıların bakış açılarıyla dünyayı anlamamıza olanak verirler.

Nitel analizde birçok faktör göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca birçok faktörün etkisi altında kalınabildiği, bunun doğal olduğu unutulmamalıdır. Kümbetoğlu (2020, s.76), nitel araştırmaların bir yorumlama pratiği olduğunu ve bu pratiğin iç içe olan kişisel, sosyal, politik, ekonomik ve hepsini kuşatan kültürel alanın etkisi altında

olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bireyin neleri anlamlı bulduğu, hangi sembolleri kullandığı, hangi yönelimlerle değeri ve normlarını biçimlendirdiğı, bu alanların etkileriyle belirlenir. Bu bakımdan nitel araştırmalar nihai olarak bir anlama ve kavrama faaliyetidir ve bunun araştırmacının da içinde yer aldığı bağlamın değerlerinden bağımsız olmadığı açıktır (Houston, 2010, s.76; Aktaran: Kümbetoğlu, 2020, s.77). Bu tahlilde, araştırmacının kendi görüş ve bakış açısının, araştırmanın temel sorularının ortaya koyulması aşamasında olduğu gibi analiz aşamasında da önemli bir unsur olduğu sonucuna ulaşılır. Kuramsal çerçeve de bu aşamada analizin kavram, gösterge ve kategorilerinin belirlenmesinde olduğu gibi bunlar arasındaki bağlantılandırma ve devamındaki yorumlama aşamasında önemli rol oynar (Kümbetoğlu, 2020, s.23).

Nitel veri analizinde “kodlama” kritiktir. Zira nitel veri analizinde bütün bir veri grubunun öncelikle analitik kategorilere indirgenip kodlanması gerekir (Fielding, 2001, s.235; Aktaran: Kümbetoğlu, 2017, s.154). Layder, kodlamada nitel verileri ve amaçlı örnekleme, kodlama çerçevelerinin gerektiğinde yeniden düzenlenmesine olanak sağlayan faktörler olarak görür; kodlama işlemi de kuramsal fikirler geliştirebilmek için etkili bir kaynak hâline gelir. Yazar, kodlamanın aşamalarından da bahseder. Birkaç görüşmenin dökümünde bazı kısımların altını çizmek, belirli kısımlara işaretler koymak, ön kodlama olarak tanımlanır. Devamında bunlar düzenlenir, sonraki bir aşamada gözden geçirilip doğrulanabilecek şekilde sınıflanarak geçici kodlar hâline getirilir. Araştırmamın sözlü tarih görüşmelerinin ilk 7 tanesinin sonrasında bir süre ara verip görüşme formlarını düzenleyerek sonraki görüşmeleri yapmamı ve böylece aşamaların iç içe geçmiş olmasını hatırlatacak biçimde, söz konusu geçici kodlar da süregelen veri toplama ve analizi ile bir anlamda geçerlilik kazanmış olurlar ve ana kodlar, kategoriler oluşmaya başlar. Tüm bunlar da mevcut kuramsal malzemeler ile paralel ve karşılıklı bir ilişki içinde hayata geçirilmelidir. Yalnızca kodların oluşturulması ve anlatıda kullanılması, kuramsal çıkarımlara ulaşmak için yeterli kabul edilmez. Bu noktada not tutma işlemi devreye girer. Bu notlar ile araştırmacı, kavramların veya kategorilerin özellikleriyle ilgili sorular sorar, problemler ortaya atar, bağlantılar kurar; bu nedenle not tutma, veri toplama ve analizini çevreleyen pratik sorunlar ile kuramsal fikirler arasında bağlantı kuran bir tartışma ve kişinin kendisiyle diyalogu anlamına gelir. Kodlamayla bağlantılı gelişen bu not tutma süreci, kodların, kavramların ve kategorilerin araştırma

verileri tarafından temsil edilip edilmediklerini ve hangi şekilde betimlendiklerini irdelememizi sağlar. Saha notları içinde veya onunla eş görülen not tutma, araştırmacının belirli sorunlara ilişkin düşüncelerinin zaman içindeki gelişimini gösterir, seyir defteri işlevi görür. Belirli etiketlere, kategorilere ve kavramlara göre tasnif edilmiş ve bir depolama sistemini de işaret eder. Bu tasnifleme düzeninde yeni kodlar eklenebilmesi veya çıkartılabilmesi de mümkündür. Böylelikle tezin bulgularının derlendiği ve verilerin analiz edildiği aşamadaki temalar, tipolojiler, başlıklar oluşur (Layder, 2017, s.91-108).

Nitel araştırmaların önceki kısımlarda da bahsedilen dinamik, yalnızca ileri doğru gitmeyen, geri dönüşler de içerebilen yapısıyla ilgili olarak Creswell (2021, s.181) tümevarım ve tümdengelim bir arada kullanımına değinmiştir. Buna göre araştırmacılar veriyi özetleyen desenler, kategoriler ve temalar oluşturarak tümevarımsal çalışırlar; bu nitel süreç, araştırmacılar anlaşılabilir bir konu seti oluşturana kadar temalar ve veri tabanı arasında gidip gelmeyi ifade eder. Sonra tümdengelim olarak araştırmacılar verilerine temalarından yola çıkarak tekrar göz atarlar. Bunda amaç, daha fazla veri ile temaların desteklenip desteklenmeyeceğini ya da daha fazla bilgi toplamaya ihtiyaçları olup olmadığını görmektir. Dolayısıyla süreç tümevarımsal başlasa da tümdengelimsel düşünme analiz ilerlerken önemli bir rol oynar.

Nitel verilerin analizi için farklı tasnifler altında birçok teknik farklı isimlerle araştırmacılara önerilir. Bunların bir kısmı birbirlerinin alanına dâhil olabilmektedir. Bu konuda Yıldırım ve Şimşek (2016, s.86), betimsel analiz ve içerik analizi şeklinde iki genel teknik önerir. Betimsel analiz, derinlemesine analiz gerektirmeyen tipte verilerin işlenmesinde kullanılırken, içerik analizi elde edilen verilerin daha yakından incelenmesini ve bu verileri açıklayan kavram ve temalara ulaşılmasını gerektirir.

Gözlemler, görüşmeler, dokümanlar ve saha notlarından oluşan büyük çaptaki ham veri, Patton'ın (2018, s.5) tarifine göre "içerik analizi"ne tabi tutulup temalara, kategorilere, açıklayıcı durum örneklerine ayrılarak anlatı betimlemelerine dönüştürülür. İç içe geçen saha çalışması ve analizlerden elde edilen temalar, örüntüler, anlayışlar ve içgörüler bu bakımdan bir anlamda nitel bir araştırmanın meyveleri hâline gelirler.

Nitel veri analizindeki tüm bu dinamiklerin bağlandığı noktayı ise tipolojiler inşa etmek olarak ifade edebiliriz. Zira sosyolojinin işi toplumsal gerçekliklerin nabzını tutmak, veri sağlamak, bunları tasnif etmek ve genellemek, tipolojiler kurmaktır (Ergur, 2018, s.55). Tipoloji, araştırmacının iki ya da daha fazla basit ve tek boyutlu kavramı birbiriyle ilişkili alt türler kümesi oluşturacak şekilde bir araya getirmesiyle oluşturulan kuramsal bir sınıflandırma olarak tanımlanır (Neuman, 2020a, s.134; Neuman, 2020b, s.910). Tipolojiler inşa etmek ve kullanmak, araştırmacının incelenen olguyla benzerlik taşıyan veya farklılık gösteren olgular arasında karşılaştırmalar yapabilmesini sağlayarak teorik düşünme faaliyetinin güçlenmesine yardımcı olur (Layder, 2017, s.266).

Veri analizinin bağlandığı nokta ise sonuç bölümüdür. Bu son aşamada araştırmacının, elde ettiği bulgulardan yola çıkarak kuram ve uygulamaya yönelik birtakım sonuçlar çıkarması ve önerilerde bulunması gerekmektedir. Kurama yönelik çıkarımlar, daha önceden ortaya koyulan kuramların teyit edilmesi, açıklanması, örneklendirilmesi veya çürütülmesi biçiminde olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.87).

Bu tezde 4, 5 ve 6. bölümlerde metne döktüğüm nitel veri analizi de yukarıdaki bilgiler ışığında gerçekleşmiştir. Görüşmelerde aldığım cevaplar standartlaştırılmamış ve bir sistematik dâhilinde verilmemiş açık uçlu cevaplar olduğundan ötürü görüşme sonrasında dökümleri tek tek değerlendirdim. Görüşmelere başlamadan önce belirlediğim kategoriler ve başlıklar, görüşmelerde elde etmeye başladığım veriler nedeniyle belli oranda değişime uğradı, daha berrak ve belirgin hâle geldi. Kodlama olarak da nitelenen teknik, görüşmelerde ve görüşmelerle paralel yürüyen analizlerde bana yardımcı oldu.

Kodlama ve analizin eşlikçisi olarak konumlandığı sahada notlarım da verilerin kuramsal çerçeve ile bağlantısını kuramda önemli rol oynadı. Taradığım kaynaklardan elde ettiğim verileri birçok tema altında organize ettiğim gibi sahada elde ettiğim ve oluşturduğum verileri de betimsel analiz ve içerik analizinin sınırlarına girerek tasnif ettim, kategorilendirdim, temalara ayırdım, tipolojiler oluşturdum. Tüm bu temaları, 4, 5 ve 6. bölümlerdeki alt başlıklarda detaylıca vermemin yanı sıra ilgili bölümlerin başlıklarındaki içerikleri belli edecek şekilde başlıklara da eklemledim. Oluşturduğum anlatıda araştırmacı olarak kendi bakış açılarımı da yorumlarım eşliğinde yansıttım. Veri analizinin devamı olarak sonuç bölümünde de sınırlı genellemelerimi,

yaptığım tespitleri, bu tespitlerin hangi tip vakalarda geçerli olabileceğini, yaptığım çalışmanın olası katkılarını ve özgün tarafını, alana ilişkin önerilerimi paylaştım.

Bölüm Sonucu

Bu bölümde araştırmanın yöntemi, tasarım ve uygulama aşamaları öne çıkarılarak tüm hatlarıyla açıklanmıştır. Bir araştırmanın ilk aşaması olan konu seçimi öncelikle masaya yatırılmış, araştırmacının düşüncelerinin, özgeçmişinin, deneyimlerinin taşıdığı öneme vurgu yapılmıştır. Bu vurgularda yöntem temalı literatürde yer alan ve araştırmacıların hiçbir zaman boş bir levhayla, temiz bir sayfayla yola çıkmayacağını kabulünün önemli olduğu düşüncesi öne çıkmıştır. Varsayımların ve ön yargıların bilinçli bir şekilde farkında olmak, bunları da dikkate almak gerektiği üzerinde durulmuştur. Buna göre nitel bir araştırmada araştırmacılar geçmişlerinin, deneyimlerinin, rollerinin çalışmaya nasıl bir etkide bulunduğunun hem farkında olmalı hem de bunu çalışmaya yansıtmalıdır. Ancak tüm bunların araştırmacıyı nasıl ve ne ölçüde etkileyeceğinin farkındalığının da taşınması gerektiği düşüncesi de bir uyarı işareti olarak belirlenmiştir.

Akılcı bilginin angajmansız olamayacağı düşüncesinin bir dayanak olarak belirlendiği bu araştırmada, belirli bir kültürel donanımla yüklü olan araştırmacının bir bakış açısı ve duruşla sosyal dünyaya yaklaşması gerçeğinden hareketle nitel bir araştırma deseni kurgulanması uygun bir seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Eleştirel sosyal bilim, düşünömsellik, yorumsamacılık, sosyal yapılandırıcılık, empatik tarafsızlık gibi yaklaşım ve ilkelerin olanaklarından faydalanılması araştırma için gerekli tercihler olarak belirmiştir. Ayrıca araştırmacının rolünün gereği olarak etken bir dil kullanımının bu tip araştırmalarda uygun bir dil tercihi oluşu da yöntem literatürüne atıfla irdelenmiştir.

Demir yolu kültürünün ve özellikle Yedikule'deki izlerinin belirginliğinin azalması sürecinin insanlarla temaslar kurarak araştırılması sürecinde nitel araştırmanın esnek ve dinamik özelliklerinden faydalanmak gerektiği de desenin özellikleri detaylı şekilde incelenerek belirlenmiştir. Nitel araştırmanın yapısı gereği araştırma aşamalarının iç içe geçebilmesi, belli aşamalarda geri dönerek planları değiştirmek gerekebilmesi gibi durumlar sık yaşandığından ötürü “doğrusal olmayan araştırma izleği” ve “gelişen tasarım” anlayışlarından da yer yer faydalanılmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler nitel veriler olduğundan ötürü bu veri tipleri de çeşitleriyle birlikte sunulmuştur. Hatırlama ve unutma kavramlarını temel alan, bunlardan hareketle bellek kuramlarına dayanan araştırmada dinleme, kayıt altına alma, yorumlama, anlatı yaratma şeklindeki güzergâh, sözlü tarihi doğal bir biçimde tezin temel veri toplama tekniği olarak öne taşımıştır. Sözlü tarihin bellek ile ilişkisinin derinlik arz etmesi bu noktada büyük önem arz etmiştir. Zira araştırmacının veriyi birlikte oluşturduğu kaynak bireydir ve görüşmelerde bireylerin yaşam öyküleri anlatılmaktadır. Bu nedenle bellek, sözlü tarih açısından merkez bir konuma gelir.

Sözlü tarih tekniğinin sahada uygulanması ise detaylı bir hazırlık süreci ve titiz bir uygulama gerektirir. Bu nedenle tekniğin tarihsel gelişimi, faydaları ve riskleri, disiplinlerle ilişkisi, sözlü tarihin görüşmelerdeki rolü kapsamlı şekilde sunulmuştur. Sözlü tarih ile klasik tarih anlayışının dışına çıkıldığından, öteki konumunda yer alan veya sesleri o güne dek duyulmamış kitlelere söz verildiğinden dolayı tekniğin araştırmacıya yüklediği sorumluluğun hissedildiğinin özellikle üzerinde durulmuştur.

Sözlü tarihin yanı sıra diğer veri çeşitleri de bu bölümde yer almış, araştırmamla ilişkileri irdelenmiştir. Doküman incelemesi, gözlemler, saha notları, fotoğraflar gibi tekniklerle sağlanan veri çeşitlemesi detaylı olarak aktarılmıştır. Devamında örneklem seçimi aşaması, bu aşamada göz önünde bulundurulan detaylar sunulmuştur. Görüşmelerin ne şartlarda, hangi mekânlarda, nasıl gerçekleştirildiği gibi konular bu bölümde sunulmuş, sonraki bölümlerde yer alan saha bulgularının arka planındaki dinamiklerin şeffaf bir şekilde verilmiş olması amaçlanmıştır.

Nitel analiz başlığında ise toplanan ve oluşturulan tüm verilerin hangi aşamalardan geçirilerek araştırmaya entegre edildiği açıklanmıştır. Kodlama, not tutma, tipolojiler kurma, kategoriler inşa etme, temalar yaratma gibi aşamalar, tezin gövdesini teşkil eden anlatı oluşturma girişiminin arka planını oluşturmuştur.

Bölümün genelinde, bellek ve sözlü tarih birlikteliği ekseninde gelişen araştırmalarda, araştırmacının öncesi, sırası ve sonrasındaki gelişmelerin araştırma için taşıdığı önem göz önünde bulundurulmuş, araştırmacının yöntemi güçlü bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır.

4. BÖLÜM: BELLEKLERDEKİ DEMİR YOLU KÜLTÜRÜ

Bu bölüm, sözlü tarih görüşmelerinde katılımcılarla birlikte ortak şekilde hayata geçirdiğimiz hatırlama sürecinin dinamiklerini, demiryolcuların geçmişleriyle nasıl bağlantı kurduklarını, yaşamlarının her anına sirayet eden mesleklerine ilişkin detayları nasıl hatırladıklarını, bu esnada sözlü tarihçi olarak rolümün hatırlama eylemlerini ne ölçüde etkilediği, demiryolcuların topluluk bağlarını nasıl koruduklarını, bir araya gelişlerindeki ruhsal durumlarını ve ritüellerini, kültürlerini sürekli kılmaya yönelik çabalarını, devamında da demir yolu kültürünün bütün dinamiklerini içermektedir. Bir önceki bölümde detaylandırdığım, araştırmanın tasarımı aşamasının sahaya yansımalarını bu bölümdeki iki alt bölümde ortaya koyarak masa başı ve saha arasında bir nevi köprü kurmayı amaçladım.

4.1. DEMİRYOLCULAR NASIL HATIRLAR?

Sözlü tarih tekniğinde araştırmaya katılımcı olarak dâhil olanlar gibi sözlü tarihçinin de sorumlulukları olduğu, hatırlama süreçlerini karşılıklı etkileşimin katkısıyla verimli kılmaya çalışmalarının gerektiği ortadadır. Bu rol ile birlikte demiryolcular görüşmeler sırasında yoğun bir hatırlama mesaisine girmişlerdir. Ancak bu zaten hayatlarının birçok veçhesinde bazen bilinçli bazen bilinçsiz şekilde gösterdikleri bir çabayı işaret eder. Demiryolcu kimliklerine olan bağlılıkları, sakladıkları eşyaları, camiadan dostlarıyla organize ettikleri buluşmaları, sosyal medya kullanımları, onların hatırlama süreçlerine ilişkin önemli örnekler içermektedir. Bu bölümde tüm bu başlıklar detaylandırılmıştır.

4.1.1. Geçmişle Kucaklaşma: Hatırlama

Bernard Bailyn'in (2001) ifadesiyle, *“Belleğin geçmişle ilişkisi entelektüel değil, daha ziyade duygusal bir kucaklaşmadır”* (Aktaran: Blight, 2021, s.308). Belleğin, geçmişe gidildiğinde bir arşiv deposuna girilmesi ve aranan şeyin olduğu gibi bulunması gibi bir yapı arz etmediğine kuramlarla ilgili bölümde vurgu yapmıştık. Geçmişe gidişin ve belleği zorlamanın duygusal bir tarafı olması en açık şekilde saha görüşmelerimde gözlemledim. Bu duygusal kucaklaşma, katılımcıların zihinlerinden dillerine dökülen anıların gerçekliği konusundaki temkinliliğimi korumamı sağladı. Halbwachs (2022), bu

konuyla alakalı biçimde, anılarımızı hatırlamak istediğimizde işin içine düşünmenin girdiğini, akıl yürütme çabasıyla onu yeniden kurabildiğimizi, daha fazla tutarlılık katmak istediğimizden ötürü geçmişini deforme edebildiğimizi, böylece pek çok değişiklik meydana gelebildiğini belirtmiştir (Aktaran: Abensour, 2022, s.199).

Önceki bölümlerde değindiğim, bireysel belleklerin “biricik” oluşu, söz konusu duygusal kucaklaşmaların ve deformasyonların etkisiyle daha belirgin hâle gelmektedir. Geçmişte yaşanan anılar ve olaylar ilk anda, tanık olan toplulukların zihinlerinde aynı iken zaman geçtikçe insanların karakterlerinin farklılaşması, hayatı farklı yollardan yürümeleri sebebiyle zihinlerde değişime uğrayabilmektedir. Bir başka deyişle, bugünün etkisi geçmişe sirayet etmektedir.

Bellekler biriciktir. Bunu doğrulayacak biçimde, saha araştırmamda, bir kişinin hatırlayamadığı detayı bir başkasının hatırlaması hadisesini birçok kez yaşadığımı söyleyebilirim. Halbwachs (2021, s.46), bu konuyla ilgili olarak bir insanın kendi geçmişini hatırlamak için diğerlerinin hatıralarına başvurmaya sıkça ihtiyaç duyabildiğini, kendisinin dışında var olan ve toplum tarafından onanmış referans noktalarına geri gidebildiğini dile getirmiştir. Belleğimizden çıktığını düşündüğümüz bazı bölümlerin varlığını, aynı olaylara katıldığımız ve bizimle aynı zamanda bu olayların aktörleri ya da tanıkları olan insanlarla karşılaştığımızda, zihnimizdeki boşlukları doldurabildiğimizi ifade eden Halbwachs (2021, s.73), boşluk ifadesini kullanmamızın aslında düşüncemizin orada çok az kalıntı bulduğu için yönünü değiştirdiğinden ileri geldiğini söylemiş, aynı olayların başkalarının belleğinde daha çok iz bıraktığını, o izleri duyup gördükten sonra hatırlamanın gerçekleşebildiğini öne sürmüştür. Sözlü tarih görüşmelerimden birinde Katılımcı-18’in “*O günleri yaşadığımız insanlarla bir araya geldiğimiz zaman o söylüyor, ben söylüyorum, öbürü söylüyor, o zaman akla geliyor*” cümlesi, yukarıdaki önermeleri bir bakıma doğrulayan bir cümle olmuştur.

Bireylerin bir araya geldiği, özellikle geçmişte aynı toplumsal gruplarda yer almış bireylerin bir araya geldiği durumlarda çok yoğun bir hatırlama mesaisinin spontane biçimde kendiliğinden başladığı, sahada en sık gözlemlediğim durumlardan biri olmuştur. Bu noktada akla Halbwachs’ın (2022, s.358) “çerçeveler” metaforu gelir. Yazar, belleğin çerçevelerini takip ederek bir dizi düşünme ve akıl yürütmeye zamanın

akışında bir anıdan diğerine gidilebildiğini ifade etmiştir. Herkes kendi mizacına ve yaşam koşullarına göre başka kimsede olmayan bir belleğe sahip olsa da bu bellek mutlaka ki grup belleğinin bir parçasını teşkil etmektedir; toplumsal belleğin çerçeveleri kişisel anıları kapsamakta ve bu anıları birbirleriyle ilişkilendirmektedir (Halbwachs, 2022, s.187-188). Yazar, gruplar içerisinde meslek gruplarını da ayrıca vurgulamış, insanların kendi meslekleri kapsamında bağlantıda oldukları insanları hatırlayınca, dikkatlerini onlara odaklayınca, kişisel hayatlarının ayrıntılarında çok gerilere gidebildiklerini ifade etmiştir (Halbwachs, 2021, s.75).

Saha görüşmelerimin başlangıç döneminde demiryolcuların toplu olarak bir araya geldikleri bir buluşmalarına katılmam sonrasında saha notlarıma eklediğim bir paragraf, demiryolcuların belleklerinin aynı ortamda kesişmesiyle birlikte ortaya çıkan hatırlama arzularını, aynı mesleki geçmişe sahip olmalarının bellekleri üzerindeki pozitif etkisini ortaya koyar nitelikteydi:

Demirspor'un rutin toplantılarına ilk katılımım. İnsanlarla tanıştım, meramımı anlattım, yardımlarını rica ettim. Sahadaki gözlemlerimi aktardığım ve bunlara bağlı olarak sorular sorduğum zaman cevaplarda uzlaşamamaları, birinin dediğini diğerinin çürütmesi, farklı farklı cevaplar gelmesi kuramsal çerçevede yazdıklarımı doğrular nitelikte, belleklerindeki her şeyin doğru olmayabileceğini, bilgilerinin ve anılarının bozulmaya uğramış olabileceğini gösterdi. Bunun yanı sıra doğruyu hatırlama konusundaki yoğun çabalarını ve çoğunlukla başarıya ulaşmalarını görmek önemliydi. Başkalarının belleklerindeki dinlemek, unuttuklarını sandıkları şeyleri hatırlamalarını sağlayabiliyordu. Demek ki hatırlatıcı bazı tohumları görüşmeler esnasında ekmek gerekiyordu. (Can Bulubay, 03.01.2024).⁹

Görüşmeler sürecinde beni en çok ikilemde bırakan kavram “unutma” idi. Görüşmelerde insanlara bir şeyleri hatırlatmaya çalışan, zihinlerini harekete geçirmeye gayret gösteren pozisyonumu düşününce unutma kavramı, olumsuz olarak yaklaşmam gereken, tezime zarar verici bir etken olarak konumlandığı bir kavram olarak kendini gösteriyordu. Ancak bir insanın hayatı boyunca başından geçen her şeyi eksiksiz şekilde

⁹ Bundan sonraki kısımlarda yer alan saha notları yalnızca tarihleri belirtilerek paylaşılmıştır.

hatırlaması ve dolayısıyla belleğinin bir arşiv deposu durumuna gelmesi, durumu karmaşık hâle getiriyordu. Zira bu senaryoda nelerin en çok hatırlandığı, hangi anıların öne çıktığı, hangi yaşanmışlıklara daha çok değer atfedildiği gibi öznel değerlerin ön plana çıkması mümkün olmayacaktı. Bir şeyler unutulmalıydı ki, ağırlık arz eden anıların bellekteki yeri daha sağlam olabilsin.

Augé'nin, kuramsal çerçevede değindiğim, unutma ve hatırlamayı bir bahçıvanın yaptığı budama ve ayıklama eylemleriyle eş gördüğü metaforu bu aşamada mutlaka ki akla geliyordu. Bitkilerin gelişebilmesi, tohumların ürüne dönüşmesi için onların büyümesine engel olan bazı bitkileri budamak ve temizlemek gerektiği, unutmanın bir erozyon işlevi görerek bazı anıların etrafını boşaltıp onları daha belirgin kılması gerçeği, sahanın her anında aklımda yeri olan bir anekdot olarak beliriyordu. Bu noktada katılımcıların unuttuklarını sandıkları birçok detayı kendiliklerinden veya dış faktörlerin etkisiyle hatırlayabilmeleri, unutma kavramının ne kadar karmaşık bir yapısı olduğunu ortaya koyuyordu. Aleida Assmann'ın (2006), unuttuğumuz pek çok şeyin ebedî olarak yitip gitmediğini, yalnızca geçici olarak erişim alanımızın dışına çıktıklarını belirtmiş olması da bu aşamada önemlidir. Buna göre geçmişin izleri, bugünün düşünceleriyle belli bir ilişkiye girdiğinde, belli unsurlar bugünün ışığıyla aydınlatıldığında geri dönüş gerçekleştirebilmektedir; çeşitli nedenlerle ortaya çıkan yeni ihtiyaç ve talepler de bu ışığın kaynağını oluşturmaktadır (Aktaran: Sancar, 2016, s.47).

Schacter'ın, hatırlama deneyimini “teşebbüs” kelimesiyle tarif ettiğine, bir olayı hatırlarken onu hatırlamaya teşebbüs ettiğimiz esnadaki amaç ve hedeflerimizin önem arz ettiğine ilişkin vurgusuna yeniden dönersek, Demirspor tesislerindeki demiryolcu toplantılarını ikinci kez ziyaret edişim sonrasında saha notlarıma eklediğim cümlem, kendi teşebbüsümü demiryolcuların teşebbüsleriyle birleştirerek ortaya çıkardığımız hatırlama pratiğini bir anlamda özetlemiş olur:

Demirspor'u ikinci ziyaretim. Sahadan güncel bilgileri onlara sunmam ve unuttukları bazı şeyleri onlara hatırlatmam ve onların başkalarıyla bu konuları yeniden konuşması, belki de belleğin yeniden kurulmasıydı, yeniden inşaıydı, kuramsal çerçevede değindiğim üzere şimdiki zamanın geçmiş üzerindeki etkisiydi. (14.02.2024).

Bellek, her ne kadar her insan birbirinden farklı olduğundan ötürü tamamen bireysel, bireye özgü bir yapı gibi görülse de toplumsal belleğin hatırlama çarklarını hızlı bir şekilde döndürebilen etkisi, bireysel görüşmelerimin dışındaki topluluk ölçeğindeki görüşmelerimde dikkatimi çeken bir durum olmuştur. Yedikule'nin ve demir yollarının detaylarını bir masa etrafında konuşmaya başladığımızda masanın etrafının diğer masalardan gelenlerin katılımıyla kalabalıklaşmaya başlamasını bir bellek inşası, bir bellek tazeleme olarak yorumlamak mümkündür. Özellikle sözlü tarih bölümünde sıkça değindiğim üzere, toplumsal tarihi tepeden değil de tabandan yazma (Köksal, 2024, s.179) biçimini bu toplantılarda bir anlamda kolektif şekilde uygulamış gibi hissetmek, saha araştırmamdaki motivasyonumu yükseltici bir etki yaratmıştır.

Hatırlamanın, geçmişle kurulan bilinçli bir ilişki olduğuna, bireysel belleğin sahiplendiği anıların esasında bir hatırlama çabasının ürünü olduğuna, geçmişin belleğin içinde yalın bir hâlde bulunmadığına, yaşanmışlıkların anı hâline gelmesi için dile getirilmesi gerektiğine hatırlama bahsinde değinmiştik. Katılımcı-16'nın, demiryolcular olarak bir araya geldiklerinde kendilerini mesleki anılarından bahsederken bulduklarını ve bunu birçok ortamda sıkça yaptıklarını açıklaması, dimağ, hafıza, geçmiş, anı, çağrışım gibi tezde de sıklıkla geçen kelimeleri kendiliğinden kullanmış olması önemlidir:

Her Allah'ın günü... Oradaki curcunayı, oradaki keşmekeşi... Anlatılmaz yaşanır derler ya gerçekten öyle. Herhangi bir şey oluyor, ulan ne anılarımız vardı, ne güzel günlerimiz vardı, şöyle yapardık, böyle yapardık... Artık geçmişimize kazanmış bu. Bunu bizim dimağımızdan, hafızamızdan silip atma şansımız yok. Genlerimize işlemiş, hücrelerimize işlemiş bu. Bazı şeyler hep böyle özlem... Kaybedilmiş şeyler her zaman için insanda çok büyük özlem yaratıyor. Anıları, geçmişi mümkün değil... Biz bunları sadece kendi aramızda değil, diğer sosyal hayatımızda da paylaşıyoruz. Herhangi bir akraba topluluğunda veya cemiyette geçmişle ilgili şeyler illa birbirini çağrıştırıyor. Laf dönüyor dolaşıyor o noktaya muhakkak geliyor.

Geçmişleriyle kucaklaşan demiryolcuların tarafıma aktardıkları anılar içerisinde gençlik yıllarına ilişkin anılarının ağırlık arz ettiğini gözlemiş olmam, literatürde “anı tümseği” olarak açıklanan kavramı aklıma getirmişti. 40 yaş üzerindeki insanların, önceki

veya sonraki dönemlere kıyasla 15-30 yaş dönemine ait daha fazla anı hatırladıklarının ortaya koyulduğu birçok çalışma yapılmış olup bu sonuca, örneklem grubuna en önemli, en mutlu, en üzücü ve en travmatik anıları sırasında kaç yaşında oldukları sorularak ulaşılmıştır. Buna göre çalışmada en üzücü ve en travmatik anılar için bir tümsek saptanamamışken, en önemli ve en mutlu anılar için 20’li yaşlar civarında belirgin bir tümsek saptanmıştır (Berntsen ve Bohn, 2021, s.85). Danacıoğlu (2008, s.140) da bu konuyla ilişkili biçimde, insan belleğinin piramidal bir yapıya sahip olduğunu ve zaman içinde temellerinden değil de tepesinden aşınmaya başladığını belirtmiştir. Yazar, yaşlı insanların yakın zamanda yaptıklarını daha kolay unutabildiklerini, çocukluk ve gençlik hatıralarını ise deformasyonun en az hissedildiği bellek bölümleri olan alt kısımlarda saklandıklarından ötürü daha kolay hatırlayabildiklerini ifade etmiştir. Öyle ki sözlü tarih görüşmelerinde de çocukluk ve gençlik anılarının diğer dönemlerdeki yaşanmışlıklara oranla daha ön planda olduğu görülmüştür.

Katılımcıların -sözlü tarih görüşmelerine de kolaylık sağlayan- hatırlama arzuları, anılarını saklamaya ve yaşatmaya yönelik çabaları, görüşmeler sürecinde en çok dikkatimi çeken unsurlardandı. Katılımcı-10’un, üye olduğu demir yolu temalı Facebook gruplarında yanlış olduğunu tespit ettiği detayları düzelttiğini, yeni gelişmeleri takip ettiğini, demiryolcu kimliğini ve demir yolu sevgisini itinayla içinde *sakladığına* yönelik ifadeleri bu açıdan önemlidir:

Bizim demiryolcu sayfasında ... yazarım mesela, şurada bu olmuş, arkadaşlar ben işte bu kadar sene dray ekibinde çalıştım, bu yazdığınız biraz yanlış, doğrusu bu, isterseniz araştırın, falan gibi uyarılar da yapıyorum. Takip ederim yani, yeni gelişmeleri de takip ediyoruz, yeni trenleri de takip ediyorum. Dedim ya, içimizde hâlâ kenarda kıyıda bir şeyler var, saklıyoruz onu, duruyor içeride.

Görüşmelerin gerek spontane olanlarında gerekse de teze entegre ettiğim kayıtlı versiyonlarında ortak bir şekilde ortaya çıkan durumlardan biri de 02.09.2024 tarihinde saha notlarıma eklediğim detaydır: “Görüşmelerin katılımcılarda yarattığı tazelenme duygusu, heves artışı, merak hissi, kendi kişisel arşivlerine göz atma isteği doğuruyor”. Katılımcıların, üzerine konuşulan veya tüm detaylarıyla hatırlanamayan bazı detayları daha iyi hatırlamak için telefon görüşmeleri yapmak veya evlerine gidip kişisel

arşivlerine bakmak yönünde girişimlerde bulunmaları, hatırlamayı bilinçli ve istekli bir faaliyet olarak yürüttüklerini işaret etmesi bakımından önemli bir gösterge olmuştur.

Yaşlı insanların görüşmelerde sarf ettikleri bazı cümlelerde hatırlamaya yönelik arzuları ve unutmaya karşı olan direnişleri belirgin biçimde gözükmiştir. Katılımcı-1'in kurduğu *“Yaş itibarıyla aklımda kalmıyor okuduklarım ama tarihi severim, tarihi anlatanları dinlemeyi de çok severim. Ama hepsi aklımda kalmaz. İsterim ki teypte kayıtlı gibi beynimde kayıtlı olsun tarih”* cümlesi hem o esnada sözlerinin kayıt altına alınıyor olması hem deneyimlerini aktarmaktan hoşnut olduğunu görüşme esnasında sık sık belirtmesi hem de unutmaya karşı zihinsel direnişini göstermesi bakımından ilgi çekici bir anekdot olarak öne çıkmıştır.

4.1.2. Anımsatıcı Tohumlar: Sözlü Tarihçinin Rolü

Sözlü tarih görüşmelerinde odak noktasının katılımcıların yaşam öykülerinden bahsedilmesi ve araştırmacının belirlediği temalar dâhilinde ürettiği soruların cevaplanması olduğu açıktır. Bu da diyalogun büyük kısmının geçmiş dönemler üzerine gerçekleştirileceği anlamına gelir. Görüşülen kişilerin yaşlı insanlar olması da üzerinden uzun yıllar geçmiş olan anıların hatırlanarak derli toplu biçimde aktarılmasını zorlaştıracı bir etki yaratmaktadır. Araştırma için yeterli veri toplanabilmesi de sözlü tarih görüşmelerinin verimli bir şekilde yapılabilmesiyle mümkündür. Bu noktada, görüşmede yalnızca katılımcıların anlatacaklarına bel bağlanmadığı ve verinin katılımcı ile sözlü tarihçi tarafından birlikte oluşturulduğu göz önüne alındığında, sözlü tarihçiye görüşmenin veriminin artması için önemli görev ve sorumluluklar düştüğü açıktır. Katılımcıların geçmiş günleri ve o günlerdeki hislerini bugünkü düşünceleriyle rahatça yorumlayabilmeleri için araştırmacı uygun anlarda devreye girmeli, hatırlama çabalarına katkı sunmalıdır.

Toplumsal çerçevelerin bireylerin hatıralarını şekillendirdiğinden ve sonradan hatırlamalarını sağladığından şüphe duyulmamakla beraber, hatırlama eylemini gerçekleştirenin yine bireyler olduğunu (Olick, 2014, s.186) unutmamak gerekir. Sözlü tarih görüşmelerinin bireylerle yapıldığı düşünüldüğünde, bireylerin o esnada yalnız olduklarının, sözlü tarihçiyle baş başa olduklarının farkındalığını taşımak gerekir. Bu aşamada Halbwachs'a atıfla “anımsatıcı tohumlar” ekmenin, katılımcıların

hatırlayabilmelerini kolaylaştıran doğrudan etkilerinden bahsedilebilir. Kızıltoprak'taki lokali ziyaretim sonrası notlarıma iliştirdiğim cümleler, sözlü tarihçi olarak hatırlatıcı rolümü daha kuvvetli şekilde hissetmeye başladığımı ortaya koyan önemli bir dönemeci işaret ediyordu:

Anımsatıcı tohumlar etkili olabiliyor. Cer atölyelerinin planını, kuş bakışı fotoğrafları ve çeşitli belgeleri tıkağları anlarda göstermem, zihinlerinin daha iyi çalışmasını sağlayabiliyor, birçok şeyi ardı ardına hatırlayabiliyorlar. Mekânları görselleştirmek belleklerini harekete geçirebiliyor. Sözlü tarihinin görüşmedeki aktif rolünün önemini daha iyi görmüş oldum. (23.08.2024).

Notlardan anlaşılacağı üzere sözlü tarih görüşmelerinde yanımda Yedikule'ye ve cer atölyelerine ilişkin çok sayıda görseli basılı olarak bulundurdum. Eski tarihli haritaların alanı gösteren paftaları, cer atölyelerinin 1980'li yıllarda aktif olduğu dönemde havadan çekilmiş fotoğraflar, atölye kompleksinin planı vb. görselleri görüşmenin akışına göre bazen kendi inisiyatifimle bazen ise katılımcıların talebi üzerine kendilerine birçok kez gösterdim ve görseller üzerinde birçok detayı katılımcılarla detaylıca konuştuk. Görseller, katılımcıların emin olamadıkları birçok detayı hatırlamalarını sağlayabildiği gibi unuttuklarını sandıkları bazı detayları da akıllarına getirdi. Katılımcılar gerektiğinde görsellerin üzerinde kalemle işaretlemeler yapmış, konumları muallakta kalmış bazı mekânların yerini net bir şekilde tespit edebilmemi sağlamışlardır. Ayrıca hangi mekânda ne tip yaşanmışlıkları olduğunu daha derli toplu bir şekilde anlatabilmişlerdir.

Sözlü tarih görüşmelerinde araştırmacı olarak, araştırmamda kullanabileceğim verileri oluşturma dışında katılımcılara da çeşitli açılardan katkı sunabilmek, araştırma öncesinde öngördüğüm bir durum değildi. Katılımcılara diğer katılımcılardan veya iletişimde olduğum demiryolcu camiası ve Yedikule semti içindeki diğer insanlardan bahsettiğimde, onlardan sayemde haber almış olmalarını, bundan mutluluk duymalarını belirtmeleri saha notlarıma da sirayet etmiştir:

Bugün internet üzerinden görüntülü konuştuğum katılımcıya önceki görüşmelerimdeki bir kişiden bahsettiğimde, bu kişinin kendisinden 14 yaş büyük olan ve kendisine Çırak Okulu'nda hocalık yapmış biri olduğunu, yaşadığını bu sayede öğrendiğini ve sevindiğini söyledi. Bu durum birkaç kez yaşandı. Onları,

belki varlıklarını unuttukları, belki istemedenden de olsa koştukları kişilerin varlığından haberdar edebilmek karşılıklı bir mutluluk yaratıyor. (28.08.2024).

Amaçlı örneklem ile yola çıkıp kartopu örneklemin sınırlarına da girmiş oluşum ise benzer şekilde iletişim köprülerinin kurulmasını sağladı, onlara sıkı olmayan bazı dostluk bağlarını yeniden hatırlatmış olmam sonucunu doğurdu ve saha notlarımda kendisine yer buldu:

Amaçlı örneklem ile yola çıktıysam da kartopu örneklemin olanaklarından da faydalanmaktayım. Görüştüğüm kişiler bazen isteğimle bazen de kendi teklifleriyle beni başka insanlarla tanıştırtıyorlar. Yanımda telefonla sorma veya sonradan mesaj atma şeklinde, kendileriyle benzer profildeki katılımcılarla iletişim kuruyorlar. Benim vasıtam, vesilem ile iletişim kurmuş, bağlarını tazelemiş ve sıkılaştırmış oluyorlar. (28.08.2024).

Teze entegre ettiğim ve kayda aldığım görüşmelerin 7 tanesini tamamladıktan ve analiz ettikten sonra birkaç aylık bir ara verip sonrasında sahaya dönmem ve 13 görüşmeyi yapmam, bu iki görüşme dönemi arasındaki farklılıkları da net şekilde görebilmemi sağladı. İlk 7 görüşme ve sonrasındaki süreçte alternatif ve spontane görüşmelerle, literatür taramamı derinleştirmemle, internet ve kütüphane arşivlerini yeniden incelememle birlikte konuma ilişkin hâkimiyetim artış gösterdi. Böylelikle hatırlatıcılık misyonum daha verimli hâle gelmiş oldu ve bu durum sonraki 13 görüşmeme, akabinde de saha notlarıma yansdı:

5,5 ay aradan sonra ilk görüşme. İlk 7 görüşmede öğrendiklerimin ve tamamladığım literatür taramasının etkisini net şekilde gözlemledim. 8 numaralı katılımcı bazı sorularımı ilk aşamada anlamadığında veya ben doğru soruları soramadığımda, önceki görüşmelerde aldığım bazı cevapları ve kendi bilgilerimi iletmem, katılımcının tam olarak neleri kastettiğimi anlamasını sağladı, bir anlamda çağrışımlar söz konusu oldu. Bu durum birkaç kez tekrarlandı. Katılımcının zihni hareketlendikçe görüşme esnasındaki hevesi ve enerjisi de gözle görülür biçimde arttı. (22.08.2024).

Sözlü tarihçilerin, araştırdıkları konu ile ilgili terminolojiye hâkim olmalarının karşılıklı saygı ve güven ortamını sağlama konusunda faydası olduğu bilinir (Thompson,

1999, s.175). Bu konuyla alakalı olarak katılımcıların tıkanıklıkları noktalarda devreye girip hatırlamak istedikleri detaylara katkı sunmam, saha notlarımın önemli başlıklarından idi:

Bir detayı hatırlayamadıkları ve “dilimin ucunda” dedikleri anda kastettikleri şeyi anlayıp onlara söylemem, cümlelerini tamamlamam, konuya hâkim ve vâkıf oluşumu gösterdi onlara. Bir şeyleri bildiğimi görmek bana yaklaşımlarını belirgin biçimde etkiledi. Hem bana olan güvenlerinin arttığını hissettim hem de aktaracakları detayı eksiksiz olarak aktarabilmiş olmak onları mutlu etti. (03.09.2024).

Sözlü tarih görüşmelerinde katılımcılara belli aşamalarda yardım etmenin ve hatırlatıcı misyonunu sürdürmenin yanı sıra belli bir mesafeyi korumanın gerektiği de açıktır. Kümbetoğlu (2017, s.48), nitel araştırmacıların sosyal dünyanın karmaşık, değişken, esnek, çatışma ve çelişkileri barındıran yapısını anlama çabası güderken değerden bağımsız, bütünüyle tarafsız bilgi toplayıcı rolünü reddettiklerini belirtir. Buna göre araştırmacılar, araştırma probleminin seçiminden, yöntem ve çözümlemeye kadar her aşamada belirli bir tercih, bir pozisyon içindedirler. Bu konum, onların değerleri ve norm kabul ettikleri ilkeleri doğrultusunda gerçekleşir, bu nedenle de değer yüklüdürler. Nitel araştırmacının bu profili, nitel araştırma dâhilindeki görüşmelerin şematik bir düzende, çerçevesi başından sonuna kadar belli olan, hissiyatın işin içine katılmadığı bir yapıda olmasına bir anlamda engel teşkil etmektedir. Ancak bu hissiyatları da kontrol altında tutmak gerektiği, kendi görüşmelerimde sık sık aklımda belirmiştir:

Yaşlı insanların çevreleri zamanla çok daralıyor. Görüştükleri, haberleştikleri insan sayısı günden güne azalıyor. Ben yaşam öykülerini de dinlediğim bu görüşmelerde ister istemez bir bağ kuruyorum. Zaten literatürde bunun normal olduğu da yazılıyordu. Ancak yine de dengeyi koruma düşüncesi de hep aklımda. Görüşecekleri, haberleşecekleri insan sayısını arttırıyorum varlığımın doğal olarak, buna engel olmak mümkün değil, şart da değil. Tez bitene kadar belli oranda resmiyet gerekli ama yine de. Denge korunmalı. (10.10.2024).

Sözlü tarihçi kimliğimle görüşmelere henüz başlamışken, temas kurduğum birçok insanın araştırma konuma yönelik memnuniyetlerini ve heyecanlarını belirtmiş

olmaları, görüştüğüm ilk kişiden sonra kişiye kadar hepsinin çalışmamı önemseydiğini belirtmeleri, araştırma sürecimde hissettiğim sorumluluk duygusunu had safhada tutmuş ve saha notlarıma da etki etmiştir:

Deneyimlerinin, anılarının, görüşlerinin, yaşamlarının bir kesitinin somut kılınacak olması, yayına dönüşecek olması, geleceğe aktarılacak olması bariz şekilde hoşlarına gidiyor. Görüşmelere bu şekilde daha da çok anlam yüklüyorlar. Bu da üzerimdeki sorumluluğu arttırıyor. (06.12.2023).

Katılımcı-1'in görüşme sürerken araya girip söylediği cümle ise kısmen farkında olduğum, ancak bu şekilde tariflemeyi o ana kadar beceremediğim ve araştırmamın henüz başında beni motive eden bir etki yaratmış, sorumluluğumu arttırmış, rolümün farkına daha iyi varmamı sağlamıştı: *"Siz tarihin dokusunu biraz canlandırılıyorsunuz gibi geldi araştırmalarınızla. Bu bir tazelenme oluyor. Güzel bir şey yapıyorsunuz. Gün yüzüne çıkarmış oluyorsunuz"*.

Son sıradaki görüşmelerden birinin başında, Katılımcı-18'in *"Artık yaşlandık, aklımıza gelmiyor"* cümlesini kurmasının hemen sonrasında, yukarıda tariflediğim şekilde birçok detayı hatırlayarak tarafıma aktarması da araştırmacının hatırlama süreçlerinde rolü ve payını ortaya koyması ve yaşlılık konusunda tezde yeni bir pencere açmama vesile olması bakımından unutamadığım detaylardan olmuştur.

4.1.3. Unutulanı Hatırlamak, Yaşlanırken Canlanmak

Görüşmeleri yaptığım demiryolcuların ve Yedikule sakinlerinin büyük oranda WHO'nun (Dünya Sağlık Örgütü) 65 yaş üstü olarak belirlediği yaşlı insanlardan (Ceylan ve diğerleri, 2015, s.36) oluşması, sözlü tarihin yaşlı insanlara verdiği önem ve ilgili literatürde tekniğin bu bakımdan hassasiyetle ve sorumluluk yüklü olarak kullanılması gerektiği yönündeki telkinler, görüşmelerin öncesi, sırası ve sonrasındaki süreçlerde katılımcılara yönelik titiz davranışlar sergilemem gerektiğini söylüyordu. Önceki araştırmalarımda yaşlılık sosyolojisinin alanına belli oranda girmiş olmam, yaşlı insanlara yalnızca yaşlarından ötürü bir ön yargı geliştirilmesi ve negatif ayrımcılık yapılması, sosyal dışlanmaya bırakılmalarını ifade eden yaş ayrımcılığı (ageism)

olgusunun (Kurtkapan, 2018, s.29) farkındalığını taşımam sebebiyle onlara olanca dikkatimle yaklaştım.

Thompson (1999, s.103), yaşlılık döneminde ortaya çıkan, hatırlama arzusunda ani bir patlamadan ve açık sözlülükten bahseder. Kendi görüşmelerimdeki tespitim ise bu arzunun mevcudiyetini doğrulamakla birlikte onları hatırlamaya yöneltecek faktörlerin eksikliği üzerine olmuştur:

«Yaşlandık artık, unutuyoruz» cümlesini duydum. Bu minvalde birçok şey söylendi bana görüşmelerde. Ancak görüşme detaylandıkça ve uzadıkça birçok şeyi hatırladıklarını da görüyorum. Dolayısıyla bir şeyleri unutmalarının ana sebebi olarak yaşlanmayı görüyor olsalar da unuttukları şeylerden bahsetmemeleri, bahsedilecek ortamlarda yer almamaları da çok önemli bir sebep belli ki. O detayların üzerine eğilince, yakınlarında dolaşınca gayet de hatırlayabiliyorlar. Konuşmak, konuşmalarını sağlamak, zihinlerini taze tutmak önemli. Yakınları, sosyal kalmalarını sağlayacak projeler üretilmesi? (23.09.2024).

Yaşlı insanların sıkıntılarının farkına sözlü tarih görüşmeleri yardımıyla daha güçlü bir şekilde varmış olmam, görüşmelerde ister istemez onların başka sıkıntılarına da vâkıf olmamı sağladı. Tezin sonraki bölümlerinde bahsedildiği üzere Yedikule başta olmak üzere yaşadıkları semtlerde vakit geçirebilecekleri, misafir ağırlayabilecekleri kamusal mekânların eksikliği, görüşmelerde bahsedilen unsurlardan olmuştur.

İnsanlar, yaşları ne olursa olsun diğer insanlarla bir arada olma eğilimindedir; zira insan sosyal bir varlıktır (Özkurt, 2020, s.232). Yaşlı insanlar da mümkünse hayatın içinde, değilse yamacında, katılmasa da izleyerek var olmak istemektedirler (Salur, 2019, s.43). Ancak saha notlarıma da yansıdığı üzere bu durum günümüzde yaşlılar adına hayli zorluk yaratmaktadır:

Yaşlı insanların vakit geçirdikleri mekânlar nicelik ve nitelik olarak çok yetersiz. Kahveler kalabalık olsa da masa oyunları (iskambil, okey vs.) oynamayanlar ve sigara içmeyenler buralarda bulunmak istemez. Yerel yönetimlerin yaşlılara yönelik kurguladıkları mekânlar yetersiz. Emekli maaşlarının az olduğunu söylemişlerdi, kafelerde restoranlarda vakit geçirmeleri imkânsız.(18.09.2024).

Yaşlı insanların, engelli insanlarla birlikte çatışma yeteneği en az grup olarak tanımlanmaları, olumsuz yaşam koşullarına rağmen seslerini toplumda işitilecek düzeyde yükseltmemeleri (Tufan, 2014, s.60), sorunlarının görmezden gelinmesini sağlayan başlıca unsur olarak gözükmemektedir. Bununla beraber, yaşlı insanlara kategorik ve türdeş bir grup olarak bakmamak, onları kentli ve birbirinden farklı özellikleri, talepleri, yaşamları, aileleri olan bir toplumsallık olarak değerlendirmek gerektiği (Şentürk, 2019, s.66) de ortadadır. Örneğin, yaşlı bireylerin, kendilerine ait kurgulanacak mekânlarda meslek gruplarına yönelik de bir kapsayıcılık talep ettikleri, kendi meslek gruplarından insanlarla bir araya geldiklerinde onlarla rahatlıkla sohbet edebileceklerini söylemeleri (Şentürk ve Altan, 2015, s.273), yaşlılık araştırmalarında ulaşılmış sonuçlardan biridir.

Yaşlı insanların sorunları bir hayli çeşitlenmekle birlikte, araştırmamın kapsamı ve sınırları gereği birçoğuna değinememekteyim. Ancak kendi araştırmama ilişkin etik ve ahlaki sorumluluklarımı hatırlatması açısından katılımcılardan birinin, araştırmamla benzerlikleri olan bir kamu kurumu projesine ilişkin şikayeti, yaşlı insanların beklenti ve hassasiyetlerini göstermesi bakımından kayda değer ve yol gösterici bir nokta olarak belleğime kazınmıştır:

Bugün görüştüğüm katılımcı, kendisiyle video kaydı alarak sözlü tarih görüşmesi yapan bir belediyenin ilgili kaydı herhangi bir şekilde kendisine ulaştırmamasından yakındı. Video, yayın, broşür vs. hiçbir şekilde kendisine iletilen bir çıktının olmamasına üzülmüş. Tez bittiğinde tezimi görmek istediklerini belirtenler olmuştu ve benim de niyetim buydu, ancak durumu şu an daha iyi anladım. (09.09.2024).

4.1.4. Anıları Belleğe Perçinlemek: Eşyalar

Sözlü tarih görüşmelerimi yaptığım katılımcıların hatırlama arzuları ve çabaları yalnızca zihinsel bir mesaiden ileri gelmiyordu. Demiryolcuların demir yollarıyla ilgili, Yedikule sakinlerinin ise kendi hobileriyle alakalı birçok eşyayı, belgeyi, fotoğrafı özenle saklıyor olmaları, bunları tozlu raflarda uzun yıllar ellerine almadan değil de sık sık ulaşabilecekleri şekilde tutmaları, görüşmelerden bana kalan önemli detaylardandı. Çok iyi hatırladıkları günleri yâd etme amacıyla bunları incelemelerinin yanında tam olarak hatırlayamadıkları birtakım anıları ve detayları berrak bir şekilde akıllarına getirebilmek

için bunlara bakarak yardım da alıyorlardı. Bu da araştırmamda bellek ve eşya ilişkisine küçük bir başlık açmak gerektiğini gösteriyordu.

Bellek ve eşya ilişkisini irdeleyen Bilgin (2013, s.100-104), eşyaların, en azından psikolojik yatırımlarımızın konusu olanların, istikrarlı bir benlik kavramına sahip olmamızı sağlayan temel kaynak olduğunu, “benliğimizin uzantıları” olarak ifade edildiklerini, eşyalarımızın sürekliliğinde kendi sürekliliğimizi göreceğimizi dile getirmiştir. Buna göre eşyalar, sosyal statümüzün, grup aidiyetimizin, benlik sunumumuzun işaretleri ve vasıtaları olmalarının yanı sıra bizi geçmişe bağlarlar; kimlik duygumuza bir derinlik ve meşruiyet kazandırır. Böylelikle kişisel ve kolektif kimliğimizin inşasının önemli bir ayağını oluştururlar. Yazara göre eşyalar, insan bütünlüğünü sağlar, zamanı ve mekânı betimlerler. Yarattıkları geçmişe ve bugüne aidiyet duygusu, zihinsel zenginliği ve rahatlığı artırır. Daha da önemlisi, sürekli içine sızılabilen, istenildiğinde dışına çıkılabilen bir geçmiş algısı yaratır, anlamını ise “şimdi”den, içinde bulunulan andan kazanır. Eşyalar, “gelecek”te bir geçmiş kurgulamanın araçlarından biridir. Aynı zamanda kişisel benlik tasarımının geleceğe miras kalması umulan, insanın kendi geçmişini anlatı hâline getirirken koruduğu ve anlatısının bütünlüğünü sağlayan unsurdur. Bellek ile doğrudan ilişkisinde ise eşya, bellek senkronizasyonunu da sağlar.

Sözlü tarih görüşmelerindeki yegâne veri tipinin katılımcılarla oluşturulan sözlü verileri içermediği, fotoğraflar, belgeler, objeler gibi birçok unsurun da görüşmeyi zenginleştiren ve yeni ufuklar açan bir nitelik taşıdığı bilinir. Kendi görüşmelerimde de genellikle sorularına ve ricalarına gerek olmadan katılımcılar ellerindeki demir yolları ile alakalı objeleri ve fotoğraflarını bana gösterebileceklerini belirtmişler, aynı zamanda bu objeler, akıllarına birçok anı ve hikâyenin gelmesini sağlamıştır. Aynı öneri ve jestler sözlü tarih kapsamına girmeyen görüşmelerimde de gerçekleşmiş, insanlar hatıralarını bazen fotoğraflar, bazen eşyalar, bazen çeşitli belgeler olarak sunmuşlardır. Örneğin, demiryolcuların en çok bahsettiği eşyalardan biri, eski dönemde çok sayıda demiryolcuya emeklilik hatırası vb. vesilelerle hediye edilen Serkisof marka köstekli saattir (Görsel 42). Demiryolcuların, emeklerinin karşılığı olarak addettikleri bu saatin hem estetik görünüşü hem de manevi değeri demiryolcuların nazarında hayli önemlidir.

Görsel 42: Serkisof marka köstekli saat.

Kaynak: Halil Baba arşivi.

Sahada tanıştığım bazı kişilerin, sahip oldukları çeşitli obje ve fotoğraflar yanlarında olmadığından dolayı beni evlerine davet etmeleri, hem görüşmelerin birkaç aşamadan oluştuğunu göstermesi hem de eşyalarının yaşam öykülerinde tuttuğu yeri ortaya koyması bakımından hayli önemli olmuştur. Tarihsel değeri olan simge lokomotif ve vagonların maketleri, kitapçıklar, takdirnameler gibi birçok obje, tarafıma sunulanlar ve gösterilenler arasındadır (Görsel 43).

Görsel 43: Tren maketi.

Katılımcılardan birinin, demir yollarında çalışırken bizzat yaptıkları takım çantasını örneklemesi başlığın önemli detaylarından biri olmuş, insanların eşyalarına,

özellikle de mesleki anlamda hatıraları bulunan eşyalarına verdikleri önemi bir bakıma kanıtlamıştır:

Demir yollarında Çırak Okulu mezunları bir takım yapardı kendine. Çekiç, tornavida... Biz staj görmüşüz çünkü; demir nasıl dövülür, tavlanır, suyu verilir, sertleştirilir, yumuşatılır, biliyoruz. Tornaavidamızı, keskimizi, çekicimizi, burcumuzu yapmışız. ... Evde takım çantam var; çekiç, tornavida... Tahta saplarını dahi tornada yapmışız. ... Üstünde senesi yazıyor, 1975. Hâlâ kullanıyorum. Ustalar geliyor eve, kullanıyor, “Ağabey bu nasıl bir şey, bunu bana sat” diyor. Hatıra bu, değeri var.

Katılımcıların eşyalarına verdikleri öneme ve eşya ile bellek ilişkisine yönelik olarak Katılımcı-1’in görüşmenin bir noktasında spontane şekilde söyledikleri, eşyaların hatırlama ve hatırlanma kavramları ile bağını açık biçimde ortaya koymuş, görüşmelerin önemli detaylarından biri olmuştur:

Ben mesela müzikseverim, Türk müziğinin hayranıyım. Eski plaklarımı ve kasetlerimi muhafaza ederim. Torunlarıma hep derim, beni yaşatmak istiyorsanız, plaklarımı ve kasetlerimi muhafaza edip zaman içerisinde dinleyin. Plakçalarım var, kasetçalarım var. Hatta tamirat ihtiyacı olanı bile muhafaza ediyorum, atmıyorum, belki bir gün gelir tamir ederler, faaliyete geçirirler.

Sözlü tarihte eşyaların önemini belki de en net şekilde gösteren unsur ise fotoğraflardır. Fotoğrafların basılı olarak yaygın bir şekilde muhafaza edildiği 1970’ler, 1980’ler, 1990’lar gibi dönemlerde Yedikule Cer Atölyeleri’nde ve atölye işçilerinin çeşitli faaliyetlerinde çekilen fotoğraflar, katılımcıların bir kısmının arşivinde itinayla saklanmaktadır. Bazı katılımcıların görüşmelere bazen ricam üzerine bazen ise kendi inisiyatifleriyle fotoğraflar da getirmeleri, görüşmeleri zenginleştirmiştir. Neyzi (2013, s.49), kendi araştırmalarının birinde sözlü tarih görüşmesi yaptığı kişinin kendisine çok eski tarihli günlüğünü göstermesinden bahsederek bu durumu, “Yaşanmış bir olayın ileri bir dönemdeki anlatısına eşlik edecek tarihsel bir belgenin varlığı, hiç şüphesiz sözlü tarihçinin rüyasının gerçekleşmesi demektir!” şeklinde tarif etmiştir.

Görüşmeler esnasında tarafıma Yedikule Cer Atölyeleri’nde baştan aşağı yenilenerek kullanıma hazır hâle getirilmiş bir vagonun resminin (Görsel 44) iletilmesi de benzer bir şekilde gerçekleşmiştir.

Görsel 44: Yedikule Cer Atölyeleri'nde yenilenen bir vagon.
Kaynak: İsmet Ahmet Alpar arşivi.

Görsel 45'te izlenebileceği üzere Yedikule'deki demiryolcuların atölye dışında ancak demiryolcu kimliğiyle sürdürdükleri sosyal hayatları da hayli aktif geçmiştir. O günlerden kalan fotoğraflar da kişisel arşivlerinde özenle saklanmakta olup saha araştırmasının görsel gücünü arttırmışlardır.

Görsel 45: Yedikule Demirspor futbol takımı bir maç öncesi Karagümrük'teki Vefa Stadı'nda.
Kaynak: Ragıp Kılıç arşivi.

Görüldüğü gibi fotoğraflar, yaşlı insanların ve özelde sözlü tarih katılımcılarının eşyaları arasında önemli yer tutmaktadır. Hatırladıklarında fotoğraflara yöneldikleri gibi hatırlama güçlüğü çektiklerinde de bu kez ters yönlü bir itki ile yine fotoğraflara yönelmekte, onları kişisel hayat anlatılarının önemli parçalarından olarak görmektedirler.

4.1.5. Demiryolcuların Buluşma Pratikleri

Demiryolcuların genel olarak sıkı bağlarla birbirlerine bağlı oldukları, bu bağlılığı daha ziyade ileri yaştaki demiryolcuların taşıdığı, sık sık bir araya geldikleri,

içlerindeki bazı grupların ise bunu bir ritüele dönüştürdükleri bilinir. Geçmişte yoğun bir sendikal faaliyet göstermiş olmalarının da etkisiyle organizasyon ve etkinlik anlamında atak oldukları bilinen demiryolcuların önemli kısmı ülkenin dört bir yanında demir yolu temalı veya bağımsız mekânlarda bir araya gelerek dostluk bağlarını pekiştirmekte, sosyalleşmekte, anılarını tazelemekte, kültürlerini yaşatmaya çalışmaktadırlar. Araştırmam dâhilinde demiryolcuların buluştukları demir yolu temalı mekânlarda sık bulunarak ve belirli periyotlarda gerçekleştirdikleri kimi buluşmalara katılarak bu pratikleri yerinde gözlemlene şansı buldum.

Grupların genelde, yalnızca bir şehrin, bir evin veya bir apartman dairesinin sınırları içerisinde üyelerinin sürekli yan yana bulunmasıyla meydana gelmediği (Halbwachs, 2021, s.172) gerçeğinden hareketle demiryolcuları, üyelerinin ülkenin çeşitli coğrafyalarına dağıldığı, ancak sıkı bağlara sahip bir grup olarak niteleyebiliriz. Bireysel belleğin bir kişide, iletişim süreçlerine katıldığı ölçüde oluştuğu, bunun ise aileden dinî ve ulusal topluluklara kadar çeşitli sosyal gruplara dâhil olunmasıyla gerçekleştiği, bu nedenle de bireyin hatırlama ediminde bireysel psikolojiden çok, dâhil olduğu grupların bilincinin etkili olduğu kanısı söz konusudur (Sancar, 2016, s.42). Toplumsal bellek kavramı da bu bakımdan bellek ile grupların birbirlerine bağlanmasına dayanır; grupların hatırlamasının ve kimliklerinin ayrılmaz biçimde bağlı olduğunu ortaya koyar (Assmann, 2015, s.54). Bundan hareketle alt toplumsal grupların özgünlükleri ve kurumları göz önüne alındığında, her birinin kendi kültürüne sahip olduğu, bir toplumun kültürel inşasına birlikte katkıda bulundukları söylenebilir. Bu grupların kurumsallaşmaları için de her grubun kendi yaşam biçimini destekleyen özel binalara ve mekânlara ihtiyaçları vardır (Özaloğlu, 2017, s.17). Bu noktada da akla Halbwachs'ın, grupların kendi mekânlarından ayrı düşseler dahi birlikteliklerini, kutsal mekânlarını sembolik olarak yeniden üreterek canlandırdıkları yönündeki tespiti (Assmann, 2015, s.47) gelir.

Demiryolcuların emekli olanlarının periyodik buluşmalarından iki tanesine bizzat katılıp gözlem yapmak, çok sayıda demiryolcu ile tanışmak, onlara araştırmamdan bahsetmek ve konunun ilgilerini çektiğini görmek, birbirleriyle diyaloglarına şahit olmak, araştırma sürecimin unutulmaz detayları arasında yerini almıştı. Geçmişte merkezi Yedikule'de bulunan, ancak 35-40 yıl önce Halkalı'ya taşınan Demirspor'un

bugünkü kulüp merkezi olan yapıda yaz mevsimi haricinde her ay gerçekleştirilen bu buluşmalara artık İstanbul'da yaşamayan çok sayıda insanın katılmasını, çalışma hayatlarının bir bölümünü Yedikule Cer Atölyeleri'nde geçirmiş olanların çokluğunu, meslektaşları ve arkadaşlarıyla bir arada olmaktan duydukları mutluluğu yerinde gözlemleyebilmek önemliydi. Bu buluşmalar ile ilgili olarak Katılımcı-6'nın cümlesi önemlidir: *“Ben Beylikdüzü'nden katılıyorum. Çerkezköy'den, Tekirdağ'dan gelen var. Bugünü dört gözle bekleyen insanlar var burada”*. Katılımcı-5 de benzer şekilde ifadeler kullanmış, ek olarak bu buluşmalarla demir yolu kültürünü de yaşıyor olduklarını vurgulamıştır: *“Aradan yıllar geçmiş, emekli olmuşuz, geliyoruz burada toplanıyoruz. Bu bir katkıdır, yaşatmadır. Kim bir şey olsa alo dese yanında oluruz. Hastalıklarda cenazelerde de bir aradayız”*. Katılımcı-11 de periyodik buluşmaların içeriğinden ve buluşmaya intikalde dahi demiryolcuların birbirlerine yardımcı olduğundan bahsetmiştir:

Demirspor'da her Ramazan'da iftar verimiz, ölmüşlerimize dua da okuturuz. Hep anıyoruz, yok etmemeye çalışıyoruz. Gelemeyecekleri, yaşlı olanları alırsız götürürüz. ... Hiçbir zaman kopmuyoruz. Oraya gittin mi zaten orada konuşulan anılar yeter insana.

Demiryolcular da birçok meslek grubundaki gibi doğal olarak siyasi görüşleri, hayat görüşleri, tarzları, üslupları farklılık arz eden insanlardan oluşuyor. Ancak, odak demir yolu olduğunda, demiryolcu kimliğiyle buluşmalara katıldıklarında, farklılıklarını bir kenara bıraktıklarını bizzat yerinde gözlemlemek, baskın kimliğin her daim demiryolcu kimliği olduğunu görmek ilgi çekici bir durumdu. Katılımcı-5, buluşmaların demiryolcular nazarındaki önemine ve söz konusu kimlik meselesine ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır:

Buraya gelen arkadaşlar içerisinde her türlü görüşten insan var; sosyal görüş, siyasal görüş, dünyaya bakışı farklı insanlar var. Ama demir yollarından aldığımız kültür çok güçlü bizim. Solcu, komünist, faşist gibi ayrımlar geçmişte vardı ama onlar bitti artık, demiryolculuk öne çıktı.

Demiryolcu buluşmalarının organizasyon sürecinde başı çeken ve aynı aktifliği Facebook üzerindeki demiryolcu gruplarında da gösteren Katılımcı-6, söz konusu gruplarda bazı zamanlarda siyasete girilmesine karşı gösterdiği reaksiyondan bahsetmiş

ve demiryolcu kimliğinin her zaman önde olduğunu vurgulamıştır: “9 sene oldu demir yolu gruplarını kuralı. Siyaset sokmuyorum. CHP’yi AKP’yi HDP’yi MHP’yi tutan var, neden birbirimizi kıralım. Ben çok insanı attım o gruplardan”.

Buluşmalarda demiryolcular arasındaki hoşgörü ve sükûnetle alakalı Katılımcı-5’in cümlesi ilgi çekicidir: “Hayatın temposu emekli olduktan sonra azalınca, olgunluk da artınca, buradaki beşerî ilişkiler daha da güçleniyor”. Katılımcı-7 de demiryolcuların bir araya geldiklerinde baskın kimliğin demiryolculuk olduğunu bir anlamda doğrulamış, konuların genelde demir yolu olduğu minvalinde konuşmuştur: “Demir yollarındaki arkadaşlarla bir araya gelip otursanız konu %80-90 demir yoludur, bu hep böyledir”. Buluşmanın bir bölümünde mekânın üst katında görüştüğüm Katılımcı-6 da buluşma ortamını anlatmış, konuşmaların genelde eskiyi yâd etmekten oluştuğunu söylemiştir:

Hepsi sevdiğim insanlar, onları ayda bir kere görmek mutluluk veriyor. Şimdi aşağı in, muhakkak eskilerden bir şeyler anlatılıyordur. ... Ortak bir şeylerimiz muhakkak var yani. Düşünsene, 25-30 sene aynı yerde çalışıyorsun, bir ortak şeyin olmaz mı, trende kalmışlığın var, dışarıda karda kalmışlığın var, trenin üstünde motor değiştirmişliğın var, ortak muhakkak bir yönümüz var. O yüzden buluştuğumuzda genelde eskiyi yâd ederiz.

Demiryolcu buluşmalarına gelenlerin sayısının günden güne azalması ise buluşmaya gelenlerin sıklıkla bahsettiği bir durumdur. Aynı durumdan, periyodik bir buluşma dışında ziyaret ettiğim bir demir yolu dernek binasında Katılımcı-9 da bahsetmiş, bunun nedenlerini kendince açıklamıştır:

Her sene bizim demir yolları emeklileri derneğinin kuruluşu 27 Aralık, bu tarihte burada toplantı yaparız, herkesi çağırırız, emekliyi çalışanı; 5-6 senedir 25 kişi ya var ya yok. Eskiden burada, 10 sene önce filan ta Kapıkule’den, Edirne’den, Ankara’dan, Eskişehir’den elemanlar gelirdi. Kuruluş burada, genel merkezimiz burası. Demiryolcu işçi, memur, emekli, kuruluş yıl dönümünde hepsi ailesiyle gelir. Gençler hiç yok.

Demiryolcu buluşmalarına gelenlerin sayısının azalmasının ana sebebi ise doğal olarak vefat eden insanların olmasıdır. Bunun farkında olan ve en sık toplanma biçimlerinden birinin de cenazeler olduğunu söyleyen demiryolcuların periyodik

buluşmalarında toplu fotoğraflar çektiler, fotoğraflarla yetinmeyerek video çektiler, herkesi tek tek kadraja almaları dikkat çekiciydi ve saha notlarıma da yansımıştı:

“Bu resimleri çekiyoruz ki arada eksiliyoruz boyuna”. Buluşmada çektiği videoda herkesi tek tek kadraja alan demiryolcu büyüğüm en sonunda toplu bir fotoğraf çekilmesine de ön ayak oldu ve bu cümleyi kullandı. Eksildiklerinin farkında olmalarına, anı biriktirme çabalarına, buluşmalarını ölümsüzleştirme gayretlerine, kimseyi unutmak istememelerine tanık olmak özeldi. Bu ayki fotoğraflarına beni de dâhil ettiler. (03.01.2024).

Katıldığım buluşmaların gerçekleştiği mekân olan Demirspor kulüp merkezi, Yedikule Cer Atölyeleri’nde çalışmış olan demiryolcuların önemli kısmının gençlik dönemlerinde çeşitli branşlarda formalarını terlettikleri Demirspor’a ait bir mekân olsa da buluşmaların Yedikule’de yapılmasını istediklerini belirten insanlar da olmuştur. Ancak Yedikule’de çok uzun yıllardır demiryolcuların öbekleştikleri bir mekân bulunmaması, olanların yok olması, Yedikule’de artık pek demiryolcu kalmaması, söz konusu hayalleri veya iç geçirmeleri gerçekliğin uzağına taşımaktadır. Katılımcı-5’in ifadeleri de bu minvaldedir:

Eskileri yâd ediyoruz. Yedikule dokusunu kaybetmemiş olsaydı isterdim buluşmaların orada yapılmasını. Ama artık orada oturan demiryolcu da pek kalmadı. Demiryolcular ağırlıkla Soğuksu, Kanarya, Halkalı, Küçükçekmece’de oturur.

Demiryolcuların bir araya gelişleri ve bunu periyodik olarak yapmaları, kuramsal çerçevede de değinilen “anma törenleri” ve “bedensel pratikler” bahsini akla getirir. Connerton (2019, s.13-14), toplumsal bellek diye bir şey varsa, anma töreni niteliği taşıyan etkinliklerde bulunabileceğini öne sürer. Törenselleştirilerek ortaya koyulan yineleme ve canlandırma araçları olarak görülebilecek ve toplumsal belleğin aktarma mekanizmasını işletebilme potansiyeli taşıyan bu eylemler, demiryolcuların buluşmalarıyla belli oranda örtüşmektedir. Ancak bu kavramları belki de en yakın şekilde karşılayan eylemlerden birini Katılımcı-14 aktarmış, demir yolu kültürünün birçok

detayının halk nezdindeki karşılığını, demir yolu ritüellerine olan teveccühü detaylı şekilde ifade etmiştir:

Mudanya'yı bilirsiniz, eskiden orada tren varmış, küçük bir dekovil hattı varmış, tren çalışıyormuş, ... Mudanya'daki savcı, hâkim, öğretmen, polis müdürü falan bunlar her ay şiir dinletisi yapıyorlarmış. O ayki konu da trenmiş. Genel müdürlüğü arıyorlar diyorlar ki bizim böyle bir etkinliğimiz var, bu ayki konumuz tren, bize TCDD olarak nasıl yardımcı olursunuz. ... Size dedim ben şey getireyim, bir sergi açalım, demir yolu sergisi, ben dedim zaten kondüktörüm, kıyafetim de var, trenlerde de o zaman karton biletler vardı yeşil, biletler deliniyordu, dedim eski biletlerden toplarım ben, gelirim, dinletiyeye katılanlara veririz, kapıdan girişte ben dururum, herkesin biletini kontrol ederek içeri alırsınız. O biletin bir geçerliliği yok aslında, zaten üstünde yazar, mesela Sirkeci, Pehlivan köyü, Çerkezköy, Kapıkule falan. Ben izin aldım bizim müdürlükten, trenlerde o biletleri toplamak da yasaktır çünkü. Yaklaşık 250-300 tane karton bilet topladım. Gittik, çok güzel de bir kültür salonları var, eski bir kiliseyi kültür merkezi yapmışlar. Girişinde çok güzel bir alan var, oraya bir demir yolu sergisi açtık, kendi malzemelerim de vardı. Şiir dinletisi başlayacak, hâlâ insanlar içeri girmiyor, sergiyi geziyorlar. İnsanlar bekliyor, ben kapıdayım, biletleri delerek içeri alıyorum, iki tane öğrenci verdiler yanıma, öğrenciler bilet veriyorlar insanlara, onlar da biletleri deldirip giriyorlar. Dinleti en az bir saat geç başladı, çünkü insanlar o hareketi görmek istediler. Hiçbir anlamı yok aslında, sadece bilete delik açıyoruz, ama trene binermiş gibi oldu. Çok güzel bir geceydi. Demir yolunun kent kültürüne katkısı dediniz ya. O gece herkes inanılmaz mutluydu. Gece 12'ye kadar sergiyi açık tuttuk. Dışarıdan insanlar geldiler gezdiler, çok hoş bir geceydi.

Çağın gereği olarak demiryolcu buluşmalarına ev sahipliği yapan en önemli mekânlardan biri, sosyal medya da denilen internet üzerindeki mecralardır. Saha görüşmelerinde temas kurduğum çoğu demiryolcu Facebook üzerinde meslekleriyle alakalı gruplarda yer aldıklarını, orada camiaya ilişkin güncel gelişmeleri takip ettiklerini, ölüm vb. haberleri oradan aldıklarını ifade etmişlerdir. Buna ek olarak Katılımcı-2'nin söylediği üzere bu gibi gruplarda sıfırdan kurulan birçok arkadaşlık da söz konusudur: "Facebook'ta çok demiryolcu arkadaş edindim. Diğer bölgelerde çalışmış veya kendi memleketimden demiryolcularla tanıştım".

Facebook'taki demir yolu temalı grupları, araştırmama katılabilecek uygun profilde insanlar aramak ve demir yolu kültürüne ilişkin bilgi seviyemi arttırmak için uzun süre boyunca ben de takip ettim ve orada anı paylaşımı, hatırlama pratikleri gibi açılardan çok verimli etkileşimlerin söz konusu olduğunu gördüm. Paylaşımlardaki yanlış bilgilerin düzeltilmesi, yapılan paylaşımlarla alakalı herkesin kendi hatıralarını aktarması, insanların söz konusu paylaşımlardaki yorumları görerek tanıdıkları insanlardan haber almaları gibi birçok detay, yüz yüze buluşmalar gerçekleştirilmiş gibi bir durum yaratıyordu. Bu durum bir anlamda bir toplumsal bellek inşası idi.

Sosyal medyaya adapte olamayan, yaşlarından ötürü demiryolcu buluşmalarına da sık katılamayan birçok demiryolcu ise meslektaşlarıyla iletişimlerini telefon yoluyla sürdürmektedir. Katılımcı-9'un bu bağlamda söyledikleri önemlidir: *"Mesela benim Çırak Okulu'ndan bir tane talebem var, Trakya'da sendika başkanı oldu, her bayramda arar, hocam ellerinden öperim der. Taş gibi olurum, bana doping olur"*. Buluşmalara başka kentlerde oturduklarından ötürü katılamayan demiryolcuların telefon, internet gibi kanalları kullansalar da yüz yüze görüşme özlemi çekmeleri de demiryolcu buluşmalarının camiada ne kadar önemsendiğini göstermesi bakımından kritiktir: *"İstanbul'a gelsem ilk önce göreceğim insanlar bizim çocuklar olacak. ... Çok özledim hepsini, hakikaten çok özledim. Görüşüyoruz, arıyoruz telefonla, konuşuyoruz ama yüz yüze görmek ayrı bir şey, sarılmak var, hissetmek var, karşılıklı konuşmak var"*.

Demiryolcu buluşmalarında en çok öne çıkan ve demiryolcuları birbirine en çok bağlayan pratiğin anılar olduğu söylenebilir. Belleklerdeki anıları tazelemek, başkasının unuttuğunu hatırlatmak, kendi unuttuğunu başkaları vasıtasıyla hatırlamak, kimliklerine olan bağlılıklarını kuvvetlendirmek, geçmişten günümüze bir köprü oluşturmak gibi motivasyonlar bu noktada önem arz etmektedir. Schacter'ın (2022, s.458) dile getirdiği gibi anılarımız, geçmiş konusunda hatırladıklarımızın, şimdiyle ilgili inandıklarımızın ve gelecekle ilgili hayal ettiklerimizin kırılğan, ancak güçlü ürünleridir.

4.1.6. Demiryolcu Belleğinde İntikal Mekanizması

Demiryolcu buluşmalarında, kendi aralarındaki sosyal medya bağlarında, çeşitli etkinlikler veya törenler vesilesiyle bir araya gelmelerinde, haber aktarımı ve organizasyon gibi konularda başı çeken figürler söz konusudur. Bu figürler topluluk

belleğinin kuvvetlenmesini sağladıkları gibi bu belleğin yaşaması, farkında olunması gibi hususlar için de çaba sarf etmektedir. Bu durum da akıllara tezin kuramsal çerçevesinde değindiğim kültürel bellek ve iletişimsel bellek kavramlarını, kavramlar arasındaki ayrılıkları getirir. Kültürel bellekte topluluk belleği, kuşaklar arasına yayılan, yüz yıllara uzanan uzun bir süreci kaplarken iletişimsel bellekte ise birkaç nesille sınırlı kalan, zaman anlamında sınırları az çok belli bir yapı söz konusudur. Demir yolu kültürü ise adetleri, terminolojisi, tarihsel hikâyeleri, mekânsal yayılımı ve daha birçok faktör nedeniyle kültürel belleğin alanına sızmaktadır. Saha araştırmamda da gözlemlediğim ve bir sonraki bölümde detaylandırıdığım üzere zayıflamakta olan bir kültür olduğundan, kuşaklar arası bir geçişin mümkün gözükmediği bir topluluk belleğinin söz konusu olmasından ötürü iletişimsel belleğin alanına girdiği de söylenebilir.

Her iki türlü bellek tipinde de topluluğun belleği, intikalini sağlayanlar tarafından sürekli kılınır. Bilgin'e (2013, s.30) göre toplumsal bellek, bireysel belleklerin sadık bir yansıması değildir; bireyselden toplumsala geçiş, geçmişin bazı yanlarını diğer yanları aleyhine öne çıkaran bir ayıklama işlemi gerektirir. Bu işlem de aidiyet grupları adına konuşan insanlar tarafından gerçekleştirilir ve bu kişilere "bellek müteşebbisleri" denilebilir. Afrika kültürlerine bu konu özelinde eğilirken aynı duruma "griot" kavramı ile değinmiş olan Assmann (2015, s.62), eşitlikçi ve yazı kültürüne sahip olmayan toplumlar için griot denen bir kişi veya grubun, grup belleğini koruma işlevini yerine getirdiğini, geçmişin başarılı bir şekilde aktarılması için griotun anlatıcılığının devreye girdiğini, bazen müzikten de yardım alındığını, böylelikle Afrika halklarının ortak anılarının koruyuculuğunun sağlandığını ifade etmiştir.

Bahsi geçen durumları çağrıştıran biçimde demiryolcu topluluklarında da demir yolu kültürüne ilişkin yapılan televizyon programlarında, yazılan kitaplarda, çekilen belgesellerde, akademik çalışmalarda, sosyal medya gruplarında ve birçok değişik şekilde inisiyatif alan, yardımına başvurulmuş, anlatıcılığından ve arşivciliğinden yararlanan demiryolcular vardır. Demir yollarıyla ilgili eşyaları, fotoğrafları, belgeleri itinayla saklayan, demiryolcu topluluğu ve demir yolu kültürü ile ilgili organizasyonlar yapan, bulundukları ortamlarda sözel anlatıcılıklarıyla bilgi ve hatıra aktaran bu insanlar, demir

yolu kültürünün intikalini sağladıkları gibi yukarıda değinilen intikal mekanizmalarını da bir bakıma örneklemektedirler. Katılımcı-14'ün söyledikleri bu bağlamdadır:

Bugün bile ben işe yeni başlayan bütün arkadaşlara demir yolu kültürünü anlatıyorum, demir yolu kültüründen vazgeçilmemesi gerektiğini anlatıyorum, işimize sahip çıkmamız gerektiğini anlatıyorum. Kimisi “Abi de kafayı yemiş trenle” diye bakıyor, anlıyorsunuz onu, kimisi de ilgi duyuyor. Anlattığınız şeyleri, o eski yaşamışlıkları ilgiyle dinliyor, “Bugün niye böyle değil” diye eleştiriyor mesela. İki trene gidiyor, üçüncü trene gittiğinde “Abi hiç kimse senin dediğin gibi değil” diyor. Yani onu arıyor. Ama maalesef bunları anlatanlar az olduğu için, “Yap işini git” diyen daha çok olduğu için, onlar da doğal olarak o kültüre ait hissetmiyorlar kendilerini. Demir yollarıyla ilgili herhangi bir toplantı olduğunda beni çağırıyorlar. Ankara’ya gidiyorum, İstanbul’a gidiyorum. Soruyorlar çocuklar “Abi niye sen gidiyorsun” diye. Ben de diyorum ki “Ben size anlatıyorum ya, burada anlattığım şeyleri orada da anlatıyorum, katıldığım toplantılarda da anlatıyorum. O yüzden de insanlar bunları duymak istiyor. Burada bilen de yok, bak görüyor musun, benim sana anlattığım şeyi burada başkasından duydun mu, duymadın. O zaman işte bunu sen öğren, sen yaşat”.

Benzer şekilde demir yolu kültürünün gelecek nesile aktarılmasını kendine dert edinmiş olan, bu konu üzerine düşünen, kendi kuşağının yavaş yavaş ebediyete intikal etmesiyle birlikte kültürlerinin geleceğe intikal şansının da olmayacağını düşünen Katılımcı-2'nin söyledikleri ise şu şekildedir:

Geçmişimizi gelecektekilere anlatamazsak, şimdiki nesil, Z kuşağı, bunları öğrenemezler. Demir yollarını da yaşamış biri olarak geçmişimizi geleceğimize anlatmamızda büyük fayda var. Eski yazıyla yazılmış bir demir yolu kitapçığını benden önceki müdür muavini arkadaşım “bayrak yarışı” diyerek bana hediye etmişti mesela. Ben de onu birine hediye edeceğim. Ama daha karar veremedim.

4.2. DÜNDEN BUGÜNE DEMİR YOLU KÜLTÜRÜ

Demir yolu, toplumumuzun yapısında ciddi değişimler yaratmış, aynı etkiyi kentler üzerinde de göstermiş, etkilerinin çok boyutlu olduğu, başlı başına bir dünyadır. Bu dünyanın kapsamı ve etkisi, demiryolcular olarak anılan bir meslek grubunu da yaratmış, onların karakterlerine ve yaşayışlarına sirayet etmiştir. Demiryolcular, istisnalar

haricinde bu kimliği benimsemiş, hem çalıştıkları mekânlarda hem de çevrelerinde izler bırakmışlardır. Ancak günümüze yaklaşıldığında bu profil tıpkı demir yollarının kendisi gibi değişimlere uğramıştır. Bu bölümde demiryolcuları ve demir yolu kültürünü ayrıntılı bir şekilde irdeledim ve böylelikle bu kültürün Yedikule'deki izlerini sunmadan önce kültürün tüm yönlerine vâkıf olunabilmesini amaçladım.

4.2.1. Demir Yollarının Çok Yönlü Etkileri

Demir yolları dünyanın bütün bölgelerinde, uzanabildiği coğrafyaları toplumsal, kültürel, mekânsal, ekonomik ve daha birçok açıdan etkilemiştir. Bu etkiler, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde de görülmüştür. Özyüksel (2013, s.xiii), bu konuda, pek az sayıdaki buluşun, toplumların ve bireylerin kaderini demir yolları kadar etkilediğini söyler. Buna göre demir yolları, toplumların ekonomik, politik, sosyal ve düşünsel yapılarını köklü değişimlere uğratmıştır. Örneğin, ekonomik düzlemdeki etkilerde, demir yolları vasıtası ile kırsal alanların meta üretimine sokulması, endüstrinin gereksindiği iş gücü, hammadde ve pazar sorunlarının çözülmesi, emeğin kırsal alanlardan kentlere akması, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeleri kendi pazarlarına bağlaması sayılabilir ki bu değişimler yazara göre demir yollarını kapitalist dünya ekonomisinin oluşumunda belirleyici rol oynayan faktörlerin birinci sırasına taşır.

Kendi yurdumuzdaki etkilere ilişkin olarak Toprak (2003, s.14), demir yolunun Osmanlı'nın zaman ve mekân anlayışını kökten dönüşüme uğrattığından, “Ezanî vakit” olarak bilinen ve günü beş namaz vaktiyle algılayan zaman kavramının demir yolu tarifeleriyle geri plana itildiğinden söz eder. Alafranga saate, “vakt-i zevâlî”ye bu şekilde geçilmiştir. Tren kalkış ve varışlarındaki dakiklik, demir yolunun ulaştığı coğrafyalarda günü 24 saate bölen ve havanın kararması ya da aydınlanmasıyla ilişkisi olmayan bir zaman anlayışını zorunlu kılmıştır. Bundan böyle Osmanlı çifte zamanla yaşamaya başlamış, tıpkı eğitim, adalet ve benzeri düzenlemelerde olduğu gibi, bir boyutu İslam, diğer boyutu Batı olan bir ikilem demir yolu ile zamana da sirayet etmiştir.

Toprak (2003, s.15), demir yolunun Osmanlı'nın zaman kavramını değiştirmesinin yanında mekânını da genişlettiğini belirtmiştir. Yeni düzende kasaba şehre, şehir de payitahta bağlanmıştır. Eskiden Osmanlı nüfusunun büyük bir çoğunluğu köyünün ya da kasabasının dört beş kilometrelik çevresi ile yetinirken, demir yolu ile

birlikte birkaç saat içerisinde onlarca kilometre ötelere ulaşabilme olanağına sahip olmuştur. Nüfus böylelikle hareket kazanmış, insanlar kimi ihtiyaçlarını yöre pazarlarının ötesinde, şehirden karşılar olmuşlardır. Demir yolu pazara etkinlik getirmiş, geçimlik ekonomileri çözmüş, insanlara para ekonomisinin üstünlüğünü kanıtlamıştır.

Demir yolunun tezin konusuyla alakalı önemli etkilerinden biri de işveren-işgören ilişkilerinde yeni bir çağ açmış olmasıdır. Esnaf çırağı, gündelikçi amele gibi çalışanlar, demir yolu ile işçileşme sürecine girmiştir. Toplu çalışmanın ortak çalışma bilincini geliştirmesiyle birlikte ilk sendikal örgütlenmeler de demir yollarında gözlenmiştir. Nitekim Osmanlı'da ilk grevler büyük bir yoğunlukla demir yolu şirketlerinde başlamıştır (Toprak, 2003, s.17).

Dar bir coğrafyası olan bireyin mekânını genişleten, insana büyük bir hareketlilik sağlayan demir yolları (Toprak, 2003, s.11), Türkiye'nin modernleşme tarihiyle de yakından ilişkilidir. Demirspor kulüpleri, gar gazinoları, garların bir zamanlar sosyal hayatın merkezinde olması, insanların telefonla, doktorla, sinemayla, tiyatroyla demir yolu sayesinde tanışması gibi konular, modernleşme tarihi ile trenin tarihini belli oranda eşlemektedir. Trenlerle asker sevkıyatı yapılması, iç ve mevsimlik göçlerin ağırlıkla tren aracılığıyla yapılması, gurbete çıkma ve sılaya dönmenin "kara tren" ile gerçekleştirilmesi, insanımızı tren metaforuyla yakın ilişkili kılmıştır (TCDD, 2006).

Demir yolunun toplum ve mekân üzerindeki etki alanını Katılımcı-2 "*Demir yolları bir okuldur, demir yolları ekoldür*" cümlesiyle özetlemiştir. Tunç'un (2003, s.9) "*Tren dendiğinde onu insancıl kılan bütün unsurlarıyla birlikte geniş bir âlemi anlıyorum ve seviyorum*" cümlesiyle tarif ettiği demir yolunun ve trenin, insan ve toplum hayatı üzerindeki etkisine ve bu etkinin zaman içinde kayboluşuna ilişkin Katılımcı-14'ün verdiği örnekler kayda değerdir:

Demir yolu haber götürüyordu. Sadece tren ulaşımı değil, haberi demir yolu götürüyordu, trenin kendisi haberdi zaten. Trenin istasyona gelmesi, çıkması, bunlar hep seyirlik işlerdi. İnsanlar köylerinde otururken tren saatinde istasyona inerlerdi trenin geçişini görmek için. Çünkü trende haber vardı. Küçük köylerden geçerken "Gazete gazete!" diye bağırırdı küçük çocuklar, insanlar okudukları gazeteyi atarlardı pencereden. Belki de 3-4 günlük gazete ama Türkiye'nin diğer

yerlerinden haberi olurdu insanların o gazete sayesinde. Televizyonun olmadığı zamanlarda çok daha önemliydi tren. Ama şimdi tren hızlandıkça bu insanların demiryolculara ya da demir yoluna bakışı da değişti.

Dünyanın değişmesi, teknolojinin gelişmesi, trenin hızlanması konusunda söylediklerine bağlı olarak yan sorular sorduğumda Katılımcı-14 detaya inmiş, tren içindeki ilişkilerin değişimini de açıklamıştır:

Önceden yolcunun da bir aidiyet hissi vardı, ama şimdi artık şey olarak bakıyor, sen çalışansın, ben sana para veriyorum, sen beni götürmek zorundasın. Önceden öyle bir şey yoktu, çok daha samimi ortamlar vardı. İşe ilk girdiğim zamanlardan anlatayım, şu anda da oluyor ama eskisi gibi değil, giriyorsunuz kompartımana, adamlar sofra kurmuşlar, yemek yiyorlar, “Buyur” derlerdi. Şimdi çoğunlukla seni görmezden geliyorlar veya artık zaten tren süratlendiği için eskisi gibi yemek hazırlamalar falan da yok, ekmek arası herkes kendine göre bir şeyler alıyor falan. Tren süratlendikçe ikili ilişkiler, insani ilişkiler biraz daha azaldı. Bu yeni işe girenlerde de var, eskilere sorarsanız herkes demiryolcuyum der. Yenilere sorduğunuz zaman demir yollarında çalışıyorum derler. Çünkü onlar için bir iş demir yollarında olmak, para kazandığı bir iş.

Görüldüğü gibi demir yolları ve tren, ülkemizin son 150 yıllık tarihinde önemli etkiler yaratmış bir dünyayı teşkil eder. Ancak bu etkiler günümüzde eskiye nazaran daha zayıftır. Aynı durum demir yollarının temel direği olan demiryolcular özelinde de yaşanmış, demir yolu kültürü ve bu kültürün sürükleyicisi olan bir zamanların “demiryolcu” kimliği erozyona uğramıştır.

4.2.2. Demir Yolu Kültürünün Temel Dinamikleri

Demir yolu kültürünü oluşturan, onu ülkenin dört bir yanına yayan, demiryolcu olmayanlar nazarında da bilinir kılan, demir yoluna ilişkin algıyı güçlendiren ana unsur demiryolcular olarak bilinen demir yolu çalışanlarıdır. İlmek ilmek ördükleri ve kısa zamanda demir yollarının kurumsal kimliğine de sirayet eden, kurum ve çalışanlar arasında karşılıklı bir etkileşimi tesis eden demiryolcular, çok yönlü bir demir yolu kültürünü çeşitli biçimlerde görünür kılmış, insanların ve yerleşimlerin ruhuna nakşetmiştir.

4.2.2.1. Demiryolcu Kimliği

“Demiryolcu” tanımı, demir yolu camiası içinde yaygın bir şekilde kullanılmasının yanı sıra camianın dışında da bilinirliği olan bir tanımdır. Demiryolcu denildiğinde yalnızca demir yollarında çalışan insanlar değil, genel olarak olumlu şekilde bahsedilen ve methedilen bir işçi-memur profili kastedilir. Bu bölümde de demiryolcuların kendilerini nasıl tanımladıkları ve demiryolcu olmayan insanlar tarafından nasıl görüldükleri incelenmiştir.

TCDD bünyesinde ve bağlı kuruluşlarda çalışan demiryolcular üç kategoride değerlendirilebilir: 1) Metropol işletmelerinde çalışan işçiler: Türkiye’deki işçiliğin tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan grup dayanışması, kalifiye ve mesleki teknik bilgi seviyesi yüksek işçilerden oluşmaktadır. Bunlar hem sendikal mücadele kültürüne sahip hem de kentle bütünleşmiş bir topluluktur. 2) Taşra örgütünde çalışan yol bakım ve yol işçilerinden oluşan kesimdir. Grup dayanışması daha yüksek, tarımsal yapıyla ilişkileri daha geniş çerçevede devam eden köylü-işçi kategorisidir. Bu grup taşranın sanayiye açılmasıyla ve endüstriyel gelişime katılmasıyla, birinci gruba benzeşen kültürel eğilimler kazanma potansiyeline sahiptir. 3) Atölye, fabrika ve taşıma yol işçilerinin dışında, merkez işletmelerde başmüdürlüklerde görevli personeldir. Bunların önemli bir kısmı işçi işlevine sahip olan, fakat statüleri sözleşmeli personel veya memur kavramıyla belirlenmiş kesimdir; işçi statüsünde olanlar gibi yaygın grup bilincine sahip bir topluluk oluşturduğu söylenebilir (Türkiye’de Demiryolu İşçileri Araştırması, 1995, s.13-14). Saha araştırması kapsamında görüştüğüm demiryolcular, yukarıdaki tasnifte 1. ve 3. gruba denk düşmektedir. Nitekim kendi demiryolculuk tecrübelerinden söz ederlerken “işçi”, “memur” gibi kelimeleri kullanmaları, söz konusu tasnifin geçerliliğini de göstermektedir.

Demiryolcu olmayan kişilerin demiryolcular hakkındaki fikirleri, demiryolcular hakkında demiryolculardan topladığım verilerin geçerliliğini arttıran bir durum ortaya koymuştur. Demiryolcu olmayan, ancak mesleği gereği hayatı boyunca binlerce demiryolcu müşterisiyle temas etmiş olan Katılımcı-1, demiryolcuları şu şekilde tarif etmiştir:

Demiryolcular, ÷lkemize, semtimize, her Şeyden daha fazlası da kendi ailelerine bñyñk katkıları olan işçi ve memur topluluğudur. Zaten demiryolcu kendini ifade ederken “Ben demiryolcuyum” der, “Ben falan yerde çalışıyorum” demez. Tñrkiye’nin temeline katkısı olan kişi demektir demiryolcu. Semtimizin esnafına da katkıları çok olmuştur demiryolcuların. “Ben demiryolcu çocuğuyum” dediklerinde akla ilk olarak eğitilmiş biri olduğuy, babasının doğru bir kaynaktan para kazandığı gelir. Babası demir yolunda çalışıyorsa alınının teriyle, elinin emeğiyile para kazanmıştır.

Demiryolcuların eski dñnemde, genelde çocukluk veya gençlik yıllarında TCDD ile iltisaklı meslek okullarında yetiŐtirilip sonrasında istihdam edilmesi, demiryolcu kimliğine bağılı bir işçi grubu oluşmasını sağılamıştır. Bu yetiştirme sñreci, gñrñŐmelerde demiryolcuların en çok değındikleri detaylardan olmuştur. YetiŐtirildikleri ortamın bir askerî disiplinle yñnetilmesi, ÷ğrenciliklerinin her aşamasının titiz ve kuralcı bir eğitim anlayıŐıyla geçmesi, demiryolcuların olumlu olarak değılendirdikleri, zira demiryolcu kimliklerinin oluşmasında faktñr olarak gñrdñkleri bir durumdur.

Gñrsel 46: Demiryolcu ÷niformaları, Rahmi M. Koç Mñzesi, 2023.

Askerî disiplin olgusunun ne denli geçerli olduğuna ve çalışma hayatlarına da sirayet etmiş olduğuna ilişkin Katılımcı-7, kişisel anılarından yola çıkarak değılendirme yapmıştır:

Babam eskileri anlatırdı, dedemin dönemini anlatırdı. Babam neden demiryolcu olmuş, çünkü dedem ara istasyonda makasçıymış, şimdiki adıyla tren teşkil memuru. Dedem makasçıyken dedemin çalıştığı istasyonun şefi varmış, dedem onu görünce asker selamıyla tek mil verirmiş. Eskiden demir yolları askeriye disipliniyle yönetilmiş. Böyle olması da demir yollarının ilerlemesine sebep olmuş. Zamanla bu kaybolunca aksamalar meydana gelmiş. Bizim yatılı Demiryol Meslek Lisesi de askerî disiplinle yönetilirdi. O zamanlar kızıyorduk ama hayatımıza yön verdiler, birçok güzel alışkanlığımızı orada edindik. Eski demiryolcuların askerî disiplinle yetiştirilmesi çevreye de etki ediyordu, çok saygı duyulan bir kurumdur. Zaman içinde bu özelliğini yitirdi, saygınlık da azaldı, şimdi demir yollarında memurum dediğinizde kale alınmazsınız pek, ama eskiden böyle değilmiş. Eskiden kıyafetleri varmış demir yollarında çalışanların. 1984'te bizim kıyafetlerimiz vardı, resmî kıyafetsiz dışarı çıkamazdık. 1987'de memur oldum, yine kıyafetimiz, takım elbisemiz, yakamızda apoletlerimiz vardı, görevimizin ne olduğuna dair yıldız ve demirler vardı (Görsel 46). Ben memur olduktan 5-6 sene sonra bu zorunluluk kalktı. İlk iş yerim Adapazarı'ydı, ben o takım elbiseyle gezdiğim zaman herkes bana bakardı, tıpkı bir subay edasındaydım. Bu, kurumunuzun değerini gösteren, kurumun çalışanına verdiği değeri gösteren bir işarettir.

Demiryolcular ve askerlik bağlantısını gösterir nitelikte birçok detay söz konusudur. Bu bağlantıya ilişkin olarak Katılımcı-3 dikkate değer bir anekdot aktarmıştır: “İlk işe girdiğimde Kütahya’da gar müdür yardımcımız şunu anlatmıştı. ‘Kaymakamdan fazla maaşım vardı, sokağa girdiğimde herkes beni işaret ediyordu’ demişti. Demir yolu subayı olarak anılıyormuş o dönemde zaten”.

Üniforma, rozet gibi demiryolculuğu işaret eden sembollere olan bağlılık, demiryolcularda güçlü bir şekilde kendini belli eden bir durumdur. Buna yönelik olarak Katılımcı-16’nın aktardıkları şu şekildedir:

Ben rozetimi sürekli ceketimde taşıyım. Gördüler mi “Aa demiryolcu, benim dedem de demiryolcuydu” gibi şeyler söylerler. Demiryolcunun boş işler yaptığı hiçbir zaman görülmemiştir. Hep saygıyla görülmüştür. Emekçi insanlar bunlar. Hep emeklerinin karşılığı üzere çalışmışlardır. Toplum üzerindeki etkisi çok farklı. Demiryolcu denildiği zaman “Boş adam değildir” diye görülür.

Demiryolcular ve askerlik arasında kurulan ilişkinin çekirdeğini oluşturan faktörlerden biri de Millî Mücadele yıllarında demiryolcuların cepheye sürekli asker ve erzak taşımaları, Eskişehir Cer Atölyeleri'nde mühimmat üretilmesi gibi askerî katkılardır (Türkiye'de Demiryolu İşçileri Araştırması, 1995, s.63). Askerî disiplin vurgusunun bu denli fazla yapılmasına karşın demiryolcuların işçi hareketleri ve grevlerle de sıkça anılması, bu konularda çok atak ve aktif olmaları, ilginç bir durum yaratmaktadır.

Konu demir yollarındaki işçi hareketleri ise başlangıcı Osmanlı döneminde götürmek gerekir. İmparatorluğun en çalkantılı döneminde yapılan demir yolları, Osmanlı çalışma ilişkileri tarihi bakımından da önemli gelişmelere kaynaklık etmiştir. 1908 yılında kurulan ilk demir yolu işçileri örgütlenmesinde gayrimüslim işçiler ağırlıkta olmuştur. Bu dönemde birçok işçi eylemi, direniş, anlaşmazlık süreçleri yaşanmıştır. İşçi hareketleri yalnızca şehirler arası hatlarda yaşanmamış, İstanbul'daki tramvay işçilerinin grevleri de İstanbul'un gündelik hayatında etkili olmuştur. İstanbul'un işgali sırasında İngiliz Yüksek Komiserliği'ne karşı gösterilen pasif direnişler de tarihte yerini almıştır. Cumhuriyet dönemine doğru geçilirken işçiler arasında Türk-Müslüman unsurlar ağırlık kazanmış, Cumhuriyet tarihi boyunca çeşitli dönemler hak arayışı mücadeleleri yaşanmış, sendikal faaliyetlerle işçi hareketleri devam etmiştir (Türkiye'de Demiryolu İşçileri Araştırması, 1995, s.59-62).

Demiryolcuların toplum nazarındaki etkisi, onların kimliğine karşı gösterilen yoğun teveccühü gösterir. Yedikule Cer Atölyeleri'nde çalışma geçmişi olan ve sendika başkanlığıyla camiada tanınan Zafer Boyar, Trakya başta olmak üzere birçok bölgede demir yollarında iş sahibi olmanın evlilikte en önemli referans olduğu örneğinden bahsetmiştir. Zira demir yollarında iş tanımı, ikramiye, emeklilik şartları bellidir, sağlık koruma altındadır, demir yolları kendi sağlık teşkilatını kurmuştur, spor kulüpleri ve lokaller kurmuşlardır. Kendi kendine yetebilen bir camia söz konusudur (Koçak ve Paşaoğlu, 2012, s.189-190).

Demiryolcu olmanın halk nezdindeki çok yönlü etkilerine, demiryolcu kimliğine duyulan güvene ve gösterilen ilgiye ilişkin olarak Katılımcı-14 çeşitli örnekler vermiştir:

Sözüne güvenilir, şahitliği kabul edilir, öyleydi. O zamanlar halkın gözünde de öyleydi. Silahlı kuvvetlerden sonra en büyük kurum devlet demir yollarıydı. Demir yollarında işe girince büyük bir popülerite sahibi oluyordunuz. Biz lojmanlarda oturuyorduk, Demirspor'da oynamak bile bambaşka bir şeydi. Ben 15-16 yaşında falan Demirspor'a girdim, Demirspor'da oynuyorum dediğimde okulda havam oluyordu. Demirspor'da oynayanların %95'i demir yollarında işe giriyordu.

Demiryolcuların sıkı bağlarının en sık gözlemlenebildiği olaylar ise üzücü bir biçimde cenazelerdir. Demiryolcu cenazelerinin kalabalıklığı toplumun birçok kesimi tarafından bilinen bir durumdur. Katılımcı-16 bu durumu şu şekilde detaylandırmıştır:

Mesela Kanarya mevki demiryolcuların yoğunlukta olduğu bir semt. Cenaze çok kalabalıksa bil ki demiryolcudur; mezarlık almaz, cami almaz. Diyaloga katılan başka bir demiryolcu: Benim annem, babam, ağabeyim öldü, yemin ediyorum, hocaya vermediler cenazeyi, omuzlarda götüreceğiz dediler.

Demiryolcuların kendilerini ve kimliklerini anlatırken en çok bahsettikleri detaylardan biri de “dray” anılarıdır. Trenin dray olması, bir başka deyişle raydan çıkması durumlarında kaza yerine acilen intikal ettirilen dray ekipleri, bu süreçlerde çok akılda kalıcı olaylar yaşamış, bunlar adeta belleklerine kazınmıştır. Sözlü tarih görüşmelerinde en çok dray anılarını anlatırken heyecanlanmışlar, kesintisiz şekilde uzun dakikalar en ufak detaylara kadar olay yeri müdahalelerini anlatabilmişlerdir. Bu acil durum müdahaleleri, mesleki aidiyetlerini güçlendiren, aralarındaki bağı sıkılaştıran yapısıyla demiryolcuları tanımlayan önemli başlıklardan olmuştur. Katılımcı-5, dray anılarından birini şu şekilde aktarmıştır:

Bir gün saat gece 11-12. Tam çıkacağız, giyinmişiz. Çerkezköy'de lokomotiflerden bir tanesi devrilmiş. Dray ekibi toplanmaya başladı. Gelmek isteyenler var mı dendi, inanır mısın, kimse kaytarmadı. 8,5-9 saat çalışmışız, tüm ekip trene bindik Çerkezköy'e gittik bir yardımımız olur diye, karşılığı olmadan. Bu, fedakârlıktır, işimize saygıdır, müesseseye bağlılıktır. Sabaha kadar oradaydık. Özümsemişsin bir kere.

Demiryolcular arasında iş ortamındaki hiyerarşiden olumlu anlamda sıkça bahsedilmektedir. Ancak sosyal yaşamın bazı noktalarında bu hiyerarşinin ortadan

kalktığı, dostluk bağlarının öne çıktığı da görüşmelerde sıklıkla temas edilen noktalardandır. Katılımcı-8, söz konusu durumu bir örnekle tarif etmiştir:

İş yerinde gece tertip ederdik, katılmak isteyenler olurdu, giderdik orada eğlenirdik. Müdürler de bizimle otururdu, o gün müdürlük bilmem ne yok. Benim hocam ve amirim karşı tarafta otururdu. Koca bir masa. ... Ama sabahleyin müdür görüldüğü vakit -Allah rahmet eylesin- herkes kaçırsın bir yere, disiplinliydik.

Demiryolcu çocuğu olmak da görüşmelerde demiryolcuların sıklıkla açtıkları konulardandır. Çoğu demiryolcu, babalarının da demiryolcu olmasından dolayı demiryolcu oldukları için çocukluklarında da demir yolu kültürünü derinden yaşamış, demiryolcu olmakla alakalı hatıralarında yer eden birçok olay yaşamışlardır. Katılımcı-14, kendi çocukluğundan bir hatırasını şu şekilde anlatmıştır:

Biz Malatya’da oturuyorduk çocukluğumda. Orada bagaj bölümünde çalışan bir Cumali Amca vardı, biz onun yanına giderdik, Adana’dan gelirdi o zaman Malatya’ya gazeteler ve film ruloları. Oradan Cumali Amca’ya yalvarırdık bu hafta hangi filmler var diye, öğrenirdik. Okulda bu hafta Malatya’da renkli sinemada şu film oynayacak falan derdik, önceden haber vermiş olmak bizi öne çıkarırdı demiryolcu çocuğu olarak, herkes bize sorardı yeni film var mı diye. Çünkü o zaman reklamlar falan yok. Hatta çok iyi hatırlıyorum, o afişleri tahtalara çakıp sokaklarda gezdirip o filmi bedava seyrettiğimiz zamanlar bile olmuştur. Sinemacılar bize afişi verirdi, bağırdık biz de sokak aralarında.

Demir yoluna ilişkin teknik anlamdaki derin ve detaylı terminoloji, demiryolcular arasındaki günlük diyaloglara da sirayet etmiştir. Sahada temas kurduğum birçok demiryolcu arasındaki diyaloglarda seçemediğim kelimeler kullanılması bunu doğrular bir durum olmuştur. Bu dil, aralarındaki yakınlığı da arttırmaktadır. Bu konuyla ilgili Katılımcı-3’ün söyledikleri açıklayıcıdır: “*Demiryolcuların özel bir dili vardır. Şakayı da severiz, son girenler hariç. Eskilerin mukallit dedikleri kişi çok fazlaydı bizde. Son temsilcileri biz kaldık*”.

Demir yollarındaki çalışma ortamı, demiryolcuların sık bahsettiği konulardan olmuştur. Gerek atölyeler dâhilinde gerekse de işe gidiş gelişlerde birçok insana temas

ettiklerini ve bundan hoşnut olduklarını, tanımadıkları demiryolcular ile de samimiyet kurabildiklerini belirtmişlerdir. Katılımcı-6, kendi çalışma hayatını şöyle özetlemiştir:

Ben her sabah Halkalı'dan 06:45 trenine binerdim. 07:30 iş başıydı, kart basıyorduk, rahat yetişiyorduk Yedikule'ye. Trendeki yolculuk başkaydı, oradaki insanlarla diyalog kuruyorduk. Kanarya'da binenler de aynıydı, merhabalaşıyor, günaydınlaşıyorduk. Oradaki atmosfer de bize faydalıydı. Bir şeyler öğreniyorduk. Demiryolculuk bize çok şey öğretti, saygıyı sevgiyi öğretti; ustaya, üst kademeye, saygıyı... Çırak Okulu'nda 2. sınıfa "Ağabey" diyorduk, 3. sınıfın yanına zaten yanaşamazsın. Öyle bir hiyerarşi vardı saygı sevgi çerçevesinde. Tren yolculuğu da memnun ediyordu. Akşam belki uzun geliyordu, ama sabahleyin, sıkışıyorsun bir de, deri fabrikası ve gazhane çalışanlarıyla da muhabbet oluyordu. Bu açıdan belki de Yedikule'de oturmaktan daha avantajlıydık. Yedikule'de zaten komşularını tanıyorsun, ama trende tanımadığın insanlarla da samimiyet kurabiliyorsun.

Demiryolculuğun yalnızca demir yolu çalışanlarıyla sınırlı olmadığı ve ailelerin de bu kimliği benimsedikleri, görüşmelerin ilgi çeken konu başlıklarından biri olmuştur. Lojmanlar, demiryolcu ailelerin birbirleriyle sıkı bağlar kurdukları, dayanışma ağlarını ördükleri, kültür inşa ettikleri bir yapı oluşturmuşlardır. Katılımcı-7, lojmanlarla ilgili fikrini şu şekilde aktarmıştır:

Lojmanlar da pek kalmadı, birçoğu yıkıldı, demiryolculara özgü yaşam biçimi de kalmıyor o zaman pek. Demiryolculuk ruhu lojmanlarda pekişiyordu. Aile, çoluk çocuk birbirini daha iyi tanırlardı o zaman. Eşimin ailesi de Halkalı'daki lojmanlarda kalıyordu, orada bloklar vardı, bilirsiniz. Orada, söylediğim durum net olarak görülmüyordu. Gündüzleri aileler çoluk çocuklar birbirleriyle kaynaşırlardı babalar isteyken. Ama zamanla bu iş de bitti. Eski komşuluk yok artık. Gece geç saatlere kadar çocuklar lojmanların önünde oynardı, aileler bir arada otururlardı. Lojmanların birçoğu elden gitti, gitmeyenlerde de bu durum kalmadı, herkes kabuğuna çekildi, teknolojinin de etkisi vardır.

Lojmanlardaki yaşamlarına ve kurdukları sıkı dostluk bağlarına ilişkin olarak Katılımcı-9 da küçük bir örnek sunmuştur: "Demiryolcularla ve aileleriyle dayanışma olmazsa yaşayamazsın ki. Ben Yedikule'den ayrılmışım, Yedikule'den lojman komşum, çocuğu askere giderken bana helalliğe gelirdi".

Demiryolcular da kendi içlerinde birçok açıdan ayrılmaktadır. Siyasi görüş, hayat görüşü, memleket, etnik köken, desteklenen futbol takımı ve daha birçok açıdan farklılık göstermektedirler. Ancak baskın kimliğin demiryolcu kimliği oluşu da belirgin biçimde gözükmektedir. Bu kimliğe ilişkin olarak Katılımcı-10 şu cümleleri kullanmıştır:

Kardeşlik demiryolcu camiamızda hâlâ devam ediyor, bizi bozamazlar. Kimin görüşü ne olursa olsun, herkes birbirine saygı duyar. Bizim Facebook'taki demiryolcu sayfasına birkaç sefer birileri bir şeyler yazdı falan, sayfa yöneticisi arkadaşım engelledi hemen, "Burada siyaset yapmayın kardeşim" dedi, çok da güzel yaptı, tebrik ettim onu arayıp. Dostluğu bozan en önemli faktör siyaset. Kardeşi kardeşe kırdırır. Bizim için önemli olan demiryolculuk. O demiryolcu ruhu, o ruhun ölmemesi, o ruhun parçalanmaması. Yok AKP'li demiryolcu, yok CHP'li demiryolcu falan, olmaz, demiryolcu demiryolcudur kardeşim, buradadır demiryolculuk, kalpte, beyinde, benim görüşüm bu.

Demiryolcular arasında kurulan akrabalık bağları da birbirlerine olan güvenlerini gösterir niteliktedir. Bu bağlar bazen bilinçli olarak kurulmaktadır. Bazen de kendiliğinden kurulmuş olan bağlarda, tarafların ailelerinde de demiryolcular bulunduğunun öğrenilmesiyle artan güven duygusu söz konusu olmaktadır. Katılımcı-6, bu konuda kendi yaşadığı bir anıyı kısaca aktarmıştır: "Geçen gün torunlarımdan birine söz kestik. Orada ben demiryolcuym deyince, çocuğun dedesi demiryolcuymuş, hemen bir muhabbet açıldı ki sorma".

Demiryolcuların yaşları ne olursa olsun yeni demiryolcularla tanıştıklarında sıkı diyaloglar kurdukları bilinir. Bunun taze örneklerinden birini Katılımcı-10 sunmuştur:

Hiç beklemediğim yerde beklemediğim zamanda demiryolcu arkadaşlarla karşılaşıyorum Antalya'da. Antalya'da demir yolu yok. Benim oturduğum apartmanda bir daire, ... Bey'in dairesi, babası Sivas demir yollarında çalışmış. Apartmana taşındığımız zaman karşılaştık, "Aa sen de mi demiryolcusun"... O da 54-55'lerde mezun olmuş Sivas'tan, o da tornacı. Bir araya geldiğimiz zaman bana diyor ki... Bizde el melekesiyleydi her şey. ... o kadar hassas iş. Şimdi tezgâhı ayarlıyorsun, düğmeye basıyorsun, sen fanustan seyrediyorsun dışarıdan. Bizde öyle yoktu ki abi. Onları konuşuyoruz, biz onu konuşurken kulak kabartan insanlar da oluyor apartmanda. "Bunlar ne konuşuyor ya?" diyor kendi kendine adam. Halbuki

kendi mesleğimizi konuşuyoruz. Söyle bakalım diyor bana, karedişin açısı kaç derece? Adam “Ne karedişi?” diyor.

Demiryolcuların mesleklerine bağlılıklarını güçlendiren bir diğer unsur da dönem dönem sıkıntılar çekmiş, ek işlerde çalışmış olsalar da kazançlarının genel olarak onları tatmin etmiş olmasıdır. Kazançlarının seviyesine ve hayatlarına katkısına ilişkin Katılımcı-6 bir nevi özet geçmiştir:

Kazancım... Bir ara kötü oldu, Çiller zamanıydı sanırım. Demiryolcular trenlerde tatlı, çorap falan satmaya başladı. Biz de akşamları işten çıktıktan sonra Florya’da asansör rayı imal eden bir fabrikada çalışmaya başladık. 2,5 saat de orada çalışırdık işten sonra. Ama bu yaşına kadar büyük sıkıntı çekmedim sonuçta. Orduluyum ben, fındığım da yoktur, babamdan kalan bir şey de yoktur. Ama 4 çocuğumu da evlendirdim ve hepsini demir yollarından kazandığımla yaptım.

Kazançlarının emeklilik dönemine etkisine ilişkin ise Katılımcı-5, önemli bir anekdot aktarmıştır:

Yedikule’de yaşarken zorlanmadık, babam memurdu burada, kalem amiriydi. Annem... O zamanlar annelerimizin ev ekonomisine ciddi katkıları olurdu. Ev kira olmasına rağmen babam dört çocuğunu da okuttu. 1977’de emekli oldu, tazminatıyla Yedikule’den ev alabildi. Sendikalı olanlar hem ev hem araba aldılar.

Her meslek grubu gibi demiryolcularda da kimliklerinin dışına çıkan, nahoş olaylara karışan kişiler olmuştur. Ancak bu oranın oldukça az olduğu söylenebilir. İstisnaların çıkabildiğini demiryolcular da açıkça ifade etmişlerdir. Katılımcı-18 de bunlardan biridir: “Demiryolcular çok neşeli ve başkalarının dertleriyle dertlenen, çok iyi dostlukları olan insanlardır, yardımseverlerdir. Ama her toplumda çürük çıktığı gibi oradan da çürükler çıkmıştır”.

Demiryolcular çoğunlukla mesleki kimliklerine gönülden bağlı insanlardır. Çocukluk, yetişkinlik, çalışma ve emeklilik dönemlerinde bu bilinç ve bağlılık sürmüştür. Katılımcı-6’nın “Çok severek yaptım işimi. Hâlâ trenin sesini duysam gözlerim dolar” cümlesini kurmasından hemen sonra görüşme mekânının yakınındaki tren yolundan bir tren sesi gelmesi ve duyulanması, dikkat çekici bir tezahür olarak tezde yerini almıştır.

4.2.2.2. Demiryolcu Olmayanların Demiryolculara Yaklaşımı

Demiryolcuların, yaşadıkları muhitlerin sakinlerinde ve girdikleri sosyal ortamlarda bıraktıkları intiba, görüşmelerde demiryolcuların mutluluk ve hevesle andıkları konular olmuştur. Özellikle kendilerine hayat kurmaya çalışırken yaşadıkları, onlara güven duyulduğunu kanıtlayan bazı anlar belleklerinde sağlam bir yer edinmiştir. Böylesi bir anısından bahsederken duygulanan Katılımcı-2'nin sözleri aşağıdaki gibidir:

Senesini hatırlamıyorum, Haydarpaşa Garı binasında çalışırken, rahmetli bir arkadaşım ile beraber, ona bir elektronik ürün alacaktık Kadıköy'den, dedi ki “Gel bana kefil ol”, biz de kalktık gittik kefil olmaya. Bir mağazaya girdik, ismini hatırlamıyorum, tam senet imzalanacakken kefil istediler, “Nerede çalışıyorsunuz?” diye sordular, “Demir yollarında” dedik, “Demir yollarında çalışanlara kefile gerek yok” dediler, hâlâ duyulanıyorum.

Benzer bir anekdotu da Katılımcı-8 aktarmıştır: “Doğubank'tan bir şey alacaksın, eskiden bono yapılırdı taksitle bir şey alırsan, kefil bile aramazlardı icabında demiryolcu olduğunu kanıtladığında”. Çocukluğunu Yedikule'de geçirmiş bir demiryolcu olan Katılımcı-5 de aynı güven odaklı alışverişleri örneklemiştir:

Demiryolculara saygı vardı, esnaflar bile farklı davranırdı. Ben demiryolcuyum dediğin anda kredin vardı. 1960'ların sonlarında mesela buzdolabı çamaşır makinesi vs. yaygın değildi, 1968'de babam buzdolabı aldı. Demiryolcu diye taksitle alabildi. Satan, sıkıntı olmayacağını biliyordu.

Demiryolculara çevre esnafın duyduğu güveni çocukluğunda da yaşayan Katılımcı-20, semtin gayrimüslim esnaflarıyla yakınlıklarına da vurgu yapmıştır: “Yedikule'de hangi mağazaya gitsem, dükkân senin derler. Fırın vardı, Yunan. Şahane bir adamdı. Ağabey diyorum annem börek gönderdi, hemen fırına... Yarım saat sonra gel al. Paran olmasa bile... ”.

Katılımcı-6 gibi Yedikule dışında yaşayan demiryolcular da kendi oturdukları semtlerde kendilerine güven duyulduğunu, kendilerinin de bu güveni karşılıksız bırakmadıklarını, aynı şekilde çalıştıkları semt olan Yedikule'de de esnafın kendilerine çok olumlu yaklaşıtlarını aktarmıştır:

Gecekondü mahallesiydi burası (Halkalı'dan bahsediyor). Halıcı Ali diye bir mağazacı vardı, Allah rahmet eylesin, ölmüştür, Bezirganbahçe'de. Herkese senet imzalattıyor, demiryolcu kartını gösterdin mi senetsiz alıyorsun, ama biliyor ki ay başında getirecek verecek yani. Allah rahmet eylesin, Haşim Bakkal'ı biliyorsundur Yedikule'de. Haşim Bakkal benim sigaramı ayırırdı, peşin parayı verene sigarayı vermez, bana saklardı, yok o zaman o sigara, kalkmış ortadan, ama bizim sigaramız garantiydi. Niye? Ayın 5'i diyelim maaşı aldım, saat 3'te aldım, 3'ü 10 geçe Haşim Abi'nin parasını veririm. Bize güven vardır yani, bozuk illa çıkar her yerde ama demiryolcular genelde borcuna sadık ve dürüst insanlardır.

Demiryolcuların çevrelerinde bıraktıkları olumlu intibaya değinmekle birlikte, camiada bugünlere kadar ulaşan bir bozulmayı da işaret eden ve artık eskisi gibi olmadığını belirten Katılımcı-9'un ifadeleri şöyledir:

Ben babamın lojmanında doğdum, büyüdüm ve emekli oldum. O zamanki demiryolcular Türkiye'de kamu sektöründe çalışanların en itimat edilir kişileri idi. Çarşıya gidiyorsun, kasaptan etini ay başında vermek üzere veresiye alıyorsun, bakkaldan şuradan buradan da öyle, buyur, defter kaydın yok, çünkü tıkırtı gelip ödiyor, bu kadar itimat kesbetmiş bir camiaydı bu. Ondan sonra tamamen döndü. 73-74-75'lerde başladı dönüşüm. Büyük vilayetlerde daha çok görülüyor.

Demiryolculara toplum nazarında gösterilen teveccüh, esnafın onlara duyduğu güven kadar evlilik süreçlerinde ailelerin çocuklarının demiryolcularla evlenmesi karşısındaki olumlu yaklaşımları ile de sıkça örneklenmiştir. Katılımcı-14'ün aktardıkları bu bağlamda önemlidir:

Ben işe girmeden önce demir yollarında çalışıyor olmak çok farklıymış. Bir söz var, "Kızı olan insanlar, kızınızı ya yakası kılıçlı olana ya da yakası kuşlu olana verin" gibi, kılıçlı olanlar asker, kuşlu olanlar demiryolcu diye (TCDD logosundaki kanatlardan bahsediliyor, Görsel 47-48). Ben büyüklerimden duydum, köyde resmî elbiseyle köye gittiği zaman muhtar bile karşılıyormuş adamları, o işaretler şapka falan... Türkiye'nin Türk Silahlı Kuvvetleri'nden sonraki, hem arazi bakımından hem iş yerleri bakımından en büyük kuruluşu bence hâlâ demir yolları. Demiryolcu olmak o zamanki iletişim ve ulaşım araçlarının azlığıyla orantılı olarak daha büyük saygı görüyormuş.

Evlilik süreçlerinde demiryolcuların tercih edilmesine yönelik eğilimi Katılımcı-8, “Demir yollarında çalışmayana kız yok derlerdi Trakya’da. Avantajları vardı, çocuk trene binebiliyorsun, maaşı iyi, devlet işi... Yemek içmek, giyim gibi imkânları da vardı” cümleleriyle, Katılımcı-11 ise “Trakya bölgesinde adama soruyorlar, kızını verecek, “Ne iş yapıyor?”, “Demir yollarında”, “İyi, tamam tamam”, başka araştırmaya gerek kalmıyor” diyerek örneklemiştir.

Görsel 47: TCDD personelinin kullandığı, “kuş”ları da içeren apoletler, Rahmi M. Koç Müzesi, 2023.

Görsel 48: Cumhuriyet’in ilk yıllarında, 1920’ler ve 1930’larda yaygın şekilde kullanılan TCDD logosu.
Kaynak: Demiryollar Mecmuası, Sayı 96, Şubat 1933, Sirkeci Garı TCDD arşivi.

Demiryolcuların sosyal yaşamda gördüğü teveccühe yönelik olarak katılımcılar çeşitli örnekler de sunmuşlardır. Katılımcı-14, şu örneği vermiştir: *“Demiryolcular iyi niyetli insanlar olarak görülürdü. Onlardan zarar gelmeyeceğini düşünürdü insanlar. Okulda mesela okul aile birliğine benim hanımım demiryolcu eşi olduğu için alınmıştı”*. Katılımcı-6 da benzer bir örnek vermiştir:

Arkadaş var aşağıda, oturduğu sitede divan başkanlığı yapıyor her seferinde. Sözü geçen kişiler oluyor genelde demiryolcular. Oturduğum sitede bana ikide bir yönetimi almamı söylüyorlar ama almıyorum, divan başkanlığı yapıyorum sadece. Sendikada yöneticilik yaptım, biliyorum insanlarla uğraşmanın zorluğunu. Demiryolcuların oturdukları yerlerdeki saygınlığı iyidir, sayarlar severler bizi yani.

4.2.2.3. Demiryolcu Dayanışması

Demiryolcuların, iş yerlerinde veya yaşadıkları muhitlerde sergiledikleri dayanışma hem kendileri hem de komşuları tarafından takdirle anılmaktadır. Demir yolu kültürünün sacayaklarından olan bu dayanışma ağları, çevrelerine ilham veren bir etki yaratmakta, parçası oldukları semtlerin kültürüne katkı sağlamaktadır.

Demiryolcuların komşuluk ilişkilerinin gücüne ilişkin Katılımcı-14, kendi ailesi üzerinden bir örnek vermiştir:

Mesela ben yola gittiğim zaman eşim yalnız kalmasın diye diğer arkadaşım çocuğu kızı varsa eşimin yanına gönderiyordu “Git, yengem yalnız kalmasın” diye. Biz de aynı şekilde... Böyle bir aidiyet vardı, sorulurdu bir şeye ihtiyacı olup olmadığı. Veya gece yarısı onun herhangi bir şeye ihtiyacı olduğunda ilk çalacağı kapı yine demiryolcunun kapısı olurdu, çünkü bilirdi oradan geri dönmeyeceğini.

Katılımcı-8 başta olmak üzere birçok demiryolcunun ortaya koyduğu üzere maddi anlamda birbirlerine sundukları destekler de demiryolcuların dayanışma biçimlerinden bir tanesidir: *“Bir arkadaşımız hasta oldu diyelim, hemen iş yerinde para toplardık, yardımlaşma sandığımız vardı, “Lokum kolonya falan alın, 3-4 kişi ziyaret edin” derdi müdürümüz. Sıkışmış mesela ihtiyacı var, toplarız yardımcı oluruz ona”*.

Gıda kooperatifi niteliğindeki dayanışma pratiği, demiryolcuların sözlü tarih görüşmelerinde en sık bahsettikleri detaylardan olmuştur. Bu konuyla ilgili detaylı bir

anlatım, dayanışma pratiklerinin belki de en önemli başlığı olan yapı kooperatiflerinden de bahseden Katılımcı-5'ten gelmiştir:

Bizde yardımlaşma, dayanışma vardır. Yardımlaşmanın ekonomik boyutu da vardır. 69-70-71-72 senelerini hatırlıyorum, gıda kooperatifi kurulurdu. Resmî bir şey değil, kendi bünyemizde. Herkes belli düzeyde para verirdi. Her ay abilerimiz hale giderdi, nohut, fasulye, mercimek, peynir, kaşar, sucuk vs. alırlardı. İş yerinde müsait bir yer vardı, orada istiflenirdi, herkes gelir, oradan ihtiyacını alır, hesaba yazılırdı, ay başında onlar ödenirdi, çok cüzi kârla verilirdi. Ben 18 yaşında falanım, inanır mısın, Kars kaşarı alırdım, teker olandan, 5-6 kilo gelirdi. 4-5 kangal sucuk alırdık, alabiliyormuşuz. Ondan sonra yapı kooperatifleri falan kuruldu. Çok kişi ev sahibi oldu. Ben de katkıda bulundum sendikada yönetim kurulundayken.

Görüşmeleri yaptığım mekânların bir ayağını oluşturan demir yolu yapı kooperatifleri, demiryolcu dayanışma pratikleri içerisinde hayati öneme sahiptir. Katılımcı-8, sürece ilişkin bir özet geçmiştir:

Kooperatifler 60'ların ortalarında kurulmaya başlandı. İlk Soğuksu'da yapıldı. Arsa aldılar, birleştirdiler, sendikamız aracılığıyla. En son Sefaköy'de yaptık, ben de katıldım ona. 4-5 yerde yapıldı, Beylikdüzü'nde, Avcılar'da... Gazetelere çıkmıştık hatta. Ödemeler haricinde devlet desteği de alıyorduk. Kooperatifler yarım kalırdı o dönemde, dolandırıcılıklar olurdu, biz bitirebildik ama.

Demiryolcuların dayanışma ağlarını kuvvetlendiren önemli faktörlerden biri de iletişim ağlarının genişliğidir. Birçok önemli olayda demiryolcular telefon, mesaj, internet gibi araçları kullanarak birbirlerine destek olmakta, çözüm imkânlarını seferber etmektedirler. Katılımcı-16, bu durumu kan bağıışı, trombosit bağıışı gibi konulardaki iletişim ve çözüm hızları ile örneklemiştir:

Bizde öyle bir camia var ki iyi gününde de kötü gününde de her zaman yanında olur, akrabadan ötedir. Acı haberler de demir yolu bünyesinde çok çabuk duyulur. Herhangi bir sıkıntın mı var, bir hastalığın mı mevcut, bir hastanın kan ihtiyacı mı var, hemen sendika vasıtasıyla Kapıkule'ye kadar haber yayılır. Şu kadar ünite kan lazım, falanca birimden arkadaşımızın yakını ameliyat olacak veya kendisi

rahatsız, hemen toplanılır. En yakın nakil vasıtalarıyla gidilir. Bu konuda böyle bir örnek var mıdır bilmiyorum. Bir arkadaşımız rahmetli oldu, ağır bir hastalık geçirdi, vücutta beyaz kan eksikliği oluştu, Çapa'dan dediler ki günde on ünite trombosit vermemiz gerek. Arabanın biri gitti biri geldi, Çapa Kan Merkezi akşam 9'a kadar trombosit ayırıyor, ondan sonra özel hastaneler ayırıyor. Bir gece 25 bin dolar verdik sadece trombosit ayırımı için özel hastaneye. Ben de içlerimdeydim. Senin benim tek başımıza karşılayabileceğimiz bir meblağ değil.

4.2.2.4. Demiryolcu Eşler, Demiryolcu Çocuklar

Demiryolcular olarak anılan demir yolu çalışanlarının eşleri ve çocuklarında da demir yolu kültürünün izleri belirgin şekilde görülmektedir. Demiryolcuların gerek iş yaşamında gerekse de mesai dışı zamanlarda demiryolcu kimliklerini sürdürmeleri gibi demiryolcu eşleri ve çocukları da kendilerini demiryolcu olarak görebilmekte, diğer demiryolcu aileler ile yakın ilişkili bir hayat sürmektedirler. Demiryolcuların periyodik buluşmalarından birinde sözlü tarih görüşmesi yaptığım Katılımcı-6'nın, kendileri nasıl o gün buluştuysa, Çırak Okulu'ndaki kendi devrelerinin eşlerinin de o an kendi buluşmalarını yapmakta olduğunu belirtmesi, durumu bir bakıma örneklemiştir:

Benim devre 20 kişi mesela Yedikule Çırak Okulu'ndan. Bizim hanımlar da devre günü yapıyorlar. Bizim devreler daha bir tutkun ama. Diğer devreler o kadar tutkun değil birbirine. Devreler 20 kişidir. Bizim devreler topladığında en az 12-13 kişi olur. Hâlâ süren bir şey bu. Biz buraya gelirken onlar kahvaltıya gittiler mesela. Çocuklarımız da öyle, birbirlerini tanır, severler.

Demiryolcu ailelerin komşuluk ilişkilerini Katılımcı-10 da kendi ailesinin tecrübeleriyle detaylandırmıştır:

4 blok 88 daireydik biz kooperatifte. Biz zaten demiryolcu erkek çalışan arkadaşlar olarak günün 8 saati fabrikaların içerisinde birbirimizle sürekli irtibat hâlindeydik. Önemli olan, oradaki kadınların, eşlerimizin, o 88 dairenin komşuluğu inanılmaz bir komşuluktur. Abla kardeş, anne kız... Orası genç insanlar için, genç kadınlar için bir eğitimhaneydi. ... Çok güzel bir birlik vardı orada. Hâlâ oradaki insanlar birbirini unutmadı, iletişimlerini sürdürüyorlar.

Demiryolcuların, iletişimlerini ailecek sürdürmelerini sağlayan imkânların en önemlisi, demir yolu çalışanlarına mahsus hizmet veren, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki demir yolu kamplarıdır. Bu mekânlara yazın gelen demiryolcu aileleri hem mevcut tanıdıklarıyla ilişkilerini sürdürmekte hem de Türkiye'nin dört bir yanından gelen demiryolcularla tanışıp sosyalleşebilmektedir. Demir yolu kamplarındaki ortamı, bu kamplarda uzun süre yöneticilik yapmış biri olan Katılımcı-6 özetlemiştir:

Demir yollarının tatil yerlerinde yöneticilik yaptım ben, Şakran ve Didim'de. Sırf demiryolcular olurdu, aileleriyle gelirlerdi. Başta 11 gündü, sonra daha çok aile yararlınsın diye 9 güne düşürdük. O kamp yerleri çok güzel biliyor musun. Torunum "Dedem ne zaman ölecek? Didim'i ben çalıştıracağım o zaman" diyormuş. Evinde havuzu vs. var. Ama çocuk oradaki samimiyeti önemsiyor. Sakarya, Sivas, Malatya, Kars, Erzurum, Elazığ, her yerden insanlar geliyor. Kadınlar tanışıyorlar. Sosyal ortam olarak oralar bizi etkilemiştir. 9 günden sonra bakıyorsun, hanımlar yazıyorlar, telefonla konuşuyorlar.

Katılımcı-7'nin, eşiyle demir yolu kamplarında tanıştığını aktarması da bu bakımdan ayrıca önem taşır: *"Eşimin babası da demir yolları emeklisi. Eşimle demir yolları kampında, Akçay'da tanıştık. Hem işçi hem memur kampı vardı, işçi kampını sattılar, memur kampı duruyor. Orada tanıştık, üç yıl sonra evlendik".*

4.2.3. Demir Yollarının Çekirdeği: Meslek Liseleri ve Çırak Okulları

Demir yollarının lokomotif unsuru olarak demiryolcuları gösterebiliriz. Demiryolcuların bu niteliğe kavuşmasını ve camialarının sürükleyicileri olmalarını sağlayan ana faktörün ise günümüze eski yapıları, güçleri ve verimlilikleriyle ulaşamayan meslek liseleri ve çırak okulları olduğunu söylemek gerekir. Uzunca bir dönem bu okullarda çocuk denebilecek yaşta öğrenciler yıllara yayılacak bir eğitimden geçirilmişler, teknik bilgiler kazanmalarının yanında demir yolu kültürünü de derinden almışlar, camialarına kendi deyimleriyle nefer olmuşlardır.

Demir yoluna çalışan yetiştiren okullar konusunu Osmanlı döneminden başlatmak gerekir. I. Dünya Savaşı'nda yaşanan sorunların çözümü amacıyla 1915 yılında İzmir Basmane'de ilk demir yolu okulu açılmıştır. İstanbul Yeşilköy'de benzer bir okul da aynı dönemde açılmış, savaş yıllarında çoğu asker olmak üzere 1040 mezun

vermiştir. Mayıs 1923'te Konya'da bir "Şimendifer Mektebi" açılmış, devamında "Harekat ve Münakalat Mektebi" adı ile Haydarpaşa'ya nakledilmiş, daha sonrasında ise "Hareket Kursu" adını almıştır (Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi, 2023).

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında demir yollarında yabancı çalışanlar ağırlıkta iken Türklerin şimendiferciliği beceremeyeceği yönünde genel bir kanı olduğundan bahsedilir (Toprak, 2003, s.17). Ancak tekrar eden savaşlarda Türklerin demir yolu konusundaki farkındalığı, deneyimi ve girişimi artmış, Cumhuriyet dönemine geçilirken belli ölçüde de olsa yetişmiş kadroların varlığı sağlanmış, daha büyük atılımlar için temel oluşturulmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Hicaz hattındaki çalışanlardan, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda demir yolu hatlarında görev yapanlardan yararlanılmış, ancak bütünlüklü bir donanımına sahip olmadıklarından ötürü hem mevcut personelin eğitilmesi hem de yeni personeller yetiştirilmesi için büyük çaba harcanmıştır. 1923 yılında 5558 olan personel sayısı 1933'te 10745'e ulaşmış, yabancı şirketlerin millileştirilmesi ve bu hatlarda çalışanların da kadroya katılmasıyla 1940 yılında bu sayı 29364'ü bulmuştur. 1951'de ise Devlet Demiryolları ve Limanları Genel Müdürlüğü olarak birleştirilen kurumun toplam çalışan sayısı 50195 olmuştur (Yıldırım, 2001, s.189-190).

Konya'daki, Haydarpaşa'daki denemelerden sonra 1942 yılında Ankara'da lise seviyesinde "Meslek Okulu" açılmış, 1949 yılında kapatılmıştır. Aynı dönemde Eskişehir'de 1940 yılında "Çırak Mektebi" açılmış, 1944 yılında kapatılmış, öğrencileri Eskişehir Sanat Okulu'na nakledilmiş, o okul da 1947 yılında kapatılmıştır. Takip eden süreçte kalifiye işçi ihtiyacını karşılamak üzere, demir yolu fabrikası ve önemli depo merkezlerinde ilkokul mezunlarının alındığı ve 4 yıl eğitim gördükleri Çırak Okulları açılmıştır. Çırak Okullarının faaliyetlerine 1970'ler biterken son verilmiştir. Çırak Okulları yerine açılan Pratik Sanat Okulları da 1989 yılında kapatılmıştır. Ankara'daki Meslek Okulu'nun devamı olarak görülebilecek lise düzeyindeki "Demiryol Meslek Okulu" 1974 yılında Eskişehir'de açılmış, kapatıldığı 1998 yılına kadar yol, cer, hareket, tesisler ve genel idari hizmetler branşlarında eğitim verilmiştir (Yıldırım, 2001, s.190; Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi, 2023).

Görüldüğü üzere demir yollarında çeşitli dönemlerde birçok eğitim merkezi ve kurs açılmış, ancak günümüzden baktığımızda en bilinenleri, lise düzeyinde eğitim verilen “Demiryol Meslek Okulu” (bir dönem Demiryol Meslek Lisesi olarak da faaliyet göstermiştir) ile ortaokul-lise karışık bir düzeyde eğitim verilen “Çırak Okulu” olmuştur.

Çırak Okullarına demiryolcu çocukları öncelikli tercih olarak alınmış olup demiryolcular çocuklarını daha büyük idealleri olmadığı takdirde demir yollarına seve seve göndermişlerdir. Buradan mezun olan çocuklar işçi olarak istihdam edilmişlerdir. Okulda dersler görürlerken aynı zamanda atölye birimlerinde kapsamlı teknik eğitim almışlardır. Meslek Okullarında ise daha ziyade memur düzeyinde elemanlar yetiştirilmiştir. Meslek Okulları, öğrencilerini ortaokul eğitimi sonrasında alırken, Çırak Okulları ise ilkokul sonrasında almışlardır (Koçak ve Paşaoğlu, 2012, s.188).

TCDD’nin eğitim sistemine yönelik yapılan bir çalışmada, I. Ulusal Demiryolu Kongresi’nin yapıldığı yıl olan 1979’da, Eskişehir’de Meslek Lisesi; Haydarpaşa, Eskişehir, Ankara, Sivas ve Mersin’de Eğitim Merkezleri; Sivas ve Yedikule’de Çırak Okulu olduğu belirtilmiştir. Aynı çalışmada, II. Ulusal Demiryolu Kongresi’nin yapıldığı yıl olan 1997’de aktif olarak eğitim verilen okullar Meslek Lisesi (1998’de kapatıldı), Ankara Eğitim Merkezi, Eskişehir Eğitim Merkezi olarak sıralanmıştır. Bu durum, TCDD’deki eğitim faaliyetlerinin çok yetersiz hâle geldiği şeklinde yorumlanmıştır (Aladağ, 1997, s.325-326).

4.2.3.1. Demiryol Meslek Lisesi

Lise düzeyinde eğitim vermek üzere açılan Demiryol Meslek Okullarının ilki Ankara’da 1942’de açılmıştır. 1946’da kapatılma kararı verilen okul son mezunlarını 1949’da vermiştir (Görsel 49). 1955’te Eskişehir’de faaliyete yeniden başladıktan sonra 1957’de Ankara’ya taşınmış, 1964’te tekrar kapatılmıştır. 1974’te Eskişehir’de bir kez daha açılmış, 1995’te öğrenci alamayınca 1998’de son öğrencilerini mezun ederek kapatılmıştır. Okulun kapanması, 1995 yılı Bütçe Kanununun 50/c maddesi ile 25.07.1996 tarihinde yürürlüğe konulan 4160 Sayılı Kanunun Ek 35. Maddesinde yer alan hükümler doğrultusunda, ülkemizdeki kamu kurum ve kuruluşlarının mecburi hizmet karşılığı öğrenci okutma imkânının ortadan kaldırılması nedeniyle gerçekleşmiştir (Çekerol, 2006, s.280). Demiryol Meslek Lisesi, aktif olduğu süre boyunca 4294 mezun

vermiştir. Mezunların 3500’ü TCDD’de istihdam edilmiş, kalanın bir kısmı belediyelerde teknik eleman olarak iş bulabilmişlerdir. Okulun marşı, söz konusu eğitim kurumlarının amacını özetler niteliktedir: “Tekerleğe kanat taktık / Dağları deldik yardım / Kendi öz gücümüzle / Yurdu rayla donattık / Yurdumuzda kömür bol / Bize gerek demiryol / Her gün bir karış daha / Döşeyelim demiryol (Emiroğlu ve Uzmay, 2012)”.

Görsel 49: Ankara TCDD Meslek Okulu 1947 mezunları, Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi.

1945 tarihli Demiryollar Dergisi’nde Demiryol Meslek Liselerinin, mezunlarına yedek subay olma hakkı kazandırdığı, parasız yatılı bir okul olduğu, her yıl sınavla 120 öğrenci alındığı, öğrencilerin bütün ihtiyaçlarının okul binasında karşılandığı, okul kompleksinin yatakhane, yemekhane, sınıflar, laboratuvarlar, revir, banyo vb. unsurları içerdiği, öğrencilere sınıfa göre artan oranda harçlık verildiği bilgileri yer almaktadır (Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi).

Sözlü tarih görüşmelerinde, Eskişehir’deki Demiryol Meslek Lisesi’nde okuyan ve hayatlarını demiryolcu olarak sürdüren katılımcılar, okuldaki eğitimin kalitesine, öğrencilerin seçilmişliğine, okulun kendilerine yaptığı katkıya, bu tip meslek okullarının kapatılmasının ülkenin kalifiye çalışan sayısının düşmesine ve bunun genel bir zarara sebep olacağına kapsamlı şekilde değinmişlerdir. Katılımcı-7’nin cümleleri şu şekildedir:

Meslek liseleri ve çırak okullarının kapatılması hkmetin vermiş olduğu en kötü karardı. Sırf demir yolları için değil, genel bir karardı. Bir mesleği okulundan okuyarak direkt atanmanın önünü kapattılar. Askerlik ve polislik hariç... Henüz 18 yaşıma gelmemişken dilekçe yazdık, hâkim baktı onayladı, kazai rüşt kararı ile memur olabildik. Hem Pratik Sanat Okulu'nda işçiler hem de Demiryol Meslek Lisesinde memurlar askerî disiplinle üç yıl okuyarak hayata hazırlanıp mesleği de en iyi şekilde yapıyorlardı. Sabah akşam etdmz vardı, başımızda hep hocalarımız vardı. Gündüzleri kaliteli hocalar gelirdi. 1987'de mezun olduğumda Demiryol Meslek Lisesi de bir Sanat Okulu idi aslında, yatılı Sanat Okulu, Endüstri Meslek Lisesi sınıfına giriyordu. Bizim de diğer Endüstri Meslek Liseleri gibi ders programımızda haftada iki saat matematik, bir saat kimya, bir saat biyoloji, vardı. Düz liseye giden bir insan haftada 6 saat matematik görüyordu. Dolayısıyla niversite sınavında şansımız onlara göre çok azdı aslında. Ama bizim mezun olduğumuz dönemlerde niversiteye girmeyen kimse yoktu, ama iki yıllık ama dört yıllık. Biz 120 kişi mezun olduk, 10-12 tane tıp kazanan, sonra hukuk kazanan vardı. Mühendislik kazanan zaten çoktu. Bizim Demiryol Meslek Lisesi ülkedeki tüm Endüstri Meslek Liseleri arasında en yüksek niversite kazanma sıralamasında birinci sıradaydı, bu da verilen eğitimden kaynaklıydı.

Meslek lisesinde verilen eğitimin kalitesine değinen Katılımcı-3, bunun yanı sıra bu tip okulların mesleğe duyulan bağlılığı aşıladığını da vurgulamıştır:

Bu okullar devam etmeliydi, bu okulu bitirenlerin KPSS gibi bir zorunlulukları olmaması gerekiyor. Bizim okuldan mezun olunup 17-18 yaşında maaş bağlanması büyük avantajdı. Benim devrelerimden doktor var, hâkim var. şu anki Raylı Sistemler Meslek Yüksekokulları bizim Demiryol Meslek Lisesi'nin yerini doldurmadı, dolduramaz. 14 yaşında liseye girdiğimde, matematik, fen, tarih, bunlar haricindeki mesleki dersleri demir yolu çalışanı personeller verirdi. nce kurum sevgisi aşılanırdı. Bağlılık duygusunu bize iyi aşılamışlar. Raylı Sistemler Meslek Yüksekokullarında verilen eğitimlerden alakasız görevlere atanıyor artık insanlar. Böyle olunca ne bağlılık oluşuyor ne de meslekte kalıyorlar, kaçıyorlar ilk fırsatta. Bu okullar o dönem büyük bir açığı kapadı ama yerine yenisi koyulmadı.

Demiryol Meslek Lisesi'nde yalnızca uzmanlık ve teknik eğitimin verilmediğini, kültür-sanat açısından da faaliyetlerin yürütüldüğünü gösteren bir detay ise

okulun 1993 yılındaki mezuniyet töreninin detaylarının anlatıldığı Demiryolcu Dergisi'nde (Görsel 50) yerini almıştır.

Görsel 50: Demiryol Meslek Lisesi 1993 yılı mezuniyet gecesi.

Kaynak: Demiryolcu Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 6, Haziran 1993.

1998 yılında okulun kapatılmasının sonrasında, mevcut makinist, hareket memuru gibi memurların emekli olarak metro işletmeciliği sektörüne geçmeleri, arkadan yeni meslek lisesi mezunlarının gelmemesi gibi sebeplerle kalifiye çalışan eksikliği bakımından bir darboğaz oluşmuştur. 2004 yılında bunun giderilmesi amacıyla Eskişehir, Erzincan, İstanbul ve Sivas'ta demir yolu eğitimi verilen liseler açılmıştır. Eskişehir'de yüksekokul düzeyinde raylı sistem teknolojileri eğitimi veren bir okul açılmıştır (Çekerol, 2006, s.281). Ancak sonraki bölümlerde de değinildiği üzere bu eğitimlerin kalitesi eski okulların seviyesinde görülmemekte, kesintili yıllar nedeniyle oluşan kalifiye çalışan açığının büyük sorunlara neden olduğu söylenmektedir.

4.2.3.2. Çırak Okulları

Çırak Okulları, Demiryol Meslek Liselerinden, öğrencileri henüz çocukluk çağında bünyesine katması bakımından ayrılır. Tezin saha görüşmelerindeki birçok katılımcının Çırak Okulu mezunu olması, konuyu bu bakımdan daha ilginç ve önemli hâle getirir. Hem babalarının demiryolcu olması hem de neredeyse belleklerinin ulaştığı noktadan itibaren bilfiil demir yollarının içinde olmaları nedeniyle adeta doğuştan demiryolcu olan Çırak Okulu mezunları (Görsel 51), çıraklık günlerini genel olarak çok berrak şekilde hatırlamaktadır.

Görsel 51: Yedikule Çırak Okulu 1972 mezunları, Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi, 2023.

Demir yollarında nesilden nesile bir geçiş olduğu, babadan oğula meslek geçişlerinin yaşandığı sık vurgulanan bir durumdur. Çırak Okulu sınavlarında demiryolcu çocuklarına öncelik tanınmasına katılımcılar da değinmiştir. Katılımcı-8 bu durumu “*Babam demiryolcu olduğu için sınava girişte 10-15 puan avantajımız olurdu, resmî bir şey bu*” cümlesiyle aktarmıştır. Katılımcı-11 de benzer detaylardan bahsetmiştir:

1958’de doğdum, demir yollarına 1970’te girdim. İmtihanlara girdik. İlk girişte kazandım. Demiryolcu çocuklarına öncelik vardı. Babam da demiryolcuydu. Atıyorum 70 puan aldıysan 10 puan da babadan alıyorsun, 80 puanla giriyorsun. Sen de 80 aldıysan ben de 80 aldıysam, ben giriyorum, sen değil, çünkü ben demiryolcu çocuğuyum. Puanlarımız eşitse bile beni alıyor öncelikle.

Çırak Okulu eğitimlerinin içeriği ve niteliği, katılımcıların en çok üzerinde durdukları noktalardan olmuştur. Katılımcı-5, eğitimden detayları şöyle aktarmıştır:

2. sınıfın sonuna kadar teorik ve pratik dersleri alıyoruz. 3 ve 4’te atölyelerde stajlar yapılıyor. Her meslekle ilgili bölümleri geziyoruz 15’er gün. Torna, montaj, vagonaj, marangozhane, dökümhane, kaynakhane, demirhane, motor... Hangi işe yatkınsan, hocalar ve amirler tarafından verilen notlar sonrası uygun branşa kanalize ediyorlardı (Görsel 52).

Görsel 52: Yedikule Çırak Okulu 1974 yılı mezuniyet töreni.
Kaynak: Ragıp Kılıç arşivi.

Çıraklık eğitiminde çırakların nitelikli yetiştirilmesinin ve ustalıklarının devlete katkısının da üzerinde durulmuştur. Katılımcı-12, kendi çıraklık günlerinden hareketle değişen eğitim sistemine değinmiştir:

Şimdi çırak bulamıyorlar, usta bulamıyorlar. Demir yollarına çırak girdiğin zaman malzeme sorunu da yoktu. Malzeme bol, demiri al, istediğin kadar boz, bir daha yap, bir daha boz. Piyasada görüyorum şimdi Sanat Okullarını, böyle bir sorun, malzemeleri falan bulamıyorlar yani. ... Ustalar vardı, şahane bir öğretim vardı, iyi yetiştik biz. Her sanatta, çıraklıkta, kaynak olsun, boru işi olsun, motor olsun, elektrik olsun, tesisat olsun, hepsinde güzel yetiştirdik, çünkü imkânın var, malzemeyi bozsan bile ... yapmaya çalışıyorsun, sanatkâr yetiştirdiğin yani, Çırak Okulu dediğin zaman tornasından da kaynağından da su borusundan da su tesisatından da anlıyor hepsi. Şimdi nerede? Piyasada usta yok. Yeni parçayı al tak, yeni parçayı al tak. Ama ilerletmediler işte.

Çıraklık eğitiminin yalnızca teknik eğitim olmaması ve öğrencilerin birçok ihtiyacının da karşılanması, çocukluk dönemlerini çırak olarak geçiren demiryolcularda büyük izler bırakmıştır. Buna ilişkin Katılımcı-8'in cümleleri ekteki gibidir:

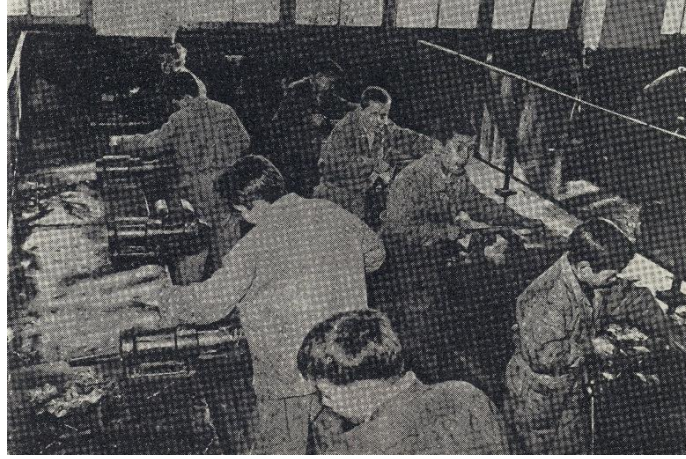
12 yaşında çocuğu alıyorsun, bir disipline sokuyorsun, eğitim veriyorsun ona, okurken harçlık veriyorsun, giyimini yemeğini karşılıyorsun, çocuk kendinde bir şey görüyor. Trene kartla bedava biniyor mesela. Elektrikçilik, tornacılık, marangozluk, demircilik, dökümcülük, motorculuk, ne meslekler vardı, hepsinin stajını görüp öğreniyordu onları.

Çıraklık eğitiminin demiryolculara yalnızca demir yollarını öğretme niteliği taşımadığı, o dönemde öğrenilenlerin hayatın birçok safhasında fayda sağladığı konusu da katılımcılar tarafından önemle vurgulanmıştır. Katılımcı-5, kendi tecrübesini şu şekilde ifade etmiştir: *“Eğitimimiz bize çok şey kattı, bunu emeklilik sonrası özel sektöre geçince daha iyi fark ettim. Demir yoluyla alakalı bir iş değildi o”*. Çıraklık eğitiminde aldıkları eğitimin niteliğine hocaları ve ustaları üzerinden değinen Katılımcı-6 ise şu cümleleri kullanmıştır:

Bizim girdiğimizde Eskişehir Çırak Okulu (Görsel 53-54) mezunu ustalar vardı. Biz 69’da girdik, 65’te mezun olmuşlar onlar. Bize onlar öğretti her şeyi. Ustalığı, saygıyı, sevgiyi, bir üst sınıfa nasıl davranman gerektiğini. Hocalarımız da öyleydi. Demiryolculuk aile gibi bir şeydi. Çürük elmalar var. Ama genelde demiryolcular dürüst insanlardı.

Görsel 53: Eskişehir Çırak Okulu öğrencileri, TCDD tarafından Eskişehir Cer Atölyeleri’nde üretilen, yurt içinde üretilen ilk Türk lokomotifini olan “Karakurt” maketi ile, TÜRASAŞ Devrim Arabaları Müzesi, Eskişehir, 2023.

Görsel 54: Eskişehir Çırak Okulu eğitiminden bir kesit, 1958.
Kaynak: “Demiryolları Faaliyetleri”, TCDD, SALT Araştırma.

Katılımcı-14 de Çırak Okulu mezunlarının aldığı eğitimin kalitesine, Çırak Okulu mezunlarının (Görsel 55) camiada yükselebilmesine yönelik, kendi ailesinden yola çıkarak çeşitli detaylar aktarmıştır:

Okulların kapatılması çok büyük zararlar verdi. Rahmetli babam Yedikule Çırak Okulu mezunudur. Sonrasında yüksekokula gitmiş, devam etmiş. Çırak Okulu’nu okuduğu cer atölyesinde babam bir dönem cer müdürlüğü de yaptı. İşçi mesela babam ama Yıldız Teknik Üniversitesi’nde okumuş, sonrasında oraya geçici olarak müdür olarak atanmıştı, esas görevi Haydarpaşa’da cer müfettişiydi.

Görsel 55: Bir Yedikule Çırak Okulu mezunun 1968 yılında aldığı diploma, Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi, 2023.

Çırak Okullarının önemine, orada verilen eğitimin demiryolcu yetiştirmesi konusundaki rolüne ilişkin olarak Katılımcı-10'un söyledikleri önemlidir:

... Türkiye'nin can damarlarından biri demir yolu. Biliyorsun, Sivas, Eskişehir, buranın insanının ekmek parası demir yolundan geliyordu. Bu illerin tüm çalışması o zaman demir yoluydu. Demiryolcuyum dediğin zaman farklı bir gözle bakıyorlardı sana. Çünkü bizim yetiştirilme tarzımız başkaydı. 11 yaşında bir çocuğa eğitim verirken, 16 yaşında mezun edersen okuldan (Görsel 56)... Sorumluluk veriyor devlet sana. Torna tezgâhı teslim etti bana 16 yaşında. Çırak Okulu'nda okurken maaş da aldık. Cüzi bir paraydı, sembolik bir paraydı ama önemliydi.

Görsel 56: Yedikule Çırak Okulu 1974 yılı mezuniyet töreninden bir kesit.
Kaynak: Ragıp Kılıç arşivi.

Çocukluktan demiryolcu olmanın etkisi, demiryolcuların çoğunda hissedilmekte ve gururla anlatılmaktadır. Katılımcı-6'nın cümleleri bu bağlamda okunabilir:

12 yaşında girmişiz oraya. 48 yaşına kadar demir yolundan başka bir şey yok. İstasyonları ezbere bilirim, tuvaletlerini dahi.... Hangisinde merdiven var vs. Hayatımız demir yolu... Hayatı esasında Çırak Okulu ve demir yolları öğretti bize. Aile yaşantısını öğretti. Bizden pek ayrılan yoktur eşinden mesela. Eşkıyalık yapan yoktur. Birbirimizden bir şeyler almışızdır, görmüşüzdür. Büyük bir sülalenin örf ve adetlerine uymuşuzdur. Çocuklarımızı da öyle büyütmüşüzdür, çoğu arkadaştır.

Çırak Okulu'nda okumayan ve demiryolcu olmayan, ancak Demirspor'da oynadığı için Yedikule Cer Atölyeleri'nde vakit geçirerek demiryolcuları dışarıdan gözlemeyebilmiş olan Katılımcı-19'un Çırak Okulu mezunlarının niteliğine ve yaşamlarına ilişkin tespitleri önemlidir:

Çırak Okulu mezunları, ustalardı. Bir konuda uzmanlaşmıştı bu insanlar, lokomotifleri tamir edebilen insanlardı. Bu yapı 1960'larda Eskişehir'de Anadol

otomobili üretti, bu insanlar üretti. Tulumları içerisinde, elleri kapkara, her tarafları kirli insanlar... Ama sokakta gördüğünde çok iyi ve temiz giyinen, yazın Bodrum'a Marmaris'e tatile gidip oralarda takılabilen insanlardı bunlar.

Katılımcı-6'nın ifadesine göre Yedikule'de son Çırak Okulu mezunları 1974 yılında verilmiştir: *"74'te son mezunlar var, bir daha yok. Haberlerde gördüm, sanayilerin yanında okul açıyorlarmış. Ara eleman kalmadı çünkü, artık herkes usta"*.

4.2.3.3. Demiryol Meslek Liseleri ve Çırak Okulları Sonrasındaki Değişim

Demiryol Meslek Liselerinin ve Çırak Okullarının kapatılması, görüşmelerde katılımcıların demir yolu kültürünün zayıflamasına ilişkin tespitlerinde ortaya koydukları en güçlü argüman olarak gözükmüştür. Çekirdekten demiryolcu yetiştiren bu eğitim kurumları ve birimlerinin kapatılmasıyla birlikte hem teknik eleman sıkıntısı yaşanmış hem de demiryolcu profilinin değişmeye başlaması söz konusu olmuştur.

2006 yılındaki bir demir yolu sempozyumunda sunulan bildiride, söz konusu okulların kapatılması nedeniyle TCDD'nin yıllarca yeni eleman almadığı, yaşlı bir kurum hâline geldiği, bunun sorunlara yol açtığına değinilmiştir. Bunların düzeltilmesi için kurum içi eğitim sisteminin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Gök, 2006, s.1416). Bir başka sempozyumda sunulan bildiride ise Demiryol Meslek Liselerinin ve Çırak Okullarının gelecekte iyi yöneticiler olabilecek personelleri de yetiştirdiğine, ehil olmayanların tasfiye edildiği bir elektrik sisteminin kurum bünyesinde işler hâlde olduğuna, okulların kapatılmasının demir yollarına zararlar verdiğine değinilmiştir (Turgut, 1997, s.318). Demir yolu işletmeciliğinin, ülkenin ekonomik ve sosyal yararına uygun bir taşımacılık fonksiyonunu yerine getirmesinde sağlıklı bir örgütsel yapıya sahip olmasının payının büyük olduğu söylenir (Berkmen, 1979, s.369). Söz konusu sağlıklı örgütsel yapının en önemli unsurlarından birinin demiryolcu eğitimi olduğu düşünüldüğünde, okulların kapatılmasının etkisi daha iyi anlaşılır. Çekirdekten yetişmeyip, üniversite ve yüksekokul mezunu olarak demir yolu camiasına katılan çalışanların sisteme uyum sağlamasının uzun yıllar aldığına 1979 yılındaki bir bildiride değinilmesi (Şengün, 1979, s.395), 1990'ların sonu ve 2000'lerin başından itibaren demir yollarına genelde bu şekilde personel alındığı düşünüldüğünde dikkat çekici bir durum oluşturur.

Katılımcı-10'un, ilgili okulların uzun süre kapalı tutulması ve sonrasında oluşan sorunlar nedeniyle çeşitli eğitim faaliyeti girişimlerinde bulunulmasının eski etkiyi yaratamadığına yönelik yorumu önemlidir:

Zaman kaybedildi. Uzman usta bulunamıyor artık tren üzerinde çalışacak. Şimdi gene açtılar gerçi Çırak Okullarını ve Meslek Liselerini ama arada boş zaman oldu, o boş zamanda çok şey kaybettik. Yani sanayide adam bulamıyorlar çalıştıracak, çok zor. Çırak Okulları, Sanat Okulları dedim ya demin, var şimdi gene yarım gün atölye yapıyorlar, bir gün geliyorlar dükkanda çalışıyorlar, mesleği ne ise, ama zayıfladı. O dönemki randıman yok.

4.2.4. Demir Yollarının Aydınlik Yüzü: Demirspor

Demir yolu kültürünün toplumsal ve mekânsal yansımalarını en net şekilde gösteren unsurlardan biri Demirspor kulüpleridir. 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'nin birçok kentinde ve ilçesinde kurulan bu kulüpler ülkedeki birçok spor branşında başarılar elde etmişler, demiryolcuların ve demiryolcu çocuklarının sporcu olmalarını sağlamışlar, mekânsal örgütlenmeleriyle kent ve toplum hayatına kalıcı katkılar sunmuşlardır.

“Demirspor”, TCDD Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulan spor kulüplerinin genel adını teşkil eder. 1930'lu yıllarda futbol sevgisinin ülke genelinde yayılmasıyla, Anadolu'nun birçok kentinde spor kulüpleri kurulmaya başlanmış veya niyetlenilmiş, TCDD işletme ve atölyelerinin bulunduğu kentlerde de hâlihazırda örgütlenme biçimleriyle fark yaratan demiryolcular bu girişimlere katılmışlardır. Devlet yatırım ve işletmeciliğinin ekonominin omurgasını oluşturduğu bu dönemde, yaklaşan savaş ihtimalleri de dikkate alınarak Beden Terbiyesi Kanunu'na eklenen “*Memur ve işçi sayısı 500'den fazla olan kuruluşlar ve fabrikalar, öncelikle kendi personeline beden eğitimi ve spor yaptırmak için spor tesisleri yapmaya ve antrenör tutmaya mecburdurlar*” maddesi ile bu girişimler resmî nitelik kazanmıştır. Gençleri sportif kılmak ve sivil savunmaya katkıda bulunmak gibi amaçları bulunan kanun maddesi ile TCDD de kendi bünyesinde Demirspor adı ile spor kulüpleri kurmuştur. Kuruldukları birçok kentte amatör spor dallarında gençliğin neredeyse tek spor yapma imkânı bulduğu kurumlar olan bu kulüpler, özellikle futbola gösterilen ilgi nedeniyle, millî bir lig kurulana kadar Türkiye futbolunun önde gelen takım ve futbolcularının yetiştiği yerler olmuşlardır. 1942 yılına gelindiğinde

faaliyet gösteren Demirspor kulüpleri şunlardan oluşmuştur: Haydarpaşa, Derince, İzmit, Bilecik, Ankara, Irmak, Çankırı, Karabük, Çatalağzı, Zonguldak, Balıkesir, Bandırma, Soma, Tavşanlı, Kütahya, Kayseri, Sivas, Zile, Samsun, Çetinkaya, Divriği, Yerköy, Malatya, Diyarbakır, Maden, Adana, Fevzipaşa, Mersin, İskenderun, Ulukışla, Afyon, Konya, Uşak, İzmir, Manisa, Alaşehir, Nazilli, Çamlık, Denizli, Dinar, Sirkeci, Erzurum, Edirne, Sarıkamış, Erzincan, Eskişehir, Mudanya, Edremit (Emiroğlu ve Uzmay, 2012).

Görsel 57: Eskişehir Demirspor tenisçileri.
Kaynak: Emiroğlu ve Uzmay, 2012.

TCDD, Demirspor markası ile sportif faaliyetlere ilk adımını 1930 yılının Ağustos ayında Eskişehir Cer Atölyesi'nde Eskişehir Demirspor'un kurulmasıyla atmıştır. 1930 yılında Demirspor Mecmuası'nda "Eskişehir Şimendiferciler Birliği ve Demirspor" başlıklı bir makale yazan Eskişehir Cer Atölyesi mühendislerinden Ömer Lütfi Bey söz konusu sportif faaliyetlerden şu cümlelerle bahsetmiştir:

Eskişehir şimendifercileri, Demirspor teşkilatını yaşatmak, ona kuvvet vermekle kendi aralarındaki tesanüt ve birliğin müspet ve fiili neticelerini göstermiş oluyorlar. Demirspor, bedeni ve içtimai gayelerini birer birer tahakkuk ettirmek ve mütemadi ve mütevazi mesaisini ilerletmekte ve inkişafın bariz neticelerini ortaya koymaktadır. ... futbol, güreş ve voleybol şubelerinde birçok şimendiferci gençleri çalıştırarak kendi muhitlerindeki Türk gençlerinin bedeni tekamülüne hizmet etmekte iken bugünün temiz ve kibar bir sporu olan tenis (Görsel 57) için de birkaç aydan beri yapmağa azmettiği hamleyi nihayet mevkii fiile koymuş ve ... (Uçak, 2001, s.283).

Eskişehir’deki Demirspor, günümüze ulaşmış en popüler Demirspor kulübü olmasa da cer atölyeleri ve gar binasının yakınında varlığını sürdürmesiyle önem arz eder (Görsel 58). Kulübün varlığının izleri, Eskişehir’deki demir yolu kompleksinin genel ismi olan TÜRASAŞ’ın (Türkiye Raylı Sistem Araçları Sanayii A.Ş.) girişinin bulunduğu sokaktaki tabeladan dahi sürülebilir (Görsel 59). Sokak tabelası her ne kadar TÜRASAŞ (Eskişehir’le esas özdeşleşen isim olan TÜLOMSAŞ’ın -Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi A.Ş.- yeni ismidir) duvarında varlığını korusa da sokak isminin resmî olarak “Demirsoy” şeklinde gözükmesi, mekânsal bellek açısından çelişkili, üzücü bir durum yaratır.

Görsel 58: Eskişehir Demirspor kulüp binası, 2024.

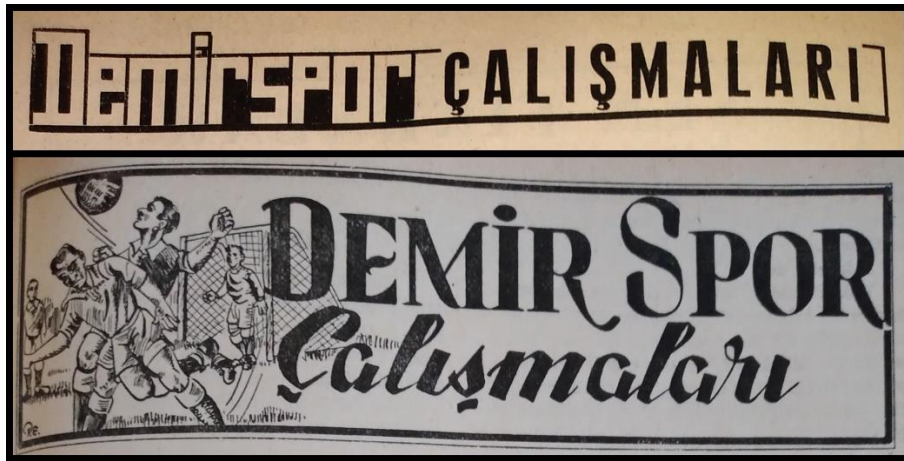

Görsel 59: Demirspor Sokak, Eskişehir, 2024.

1951 yılında Demiryol Dergisi'nde Necmettin Tarzu imzasıyla yayınlanan “Türk Spor Teşkilatı ve Devlet Demiryolları'nda Spor Teşekkülleri” isimli yazıda Demirspor'un niteliği ve önemi şöyle tarif edilmiştir:

Devlet Demiryolları'nın harekâtı başlangıçta işletme fabrikaları işçilerinin spor ihtiyacını karşılamak ve sporu amele arasında muntazam riayet edilen bir vazife haline koymak emeliyle teşekkül etmiş, fakat görüşteki isabet meselenin büyük bir rağbet çemberi meydana getirmesine varmıştır. O kadar ki bugün teşkilat yalnız fabrika mensupları arasına münhasır kalmamış, Devlet Demir Yolları'nın bütün kollarına el uzatmıştır. Güçlü ve heybetli bir devrimin sahibi olan ve her yerde aynı adı alan Demirspor teşkilatı genişleyen vaziyetiyle bütün bir memleketin spor bünyesine tesir etmeye başlamış olduğundan mevcudiyeti yalnız mensup olduğu müesseseye değil, dâhil oldukları spor muntikalarına ve binnetice bütün bir memlekete iftihar verecek mahiyettir (Uçak, 2001, s.284).

1950'lerde Demirspor faaliyetleri tüm yurda yayılmış hâldedir. Öyle ki bütün Demirspor kulüplerinin müsabakalarına ilişkin güncel bilgiler Demiryol Dergisi'nin “Demirspor Çalışmaları” başlığında her ay kapsamlı şekilde sunulmuştur (Görsel 60).

Görsel 60: Demiryol Dergisi'nde “Demirspor Çalışmaları” bölümlerinden başlıklar.
Kaynak: Demiryol Dergisi, Ocak 1953 ve Mart 1956 sayıları.

Günümüzde hâlâ birçok Demirspor kulübü faaliyetlerini sürdürüyor olsa da toplum nezdinde en çok bilineni ve en çok büyüyen Adana Demirspor'dur. Bu büyüme ve kitlelere yayılma durumuna karşın taraftar kitlesi arasında demir yolu işçiliği ve demir yolu kültürü vurgularının sıklıkla yapıldığı bilinmekte, bu etki tribünlerde açılan pankartlarda da net olarak gözükmemektedir (Görsel 61).

Görsel 61: Adana Demirspor taraftarlarının pankartlarında demir yolu vurguları.

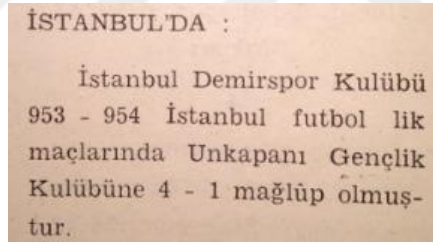
Kaynak: adanademirspor.net, haberads.com, facebook.com/SimseklerGrubu1986, mavisimsekler.com, kentvedemiryolu.com/memleketin-demirsporlari

Demirspor'un İstanbul özelindeki serüveni ise tek bir kulüp dâhilinde ilerlememiştir. Demirspor kulüplerinin hayata geçirildiği 1930'lerden bugüne kaynaklar tarandığında İstanbul Demirspor, Haydarpaşa Demirspor, Yedikule Demirspor gibi kullanımlar göze çarpmaktadır. Bunların hepsi bir dönem faal olduysa da tek isim ve tek çatı altında sabit bir ilerleme çizgisi söz konusu olmamıştır. Genel olarak İstanbul'daki

Demirspor faaliyetleri Haydarpasha ve Yedikule şubeleri tarafından sürdürülmüş, bir dönem Haydarpasha merkezli kulüp İstanbul Demirspor olarak anılmışken, bir dönem ise Yedikule merkezli kulüp İstanbul Demirspor olarak anılmıştır. Örneğin, Yedikule Demirspor'un ardılı olarak varlığını koruyan ve günümüzde amatör seviyede aktif olarak faaliyetlerini sürdüren İstanbul Demirspor'un ambleminde kuruluş tarihi olarak 1958 yılı belirtilmektedir (Görsel 62). 1953 tarihli bir Demiryol Dergisi'nde ise "İstanbul Demirspor" ifadesinin yer alması, söz konusu karmaşık durumu doğrulamaktadır (Görsel 63).

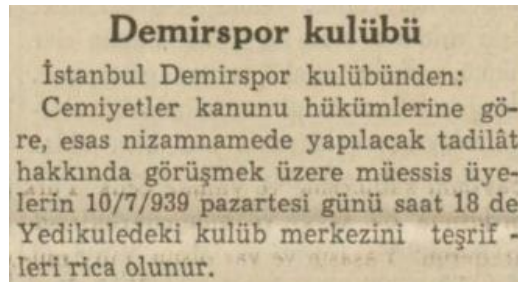

Görsel 62: İstanbul Demirspor amblemi, Halkalı'daki kulüp binası, 2024.

Görsel 63: Demiryol Dergisi'nde "İstanbul Demirspor" ifadesi.
Kaynak: Demiryol Dergisi, Ekim 1953.

İstanbul'daki Demirspor varlığının Yedikule'deki yansımaları, tezin odak noktasında Yedikule olduğundan ötürü bu çalışmada daha detaylı ele alınmaktadır. Yedikule'deki Demirspor izlerinin 1930'lara kadar uzanması bu açıdan önem arz eder. 1939 yılından bir gazete küpürü bunu doğrular niteliktedir (Görsel 64).

Görsel 64: İstanbul Demirspor ve Yedikule ilişkisini gösteren bir gazete küpürü.
Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 08.07.1939.

Yedikule Cer Atölyeleri bünyesinde kurulan Yedikule Demirspor, ilk dönemde futbol ve kürek branşlarında faaliyet göstermiştir. Futbolcuların antrenmanlarını yaptığı saha ise semtin simge yapılarından olan İmrahor İlyas Bey Camii'nin (İoannes Prodromos veya Studios Manastırı Kilisesi) yan tarafındaki Arap Kuyusu sahası olarak bilinen futbol sahasıdır (Görsel 65). Cer atölyeleri ve Demirspor'un Yedikule semtine katkılarının bir örneği olarak gösterilebilecek önemli bir gelişme ise Demirspor futbolcularının 1944 yılında, bugüne kadar ulaşan Yedikule Gençlik Spor Kulübü'nü kurmuş olmalarıdır (Yedikule Spor Kulübü).

Görsel 65: Sol üstte Arap Kuyusu futbol sahası, altta İmrahor İlyas Bey Camii, 1937.
Kaynak: Nicholas V. Artamonoff arşivi, Dumbarton Oaks, images.doaks.org/artamonoff

1940'lı yıllara gelindiğinde Demirspor'un deniz sporları faaliyetlerinin kulübün lokomotifine olmaya başladığı görülür. Boran'ın (1978) anılarında kulüp "Samatya Demirspor" olarak anılmışsa da demir yolları vurgusunun gücü nedeniyle, kastedilenin Yedikule Cer Atölyeleri bünyesindeki Demirspor olduğu fikrine ulaşılabilir. Boran

(1978, s.421-422), 1942 yılı ve devamında Demirspor'un yelken branşında sporcu olduğunu belirtirken, kulübün kürek, yüzme ve yelkencilik branşlarında faaliyet gösterdiği notunu düşmüştür. İlgili anılarda, Demirspor'un o dönemde Boğaziçi, Kalamış, Bakırköy gibi yerlerde yarışa katılacağı zaman TCDD'nin iki tane römorkör gönderdiği, futa ve şarpi denilen yelken unsurlarını yarış yerine bu römorkörlerin çektiği, bu römorkörlere yalnızca sporcuların değil, semtin sakinlerinin de erkeğiyle kadınıyla, çoluğuyla çocuğuyla doluğu, bir gün önceden yapılan yemeklerin yenildiği, müzik aletleriyle müzik yapıldığı, ortama bir şenlik havasının hâkim olduğu anlatılır. Bu durum da Yedikule Cer Atölyeleri ve Demirspor'un Yedikule semtiyle olan sıkı bağlarını kanıtlayan bir durumdur.

Demirspor kulüplerinin yeniden yapılandığı dönemler, yeniden kuruluş olarak belirtilebilmekte, bu kuruluş tarihi kulüplerin ilk kuruluş tarihi olarak nitelenebilmekte, bu da çeşitli karışıklıklara yol açabilmektedir. Sözlü tarih görüşmelerinde ortaya çıkan sonuca göre bu durumun oluşmasında, Demirspor yöneticilerinin genelde atama yöntemiyle başa getirilmesi, bu yöneticilerin de bazen sporu önemsemeyen kişiler olabilmesi önemli bir faktördür.

Mevcut İstanbul Demirspor'un tarihçe bilgilerinde, kulübün 1958 yılında yelken kulübü olarak Yedikule'de kurulan "Yedikule Denizspor Demir Kulübü" ismiyle faaliyete başladığı bilgisi mevcuttur. Bu kaynağa göre 1976 senesinde futbolun ana branş olmasına karar verilmiş, 1980 yılında voleybol şubesi de kurulmuştur. Kadroların ise %90'ı demiryolculardan oluşmuştur (Kolçak, 2024, s.155).

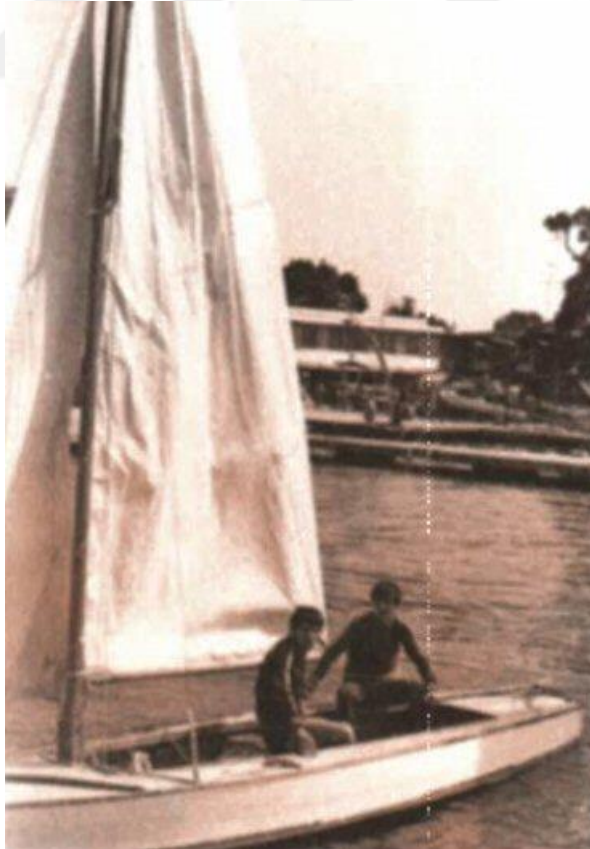
Demirspor'un değişik dönemlerde aktif olan yelken (Görsel 66 ve 67) ve kürek (Görsel 68) branşlarından uzun yıllar boyunca demiryolcular tarafından bahsedilmiştir. Kulübün İstanbul'da büyük popülerlik kazanması, bugün dahi net olarak hatırlanıyor olmasını sağlamıştır. Yolu Yedikule'den geçen demiryolcular -Demirspor'un deniz sporları faaliyetlerine yetişemeyenler dâhil- kulübün ilgili şubelerine ilişkin birçok anıyı görüşmelerde aktarmışlardır. Katılımcı-14 bunlardan biridir:

*Demirspor'un çok güzel zamanları olmuş Özellikle, Yedikule Deniz
Demirspor ya da Demirspor Deniz mi ne diye geçiyormuş ismi. Çırak Okulu'nun*

içinde o kanolar kürekler hepsi duruyordu. İstanbul'un en güzide kulüplerinden birisiymiş. Hatta demir yolu ambleminin altında çapa vardı onların logolarında.

Görsel 66: Yedikule Demirspor yelken takımı.
Kaynak: Salih Aydın Özer arşivi.

Görsel 67: Yedikule Demirspor yelken sporcuları Moda Yelken Kulübü önlerinde.
Kaynak: Salih Aydın Özer arşivi.

Görsel 68: Yedikule Demirspor kürek takımı.
Kaynak: Salih Aydın Özer arşivi

Yedikule Cer Atölyeleri'nde çalışmayan ve Demirspor'da oynamayan Yedikule sakinlerinin belleğinde Demirspor'un yelken branşının kalıcı izler bıraktığı görülmüştür. Katılımcı-4, Demirspor'un yelken takımında çırakların ve müdürlerin birlikte mücadele verebildiğinden, sahildeki iskele bölümünde kulübün yelkenlilerini hep gördüğünden bahsetmiştir. Demirspor'un deniz sporlarındaki popülerliğine ve toplum nezdindeki yerine ilişkin olarak Demirspor futbol takımında oynamış ve demiryolcu olmayan Katılımcı-19'un söyledikleri önemlidir:

1983'te İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nü kazandım. Orada üniversite takımında oynayıyordum. Edebiyat fakültesinin seçmelerine gitmiştik Eyüp Stadı'na. Meşin, mavi bir çantam vardı, Demirspor Deniz yazıyordu üstünde, 1983 yılında özel bir şeydi, ben o çantayı yere koydum, herkes böyle "Vay adam Yedikule'de oynuyor" falan demişti.

Yedikule Demirspor'da yelken branşının aktifliğini kendi yelken tecrübeleri üzerinden anlatan Katılımcı-8, futbol branşının kuruluş aşamasında da yer almıştır. Yedikule Spor Kulübü ile Yedikule Demirspor kulüpleri arasındaki oyuncu alışverişine ilişkin verdiği detaylar, cer atölyeleri ile semt arasındaki etkileşimin önemli örneklerinden biri olmuştur:

1966'da iş yeri müdürü yelken şubesinin de başkanlığını yapıyordu, aynı zamanda derslere gelen hocaydı. Beni orada beğenmiş herhalde, biraz da yapıyordum çocukken, yelkene aldı beni, öyle bayağı bir yarışlara gittik, Türkiye şampiyonası vs. Yönetim kurullarına da girdim Demirspor'un. Umumi kaptan oldum. Yelken sporunu

artık 1985'lerden sonra yapamayacak duruma geldim. Hem iş yerinde bulunmam gerektiği için hem de evle ilgili yoğunluklar... Hafta sonu yarış olunca çoluk çocuğumla ilgilenemedim, başkalarına havale ettim. O ara dedik futbol takımı kuralım. Daha öncesi Çırak Okulu'ndayken 66-67 senesinde bir takım kurduk. Para topladık arkadaşlarla, 11 kişiyi buldum çıraklarla. Yedikule Demirspor bu. Yedikule Çırak diye forma yaptırdık, ayakkabı, tozluk, şort aldık. 1 senede dağıldı ama. Sonra 3 arkadaş, genel sekreter, mali sekreter, ben de umumi kaptan, dedik bir futbol takımı kuralım. Karşıya gidip geliyorsun, zor. Motorumuz yok, yelken basarak Caddebostan'a gidiyoruz, yarış yapıyoruz, yarış zaten öldürüyor adamı, bir daha dönüş tekrar, öldürüyor iyice, sabahın erken saatinden akşamın geç saatine kadar, yıpratıyor çok. Futbol takımı kurduk, sendikanın da yardımları oldu. Yedikule Demirspor'du ismi. Bizde yetmediği vakit Yedikule Spor Kulübü oynatmadığı topçuları bize veriyordu, bizde birini çok beğenince alabilirdi. ... Eskiden işletmeden otobüs de isterdik maça giderken, otobüs veriyordu bize demir yolları. Çalışanların iş yerlerinde izinleri yazılırdı, ücretleri kesilmezdi.

Yedikule Demirspor'un İstanbul Demirspor'a dönüşme aşamasına değinen Katılımcı-8, Çırak Okulu günlerinde yelkenle ilgilendiği zamanları da anlatmıştır:

Yedikule Demirspor'du isim eskiden, ben değiştirdim. Afyon Demirspor var Sivas Demirspor var Adana Demirspor var, neden İstanbul Demirspor olmasın? Kongrede böyle yaptık. Yedikule de zaten o zaman kapanmıştı, buraya (Halkalı) taşınmıştı. Yedikule Emniyet de (Yedikule Spor Kulübü) vardı bizim zamanımızda. Evet ayrıydı iki kulüp. Yedikule Yelken ve Jimnastik Kulübü idi esas ismimiz. Biz yelkenciydik, ben 12-13 yaşında yelken kullanmaya çalışıyordum, flok çekişiyordum. Hani böyle dengeliyorlar ya.

Yedikule Demirspor'da futbol branşının kuruluşu, kulübün popülerliğini bir süreliğine sürdürmüş, takım İstanbul ölçeğinde birçok müsabakada yer almıştır (Görsel 69). Branşın kuruluş sürecine ilişkin olarak Katılımcı-9 önemli detaylar aktarmıştır:

Haydarpaşa'daki futbol kulübü, Yedikule'deki yelken sporları kulübüydü. Ben 1971'de depo müdürü olunca ... sen gelirsen bizim başımıza ... futbol şubesini de ekledik. Biraz sendikadan, biraz üyelerden para topladık, antrenör seçtik, antrenörün maaşı yok, çalışıyor, işçi, elbiselik kumaşlar, ayakkabılar aldık filan. Amatör tabii hepsi. Halkalı'ya yerleştik, futbol şubesini açtık, federe ettik.

Görsel 69: Yedikule Demirspor futbol takımı bir maç öncesi Karagümrük'teki Vefa Stadı'nda.
Kaynak: Ragıp Kılıç arşivi.

Yedikule Demirspor olarak İstanbul'un birçok bölgesinden takımla yapılan müsabakalara katılım gösteren ve çoğunlukla Yedikule Çırak Okulu mezunu olan işçiler, TCDD bünyesindeki diğer şubelerin takımlarıyla yapılan kurum içi turnuvalara da katılım göstermişlerdir (Görsel 70).

Görsel 70: Yedikule Demirspor futbolcuları TCDD bünyesindeki şubeler arası turnuvada.
Kaynak: Ragıp Kılıç arşivi.

Katılımcı-5, Demirspor’la gönül bağına değinerek branşların çeşitlendirilmesi sürecini anlatmış, kendi anılarını aktarmıştır:

Demirspor ile gönül bağımız güçlüdür. 17-18 yaşlarında Demirspor’a girmişsin, oradan devam eden bir bağ. Demirspor içimize işlemiş artık. Sporcular daha ziyade işçiler içerisinde çıkıyordu. Futbol vardı, voleybolu (Görsel 71) bir arkadaşım ile ben getirdim Çırak Okulu mezunları olarak. İlk başta yelken vardı. Bizden evvelki jenerasyonda, ilk başta kürek takımı varmış. ... diye bir depo müdürümüz geldi, o da yelkeni getirdi. Hatta yelkenliler bizim marangozhanede yapıldı. Kürek, yelken, futbol, voleybol vardı Yedikule’de.

Görsel 71: Yedikule Demirspor voleybol takımı.
Kaynak: Salih Aydın Özer arşivi.

Demir yollarında çalışmayan ama Demirspor’da futbol oynamış olan Katılımcı-19, Yedikule Cer Atölyeleri’nde çok vakit geçirdiğini, atölyelerde veya çevresinde idman yaptıklarını, işçilerle yakın etkileşimlerini aktarmış, takıma ilişkin bilgiler vermiştir:

Atölyelerde işçilerle minyatür kale maç yapardık öğle aralarında (Görsel 72). Orada öğlen yemekhanede yemek yerdik. İdman da yapardık. Yükleme idmanı, koşu idmanı olduğu zaman sahil yoluna inerdik, Sarayburnu’na kadar koşar gelirdik. Biz daha çok sendikanın takımı olarak biliyorduk kendimizi, Demiryol-İş.

Demir yollarında çalışmadığı hâlde Demirspor'da oynayan Katılımcı-19'un en önemli vurgusu, demir yollarının ve özelde Demirspor'un, demir yolları camiasının dışındaki insanlara yaptığı katkılar üzerine olmuştur. Demirspor'un kendi hayatındaki katkısını, benzer şekilde birçok insanın hayatına dokunulmasına da değinerek özetleyen katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

Görsel 72: Yedikule Cer Atölyeleri'nde bir öğle arası futbol maçı.
Kaynak: Ragıp Kılıç arşivi.

Demirspor, Anadolu'dan kopartılmış, varoşu yaşayan, kır kökenli insanların kentlileşmelerini hızlandıran bir süreç olmuş. Banliyö hattında, Kanarya'da yaşıyorsunuz, orada kırsal ilişkiler, hemşehricilik vs. hâlen geçerliydi. Demirspor, bu yapıdan bizi kopartan bir yapı olmuştur. Kenti tanımama vesile olmuştur. Oradaki o sosyal ilişkileri görmemle, bende biriktirdiği şeylerle beni daha iyi yerlere taşımıştır. Kişisel hikâyemde en anlamlı şey şu. Biz, kentin çeperlerinde, varoşlarında yaşayan, Anadolu'dan bir şekilde kopartılmış insanların çocuklarıyız. 1950 sonrası göçlerde 1960'ların başında geliyor babam -Karadenizliyim ben, Trabzonluyum- Kanarya'ya yerleşiyor. Orası varoş, yol yok, iz yok, okul yok. İlkokulu istasyonun altındaki baraka gibi yerde okudum ben, Kanarya 2. İlkokulu. Ama şu anda öğretim üyesi oldum, kendi çapımda bir kariyerim var. Kentin çeperlerinden kentin merkezine Yedikule Demirspor taşımış oldu bizi. Ben o sayede İstanbul'da görmediğim yerleri gördüm. Paşabahçe'de, Beykoz'da, Maltepe'de, Kartal Stadı'nda, Sarıyer Stadı'nda futbol oynadım. Maça gidişi var, gelişi var, ikinci tekrarı üçüncü tekrarı var. Galip geldin mesela ... Hocamız, hiç unutmuyorum, "Bu maçı alın, Kanlıca'da yoğurt yiyeceğiz" dedi. O zaman için çok çarpıcı bir şeydi, Kanlıca'da, Boğaz kıyısında yoğurt yiyeceksin, Kanarya'nın çocuğuyuz biz

ya. Çırak Okulu mezunu Yedikule çalışan işçinin, bizi, kentin çeperindeki çocukları oraya getirip sosyalleşmelerini, kenti tanımalarını sağlaması... O dönemde denizi görmeyen çocuklar vardı, kentin merkezini yaşayabilmek başka bir şey. Beni besledi bunlar. Varoşlarda bir şekilde ötekileştirilen, kentli insanlar tarafından dışlanan insanlar topluluğuyduk. Eğitimle sıyrıldık, yarıdık bu çemberi. Ve bu sosyal ilişkilerle... Benim için Yedikule Demirspor'un bu anlamda çok etkisi vardır.

Demirspor'un varlığının, demir yolu komplekslerinin ve demiryolcuların çevre yerleşimler ile oralarda yaşayan insanlara katkılarına yönelik Katılımcı-14'ün aktardığı detaylar ise şu şekildedir:

Çok güzel futbol turnuvaları yapılırdı Halkalı'da. Yukarı mahallelerden, Taştepe'den mahalle takımları katılırdı. Orada çok güzel şeyler paylaşıldı. Demir yolunun imkânlarından faydalanılırdı. Çocukluğumda da aynı şeyler oldu. Demir yolunun sahasında turnuvalar düzenlenirdi, demir yoluna ait depolar içerisinde hamamlar, duşlar vardı, bütün takımlar oradan faydalanırdı mesela. Evinde bile duşu olmayan insanlar vardı eskiden. Ama orada duş yapmak bile onlara haz verirdi, demir yolunun imkânlarıyla bu sağlanıyordu. Orada hakemlik yapan demiryolcu abiler vardı, adam hayatında hakem görmemiş, mahalle maçında hakem oluyordu. Eski siyah beyaz hakem kıyafetleriyle yönetirlerdi. Revizör vardı, müdür vardı, normalde bölgenin hakemleriydi, o mahalle turnuvalarında hakemlik yaparlardı, bu bile o insanlara bambaşka duygular yaşatırdı, oynadıkları futbol profesyonel futbol gibi gelirdi, daha bir ciddiyet olurdu. O mahalleye, o semte bu şekilde bir katkı oluyordu.

Yedikule Demirspor'da Yedikule sakinlerinin de oynamış olması, atölyeler ve semt arasındaki etkileşimin özel örneklerinden birini oluşturur. Bu ilişkiyi daha önemli kılan detaylardan biri ise semtin yoğun gayrimüslim nüfusundan insanların da Demirspor'da oynamasıdır. Bu etkileşimle ilgili Katılımcı-6'nın aktardıkları önemlidir:

Ermeni topçu arkadaşlarımız vardı Demirspor'da. Yedikule'den olan da vardı. Çok iyi topçuysa demir yollarında işe de giriyordu. İsimlerini hatırlamıyorum ama. ... Yani vardı, hem Yedikuleli insanlar vardı hem Ermeni topçumuz vardı. Esmerdi, iyi bir topçuydu. Antrenmanlarımızı Yedikule sahasında yapıyorduk zaten, benzinliğin oradaki. Kulüpten aksilik çıkardıklarını da hatırlamıyorum. Kendi sıcak

suyumuz vardı, yürüyerek gelir duşumuzu alırdık. Yedikule semtinden 6-7 topçumuz vardı, onların oynadığı sene hocamız dahi Yedikule'dendi.

Söz konusu etkileşimi Katılımcı-11 de bir anlamda teyit etmiştir: “*Oradaki esnafla komşularla hep iç içe yaşadık. Demirspor’a içeriden yetişmediyse topçu, hemen Yedikule Emniyet’in topçularından, hocalarından aldık. Öyle bir birlikteliğimiz vardı*”.

Yedikule Demirspor olarak başlayan serüven, bir süre İstanbul Demirspor olarak da mütevazı ama ilgi çekici bir çizgide ilerlemiş, ancak sonrasında birçok sebepten ötürü kulüp düşüşe geçmiştir. Kendi tanık olduğu dönemdeki imkânsızlıklardan dem vuran Katılımcı-12’nin söyledikleri bu bağlamda açıklayıcıdır:

Demirspor’da çok güzel futbolcular yetişti, fakat arka yok, para yok, kuvvet zayıf. Ben dışarıdan Fatih kulübüne gidiyordum güreşe, boksa. Diğer arkadaşlarımız tenekeler kaldırarak antrenman yaparlardı. Yedikule’de fazla çalışma yeri yoktu, Halkalı’da vardı, müsaitti, Yedikule’den sonra Halkalı’ya giden sporcu arkadaşlar çok oldu. Dışarıdan da gelen vardı takıma. Demiryolculardan çok sporcu, futbolcu çıkıyordu. Nevzat Mamat vardı Suat Mamat’ın abisi, eski Galatasaray kalecisi, o abiler çok güzel takım kurarak her öğlen paydosunda voleybol oynarlardı, ondan sonra işlerine güçlerine bakarlardı. Ve çok çekişmeli çok iddialı maçlar yapardık. Ama büyüyemedik. Ne yelkenin kıymetini bildik orada ne voleybolun. Sporu seven bir amir gelmedi.

Görsel 73: İstanbul Demirspor kulüp binasından bir detay, Halkalı, 2024.

Görüldüğü üzere Demirspor kulüpleri de demiryolcular için çok şey ifade eden kamplar, lokaller, gazinolar gibi yitirilmiş, Halkevleri ve Sümerbank gibi kuruluşların geçirdiği süreci bir anlamda demir yolları da yaşamıştır (Uçak, 2001, s.293). Günümüzde İstanbul Demirspor (Görsel 73), amatör alt yaş grupları düzeyinde (U-14 ve U-16) faaliyet göstermekte, maçlarını Halkalı Etap Stadı'nda oynamakta, 250'ye yakın sporcu bu bünyesinde barındırmaktadır (Kolçak, 2024, s.157). Kulüp binası ise Halkalı'da demir yolu tesislerinin ve garın karşısında, lojmanlar inşa edilirken şantiye olarak kullanılan alanda bulunmakta (Katılımcı-9), yaz mevsimi haricinde her ay Yedikule emekçileri başta olmak üzere demiryolcuların toplantılarına ev sahipliği yapmaktadır.

4.2.5. Demir Yolu Kampları ve Sosyalleşme

Demir yolu kültürünün ürünü olan, aynı zamanda bu kültürü besleyen en önemli unsurlardan biri, genelde deniz kenarında olan demir yolu kamplarıdır. İzin zamanlarında ülkenin dört bir yanından demiryolcular bu kamplarda hem yaz tatilleri yapmışlar hem de diğer demiryolcularla bağlar kurmuşlardır. Bugün dahi hasretle anılan ve çok net şekilde hatırlanarak anlatılan kamplar, demiryolcuların ailecek gelmeleri bakımından ayrıca önem arz etmektedir. Katılımcı-5, kamplardan şu şekilde bahsetmiştir:

Demir yollarının sosyal tesisleri vardı, kampları vardı. Çocuktum ben, Arsuz'da bir kamp vardı, İzmir'de vardı, Fenerbahçe'de var. Tabii bunlara memurlar gidiyordu, bir sınıf ayrımı vardı. Kışın yazılırdık. Ailece giderdik 15 gün, orada Erzurum'dan Samsun'dan gelenler olurdu, onlarla da etkileşim olurdu, aile havası içinde olurduk. Eğlenceler, yarışmalar olurdu. Sendikalar da vardı. Böyle kamp yerleri arayışı içine girdik. Marmara Denizi etrafını gezdik. İstanbul sendikasının yönetim kurulunda görevliydim, yer baktık bulamadık. Akçay'da iki kamp var, biri demiryolları memurları, diğeri işçi sendikasının kurduğu kamp yeri var. Foça'da vardı işçilerin kamp yerleri, Didim'de var. Demiryol-İş'in Ankara merkezinde kurmuş olduğu tüm kamplara da gittim. Oralarda kimse yabancılık çekmezdi, geniş bir aile gibiydik geniş bir çatı altında. Eşler çocuklar kaynaşırdı.

Katılımcı-10 da demir yollarının çeşitli kamplarına seneler boyu gitmiş biri olarak kamplardaki ortamı anlatmıştır:

Evlendikten sonra 13 yıl Şakran demir yolu kampına gittik kesintisiz. Orası İzmir sendikasına bağlıydı. 13 yıl orası bizim her sene 15 günlük tatilde barınağımız oldu hanımla. Çok güzel bir yerdi. Oraya da Türkiye'nin her yerinden demiryolcular geliyordu. Orada da ayrı bir güzellik vardı, etkinlikler vardı, eğlenceler tertiplerdik, eğlence komitesine girerdim. ... Şimdi yıktılar orayı, yeniden yapıldı, havuz falan yapmışlar. ... Bu tür yerleri çok kullandık, gittik, ufkumuz genişledi, dostluklarımız arttı, farklı insanlar tanıdık. İzmir'den, Sivas'tan, Adapazarı'ndan herkes geliyordu tabii, hep ... dostluklar kurduk. Şimdi gene, hatta benim hanım geçenlerde diyor, şu şeye gidelim, Akçay kampına, değişiklik olsun diyor. 25 senedir buradayız (Antalya). Demiryolculuktan kopamıyoruz yani onu da söyleyeyim. Ruhta var.

Katılımcı-8 başta olmak üzere birçok demiryolcunun vurgu yaptığı gibi zor yer bulunan ve gayet uygun fiyatlı bir mekân olan kamplara ilişkin Katılımcı-11, ortamın sıcaklığına, dostluk ilişkilerine değinmiştir:

Biz kamplarda Erzurum'dan Malatya'dan gelen insanlarla da bir aradaydık. Oralardan gelen insanlarla da tanımasan bile sanki kırk yıllık dostunla görüşmüş gibi oluyorsun, demiryolcu diyorsun, hemen bir sıcaklık, yakınlık hissediyorsun. Dışarıdaki insan gelse ... Ama demiryolcuyla karşılaştığın zaman o olmuyor, bir anı oluyor, bir konudan giriyorsun öbür taraftan çıkıyorsun.

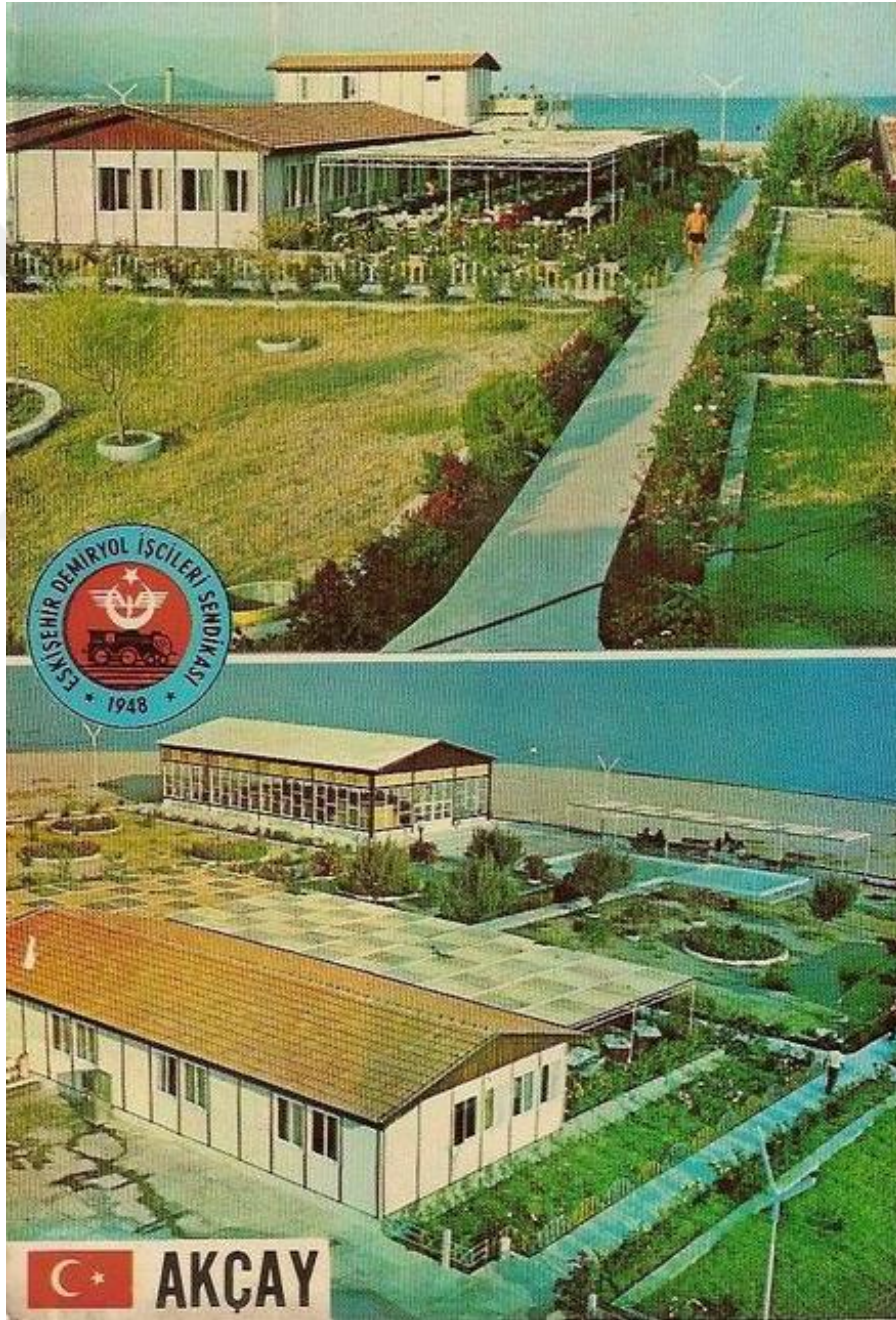
Sözlü tarih görüşmelerinde en çok bahsedilen ve literatür taramasında en sık rastlanan kamplar Akçay (Görsel 74), Şakran, Foça, Didim, Arsuz (Görsel 75), Samsun (Görsel 76), Menekşe gibi kamplardır. Bunların bazısı doğrudan TCDD bünyesinde iken bazısı sendikaların bünyesinde çalıştırılmıştır.

İstanbul'da bulunduğu ve Yedikule ile Halkalı'ya yakınlığından ötürü özlemle bahsedilen ve demiryolcular tarafından sık ziyaret edilmiş olan Menekşe kampına yönelik Katılımcı-9 ve Katılımcı-16 kendi anıları üzerinden detaylı tarifler yapmışlardır:

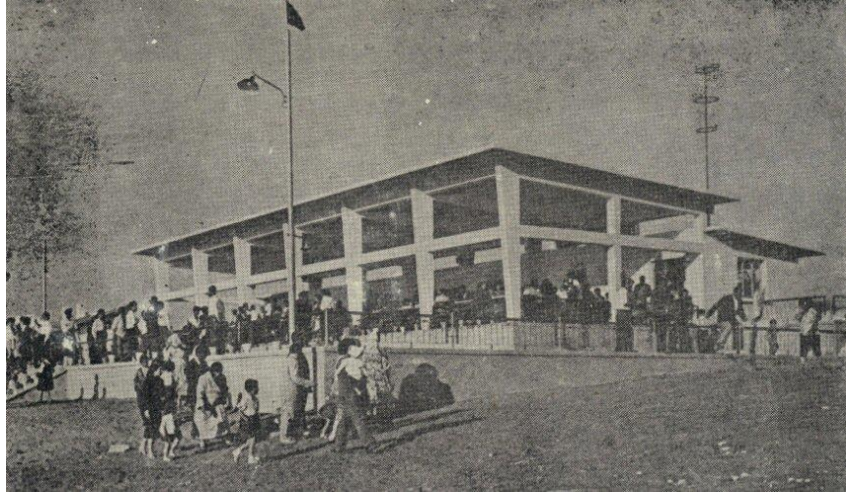
Menekşe kampımız vardı, kapatılmadan önce orada deniz kenarında. Depo müdürlüğüm zamanında gümrüklü ambarlar vardı Halkalı'da, oradan keresteler toplattırdık, aile kabini yaptırdık Menekşe'ye birkaç tane, iskele yaptık, orası sığdır,

15 metre git burana gelmez. Atatürk Köşkü'nün beri tarafta. Orada toplanırdık akşamları, Cumartesi Pazar.

Eskiden bizim Menekşe'de bir kampımız vardı, maaşımızı alırdık, vardiya olarak veya iş yeri olarak kim müsaitse, hadi gidelim bu akşam Menekşe'ye kampa, çilingir sofrası kuralım, otururuz muhabbet ederiz, çok resimlerimiz vardı. Böyle ilişkilerimiz vardı.

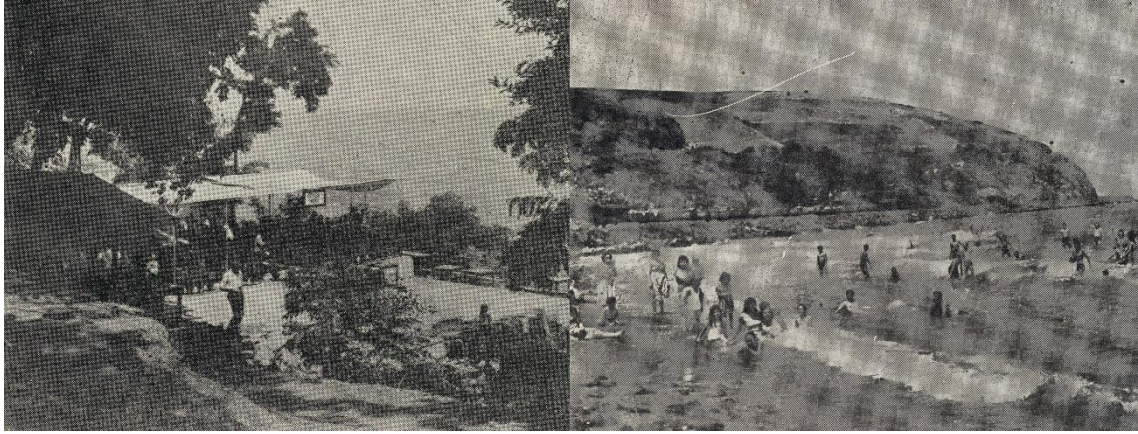

Görsel 74: Demiryol-İş Sendikası Akçay kampı.
Kaynak: kentvedemiryolu.com/havran-treni

Görsel 75: TCDD Arsuz kampı.

Kaynak: SALT Araştırma, archives.saltresearch.org/handle/123456789/206670

Görsel 76: TCDD Samsun kampı.

Kaynak: SALT Araştırma, archives.saltresearch.org/handle/123456789/206670

4.2.6. Demiryolcu Profiline Değişme, Demir Yolu Kültüründe Zayıflama

Demir yolu kültürünün asli niteliklerinde ortaya çıkan zayıflama, görüşmelerde bizzat demiryolcular tarafından üzerinde durulmuş bir konudur. Demiryolcuların kuruma katkıları, kurumun da onlara katkıları azalmış, demiryolcuların kendi içlerindeki ilişkileri zayıflamış, tezin konusuyla da ilgili olarak yaşadıkları yerlerdeki algıları ve etkileri geçmişe oranla gücünü yitirmiş gibi görünmektedir.

Demiryolcuların kimin demiryolcu olduğuna, hangi demiryolcu profilinin gerçek demiryolcu olarak kabul edilebileceğine ilişkin sınırları net çizilmiş, katı kıstaslarının olduğu görülmüştür. Katılımcı-20'nin *“Demiryolculuk görerek değil çalışarak öğrenilir. Demiryolculukta birincisi kalçan yere degecek, ikincisi elin yağa girecek. Elbisen yağ olacak”* şeklindeki tarifine benzer şekilde birçok katılımcı

demiryolculuk için kesin sınırlar çizmiştir. Katılımcı-14 de söz konusu değişime yönelik olarak kendi fikrini detaylı bir şekilde sunmuştur:

Demiryolcu dediğin zaman bambaşka bir kültür... Sahipleniyor, kurumun sahibiymiş gibi davranıyorsunuz. Daha özveriyle çalışıyorsunuz. Demiryolculuk ile demir yolunda çalışıyor olmak bambaşka şeyler. Ben demiryolcuyum, şu anda mesela benim telefonum çalsa deseler ki şu trenin adamı yok, ben atlarım taksiye giderim işime. Ama yeni giren arkadaşlarda bu aidiyet duygusu yok ... Yeni arkadaşlarda şu var mesela, diyor ki ben çalıştım, bugünkü benim mesaim bitti, bundan sonra telefonuma bile bakmam. O kültürün yavaş yavaş kaybolması, aidiyet duygusunun yitiriliyor olması da kurumu doğal olarak geriletıyor.

Demiryolcular kendilerini tarif ederken devletin malına ve parasına büyük bir itinayla yaklaştıklarına sıklıkla değinmişlerdir. Kendilerine çocuk yaştan itibaren imkânlar sunulması konusunda bir minnet duygusu taşıdıkları ortadadır. Bu hassasiyet, atölyelerdeki çalışma yaşamlarının birçok anında, işlerini minimum masrafla yapabilmeye odaklı davranmalarını beraberinde getirmiştir. Katılımcı-8, bu durumu şöyle örneklemiştir:

Yeniler umursamıyorlar. Hiç öğrenmeye, gelişmeye ihtiyaç duymuyorlar. Sana çayı karıştırıcaksın derler, sen sadece karıştırırsın o çayı, demlemeyi hiç düşünmezsin, böyle ekipler çalışıyor artık. Biz öyle yetişmedik. Ben şahsen lokomotifin her şeyinden sorumlu yetiştim. 1980'lerin ortasında motorları değiştirdiler, makinelere koca motorları kaldırıp ufak motorlar koydular, İngilizlerden. Baktık yedek parçalar lazım, Maslak'ta yerleri, yedek parça alacağız, dünyanın parası. Bir gün dönemin Ulaştırma Bakanlığı müsteşarı geldi. Ben de makinenin oradayım, "Memnun musunuz?" dedi motorlardan. "Motorlardan memnunuz ama parça fiyatlarından memnun değiliz, motordan çok daha pahalıya geliyor yedek parçası" dedim. "Siz daha çok motor alın, parçalarınız, yedek parçalarını kullanırsınız, daha ucuza gelir" dedim. Başladı gülmeye... Yedek parçadan götürülüyor yani.

Ülkenin hâkim ekonomi anlayışının değişimi ve özelleştirme süreçlerinin artan bir seyir izlemesi, demir yollarını da büyük ölçüde etkilemiştir. Demir yollarının kendi kendine yetebilen, her sene yeni çalışanlar yetiştiren, kurum çalışanlarının sosyalliklerine

büyük katkılar sağlayabilen kurumsal yapısının değişimine yönelik olarak Katılımcı-3 kapsamlı bir analiz yapmıştır:

Bu süreç 1995 yılında Booz Allen Hamilton adlı bir şirkete demir yolunun yeniden yapılandırılması projesinin verilmesi ile başlıyor. Kanadalı firma CANAC'ın raporu da etkili. Birinde Dünya Bankası'ndan kredi alıyorlar, birinde başka bir yerden. Güney Afrikalı bir firmaya yeniden yapılandırma adı altında rapor hazırlatıyorlar. Bunlar hep kredilerden elde edilen paraların harcanmasıyla oluyor. O firmanın raporunda "Hızlı tren hatları hariç bölgesel trenleri iptal edin, istasyonları kapatın, yıkın" şeklinde ifadeler vardı. 1995'teki raporla CANAC raporunda "Atölyeleri kapatın, yatakhaneleri kapatın, yemekhaneleri kapatın" gibi şeyler vardı. Cer atölyelerinin kapanması süreci bununla başlıyor. Buraya atanan müdürlerin cer atölyelerini yukarı taşımak için çalışmaları gerekirken, son dönemde sadece almış oldukları siyasi görevi yerine getirmeye uğraştılar. Eskiden de böyleydi, bu dönemde arttı. Bundan önce en azından bir nebze hak eden geliyordu göreve, bugünkü kadar karışılmıyordu. Bugün en ufak olayda Ankara'dan karar alınıyor. Örnek vereyim, Suadiye tarafında bir katener arızası oldu, 1-2 saat tehirle çözülecekken akşama bırakıldı, kararı bakan verdi, bu kararı bakanın vermemesi lazımdı. Makama yazıktır, bize de yazıktır, bize niye para veriyorsunuz ki bu kadar.

Katılımcı-14, demir yolu kültürünün zayıflamasını TCDD bünyesindeki meslek okullarının kapatılması ve yönetici kadrosu atamalarındaki liyakatsizlikle ilişkilendirmiştir:

Esas demiryolcu olanlar, bize bunları öğretenler azaldı. Yerlerine yeni gelen yöneticilerde zaten demiryolculuk kültürü olmadığı için doğal olarak onu kendi çalışanından beklemiyor. Mesela demir yolunda bana göre okullular vardır, Demiryol Meslek Okulu mezunları vardır, memur olanlar. Onların katmış oldukları şeyler çok fazla. Bugün bile mesela çok güzel organizasyonlar yapıyorlar. Okul kapandığından bugüne kalanlar hâlâ demiryolculuğu sürdürüyorlar. Ama dışarıdan gelenler, demir yoluna sonradan katılanlar demiryolculuğu pek benimsemiyorlar. Bu da yavaş yavaş o kültürün azalmasına, belki de zamanla yok olmasına sebep olacak. Atamalar... Çocukluktan itibaren demiryolcu olanların, demir yolunu A'dan Z'ye bilenlerin üzerine yukarıdan birilerinin atanması, belki de hayatında trene binmemiş insanların sizin başınıza müdür olarak gelmesi, size tavırları, sizi incitir.

Kendi döneminde de liyakatten uzak atamaların yapıldığını belirten Katılımcı-7, yönetici kademesindeki yetki ve atama sorunlarının kendisini demiryolculuktan soğuttuğunu belirtmesiyle durumun ciddiyetini ortaya koymuştur:

Yönetici olarak mutlu olmadım demir yollarında, zevkle çalışmadım, ünvan veriliyordu ama yetkimiz yoktu, sendikalar hükümet karşısında masaya yumruğunu vuramamaya başladı vs. Bu yüzden mesleği pek sevedim ben. Mesleğimin büyük kısmında yöneticilik yaptım, 2020'ye kadar 23 yıl... Üst düzey yöneticilik demir yollarında zor. En üst düzey yöneticiler zaten siyasetin atadığı insanlar. Arada kalan yöneticiler yani bizler, yetkisiz şekilde sorumluluk alan insanlar... Kamu kurumlarının tamamında böyle. Şimdiki aklım olsa demiryolcu olmazdım açıkçası.

Kurumdaki ve çalışan profilindeki değişimi, uzun süre işçi ve memur alımı olmaması, kuşak farklarından kaynaklanan çatışmaların söz konusu olması ile açıklayan Katılımcı-17 kapsamlı bir analiz sunmuştur:

Sendikacılık, temsilcilik yaptım, bir ayna gibi oldu bana. Hâlâ temsilciyim, 15 yıldır. Benden büyük işçi arkadaşlarıma da temsilcilik yaptım. İş yerindeki demiryolculuk kültürü adına hiçbir zorluk yaşamadım. Severler sayarlar, destek olurlardı. Sorunları algılama biçimi farklıydı. İşçilik üzerine bir sorun çıkarmaz, sıkıntı yapmazlardı. En son ne oldu, 2019'da büyük bir işçi alımı başladı. Çünkü öncesinde doğru dürüst işçi alınmadı, 89'da 90'da bizim mezunlar bitti, sonra dışarıdan mezun aldılar, sonra 2011'de bir işçi alımı oldu bir grup, sonra 2019'da yoğun alım oldu. Eskiler de emekli olunca kabuk değişimi yaşandı. Bu sefer demiryolculuk farklılaşmaya başladı. Bu Z kuşağı dediğimiz kuşak geldi, aslında birazcık da kuşakla ilgili bir şey, hani onlar haksız mıdır haklı mıdır bir şey diyemem, zamanın gerekliliğini yapıyorlardır belki. Kendilerine göre bir kültür yarattılar ve benim temsilcilik yapmam çok zorlaştı. Benim işçilikten anladığımla onlarınki arasında farklar oluşmaya başladı. İşçilik kültürü de olmadan işe geldiler bunlar, hiçbirisi piyasada çalışıp da gelmedi. Çoğu babasının evinden geldi. Ve her şeyi hakkı gören, her yerde haklı olduğunu düşünen bir gençlik var, Z kuşağı böyledir. Kendi oğlumdan biliyorum. Evde de böyleler, hep böyleler, iş yerinde de böyleler ve çok sorun yaratan, çok sorunla iç içe geçmiş bir nesil, bu da demiryolculuk kültürünü bence bitirdi. Biz son nesiliz. Eski hikâyelerde bahsedilen

demir yolu kültürü bizden sonra yok, bitti yani. ... Şu an da öyle çocuklar, ben buraya layık değilim, ben üniversite mezunuyum, ben şöyleyim, ben böyleyim diyen ve işi benimsemeyen... Demir yollarında şöyle de bir sıkıntı oluştu. Bizim zamanımızda her yıl 88-89-90-91'de sürekli işçi gelirdi ve usta çırak ilişkisi dediğimiz olgu oluşurdu ve o kültürü sürekli içselleştirerek devam eden bir süreç yaşanırdı. Bizden sonra bizden küçük demiryolcu hiç olmadı belli bir seneye kadar. Biz kimseye bir şey aktaramadık. Ne zaman ki 2011'de bir kısım geldi, bocaladık, hadi onları birazcık absorbe ettik içimizde, 2019'dakiler gelince biz de yetişemedik. Artık onlar kalabalık gelince bizi etki altına aldılar, demiryolculuk kültürüne sahip insanları... Biz bocaladık, onlar ön plana çıktılar, sıkıntılı bir süreç oluştu o kültür adına.

Demiryolcu profilinin değişimi, demir yolu kültürünün zayıflaması gibi konuları sistemin özelleştirilmesiyle ilişkilendirmek yönünde genel bir eğilim söz konusudur. Katılımcı-16, eski ve yeni durum arasındaki farkı, günümüzdeki yapıyı oransal ifadelerle açıklayarak ortaya koymuştur:

Beşerî ilişkiler demir yollarında çok gelişmiştir. ... Ama zaman içinde bu ahlâka sahip olan insan sayısı azaldıkça kopmalar da başladı. Özellikle yeni nesil, bizden sonra gelenler, ki zaten arkamız da yoktu. ... 98 senesinde... Ondan sonra bir daha zaten demir yollarına kadro falan verilmedi. Artık ihtiyaçlar doğrudan temin yöntemiyle üçüncü şahıslara paslanmaya başladı. Üçüncü şahısların içimize girmesi bazı şeyleri bizden kopardı. Bu da insanların işten soğumasına sebebiyet verdi. Günnü dolanlar bu şartlarda çalışmayacaklarını söylediler, verdiler emeklilik dilekçelerini, çektiler gittiler. Kalanlar da ya yeterince bilgiye sahip değillerdi ya da "Yat uzan, paramı kazan, nasılsa taşeron yapıyor işi" dediler. Hâlâ da devam ediyor; demir yollarında şu an kadrolu 2 işçi varsa 5 tane taşeron işçi var.

Malatya Çırak Okulu mezunu Katılımcı-18 de demir yolunun zayıflamasını devlet politikaları açısından ele almış, mesleğe çocukluktan eleman yetiştiren okulların kapatılmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir:

Demir yoluna çok önem verilmemesinden ötürü. ... Demir yolu bütün Avrupa'da birinci sıradayken bizde en son sıraya düştü. Çekirdekten, çocukluktan yetiştirdiğiniz insanla dışarıdan getirdiğin insan bir olmaz. Demir yolunun içinde yetişmiş çünkü. Ben Çırak Okulu mezunuyum ama çok mühendise ders verdim, çok

mühendis benden öğrendi demiryolculuğu. Onların kapatılması zaten demir yoluna önem verilmediğinden. Bu politikalar yalnız demir yolu değil ki birçok alanda aynı.

Demiryolculuk kimliğinin ileri yaş grubundaki insanlar haricinde neredeyse kaybolduğuna, demir yolu kültürünün zayıfladığına ilişkin Katılımcı-7 kesin ifadeler kullanmıştır:

Eski demiryolculuk ve yeni demiryolculuk arasında ciddiyetsizlik farkı var. Disiplinsizlik demir yollarının her tarafına aksetmiş bir durum, çalışanlara da aksediyor. İnsanların işini ciddiye almasında da etkili. Eskiden demiryolcular hem birbirlerine hem halka karşı çok daha saygılı, işlerini iyi yapan insanlarken, günümüzde bu ciddiyetsizlik işe olan ilgiyi azaltıyor. Eskiden demiryolcu denince daha ahlâklı, dürüst, saygıdeğer, kendini etrafa saydırıp sevdiren kişileri algıladık, günümüzde öyle değil. Demiryolculuk kimliğinin zayıflamasını bırakın, kalmadı bile. Öyle bir ruh kalmadı, herkes işini yapabilmeye bakıyor, herkes mutsuz çalışıyor.

Demiryolcu profiline ilişkin olarak sözlü tarih görüşmeleri yaptığım ve sahanın çeşitli alanlarında kayıt harici diyaloglar kurduğum demiryolcular benzer niteliklerden bahsetmişlerdir. Ancak, hâlen demiryolcu olan az sayıda katılımcıdan, genelde söylenen ve aktarılanlara zıt olarak, demir yolu kültürün söylendiği kadar nitelik taşımadığı, derinlik arz etmediği, birçok mecrada anlatılagelen bazı durumların bir nostalji duygusuyla ortaya çıktığı gibi fikirler de belirtilmiştir. Katılımcı-17, demir yolu kültürü konusunda genel çizginin dışına çıkan cümleler kurması bakımından görüşmelerdeki çeşitliliği arttırmış, konuya daha değişik bir perspektiften bakabilmeyi sağlamıştır:

Demir yolları dışında bir sosyal yaşamları pek yok bence, olmasını da genel olarak istemezler zaten. Ben Yedikule'den hatırlarım, 5'te çıkarlardı işten, çıkışta bir lokal vardı. Orada oyun yaparlardı, öğle paydoslarında bir oyun yaparlardı, eve öyle giderlerdi. Mahallede de aynı kahveye giderlerdi. Ben bunların tamamen dışındayım. Kendime ait farklı bir yaşam dizayn etmeye çalıştım. Sadece mesaim içerisinde demiryolcu olmaya çalıştım. Hiçbir zaman kampa gitmedim. Demiryolcularla lojmanda oturmak fikri bana çok cazip gelmedi. Ben demiryolcularla 8-9 saat geçiriyorum, evde de onlarla aynı havayı solumak istemedim. Oysa ben de 14 yaşında girdim okula, 16 yaşında işçi oldum, ben de aslında demir yollarından başka bir dünya bilmiyorum.

Demiryolcular arasında ailesel bir bağ var ancak, aynı yerde oturduklarından komşuluk yapıyorlar, öyle bir arkadaşlık gelişiyor. Onun dezavantajı da vardı. Demiryolcuların ikramiyeleri olur, maaşı olur, kim kaç maaş aldı, ikramiye aldı, demiryolcular ne kadar aldıklarının bilinmesini istemezler, ketumluk vardı. Eşinden çocuklarından bahsederken “Bizim çocuklar” diyen, eşinin adını anmayan, bazı sosyal bozukluklara sahip olanlar da vardı. Çırak Okullarında aile ve komşuluk bağları güçlüdür ama demiryolcuların genelinde zayıftır.

Ben demiryolcular konusunda anlatılanla yaşananın farklı olduğunu düşünüyorum. Bu toplum yine ilk fırsatta bunu kullanır. Ben çok iyi biliyorum ki camiadaki sendikal mücadelelerimizde bizim grubumuz için her fırsatta “Bunlar Alevi, bunlara oy mu vereceksiniz” söylemleri oluşurdu. Demiryolcularda değerli insanlar vardır, ben de tanıyorum. Ama diğer çoğunluk anlattığım gibidir. Bunun dışındaki anlatılanlar biraz popülist yaklaşımlar. ... Nostalgik bir hâl de takınıyorlar yaşlılarımız biraz da. Çok fazla gerçekçiliği olmayan şeyler...

Bölüm Sonucu

Bu bölüm kendi içinde iki bölümden oluşacak şekilde kurgulanmıştır. İlkinde, sözlü tarihin sahadaki uygulamasından hareketle demiryolcuların hatırlama ve unutma biçimleri incelenmiş, sözlü tarihçinin bu eylemlerdeki rolüne ilişkin tespitler paylaşılmış, demiryolcuların kültürlerini yaşatma ve aktarma pratikleri incelenmiştir.

Hatırlama, kavramların ve kuramların çıkış noktasını oluşturduğu gibi görüşmelerde de öne çıkmıştır. Geçmişe gidişin ve belleği zorlamanın duygusal yönü, hatırlama anlarında kolaylıkla görülebilmektedir. Bunun yanı sıra kuramsal çerçevede de aktarıldığı üzere hatırlama eyleminde akıl yürütme çabasının söz konusu olması, bu şekilde belleğin yeniden kurulabildiği, ancak hatıralara tutarlılık katma güdüsünün devreye girmesi nedeniyle geçmişin deforme edilebildiği tespit edilmiştir.

Görüşmelerde, insanların geçmişlerine gidebilmek ve yaşadıklarını hatırlayabilmek için diğer insanların hatıralarından yararlandıkları birçok sekans yaşanmıştır. Unuttuklarını sandıkları birçok detayı, benzer zamanlarda aşağı yukarı aynı şeyleri yaşamış insanların tanıklıklarından yararlanarak hatırlayabilmişler, bellek ve hatırlamanın toplumsal çerçeveleri arasındaki ilişkiyi bir anlamda doğrulamışlardır.

Bireye özgü olan ve biricik olma niteliği sunan belleğin, toplumsal çerçeveler devreye girdiğinde daha hızlı ve verimli bir biçimde hareket etmesi yönündeki tespitler, görüşmelerin yapıldığı bazı ortamlarda konuya vâkıf olan diğer insanların katılması ve toplu bir hatırlama eyleminin devreye girmesiyle örneklenebilmiştir.

Sözlü tarihte araştırmacının rolü kritiktir. Bellek temalı bir araştırmada sözlü tarih kullanılırken katılımcıların yaşam öykülerinin dinleneceği ortadadır. Ancak katılımcıların çoğunluğunu teşkil eden yaşlı insanların hatırlama esnasında zorluk çekebilmeleri veri elde etmeyi de zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda araştırmacının doğru sorular ve doğru müdahalelerle araştırmayı yönlendirmesi, katılımcının hatırlamasını kolaylaştıracak hamleler yapması gerekebilmektedir. Görüşmelerde özellikle fotoğraf, plan vb. görsellerin katılımcıların isteği üzerine veya bazen de inisiyatif alınarak onlara sunulması, birçok detayı hatırlamalarına ve görüşmelerin tıkanma olmadan ilerlemesine katkı sağlamıştır. Sahadaki ve görüşmelerdeki bu tecrübelerin araştırmaya entegre edilmesi, bir araştırmanın yalnızca bulguların değerlendirilmesi aşamasından ibaret olmaması bakımından önemli bir tercih olarak tezde yer almıştır.

Sözlü tarih görüşmelerinin genelde yaşlı insanlarla yapılması, sözlü tarihin özelliklerinin anlatıldığı bölümden de hareketle, titiz bir yaklaşım gerektirmiştir. Bu bağlamda görüşmeler dâhilinde yaşlı insanların mevcut sorunlarına vâkıf olunmuş, görüşmelerde öne çıkan detaylar ayrı bir başlık altında sunulmuştur.

Hatırlama pratiklerinde eşyaların önemi de görüşmelere ilişkin önemli anekdotlardan birini oluşturmuş, katılımcılar birçok soruyu cevaplarken eşyalardan yardım alarak belleklerini harekete geçirmişlerdir. Ayrıca hâlihazırda sakladıkları birçok eşyadan bahsetmeleri veya bizzat göstermeleri, demiryolcu kimliklerine tutunmaları ve bu kimliğin belleklerindeki yerini göstermesi bakımından önem arz etmiştir.

Demiryolcuların topluluk belleklerini korumak ve sürekli kılmak için gösterdikleri çabanın en önemli ayağını rutin toplantıları oluşturur. Bu toplantılara katılmış biri olarak onların sosyalleşme, anılarını tazeleme, kültürlerini yaşatma çabalarını gözlemlemiş olmam, “anma törenleri” ve “bedensel pratikler” bahsiyle ilişkili olarak ayrı başlıkta incelenecek bir nitelik sunmuştur.

Bölümün birinci kısmında demiryolcuların ve Yedikulelilerin belleklerinin nasıl çalıştığı ön plandayken, ikinci kısımda ise bu belleklerdeki demiryolu kültürünün detayları sunulmuştur. Görüşmelerde demir yolu kültürü hem demiryolculardan hem de demiryolcuları dışarıdan gözlemleyen insanlardan dinlenmiştir. Demir yollarının dünya genelindeki etkileri ilk sırada verilmiş, devamında demir yolu kültürünü oluşturan detaylar ayrı başlıklar hâlinde anlatılmıştır. Demiryolcu kimliğinin nasıl tanımlandığı, demiryolcular arasındaki dayanışma ilişkilerinin nasıl geliştirildiği ve sürdürüldüğü, demiryolcu ailelerinin bu kimliği ne ölçüde benimsediği gibi konular, görüşmelerde elde edilen veriler ışığında aktarılmıştır. Böylelikle demir yolu kültürünü oluşturan temel unsurun demiryolcular olduğu, demiryolcuların mesleklerine büyük bir bağlılık taşıdıkları, bu bağlılığın emeklilik döneminde de sürdüğü, kendi aralarında birçok detayla örneklenebilecek şekilde dayanışma ağları kurdukları gözlenmiştir.

Demiryolcuları yetiştiren Meslek Liseleri ve Çırak Okulları, demir yolu kültürünü besleyen en önemli faktörlerden biri olarak belirlenmiştir. Bu okullarda mesleğine bağlı, işinde ehil bir işçi ve memur profili yaratılmış, kurumun sürekliliği ve saygınlığına katkıda bulunulmuştur.

Okullar gibi demir yollarının sosyal imkânları da ülke çapında yaygınlık kazanmıştır. Demir yolu kültürünün sacayaklarından olan Demirspor kulüpleri, demir yolu kampları gibi unsurlar, demiryolcuların sosyal ilişkilerini güçlendirmiş, onlara çok yönlülük katmıştır. Bu unsurların varlığı aynı zamanda çevre topluluklara ve yerleşimlere de toplumsal, ekonomik ve mekânsal anlamda katkılar sunmuştur.

Demir yollarına çalışan yetiştiren okulların kapatılması ise camiadaki çalışan profilinde önemli değişimler yaratmıştır. Meslek aidiyeti, işe ilişkin teknik bilgi gibi konularda zayıflamalar yaşanmış, işe alımlarda çekirdekten yetiştirme yerine hizmet alımı gibi yöntemler benimsenmiş, demiryolcu profilinde eski nesil ve genç nesil arasında derin farklar oluşmaya başlamıştır. Demir yolu kültürü bu şekilde zayıfladıkça, öbikleştikleri semtlerde bir dönem arz ettikleri görünürlük de sekteye uğramış, izleri ancak araştırılarak bulunabilecek bir düzeye gelmiştir.

*Küçük kent kapıları, sur dibi dükkânlar
Her zaman olmalıdır.*

*Yolları nasılsa oralara düşenler
Eskilerin durduğu bir zaman olmalıdır.*

*Üstübeç, örümcek, ispit, poyra
Yaş toprak, duvarlar
Küherçile - - tekerlek
İlkel ocaklarda dövülür olmalıdır*

*Bahçemsi geride bir lağar beygir
Sıska bir köpek, sırtı az kambur
Aralık kapıdan yalpalı alevde
Bir usta, bir çırak görülür olmalıdır.*

*Az ilerde basık, dar
Sur kapısından geniş
Sularında akşam bir gün
Bostanlara yürür olmalıdır.*

Behçet Necatigil, Yedikule, 1975.

5. BÖLÜM: YEDİKULE BELLEĞİNDEKİ DEMİR YOLU KÜLTÜRÜ

4. bölümde bütün hatlarıyla ortaya koyduğum demir yolu kültürü, tezin odağındaki Yedikule semtinde uzun yıllar boyunca belirgin biçimde görülmüş, semte etki etmiş, semtten etkilenmiştir. Yedikule Cer Atölyeleri'nde çalışan demiryolcular, semtten kopuk bir yaşam sürmedikleri gibi ekonomik, toplumsal ve mekânsal anlamda Yedikule belleğine demir yolu kültürünü bir anlamda kazımışlardır. Aynı şekilde semtin sakinleri de Yedikule Cer Atölyeleri ile içli dışlı bir yaşam sürmüşlerdir. Bu karşılıklı ilişkiyi tüm dinamikleriyle yansıtabilmek için öncelikle Yedikule belleğini hangi unsurların oluşturduğunu, Yedikule'yi tanımlayan özelliklerin neler olduğunu irdeledim. Devamında demiryolcuların bu derinliğe ne ölçüde katkı sunduklarını ekonomik, toplumsal ve mekânsal düzlemde inceledim ve örnekledim.

5.1. YEDİKULE BELLEĞİ

Birinci Bölümde Yedikule'nin tarihsel ve mekânsal gelişimi masaya yatırılmışsa da hayat yolu Yedikule'den geçenlerin belleğinde semtin nasıl bir yere sahip olduğunu ayrıca irdelemek gerekir. Bu bölümde sözlü tarih görüşmelerinde yer alan katılımcıların

Yedikule'yi tarif ederken kullandıkları ifadeler, öne çıkardıkları özellikler, özlemini çektikleri detaylar ele alınmıştır. Demiryolcuların Yedikule'de bıraktığı izleri analiz edebilmek için öncelikle Yedikule'nin Yedikule'yi bilenlerde nasıl izler bıraktığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

5.1.1. Özlenen Yedikule

Görüşmelerde Yedikule'ye ve semtte özlemini çektikleri unsurlara ilişkin en çok öne çıkarılan konulardan biri, semtin geçmişteki sakinlerinin profili olmuştur. Katılımcı-1'in, Yedikule'deki uzun yıllara yayılan esnafılık sürecinde tanıdığı insanların kendi kişiliğine olan katkılarından bahsetmesine bu noktada değinmek gerekir:

Yedikule'deki saygıdeğer büyüklerimi dinlemek ... benim için ayrıcalık olmuştur. Abilerimizi dinlemek, onları baba gibi abi gibi görüp onları dinlemek beni ayriyeten okul bitirmişim gibi hissettirirdi... İlkokul mezunuyum ama liseyi bitirmiş gibi hissediyorum Yedikule'de tanıdığım insanlardan öğrendiklerimden ötürü. ... Eski Yedikuleliler kültürlü insanlardı, eğitim görmüş, aile eğitimi görmüş kişilerdi. Bunu yaşadım, biliyorum.

Katılımcı-11 de Yedikule'de geçirdiği uzun yılların ve orada kurduğu ilişkilerin kendisine olan katkısı üzerinde durmuştur:

Bugünkü merhaleye gelmemde en büyük neden Yedikule. Ben her zaman Yedikuleli olmaktan iftihar ederim. Orada doğdum, orada büyüdüm, ekmeğimi orada kazandım. Hayatımın büyük bölümünü orada yaşadım, 27 yaşıma kadar Yedikule'de yaşadım, sonra evlenince taşındım.

“Mahalle kültürü” olarak anılan ve yerleşimlerdeki komşuluk ilişkileri, dayanışma ağları, insanların güven duygusu hissetmesi gibi faktörler üzerinden tarif edilen durum, Yedikule'nin eski günlerinden bahsedenlerin de sıklıkla değindiği konulardan olmuştur. Katılımcı-4, Yedikule'deki güven ve samimiyet ortamını şu şekilde tarif etmiştir: “Komşuluk çok güzeldi, anahtarlar kapının üstündeydi. Gir komşudan kahveni şekerini pirincini al, sormaya gerek yoktu”. Katılımcı-10 da semtte çoğu insanın birbirini tanıdığını, tanınmayan kişilere karşı ilk başta olumsuz bakışlar yöneltilebildiğini, bunun bir dışa kapalılıktan ziyade komşularına olan bağlılık ve sorumluluktan ileri

geldiğini ifade etmiştir. Çırak Okulu mezunu olmasının yanında kendisini “mahallenin çırağı” olarak da ifade etmesi, görüşmelerin kayda değer detaylarından birini oluşturmuştur:

Bir mahalle kültürü vardı. Mahalledeki büyüklerimiz, abilerimiz koruyucumuzdu, bize yanlış yaptırmazlardı. Mahalleye yabancı giremezdi, bir sokaktan yabancı bir adam 3 kere geçemezdi, eğer 3 kere geçiyorsa bir sıkıntı var derdik, abilerimize söyleyelim derdik. Onlar abimiz bizim tabii, onlar mahallenin efendisi, biz mahallenin çırakları. ... Eskiden böyleydi abi. Şimdi kimse kimseyi tanımıyor. Aha, oturduğum apartmanda 14 tane daire var, yemin ediyorum, iki daire üstümdeki adamı tanımıyorum, bitti o iş, o komşuluk, mahalle kültürü, dayanışma, dostluk... Bizim demiryolcuların içerisinde var o dostluk, o da tarihî eser oldu artık. Ölen zaten gidiyor, kopuyor, arkasından dua ediyoruz. Yapacağımız bu. Bizim kültürümüz hâlâ aynı demiryolcu olarak ama mahalle sistemi bitti, yok artık.

Katılımcı-11 de Yedikule’de ikamet etmemiş olmasına karşın 26 yıl Yedikule Cer Atölyeleri’nde çalıştığı için Yedikule kültürüne hâkim biri olarak oradaki mahalle kültürüne yönelik örnekler sunmuştur:

Filmleri seyrettiniz mi bilmiyorum, Ustura Kemal’ler vs... Yedikule’de bir efe vardır, Samatya’da bir efe vardır, Cerrahpaşa’da bir efe vardır, yani bir ağabey vardır. Oranın kültürü de öyleydi. Birbirlerine saygı duyan, fikir alan, komşulara yardım eden insanlar vardı. Kahvelerde mesela büyük bir birlik beraberlik vardı. Dışarıdan bir tepki geldiğinde hemen bir dış gösterme olurdu. Bayramlarda herkes kapısının önünü süpürürdü. Bunlar n’oluyor, sana da yansıyor.

Yedikule tarif edilirken ön sırada sayılan özellikleri arasında tarihî dokusu gelmektedir. Semtin birçok noktasında tarihî eser oluşu, bu niteliğe civardan verilen önem, dönemin Yedikule sakinlerinin pozitif olarak andıkları özelliklerdendir.

Yedikule’nin geçmiş günlerine ilişkin özlenen detaylar arasında semtin canlılığı da sıkça vurgulanmıştır. Yedikule’de her ihtiyacın karşılanabildiği, semtin kendi kendine yettiği yapının bugün söz konusu olmaması, sakinlerinin şikayetlerine söz konusu olmaktadır. Katılımcı-15, Yedikule’deki eski canlılığı şöyle özetlemiştir:

Mesela burada bir durak vardı, Çarşı durağı, Safa Meyhanesi'nin tam karşısında, bugün sor, kimse bilmez. Çarşı durağıydı, çünkü çarşıydı o zaman orası. İmrahor'a kadar çarşıydı. Yani Yedikule bütün ihtiyaçlarını oradan karşılardı. At arabaları sebze meyve satardı vs.

Yedikule'nin simgesi denebilecek birçok unsur içerisinde “Yedikule marulu” da (Görsel 77) ön sıralarda sayılmıştır. Katılımcıların çocuklukları ve gençliklerinde bu marulun hayatlarında yeri olduğu, topluluk anılarında hâlen berrak şekilde anlatılarına konu ettikleri, görüşmelerde açıkça görülmüştür. Katılımcı-4, Yedikule marulunu ve ona bağlı ritüelleri şöyle aktarmıştır:

Yedikule dendi mi akla demir yolu ve trenlerden sonra marul gelir. Kaleden (Yedikule Hisarı ve bitişiğindeki surlar kastediliyor) çıktığın zaman şehir bitiyordu 60'larda. Dışarısı marul bahçeleri idi. Cumartesi-Pazar günleri başka semtlerden mesireye buraya gelirlerdi. Orada marul seçersin, bahçıvan çıkarır yıkar, lale gibi açılır, tuzlarsın yersin, meyve yer gibi, ellerin yağ içinde kalır, öyle bir maruldu.

Görsel 77: 7 Mayıs 1931 tarihli Yeni Gün gazetesinde Yedikule marulu konulu karikatür.

Kaynak: Gökhan Akçura, Arşivden Lezzetler (2024)
k24kitap.org/eski-istanbulun-lezzet-dunyasindan-4635

Yedikule'nin eski dönemleriyle alakalı ilk akla gelenlerden biri de birçok kesim için Yedikule'de oturmanın o dönem zor olmasıdır. Yedikule'ye yönelik fikirlerini

paylaşan Katılımcı-7, söz konusu duruma da değinmiştir: “*Yedikule güzeldi, merkezî bir yerdi, eşim banliyö treniyle Sirkeci’ye işine gidebiliyordu. Harika bir yerdi, deniz kenarı, daha ne olsun. Eskiden kiralık ev bulamazdınız, olanlar da pahalıydı. Yedikule’de ev bulmak da zordu*”. Katılımcı-6 da benzer bir duruma temas etmiştir: “*Yedikule’de hiç oturmam. Yedikule bizim için daha yüksek seviyeydi. Halkalı’da gecekonduda oturuyorduk. Emekli olacaksın, tazminatının kompleksini vereceksin de öyle ev alacaksın*”.

Katılımcıların geneli Yedikule’de hayatlarının önemli kısmını geçirdikleri için duydukları memnuniyetten bahsetmişlerdir. Katılımcı-1, bunlardan biridir: “*Yedikule’de doğmuş gibi hissediyorum. Nereye gidersem gideyim, Yedikule’ye gelince gözlerim başka parlıyor. Ben Yedikule’de olmaktan, böyle tarihî bir yerin havasını teneffüs etmekten gerçekten mutluyum ve gurur duyuyorum*”.

5.1.2. Yedikule’nin Gayrimüslimleri

Görüşmelerde Yedikule Cer Atölyeleri’nde çalışan demiryolcular ve Yedikule sakinleri tarafından semtin eski günlerine ilişkin en çok vurgulanan unsurlardan biri, gayrimüslim nüfusun varlığı ve onlarla olan ilişkileridir. Günümüzde pek kalmasalar da geçmişte başta Rumlar olmak üzere Ermeniler ve Yahudilerin semtteki varlığı bilinmekte, hatırlanmaktadır. Semtin kimliğinin asli unsurlarından olan gayrimüslimler, katılımcılar tarafından özlemle anılmıştır. Onlarla ilgili çocukluk anılarının dahi hayli berrak oluşu da önemli bir detay olarak öne çıkmıştır.

Yedikule, Samatya ile birlikte, İstanbul’un üst gelir grubuna mensup Rum ailelerin yaşadıkları semtlere göre küçük esnaf ve küçük burjuvazinin mütevazı koşullar altında oturduğu ve çalıştığı bir yer olarak bilinir. Bölge hakkında Türkçe ve Rumca yazılı fazla bir kaynak bulunmamasının sebebi de bu olarak gösterilir. Semt, Rum karakterini, günümüze ulaşan kiliseler ve çok sayıda evle korusa da nüfus olarak son birkaç aile dışında kaybetmiştir. Bir zamanlar Rumcanın Türkçe kadar duyulduğu bilinen o günler, ancak yaşlı insanların anılarında ve hikâyelerinde kalmıştır (Türker, 2010, s.12).

Görüşmelerde Yedikule Cer Atölyeleri’nin çalışanları ve Yedikule’nin sakinleri, Yedikule’nin gayrimüslimleri ile çok güzel bir “mozaik” oluşturduklarını sıklıkla vurgulamışlardır. Etnik ve dinî açıdan farklılık arz eden birçok kesimin o dönemde semtte

bulunduğu, ancak tüm bu gruplar arasında çok güzel bir birliktelik ve dayanışmanın söz konusu olduğu söylenmiştir. Katılımcı-5 bu mozaik hakkında şunları söylemiştir:

Yedikule'miz bir mozaiktir. Rumu, Ermenisi, Süryanisi, Kürdü, Alevisi, hepsi vardı. Aynı apartmanda, aynı mahallede, yüksek binalar yoktu ama yine de hepsi iç içeydi. Ayrımcılık olmazdı hiç. Komşuluğumuz şöyle. Ramazan'da Ermeniler börek çörek getirirdi. Rumlar da öyle. Onların Paskalya'sı vardı. Kırmızı yumurtalar vs. tokuştururduk. Ermeni ve Rum kültürünün içinde yaşadık.

Katılımcı-4'ün Yedikule mozaïği hakkında aktardıkları da benzer niteliktedir:

Gayrimüslim arkadaşım çok, hepsiyle can ciğeriz. Ermeni, Rum, Müslüman ayrımı yok. Öyle iç içeydik ki onlarla, aile gibi büyüdük. Hiç dışlanmamışlardır. Vaftizlere, ölümlere giderdik kiliselere. Cenaze namazlarına gelirlerdi. Ermeni çocuklarla beraber teravih namazlarına giderdik çocukken.

Yedikule'deki uzun yıllar süren esnaflığı boyunca gayrimüslimlerle çok yakın temasta olan Katılımcı-1'in aktardıkları da kişisel tanıklıkları ve dostlukları üzerinedir:

İstasyonun kapısında, trenin çalıştığı zamanlarda sebze meyve satan bir abimiz vardı, çocukları Fransa'ya gittiği için o da gitmek zorunda kaldı, orada fâni oldu. Mektup da göndermişti. "Cavit kardeşim, istasyonun toprağını, istasyonun kapısını öperim" diyordu. Çünkü ekmek yemişti orada, vefalı biriydi, Ermeni'ydi. Benim oturduğum ilk mahalle Hacı Evhaddin Mahallesi idi, orada da Rum komşularım vardı. Burası o zaman İmrahor olarak geçiyordu. O Rumlarla karşılaştığımızda, saygılılardı, kapılarının önünü süpürürlerdi, çocukları kimseye zarar vermezdi, terbiyeli ahlâklı bir şekilde işlerine giderlerdi, sokakta karşılaştığımızda selam vermeden geçmezlerdi, yaşlı babamıza annemize hürmetkâr davranırlardı. Bunların bir kısmı Yunanistan'a gitti, bir kısmı fâni oldu, bir kısmı evlerini sattılar, satmadan gidip bırakanların yerleri ahşap bina olduğu için kendiliğinden çöktü. Ama eskiye nazaran çok azaldılar. Benim müşterilerimden de vardı Rum ve Ermeni, yurt dışına çıktılar. Fransa'da ölen sebzeci abimiz, onların Paskalya bayramları vardı, yumurta boyayıp mutlaka getirirlerdi. Bir Paskalya çöreği, dört tane yumurta, nüfusa göre altı. Şu anda benim komşum, beyi Niko Abi Rum, kendisi Ermeni vatandaşı. Niko Abi öldü, toprağı bol olsun. Eşi sağken de görüşmelerimiz çok iyiydi. Hâlâ o görüşmelerimiz sağlıklı şekilde devam ediyor. Bu

bayan kimdir, meşhur Kolsuz Agop'un kız kardeşi. Hâlâ eşimle kardeş gibiler. ... Düğünlerimize katılırlardı. Mesela benim annem vefat ettiğinde Niko Abi hayattaydı, cenaze namazına gelmişti, gelirler, biz de gideriz. Meyve satan abimizin kardeşi vefat etmişti, buradan bir abimizle kiliseye gitmiş, törende bulunmuştuk.

Görsel 78: Hagios Konstantinos Hagia Helene Rum Ortodoks Kilisesi, 2023.

Çocukluğunu ve gençliğini Yedikule'de geçiren Katılımcı-10 da gayrimüslimlere ilişkin berrak bir şekilde hatırladığı anılarını aktarmıştır:

Rumlar, Türkler, Ermeniler, Yahudiler, ben onların arasında büyüdüm. Hayatımın bir bölümü kilisede geçti. Zaten bir kilise var, Rum kilisesi (Görsel 78). Biz o mozaikte büyüdük abi. Onnik, Panayot, Pano, Kevork, Oskiyan, Raşel, Nadia, bak bunlar Ermeni, Rum, Yahudi, biz orada bir mozaiktik, şimdiki gibi düşmanlık yoktu. Ve aynı mahallede oynardık. Ama işte bunlar, okumuşsunuzdur 6-7 Eylül hadiselerini. Rumları, yabancıları perişan ettiler. Camlarını çerçevelerini kırdılar, evlerini yağma ettiler. Yapanların bir kısmı da Yedikuleliydi. ... Annem karşı komşumuz olan iki Rum kadını evimize almış, saklamış o günlerde. ... Böyle de bir dönem geçirdik. Ama dediğim gibi biz orada Rum'la Ermeni'yle Yahudi'yle kardeş gibi arkadaş gibi büyüdük. ... Mesela ana caddede köşede pastane vardı, Rum'du, çok güzel pandispanya, tulumba tatlısı, supangle, dondurma yapardı, biz oradan yerdik. ... Yedikule'den bayağı bir Rum kitle Yunanistan'a göç etti, Yahudiler vardı

İsrail'e kaçtı, Ermeniler Ermenistan'a gitti. Hep ihtiyarları kaldı, gençlerin hepsi gitti.

Katılımcı-15'in gayrimüslimlerle ilgili anılarında çocukluk dönemi önemli bir yer tutmaktadır: *"Yedikule'de gayrimüslimler çoktu. Bizim bölgede Musevi ve Rumlar, Samatya bölgesinde de Ermeniler yoğunlu. Hep onlarla beraber büyüdü, top oynadı. Çoğunlukla hepimiz top oynardık".* Katılımcı-14 de gençlik yıllarında gayrimüslimlerle yakın ilişkiler kurmuş olup o günleri berrak bir şekilde hatırlamaktadır:

86'da oraya taşındık. Rum komşular vardı, birlikte top oynadığımız, arkadaşlık yaptığımız... Yorgo diye bir arkadaşım vardı, askerlik zamanı sorunlar yaşayacağını düşünerek Yunanistan'a gitti. Babası Fener Rum Patrikhanesi'nde görevliydi. Onun sayesinde oradaki Rum kilisesine kolaylıkla girip çıkabiliyorduk. ... Onların özel günlerinde kendileri ne paylaşıyorsa bize de verirlerdi. Ermeni arkadaşlarımız da vardı, o zaman çok daha fazlaydı, o kadar çoktu ki. Sonradan onlar yavaş yavaş terk ettiler Yedikule'yi. Kocamustafapaşa'da daha fazla kaldılar, orada bir de şey vardır, Sahakyan Lisesi var, meşhurdur. Ondan dolayı o çevrede biraz daha fazla kaldılar, ama Yedikule'de çok azınlığa düştüler. Bu da o insanları rahatsız etmeye başladı. Yorgo gitti, kız kardeşi gitti, küçük kardeşi gitti. ... Onlarla çok güzel dostluklarımız oldu. ... O zamanlar böyle, kimseyi ayırmazlardı yani. Sen oralısın buralısın, kimse kimseyi sormazdı bile, çok güzel zamanlardı.

Katılımcıların gayrimüslim komşularıyla ilgili en çok vurgu yaptıkları konu, aralarındaki güven duygusudur. Katılımcı-16 bu konuyu anlatırken yaşanmışlıklarından örnek sunmuştur:

Komşuluk farklıydı. Yedikule'de kirada otururken karşı komşum Ermeni'ydi. Ama komşulukları fevkalade güzeldi. Yeni evliyim, vardiyalı çalışıyorum, kadıncağz, kocası rahmetli olmuş, Anastasia Hanım, ... Beyciğim derdi, sen merak etme, hanımın bana emanet.

Çocukluk anılarının netliği, görüşmelerin dikkat çekici noktalarından olmuştur. Gayrimüslim komşularının kendilerine yaptığı iyilikleri pürüzsüz bir şekilde hatırlayan Katılımcı-5, anılarını şu şekilde aktarmıştır:

Biz 62’de Yedikule’ye geldiğimizde apartman pek yoktu, bir tane apartman vardı, o meşhur Marmara Apartmanı’ydı (Görsel 79). İlk oraya gittik. Cer atölyesi oradan 200 metre. Marmara Apartmanı’nda üçüncü kattaydık, altımızda ev sahibi. Aylardan Ekim, yağmur, soğuk filan başlamıştı. Eşyaları taşımıştık. Evler o zaman sobalı. Kapı çaldı, bir kadın. 9 yaşındayım, hiç unutmuyorum. 4 kardeşiz, biri Adana’da teyzemin yanında kaldı, ablamızı getirmedi. Üç erkek geldik, ben ortancayım. “Bu çocuklar üşümüştür, yeni geldiniz, çocuklar bizde kalsın” dedi. Babam ve annem şaşırdı. Israr etti kadın. Babamın da bir soğukluğu var, Adana-Mersin arasında bir şehitlik var, Ermeniler tarafından öldürülenlerin olduğu bir şehitlik, çocukken ondan etkilenmiş. Anneme “Sakın ha gönderme çocukları” dedi. Kadın da ısrar ediyor bir yandan. Annem “Bir şey olmaz” dedi. Yeni taşınmışız, yerleşmemişiz. Bizi sonra eve bir soktu kadın, sofrayı kurmuş, yatakları yapmış. Ölüyoruz açlıktan. Ev de daracık, apartmanı bilirsin. Kadıncağz bizi yatırdı pırıl pırıl yataklara. Bu belleğime yerleşti. Şimdi sen o kadına o aileye yanlış gözle bakamazsın. Çocuğuz, oynuyoruz sokakta, saat 5’ten evvel evde olacağız, babamız işten gelmeden. Sokakta maç yapıyoruz, bizi bakkala kasaba fırına gönderirdi, maçı durdururduk, sepeti indirir parayı verirdi, hemen koşa koşa gideriz, alırsız geliriz, sepete koyarız, maça devam ederiz. 15-20 dakika sonra yukarıdan bize kek kurabiye indirirdi sepetle.

Görsel 79: 15 sene önce yıkılan, Yedikule’nin simgelerinden Marmara Apartmanı, 2008.

Kaynak: “Üç Maymun”, Nuri Bilge Ceylan, [youtube.com/watch?v=9cuUN7ay5z4](https://www.youtube.com/watch?v=9cuUN7ay5z4)

Görüşmelerde gayrimüslimlere ilişkin ana odak, semti terk etmiş, terk etmek zorunda bırakılmış olmalarıydı. Bu durum anlatılırken de 6-7 Eylül 1955’teki

gayrimüslimlere yönelik ve kentin geneline yayılan saldırılar ile 16 Mart 1964'teki Rumlara yönelik sınır dışı etme süreci, üzerinde durulan detaylar olmuştur. Katılımcı-15'in belleğindeki bir detay, 1964 yılında gerçekleşen ve görüşmelerde “tehcir, sürgün, mübadele, olay” gibi ifadelerle anılan sürece dokunmaktadır:

En çok Yedikule'deki arkadaşlığımızı özliyorum. Ama herkes dağıldı. Çoğu vefat etti yahut başka bölgelere gitti. Dağıldılar yani. Ama anılarımız çok. Şu köşede Pavli vardı. 1964 Rum mübadelesinde gönderdiler. O Pavli'de bir supangle yerdik, çok güzeldi. Paramız 60 kuruş olduğu zaman hemen oraya giderdik. Bazen paramız çıkışmazdı, Pavli Amca bize şeyler verirdi.

6-7 Eylül 1955'te gerçekleşen saldırıların etkisinin semtte uzun süre devam etmiş olduğuna, gayrimüslimlerin o günlerin korkusunu yıllar boyu taşımış olduklarına ilişkin bir detayı ise Katılımcı-11 aktarmıştır:

Benim Samatya'da arkadaşım vardı ama ben bilmiyordum Rum olduğunu. Ahmet'ti Mehmet'ti benim için. Sonra sonra iyice tanıyınca öğreniyorsun. Evlerine gitmiştim, çok yaşlı bir babaannesi ya da anneannesi vardı, kapının arkasında şey var, bizde çamaşır suyu bidonları vardı ya, ama tuz ruhu ya da kezzap koymuş. Oğlum bunlar ne dedim evi mi yakacaksınız... Dedi bizimle alakası yok, babaannem dedi, Türkler yine baskına gelirse yüzlerine atacakmış. O bidonlar hâlâ oradaydı, Türkler baskın yapar diye, kezzap atacakmış yüzlerine.

Günümüzde Yedikule'de parmakla gösterilecek kadar az sayıda gayrimüslim kalmıştır. Bahsedilen iki süreçte çoğu semti terk etmiştir. O süreçte semtte kalan belli sayıdaki gayrimüslimlerin ise birçoğu vefat etmiştir.

5.1.3. Değişen Yedikule'nin Hafıza Mekânları

Önceki bölümlerde detaylandırıldığı üzere hafıza mekânları ve toplumsallık arasında bulunan derin ilişki Yedikule üzerinden de kolaylıkla okunabilmektedir. Toplumun, mekânların ve kentin belli bir hızda değişiyor olmalarının doğallığı ortada iken Yedikule'deki değişimin hızının kentleri yönetenler tarafından arttırılması, müdahalelerde bulunulması, Yedikule ile özdeşleşmiş birçok mekânın ya tamamen yok olmasını ya da etkisini yitirmesini beraberinde getirmiştir. Demir yolu temalı mekânlar

da bu grup içerisinde. Söz konusu değişim ise bireysel, toplumsal, mekânsal ve kentsel bellek düzleminde kırılmalar yaratmaktadır.

Bir kültür ve kimlik göstergesi olan mekânın, farklılaşan, dönüşen, başkalaşan ve ayrışan dinamik bir yapı olduğunu, toplumsal süreçlerce yeniden üretildiğini, biçim ve içerik bakımından daima değişim hâlinde olduğunu unutmamak gerekir (Alver, 2013, s.42). Daha büyük ölçekte, kent bazında da durum benzerdir. Tıpkı bir insanın yaşam öyküsü gibi kent de kendisini ev, okul, ibadet mekânı, fabrika, anıt gibi açıkça tanımlanmış öğeler aracılığıyla sunar ve zaman içinde kendi kendine büyür, bir bilinç ve bellek edinir. İnşa süreci içinde başlangıçtaki temalar varlığını sürdürse de kent zamanla bu temaları değiştirerek onlara daha özgül bir biçim kazandırabilir (Rossi, 2006, s.2).

Mekânsal değişimin hızı konusunun bıçak sırtı bir nitelik taşıdığı, sözlü tarih görüşmelerinde de görülmüştür. Katılımcıların önemli kısmı, değişen teknoloji ve gelişen ihtiyaçlar nedeniyle hayatlarında ve yaşadıkları yerlerde belli ölçüde değişimler olabileceğini, bunun doğal olduğunu, en basitinden evlerinin eskidiğini, ancak yaşadıkları yerin tanıyamayacakları bir hâle gelmesini de istemediklerini vurgulamışlardır. Kuramsal çerçevede, belleğin dinamik bir yapıya sahip olduğunun üzerinde durduğumuzu hatırlarsak, belli bir ölçüdeki değişimin normal olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Bu noktada da değişimin hızı ve dozajı belirleyici etken olarak kendini gösterir.

Yırtıcı (2005, s.33-34), bu konuya modern dünya ve geleneksel dünya denklemiyle yaklaşmıştır. Buna göre özellikle ekonomi alanındaki zeminizlik, devamlı kurma ve yıkma diyalektiği, kaçınılmaz bir şekilde modern dünyanın diğer alanlarına, toplumsal ve kurumsal örüntülere, kültürel dizgelere, gündelik yaşama ve onun içinde geçtiği mekân formatlarına da sızmaktadır. Modern dünyada gündelik yaşama ait her deneyim anlıktır; gündelik hayata yönelik bilgi ve alışkanlıklar kısa süreli bellekler şeklinde yaşanır. Böylelikle bu tür bilgi ve deneyimler dizisi, birbirlerine eklemlenme fırsatı bulamadan yerlerini yenilerine bırakmak zorunda kalabilirler. Geleneksel dünyada ise bir insan, doğumundan itibaren kabaca da olsa nerede, ne şekilde, kimlerle, ne tür bir toplumsal ve kültürel yapı içinde yaşayacağını öngörebilmiştir. Modern dünyadaki ekonomik devinim, yaşamları sürekli ve tekrarlı bir şekilde dönüştürmektedir.

Yedikule özelinde konuyu ele aldığımızda, 40-50 yıl öncesinin gündelik yaşamındaki birçok detayın günümüze ulaşmamasının normal olduğu görülür. Ancak bunun, istenildiğinde dahi hatırlanamayabileceği bir dozajla gerçekleşmesi, değişimin hızının giderek arttığını gösterir.

Göregenli (2010, s.178), bu konuya “yerin anlamları” sorgusuyla yorum getirmiştir. Yerin anlamlarının zamansal bir boyut içerdiğini, bu boyutta süreklilik ve değişimin birbirlerinin yerini dolduran karşılıklı bir ilişki içinde olduğunu belirten yazar, yerlerin bazen dış gelişmeler doğrultusunda yeni anlamlar kazanabildiğini, bu açıdan yerin ve yerin anlamlarının sabit bir yapı arz etmediğini ifade etmiştir. Yedikule özelinde düşünersek, yine değişimin hızı konusuna geliriz. Zira bir mekâna, semte, kente duyulan bağlılık ve aidiyet, o yerleşimlerin kimlik unsuru hâline gelir ve bunun için bir süreklilik gerekir. Öyle ki bir yerde oturdukça, yaşadıkça, yere ilişkin aidiyet alanı da genişler. Bunun psikolojik içeriğine bakıldığında ise içerisinde mekânsal belleklerin, mekânsal imgelerin, tasvirlerin, var olan aktiviteye ilişkin mekânsal çerçevelemelerin ve örtük olan mekânsal bileşenlerin olduğu görülür (Göregenli ve diğerleri, 2013, s.9).

Yedikule’yi merkeze alan, bellek kavramı ile kuramlarına dayanan bir çalışmada, kuramsal çerçevede Nora’ya atıfla detaylandığı “hafıza mekânları” konusuna özellikle değinmek gerekir. Sözlü tarih görüşmelerinde katılımcıların Yedikule’ye ilişkin anılarını aktarırken mekân tarifleri ve vurguları anlatılarının tamamına yayılmıştır. Bu mekânlar bir kilise, cami, fabrika, sinema, dükkân, ev olabildiği gibi bazen bir çitlembik ağacı, bostan, bahçe de olabilmektedir. Tüm bunlar, katılımcıların Halbwachs’a atıfla anılarını raptiyelediklerini, yine ona atıfla işaret noktalarından yardım alarak hatırladıklarını gösterir. Bu bağlamda anılarında önemli yerleri olan bu mekânların ve noktaların sürekliliği onlar açısından, dolayısıyla da Yedikule açısından önem taşır.

Alver (2017a, s.270), bu konuyla ilişkilendirilebilecek biçimde, tarihî yapıların ve mekânların, bağları, aidiyeti, hatırayı hatırlatma ve anlatma işlevi gördüğünü belirtir. Bu mekânlara tekrar tekrar gidilmesi ve o mekânların canlandırılmasının işlevi budur. Yazara göre mekânların, ortak bir aidiyet zemini olmaları, ortak kültürü ve hayatı/hatırayı temsil ediyor olmaları, o mekânların hayata katılmalarını gerektirir. Winter (2021, s.321) ise hafıza mekânları olarak niteleyebileceğimiz mekânlara giden gruplar dağıldığı veya

ortadan kaybolduğu vakit, hafıza mekânlarının güçlerini yitirebildiklerini, hatta tamamen kaybolabildiklerini belirtmiştir. Yedikule'nin hafıza mekânı addedilebilecek birçok mekânının günümüze ulaşmadığı düşünüldüğünde, o mekânları var eden grupların Yedikule'den çekilmek zorunda bırakılmış olmaları da ana sebep olarak belirir.

Bilgin'in (2013, s.67-68) temas ettiği nokta ise “bellek yeri”ne dönüşen mekânların korunması ile ilgilidir. Buna göre kentin tarihsel inşası, kentin ortak anılar ve toplumsal bellek üzerine oturtulmasını; bir başka deyişle kentin veya kentteki bazı mekânların, anıt ve binaların, ev veya sokakların bir bellek yerine dönüştürülmesini içerir. Bu denklemde, tüm modern kentler, kent alanlarının yıkımı ve yeniden yapımı diyalektiği içerisinde yeniden inşa süreçleri yaşamıştır. Bu aşamada, koruma altına alınan sit alanları ve yapıların, kenti işaretlemenin ve kenti sahiplenmenin etkin yollarından biri olduğu sonucu ortaya çıkar. Halkın belleğinde iz bırakan kişilerin yaşadığı ve olayların cereyan ettiği yerlerin korunması, kültürel varlık statüsüne kavuşturulması, restorasyonu da bu temele dayanmaktadır. Yedikule Cer Atölyeleri'nde ve semtte bütüncül bir korumanın hayata geçirilmemiş olması da bu noktada akla gelir ve tezin 6. bölümünde detaylandırılan kültür mirasının korunması ile bellek ilişkisini ortaya koyar.

Sözlü tarih görüşmelerinde katılımcıların, hatıralarını anımsar ve aktarırken mekânsal öğelerden faydalandıklarını yeniden akla getirirsek, Connerton'ın (2019, s.50) analizinde değindiği “görsel kodlama” konusunu Yedikule denklemine katmak gerekir. Deneysel psikologların kullandığı bellek destekleyici kodlamaların üç önemli yönünden biri görsel kodlamadır ve somut bellek öğelerinin bellekte soyut öğelerden çok daha iyi tutulabildiği söylenir. Bu bağlamda, Yedikule belleğinde güçlü bir şekilde yerlerini almış olan bazı mekânsal öğelerin, uzun yıllardır var olmamaları ve ileri yaşlarda olan Yedikulelilerin eksilmeleri nedeniyle yakın zamanda belleklerden silineceği ihtimalini akla getirir. Örneğin, bir mimari unsurda veya sokak isimlerinde bir değişiklik yapılması dahi, insanların bir yere ilişkin sahip oldukları ve kentsel belleğin zorunlu niteliklerinden biri olan süreklilik algısını zedeleyebilir (Göregenli ve diğerleri, 2013, s.10).

Tarihsel veya zamansal bir bellek olarak ele alındığında, kaydı düşülen bir şeyi anlatan ve demirleme etkisi yaratan bir fenomen olarak nitelenen kentlerin (Sam ve Sam, 2018, s.170) bir mekân olarak belleğimizde yer tutmaları, o kentte ya da kentin belli

bölgelerinde geçirilen zamanla birlikte çevreden o yer hakkında aktarılan bilgi ve anılara da bağlıdır (Kanbak ve Uğurlu, 2024, s.153). Sözlü tarih görüşmelerinde, bu aktarımlarda mekânların tuttuğu yerin önemini gösteren çok sayıda sekans yaşanması, ilgili tespitleri doğrular niteliktedir.

Mekânsal bellek konusunu ele alırken Bilgin (2013, s.99), kimlik yerlerini, psikolojik ve sembolik yatırım yerleri olarak görmüştür. Bu noktada detaya girmiş ve denklemine kişiselleştirilmiş, benlik imajımıza eklenmiş eşyaları da dâhil etmiştir. Kimlik yerlerinin yalnızca ev veya çalışma mekânları olmadığını belirten Bilgin, müdavimi olduğumuz bir çay bahçesi veya kahve gibi daha spesifik yerlerin dahi kimlik yeri olabileceğini belirtmiştir. Yedikule'nin, tüm İstanbul tarafından bilinen değil de yerlilerinin bildiği yahut yukarıdaki ifadeyle müdavimi oldukları spesifik mekânları da kimlik yeri olarak kendi denkleminimize katabiliriz.

Yedikule'nin mekânsal belleğine yönelik aşağıda sıralanan örnekleri daha belirgin kılacak kavramlardan biri de Lynch'in (2018, s.87-89) "işaret ögeleri" kavramıdır. Noktasal referanslar olan bu ögeler, ölçekleri çeşitlilik gösterebilen basit fiziksel unsurlar olup bunların da tarihsel birikimleri olabilmektedir. Sözlü tarih görüşmelerinde, katılımcıların anılarını aktarırlarken yapıları referans noktası olarak ifade ederek anılarını konumlandırmaları kadar, yapı ölçeğinden daha küçük olan, bazen bir ağacı, bazen bir tabelayı da aynı işlevle kullandıkları görülmüştür.

Tezimin dayandığı kuramsal temel ile ana veri toplama tekniği olan sözlü tarih arasında daha sağlam bir köprü kurabilmemi sağlayabileceğini düşündüğüm bir konuyu Yedikule'deki hafıza mekânlarının birçoğunun günümüze ulaşmaması nedeniyle hayata geçirememiş olmam, bu başlığı benim açımdan daha önemli kılmaktadır. Görüşmeleri her ne kadar demir yolu temalı mekânlarda yapmış olsam da cer atölyeleri sınırlarına girememiş, CER İstanbul yetkilileri tarafından komplekse alınmamış olmam, aşağıda sıralanan mekânları deneyimleyememiş olmam, saha notlarımda da yansıdığı üzere içimde ukde, tezde ise nazarımda eksiklik olarak yerini almış bir durumdur:

Görüşmelerin bir kısmını Yedikule'de yalnızca demiryolculara ait olan bir mekânda yapmak güzel olabilirdi. Ancak geçmişte bu imkân fazlasıyla varken şu an yakınından bile geçememek... (15.12.2023).

Yedikule'nin sivil mimari dokusu, sözlü tarih görüşmelerinde katılımcıların sıklıkla vurgu yaptıkları unsurlardan olmuştur. Bir yeri tarif ederken, bir anıyı aktarırken belirli ahşap veya kârgir yapılara vurgu yapmaları, bir komşularından bahsederken oturdukları bu tip eski evleri konumlarıyla belirtmeleri, tüm bu dokunun da tek tek yapıların da Yedikule belleğinde sahip oldukları yeri göstermesi bakımından önemlidir. Katılımcı-1, Yedikule'nin sivil mimari dokusunun semtin kimliğinin önemli bir unsuru olmasını ve semte kattıklarını şu şekilde aktarmıştır:

Yedikule'nin tarihî dokusu bir başkaydı. Çok eski, yaşları 100 senenin üzerinde ahşap binalar vardı (Görsel 80). Benim oturduğum sokağın içerisinde veya üst tarafta caddenin olduğu yerde çok ahşap bina vardı. Bir kısmı yangına maruz kaldı. 1975 yılında imar verilince yıkılıp betonarme olarak yapılanlar oldu. Neticede bu binaların oluşu Yedikule'ye ayrı bir renk ayrı bir ahenk katıyordu. Bunlar değişti. Oturan insanların çoğu fâni oldu zaten, bir kısmı semitten ayrıldı. ... Üzüldüğüm bir şey var, o ahşap binalar, tarihî dokusu olanlar keşke yıkılmasaydı, restore edilseydi. Kalanları restore ediyorlar. İnşallah bundan sonrakiler muhafaza edilir. Bazılarına imar da veriliyor. Eski görüntüsü dâhilinde, iç kısmı değişebilir ama görüntü olarak ahşap kaplama yapılma kaydıyla izin veriliyor.

Görsel 80: Yedikule'de 1908 yılında inşa edilen ve hâlen ayakta olan ahşap bir yapı, 2024.

Yedikule Cer Atölyeleri'nin ve bitişindeki Yedikule İstasyonu'nun çalışanları ile Yedikule sakinleri açısından, atölyelerin ve istasyonun hemen karşısında yer alan “İstasyon Berberi”, Yedikule'nin hafıza mekânlarının başında sayılabilecek bir mekândır. Zira 50 yılı aşkın bir süreçte yolu bu berberden geçen sayısız demiryolcu ve Yedikuleli olmuştur. Burada insanlar kendi hayatlarını anlatmış, anılarını paylaşmış, unutulmaları hatırlanır kılmış, semtle özdeşleşen bir mekânı kolektif biçimde zaman içindeilmek ilmek örererek oluşturmuşlardır. Ancak günümüzde, semtin kaybolan onlarca hafıza mekânı düşünöldüğünde sabit bir noktayı arz etmesi bakımından dikkat çekici bir niteliğı olan bu mekân da sahibinin sağık durumu ve tercihi nedeniyle sona gelmiş, tabelası kaldırılmıştır (Görsel 81).

Görsel 81: İstasyon Berberi Cavit, 2017 ve 2023.

Yedikule belleğinin en önemli parçalarından olan tren, görüşmelerde en çok anılan detaylardan olmuştur. Tren denildiğinde kastedilen ise Sirkeci-Halkalı banliyö hattı ile özdeşleşen ve seri numaralarından ötürü “8000’likler” olarak anılan trenlerdir (Görsel 82). Katılımcı-1’in, görüşmelerde trenden söz açılınca trenleri anlatmaya başlaması ve devamında Marmaray’la karıştırmamam açısından yer üstündeki trenden bahsettiğı notunu düşmesi, demir yolu hattındaki ve trenlerdeki değışimin Yedikule halkı tarafından tam olarak benimsenmediğinin işareti gibidir:

... demir yolu akla gelir, lojmanları, cer atölyesi, çalışanları... Sabah 6-6:30 gibi başlayan trenimiz, geldiğim günden beri -tabii ki yer üstündeki trenden bahsediyorum- hep aklımdadır. Sirkeci'den Halkalı'ya kadar, gözümün önünden film şeridi gibi geçer.

Görsel 82: Yedikule Cer Atölyeleri, “8000’lik” banliyö treni, Yedikule İstasyonu, 1983.
Kaynak: Frank Geraghty arşivi, flickr.com/photos/franks_railway_photos/15341563872

2013 yılında Sirkeci-Halkalı banliyö hattının devre dışı bırakılması, devamında Marmaray’ın açılması ve hattın Yedikule’ye girişte yerin altından devam ediyor olması, semti 11 yıl boyunca trenden mahrum bırakmıştır. Görüntüsü, sesi, ulaşım imkânı sağlaması, semte kattığı insan yoğunluğu gibi sebepler nedeniyle Yedikule sakinlerinin hayatlarının neredeyse her gününde etkisi olan klasik trenler, görüşmelerde özlemle anılmıştır. 2024 yılında, eski çift yönlü hattın bir tanesinin yürüyüş yoluna çevrilmesiyle birlikte hayata geçirilen, Kazlıçeşme ile Sirkeci arasında, yani eskiye göre çok daha kısıtlı bir hatta işletilen tramvaylar ise sahadaki araştırmama göre henüz semtin sakinleri arasında tam olarak benimsenmemiştir. Tren denildiğinde, günün her saati kalabalık olan istasyonlar ve eski trenler kastedilmektedir.

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ile Fatih Belediyesi birlikteliğinde hayata geçirilen tramvay projesi doğrultusunda Yedikule İstasyonu’nda da çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı’nın, dahlinin olduğu raylı sistem

projelerinde bakanlığın imzası olarak birçok noktaya yerleştirdiği “U” harfini içeren tabela (Görsel 83), proje kapsamında, saha araştırmalarım esnasında bizzat denk geldiğim üzere, istasyonun girişine yakın bir noktaya yerleştirilmiştir. Bu noktanın, eskiden Yedikule Cer Atölyeleri ve Yedikule İstasyonu’nda çalışan demiryolcuların her gün toplandığı dernek yapısının yerinde bulunması (Görsel 84), Yedikule’deki değişimin simgesel örneklereinden birini oluşturmuştur.

Görsel 83: Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı’nı ifade eden tabela Yedikule İstasyonu girişine yerleştirilirken, 2023.

Görsel 84: Yedikule İstasyonu girişi ve eskiden memurlar derneğinin bulunduğu alan, 2024.

Günümüze ulaşmayan ve bulunduğu yerin bir kısmında artık asansör olmasından ötürü varlığı kalıcı şekilde sonlanan memurlar derneği, görüşmelerde demiryolcuların

mutlaka değindikleri mekânlardandır. Katılımcı-2 bunlardan biridir: “*Berberin karşısında bizim lokal vardı ama yıkıldı, Demiryolu Memurlar Derneği çalıştırdı, Sirkeci bölgesinin, orada sık oturur oyunlar oynardık*”. Katılımcı-10 da istasyon ve atölyelerin girişinin karşısında, berberin yan tarafında bulunan, demiryolcuların en sık gittiği mekânlardan biri olan mahalle kahvehanesinden bahsetmiştir (Görsel 85). Bu kahvehane her ne kadar günümüzde açık olsa da uzun yıllardır yoğunluğunu kaybetmiş durumda, çekim noktası kimliğinden uzak bir şekilde faaliyetini sürdürmektedir.

Görsel 85: Demiryolcuların eskiden sık uğradığı kahvehaneyi barındıran tarihî yapı, 2018.

Yedikule sakinlerinin ve demiryolcuların anlatılarının kesiştiği en önemli odak noktası seçilecek olsa, istasyona ve atölyelere girişi sağlayan lojman yapısı altındaki geçidin ve merdivenin bulunduğu nokta sayılabilir. Bu girişin sokağa bakan cephesinde eskiden bulunan ve istasyonun isminin yazıldığı tabela tramvay projesi kapsamında durak yeniden açıldığı için yenilenmiştir. Ancak altındaki küçük tabela (Görsel 86), istasyonun arkasındaki atölyelere geçişi işaret ettiğinden ve atölyelere, bir diğer deyişle konut sitesi CER İstanbul’a artık geçiş vermediğinden (Görsel 87) ötürü kaldırılmıştır. Yedikule’nin demir yolu kültürüne yönelik bu küçük ama önemli işaret ögesi artık yalnızca belleklerimizdedir. Zira Yedikule’deki istasyon ve atölyeler bölgesi günümüzde yalnızca istasyondan ibaret kalmıştır.

Görsel 86: Yedikule Cer Atölyeleri'ne geçişi işaret eden ve kaldırılan tabela ile Yedikule İstasyonu tabelası, 2022 ve 2024.

Görsel 87: Eskiden Yedikule Cer Atölyeleri'ne geçiş veren, ancak günümüzde duvarla biten alt geçit, 2024.

Yedikule İstasyonu'ndan Yedikule Cer Atölyeleri'ne uzanan geçiştten eskiden yalnızca atölyelerde çalışan demiryolcular değil, semt sakinleri de faydalanırdı. Zira atölye alanındaki çeşitli sosyal etkinliklere semt sakinlerinin girmesine de izin verilirdi. Bunun yanı sıra atölyelerin alt kotunda, deniz surlarının bitişiğinde yer alan Demirspor Lokali de semt sakinlerinin uğrak yerlerindendi. Cer atölyeleri alanında inşa edilen lüks kullanıma yönelik konut sitesi nedeniyle bu geçişlerin önü kalıcı olarak kesilmiştir. İşlevsel değişikliklerin yanı sıra görsel olarak da semt sakinlerinin belleğindeki aksine, dışa kapalı ve güvenliği ön planda tutan bir sınır çizme anlayışı hâkim olmuştur. Cer atölyelerinden çekilmiş eski bir fotoğrafta görüldüğü üzere atölye alanı ile istasyonun,

yani atölye alanı ile semtin arasındaki sınırı belirleyen duvarlar günümüzdeki niteliğinden uzaktır (Görsel 88). Günümüzdeki çitleme, jiletli telleri, içeriyi görmeyi engelleyen bir brandayı ve çok sayıda güvenlik kamerasını barındırmaktadır (Görsel 89). Çitlerin arkasında ise -her ne kadar bazı atölye yapıları yalnızca fiziksel olarak ve belli oranda korunmuş olsa da- endüstri mirasının korunması ilkelerine aykırılık teşkil edecek şekilde atölye alanına inşa edilen apartmanlar göze çarpmakta (Görsel 90), görüşmelerde de tespit edildiği üzere semt sakinlerinin önemli kısmı tarafından yadırganmaktadır.

Görsel 88: Cer atölyeleri ve istasyon arasındaki sınır, 2000'lerin sonu.
Kaynak: Pancar, Öğrenci ve Balaban, Yedikule Tren Bakım Üniteleri Koruma Raporu.

Görsel 89: İstasyondan, günümüzde “CER Loft” adıyla konuta çevrilen Vagonaj binasına bakış, 2024.

Görsel 90: İstasyondan, atölyelerin “yol” bölümü yapılarının yıkılmasıyla inşa edilen CER İstanbul apartmanlarına bakış, 2024.

Mekân ve bellek ilişkisinin en önemli göstergelerinden biri de Gülbetekin’in (2017, s.83) “yer adları” olarak ifade ettiği konudur. Yer adları, bir ülke, bölge, kent veya köyün kime ait olduğuna ilişkin diğer maddi deliller ortadan kalksa ya da kaldırılrsa dahi o mekânların geçmişi ve kimliği hakkında bilgiler içerir. Bu bakımdan mekânların tarihsel süreç içinde değişmesi veya tamamen ortadan kalkması durumunda bile yer adları yaşamaya ve mekân ile bellek, bellek ile toplumsal bellek ilişkisini yaşatmaya devam ederler. Yer adları konusunu karmaşık hâle getiren faktör ise bazı yer adlarının özellikle tercih edilmesi, bazılarının ise özellikle kaçınılması ve ayrışmaları ifade ediyor olmalarıdır. Bu durumda yer adları, aynı toplumu oluşturan, fakat farklı etnik kimliklere, farklı inanç kimliklerine, farklı siyasi tercihlere, farklı aidiyetlere mensup bireyler ve topluluklar için birer ayrışma sembolüne dönüşebilmektedir (Gülbetekin, 2017, s.93).

Yedikule’de yer adlarının değişmesi veya kaldırılması ise çeşitli formlarda sık yaşanmış bir durumdur. Sokak isimlerinin değişmesi, bazı tabelaların kaldırılması, yapıların işlevlerine son verilmesi ve semt hayatından silinmeleri gibi durumlar benzer etkiyi yaratmakta, Yedikule belleğinde eksilmelere, kırılmalara yol açmaktadır.

Yedikule’de gayrimüslimlerin büyük oranda semti terk etmeleri, dükkânlarını kapatmaları, evlerinin çoğunun yıkılması gibi, gayrimüslim nüfusun azalmasıyla paralel olarak, varlıklarını yansıtan sokak isimleri de uzun zaman önce değiştirilmiştir. Hacı Manol Sokak’ın Hacı Manav Sokak olarak isimlendirilmesi (Hürel, 2018, s.88), bu konudaki dikkat çekici örneklerdendir. Bakkal Filip Sokak’ın Hıdırellez Sokak’a, Şişman Ohanes Sokak’ın Şişmanağa Sokak’a, Papa Yorgi Sokak’ın Tabakçı Sokak’a dönüşmesi (Ölçer, 2014) de İstanbul’da sık yapılmış uygulamalardandır ve gayrimüslimlerin

semtteki yoğunluğunu gösterir. Görüşmelerde Yedikule'yle birlikte sıkça anlatılara konu edilen Samatya'nın tren istasyonunun isminin de uzun yıllar önce Kocamustafapaşa olarak değiştirilmesi, ilgili durumları belirgin şekilde örnekler. Zira Samatya, "kum" anlamına gelen "psamathos" kelimesinden türemiştir ve Bizans'taki adı Psamathion'dur (Gülenaz ve Koca, 2018, s.146). Geçmiş dönemde bu kıyı şeridinin güzel bir kumsaldan oluştuğu bilinir. 1960'lar ve 1970'lerdeki isim değiştirme furyasında bu durağın ismi de değiştirilmiştir. Ancak bugün dahi semtin insanları Kocamustafapaşa derken yukarıdaki yerleşimi, Samatya derken kıyıdaki yerleşimi kastetmektedir.

Semtin tarihselliğini ortaya koyan isimlerin semtte görünür olması, sözlü tarih görüşmelerinde katılımcıların ortaklaşa biçimde hoşnut olduğu durumlardandır. Yedikule'nin önemini anlatırken birçok katılımcının bahsettiği, Yedikule Zindanları'nda öldürülen Sultan II. Osman'ın (Genç Osman) isminin günümüzde en azından bir ilkokulun ve otobüs durağının isminde yaşaması katılımcılar tarafından olumlu bir durum olarak değerlendirilmiştir. Katılımcı-4, *"Yedikule kelimesini ilkokuldan itibaren duymaya başlıyorsun kitaplarda Genç Osman'dan ötürü"* diyerek tarihsel kişilikler ve mekânlar arasındaki önemli ilişkiyi bir anlamda doğrulamıştır.

Yedikule belleğinin önde gelen mekânlarından biri de Tunca Sineması'dır (Görsel 91). Yazlık ve kışlık sinemaların İstanbul'un her noktasında yaygın biçimde var olduğu dönemde Yedikule'nin en meşhur sineması da yazlık ve kışlık bölümleri bulunan Tunca Sineması olmuştur. Çok sayıda katılımcı bu sinemadaki hatıralarını mutlulukla anlatmış, sinemanın günümüze ulaşmaması ve günümüzde yerinde bir apartman olması konusundaki memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Sinemanın, film gösterimleri yanında, o dönemdeki birçok sinema gibi konserler ve sünnet düğünleri gibi etkinliklere de ev sahipliği yapmış olması, bu tip mekânların semtin tüm sakinleri açısından önem arz etmesini sağlamıştır. Katılımcı-5, Tunca Sineması'na ilişkin anılarını şöyle aktarmıştır: *"Tunca Sineması'na giderdik komşularla, çoluk çocuk. Çekirdek yenir, film seyredilirdi. Konserler, sünnet düğünleri olurdu orada. Orhan Gencebay, Ahmet Sezgin, Müzeyyen Senar gelmişti. Çocukken sahne arkasına sızardık etrafa bakardık"*. Katılımcı-1 de kendi hatırladıklarını anlatmıştır:

Tunca Sineması ben Yedikule'ye geldiğimde faaliyettedir, yazlığı da vardı, kışlığı çok ufaktı. Zamanın meşhur sanatçıları gelirmiş, çoğu rahmetli oldu. Sünnet çocuklarına gece yapılıyor, birçok sanatçıyı davet ediyorlar. Hamiyet Yüceses zaten Paşalı (Kocamustafapaşa) olduğu için sık davet edilip geliyormuş. Ahmet Sezgin, türkücülerden. Alaattin Şensoy vardı o da rahmetli oldu tabii. Rana Alagöz, Selçuk Alagöz, kardeş bunlar, onlar da Etyemez'in gençleri olduğu için her davete geliyorlarmış zaten. Ama 1972'de Yedikule'ye geldiğimde ben o konserlere şahit olamadım, bu isimleri diğer konserlerde dinledim. Arkadaşlarım çok anlattı ama. Orada sık sık çok güzel konserler oluyormuş.

Görsel 91: Tunca Sineması'nın girişi, İmrahor İlyasbey Caddesi.
Kaynak: yedikule.org Facebook sayfası.

Faaliyetini günümüzde de sürdüren ve semtin simge mekânlarından olan Safa Meyhanesi (Görsel 92) de Yedikule'nin hafıza mekânlarından sayılabilir. Meyhanenin internet sitesinde kuruluş yılının 1895 olarak belirtilmesi ve görüşmelerde neredeyse tüm katılımcılar tarafından bahsedilmesi, mekânın önemini gösterir. Katılımcı-14, meyhaneyi deneyimlemiş kişilerden olup oradaki sosyalleşme dinamiklerini şu şekilde aktarmıştır:

İçki içmeye başladığımızda Safa Meyhanesi vardı mesela, bazı günlerde çok güzel toplantılar olurdu. Biz o zaman oranın müdavimlerine göre daha küçüktük ama bizi de çağırırlardı, giderdik, otururduk orada, oradaki havayı teneffüs ederdik. Orayı görmek bile bizim için bambaşka bir şeydi, normal bir zamanda gidip orayı göremezsiniz, sizi almazlar bile içeriye. Ama o toplantıların olduğu günler kadın erkek herkes gelirdi. İçki içmeyen insanlar da müteyyin insanlar da gelirdi, içmeseler de orada otururlardı.

Görsel 92: Safa Meyhanesi.
Kaynak: kulturenvanteri.com.

Yedikule Hisarı'nın ortasındaki avlu denebilecek geniş alanda (Görsel 93) bir dönem çok sayıda konser organizasyonu yapılması da mekânın Yedikule belleğinde zaten güçlü olan yerini sağlamlaştırmıştır. Eski dönemde kültür varlığı misyonunu hakkıyla taşıyamayan ve yapısal durumu çok kötü olan, dolayısıyla bir müze olarak ziyaret edilemeyen mekânın en azından bu şekilde semtin dışından gelen çok sayıda insanı ağırlaması hem belleklerdeki yerini güçlendirmiş hem de fiziksel durumunun biraz da olsa önemsenmesini beraberinde getirmiştir. İstasyondan hisara giden güzergâh üzerindeki bir lojmanda oturmuş olan Katılımcı-7, konserlere ilişkin şunu aktarmıştır: *“Yedikule’de konserler olurdu, hafta sonları akın akın insan geçerdi evimin önünden, ordu gibi olurlardı, alkol alan da olurdu, yüksek gürültüden rahatsız da olurduk”*.

Görsel 93: Yedikule Hisarı’nda konserlerin yapıldığı alan, 2015.

Yedikule adına en büyük kırılma ise Yedikule Cer Atölyeleri kompleksinde yaşanmıştır. 1800’lerin son çeyreğinden itibaren semtin belleğine ve kimliğine kendini

kazınmış olan atölyelerin bulunduğu alan günümüzde lüks kullanıma yönelik bir konut projesi olarak işlevlendirilmiş, bu kapsamda ismi de “CER İstanbul” olarak belirlenmiştir. Sitenin giriş kapısı, Yedikule’ye araç girişlerinin en çok yapıldığı noktada konumlandırılmıştır. Sitenin isminin yazdığı nizamiye, bir “işaret ögesi” olarak semtin sakinlerini ve ziyaretçilerini karşılamakta, Yedikule’de nelerin, nasıl değiştiğini, cer atölyelerinin hafıza mekânı niteliğinin getirildiği noktayı belirgin biçimde ortaya koymaktadır (Görsel 94).

Görsel 94: CER İstanbul (Yedikule Cer Atölyeleri), 2022.

5.2. DEMİRYOLCULARIN YEDİKULE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Yedikule belleğinin en önemli parçalarından birini demir yolu kültürü oluşturur. Demir yolu kültürünün lokomotifinin de demiryolcular olduğu düşünülürse söz konusu belleğe demiryolcuların önemli etkilerde bulunduklarını söyleyebiliriz. Yedikule’de 130 yıl civarı süren varlıklarıyla demiryolcular, söz konusu etkilerini özellikle ekonomik, toplumsal ve mekânsal anlamda göstermişlerdir. Bu etkiler, başta Yedikule’nin sakinleri olmak üzere, Yedikule’de çalışanların ve yolu Yedikule’ye düşenlerin gündelik hayatlarında da değişimler yaratmıştır. Bu noktada akla Boym’un (2001), toplumsal belleklerin “gündelik yaşamın ortak dönüm noktalarını” sağladığı tespiti gelir (Blight, 2021, s.303). Demiryolcuların etkisi de bir bakıma Yedikule’deki gündelik yaşamın ortak dönüm noktalarını oluşturmuştur.

5.2.1. Demiryolcuların Yedikule Üzerindeki Ekonomik Etkileri

Yedikule Cer Atölyeleri aktif durumda iken, çalışanları ise semtteki en büyük işçi grubunu oluşturmuştur. Atölyelerin komşusu konumundaki gazhane, onun komşusu olan kurdele fabrikası gibi çeşitli büyüklüklerdeki birkaç fabrika ile Kazlıçeşme’de geniş bir alana yayılmış olan deri fabrikaları (Görsel 95), semtteki insan sirkülasyonunu üst düzeyde tutmuştur. Başta demiryolcular ve aileleri olmak üzere Yedikule’de aktif çalışan kesimin yoğunluğu, semtteki ekonomik hayatın güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu durumdan Yedikule sakinleri de çeşitli biçimlerde faydalanmış, gündelik hayatları kolaylaşmıştır. Görüşmelerin önemli konularından birini de işçi grupları semti terk etmek zorunda bırakıldıktan sonra Yedikule’nin kendi kendine yeten bir semt profilinden uzaklaşması konusu oluşturmuştur.

Görsel 95: Kazlıçeşme deri fabrikaları, 1965.

Kaynak: Charles W. Cushman arşivi, purl.dlib.indiana.edu/iudl/archives/cushman/P14552.

Yedikule sakinlerinin gündelik hayatlarının önemli uğrak yerlerinden ve unsurlarından olan banka, çeşitli dükkânlar, ulaşım araçları gibi imkânların geçmişteki yoğunluğuna ilişkin Katılımcı-4, bankalar üzerinden örnek vermiştir: *“Deri fabrikalarının da olduğu dönemde en bilinen üç dört bankanın şubeleri vardı burada. Ama sonra hepsi gitti. Buranın halkı orta direk de değil çünkü, alt direk”*. Katılımcı-1’in serzenişleri de açıklayıcı bir özetir:

Semt bakkalları kalmadı gibi. Semtin terzisi bile kalmadı. Bunun elbette takım dikmenin bitmesiyle de ilgisi var ama tek sebep bu değil. Seyyar satıcılar çoktu mesela. Fotoğrafçı bile üç taneydi. Esnafın az olması vatandaş için sağlıklı bir şey değil, rekabet açısından da kötü. Tercih hakkımız da kalmıyor. Kazlıçeşme deri fabrikalarının da etkisi büyüktü burada. Orada dönen para buraya geliyordu. Dört büyük banka vardı burada. Şimdi kalmadı, en yakındaki Samatya'da.

Yedikule etrafındaki büyük ölçekli atölye, fabrika ve iş yerlerinin kapatılması, küçük esnaf olarak tabir edebileceğimiz grubu da olumsuz yönde etkilemiştir. İstasyon çevresindeki lojmanlarda uzun yıllar yaşamış olan Katılımcı-14 bu konuyu vurgulamıştır: *“Cer atölyesi kapanınca her şey bitti. Yan yana bakkallarımız vardı, biri gitti, diğerinin işleri kötüleşti. Çünkü orada inanılmaz bir sirkülasyon vardı. Berberde sıra bulunmazdı tıraş için, gece yarılara kadar sürerdi. Atölyeler esnafla iç içeydi, herkes etkilendi”. Semtte 50 yıl berberlik yapan Katılımcı-1 de kendi dükkânı ve yan dükkândaki yoğunluğu anlatmıştır: “İlk müşterilerim demiryolcuları, çok ekmeklerini yedim. Keza yandaki bakkal ve babası da. Sabah işe gelince orada kuyrukta bekliyorlardı sandviç yaptırmak için, kavurma var, kaşar, salam... Ben de oradan alıyordum ekmek arası”. Katılımcı-4 de istasyon karşısındaki bakkalın yoğunluğuna değinmiştir: “Bakkalın oraya 1000’lik yumurta tabutları gelirdi. Bir tabut bitirir, ikincisini açardık. İşten dağılanlar kese kağıtlarıyla alırlardı. Yüzlerce kişi paydos ediyor, bir anda buraya çıkıyor, öyle düşün”. Katılımcı-2 de benzer ifadeler kullanmıştır: “Yedikule’yi geliştiren cer ve yol atölyesiydi. Berberinden sucusuna kadar... Orada çalışanlar ev ihtiyaçlarını da Yedikule esnafından karşıları”. Cer atölyeleri çalışanı Katılımcı-5 de atölye bünyesindeki çeşitli ihtiyaç biçimlerinin de Yedikule esnafına fayda sağladığını örneklemiştir: “Mezuniyet törenimizde transport sahasının içinde tüm mezunlar, öğretmenler, amirler mezuniyet fotoğrafları çektirirdik. Onları çeken de Yedikule’den fotoğrafçı bir ağabeyimizdi”.*

Gençliğini Yedikule’de geçiren Katılımcı-15 de Yedikule’deki ekonomik hayatın gücünü, iş imkânlarının çokluğu ve kendi deneyimi üzerinden anlatmıştır:

Kazlıçeşme deri fabrikaları, cer atölyeleri, gazhane, kurdele fabrikası, Yedikule’nin en büyük kazancıydı o zamanlar. Buranın insanı hiç iş aramadı. Ben mesela askerden döndüm, lokale geldim, çalışmak isteyip istemediğimi sordular hemen. İş teklif ediyorlardı yani. Ertesi gün de işe başladım. Yani hiçbir sıkıntı yoktu.

Yedikule’de çalışan işçi gruplarının semti terk etmelerinin Yedikule’deki canlılığı azaltması, ulaşım imkânlarının kısıtlanması sonucunu da doğurmuştur. Katılımcı-1, buna ilişkin bir serzenişini şu şekilde dile getirmiştir:

Zaman zaman insanlarımız yarım saat bir saat otobüs beklediklerini söylüyor. Ama Paşa’da (Kocamustafapaşa) iki dakikada bir otobüs kalkıyor, kalabalık muhit. Bizim mesela Beyazıt aracımız vardı eskiden, kalktı, yolcu çıkmıyor dediler kaldırdılar. Eminönü ve Taksim çalışıyor ama sıklık çok az.

Demiryolcuların kendi girişim ve eylemleriyle Yedikule insanına mütevazı katkıları da olmuştur. Bunlardan birini Katılımcı-9 şöyle örneklemiştir:

Benim lojmanın altında 90 metreye 3,5 metre bir şerit vardı. Almanlar rampa yapmışlar orayı zamanında, altı taş. Kömür yığıyorlarmış eskiden. Gar müdürü orayı değerlendirmek istedi. Toprak getirdiler, benim komşuların gençleri falan yardım ettiler, döşediler toprağı, gübre geldi, domates biber salatalık ektik. Bütün komşular o bostandan almaya başladı ihtiyacını.

5.2.2. Demiryolcuların Yedikule Üzerindeki Toplumsal Etkileri

Demiryolcular, Yedikule’nin en önemli işçi topluluğu olarak Yedikule’deki toplumsal yaşamın birçok noktasında kendilerini göstermişlerdir. Keza demir yolunun ve cer atölyelerinin varlığı da Yedikule sakinlerinin yaşamlarında önemli izler bırakmış, irili ufaklı birçok temas söz konusu olmuştur. Sözlü tarih görüşmelerinde katılımcılar bu ilişkileri farklı örneklerle açıklamışlardır.

Yedikule’de demiryolcuların ve cer atölyelerinin oluşturduğu canlılık, görüşmelerde en sık üzerinde durulan konulardan olmuştur. Dükkânı istasyonun çıkışına yakın bir noktada bulunan Katılımcı-4, bu durumu şöyle özetlemiştir: “*Fabrika bir şenlikti. İşçiler dağılıyor, istasyon cıvı cıvı, dışarı cıvı cıvı. Öğle arasında kahve cıvı cıvı*”. Katılımcı-3 de “*İşe gidiş süreleri çok olunca sosyal birliktelik eskisi kadar mümkün değil yaşadığımız semtlerde*” diyerek konuya başka bir boyut katmıştır. Zira cer atölyelerinde çalışanların Yedikule’de veya Yedikule’ye 30-40 dakikalık bir tren yolculuğu mesafesindeki Kanarya, Soğuksu, Halkalı civarında yaşamaları, Yedikule’de geçirebilecekleri vakti çoğaltmıştır. Bu da Yedikule üzerinde bırakacakları ekonomik ve

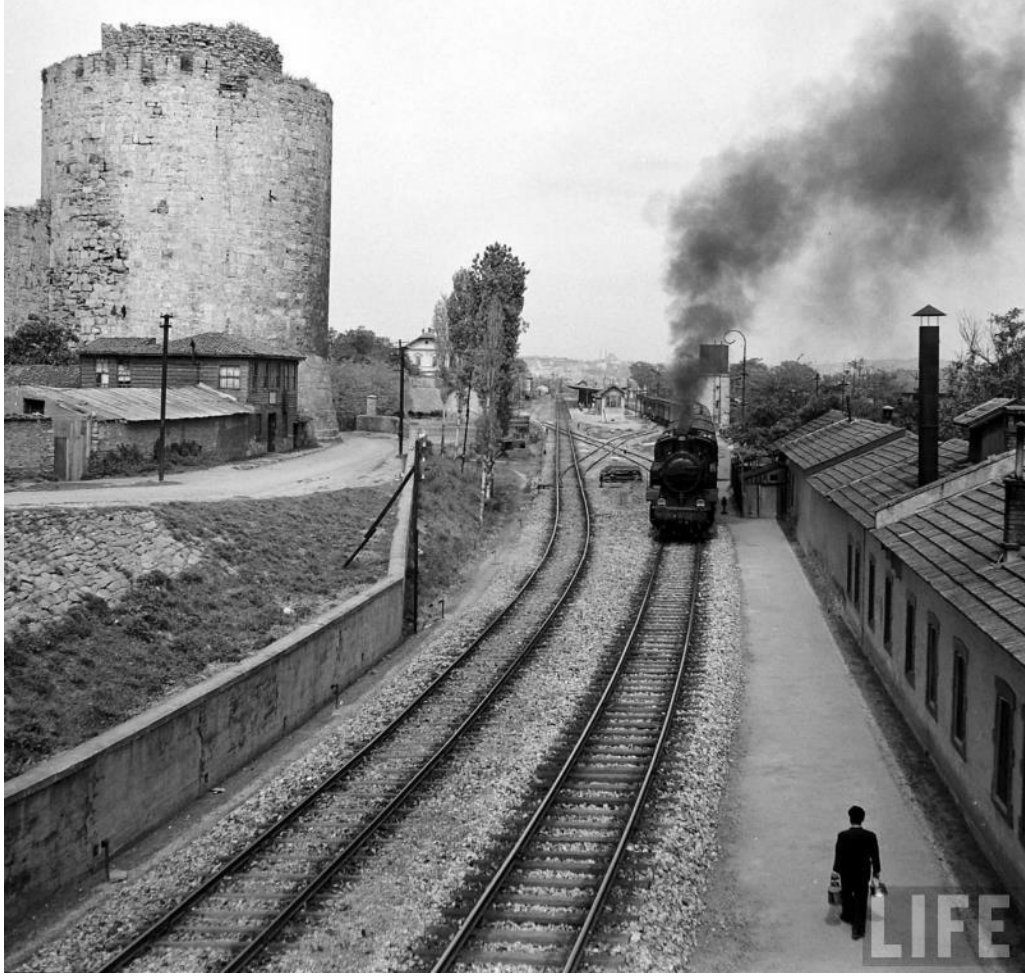
toplumsal etki ihtimalini arttırmıştır. Günümüzde, ikamet edilen yer ile çalışılan yer arasındaki mesafenin giderek artmış olması, insanları paydos vakitlerinde olabilecek en hızlı şekilde evlerine gitmeye itmektedir. Yedikule bu bakımdan, demiryolcuların mesai haricinde sık vakit geçirdikleri bir yer olma özelliğini de taşımıştır.

Trenin varlığı, Yedikule sakinlerini genelde mutlu eden, huzurlu kılan bir faktör olarak semtin asli kimlik unsurlarından birini oluşturmuştur. Trenin sesi, görüşmelerde birçok kez katılımcılar tarafından vurgulanmış, o sesin nazarlarındaki olumlu etkisine değinmişlerdir. “Kara tren” olarak bilinen buharlı lokomotiflerin (Görsel 96-97) sesleri, Yedikule sakinlerinin ve demiryolcuların belleklerinde yer eden sesler olarak görüşmelerde özellikle üzerinde durulan sesler olarak öne çıkmıştır. O trenlerin sesi veya eski tip elektrikli trenlerin sesi, Yedikulelilerin her daim duymak istedikleri, yaşadıkları yerle bağlarını kuvvetlendiren bir unsur olarak tespit edilmiştir. Günümüzde her ne kadar tren sesi tramvay projesi kapsamında duyulur hâle gelmiş olsa da tramvayın hem fiziksel olarak hem ses olarak hem de işlev olarak söz konusu boşluğu doldurmadığı ortadadır.

Görsel 96: Yedikule Hisarı Kitabeler Kulesi’nden Top Kulesi’ne, “kara tren” geçişine ve Yedikule Gazhane’ne bakış, 1946.

Kaynak: Robert Capa arşivi.

Görsel 97: Yedikule Hisarı'nın yanından geçen "kara tren" ve atölye binaları, 1950.
Kaynak: Jack Birns arşivi, retours.eu/en/13-simplon-orient-express-1950-turkey/#6

Katılımcı-14, tren sesiyle ilgili duygularını şu şekilde aktarmıştır:

Görmüşsünüz işte, bizim lojmanın (Görsel 98) yanından geçiyordu tren. Biz trenin sesini duymazdık, ama bize gelen, özellikle yatılı gelen bir misafirimiz gece yarısı çığlık atıp uyanırdı tren sesinden, özellikle yük trenleri geçtiği zaman. "Ya siz burada nasıl yaşıyorsunuz?" diyorlardı. Halbuki bize o kadar güzel geliyordu ki. Babamlar istasyondan uzakta oturuyordu emekli olduktan sonra, ben onlara gittiğimde, uyuduğumda sanki ormanın derinliklerinde uyuyormuşum gibi geliyordu, o sesi arıyorsunuz. Tıpta bir terim var, beyaz gürültü mü, öyle bir şey, çocuklar uyurken bir ses yapıyorlar, o ses onlara huzur, rahatlık veriyormuş. Bizim için de öyleydi. "O trende uyunmaz, o tak tak sesiyle nasıl gidersiniz, kafanız şişmiyor mu" derlerdi. Bizim için o ses yemek gibi su gibi bir şey, o ses bambaşka bir ses, o sesi duyduğunda zaten mutlu oluyorsun. Evinizde yatalak da olsanız, onu göremeyecek durumda da olsanız, o trenin oradan geçişi, o ses sizi mutlu eder.

Görsel 98: Yedikule’de tren yoluna bitişik demiryolcu lojmanı, 2015.

Katılımcı-1 de demiryolcu komşularının tren sesiyle ilgili kendisine söylediklerini aktarmıştır: *“Komşularım çok demiştir ‘Biz tren sesi olmazsa rahat uyuyamayız. Ninni gibi gelir bize’ diye, ki lojmanlarının (Görsel 99) dibinden geçerdi”*.

Görsel 99: Yedikule’de tren yolu yanındaki lojmanlar, 2024.

Seslerin önemi, sözlü tarih görüşmelerinin kayda değer yönlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Katılımcıların seslere ilişkin hatırladıklarını net ifadelerle aktardıkları,

aktarıken belleklerinde yer alan seslerin onlara yoğun duygular hissettirdikleri gözlenmiştir. Yedikule sakinlerinin cer atölyelerine ve istasyona yakın noktalarda oturan kısmının üzerinde uzlaştığı öncelikli ses, cer atölyelerinin düdükleri olmuştur. Katılımcı-15, düdük seslerine ilişkin kendi anılarını şu şekilde aktarmıştır:

Karşımızda demir yollarının lojmanları (Görsel 100), tren ve arkasında da cer atölyeleri dediğimiz bölge vardı. Biz okula giderken cer atölyelerinin düdükleri ile hareket ederdik. Okula gidişimizde gelişimizde o düdükler bizi yönlendirirdi. Tabii o zaman kollarımızda saatler de yoktu genelde.

Görsel 100: Yedikule’de tren yolu yanındaki lojmanlar, 2023.

Katılımcı-5 de düdüklerin gündelik hayatlarında önemli bir yer teşkil ettiğini belirtmiş, kendi anılarını anlatmıştır: “Biz 1962’de gelip Marmara Apartmanı’na taşındığımızda cer atölyesi oradan 200 metreydi. Düdük çaldığında duyardık. 07:25 düdüğü çaldı mı babam kapıdan çıkar, 3 dakikada gider, yazıhanesine otururdu”.

Yedikule Cer Atölyeleri çalışanlarına yönelik semtteki algının, demiryolculara karşı gösterilen hoşgörünün ve saygının açık bir örneğini, atölyelerde müdürlük yapmış olan Katılımcı-9 aktarmış, atölyelerdeki statü ve hiyerarşik ilişkilerin semt insanı

nazarında da yer yer geçerli olabildiğini belirtmiş, kahvede kendi çalışanı olmayan semtten insanların da ona bir amirlik fonksiyonu yüklediklerini ifade etmiştir:

İstasyon karşısındaki kahveye girdiğim zaman oranın (Yedikule) gençleri, bazen benden yaşı olanlar da ayağa kalkardı, amirlik fonksiyonumuz var ya. Ben orada amirlik taslamasam da hiç öyle bir şey düşünmesem de kazandığım saygınlık ölçüsünde bunlar olabiliyordu.

Cer atölyelerinin ve istasyonun dışı kapalı olmadığına, Yedikulelilerle birçok açıdan iç içe olduğuna, demiryolcuların semtin insanına çeşitli konularda yardımcı olduklarına ilişkin çok sayıda örnek görüşmelerde katılımcılar tarafından sunulmuştur. Bunlardan bir tanesini Katılımcı-14 aktarmıştır:

İstasyonda lamekân insanlar vardı mesela. İşçiler yemeklerinden artanları getirip o insanlarla paylaşırlardı. Bunları görmek çok güzeldi. Atölyenin giriş kapısının önünde bir tane insan düşse bütün işçiler toplanırdı, içeriye götürürler ilgilenirlerdi, orada revir vardı (Görsel 101). Bunlar güzel şeylerdi.

Görsel 101: Yedikule Cer Atölyeleri’ndeki “Yol” bölümünden kalma bir ilk yardım sandığı, Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi, 2024.

Demiryolcuların, aradan uzun yıllar da geçse Yedikule’deki dostluk ilişkilerini sürdürmelerini, eski komşularından kopmamalarını Katılımcı-1 kendi deneyimiyle örneklemiştir: “Demiryolculardan 50 senelik müşterim var. Ben her ne kadar artık aktif çalışmasam bile beni telefonla arar, onun için özel gelirim saçını keserim”.

Yedikule Cer Atölyeleri’nin Demirspor takımının kentin birçok noktasında faaliyet göstermesinin yanında TCDD bünyesindeki şubeler de aralarında turnuvalar yapıyordu. Bunun yanı sıra Yedikule işçileri de kendi aralarında sık sık spor müsabakaları

tertip etmekteydi. Tüm bu maçların (Görsel 102) semtin insanının seyrine de açık olması, atölyeler ve semt arasındaki sıkı bağları güçlendiren faktörlerdendi. Bu minvalde birçok anı aktaran demiryolcular arasında Katılımcı-5, şöyle bir özet sunmuştur:

İş yerleri (atölye içi birimler) arasında turnuvalar olurdu. Veya Sirkeci’de, Halkalı’da, Yedikule’de futbol takımları vardı, bunlar arasında da olurdu. Halkalı’ya gidip de oynuyorduk. Yedikule’deki sahada da yaptık, benzinliğin oradaki Yedikule Emniyet Kulübü’nün sahasında da. Voleybol turnuvalarını da cer atölyelerinin içerisinde, Çırak Okulu’nun önünde voleybol sahası vardı, orada yapıyorduk. Turnuvalar dışarıdan seyre açıktı ama.

Görsel 102: Yedikule Emniyet sahasındaki bir maç önü fotoğrafında Yedikule demiryolcuları.
Kaynak: Salih Aydın Özer arşivi.

Demiryolcuların, iş gereği öbekleştikleri semtlerdeki yaşama sundukları katkıların, yarattıkları etkinin birçok örneği vardır. Çocukluğunu ve gençliğini, demiryolcuların yoğunlukla bulunduğu Halkalı’da geçiren ve Demirspor’da futbol oynayan Katılımcı-19, demiryolcularla olan ilişkisini, kendisinde bıraktıkları etkiyi, demiryolcu kimliğini benimsemesini şöyle özetlemiştir:

Kanarya’nın İstasyon Mahallesi civarında oturuyordum. Orada yoğun bir futbol ortamı söz konusuydu, gayriresmî 8-10 tane kulüp vardı. Korkunç bir ortamdı. Herkesin futbolcu olduğu, her yerin çimen olduğu bir ortam... Bizde emeği çoktur, genç takımımızı kuran Zeki Hoca’mız, öldü, Allah rahmet eylesin. Balkondan

görüyordu bizi, top oynayanları. ... Çırak Okulu mezunudur, meşhur. Onların arkadaşları, o çevre, hepsi Çırak Okulu mezunudur. 80 öncesi, fordist üretim, sendikal haklar falan... Bunlar görünür, ön planda, özgüvenli tipler; bugünkü işçi profilinden çok daha farklı bir işçi profiline sahiplerdi. Sendikalı olmaları, haklarını alabilmeleri vs. üzerinden... Genç takım kurulduğunda hocalarımız Kanarya'nın bütün iyi topçularını alıyor, biz de onların içerisindeyiz, hepimiz arkadaşlık zaten. Takımın çoğunluğu Kanarya çocukları, Halkalı falan. Yarıya yakını demiryolcu çocuğuydu. Zaten bulunduğum yerde demiryolcu arkadaşlar çok olduğu için, ben hep derdim yani, evimiz tren yolu hattına 200-300 metre mesafededir, dolayısıyla ben hep "Demir yolu çocuğuyum" demişimdir. Bütün çocukluğumuz oralarda geçti. Banliyö trenleriyle okula giderdik, sonra işe giderdik. ...

Son tahlilde, katılımcılar tarafından, Yedikule'deki demir yolu kültürünün ya azaldığı ya da yok olduğu fikri hâkim kanı olarak belirtilmiştir. Katılımcı-3, süreci kendince şu şekilde özetlemiştir:

Cer ve yol atölyeleri kapandıktan sonra, Yedikule'den geçen Sirkeci-Halkalı banliyö hattı da Marmaray kapsamında kapanınca demir yolu kültürü öldü Yedikule'de. Lüks konut projesi orada demir yolu kültürü diye bir şey bırakmadı zaten. Sitenin içine bir tane buharlı lokomotif koymaları veya tarihî binaları koruduklarını iddia etmeleri... Ben müze olmasına da karşıyım. Orada o hayat, o çalışma ortamı kalmadıktan sonra boş. Atölyelerin çalışmaya devam etmesinde hiçbir sakınca yoktu. Bugün piyasadan almaya çalıştığı hizmetleri çok daha ucuza mal edecek imkânları vardı bu kurumların, hepsini öldürdüler. Yedikule'de tren bitince olay bitiyor.

5.2.3. Demiryolcuların Yedikule Üzerindeki Mekânsal Etkileri

Demiryolcular, toplu olarak yaşadıkları semtlerde veya çalıştıkları demir yolu atölyelerinin içinde ve çevresinde yarattıkları mekânlarla da bilinmektedirler. Bu mekânlar, kendilerinin kullanımına açık olmalarının yanında diğer insanları da kabul etmeleriyle o mekânların bulunduğu yerleşimlere katkılar sunan, toplumdaki sosyal ilişkileri geliştiren, insanların belleklerinde kalıcı izler bırakabilen, anılarını raptiyeleyebilmelerini sağlayan etkiler yaratmışlardır.

5.2.3.1. Demirspor Lokali

Yedikule Cer Atölyeleri çalışanlarının ve Yedikule’de ikamet etmiş olan insanların sözlü tarih görüşmelerinde en çok andıkları mekân, atölye alanına ve Marmara surlarına bitişik konumda bulunan ve Demirspor Lokali, Demirspor Çay Bahçesi, Demirspor Gazinosu, Demirspor gibi isimlerle anılan, dışarıdan restoran ve çay bahçesi karışımı bir görüntü sunan kamusal mekândır (Görsel 103). Bu mekânda atölyelerde çalışan işçiler ve memurlar, aileleri veya dostlarıyla birlikte, mesai arası veya sonrasında, dönemin standardına göre ucuz sayılacak meblağlar karşılığında vakit geçirebilmişlerdir. Tezin konusu açısından daha önemli olan detay ise semtin sakinlerinin de istasyona ve atölyelere geçiş veren alt geçitten geçip (Görsel 104) atölyelere girerek, mesai saatleri sonrasında bu mekâna sıklıkla gelebilmiş, imkânlarından faydalanabilmiş olmalarıdır. Bir dönem oldukça popüler olan mekânın 1980’li yıllarda belediyeyle düşülen bir anlaşmazlık sonucu önce kapatıldığı, ardından yıkıldığı söylenmektedir.

Görsel 103: Yedikule Cer Atölyeleri’nin dışında, Marmara surlarının dibinde uzanan Demirspor Lokali’nin tepeden görünüşleri, 1970’lerin sonu, 1980’lerin başı.

Kaynak: M. Erem Çalıkoğlu arşivi, SALT Araştırma, archives.saltresearch.org/handle/123456789/7118

Görsel 104: Eskiden Yedikule Cer Atölyeleri'ne de geçiş veren, bir tarafı istasyona bağlanan alt geçit.
Kaynak: yedikule.org.

Demirspor Lokali, görüşmelerde katılımcıların özlemle andıkları, anılarına ev sahipliği yapmış bir mekân olarak öne çıkmıştır. Demiryolcuların oluşturduğu bu lokal, semtin sakinlerine sundukları en önemli mekânsal katkılardan biri olmuştur. Katılımcı-5, lokale ilişkin anılarını şöyle aktarmıştır:

Demirspor Lokali'nde bahçe yazın açıktı. Semtten insanlar da alınıyordu. Ben komşularımı misafirim olarak götürüyordum. İstasyonun altından giriliyor, atölyelerin içinden geçiliyordu. Demiryolcular dışındakilere yasaktı aslında ama beraber olunca alınıyordu. Bekçiler vs. vardı. Mesai saatinde zaten öyle bir şey olmazdı. Ama 17-17:30'dan sonra, mesai bitince, komşularla alttan geçiyorsun, cer atölyelerinin girişinden bekçilere selamını veriyorsun, komşum bunlar diyorsun, giriyorsun. Lokalde oturursun, sohbet edersin, çayını kahveni içersin. Lokalde mesela ekonomik koşullardan ötürü salon tutulamadığında ve orada daha bir samimiyet olduğu için söz, nişan, düğün de yapılırdı.

Hem atölyelerde uzun yıllar çalışan hem de Yedikule'de ikamet etmiş olan Katılımcı-10, Demirspor Lokali'ne ilişkin kendi hatırladıklarını aktarmıştır:

Demirspor vardı aşağıda sahilde. Evlenecek olan çiftlerin düğünü olurdu, düğün salonu olarak kullanırdık, düğün bahçesi, kır düğünü gibi. O dışarıdan gelen halkla bizim fabrikanın içinde çalışan kardeşlerimiz (Görsel 105) birlikte olurduk. Mesela akşam 5'te fabrika kapanır, normal. Ama Demirspor Lokali'ne geçmek için kapı açıktır. Dışarıdan gelen demiryolcu olmayan fabrikanın içinden geçerdi, o bahçeye giderdi, öyle de bir güven vardı, bekçiler insanları tanıyor çünkü. İstanbul bu kadar kalabalık değildi ki hocam. Belli insanlar vardı mahallede.

Görsel 105: Demirspor Lokali ve demiryolcular.
Kaynak: Salih Aydın Özer arşivi.

Semtın en eskilerinden olan Katılımcı-4 de Demirspor Lokali'nde çok bulunmuş biri olarak anılarını özetlemiştir:

Demirspor Gazinosu, Demirspor Lokali denirdi. Surların altı. Şu (Bir fotoğrafı gösteriyor) taş binanın altı boydan boya sağa doğru alt tarafı Demirspor Lokali idi (Görsel 106). ... Semtteki insanlar da girerdi, komşularla girerdik. Her akşam üstü gidilirdi, yemekler yenirdi, sohbetler edilirdi, iskambil tavla vs. oynanırdı. 77-78 gibi belediyeye geçti diye hatırlıyorum, sonra da kapattılar.

Görsel 106: Demirspor Lokali.
Kaynak: facebook.com/groups/1992527460990877

Katılımcı-14 de mekânın inşasına ve sonraki dönemine ilişkin hatırladıklarına değinmiştir:

Eskiden orası düzgün bir alan değildi, kayalık gibiydi, o kayaları düzelterek masa konulan yerler yapmışlardı, o kadar da açıklıkta bir yer değildi. Sahil tarafından baktığınızda çok net görülen bir yer değildi. Ağaçlar falan vardı, yukarıdan inmek çok daha zor oluyordu. Vagonaj'ın yan tarafından inecek yer vardı ama çok dikti (Görsel 107). Ama sahil tarafından gelince çok daha rahat giriliyordu. Mesela diğer yerlerde gazoz iki liraysa orada elli kuruştı, ekonomikti. Yemek olarak da çok güzel yemekler vardı. Biz çoğu zaman orada çocuklarla gidip yemek yedik. Küçük bir yerdı ama çok güzeldi, denizin karşısında. Demiryolcu olmayan insanlar da bizimle gelirdi, onlar da oradan faydalanırdı.

Görsel 107: Demirspor Lokali'nin küçük bir kısmı ile Vagonaj binasının yanından lokale inen merdiven.
Kaynak: Pancar, Öğrenci ve Balaban, Yedikule Tren Bakım Üniteleri Koruma Raporu.

Katılımcı-8 de kendi anlatısında lokalin dışarıya açık olduğuna ve ucuzluğuna değinmiştir: “*Demirspor Lokali'miz sahilin en güzel çay bahçesiydi, fiyatı da uygundu. Alt geçitten giriyorsun, iş yerine geliyorsun, belli bir güzergâh vardı, oradan geçerek çay bahçesine veya sahile geçilebiliyordu*”.

Demirspor Lokali'nin popülerliğinin sözlü tarih görüşmelerinde belirgin bir biçimde ortaya koyulduğu açıktır. Ancak bunun haricinde, Lütfi Ömer Akad'ın “Göç

Üçlemesi” filmlerinden biri olan 1973 yapımı “Düğün” filmindeki birçok sahnede çekim mekânı olarak kullanılması da mekânın o dönemki cazibesini gösterir nitelikte bir detaydır (Görsel 108-109). Filmde, lokalin fiziksel durumunu ve manzarasını birçok açıdan görebilme şansına sahibiz. Bu filmde ve çekimlerinden görüşmelerde de bahsedilmiş olması ayrıca önemlidir.

Görsel 108: “Düğün” filminde Demirspor Lokali ve arka planda Marmara surları, 1973.
Kaynak: Erman Film Youtube Kanalı-2

Görsel 109: “Düğün” filminde Demirspor Lokali ve arka planda sahil yolu ile Marmara Denizi.
Kaynak: Erman Film Youtube Kanalı-2.

Demirspor Lokali en aktif dönemlerini 1970’lerde geçirmiştir. Kapanışı için ise katılımcılar belli bir tarih üzerinde uzlaşmamış, 1970’lerin sonları ile 1980’lerin başlarında kapatıldığını belirtmişlerdir. Katılımcı-1 de lokale ilişkin hatırladıklarına değinmiş, Yedikule için bir hafıza mekânı niteliği taşımış olan lokalin, günümüzde atölye alanı özel mülk olduğundan ötürü bir daha açılmasının mümkün olmadığı notunu düşmüştür:

Bir çay bahçesi gibiydi. Rayların altından bir geçit var, oradan vatandaşlar gidiyordu, kahvelerini çaylarını içiyordu. Bir de denize nazır, önünde bir engel yok, sadece Kennedy Caddesi’nden araçların gelip gitmesi vardı. Sonra orayı lağvettiler, neden oldu bilmiyorum. Şimdi herhalde açmak da istemezler, çünkü yeni yapılanma olunca, üst taraf, atölye alanı ikametgâh olunca orada gürültü olur diye istemezler ikamet edenler. Nereye geliyoruz gene, orasının şu an tarihî dokusu korunsaydı, o çay bahçesi de orada açık olsaydı, atölyeler bir müze olsaydı, müzeye gelenler o çay bahçesinde oturur çayını kahvesini içerdi.

Demirspor Lokali’ne ait küçük ölçekli yapıların bir dönem evsizler tarafından kullanıldığına, mafyanın nahoş amaçlar için işlettiğine ve kullandığına, belediyeler ile bir uzlaşmazlık olduğuna, kurşunlanma vb. güvenlik ve adaletin konusu olacak hadiseler yaşandığına, devamında ise oradaki tüm yapıların yıkılarak mekânın tamamen ortadan kaldırıldığına değinilmiştir.

Görüşmelerde Demirspor Lokali’nin kapsayıcı yapısı ve her çeşit insanın rahatça vakit geçirebilmesi, mekâna ilişkin en sık bahsedilen detaylardan olmuştur. Orada yenilen ve içilenler arasında menemen, çay, bira gibi unsurların birden fazla kez tekrar edilmiş oluşu, notların arasında yer almıştır.

Yıllar önce atölyeler çevresinde yaptığım gezilerde Demirspor Lokali’nin bulunduğu, kademeli teraslar ve merdivenlerle kendini belli eden alanın metal panellerle çevrelendiğini ve görüşmelerde de sıklıkla bahsedilen ağaçların önceki ziyarettime oranla eksikliğini tespit etmem (Görsel 110), mekânın bir ihtimal canlandırılabilir oluşuna ilişkin umudumu beslediyse de atölyeler dâhilindeki çalışmaların çok hızlanması ve lokal alanının da bambaşka bir görünüme kavuşturulması, lokalin tarihe karıştığını kabul etmek anlamına geliyordu (Görsel 111-112-113-114).

Görsel 110: Demirspor Lokali'nin bulunduğu alan, 2017.

Görsel 111: Demirspor Lokali'nin bulunduğu alan, 2024.

Görsel 112: Demirspor Lokali'nin bulunduğu alan, 2024.

Görsel 113: Demirspor Lokali'nin bulunduğu alan ve arkada görünen Vagonaj binası (CER Loft), 2024.

Görsel 114: Demirspor Lokali'nin bulunduğu alan ve arkada görünen Vagonaj binası (CER Loft), 2024.

Görüşmelerde Demirspor'un yalnızca Yedikule'deki lokali değil, diğer demiryolcu lokallerinin de bahsi geçmiştir. Halkalı'daki lokal, demiryolcuların yaşadıkları yerlerle olan etkileşimlerine ve oradaki yaşamlara dokunuşlarına ilişkin açıklayıcı bir örnektir. Katılımcı-2'nin bu konuda söyledikleri şu şekildedir:

Halkalı'dayken istasyon çevresinde yalnızca demir yolu lojmanları vardı. Bir de yukarıda Taştepe diye bir köy vardı, orada demiryolcular olarak lokal açtık, o köydeki insanlar oraya gelip çaylarını içiyor, etkinlikler yapıyorlardı. Dışarıdan insanlara açıktı. Mesela Fenerbahçe Burnu'ndaki tesislerimizde de insanlar çay içebiliyorlar. Sosyal tesislerimiz, imkânlarımız nispetinde çevreye daima katkı sağlıyordu.

Katılımcı-5 de kendi anıları ve deneyimleri üzerinden demiryolcuların lokallerini anlatmıştır:

Adana Demirspor lokalinde de düğünler, eğlenceler yapılırdı. Bizim sünnet düğünümüz orada oldu mesela. Eskişehir Demirspor lokalinde de, eniştem de demiryolcuydu Eskişehir'de, onun çocuklarının düğünü orada oldu. İzmir'de de diğer yerlerde de böyle organizasyonlar yapılırdı.

5.2.3.2. Etkinlik Mekânı Olarak Yedikule Cer Atölyeleri

Yedikule Cer Atölyeleri'nin parça parça değil, bir bütün olarak semt hayatında insanların toplanma yeri işleviyle önem teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Önceki bölümlerde bahsi geçen, atölye alanındaki spor turnuvalarını semtin sakinlerinin izleyebilmesi gibi

halka açık çeşitli etkinliklerden sözlü tarih görüşmelerinde katılımcılar tarafından söz edilmiştir. Bunlar içerisinde en çok öne çıkan ve katılımcıların berrak şekilde detaylarını hatırlayabildiği etkinlik, 5-6 Mayıs tarihlerinde kutlanan Hıdırellez (Bahar Bayramı) etkinliğidir. Cer atölyeleri kompleksinin içinde tertiplenen eğlencelere demiryolcuların ailelerinin ve semtin sakinlerinin de yoğun şekilde katılım gösterdiği bilinmektedir. Hıdırellez kutlamaları örneği, atölyelerin geçmişte, bugünün aksine semtle iç içe olduğunu, sıkı bağların bulunduğunu göstermektedir.

Yedikule’de uzun yıllar oturmuş ve atölyelerde çalışmış olan Katılımcı-5, Hıdırellez kutlamalarına ilişkin hatıralarından bahsetmiştir:

Hıdırellez’de mahalle sakinleri toplanırdı, sahile çıkardı, dileklerini yazar denize atarlardı, böyle bir ritüel vardı. Demir yolları içerisinde Hıdırellez’de eğlenceler düzenlenirdi, yarışmalar yapılırdı. Çuval yarışı, yumurta kırma yarışı, halat çekme yarışı... Dışarıdan insanlar da geliyordu. Bu ritüel birkaç sene devam etti, sonra fabrikanın müdürü mü değişti ne oldu, sonlandı.

Hıdırellez kutlamalarının organizasyon safhasında da yer alan Katılımcı-9, kutlamalara ne kadar önem verdiklerinden şu şekilde söz etmiştir:

1972-1973 senesine kadar, bilhassa 1960’lı yıllarda 5-6 Mayıs’ta Hıdırellez Bayramı yapılırdı. Sendika para verir, bölge müdürlüğünden ödenekten para verirler, biz işçiler memurlar kendi aramızda para toplarız, her Mayıs’tan önce ay başında, Sulukule’ye gidilir, çalgı takımı oyun takımı ayarlanır, tertip komitesinde genelde ben de bulunurum. Atölyeye girdiğinizde kanallar var iki tane, orada çuval yarışı gibi oyunlar oynanır. İşçiler, hanımlar, çocuklar, eş dost gelir. Öğlen yemeği de orada yenir. Ve Yedikuleliler... Öğleden sonra da deniz kenarında, bizim yarış teknelerinin olduğu yerde şöyle bir direk dikilir, yağlı kazık yarışı yapılır. Hediyeler vs. hazır hepsi. Hangi günse bayram, o gün tatil iş yerleri. Ama işe bakılıyor da bir yandan. İş yapılır sabahleyin, bazı elemanlar kalır, gerisi gelir, aileleri de gelir.

Katılımcı-10 da Hıdırellez kutlamalarında birçok kez bulunmuş ve kutlamaların çeşitli aşamalarında yer almış biri olarak detaylı anılarını aktarmıştır:

Hıdırellez şenliği yapardık. Bir çeribaşı seçeriz, Sütçü Yanni'nin atını getirirler, seçtiğimiz abiyi o ata bindiririz, o başkan olur, elinde tahta kılıç, rahmetli bir arkadaşımız, ona çuvaldan bir ayı kıyafeti giydiririz, diğer bir arkadaşımız, o da rahmetli oldu, biri 1.95 falan, o büyük ayı, diğeri kısa ama 130 kilo, o da yavrusu oluyordu. O şenlikler var ya, inanılmaz güzel geçirdi. Orada bir büyüğümüz, şube amirlerinden fabrika müdürüne kadar şiir yazardı, dörtlük yapardı.

Katılımcı-14 de Hıdırellez'den bahsetmiş, demiryolcuların o bölgedeki varlığının semt sakinlerinde yarattığı olumlu etkiye vurgu yapmıştır:

Hıdırellez çok güzel olurdu Yedikule'de, atölyede. İnsanlar toplanırdı, ateşler yakılırdı, evden getirilen yiyecekler paylaşıldı, çok güzel ortamlardı. O zamanlarda zaten istasyon etrafındaki evlerin çoğunda kiracı olarak da demiryolcular vardı, dolayısıyla o insanlar orada daha bir samimiyet sağladıkları için diğer insanlar da demiryolculara karşı daha samimi davranıyorlardı.

5.2.3.3. Temaşa Mekânı Olarak Yedikule İstasyonu

Yedikule İstasyonu, Yedikule sakinlerinin hayatında, ulaşım imkânı ve kolaylığı sunması, atölyelere ve Demirspor Lokali'ne geçiş sağlaması gibi faydalar sağlamıştır. Ayrıca tren geçişlerini izlemek, değişik trenler görmek de semt sakinlerinin rutinleri arasında yer almıştır. Basit bir banliyö treninin geçişi dahi Yedikuleliler nazarında önem teşkil ederken, yurt dışından gelen yolcu trenleri, yük trenleri gibi çeşitlilik arz eden trenler geçmişte her daim ilgi çekmiştir. Bunlar içinde en önemli tren ise kuşkusuz Orient Express olarak bilinen Şark Ekspresi'dir. Görüşmelerde yaşı yeten katılımcılar, Şark Ekspresi'nin Yedikule'den geçişini ilk günkü heyecanlarıyla anlatmışlardır.

Şark Ekspresi, 1883-1977 yılları arasında çalışmış, aradaki duraklara da uğrayarak (Görsel 115) genelde Paris-İstanbul seferini yapmıştır. Sonradan pek çok filme ve romana konu olan bu seferler özellikle ilk döneminde Osmanlı'yı ve İstanbul'u merak eden kişiler tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Tanıtımları kapsamlı şekilde yapılmış olan Şark Ekspresi seferleri (Görsel 116-117) savaşlar, anlaşmazlıklar gibi birçok sebepten ötürü dönem dönem kesintilere uğramış olsa da 1977'ye kadar sürmüştür (Hür, 1994, s.135). Son dönemde nostaljik seferler de yapılmış, trenin Sirkeci Garı'na yeniden gelişi medyaya konu olmuştur.

Görsel 115: Orient Express güzergâhını gösteren, tren cephesine asılan pano, Rahmi M. Koç Müzesi, 2023.

Görsel 116: Orient Express tanıtım afişleri, Pera Müzesi, 2021.

Şark Ekspresi'nin Yedikule'den geçişine tanıklık eden Katılımcı-1, trenin geçişinin Yedikule'ye birçok açıdan sunduğu katkıyı şöyle özetlemiştir:

O tren dışarıdan çok görkemli bir şekilde geliyordu. Zenginler treni, zenginler vagonu deniyordu. Halkalı girişinde karşılıyorlardı onu, çiçeklerle süslüyorlardı. İstanbul'un içine girmesi... O trenin gelmesi ayrı bir renk katıyordu. Mesela Almanya'daki tren de Sirkeci'ye kadar geliyordu o zaman. Bulgaristan'dan da yolcu geliyordu, turist geliyordu. ... O tren Sirkeci'ye geldiği zaman onu görmek için vatandaşlar geliyordu. O vatandaşların esnafa da katkısı oluyordu. Orada bir

hareket oluyordu. Şimdi Halkalı'ya gelebiliyor ancak. Orada istasyona yakın bir topluluk da yok treni karşılayacak. Neticede onlar oradan aktarmalı başka araçlarla kara yoluyla İstanbul'a geliyorlar diye duydum. Böyle, bir özelliği de kalmamış oluyor.

Görsel 117: Orient Express tanıtım afişi.

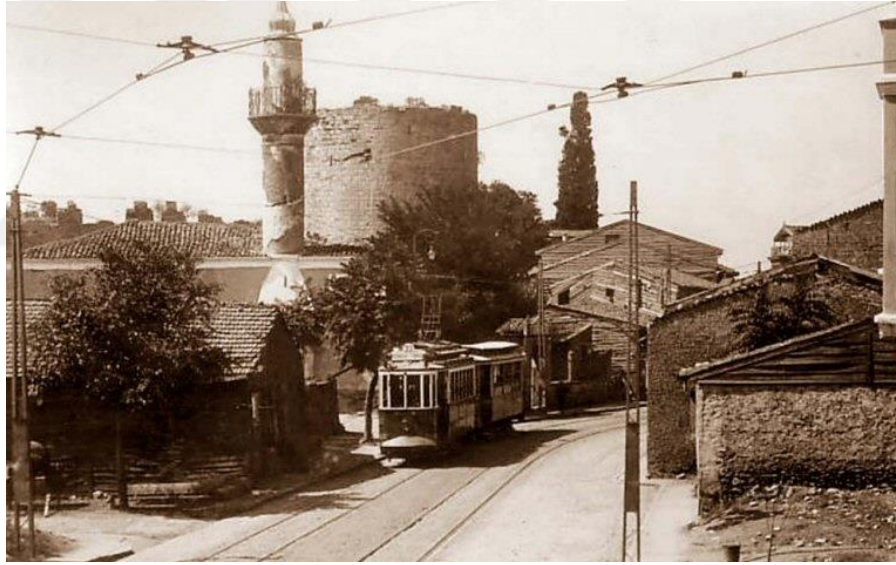
Kaynak: galerie123.com.

5.2.3.4. Yedikule'nin Tramvaylı Zamanları

Her ne kadar Yedikule Cer Atölyeleri'yle doğrudan bir ilişkisi olmasa da İstanbul'un ve Yedikule'nin demir yolu kültüründe Yedikule'den de geçen atlı ve elektrikli tramvaylar büyük izler bırakmışlardır. Günümüzde Yedikule Caddesi ve İmrahor İlyasbey Caddesi'nden oluşan yolda (Görsel 118), 1872 yılından itibaren atlı tramvaylar, 1914 yılından itibaren ise elektrikli tramvaylar çalışmıştır. Yedikule'yi ikiye bölen ana caddede 85 yıl kadar tramvayların çalışmış olması (Görsel 119), trenleri ve demir yolunu semtin kimliğine kazıyan önemli faktörlerden biri olmuştur.

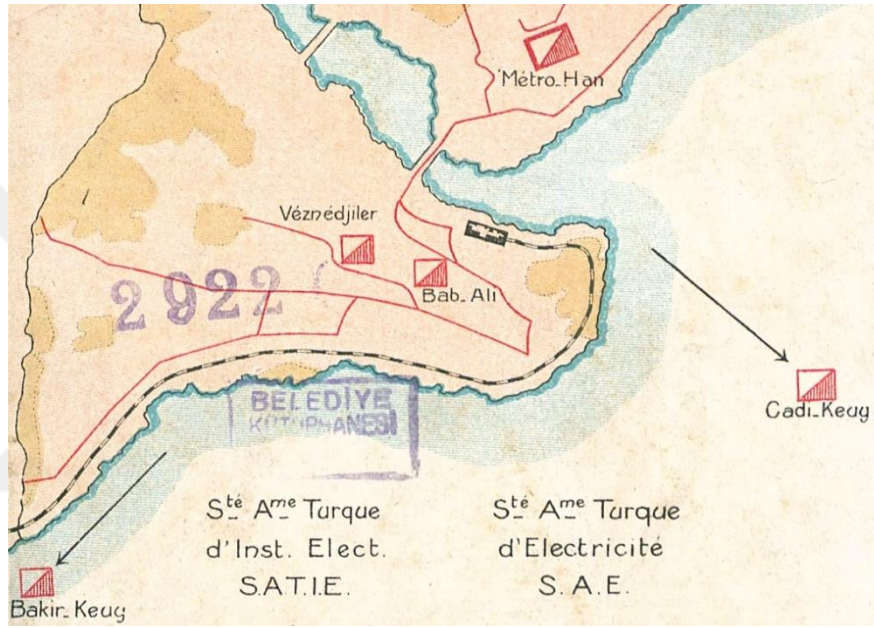
Görsel 118: İmrahor İlyasbey Caddesi'nden Yedikule Caddesi'ne doğru, 2024.

Görsel 119: 33 no'lu Yedikule-Bahçekapı tramvayı Yedikule'de Kürcübaşı Hüseyin Ağa Camii önünde.
Kaynak: Gül, 2011, s.15.

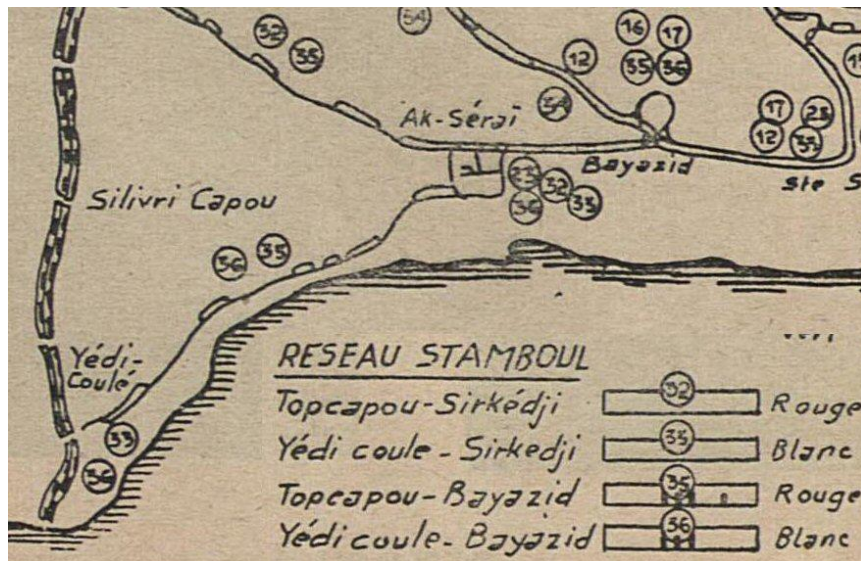
1852'de Broadway'de (ABD), 1855'te Paris'te, 1862'de Londra'da, 1865'te Berlin ve Viyana'da kullanılmaya başlanan atlı tramvayların kısa süre içinde Osmanlı'da da hayata geçirilmesine karar verilmiş, 1869'da hazırlanan projelerde 3. hattın son noktası olarak belirlenen Yedikule tramvayı, 1871'de açılan hatlar sonrasında 1872 yılında Aksaray-Yedikule arasında işlemek üzere açılmıştır (Engin, 2012b, s.343-346). Yedikule'de büyük rağbet gören atlı tramvaylar, 1912 yılındaki Balkan Savaşı sürecinde Harbiye Nezareti'nin at ihtiyacına bağlı olarak tramvay şirketinin elindeki tüm atları orduya satmasıyla birlikte kullanımdan kaldırılmıştır (Gül, 2011, s.14).

Atların devreden çıkması esnasında tramvay şirketiyle elektrikli tramvayların devreye sokulmasına yönelik başka bir mukavele yapılmış, bir yenilik olarak ise tramvayların Galata Köprüsü'nü geçmesi ve Tarihi Yarımada'nın Galata ile bağlanması sağlanmıştır (Görsel 120). 1914 yılında Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nın işlemeye başlaması ile birlikte birçok tramvay hattı sırayla açılmış, 33 no'lu Yedikule-Bahçekapı ve 36 no'lu Yedikule-Beyazıt hatları (Görsel 121) bunlar arasında yer almıştır (Engin, 2012b, s.358-359).

Görsel 120: Tarihi Yarımada ve Galata'daki tramvay güzergâhları, 1927.

Kaynak: Ameli Elektrik Dergisi, SALT Araştırma, archives.saltresearch.org/handle/123456789/129281

Görsel 121: Son durakları Yedikule olan 33 ve 36 no'lu hatları gösteren İstanbul Tramvay haritası, 1927.

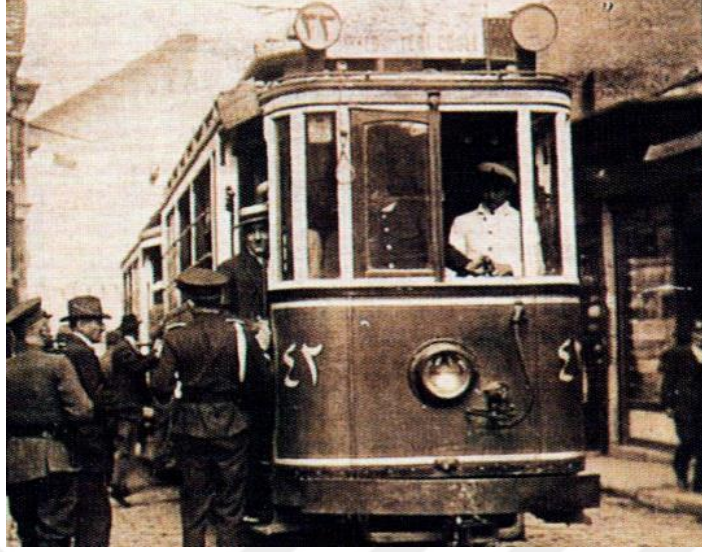
Kaynak: Ameli Elektrik Dergisi, SALT Araştırma, archives.saltresearch.org/handle/123456789/129281

Yedikule'nin eskileri denebilecek kısıtlı sayıda insan, Yedikule'de tramvayların işlediği döneme tanıklık edebilmiş, tramvayları gündelik hayatlarında sıklıkla kullanma şansına sahip olmuşlardır. Katılımcı-15, çocukluk yıllarında okula giderken kullandığı Yedikule tramvayını (Görsel 122-123) şu şekilde anlatmıştır:

Mesela burada tramvay işlediği zamanı söylediler mi size? Yedikule, Edirnekapı, Topkapı, Atikali, Şişli, Bebek'e kadar her yere tramvay giderdi. Birinci sınıfı Alemdar İlkokulu'nda okudum dedim ya, buradan tramvayla giderdik. Sonra kaldırıldı tramvay. O tramvaylara biz çok bindik, burada çok çalışırdı. ... Çok eğlenceliydi, hiçbir şey aramazdık Yedikule'de, onu söylemek istiyorum yani, imkânlarımız çok genişti.

Görsel 122: 33 no'lu Yedikule-Bahçekapı tramvayı arıza hâlinde, 1942.
Kaynak: Bir Zamanlar İstanbul: İETT'nin 140. Yılı Anısına 140 Fotoğraf (2011).

Görsel 123: Osmanlıca yazılı tabelasıyla 33 no'lu Yedikule-Bahçekapı tramvayı.
Kaynak: Gül, 2011, s.17.

1957, İstanbul'da tramvayların kaldırılmaya başlandığı, trolleybüs ve otobüslere geçiş hazırlıklarına başlandığı tarihtir. Yedikule'de de tramvay 1957'de kaldırılmış, 12 ve 17 Temmuz 1957 tarihli Milliyet Gazetesi'nde bu habere yer verilmiştir (Görsel 124). 1961'de Avrupa yakasında, 1966'da ise Anadolu yakasında tramvayların faaliyetine tümüyle son verilmiştir (Gül, 2011, s.17). Eski tramvayların görünümünde nostaljik tramvaylar ise 1991'de Taksim-Tünel arasında işletilmeye başlanmış, ayrıca hızlı çağdaş tramvaylar İstanbul'un çeşitli noktalarında kullanıma sunulmuştur (Engin, 2012b, s.364).

AKSARAY - BEYAZIT
tramvay hattı sökülecek
HATTIN SÖKÜLÜŞÜNDEN SONRA YEDİKULE
SEFERLERİ DE TAMAMEN KALDIRILACAK

Yedikule ve Aksaray
tramvayları kaldırıldı
ORTAKÖY - AKSARAY, KURTULUŞ - AKSARAY
TRAMVAYLARI DA BEYAZIT'TAN DÖNECEK
AKSARAY - Beyazıt ve Yedikule - Bahçekapı tram-
vay seferleri bugünden itibaren kaldırılmıştır.

Görsel 124: Yedikule'den geçen tramvayların faaliyetine son verildiğine ilişkin gazete kupürleri.
Kaynak: Gül, 2011, s.17.

Katılımcı-14'ün, Yedikule Caddesi ve İmrahor İlyasbey Caddesi'ndeki altyapı çalışmalarında asfaltın kaldırılması sonucunda eski tramvayların raylarının ortaya çıkışına tanıklık ettiğini aktarması, Yedikule'deki tramvay bahsine ilişkin dikkat çekici bir detay olmuştur: *"Yedikule'deki bir çalışmada eski tramvayların raylarını görmüştüm, ne kadar üzül müştüm. Tramvay bile varmış Yedikule'de yani. Önce atlıymış, sonra elektrikli olmuş. O tramvaylar bile çok şey katmış Yedikule'ye"*. Görülmektedir ki raylı sistemin, demir yollarının, trenlerin varlığı geçmişte Yedikule'nin her yanına yayılmış

durumdadır. O dönemi hatırlayan ve anlatabilecek durumda olan ise pek az Yedikule sakini kalmıştır. Günümüzde Yedikule'deki demir yolu kültürünün asli unsurlarından olan bu tramvay kültürü neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Eskiden tramvayların bulunduğu caddede hem eskilerden günümüze ulaşan nitelikli sivil mimari örnekleri çok az sayıda kalmış hem de tramvayın izine rastlanmadığı gibi cadde kaotik ve araç trafiğine teslim bir duruma evrilmiştir.

5.2.3.5. Yedikule'deki Diğer Demir Yolu Mekânları

Yedikule'de demiryolcular tarafından veya demiryolcular için bırakılan mekânsal izler, kendi demiryolcularımız tarafından bırakılan izlerden ibaret değildir. Yedikule Cer Atölyeleri bünyesindeki ilk yapıların inşa edildiği 19. yüzyılın son çeyreğinde, Yedikule'de ikamet eden ve Yedikule-Küçükçekmece hattının inşasında çalışan Fransız mühendis ve işçilerin ibadet gereksinimleri için İstanbul'daki Dominiken rahiplerin çabasıyla bir Katolik kilisesi yapılmıştır ve hâlen aktif olan bu kilise “Demiryolu İşçileri Kilisesi” olarak anılmaktadır (Görsel 125). Notre-Dame du Rosaire (Gül Ağaçlı Meryem'imiz) ismiyle faaliyet gösteren kilise bir süredir Katolik Süryani cemaati tarafından kullanılmaktadır (Gülenaz ve Koca, 2018, s.107). Ancak günümüzde bu kilisenin Yedikule'deki demir yolu kültürü ile bağlantısı büyük oranda bilinmemekte, kilisenin semtin kimliğine kazınmış hatırasının farkında olunmamaktadır.

Görsel 125: Demiryolu İşçileri Kilisesi, 2018.

Yedikule civarındaki kültür mirası envanteri içinde sivil nitelikli önemli yapılardan olan 1875 tarihli Alman Mektebi de demir yolu temalı mekânlardandır (Görsel 126). 19. yüzyılın son çeyreğinde Rumeli Demiryolları hattında çalışan ve Yedikule ile Samatya’da ikamet eden Almanların çocuklarının okuması için yapılmış bir okuldur (Mutlu, 2015, s.200). Bu özelliği semtte pek bilinmeyen, semte dışarıdan gelenlerin de kolaylıkla fark edemeyeceği yapı uzun yıllar Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde bir okul olarak (Yunus Emre İlkokulu) faaliyet göstermiş olup günümüzde restorasyondadır.

Görsel 126: Yedikule Alman Mektebi.
Kaynak: levantineheritage.com.

5.3. YEDİKULE BELLEĞİNE BUGÜNDEN BAKMAK

Sözlü tarih görüşmelerinde katılımcılar Yedikule’nin geçmişinden ne kadar özlem ve övgüyle bahsettillerse, günümüzdeki durumundan da bir o kadar şikayet etmişlerdir. Semtte sevdikleri ve tutundukları çok şey olsa bile geçmişin özlemi söylemlerine adeta hükmetmektedir. Birçok katılımcı Yedikule’deki değişimlerin kalıcı oluşundan söz etmiş, bir daha o günlerin gelmeyeceğini söylemişlerdir. Yedikule Cer Atölyeleri için de benzer cümleler kurulmuş, eski günlerdeki ortamın günümüze intikal etmemesi, Yedikule belleğinde demir yolu kültürünün zayıflaması bir olumsuzluk olarak addedilmiştir. Yedikule’nin değişiminin farkında olan ve bu değişime ilişkin serzenişlerde bulunan bazı katılımcıların Yedikule’den ayrılmalarına karşın sık sık semte uğramaları da görüşmelerdeki önemli noktalardan biri olarak öne çıkmıştır.

5.3.1. Günümüzdeki Yedikule Algısı

Yedikule Cer Atölyeleri'nde çalışmış demiryolcuların ve semtte yaşamış sakinlerin Yedikule'ye ilişkin günümüzdeki algısı geçmişe oranla belli oranda olumsuzla dönmüş durumdadır. Hâlen orada yaşayanlar birçok şeyden şikayet etseler de tutunacak dallar bulabilmektedirler. Yedikule'den ayrılmış olanlar ise nispeten soğuktur. Yedikule'nin bugününe yönelik rahatsızlıklarının, geçmişte orada yaşadıklarından, bir başka deyişle Yedikule'ye verdikleri kıymetten ötürü olduğu ortadadır. Ancak nihayetinde geçmişe yönelik özlemlerinin gücü de Yedikule'nin kimliğine sirayet etmiş birçok özelliğin günümüze intikal etmemiş olmasından kaynaklanır. Bir diğer açıdan bakarsak, gönüllerindeki Yedikule'ye ancak belleklerinde ulaşabilmektedirler.

70 yıla yakın süredir Yedikule'de ikamet eden Katılımcı-4, Yedikule'nin birçok açıdan kayıplar yaşadığına yönelik düşüncelerini şöyle detaylandırmıştır:

Ailem, kızlarım Yedikule'yi pek sevmiyor. Son zamanlarda değişimler var burada. Daha çok üst cadde taraflarında yozlaşmalar, çeteleşmeler, uyuşturucu, hap işleri vs. var. Böyle şeyler olunca hoşlarına gitmiyor. Caddede son ses müzikle hız yapan araçlar var. Ama belki de her yerde var. Eskiden bekçiler sabaha kadar devriye gezerdi burada, çay içerdik. Şimdi kapıyı kapatıp çalışıyoruz. Göçmenlerin de gasp vs. çok olayı oldu. Geceleri taksi durakları, fırınlar var, cıvılcıdır burası yine de. Ama gençler ve kadınlar için eskisi gibi güvenli değil. Eski insanlar yok, eski esnaflar yok. Malın iyisini satarlardı. Manav sana seçer verirdi, balıkçılar da balık kötüyse yaramaz derdi. Şimdi öyle şeyler yok. Komşuluk da kalmadı pek. Haftada 3-4 gün komşuya gidilirdi eskiden. Çaylar, kestaneler, meyveler, sohbetler... Hafta sonları sahile gidilirdi. Ancak artık hastalık falan olacak da toplanacaksınız. İnsanlarda değişimler oldu. Taşınanların yerine gelenler oldu. İstasyon civarında eski ananelerimizi yaşıyoruz ama yolun arkasına (Hacı Evhaddin tarafı) geçtiniz mi biraz dejenere oluyor bizim buralara göre eski ananelere uyumsuzluk bakımından. Burada 20 kişi geçiyorsa 15 tanesiyle selamlaşırsın ama orada öyle değil. Yine de yaşamak için gayet güzel bir yer. Havamız temizdir. Sahilde yelken ve balık tutma imkânımız var. ...

Yedikule'de uzun yıllar yaşamış ve çalışmış olan Katılımcı-1 de semtteki demografik değişime değinerek benzer durumlara dikkat çekmiştir:

Dışarıdan ve yurt dışından gelenler... Günümüzde bunu herkes biliyor, birçok vatandaşımız da rahatsız, semtimizin özelliğine, örf ve adetlerine uymayacak şeyler yapıyorlar. Çocuklarını eğitimsiz yetiştirdiklerini gördüğümüz zaman üzülüyoruz. O kişiler çevreye son derece rahatsızlık veriyor. Kırıyor, döküyor, bağılıyor, konu komşuyu rahatsız ediyor. Ama bizim yerli insanımızda bu örf ve adet var. Bu saygı aileden geliyor. Ama dışarıdan gelen bunu düşünmüyor.

Katılımcı-5 de Yedikule’de çalışmış ve uzun yıllar yaşamış biri olarak bir noktadan sonra değişimlere kayıtsız kalamayıp taşındıklarından bahsetmiştir:

2010’dan sonra çok değişti Yedikule. Yabancılar, göçmenler... Benim eşim öğretmendi, doğma büyüme Samatyalı, Yunus Emre İlkokulu’nda (Alman Mektebi) okumuş. Orada da öğretmen oluyor, 27 sene orada çalışıyor, oradan emekli oluyor. Mahalle kültürünü çok iyi biliyor. İşten gelince evde 3-4 öğrenci görürdüm hep. Bir çocuğun sorunu olunca ailesi öğretmenine sor diye gönderirdi çocuğunu bize. Evde karşılıksız o çocuklara durmadan ders verirdi eşim. 1995’te emekli oldu, sonra eğitim sistemi de değişti, mahalle kültürü de zayıfladı, o kültürde ciddi bir erozyon oldu. Çocukları da okuttuktan sonra Beylikdüzü’ne taşındık.

Katılımcı-13 ise Yedikule’nin yapı stokuna ve kültür mirasına vurgu yaparak konutların eskimesine, miras sorunlarına değinmiş, semtin terk edilmesinde bu konuyu önemli bir faktör olarak görmüştür. Günümüz şartlarında Yedikule’de yoğun bir nüfusun yaşamasının, eski yoğunluğun sağlanmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir:

Buraların gelişmesi için hiçbir şey yapılamaz. Burası sit alanı bu bir. Ondan sonra buradaki evlerin yarısı Ermeni ve Rum evi, yarısı miras... Burası İstanbul’un eski evleri. Adamlar gitmişler Avrupa’ya birkaç kişi, ölmüşler, yeğenlerine kalmış, yeğenlerin çocuklarına kardeşlerine kalmış, vs. vs. Bölünüyor, burada evi mi kovalayacaklar. Girdin bak bu sokağa, tahta bina boş (Görsel 127), 8 kişi mirasçısı var, biri bir yerde biri bir yerde, yıkılır çöker. En az 10-15 senedir boş. Yanındaki apartmanın sahibi kimseye kiraya vermiyordu yeni vermeye başladı, 4 dairede 1 kişi oturuyor. Yanında 5 katlı apartman var, 3 dul 1 boşanmış çocuk var 4 kişi hepsi, bir de yandaki aile, 5, onun yanında tek katlı bina var, 3-4 kişi orada yaşıyor, ondan sonra gecekondular boş. ... 20 kişi var yok yani bu sokakta.

Görsel 127: Tatl Kaynak Sokak No:2'deki ahşap ev, 2022 ve 2024.

2010'dan sonra semte yurt dışından gelerek yerleşenlerin Yedikule kültürüne uyum sağlayamaması görüşmelerde öne çıkan bir fikirken, şayet görüşmelerde ifade edildiği şekliyle Yedikule adına bir bozulma varsa bunun gayrimüslimlerin ayrılması ve sonrasında Anadolu'nun çeşitli kentlerinden birçok insanın semte gelmesiyle ilgisi olduğu yönünde görüşler de belirtilmiştir. Bu kitlede Yedikule'ye gönülden bağlanmış ve uyum sağlamış çok sayıda insan olduğu gözlenirse de 1955 ve 1964'teki süreçler nedeniyle semti gayrimüslimlerin büyük oranda terk etmesi, katılımcıların çoğunluğu tarafından Yedikule'yi zayıflatan ana etken olarak görülmektedir. Katılımcı-17, semtin 1980'lerin sonu ve 1990'larda da cansız bir görüntü çizdiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Atölyenin dışına çıktığım zaman yaşlı, muhtemelen gayrimüslim, yanında kimseleri olmayan, karı-koca ve tek insanların yalnızlığını görürdüm. Bir de kabuk değiştirmeye başlayan Yedikule vardı. Anadolu'nun çeşitli kentlerinden gelmiş, orayı hâkimiyetine alan bir kültür görebiliyordum az çok. Yaşayan iki tip insanı görebiliyordum yani. Birtakım insanların yalnızlığını ve diğer insanların da hayata canhıraş bir şekilde sarıldığını... İşten çıkıyordum, ana caddeye kadar hiçbir şey göremiyordum. O kadar ıssız, terk edilmiş bir görüntüsü vardı Yedikule'nin. Ara sokaklardan çıkıyordum, penceredeki birkaç insan dışında kimseyi göremiyordum. İssiz ve soğuk bir duruşu vardı Yedikule'nin, bende bıraktığı izlenim böyleydi. Diğer fabrikaların hepsi kapanmıştı, sadece bizim atölye vardı, belki bunun da etkisi vardı.

Yedikule'de uzun yıllar demiryolcu olarak çalışmış ve uzun yıllar yaşamış olan Katılımcı-12 de Yedikule'den vazgeçenlerdendir: “Şimdi dersin gel Yedikule'de otur

bedava, oturmam, çünkü çok acayip çok değişik insanlar geldi. Arkadaşlarımın çoğu da orayı bırakıp terk etti, eski güzellik yok, komşuluk yok çünkü”. Katılımcı-11’in Yedikule ve özelde cer atölyeleri ile çevresi hakkında söyledikleri, Yedikule adına birçok şeyin kalıcı olarak değiştiği, eskiye ilişkin hatıraların bugünkü Yedikule’de gözlemlenmesinin, hissedilmesinin, hatırlanmasının mümkün olamayacağı üzerine olmuştur:

Benim için ölü şehir Yedikule. Ölmüş biri gibi. Çok sevdiğin evladın, annen, baban nasıl ölmüşse, onlara ne kadar üzüliyorsan, onların dönemeyeceğini biliyorsan, Yedikule şu an benim için öyle. Yani oraya gitsem hiçbir anımı göremeyeceğim ki.

Halbwachs (2021, s.76), bir köy örneği üzerinden grupların belleğini ele almıştır. Buna göre bir köyün sakinleri birbirlerini sürekli gözetler ve gruplarının belleği, her birinin davranışlarından ve vücut hareketlerinden her şeyi sadık bir biçimde kaydeder. Bunlar, bu küçük topluluk üzerinde bir etki yaratır ve topluluğun değişim geçirmesine katkıda bulunur. Böyle çevrelerde tüm bireyler ortaklaşa düşünür ve hatırlar. Şüphesiz ki her biri kendi görüş açısına sahiptir, fakat bunun diğerlerinininkiyle o kadar yakın bir ilişkisi ve bağlantısı vardır ki, kişinin hatıralarının biçimi bozulduğu takdirde onları düzeltmek için diğerlerinin görüş açısından bakması yeterli olacaktır.

Yedikule’de de demiryolcular ve semt sakinleri bir dönem büyük oranda ortaklaşan bir belleği yaşamış, yaratmışlardır. Ancak bu topluluğun yavaş yavaş dağılması, ortak bir üretim olan belleği, yani Yedikule’deki toplumsal belleği kırılgan hâle getirmiş, sürekliliğinde kesintiler yaratmıştır. Bir hatırlama, hatırlatma aracı olan mekân ise bu noktada devreye girememiş, Yedikule’nin belleğini bir intikal mekanizmasıyla geleceğe aktaramamıştır. Bu mekân Yedikule Cer Atölyeleri’dir ve aradan geçen uzun yıllar sonrası demiryolcular cer atölyelerine ya orada geçmişlerini göremeyecekleri için korktuklarından ötürü gitmemişler ya da gittiklerinde kendi ifadeleriyle büyük üzüntüler yaşamışlardır.

5.3.2. Yedikule’den Kopamamak

Yedikule Cer Atölyeleri kapandığı için Yedikule’yle güncel bağları kalmamış olan, Yedikule’den tercihen ayrılan veya çeşitli sebeplerle ayrı kalan katılımcıların

önemli kısmı fırsat bulduklarında veya fırsat yaratarak Yedikule'ye ve cer atölyelerine belli periyotlarla ziyarette bulunmaktadır. Bu ziyaretlerde anıları yâd etmek, anıları mekân yardımıyla hatırlamaya çalışmak, atölye alanındaki gelişmeleri takip etmek, civardaki dostlarını görmek gibi amaçlar önde gelir. Zihinlerindeki ve gönüllerindeki Yedikule'yi görememek ise bu ziyaretlerin onlarda bıraktığı -kendi ifadeleriyle- üzücü etkiyi arttırmaktadır. Katılımcı-11, atölyelerdeki çalışma yaşamının bitmesinden sonra yıllar boyunca birçok kez Yedikule'ye gelmiş olup yaşadıklarını şu şekilde aktarmıştır:

Vicdanım el vermiyor şu an oraya gitmeye, huzursuz oluyorum, mutsuz oluyorum oraya gidince. Bizden sonra orada çalışanlar, oranın taşınmasında bulunanlar hep anlattılar, ağlayarak taşımışlar malzemeleri. Benim de yüreğim hiç götürmezdi 1997'de dağıldığı dönemde orada olsaydım, bırakırdım o zaman ben de, emekli olurdum. Sonraları eroinci yatağı olmuş orası, ben gitmedim, içim cız etti, giremedim hiç. Orası mezbelelikken (Görsel 128), inşaat başlamadan önce, Marmaray açılmıştı ama üstten banliyö treni gidiyordu, 2011-2012 falan olmalı. Ben sırf Samatya, Yenikapı, Kumkapı, Cankurtaran istasyonlarını görebileyim maksadıyla arabamı Yedikule'de istasyon çıkışındaki bakkalın oraya bıraktım, oradan da trene bineceğim. Perona geldim (Görsel 129), orada temizlik yapanlarla görevlilerle muhabbetimiz oluyor tabii, tren gelecek ben de bineceğim, hilafsız üç dört tane tren geçmiş, en son geldi bana temizlikçi, "Ya ağabey hani Sirkeci'ye gidecektin?" dedi, dedim "Gideceğim, treni bekliyorum", "E üç tane tren geçti"... Görmemişim. Atölyeleri almışım karşıma istasyondan (Görsel 130), yani Çırak Okulu'ndaki bebeliğimden tut da ustalığa varana kadar ne düşündüysem üç tane tren geçmiş, ben trenleri görmedim. O uyandırmasa belki daha o kadar bekleyeceğim. Bazı zaman oluyor mesela sahilden arabayla gidiyorum, Yedikule ışıklardan, o zaman ışıklar vardı, ışıklardan sonra atölyeye bakıyorum, ta Yenikapı'yı geçerken kendime geliyorum, o arayı hiç hatırlamıyorum. Oradan denize girişlerimiz, okulun beden eğitimi dersinde, Demirspor Lokalinin olduğu yerde, sırf yol vardı o taraf geniş değildi daha o zaman, oradan topu bir vurdum arkadaş'a kızıp, hoca beni Şubat ayında denize yolladı "Git, topu sen alacaksın" dedi, gittim denize girdim, buz gibi su. Bunları hep yaşadık. Şimdi onları bir düşündüğün zaman, yaşam bitiyor önünde yani. Araba kullanıyorum, dedim ki oraya kadar ben nasıl geldim, kaza da yapabilirsin, hepsini yapabilirsin. Ama demiryolculuk böyle bir şey...

Görsel 128: Yedikule Cer Atölyeleri'nin terk edilmiş dönemi, Vagonaj binası.
Kaynak: Mustafa Pancar arşivi.

Görsel 129: Yedikule İstasyonu, 1971.
Kaynak: Charles Samz arşivi, Boston University,
open.bu.edu/bitstream/handle/2144/7960/samz_turkey1971_istanbul_coast_027.jpg?sequence=11

Görsel 130: Yedikule İstasyonu'ndan Yedikule Cer Atölyeleri'ne bakış, 2024.

Yedikule Cer Atölyeleri'nin eski çalışanlarının bir kısmı, atölyelerin uzun yıllar harabe durumda kalmasını ve sonrasında bir gayrimenkul projesiyle işlevlendirilmesi çalışmalarını periyodik ziyaretlerle takip etmişlerdir. Bu ziyaretler onlar için hissiyat açısından olumsuz sonuçlar yaratmış olup görüşmelerdeki ruh hâllerine de yansımıştır. Katılımcı-2, bu kişilerden biridir: *“Yedikule’yi sonradan ziyaret ettim, inanır mısınız, oturup ağladım. Tüm anılar gözlerimin önünden geçti. Rahmetli arkadaşlar aklıma geldi. Kompleksi harabe hâlinde (Görsel 131) görünce çok üzüldüm”*.

Görsel 131: Yedikule Cer Atölyeleri'nin terk edilmiş dönemi, Vagonaj binası, 2010.

Kaynak: flickr.com/photos/pnrbs/7823837576

Katılımcı-5 de Yedikule’de oturmuş, Yedikule Çırak Okulu’nda okumuş biri olarak Yedikule’yle bağlarını hâlâ koparmadığını, korumaya çalıştığını belirtmiştir:

Tuzla’ya sık giderim. Dönüşte mutlaka Samatya’dan girer, Narlıkapı’dan geçer, Yedikule’ye park eder, birkaç kişi görürüm, kimseyi görmesem bile havasını teneffüs eder, yarım saat bir saat vakit geçirir, sonra dönerim. Orada bir evimiz var, çocuklar illa satalım diyor. O ev demir yollarındayken kooperatifle elde ettiğimiz bir ev. Halkalı’da kooperatif evleri var, orayı biz kurduk çok zor şartlarda. Çalışıyordum, nişanlıydım, eve kira ödüyordum, evlilik hazırlığı vardı, kooperatife de para ödüyordum. İşten çıkınca ek iş yapıyordum, tornahane vardı işe yakın, orada çalışıyordum. Lokantalarda bir çorba ve bol ekmeğe talim ederek yaşadım bir süre. Sonra kooperatiftekini sattık, Yedikule’deki o evi aldık. Kolay elde etmedik o evi yani. Çocuklar depremde yıkılırsa diyerek sattırmak istiyor, ki eski ev sonuçta. Ama manevi değeri var. Evlendikten sonra 10-12 sene oturduk orada.

Yedikule Cer Atölyeleri’nde uzun yıllar çalışmış olan Katılımcı-10, atölyeler atıl durumdayken birçok ziyaret gerçekleştirmiş, ancak CER İstanbul projesinin tamamlanması sonrasında alanı henüz görmemiştir. Atölyelerdeki sert değişime yönelik ise şu sözleri sarf etmiştir:

Değişim tamam, değişime ben karşı değilim, illaki değişecek bazı şeyler ama bu kadar da büyük rant kazandırmasın bazı insanlara. Tabii yapılsın, yapılsın da kültüre uygun yapılsın, yazıktır günahıdır. Gideceğim ben, biliyorum, orada içim kan ağlayacak, ne bizim yemekhane kalmış, ne soyunma kabinleri kalmış, ne banyolar kalmış, hepsi yıkılmış gitmiş (Görsel 132).

Ömrünün tamamını Yedikule’de geçirmiş olan Katılımcı-4 ise birçok kişinin Yedikule’den ayrılmış olsalar bile bir şekilde yollarını Yedikule’ye düşüreceklerinden emindir: *“Buradan giden buradan kopamaz, gelir”*.

Görsel 132: Yedikule Cer Atölyeleri kompleksindeki yol atölyesi yapıları ile bu yapıların yıkılması sonrasında yapılan CER İstanbul apartmanları, 2016 ve 2022.

Kaynak: flickr.com/photos/55550146@N07/25214097593 ve Can Bulubay arşivi.

Bölüm Sonucu

Yedikule semtinde demir yolu kültürü uzun yıllar boyunca belirgin biçimde görülmüş, semtle karşılıklı bir etkileşim oluşmasını sağlamıştır. Yedikule Cer Atölyeleri çalışanlarının önemli kısmı semte ekonomik, toplumsal ve mekânsal anlamda katkılar sağlamış, Yedikule belleğindeki demir yolu kültürünü semtin asli unsurlarından biri hâline getirmişlerdir. Ancak bu etkiyi ortaya koyabilmek için öncelikle Yedikule belleğinde birikerek günümüze intikal eden kimlik özelliklerini irdelemek gerekmiştir.

Görüşmelerde katılımcılar tarafından Yedikule'ye ilişkin akıllarına gelen ilk özellikler sıralanmış, bazı başlıklar öne çıkmıştır. “Mahalle kültürü” ifadesiyle dillere pelesenk olan ve komşuluk ilişkileri, dayanışma ağları, güven duygusu gibi niteliklerden oluşan kültür, günümüzde zayıfladığına vurgu yapılarak özlemle dile getirilmiştir. Semtin tarihî anıtları, semtte yaşanmış tarihî olaylar, sivil mimari doku, bostanlar ve Yedikule marulu gibi birçok unsurdan da ayrıntılı şekilde bahsedilmiştir.

Yedikule'nin artık geçmişte kalmış olan demografik yapısı da görüşmelerin ana başlıklarından birini oluşturmuştur. Gayrimüslim nüfusun bölümde detaylandırılan sebepler neticesinde semti büyük oranda terk etmesi, katılımcıların geneli tarafından bir olumsuzluk olarak nitelenmiştir. Semtin etnik ve dinî açıdan heterojenlik arz eden nüfusunun “mozaik” olarak addedilen yapısı günümüze büyük oranda erişememiş ve Yedikule'nin kimliğinde bir nitelik kaybına yol açmıştır.

Yedikule'nin hafıza mekânları olarak nitelenebilecek, semtin çoğu sakininin yaşamında izi olan mekânları ise semte yönelik müdahaleler ve diğer sebepler sonucunda büyük oranda günümüze ulaşamamıştır. Demir yolu temalı mekânlar bunlar arasında yer almakta olup semtin belleğinde kısmen varlıklarını korumaktadırlar. Bu mekânların günümüze ulaşamamış olması görüşmelere de olumsuz anlamda yansımıştır. “Görsel kodlama”nın alanına girecek şekilde, katılımcılar hatırlama esnasında mekânsal referanslar vermekte zorlanmışlar, zihinlerindeki gelişmeleri konum tarif ederek istedikleri gibi aktaramamışlardır. Bunun yanı sıra görüşmeleri Yedikule'deki demir yolu temalı mekânlarda gerçekleştirememiş olmak, örneğin CER İstanbul'a alınmamış olmak, olumsuz bir durum olarak kayıtlara geçmiştir.

Demiryolcular 130 yıla yayılan varlıklarıyla Yedikule üzerinde ekonomik, toplumsal ve mekânsal anlamda önemli etkiler yaratmış, izler bırakmışlardır. Bu etkiler özellikle “gündelik yaşamın ortak dönüm noktalarını” sağlamaları bakımından semtin birçok insanına da sirayet etmiştir. Yedikule Cer Atölyeleri ile birlikte Kazlıçeşme’deki deri fabrikalarının, Yedikule Gazhanesi’nin, irili ufaklı diğer fabrikaların aynı dönemde aktif olması, semtteki insan sirkülasyonunu üst düzeyde tutmuştur. Ancak bu komplekslerin arka arkaya kapatılması, bankaların da aynı şekilde kapanması, esnafların iş yapamaması, ulaşım araçlarının sıklığının azalması gibi semtin sakinlerinin gündelik yaşamlarını hayli zorlaştıran etkileri beraberinde getirmiştir. İşçi topluluklarının semti büyük oranda terk etmesi, Yedikule’yi birçok açıdan zayıflatmıştır.

Yedikule Cer Atölyeleri’nden duyulan düdük sesi, tren sesi, tren geçiş saatleri, Yedikule’de çalışan demiryolcuların futbol maçları gibi sosyal etkinliklerinin semtin sakinlerinin seyrine açık olması, cer atölyelerindeki revirin dahi yeri geldiğinde Yedikulelilerin hizmetine açık olması gibi birçok detay, demiryolcuların semtteki görünürlüklerini ve semtle olan bağlarını ortaya koymaktadır.

Demiryolcular mekânsal anlamda da Yedikule’ye etkide bulunmuş, semtin belleğinde izler bırakmışlardır. Bu mekânlar, insanların anılarını raptiyelemelerini de sağlamış, onları hatırlamalarını kolaylaştırmıştır. Demirspor Lokali bu mekânların en çok hatırlananıdır. Burada atölyelerde çalışan işçi ve memurlar ile onların ailelerinin yanı sıra semtin sakinleri de vakit geçirebilmiştir. Atölyelerden geçilerek ulaşılan bu mekân bir süre hizmet vermiş, ancak 40 yılı aşkın bir süre önce faaliyeti sonlanmıştır. Ancak aradan geçen bu uzun süreye rağmen, düğün, nişan, kına gibi organizasyonların dahi yapılabildiği bu kamusal mekânla ilgili anılar berrak bir şekilde katılımcılar tarafından aktarılabilmektedir.

Yedikule Cer Atölyeleri, çalışanlarının semtle olan etkileşiminin yanı sıra kompleksin kendisiyle de semt sakinlerinin hayatında önemli yer tutmuştur. Atölye alanında düzenlenen etkinliklerin Yedikulelilere de açık olabilmesi, atölyelerin geçmişte bugünün aksine semtten kopuk olmadığını gösteren önemli detaylardır. Örneğin, atölyelerde çalışan demiryolcuların girişimiyle düzenlenen Hıdırellez kutlamalarında Yedikulelilerin de yer alması, etkinliklere hem katılım göstermeleri hem de

izleyebilmeleri, atölyeler ve semt arasındaki ilişkilerin gücünü ortaya koyan önemli bir örnektir.

Yedikule İstasyonu da atölyelerden ayrı bir mekân olarak Yedikule kimliğinin en önemli unsurlarındandır. İstasyonun her daim canlılık arz etmesinin yanı sıra istasyondan geçen Orient Express'in ve diğer yurt dışından gelen trenlerin törensel bir biçimde karşılanması ve seyredilmesi, semt sakinlerinin belleklerinde hâlen canlı bir şekilde durmakta, kolaylıkla aktarılabilmektedir.

Yedikule belleğindeki demir yolu kültürünün izlerine başka örneklerle de ulaşılabilmektedir. 1800'lerin sonlarından 1900'lerin ortalarına kadar atlı tramvayların ve elektrikli tramvayların çalışmış olması, Yedikule'de rayların ve trenlerin, gündelik hayatın en önemli parçalarından biri olduğunu gösterir. Keza demiryolcularının varlığı nedeniyle inşa edilen kilise, mektep gibi mekânlar da günümüze ulaşabilmiştir.

Yedikule belleğine günümüzden baktığımızda ise katılımcılar tarafından kurulan cümleler genel olarak olumsuzluk, umutsuzluk arz etmiştir. Yedikule'deki değişimlerin çoğunun kalıcı olduğu ve eski günlerin geri gelemeyeceği düşüncesi görüşmelerde ağır basmıştır. Kimi katılımcı demografik değişimleri öne çıkarırken kimi de komşuluk ilişkilerinin bittiğinden yakınmıştır. Genel kanı, Yedikule'de eskiden her ihtiyacın karşılanabildiği, semtin kendi kendine yetebildiği, insanların güvende hissettiği iklimin bir daha geri gelmeyeceği üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bahsedilen tüm olumsuzluklara rağmen Yedikule'yi terk eden birçok insanın ara semte uğraması, Yedikule'ye uğramak için fırsat yaratmaları, anılarını yâd etmek için dostlarını ziyaret etmeleri, atölye ve istasyon sahasındaki gelişmeleri takip etmeleri, Yedikule'den tam olarak kopamadıklarını gösteren detaylar olarak önemlidir. Sonuç olarak Yedikule'nin eski günleri zihinlerde berrak bir şekilde yer almakta, aktarılan birçok detaydan özlemle bahsedilmekte, ancak keskin bir biçimde yaşanan değişim ve dönüşümler Yedikule adına birçok şeyin kalıcı olarak değiştiği anlamına gelmektedir. Yedikule belleğinde demir yolu kültürü gibi birçok unsurun eskisi kadar güçlü olmadığı, Yedikule kimliğindeki asli unsurların eskisi kadar görünür olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

6. BÖLÜM: KAMU YARARINDAN YASAĞA:

YEDİKULE CER ATÖLYELERİ’NİN DÖNÜŞÜMÜ

Yedikule semtiyle bütünleşen cer atölyelerinin, yıllarca atıl kalmasından sonra lüks kullanıma yönelik bir konut projesi olarak işlevlendirilmesi ve semtle bağlantısının bütünüyle koparılması ile birlikte Yedikule Cer Atölyeleri kalıcı biçimde dönüştürülmüş, birçok özelliği geri dönüşü olmayacak şekilde yok edilmiştir. Atölyelerin demir yollarına yönelik teknik desteği, ülkedeki ulaşım akışının sorunsuz bir şekilde sağlanması, atölye çalışanlarının Yedikule ile yakın etkileşimi gibi birçok kamusal fayda unsurunun önü, alanın kamunun kullanımına yasaklanması, özel mülk olarak tarification ve etrafının çitlenmesi ile birlikte net bir şekilde kesilmiştir. Bu durumdan hareketle bu bölümde, Yedikule Cer Atölyeleri’nin fiziksel ve sosyal yapısını geçmişten günümüze genel dinamikleriyle yansıtıyor, günümüzdeki vaziyetini detaylı olarak ortaya koyarak karşılaştırmalı bir perspektif sunuyorum. Atölyelerinin dönüşümünün Yedikule belleğinde yarattığı kırılmaların arka planını incelemeyi, kırılmanın boyutunun ne ölçüde olduğunu irdelemeyi amaçlıyorum.

6.1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE YEDİKULE CER ATÖLYELERİ

Yedikule Cer Atölyeleri, 1870’lerden itibaren oluşmaya başlamış, zaman içinde birçok yapının eklenmesiyle kademeli olarak genişlemiş bir komplekstir. Yapılarının mimari özellikleri ve malzeme kullanımı bakımından kültür mirası özellikleri taşımasının yanı sıra 130 yıla yakın bir süre boyunca atölyeler dâhilinde oluşan sosyal ilişkiler, üretim biçimleri, mekânsal aidiyetler, semtle etkileşim gibi unsurlar birikmiş ve kompleksin değerini fizikselliğin ötesine, toplumsal bir boyuta taşımıştır. Bu bölümde, atölyelerin çok yönlü özellikleri, açılışından kapanışına uzanan bir çizgide aktarılmıştır.

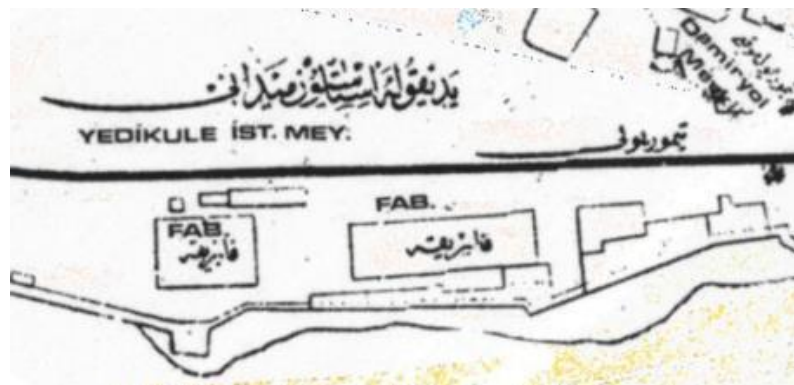
6.1.1. Yedikule Cer Atölyeleri’nin Fiziksel Nitelikleri ve İşlevi

Cer kelimesi, Arapça “cerr” kökünden gelmekte olup, “çekerek, sürükleyerek götürme” anlamını taşır (Türk Dil Kurumu, 2024). Bilim ve teknolojinin gelişmesiyle paralel olarak kelimenin, çekme gücünü ve çekme gücü bulunan araçları (lokomotifler vb.) işaret eder biçimde kullanıldığı görülür. Bu kullanımın yaygınlığına bağlı olarak da

demir yolu terminolojisinde cer dairesi, cer atölyesi, cer aracı, cer kancası gibi kavramlar türemiştir (Emiroğlu ve Uzmay, 2012). Cer hizmetleri ise iki başlıkta toplanır. Birinci Grubu “Çeken Taşıtlar” oluşturur ve a) Dizel Lokomotifler, b) Elektrikli Lokomotifler, c) Motorlu ve Elektrikli Trenler, Metro ve Hafif Raylı Sistem Araçları, Ray Otobüsleri ve Demiryolu Hizmet Araçları olarak üçe ayrılır. İkinci Grubu ise “Çekilen Taşıtlar” oluşturur ve a) Yolcu Vagonları, Metro ve Hafif Raylı Sistem Araçları, b) Yük Vagonları olarak ikiye ayrılır (Demiryolu Taşıtları İmalat, 2000, s.1). Yedikule Cer Atölyeleri’ni de bu unsurların bakım ve onarımlarının yapıldığı bir kompleks olarak ifade edebiliriz.

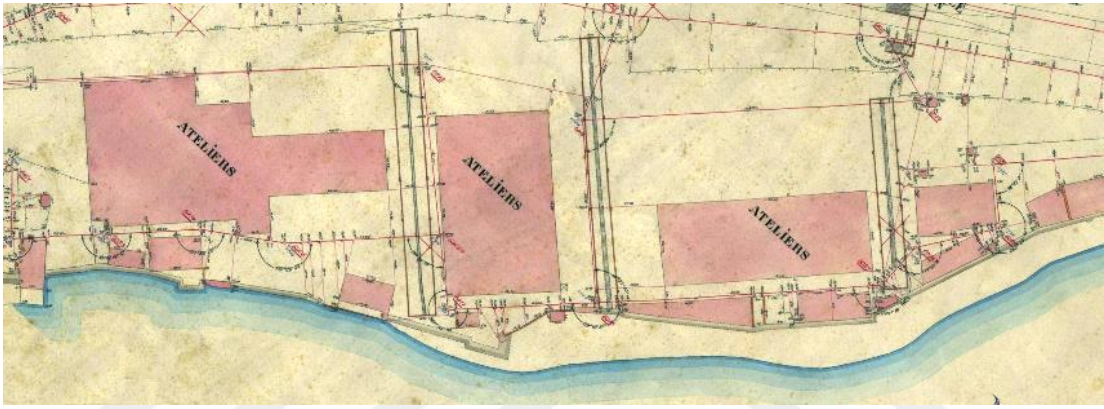
İlgili kompleks geçmişte birçok değişik isimle anılmıştır. Hem sözlü tarih görüşmelerinde katılımcıların atölyelerden bahsederken farklı isimler kullanmaları hem de birçok kaynakta değişik isimlendirmeler görülmesi ile bu durum doğrulanmaktadır. Yedikule Vagon Bakım Atölyesi, Yedikule Dizel Lokomotif Deposu, Yedikule Vagon Bakım Onarım Atölye Müdürlüğü, Yedikule Depo gibi isimlerle anılmış olan kompleks, kapatıldığı yıl olan 1997’den kısa süre önce, 1992 yılında, daha aktif bir yönetim sağlanması amacıyla “Yedikule Cer Atölyeleri” adı altında birleştirilmiştir (Çobanoğlu ve Yılmaz, 2017). Atölyelerin son isminin bu olması, literatür bölümünde de değinildiği üzere atölyelere ilişkin araştırmalarda bu ismin tercih edilmesi nedeniyle bu çalışmada da aynı isim kullanılmıştır.

1875-1882 yılları arasını kapsayan Ayverdi Haritaları’nın ilgili paftasında Yedikule’deki istasyon ve cer atölyeleri alanını işaret eder biçimde “Demiryol Mevkii” notu düşülmesi ve atölyeler alanında günümüze ulaşan çeşitli yapıların “Fabrika” olarak işaretlenmesi, atölyelere ilişkin en erken verilerden birini oluşturur (Görsel 133).

Görsel 133: 1875-1882 yılları arasını gösteren Ayverdi Haritaları paftasında Yedikule Cer Atölyeleri.
Kaynak: Fatih Belediyesi Coğrafi Bilgi Sistemi.

1913 ve 1914 yıllarındaki İstanbul’u çok detaylı bir şekilde gösteren ve “Alman Mavileri” olarak bilinen haritanın ilgili paftasında cer atölyelerine ait yapılar nizami, gerçek ölçülere uygun şekilde gösterilmiştir (Görsel 134). Bu haritalarda günümüzde tescile uygun bulunarak fiziksel olarak belli oranda korunan ve tescile uygun bulunmayarak konut projesi kapsamında yıkılan yapıların gözükmesi, belgenin önemini hayli artırır. Bu haritada ayrıca atölyelerin Bizans döneminin Marmara surları ile bütünleşmesinin ve sahil yolu yapılmadan önceki kıyı çizgisinin gözükmesinin de kritik olduğunu belirtmek gerekir.

Görsel 134: 1913-1914 yıllarını gösteren Alman Mavileri Haritaları paftasında Yedikule Cer Atölyeleri.
Kaynak: Fatih Belediyesi Coğrafi Bilgi Sistemi.

Yedikule Cer Atölyeleri, 20. yüzyıl ortalarına doğru gelinirken gelişmiş, atölye arazisindeki yapı sayısı ilgili dönemde çekilen fotoğraflarda da takip edilebilecek biçimde artmıştır (Görsel 135-136).

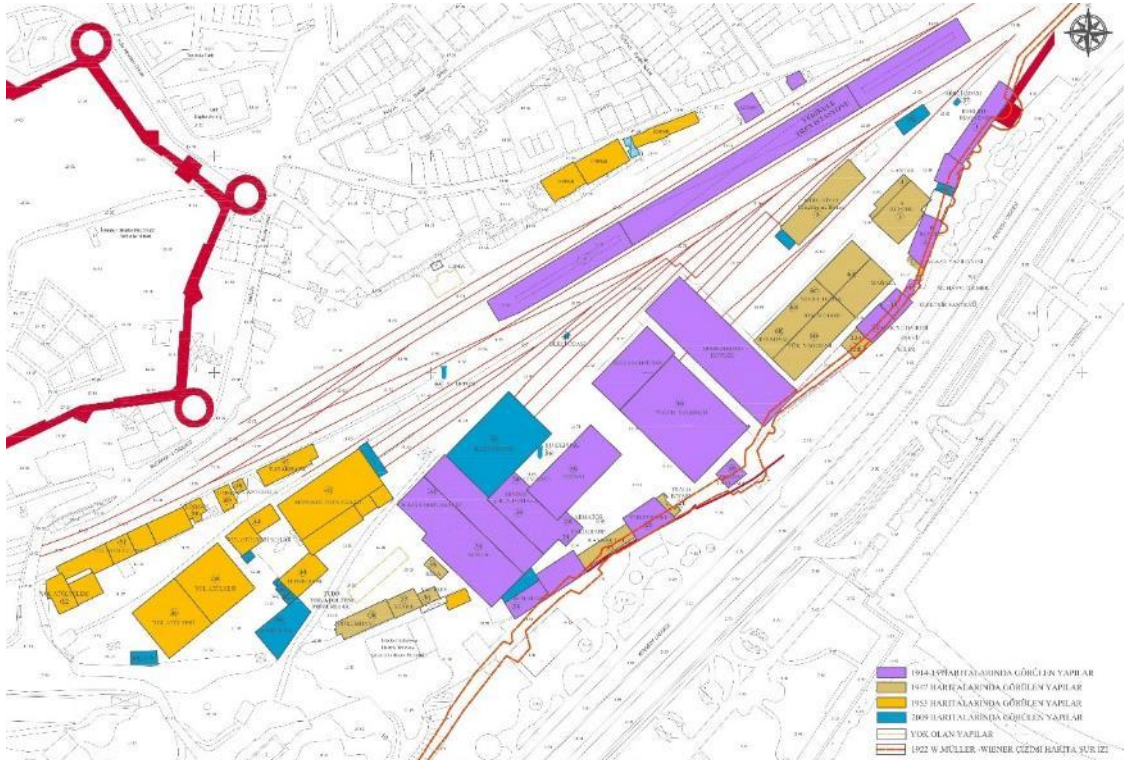
Görsel 135: 1943 tarihinde Yedikule Hisarı’ndan çekilmiş bir fotoğrafta Yedikule Cer Atölyeleri ve Yedikule İstasyonu.

Kaynak: Alman Arkeoloji Enstitüsü, arachne.dainst.org/entity/2010659/image/2010659

Görsel 136: 1940’larda çekilmiş bir hava fotoğrafında Yedikule Cer Atölyeleri ve Yedikule İstasyonu.
Kaynak: x.com/SelmanSarihan/status/1335204797688000512

Yedikule Cer Atölyeleri kompleksinin tamamını kapsayan 2384 ada 7 parsel numaralı alan, 40 dönümlük bir alanı ifade etmektedir. Konut projesi hayata geçirilmeden önceki dönemde kompleks bünyesinde farklı büyüklüklerde ve fonksiyonlarda toplam 59 yapı tespit edilmiştir. Bu yapıların önemli kısmı kültür mirası olarak tescil edilmiş yapılar olup genelde tek katlı, geniş duvarlı, geniş açıklıklı, yüksek pencereli, kârgir, ahşap çatılı ve çelik taşıyıcılı yapılardır (Ünal, 2009, s.20; Karadağ, 2019, s.45).

Görsel 137: Yedikule Cer Atölyeleri yapılarının inşa edildiği farklı dönemleri gösteren harita.
Kaynak: Ünal, 2009, s.25.

Cer atölyeleri bünyesindeki yapıların hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş olması, dolayısıyla farklı dönemlerin inşaat tekniklerini ve malzemelerini içermesi, atölyeler dâhilindeki yapıların kültür mirası bakımından değerlerini arttıran önemli bir faktördür. Ünal (2009), eski harita ve çizimleri baz alarak hazırladığı haritada söz konusu dönem farklılıklarını ortaya koymuştur (Görsel 137). Haritaya göre mor renkli yapılar 1914 haritalarında görülmekte olup bu da Osmanlı döneminde inşa edildikleri anlamına gelmektedir. Diğer renklerle işaretlenen yapılar ise 1947, 1953, 2009 haritalarında gözükmekte olup Cumhuriyet'in çeşitli dönemlerinde inşa edildiklerini göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin demir yolları adına 1937 yılı nasıl önemli bir tarihsel Yedikule Cer Atölyeleri adına da öyledir. Sirkeci Garı ve Trakya hattı 1 Ocak 1937'de Şark Şimendiferleri Kumpanyası'ndan satın alınarak devleştirilmiş, şirket işçileri bu gelişmeyi büyük bir sevinçle karşılamıştır. Sirkeci Garı ve istasyonlar bayraklarla donatılmış, TCDD amblemleri birçok noktaya asılmıştır. Bu sevinçe Yedikule Cer Atölyeleri işçileri de katılmıştır (Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi). Devam eden süreçte Yedikule Cer Atölyeleri artan bir hızla faaliyetlerine devam etmiştir (Görsel 138).

Görsel 138: Yedikule Cer Atölyeleri üretimi 1938 tarihli bir plaka, Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi, 2023.

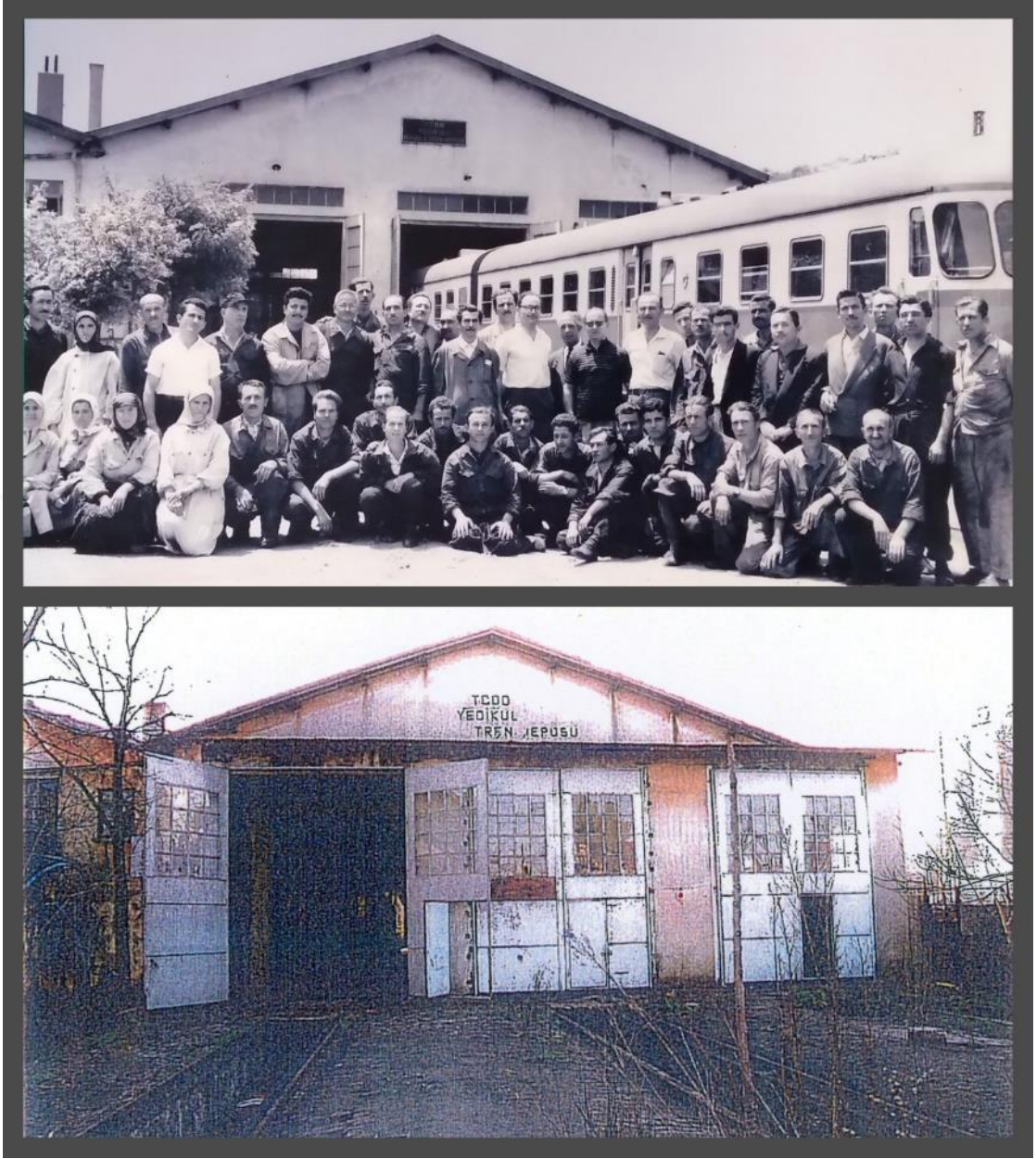
Yedikule Cer Atölyeleri'nde hangi dönem kaç kişinin çalıştığı net olarak bilinmemektedir. Atölyelerin kademe kademe gelişen yapısına, değiştirilen işlevlere, diğer komplekslerdeki gelişim süreçlerine, tayinlere, işçi alım politikalarındaki değişikliklere bağlı olarak Yedikule'de çalışan demiryolcuların sayısı sürekli inip çıkmıştır. Nitekim görüşmelerde katılımcılar da bu sayının her dönemde değişiklik gösterdiğini doğrulamıştır. Görüşmelerde 200, 300, 600, 700, 1000 gibi sayılar çeşitli yıllar için ifade edilmiştir. Çalışan sayısına ilişkin kesinlik arz eden tek bir şey vardır, o da atölyelerdeki çalışan sayısının 1970'lerden itibaren yavaş yavaş azaldığı, kapandığı dönemde ise çift hanelere indiğidir.

Yedikule Cer Atölyeleri'nde çalışan demiryolcular sözlü tarih görüşmelerinde atölyelerdeki faaliyetlerini çok detaylı bir şekilde anlatmışlar, seneler boyunca sürdürdükleri birçok faaliyeti ve sonuçlandırdıkları birçok işi ilk günkü gibi hatırlayarak berrak bir şekilde aktarmışlardır. Katılımcı-16, bunlardan sadece biri olup Yedikule'nin yapılan iş bakımından çok aktif olduğunu vurgulamıştır:

Yedikule o zaman çok faal bir yerdi. Yolcu vagonu tamirleri, dizellerin tamirleri burada yapılıyordu. Eski buharlılar burada tamir ediliyordu. Banliyö trenlerinin döşemeleri burada yapılıyordu döşemehanede. Yol atölyesi bünyesinde her türlü lojistik hizmeti verebilecek birim vardı. İnşaat postası, cam postası, döşeme postası, marangozhanesi, resimhanesi vardı.

Katılımcı-12 de kendi deneyimlerini anlatmış, Yedikule'deki görevine ve atölyelere olan bağlılığını öne çıkarmıştır:

Demiryollarına 12 yaşında, 1960'ta Yedikule Çırak Okulu'na girerek başladım, 64'te mezun oldum. Motorculuğu çok seviyordum, hocalarım beni motorcu olarak ayırdılar, motorlu depoda (Görsel 139) işe başladım. ... Askerden geldikten bir süre sonra beni postabaşı yaptı müdürümüz. 12 kişi mevcutla postabaşılık, idarecilik yaptım. ... 25 senemi Yedikule motorlu depoda geçirdim. Deponun kalkacağı zamanlar tayin ettiler beni Halkalı'ya, ben de müdürüme rica ettim, dedim "Ben burada doğdum burada öleceğim". Kapanana kadar motorlu depodaydım. ... Fransızlardan çok güzel bilgiler aldık. ... arızaları da biz çok güzel onarıyorduk, Fransızlar bile şaşırırdı. Demir yolları eğitici işlerle doluydu, biz de sebeplendik, faydalı olduk. ...

Görsel 139: Yedikule Cer Atölyeleri Motorlu Tren Deposu çalışanları, 27 Haziran 1962;
Yedikule Cer Atölyeleri'nin kapalı olduğu dönemde atıl hâliyle Motorlu Tren Deposu.
Kaynak: Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi, 2023;
Pancar, Öğrenci ve Balaban, Yedikule Tren Bakım Üniteleri Koruma Raporu.

Yedikule Cer Atölyeleri'nin kaldırılmasına yönelik fikirlerin 1960'lardan beri var olduğu, dönem dönem dillendirildiği, görüşmelerde vurgulanmış detaylardır. Sonraki dönemlerde atölyelerin kapatılması ve başka merkezlere taşınması girişimlerinde bulunduğu da söylenmiştir. Bu girişimlerin bazılarının atölye çalışanlarının da katkısıyla önüne geçildiğini Katılımcı-8, bizzat içinde yer aldığı bir anekdot ile ifade etmiştir:

Atölyelerin kapatılma, oradan kaldırılma söylentileri çok eskiden başlamıştı, 1964'te duyuyordum ben. 1985-86 falandı herhalde, sendika başkanı telefon açtı "Yedikule'yi kaldırıyorlar" dedi, işletme müdürü atölyelerde ne yapıldığına dair bir rapor istedi. ... Velhasıl bir rapor hazırladık. Günlük tamir defterleri var makinelerin, bir yıllık raporu çıkarttık, ne işler yapılmış... Bir sürü şeyi yazdık gönderdik. "Bu raporu okuyan burayı hayatta kaldıramaz" demişler. Geciktirmiş olduk bir nevi.

Ancak nihayetinde Yedikule Cer Atölyeleri 1997 yılında kapatılmıştır. Atölyelerin taşınması sürecinde Yedikule'de görev yapan ve taşınma işlemlerini yürüten Katılımcı-7, süreci kısaca özetlemiştir: *"1997'de Yedikule Cer Atölyeleri'ni kapattılar. Yük ve yolcu vagonu tamiri yapan vagon atölyesini ikiye böldüler; yük vagonu atölyesini Halkalı'ya, yolcu vagonu atölyesini Sirkeci'ye verdiler".*

Yedikule Cer Atölyeleri kapatıldıktan sonraki döneme ilişkin, tüm katılımcılar, atölyelerin içindeki bütün makinelerin ve irili ufaklı unsurların talan edildiği bilgisini vermişlerdir (Görsel 140). Katılımcı-12, bunlardan biridir: *"Yedikule gittiği zaman ben hüüngür hüüngür ağladım, hem müdürüm ağladı hem ben ağladım. Bir de talan ettiler o zaman, çok üzıldüm, niye sahip çıkamıyoruz diye".*

Görsel 140: Yedikule Cer Atölyeleri yapılarından Vagonaj'ın atıl dönemi.
Kaynak: Pancar, Öğrenci ve Balaban, Yedikule Tren Bakım Üniteleri Koruma Raporu.

Katılımcı-9, atölyelerdeki malzeme çeşitliliğine ve zenginliğine değinerek yitirilenlerin önemine dikkat çekmiş, kamunun malı olduklarına hassasiyetle vurgu yapmıştır: *“Atölyelerdeki sırf pencereleri camları toplasanız 30 ton cam çıkar oradan en basiti. Demir çerçeveler, raylar, pirinç malzemeler, birçok şey...”*. Katılımcı-8 de benzer noktalara temas etmiş, Demirspor’a ait unsurların da çalınanlar arasında olduğunu dile getirmiştir: *“Bronz, metal, neler neler çalındı. Takımlar, tezgâhlar, antika saatler... Demirspor müdüriyetinin orada dolaplar, vitrinler vardı, gümüş kupalar, madalyalar, spor malzemeleri, hepsini götürmüşler”*. Atölyelerdeki çoğu malzemenin çalınmasıyla paralel olarak kompleksteki genel bakımsızlık da etkisini kısa sürede göstermiş, boşluklar çimlenmiş, ağaçlanmış, yapıların dış cepheleri ve malzemeleri hızla yıpranmıştır (Görsel 141-142).

Görsel 141: Vagonaj’ın dışında, bitkilerin ve çiçeklerin atölyeleri kuşattığı dönem.

Kaynak: flickr.com/photos/pnrbs/8003116134

Görsel 142: Vagonaj binası ve bakımsız durumu.

Kaynak: flickr.com/photos/pnrbs/7824180632

Yedikule Cer Atölyeleri'nin fiziksel yapısına ve atölyelerin içindeki sayısız taşınabilir malzemeye en büyük zararı veren unsurlar ise atölyelerde defalarca kez çıkan yangınlar olmuştur. Semtin sakinleri tarafından söylenenlere ve dönemin gazetelerindeki ilgili haberlere bakıldığında, bu yangınlara atölyeleri mesken tutan evsiz vatandaşların veya atölyeleri nahoş amaçlar için kullanan birtakım kişilerin sebep oldukları anlaşılmaktadır. 19 Şubat 2007'de (hurriyet.com.tr), 22 Eylül 2007'de (hurriyet.com.tr), 27 Ağustos 2008'de (itfaiye.ibb.gov.tr) çıkan yangınlar, kayıtlara geçen Yedikule Cer Atölyeleri yangınlarından sadece üçüdür. Yangınlar, birçok fiziksel unsurda geri alınamayacak zararlar oluşturmalarının yanı sıra birçok atölye yapısının çatılarını ve taşıyıcı sistemlerini çökertmiş olup yapıları sonraki süreçte iklim kaynaklı zararlara da tamamen açık hâle getirmiştir (Görsel 143-144).

Görsel 143: Cer atölyeleri yangınlarının çatılara verdiği zarar.

Kaynak: Mustafa Pancar arşivi.

Görsel 144: Vagonaj binası ve yangınlar sonrası harabe durumu.
Kaynak: Mustafa Pancar arşivi.

Türkiye'nin demir yolu mirasına yönelik göz ardı etme, önemsememe durumunun Yedikule'ye özgü olmadığının notunu bu noktada düşmek gerekir. Bunu örnekleyecek çok sayıda vakadan birini Katılımcı-7 şöyle aktarmıştır:

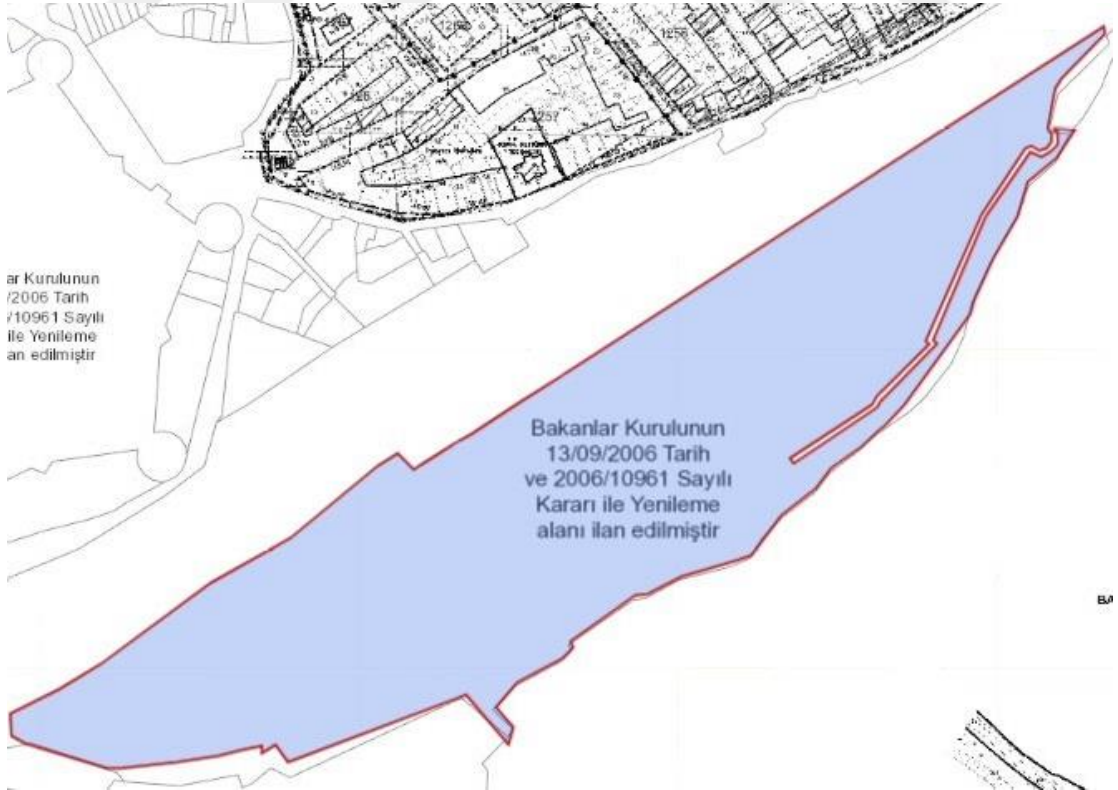
Eskişehir'e 2008'de geldim, istasyonun 300 m. ilerisinde vagon atölyemiz (Görsel 145) vardı, 35-40 dönümlük bir alandı. Eskişehir'den hızlı tren geçecek dediler 2010-11 gibi, atölyemizi kapattılar, Ankara istikametine, şehir dışına, 15 km. ileri lojistik merkezi kuruyoruz, oraya taşınacaksınız dediler. Yedikule'yi kapattılar, Sirkeci'ye taşındık, bu kez de aynısı burada oldu. Oradaki taşınma işlemini burada da yaptım maalesef. Eskişehir atölyeleri 2010'dan 2020'ye kadar mezbelelik olarak kaldı, dokunmadılar. Gireni çıkkanı belli değildi, isteyen istediğini aldı götürdü.

Görsel 145: Eskişehir Cer Atölyeleri'nden bir plaka, Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi, 2023.

6.1.2. Yedikule Cer Atölyeleri’ni Dönüştüren İdari Kararlar

Yedikule Cer Atölyeleri’nin korunmasına ve dönüştürülmesine yönelik birçok idari karar belirleyici olmuştur. Atölyeleri kapsayan parselin tamamındaki yapıların İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nun 16.12.1992 gün ve 4273 sayılı kararı ile tescillenmesi (Karadağ, 2019, s.44) ilk sırada sayılabilir. Atölyelerin 1997 yılında kapanması sonrasında alan uzun yıllar boyunca atıl kalmış, birçok sebepten ötürü zarar görmüştür. Atölyelerin kaderini çizen karar ise 2005 yılında yürürlüğe koyulan 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanundan hareketle, 13 Eylül 2006 tarihli 2006/10961 sayılı Bakanlar Kurulu kararının 13 Ekim 2006 tarihli 26318 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanması ile İstanbul’daki birçok alan gibi Yedikule Mahallesi sınırlarındaki bazı parsellerin de “Yenileme Alanı” olarak ilan edilmesidir (İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı, 2018). 11 numaralı “Yedikule-Yenikapı 1. Etap” yenileme alanlarının bir bölümünü de Yedikule Cer Atölyeleri sahası oluşturmuştur (Görsel 146).

Görsel 146: Yedikule Cer Atölyeleri’ni içeren parsel.
Kaynak: Fatih Belediyesi Coğrafi Bilgi Sistemi.

Yedikule Cer Atölyeleri'nin geleceğini belirleyen bir diğer kritik adım, atölyelerin bulunduğu alanın ve atölye yapılarının 2009 yılında TOKİ'ye devredilmesi, buna bağlı olarak da TCDD'nin alana ilişkin tüm sorumluluklarından çekilmesi olmuştur (Ünal, 2009, s.127).

2015 yılına gelindiğinde cer atölyeleri dâhilindeki tescilli yapılar için yeni bir karar alınmıştır. İstanbul II Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu tarafından 16.06.2015 tarihinde atölyelerdeki beş ana binanın tescilinin devamına karar verilmiştir. Tescilli dört yapının inşası 19. yy sonu - 20. yy başına tarihlenirken bir tanesi ise 20. yy ilk yarısına tarihlenmiştir. Tescillenen ve tescil kapsamı dışında bırakılan yapılar Görsel 147'deki gibidir (Özdemir, 2021, s.82).

Görsel 147: 2010 yılı uydu görüntüsünde Yedikule Cer Atölyeleri'nin tescilli ve tescilsiz yapıları.
Kaynak: Özdemir, 2021, s.82.

2013 yılında TOKİ'nin paydaşı olduğu Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı tarafından Yedikule Cer Atölyeleri için bir ihale düzenlenmiş, ihaleyi Ege Yapı kazanmış ve atölyelerin kamusal niteliği kesin olarak sonlanmıştır (milliyet.com.tr). Devamında bir yenileme avan projesi hazırlanmış, 2016, 2017 ve 2018 yılındaki Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulu ve Yenileme Alanları Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu kararlarıyla projeler onaylanmıştır. Aynı şekilde 2016 yılında

İstanbul Büyükşehir Belediyesi de ilgili avan projeyi onaylamıştır (Cer İstanbul Değerleme Raporu, 2018). 2017 yılında tescilsiz yapıların yıkımı başlamış, tescilli yapıların da yalnızca beden duvarları kalmak suretiyle diğer unsurları ortadan kaldırılmış, alan baştan sona temizlenmiş ve inşaat tam anlamıyla başlamıştır (Gülenaz ve Koca, 2018, s.78).

6.1.3. Yedikule Cer Atölyeleri'ndeki Sosyal İlişkiler ve Çalışma Ortamı

Yedikule Cer Atölyeleri'nin asli işlevinin ortadan kaldırılması sonrasında güvenli site konseptli bir işlevle tanımlanması, atölyeleri yalnızca fiziksel açıdan değiştirmemiş, atölyelerin her noktasına işlemiş olan sosyal yaşamın izlerini ve çalışma ortamını da geri dönüşü olmayacak şekilde yok etmiştir. Cer atölyelerindeki değişimin toplumsal boyutu bellek çerçevesinde irdelenecekse, bunun öncelikle atölyelerdeki eski atmosferin ortaya koyularak yapılması gerektiği açıktır. Cer atölyelerinin hem kendi bünyesindeki hem de çevreyle olan ilişkileri, sözlü tarih görüşmelerinde katılımcılar tarafından sık vurgulanmış, günümüzdeki konut işlevine yönelik eleştirilere bağlanmıştır.

Görsel 148: Atölyelerde karlı bir havada öğle arası futbol maçı, Vagonaj binası önü.
Kaynak: Ragıp Kılıç arşivi.

Yedikule Cer Atölyeleri emekçilerinin, oradaki çalışma ortamlarına ve çalışanlar arasındaki ilişkilere yönelik en çok üzerinde durdukları nokta, mesai dışı aktiviteleri olmuştur. Bu aktivitelerin başında, öğle aralarında yaptıkları futbol maçları gelmektedir.

Bu maçların birçoğunda oynamış olan Katılımcı-11, maçların önemini ve aralarındaki ilişkilere olan etkilerini detaylı biçimde aktarmıştır:

Biz her öğlen, -kar, kış, fırtına, yağmur, çamur problem değil- topumuzu oynarız (Görsel 148). Minyatür kale... Ne kadar canıgönülden oynamak istediğimizi anlamak için bir örnek vereyim. Öğlen paydosunda yemekhanede yemek yiyeceğiz, hangi yemek olursa olsun, ekmeğin arasına yemeği döküp, sarıp, içecek bir şey varsa alıp doğru sahaya koşardık. Kaleleri de oradaki kaynakçı bir abimize yaptırmışız. O gelmeden başladıysak kaleyi yaptığı gibi bozardı. Şimdiki dönem olsa kavga çıkar. Biz güliyorduk ama her şeye. Herkesin gönlünü alırdık, devam ederdik.

Katılımcı-14 de söz konusu maçları o dönemde gençlik yaşlarında dışarıdan bir gözle incelemiş biri olarak fikirlerini şöyle aktarmıştır:

Onları görmek insanı geliştiriyordu. Gençsiniz, işe yeni başlamışsınız, o paylaşımı, insanların birbirine kenetlenmesini görüyorsunuz. O maçlarda birbirlerine bağırarak çağıran insanların düdüğü çaldıktan maç bittikten sonra kol kola vagonun başında kocaman şeyleri birlikte kaldırmalarını indirmelerini görüyorsunuz. Yani orada diyorsunuz ki bu adamlar ömür boyu birbirlerine bir daha selam vermezler, ama 5 dakika sonra o zil çaldığında iş başladığında her şey bitiyordu.

Görsel 149: Yedikule Cer Atölyeleri'nde futbol oynanan sahalardan biri.
Kaynak: Pancar, Öğrenci ve Balaban, Yedikule Tren Bakım Üniteleri Koruma Raporu.

Katılımcı-6'nın aktardığı anekdot ise bu maçların tüm çalışanlar tarafından önemsendiğini göstermesi bakımından ilginçtir: “Öğlen paydosu oluyor, top oynanacak orada. Topla alakası olmayan insanlar sahayı (Görsel 149) süpürüyor, top seyredecekler çünkü. Öyle bir kaynaşma vardı”.

Katılımcı-5 de söz konusu maçların faydasına vurgu yapmıştır:

Demir yollarında sosyal aktiviteler çoktu, birlikte geçirilen zaman süresi çoktu. 07:30'ta işbaşı yapılırdı, 12'de paydos (Görsel 150), yemekler yenilirdi, öğlen maçlar yapılırdı futbol veya voleybol. İş yerleri ve postalar arasında turnuvalar düzenlenirdi, bunlar kaynaştırıcı şeylerdi.

Görsel 150: Yedikule Cer Atölyeleri'ndeki mesai saatleri gösteren pano.
Kaynak: Ahmet Ertan arşivi.

Aktif olduğu dönemde Yedikule Cer Atölyeleri çoğu etkinliğin ve girişimin lokomotifleri olarak kabul edilmiştir. Katılımcı-17, bunu söyleyenlerden biridir: “Yedikule her şeyin merkezidi, spor kalitesi olarak da diğer bütün iş yerlerinden daha ön plandaydı. Demirspor takımlarına bakıyorsun, hep Yedikule var”. Katılımcı-11 de benzer noktalara temas etmiştir:

Yedikule'nin (Cer Atölyeleri) özelliğidir dostluklar. Bizde mesela bir spor organize edeceksin, Yedikule'den alev çıkar. Sendika kurulmuş zamanında, 1958 senesinde zannediyorum, ilk başkan Yedikule'den, ondan sonrakiler de Yedikule. Amatör küme kurulmuş, yelken kulübü kurulmuş, basketbol ve voleybol kulübü kurulmuş, hep Yedikule. Yedikule, Sirkeci, Halkalı şubeleri var; vagon atölyeleri, yol atölyeleri, değişik şubeler var, ama her seferinde Yedikule şampiyon olmuştur.

Yedikule Cer Atölyeleri'deki ortama ilişkin üzerinde durulan noktalardan biri de ast-üst ilişkisinin niteliğidir:

Güzel çalışmalarımız oldu orada. Amirlerimiz (Görsel 151) bir baba gibi yaklaşıyorlardı bizlere, hep bir baba öğüdüyle geliyorlardı, ilk önce aileyi çoluk çocuğu soruyorlardı, sonra işi de izah ediyor, bilgiler veriyor, bizi yetiştiriyorlardı. Güzel bir ortamda yetiştik, arkadaşlarla çok güzel anlarımız oluyordu.

Görsel 151: Yedikule Cer Atölyeleri'nde amirler yetiştirdikleri öğrencileriyle birlikte, Tornaj binası önü.
Kaynak: Salih Aydın Özer arşivi.

Atölyelerdeki hiyerarşi ilişkisini “ustaya saygı” olarak gören Katılımcı-11 şu cümleleri kurmuştur:

Sigara içen arkadaşlarım vardı, trende ustasını gördüyse saklardı. Bizde Fransız sobaları vardı, simit simit böyle. Makineden gelmişiz, kanallara girmişsin, buz gibi hava, böbreklerine kadar yemişsin ayazı, gelmişsin sobanın başında dikiliyorsun. Arkan hâlâ buz. Ustan geldi mi çekilirsin. “Ben çalıştım, ben yapmam”

deme şansın yok. Normalde var, insanız, ama edepten hayadan dolayı bunu söyleyemezsin, yapamazsın yani. Biz trende sınıftan 5-6 arkadaş mesela gençliğin verdiği enerjiyle gürültüyü fazla yapınca, vagonun öbür tarafından da ustalarımızdan biri binmiş, oradan “Höyt, susun bakayım” derdi. “Sana ne kardeşim paydos olmuş” diyemezsin, tık, susarsın.

Yedikule’den diğer şubelere (Sirkeci, Halkalı vb.) tayinleri çıkan demiryolcuların bu tayini ya baştan reddettikleri ya da bir süre sonra geri tayin isteyerek döndükleri de Yedikule ortamına bağlılığı ortaya koymaları bakımından kayda değer detaylar olarak öne çıkmıştır. Katılımcı-11 bu konuya ilişkin hatırladıklarını şöyle aktarmıştır:

Giden arkadaşlar oldu, bunların bir kısmı geri döndü ama. Gidenler hiçbir zaman için Yedikule’nin ahengini oralarda yakalayamadıkları için döndüler. O mutluluğu hiçbir yerde bulamadılar. O birlik beraberliği bulmaları mümkün değildi zaten. ... Öğlen top oynuyoruz, Allah seni inandırсын, adam postalına delik açıp tel bağlıyor, kaval kemiklerine vuruyor milletin yara olsun diye, ama kavga yok. ... Öyle bir Yedikule... Demiryolculuk orada... Nasıl anlatılır bilemiyorum ki, asker ocağı gibi düşün. Burası öyle bir ocak. Yedikule öyle bir ocak. Mesela Sirkeci öyle değil, Halkalı öyle değil. Onun için Yedikule’nin önemi demiryolculuk için çok başka.

Yedikule’deki sosyal ilişkiler ve çalışma ortamı kadar çalışma şartları da değinilen konular arasındadır. Yapılan işin büyük bir beden gücü ve beden emeği gerektiren bir iş olması, katılımcıların sıklıkla vurguladıkları konulardan olmuştur: Katılımcı-8’in söyledikleri bu açıdan önemlidir:

Çok ağır şeyler taşıdım, ölüm tehlikeleri atlattık. Belki de hastalıklarımın sebebidir bu. Kalp damarlarım balonlaşmış, patlayacak, ameliyat oldum. Neden? Zorlanmaktan, kan basıncın yükseliyor çok. Demiryolculuk ağır iştir. Yedikule’de öyle işler yapardık ki, tamamen revizyon işleri. Buharlı tren vardı eskiden, buharlı deposu, büyük depo, orada buharlıyı olduğu gibi soyarlardı, şase olarak kalırdı. Yeniden tamir edilir, bakımları yapılır, parça parça birleştirilerek meydana çıkartılır. Aynı şeyi biz de yapardık, bizdeki lokomotif mesela, iyice soyardık, bir kuru şase bırakırdık, şanzımanını motorunu hep indirirdik, tekerlekleri çıkartır... Hep ağır işlerdi (Görsel 152).

Görsel 152: Yedikule Cer Atölyeleri'nde yenilenmekte olan bir vagon.
Kaynak: İsmet Ahmet Alpar arşivi.

Sendikacılık konusu da Yedikule Cer Atölyeleri tarihinde önemli yer tutan konulardandır. Sendikaların başkanlık ve yöneticilik koltuklarında çok sayıda Yedikule emekçisi oturmuş, buranın işçileri eylemlerde sıklıkla yer almış, birçok girişimde başı çekmişlerdir (Görsel 153).

Görsel 153: Yedikule Cer Atölyeleri işçileri önlükleriyle bir eylemde.
Kaynak: Ragıp Kılıç arşivi.

Yedikule Cer Atölyeleri'nin yakın fabrika, atölye vb. komplekslerle ilişkileri de katılımcıların es geçemedikleri detaylardandır. Bu durum, atölyelerin geçmişte çevre ile sıkı bağı olduğunu göstermesi ve günümüzde bu bağın kesilmiş olması bakımından kritiktir. Özellikle değinilen mekân, komşu parseldeki Yedikule Gazhanesi'dir (Görsel

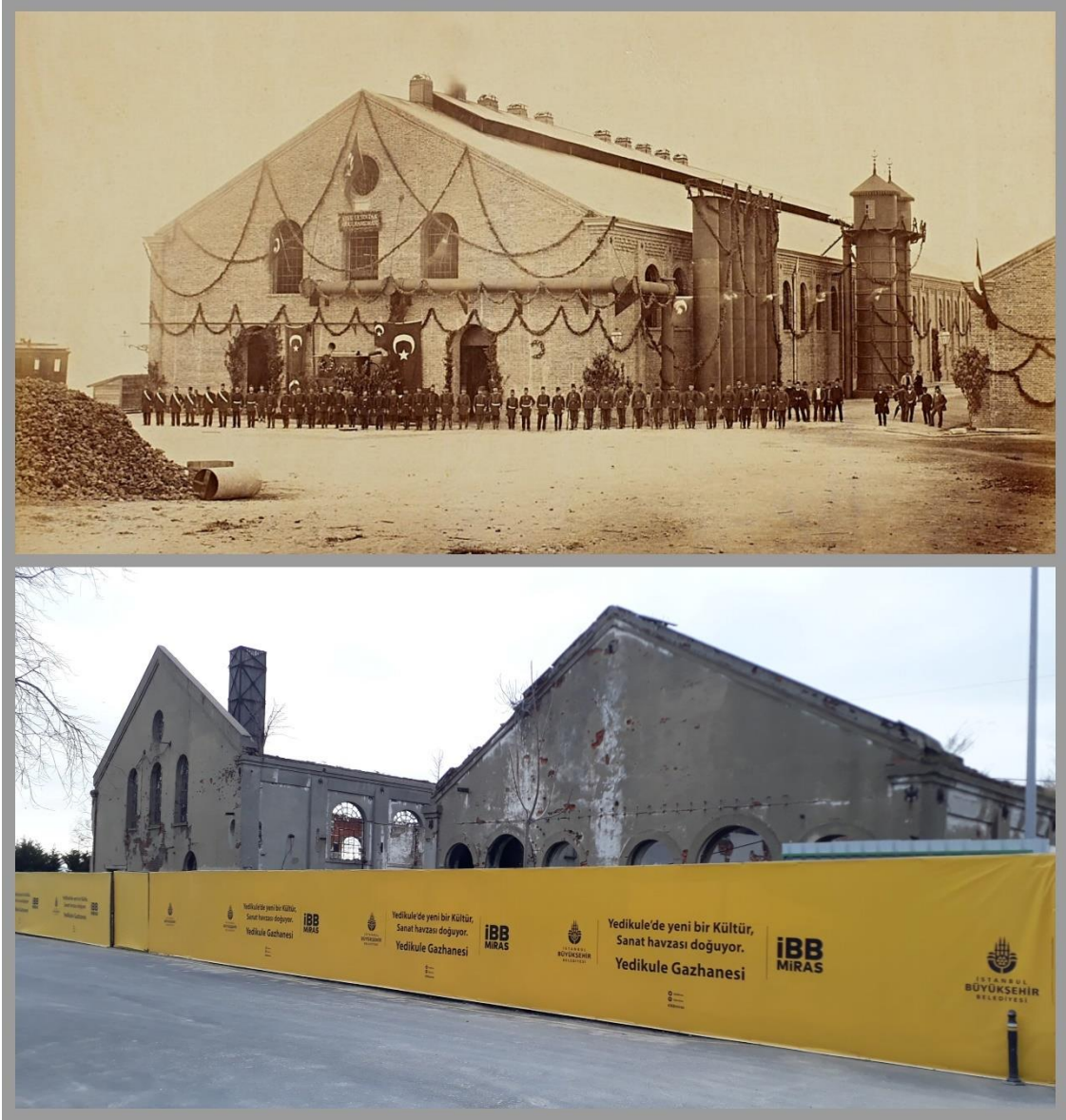
154). Katılımcı-18, cer atölyeleri ve gazhane arasındaki ilişkiye kısaca değinmiştir: “Gazhane çalışanlarıyla irtibat hâlindeydik sürekli, samimiyetimiz vardı. Gazhanenin içine kadar raylar gidiyordu. Gerektiğinde vagonlar girebilirdi”. Katılımcı-12 de benzer minvalde konuşmuştur: “Gazhane ile öyle bir kardeşlik vardı ki. Beni müdürüm onlara özel şoför olarak gönderirdi şunların işini gör diye. Kapıları, bizim arka kapının oradan açılıyordu. İşçilerle abi kardeş gibi geçiniyorduk. Amirler birbirlerine çok iyiydi”. Bu ilişkiye aile bağları bakımından değinmiş olan Katılımcı-14, önemli bir örnek sunmuş, gazhane ile aralarındaki güven duygusuna ilişkin anekdotlar aktarmıştır:

Gazhane içinde de lojmanlar vardı. Annemler oradaki arkadaşlarıyla da günler yaptılar. Onları da demiryolcu gibi görüyorlardı. Gazhanedekilerle arkadaşlıklarımız vardı, ailelerimiz tanışıyordu. Zaten yan yana olduğumuz için... Biz yol atölyesinin sonundaki lojmanda oturuyorduk zaten, oradan çıktığın zaman gazhane başlıyordu. Oradakilerle, daha çok annemler falan tanışırdı. Önce onların arkadaşlıkları oldu, sonra biz gidip gelmeye başladık. Hatta kok kömürü satarlardı o zaman orada, biz de alırdık, çok kaliteliydi. Orada gaz üretiminde kullanılıyordu büyük ihtimalle. Sonrasında da satıyorlardı. İnsanlar 4 tonla bir kış geçirdik biz 600-700 kiloyla bir kış geçirirdik. Kok kömürünün kalorisi çok fazla ama sobamızı da perişan ederdi, her sene soba alırdık. Gittiğinizde, demiryolcusunuz, sıra bekletmezlerdi, iş biterdi, kapandıktan sonra bile kolaylıklar gösterilirdi.

Görsel 154: Yedikule Gazhane, 2018.

Bir dönem atölyelerde müdürlük yapmış olan Katılımcı-2 de gazhane (Görsel 155) ile yakın ilişkiyi doğrulamıştır: “Gazhane vardı. Oranın müdürüyle irtibat hâlindeydik. Kömür gelirdi onlara, araçlarımızla yardım ederdik. Demirci ocağımızda kömür biterdi, kömür verirlerdi bize”.

Görsel 155: Yedikule Gazhane'si'nin açılış merasimi, Abdullah Biraderler çekimi, 1880;
Yedikule Gazhane'si'nde İBB tarafından yürütölen restorasyon çalışmaları, 2022.

Kaynak: Sultan II. Abdöhlamid Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu,
nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90838---0035.jpg; Can Bulubay arşivi.

Yedikule Cer Atölyeleri'ndeki sosyal ilişkilerin kuvveti, Yedikule'de çalışan demiryolcuların, iş yerlerine karşı bir aidiyet duygusu geliştirmelerini sağlamıştır. Atölyelerdeki ilişkilerin dinamikliğı çevreye de yansımış, civardaki büyük iş yerlerinde ve o iş yerlerinde çalışanlar ve aileleriyle de sıkı bağlar oluşmuştur. Ancak atölyelerin önce kapatılması, sonra da konut işleviyle tanımlanıp kalıcı olarak dönüştürölmesi, atölyeleri çevreden kopuk bir yapıya büründürmüştür. Bir başka deyişle Yedikule Cer Atölyeleri'ne ve oradaki demiryolculara özgü yaşam biçimi ortadan kalkmıştır.

6.2. PAHA BİÇİLEN BİR MİRAS: CER İSTANBUL

Yedikule Cer Atölyeleri'nin Cer İstanbul'a dönüşüm süreci fiili olarak 2017'de başlamıştır. Bu yılın Eylül ayından itibaren hız kazanan çalışmalarda ilk aşamada atölye sahasındaki ağaçlar temizlenmiş, yangın vb. sebeplerle oluşan moloz kaldırılmış, tescilden düşürülen çok sayıda atölye yapısı yıkılmış, tescilli atölye yapıları yalnızca beden duvarları ayakta kalacak şekilde bırakılmıştır (Görsel 156-157-158).

Görsel 156: Cer İstanbul projesi kapsamında birçok atölye yapısının yıkılarak apartmanlara yer açıldığını gösteren hava fotoğrafı, Kasım 2017.

Kaynak: emlakkonut.com.tr/tr-TR/projelerin-hava-gorselleri?id=1308

Görsel 157: Cer İstanbul projesi kapsamında komplekste yapılan değişiklikleri gösteren uydu görüntüleri, Eylül 2017 ve Mayıs 2018.

Kaynak: Google Earth (Hazırlayan: Can Bulubay)

Görsel 158: Cer atölyeleri sahasında yalnızca tescilli yapıların beden duvarları ayakta kalacak şekilde bırakıldığını gösteren hava fotoğrafı, Nisan 2018.

Kaynak: emlakkonut.com.tr/tr-TR/projelerin-hava-gorselleri?id=1308

Cer İstanbul projesinin tanıtım toplantısı, atölye alanındaki çalışmaların başlamasından kısa süre sonra, 12 Nisan 2018’de, projenin paydaşları olan Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı adına dönemin müdürü Murat Kurum ve Ege Yapı adına yönetim kurulu başkanı İnanç Kabadayı’nın katılımıyla düzenlenmiştir. Bu toplantıda proje kapsamında satışa çıkarılan dairelerin metrekare fiyatları ve ödeme seçenekleri duyurulmuş, projedeki çeşitli kritik noktalar kamuoyuyla paylaşılmış, ilgili ortaklığın detayları aktarılmıştır. Toplantıda *“Konumuyla tarihin içinde ayrıcalıklı bir yaşam biçimi sunan ve çok değerli bir yatırım fırsatı olacak Cer İstanbul ile nesilden nesile aktarılan bir tarihe sahip çıkıyoruz”, “Cer Atölyeleri’ne adeta yeniden hayat vererek sahip olduğumuz endüstriyel ve kültürel mirası, Emlak Konut GYO güvencesi ve Ege Yapı ayrıcalığıyla İstanbul’a hediye edecek olmanın gururunu yaşıyoruz”* şeklindeki ifadelerle projenin misyonu tarif edilmiştir. Toplantıda ayrıca, projede yabancı turistlerin de düşünüldüğü, dünyaca ünlü bir otel grubunun üst segment markasının da projeye katılmasının hedeflendiği belirtilmiştir. *“Atıl ve kimliğini yitirmeye yüz tutmuş”* alanın kamuya kazandırılması hedefi de ayrıca vurgulanmıştır. 10 bloktan meydana gelecek projede 1+1’den 6+1’e kadar, 63 metrekare ile 348 metrekare arasında değişen farklı yaşam alanlarına sahip rezidans daireler, loft ve ticari üniteler, seçkin hizmetleriyle lüks bir otel hizmeti verecek apart üniteler, restoranlar ve sosyal aktivite alanları bulunacağı da tanıtımda verilen bilgiler arasında yer almıştır. Cer Atölyeleri’nden ilham alınarak kurgulandığı dile getirilen Cer İstanbul’da iki adet nostaljik lokomotifin, 1450 metre rayın, vinçlerin ve atölyelere ait çeşitli ekipmanların yer alacağı kalıcı bir açık hava sergisi düzenleneceği de duyurulmuştur (aa.com.tr).

“İnsana ve tarihe saygı ilkesiyle yola çıktığımız Cer İstanbul, tarihi dokuya sahip çıkacak ... bir sorumluluk bilinciyle kentin silüetine uyumlu olarak tasarlandı”, “Doğa ve tarihin tüm güzellikleri ile bir arada, az katlı ama çok değerli bir eser oluşturuyoruz”, “Zamansız bir estetik ve lüks anlayışı ile tasarladığımız Cer İstanbul, sahip olduğu geçmişin görkemini, geleceğin yaşamına taşıyor. Cer İstanbul’u İstanbul’a kazandırıyoruz”. “... zamana ve doğaya yenik düşen bir alan içerisinde adeta küllerinden doğan yeni bir yaşam alanı inşa ediyoruz”. “... detaylarıyla tarihin içinde zamansız bir duruş sergileyen, silueti bozmayacak bir yapı dili (Görsel 159-160) kullanırken, tarihi binaları aslına uygun şekilde restore ederek modern yaşam alanlarına dönüştürüyoruz” gibi ifadeler, Cer İstanbul tanıtımındaki öne çıkan detaylar olmuştur (emlakrotasi.com.tr).

Görsel 159: Yedikule Hisarı Altın Kapı üzerinden Cer İstanbul apartmanları, 2020.

Görsel 160: Sahilden Marmara surları, Cer İstanbul apartmanları ve Yedikule Hisarı Top Kulesi, 2021.

12 Nisan 2018'deki tanıtımda Cer İstanbul'daki konutlar için ön satışın başladığı duyurulmuş, konutların değeri ve projenin toplam maliyeti sayısal ifadelerle kamuoyuyla paylaşılmıştır. 2013'teki ihalede öngörülen toplam satış gelirinin 306 milyon lira olduğu, tanıtımın yapıldığı 2018'de ise bu beklenen gelirin 700 milyon liraya ulaştığı, alanın değerini hızla arttırdığı, satışa çıkan 125 konutun metrekare fiyatlarının 11 bin lira ile 20 bin lira arasında değiştiği belirtilmiştir (hurriyet.com.tr). 27 Nisan 2018'de Ege Yapı'nın Youtube hesabından paylaşılan "Cer İstanbul Ön Satış Reklam Filmi" başlıklı videoda "Tarih paha biçilemeyen tek eserdir" şeklinde bir ifadenin (Görsel 161) olması ise bu bakımdan ilginç bir durum yaratmıştır.

Görsel 161: Cer İstanbul Ön Satış Reklam Filmi videosundan bir detay.
Kaynak: Ege Yapı Youtube Kanalı-1, youtube.com/watch?v=9MgZfGy2uVc

6.2.1. Yedikule'den Ayrışan Cer Atölyeleri

Yedikule Cer Atölyeleri'nin fiziksel varlığı 2017'de başlayan çalışmalarla kalıcı şekilde değiştirilmişse de asıl kırılma noktası Cer İstanbul kapsamında inşa edilen apartmanlara site sakinlerinin yerleşmesi, ikametinin başlamasıyla olmuştur. 2022 yılında proje kapsamında inşa edilen bloklarda yaşam başlamış, cer atölyeleri ise fiziksel açıdan yaşadığı değişimden sonra işlev olarak da tarihteki yerini almıştır. 2022 yılından itibaren bir konut alanına tam anlamıyla dönüşen Yedikule Cer Atölyeleri, dışarıdan bakıldığında da öncelikle konut işleviyle algılanır hâle gelmiştir (Görsel 162). Proje tanıtımında yeni apartmanların silüete saygı gösterilerek inşa edildiği söylense ve bu durum belli oranda doğru olsa da blokların kütlesi, atölye sahasının baskın unsuru olmalarını beraberinde getirmiştir.

Görsel 162: Cer İstanbul projesi kapsamında inşa edilen apartmanlar, 2022.

Projenin dışarıdan bakıldığında net bir şekilde algılanabilecek kadar ilerlemiş olmasıyla birlikte mekânsal kurgunun detayları da görülmeye başlamıştır. Alanda kültür-sanat, turistik konaklama vb. işlevler de olacağı söylene bile esas işlevin ikamet olması, kompleksin güvenli site konseptini taşımasını, dolayısıyla güvenliğin ön planda tutulmasını beraberinde getirmiştir. 2022 yılında Cer İstanbul'da yaşamın başlamasına paralel olarak güvenlik kameraları, jiletli teller, görüşü engelleyen perdeler, güvenlik görevlileri gibi unsurlar belirgin şekilde görülür düzeye ulaşmıştır. Bu da mekânsal ayrışma ve buna bağlı olarak toplumsal ayrışma dinamiklerinin Yedikule semti ve Yedikule Cer Atölyeleri adına geçerli hâle geldiğini göstermiştir.

Alver'e (2013, s.42-43) göre mekânsal ayrışma, toplumsal yapıdaki farklılıkların, tabakalaşmanın, sınıflaşmanın bir göstergesidir ve ekonomik, sosyal, kültürel, dinî, ideolojik vb. faktörlerle irtibatlıdır. Mekânsal ayrışma, kentlerde farklı biçimlerde görünürlük kazanmaktadır. Klasik şehirleri kuşatan sur, bir yönüyle buna işaret eder. Ancak, günümüzde mekânsal ayrışmaların değişik biçimlerine sahne olan kentte, surlar ve duvarlar bu defa kentin içinde oluşan ayrışmaları temsil etmektedir. Bu durumun dikkate değer bir örneğini de Yedikule Cer Atölyeleri oluşturmaktadır. Atölyelerin birçok yapısı, Bizans'tan günümüze ulaşan ve Osmanlı döneminde de birçok onarım gören Marmara Denizi surlarına bitişik inşa edilmiştir. Hatta bazı yapıların

duvarlarının bu sur duvarlarından oluşturulması da söz konusudur (Görsel 163). Bu surlar, Bizans döneminde İstanbul'u, o dönemki ismiyle Konstantinopolis'i deniz yönünden gelen saldırılardan korumuştur; aynı zamanda atölyelerin güney yönündeki doğal sınırını da oluşturmuştur. Atölyelerin Cer İstanbul ismiyle güvenli bir site olarak işlevlendirilmesi sonrasında ise duvarların üzerine ek olarak jiletli teller ve tel örgüden oluşan yeni bir duvar örülmüş, mekânın güvenliği ve izolasyonu tam olarak sağlanmıştır. Bir diğer deyişle İstanbul'un 1600 yıllık duvarları artık özel mülkiyetteki bir güvenli konut sitesini korumaktadır (Görsel 164).

Görsel 163: Bizans surlarının duvarları ve kemerleriyle iç içe inşa edilen Bondaj ve Tav Ocağı binası.
Kaynak: Çobanoğlu ve Yılmaz, 2017.

Görsel 164: Cer İstanbul apartmanları, Marmara surlarının 97. kulesi ve 97. duvarı, Montaj ve Fren Postası gibi birimleri barındıran atölye yapıları, 2024.

Alver (2013, s.45), duvarın, bir ayırışma, ayırma, bölme ve dışarıda tutma metaforu olduğunu, bir kapanma birimi olduğu kadar belli bir sınır içinde kendi kültür ve kimliğini inşa etme eyleminin göstergesini teşkil ettiğini belirtir. Duvar, hayat tarzları, toplumsal pratikler, toplumsal ilişki dünyasında olduğu kadar siyasal iletişim açısından da aşılmaz sınırlara işaret etmektedir. Güvenlikli siteler özelinde ise farklılaşma ve ayırışma gibi mekanizmalarla site dâhilindeki hayatları etrafındaki hayatlardan ayırmaktadır (Alver, 2013, s.85). Bu noktada Harvey’nin (2002, s.170), “*Mekânsal farklılaşma, kapitalist toplumun yabancılaştırıcı toplumsal ilişkilerinin sürmesi ve yeniden üretilmesinde yaşamsal bir rol üstlenir*” cümlesi de akla gelir.

Cer İstanbul için 2018 yılından itibaren Ege Yapı’nın sosyal medya hesaplarında paylaşılan tanıtım videoları ve fotoğraflarında, sitenin sakinlerine sunduğu avantajlara ağırlık verilmiştir. Bu içeriklerde mekânın kendi kendine yeten yapısı, dışarıyla bağının kopuk ve izole oluşu, sosyal donatı alanları vurgulanmış, sitenin civar yerleşimlerden farklı bir yerde durduğu, kullanıcılarına “ayrıcalıklar” sunduğu ifade edilmiştir. 28 Mart 2020’de Ege Yapı’nın Youtube hesabından “Cer İstanbul Tanıtım Filmi” başlığıyla paylaşılan bir tanıtımda, siteye giren lüks otomobil, kapalı havuz, daire manzarası, spor salonu gibi detaylar sunulması, atölyelerin değişimini ve yeni mekân kurgusunun dışarı ile ilişkinin bütünüyle koparılması üzerine olduğunu gösterir niteliktedir (Görsel 165).

Görsel 165: Cer İstanbul Tanıtım Filmi videosundan detaylar.

Kaynak: Ege Yapı Youtube Kanalı-2, [youtube.com/watch?v=5xGyUWBHDKA](https://www.youtube.com/watch?v=5xGyUWBHDKA)

Cer atölyelerinin Cer İstanbul'a dönüşmesi (Görsel 166), cer atölyelerinin eski çalışanları nazarında da mekânın Yedikule'den ayrışması, mekânın belli bir zümrenin kullanımına sunulması gibi açılardan değerlendirilmiş, kamusal bir mekânın dönüşümünde kamunun fikrinin alınmaması eleştirilere konu olmuştur. Eski bir cer atölyesi çalışanı olan Katılımcı-2, bu konuda katılımcılık vurgusu yapmıştır: “Kamuya ait alanlar değerlendirilirken o bölgedeki halktan görüş alınması gerekiyor. Kamuya ait yerler kamuda kalmalı”. Katılımcı-3 de projeye olumsuz yaklaşan demiryolculardan olup kurumun ihmallerine de değinmiştir:

Cer İstanbul bir katliam. Belli bir grubun yaşaması için dizayn edilmiş, bir grup tarafından ele geçirilmiş bir yer. Niye konut vs. de demiyorum. Orası mevcut hâliyle, asli işleviyle devam etmeliydi. Ama demir yolları orayı terk ederken hiçbir malzemesini, demirbaşını korumadı. Müzelik olması gereken malzemeleri dahi almadı. Trilyonları çöpe bıraktılar.

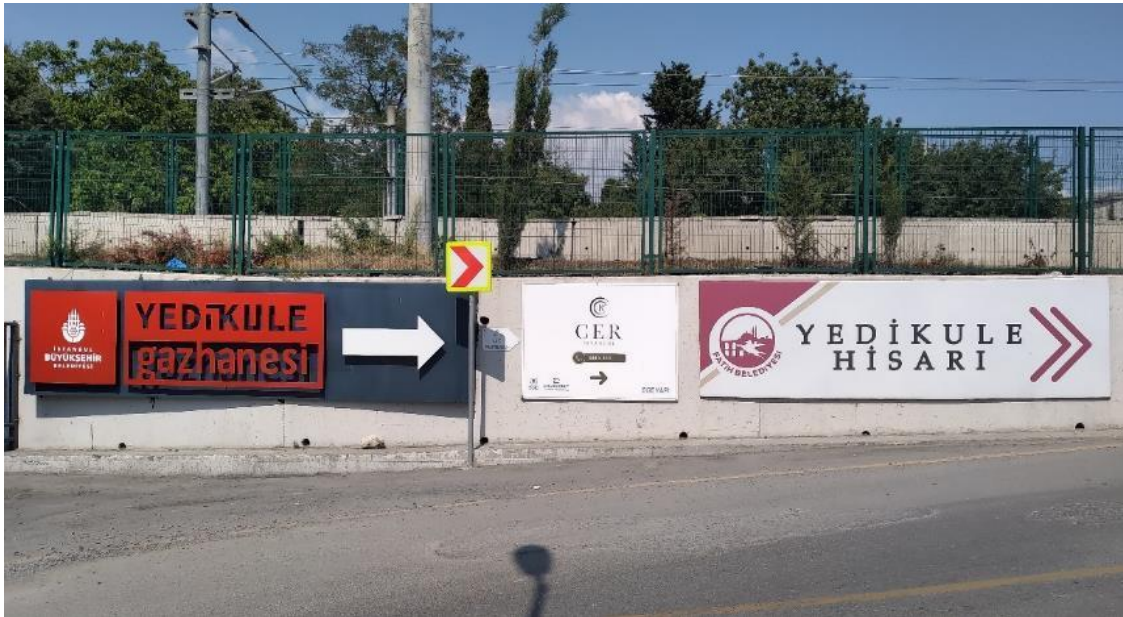

Görsel 166: Cer İstanbul, Yedikule İstasyonu, Yedikule Gazhanesi, Haziran 2024.

Kaynak: emlakkonut.com.tr/tr-TR/projelerin-hava-gorselleri?id=1308

Cer İstanbul'un semt ve etraftaki benzer alanlar karşısında ayrıksı bir görüntü çizmesini örnekleyen kayda değer bir detay ise Yedikule'ye araçla girişin en çok yapıldığı noktada göze çarpmaktadır. Sahil yolundan geldiğinde, benzinliğin yanından geçilerek surların iç kısmına geçiş yapılan yerdeki virajda, araç sürücülerini ve yayaları üç adet

tabela karşılamaktadır (Görsel 167). Soldaki tabela, İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin restore etmekte olduğu ve kamusal niteliği sürmekte olan Yedikule Gazhanesi’ni; sağdaki tabela, Fatih Belediyesi’nin restore etmekte olduğu ve kısmen ziyarete açtığı Yedikule Hisarı’nı işaret etmektedir. İki belediyenin, Yedikule’nin önemli iki mekânını kamuya sunması ve ziyaretçilerini doğru istikamete yönlendirmek amacıyla tabelalar yerleştirmesi karşısında ortadaki Cer İstanbul tabelasının yalnızca sitenin mevcut veya potansiyel sakinlerine yönlendirme yapması, cer atölyelerinin yeni işlevinde Yedikule’nin ve İstanbul’un sakinleri ile ziyaretçilerinin dışlandığına ilişkin güçlü bir işarettir. Bu noktada Lynch’in (2018, s.52-54) analizindeki kent imgesi bileşenlerinden “düğüm/odak noktaları” ve “işaret öğeleri” akla gelir. Düğüm/odak noktaları; gözlemcinin kente girebilmesini sağlayan stratejik noktalardır; bu tip noktalar neredeyse bütün imgelerde yer alırlar. İşaret öğeleri ise noktasal referans kaynaklarıdır, kolaylıkla tanımlanabilen fiziksel oluşumlardır; bina, işaret levhası, dükkân, ağaç vs. olabilirler. İlgili fotoğrafın çekildiği nokta ise sözlü tarih görüşmelerinde de sıkça bahsi geçen bir nokta olması, bir mekân tarif edilirken referans noktası olarak belirtilmesi, semte girişlerde insanları karşılaması bakımından bir işaret ögesi olarak addedilebilir. Bu işaret ögesinde Cer İstanbul’un diğer iki kamusal mekân yanında belli bir zümreyi çağırır ve yönlendirir şekilde temsil edilmesi, cer atölyelerinin semtten ve sakinlerinden kopuk hâle getirilmesini bir bakıma özetlemektedir.

Görsel 167: Yedikule girişinde Yedikule Gazhanesi, Cer İstanbul ve Yedikule Hisarı tabelaları, 2024.

6.2.2. Sahip Çıkılan Tarih & Sahiplenilen Tarih: Söylem ve Gerçeklik

Cer İstanbul’a ilişkin şirket tarafından paylaşılan tanıtım içeriklerinde, şirketin yönetim kurulu başkanının demeçlerinde, site sakinlerinin cümlelerinde bir söylem birliği mevcuttur. Bu söylemde genel olarak yok olmanın kıyısındaki bir tarihe sahip çıkıldığı, atölyelerinin şehre geri kazandırıldığı, mekânın ruhunun dikkate alındığı gibi vurgular ön plandadır. Pazarlamanın gereği olarak bu tip cümleler birçok benzer projede görülüyorsa da Cer İstanbul özelinde bu söylemin geçerliliği, söylemin detayları incelendiğinde gerçeklikle uyumsuzluklar olduğunun görülmesinden ötürü sorgulanır hâle gelir.

Bu aşamada kentsel mekânın dönüşümünün “tanımlama” faaliyetiyle başladığını unutmamak gerekir. Zira dönüşen mekânlar uygun bir biçimde tanımlandıktan sonra dönüşüm meşruiyet kazanmaktadır (Şentürk, 2017, s.381). Cer İstanbul’un tanıtım toplantısında Emlak Konut GYO’nun genel müdürü tarafından, uzun süredir atıl durumda olan tarihî bir mirasın İstanbul’a ve Türkiye’ye kazandırıldığının söylenmesi (aa.com.tr), bu bağlamda okunabilir. İlgili cümlede cansız bir alanın canlandırıldığı vurgusu öne çıkmaktadır. Ancak hangi işlemlerle canlandırıldığı ve İstanbul’un tümüne mi yoksa belli bir kesimine mi kazandırıldığı açık değildir. Şirket tarafından 24 Kasım 2022’de Youtube üzerinden paylaşılan tanıtım videosunda da benzer nitelikte birçok cümle söz konusudur:

Bu eşsiz konumun kalbinde 1500 yıllık bir yaşam alanını şehre geri kazandıran bir değer yükseliyor. ... bu benzersiz dönüşüm projesi zengin bir tarihe sahip çıkılarak inşa edildi. Uzman tarihçi, mimar ve akademisyenlerin gözetiminde yürütülen restorasyon sürecinde tarihi değerlerin adeta üzerine titrendi. Bu özenli çalışma benzersiz bir peyzaj alanına hayat verdi. CER İstanbul, Tarihi Yarımada’nın tarihî dokusuyla uyumlu ve geleneksel mimarisinden izler taşıyan bir mimari anlayışla şekillendi. Tarihi yapıların modern mimariyle yenilenerek şehre geri kazandırıldığı böylesi bir proje dünyada da örnek gösterilen, mimari literatüre giren bir eser. Bu tarih, bu konum, bu konseptin İstanbul’da bir benzeri yok. Bir daha tekrarlanması da neredeyse imkânsız (Ege Yapı Youtube Kanalı-3).

Bu ifadelerde cer atölyelerinin şehre kazandırıldığı söylenirken tüm şehrin bu mekândan faydalanıp faydalanamayacağı, tarihe sahip çıkıldığı söylenirken tarihten nelerin kastedildiği, restorasyonlarda hangi tarihî değerlerin üzerine ne şekilde titrendiği,

apartmanların Tarihî Yarımada'nın dokusuyla uyumunun hangi kıstaslarla belirlendiği gibi konular belirsizlik arz etmekte, sahadaki gerçekliklerle uyumsuzluklar taşımaktadır.

Şirketin 27 Nisan 2018'de paylaştığı tanıtımda (Ege Yapı Youtube Kanalı-1) ise şu cümleler yer alır: *“Yedikule Hisarı'nın yanındaki tarih nesilden nesile yaşanmaya devam edecek. Dünden bugüne, bugünden sonsuzluğa... CER İstanbul sizi geçmişin görkeminden geleceğin yaşamına davet ediyor”*. Burada tarihten ne kastedildiği net değildir. Tarihin, toplumsal, ekonomik, siyasi, mimari gibi birçok yönünün olduğunu düşündüğümüzde, kullanılan kelimenin bunların hepsini kapsamadığı ortadadır. Yedikule Cer Atölyeleri ve Cer İstanbul denklemine *“Dünden bugüne, bugünden sonsuzluğa”* ifadesini karşılayacak yegâne sürekliliğin, birkaç atölye yapısının yalnızca duvarlarının korunması suretiyle ayakta tutulması olmadığı açıktır. Atölyelerdeki çalışma ortamı, sosyal ilişkiler, gündelik yaşam pratikleri, dayanışma ağları, emek tarihi gibi unsurların sonsuzluğa ulaşması, günümüzdeki mekân kurgusunda mümkün gözükmemektedir.

Ege Yapı'nın internet sitesindeki Cer İstanbul bölümünün ana sayfasında yer alan *“Cer İstanbul; tarihi silüete saygı, eski eserlerle ilişkiler ve mekânın ruhu gibi özellikler göz önüne alınarak büyük bir hassasiyetle geliştirildi”* şeklindeki ifade de bilhassa eski eserlerle ilişkiler açısından ilginçtir. Örneğin, atölyelerin en bilinen yapısı olan Vagonaj'ın konuta çevrilmesiyle oluşturulan Cer Loft'un önündeki Transportör Havuzu içerisine dekor olarak yerleştirilen vagon, atölye üniteleri ve tarihî taş bloklar (Görsel 168), eski eserlerle kurulan ilişkinin derinlikli olmadığını gösteren detaylardır.

Görsel 168: Transportör Havuzu içerisine yerleştirilen tarihî dekor unsurları.
Kaynak: Ege Yapı Youtube Kanalı-3, [youtube.com/watch?v=XVVZg5Xx_ZE](https://www.youtube.com/watch?v=XVVZg5Xx_ZE)

Görsel 169’da detaylı şekilde görülen bu vagon, Ege Yapı’nın kültür-sanat faaliyetlerini yürüttüğü alt markası “Atölye Hane” dâhilinde, çağdaş sanatla ilgilenen sanatçıların kullanımına yönelik bir sergi alanı, atölye olarak işlevlendirilmiştir. Kültür ve sanatın araçsallaştırılarak kamuya ait mekânların dönüşümünün toplum nezdinde olumlanması hadisesinin İstanbul’un birçok noktasındaki benzer dönüşümlerde de görüldüğü düşünüldüğünde, burada eski eserlerle kurulan ilişkinin bir tarihsel hassasiyetten kaynaklanmadığı sonucuna ulaşılır.

Görsel 169: Atölye Hane kapsamında sergi alanı ve atölye olarak işlevlendirilen Orient Express vagonu.

Kaynak: atolyehane.art/atolyeler

Cer İstanbul projesiyle ilgili kamuoyuna sunulan ifadelerde titizlik, özen, hassasiyet gibi kelimelerin yoğunluk arz ettiği görülür. Ege Yapı yönetim kurulu başkanı İnanç Kabadayı’nın 12 Nisan 2018 tarihinde Cer İstanbul tanıtım toplantısındaki röportajında kullandığı “*Kuyumcu hassasiyetiyle çalıştığımız bir proje*” ifadesi (Emlakdream Youtube Kanalı), örneklerden sadece biridir. Projenin mühendislik, mimarlık gibi bölümlerinde -konu insan sağlığı ve can güvenliği olduğundan ötürü- kuyumcu hassasiyetiyle çalışıldığı muhakkaktır. Ancak kompleksin tarihsel bağlamına değinilen tanıtım içeriklerinde aynı hassasiyetin gösterilmediğini ortaya koyan detaylar söz konusudur. Ege Yapı’nın internet sitesinde yer alan, Cer İstanbul’un planlanan görünümünü sunan ve çevresindeki önemli odakların işaret edildiği görsel bu detaylardan biridir. Bu görselde Cer İstanbul’un konumunun avantajlarını kanıtlama amacıyla önemli ulaşım aksları ve imkânları ile tarihsel mekânlar vurgulanmıştır. Ancak İstanbul’un 1600

yıllık kapısı olan “Altın Kapı”nın doğu yönünde değil, batı yönünde işaretlenmesi, önemli bir hatadır (Görsel 170). Bundan daha ilginç olan, bu hatalı görselin şirketin internet sitesinde 6 yıldır duruyor olmasıdır. Görselin hazırlanması, onaylanması, siteye koyulması, site içeriklerinin denetimi, kullanıcı geri dönüşleri gibi açılardan kuyumcu hassasiyetiyle çalışılmadığı, bu örnekle açık biçimde gözükmektedir.

Görsel 170: Cer İstanbul tanıtım görselinde Altın Kapı'nın hatalı konumu.

Kaynak: egeyapi.com/cer-istanbul/lokasyon

Altın Kapı vurgusu, Cer İstanbul tanıtımlarının birçok aşamasında yapılmıştır (emlakkonut.com.tr). İstanbul'un en önemli tarihsel noktalarından olan Altın Kapı'nın bahsi, Cer İstanbul'un ilk sakinleriyle yapılan ve şirketin sosyal medya hesaplarında paylaşılan röportajlarda da geçmiştir: “İstanbul’un aslında burası olduğunu düşünüyorum ben. Çünkü biliyorsun ki Fatih Sultan Mehmet İstanbul’a bizim arka taraftan, Altın Kapı’dan girmiş” (Ege Yapı Youtube Kanalı-4). Oysa Fatih, İstanbul’a, 29 Mayıs 1453 tarihinde, ismi sonradan “Topkapı” olan Romanos Kapısı’ndan girmiştir (Eyice, 2016, s.13). Site sakinleri tarafından verilen yanlış bilgilerin herhangi bir denetim mekanizmasından geçmeden veya geçse de fark edilmeden kamuoyuyla paylaşılması, projenin bu aşamalarında bir kuyumcu hassasiyeti gösterilmediğini ortaya koyar nitelikte detaylardandır. Söz konusu videoda kurulan “*Cer dediğimiz atölyeler 1700’lü yıllarda Fransızların ilk gelip kurduğu tren bakım atölyelerinden birisi*” şeklindeki cümle de aynı bağlamda okunabilir. Zira 1700’lü yıllarda modern anlamdaki tren henüz Osmanlı topraklarında görülmediği gibi Avrupa topraklarında da görülmemiştir.

Cer İstanbul'un en belirgin ve baskın söylemi ise ismi ve amblemi olarak görülebilir. Güvenlikli sitenin isminin “Cer” olarak seçilmesi, mekânın geçmişine ve tarihselliğine yapılan vurgunun ifadesidir. Aynı zamanda dönüşümde bu bağlamın dikkate alınıp korunduğunu da söylemeye çalışmaktadır. Buna ek olarak bir tanıtım videosunda (Ege Yapı Youtube Kanalı-2) projenin ambleminin bir lokomotifin bojisindeki ray tekerinden ilhamla tasarlandığının belirtilmesi (Görsel 171), yine mekânın asli işlevine saygı gösterildiği anlamını çıkarmamız gerektiğini söyler. Ancak seçilen isimde ve amblemde cer vurgusunun güçlü olması, projenin tüm safhalarında cer geçmişinin ve bağlamının dikkate alındığı anlamına gelmemektedir. Zira görülmektedir ki Cer İstanbul projesi ile Yedikule Cer Atölyeleri'ne sahip çıkılmamıştır; kamuya ait bir mekân olan Yedikule Cer Atölyeleri sahiplenilmiştir.

Görsel 171: Cer İstanbul ambleminin tasarım detayları.

Kaynak: Ege Yapı Youtube Kanalı-2, youtube.com/watch?v=5xGyUWBHDKA

6.3. KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI PERSPEKTİFİNDE

YEDİKULE CER ATÖLYELERİ

Kültür mirasını koruma yaklaşımları son yıllarda çeşitlenmiş, derinleşmiştir. Geçmişte kültür mirası fiziksel unsurlardan ibaret sayılır ve koruma uygulamaları da bu algıdan hareketle hayata geçirilirken, günümüzde kültür mirası yapıları salt fiziksel bakımdan değil, ekonomik, toplumsal, kültürel ve daha birçok alanda bıraktıkları izlerle ele alınır. Bu yapıların içinde ve çevresinde oluşan sosyal ilişkiler, emek tarihi gibi birçok unsur, koruma ve işlevlendirme sürecinde dikkate alınmaktadır. Bu faktörler uluslararası sözleşmelerde de yerlerini almış olup koruma konusunu disiplinlerin kesiştiği bir düzleme taşımıştır. Yedikule Cer Atölyeleri de birçok yönüyle önemli bir kültür mirası olduğundan, koruma ve işlevlendirme süreci de ayrı bir incelemeyi hak etmektedir.

6.3.1. Koruma ve İşlevlendirmede Bellek Faktörü

Günümüzde demir yolu temalı yapılar (garlar, istasyonlar, atölyeler, fabrikalar, lojmanlar) kültür mirası kapsamında, özelde ise endüstri mirası kapsamında ele alınmaktadır. Kentlerin genişlemesiyle birlikte zaman içinde merkez bölgelerde kalmış olan endüstri mirası niteliğindeki alanların çoğu işlevlerini yitirmişlerdir. Bunların bir kısmı yıkılmış, bir kısmı belli oranda korunarak özel mülke dönüştürülmüş, bir kısmı ise yerel yönetimler veya merkezî yönetimin mülkiyetinde kamusal mekânlar olarak kurgulanmışlardır. Tüm bu süreçlerde ilgili mekânlardaki hangi bellek katmanlarının korunmaya değer görüleceği, göreceli ve tartışmaya açık bir durum yaratmıştır.

Endüstri mirası, gözle görülebilen nesnelerden daha öte bir değere sahip, koruması daha zor ve karmaşık bir kültür mirası unsurudur. Endüstri devriminin, teknolojik gelişmelerin yanı sıra bireyin günlük rutininde, toplumsal bakışta, kentli yaşamında köklü değişimler yaratması, endüstri mirasının tanımlanmasına ve değerinin anlaşılmasına, ekonomik, toplumsal ve teknolojik çok ölçekli ve etkenli, karmaşık bir bakış açısı getirmiştir. Bu kapsamdaki mekânların yaşatılmaları, kentlerin kimlikleri, kültürel birikimleri ve bellekleri için önemlidir (Güngör ve Gökçen, 2022, s.61).

Endüstri mirası, sanayi mirası gibi başlıklarla ele alınan disiplinin, endüstri arkeolojisi veya sanayi arkeolojisi alt disipliniyle sahada uygulanması sürecinin bir çıktısı

olarak görülebilecek eşik, 1973 yılında New York'taki eski sanayi binalarının merkezini teşkil eden SoHo bölgesinin koruma alanı ilan edilmesidir. Böylelikle, farklı nedenlerle zaman içerisinde eskimiş, köhnemiş, terk edilmiş dokunun, günün sosyo-ekonomik ve fiziksel koşulları göz önünde tutularak değiştirilmesi, dönüştürülmesi, ıslah edilmesi ve yeniden canlandırılarak kente kazandırılması süreci başlamış ve yayılmıştır (Baba, 2015, s.67). ABD'de ilgi çekici biçimde kendini gösteren bu yeni koruma biçimleri, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkeleri tarafından da takip edilmiş, bu ülkelerdeki endüstri ve sanayi yapıları kültür varlıkları olarak tanımlanmıştır. Ancak zaman içinde disiplinin kapsamı ve miras unsurlarının tanımı genişlemiştir. Önceleri yalnızca fiziksel faaliyetleri içeren mekânlar miras unsuru olarak ele alınırken, bu mekânların çevresindeki konutlar, dükkânlar, rekreasyon alanları da miras kapsamında tanımlanmıştır (Baba, 2015, s.69-70). Bu komplekslerin kentlerin gelişmesiyle birlikte kent merkezlerinde kalmaları ise hem bünyelerindeki yapıların hem de bulundukları arazilerin bir rant unsuru olarak görülmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu rant baskısı, korunmaları yerine en yüksek ekonomik getiriyi sağlayacak şekilde yapılandırılmaları şeklinde bir eğilim yaratmıştır. Böylece söz konusu miras alanları, kültürel miras olarak düşünülüp işlevlendirilmek yerine doğrudan piyasa ekonomisine katılmaya çalışılmıştır (Baba, 2015, s.150).

Konu İstanbul ölçeğinde değerlendirildiğinde, kentin modernleşme ve emek tarihinin simgeleri niteliğindeki bu alanların sit kabul edilerek korunması ve korumaya uygun yeni işlevlerle canlandırılmasına yönelik olarak yerel inisiyatiflerin, meslek odalarının ve diğer baskı unsurlarının mücadelesini, direncini görürüz. Kamu kurumları ve toplum üzerinde farkındalık yaratan bu girişimlerin etkisiyle son yıllarda birçok endüstri ve sanayi mirası alanı restore edilerek korunmuş, kamusal mekân niteliği sağlanarak işlevlendirilmiştir. Söz konusu aktivizm, Yedikule Cer Atölyeleri ve benzer nitelikler taşıyan komplekslerin, kamusalılıkları korunarak, yeni bir kamusal alan ve mekân örgütlenerek, kamusal bir kültür alanı yaratılarak korunmasına, sahip çıkılmasına odaklıdır. Bu da klasik korumacılığın sabitleyici, dönüştürme gücünden yoksun şekliyle değil, içinde yükseldiği kentsel ve kamusal mekânın ortak ve sürekli biriken belleği üzerinden kültürel bir kamusal mekân üretme amacı gütmekle mümkündür. Yeniden kullanma ve işlevlendirme yaklaşımlarında toplumsal tecrübe üzerinde inşa edilecek bir kamusalılığın esas alınması gerektiği açıktır. Salt fiziksel düzenlemeleri içeren

uygulamalar yerine, ekonomik ve toplumsal devamlılığı olan, semtlerin özelliklerini dikkate alan uygulamalar tercih edilmelidir (Arıkanlı-Özdemir, 2013, s.397-399).

1850’ler sonrası Osmanlı endüstrisinin merkezi hâline gelen İstanbul’da kurulan fabrikaların ve faaliyete geçirilen komplekslerin sayısı hayli fazladır. Ancak yine de bu sayı, Osmanlı’nın Sanayi Devrimi’ni ıskalamış olması nedeniyle Avrupa ve ABD’deki kadar yüksek olmamıştır. Osmanlı döneminden kalan çoğu yapının yıkılması, Cumhuriyet döneminde ilgili komplekslerin Anadolu’nun çeşitli kentlerinde kurulması gibi sebepler neticesinde İstanbul’un endüstri ve sanayi mirası niteliğindeki eserleri kısıtlı sayıda kalmıştır (Baba, 2015, s.137). 20. yüzyılın başında 256 adet gibi düşük bir sanayi binası stokuna sahip olan İstanbul’un eldeki bu stoku da geçen yüzyıl içerisinde bilinçsiz müdahalelerle giderek erimiş, 40’lı sayılara kadar inmiştir. (Baba, 2015, s.147).

Kültür mirası yapılarının korunmasını fiziksellikle sınırlandıran ve maksimum ekonomik getiriyi önceleyen anlayış, İstanbul’da hâlâ güçlü biçimde hissedilmektedir. Konut, otel, üniversite, ticari üniteler vb. şekilde işlevlendirilen çok sayıda kompleks ve yapı, alandaki tartışmaları hararetlendirmiştir. Kent savunusunun önemli başlıklarından biri hâline gelen endüstri ve sanayi mirasının korunmasında kamu yararını önceleyen projeler son yıllarda giderek artmıştır. Uygulanacak projelerde hangi bellek katmanlarının seçildiği, hangi katmanların dışarıda bırakıldığı (Fırat, 2021, s.84) konusu, mekânların dönüşümü noktasında en önemli faktörlerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Endüstri ve sanayi mirası niteliği taşıyan, endüstri arkeolojisinin nesnesi olan yapıların veya yerleşkelerin biricik olma özelliklerinden uzaklaşmadan dönüştürülmeleri uygulamaları, Tanyeli (2000) tarafından üç ayrı grupta toplanmıştır. İlki, yapıları ve teçhizatlarını koruyarak, yapının geleneksel üretimini sürdüren, faal olduğu dönemdeki yaşamının tarihin bir belgesi olarak yaşatılabildiği, ziyaretçileri bu üretimin bir parçası hâline getirmeyi ve bu bilgiyi geleceğe aktarmayı amaç edinen bir endüstri müzesi olarak dönüştürmektir. İkinci grupta, yapının ve bulunduğu bölgenin kimliğini koruyarak, büyüklükleri ve konumları itibarıyla kentin önemli düğüm noktalarında bulunan, fakat yapıların veya teçhizatlarının geri dönüştürülemez biçimde hasar gördüğü veya teçhizatlarının kaybolduğu ya da kullanılamaz hâlde olduğu durumlarda yapıları endüstri müzesine dönüştürmek imkânsızdır. Bu durumda bu yapı veya alanların tarihî vurguları

yok olmadan ticari veya kültürel işlevlerle dönüştürmek gerekir. Üçüncü grup, belli başlı yapıların korunmasıyla, alanın karakterini ve fonksiyonunu değiştirerek dönüştürmektir (Aktaran: Güngör ve Gökçen, 2022, s.62). Yedikule Cer Atölyeleri de ana yapılarının büyük zarar görmesi, makine ve teçhizatının büyük oranda çalınması, kompleksin kullanılamaz durumda olması ile ikinci grupta, bambaşka bir işlevle tanımlanması ve tarihsel kimliğini önemli ölçüde yitirmesi nedeniyle üçüncü grupta değerlendirilebilir.

Yedikule Cer Atölyeleri'nin uzun yıllar süren bir yok sayma süreci sonunda tarihî yapılarının yangınlardan, insan kaynaklı müdahalelerden, iklim şartlarından zarar görmesi, taşınabilir malzemelerinin neredeyse tümünün çalınması, atölyelerin geçmiş işlevinin yansıtılabildiği bir müze biçiminin hayata geçirilmesini imkânsıza yakın hâle getirmiştir. Söz konusu nitelik kaybı, sözlü tarih görüşmelerinde atölyelerin eski çalışanları olan katılımcılar tarafından da sıklıkla vurgulanmış, mekânın işlevine yönelik fikirler sunulmuştur. Kompleksin değerine yönelik olarak Katılımcı-7, “*Yedikule millî servetti*” ifadesini kullanmıştır. Katılımcı-5 ise atölyelerdeki demirbaşların tarihî eser nitelikleri üzerinde durmuş, yurt dışından bir örnek vermiştir:

Cer atölyelerinin site değil, müze olmasını isterdim. Hele ki torna tezgâhlarının müzede sergilenmesini... Tarihî tezgâhlar vardı. Ben Almanya'ya gittim, orada benzer nitelikte aletleri restore etmişler, sokaklarda caddelerde sergiliyorlardı. Yedikule'deki bondaj tezgâhları 1970'te falan dahi 50-60 senelik tezgâhlardı. Sirkeci'ye gittim, orada da bondaj tezgâhları vardı. Macar malı tezgâh vardı. Muhteşemdi hepsi. Zevkti bunlarla çalışmak. O makinelerin parçalandığını, götürüldüğünü duydum, içim gitti. Keşke müze olsaydı ya da nakledilseydi.

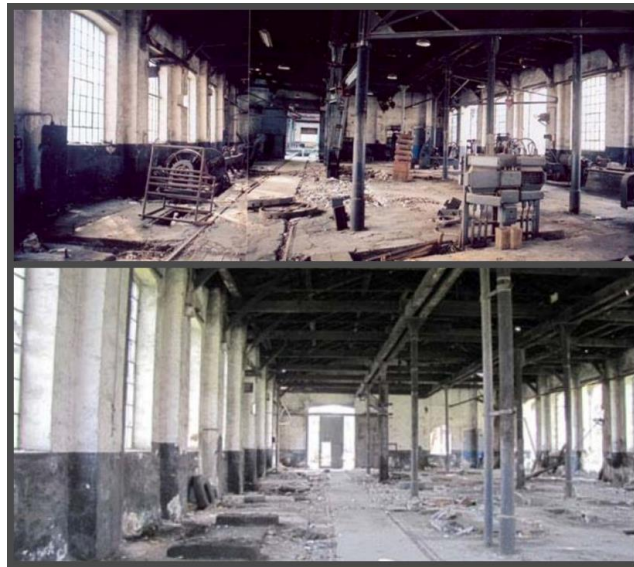
Katılımcı-17 de Yedikule Cer Atölyeleri'nin fiziksel yapısına, barındırdığı makine ve teçhizatın kalitesine vurgu yapmış, kompleksin dönüşümüne ilişkin yanlış bulduğu yönleri sistem eleştirisiyle ifade etmiştir:

Yedikule gerçekten çok değerliydi, Fransızlardan kalma bir atölye... O kadar güzel bir yerdi ki. Demirhanesi vardı (Görsel 172), şahmerdanları vardı. Kocaman bir fabrika niteliğindeydi Yedikule. Öyle bir torna tezgâhları (Görsel 173) vardı ki orada, ilk gördüğümde şaşırmıştım, koskoca bir alan torna tezgâhlarıyla kaplıydı ve hiçbiri kullanılmıyordu. Bizim sanata ve kültüre vermediğimiz değer

burada da kendini gösteriyor. Hiçbirinin kıymeti bilinmedi aslında. Maalesef hepsi gitti kayboldu, o kültürü kaybettiler orada, o değerleri kaybettiler daha doğrusu. Orası gerçekten çok değerliydi, çok güzeldi. Şimdi mimariyi korumaya çalışmışlar biraz ama bize ait değil, kendileri adına bir sınıf bir zümre adına bir şey yaratmışlar orada, hani tarihe tarihî mekânlara meraklılardır havası üzerinden. Modernleşme her yerde yapılabilir, ama illa kültürün üzerine yapılmaz. Niyeyse bizim sermayemiz, zenginlere hizmet eden kısım, hep şeyi yapar, tarihî yerler üzerine inşa etmeye uğraşır. Herkes kamuya ait alanları özelleştirirken önce arazisine bakıyor, arazisi değerli mi, değer taşıyor mu, onun üzerine inşa ediyor her şeyi. Sermayenin vahşiliğiyle, sömürmesiyle ilgili bir şey.

Görsel 172: Proje kapsamında yıkılan Demirhane, Kaynak Evi, Elektrikhane yapıları, 2021.

Görsel 173: Tornaj yapısının iç mekânı, 2009 ve belirsiz bir yıl.
Kaynak: Ünal, 2009, s.117 ve Ünal, 2009, s.103 (TCDD arşivi).

Sözlü tarih görüşmelerinde gerek Yedikule Cer Atölyeleri emekçileri gerekse de Yedikule sakinleri tarafından, atölyelerin müze olmaması, rahatsızlıklarını en şiddetli şekilde belirttikleri konu başlıklarından olmuştur. Son dönemde Yedikule Hisarı'nın Fatih Belediyesi tarafından kısmen ziyarete açılması, Yedikule Gazhanesi'nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmekte olması ve mekânın açık alanında ara ara etkinlikler düzenlenmesi, insanların kültür mirası niteliğindeki mekânların kamuya açılması konusundaki hassasiyetlerini ve farkındalıklarını güçlendirmiştir. Aynı durumu Yedikule Cer Atölyeleri'nde görememeleri ise nazarlarında yanlış bir karar ve uygulama olmuştur. Görüşmelerin çoğunda, henüz atölyelerin işlevlendirilmesi bahsi açılmamışken konuyu kendiliğinden bu konuya getirmeleri, rahatsızlık düzeylerini gösteren önemli bir göstergedir. Yedikule'deki demiryolcu lojmanlarında uzun yıllar yaşamış olan Katılımcı-14, atölyelerin akıbetine şu cümlelerle değinmiştir:

Daha biz oradayken Vagonaj'daki bazı torna makinelerini falan Koç Müzesi'ne götürdüler. O zaman gözden çıkarılmıştı, kapatıldığına. Niye? Orayı siz bir müze yaparsanız, oradaki her şeyi korumanızla olurdu bu iş. Daha o gün başladılar oradaki malzemeleri vermeye. ... Ama bence yerinde sergilenseydi keşke. Keşke tamamen satın alınsaydı, cer müzesi yapılsaydı, orada değerlendirselerdi hiç de değilse. Sadece TCDD'nin ve Yedikule'nin değil, Türkiye'nin bir belleği olurdu orası. Yedikule'ye surlar için zindanlar için gelen turistler ikinci durak olarak orayı gezerdi. Veya cer atölyesini gezmeye gelen turistler zindanları gezerdi. Şimdi ise orası seçilmiş bir azınlığa, 100 kişiye falan hizmet ediyor olacak. Ama öbür türlü sadece Yedikule'ye değil, İstanbul'a değil, Türkiye'ye değil, dünyaya mal olacaktı. Bunlar çok önemli şeyler ama maalesef bizde eskiyi korumak diye bir şey yok, eskiye karşı ön yargı var bizde. Ben mesela yurt dışında gittiğim şehirlerden bahsedeyim, her şeyi korumuşlar, sokakları, taşları korumuşlar, biz niyeyse farklı bakıyoruz. Ama maalesef oraya özeniyoruz, gittiğimizde gördüğümüzde "Ne güzel olmuş" diyoruz. Ama kendi memleketimizde kendi mahallemizde bir tane binayı bile korumuyoruz.

Atölyelerin müze yapılması yönünde girişimlerin henüz atölyeler kapatılmamışken de yapıldığı, ancak buna izin verilmediği yönünde bilgiler de katılımcılar tarafından aktarılmıştır. Katılımcı-2, atölyelerin son döneminde orada çalışmış biri olarak bu girişimleri doğrulamıştır: "Koç Grubu orayı müze yapmak istedi, demir yolları kompleksi vermedi, onlar da bazı parçaları alabildi ancak". Katılımcı-

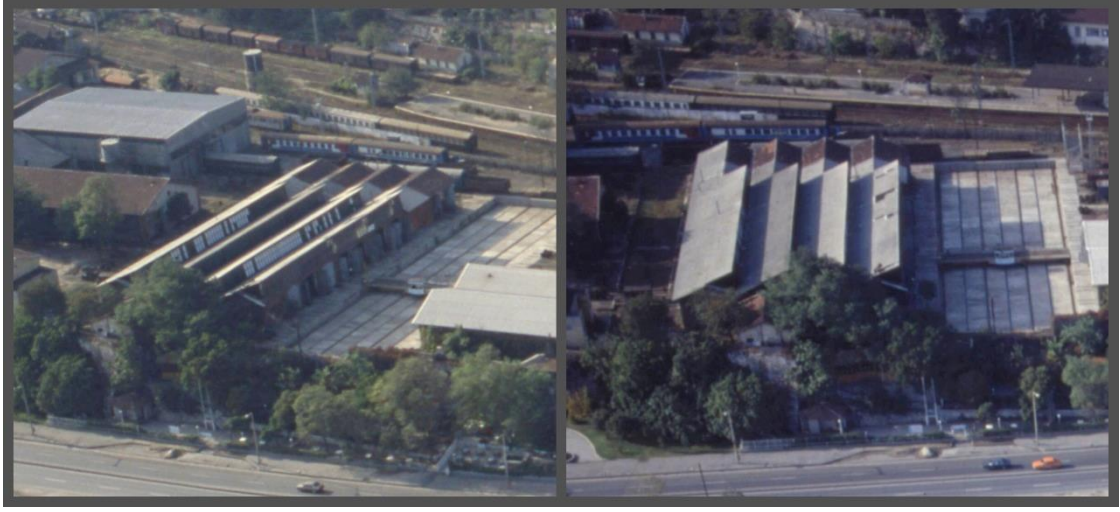
6'nın söyledikleri de benzer niteliktedir: “Orayı müze yapmaya çalıştılar aslında. Koç Grubu müze yapmak için bizim torna tezgâhlarını almış. Sultan Abdülaziz vagonu da bizden gidenler arasındadır”. Katılımcı-10 da aynı girişimlere değinmiş, en azından malzemelerin bir kısmının bu şekilde kurtarılabildiğini dile getirmiştir:

En azından bir bölümü müze olarak kalabilirdi atölyelerin. Torna tezgâhlarının nereye gittiğini biliyor musun? Koç'un müzesinde. Benim kendi çalıştığım torna tezgâhı da... Tekerlek tornası, büyük bondaj tornaları, devasa tornalar... Hurda fiyatına gitmiş hepsi. Ama iyi bir şey yapmışlar, en azından şimdi orada müze içinde sergileniyor. Üzülüğüm... Atölyelerin belli bir bölümünde bunların sergilenememesi... Ama artık tarihe gömüldü gitti.

Toplumda ve katılımcılar nezdinde müze olgusuna, genelde özel mülkiyetin karşısında yer alan konumu ve kamuya açık niteliği nedeniyle güçlü bir teveccüh söz konusu olsa da müzecilik alanının da konut, rezidans, otel vb. işlevlerle aynı dinamikler içerisinde ele alındığı senaryolar mevcuttur. Dolayısıyla müze odaklı işlevlendirmelerde de müzenin sahibi olan veya işletmesini alan şirketlerin maksimum ekonomik faydayı sağladığı, kamusal hassasiyetlerin önemslenmediği, korunan bellek katmanlarının en doğru şekilde seçilmediği vakalarla karşılaşılabilir. Köksal (2022, s.6), bu duruma dönük eleştirilerde kullanılan “mirasın endüstrileşmesi” kavramına değinmiştir. Endüstri mirasının kültür-sanat vb. endüstrilere teslimi, mirasın kullanım değerinin kapitalist üretim ilişkilerinin kaçınılmaz olarak sürüklediği dönüşüm değerine indirgenmesi, değerlerin sermaye aracılığıyla metalaştırılması, alanın turistikleşmesi ve mutenalaşması, toplumsal belleğin çoğul birikiminin sterilize ve romantize edilmesi şeklinde bir izlek, son dönemde benzer dönüşümlerde görülen dinamikleri oluşturur. Dolayısıyla müze senaryosu da tek başına en doğru işlevi ifade etmeyebilmektedir.

6.3.2. Vagonaj’dan “Cer Loft”a: Dönüşümün Özeti

Yedikule Cer Atölyeleri’nin Cer İstanbul’a dönüşümünde en çok dikkat çeken ve şirket tarafından da tanıtımına en çok önem verilen unsur, genelde “Vagonaj” olarak ifade edilen ve esasında “Yolcu Vagonajı” birimi olan, şed çatısı (testere dişli çatı) ile belleklere kazınan karakteristik yapıdır (Görsel 174). Bu yapı, restorasyon sonrası loft üniteleri olarak 36 daireli bir konuta çevrilmiş, “Cer Loft” ismiyle satışa sunulmuştur.

Görsel 174: Cer Loft'a dönüşen Vagonaj yapısı ve önündeki Transportör Havuzu'nun eski görünümü.
Kaynak: M. Erem Çalıkoğlu arşivi, SALT Araştırma, archives.saltresearch.org/handle/123456789/7118

Görüşmelerde Vagonaj olarak anılmış, literatürde ise T2 ismiyle belirtilen (Karadağ, 2019; Özdemir, 2021) yapı, bitişik durumda bulunan Yolcu Vagonajı ve Marangozhane yapılarından oluşmaktadır ve 64 metreye 34 metrelik bir alanı kaplamaktadır (Görsel 175). Atölyenin diğer tescilli yapılarıyla birlikte, yapım teknikleri ve malzeme kullanımı bakımından 19. yüzyılın sonu veya 20. yüzyılın başında inşa edildiği belirlenmiştir (Karadağ, 2019, s.55).

Görsel 175: Solda Yolcu Vagonajı, sağda marangozhane, arka planda Yedikule Hisarı Top Kulesi.
Kaynak: Pancar, Öğrenci ve Balaban, Yedikule Tren Bakım Üniteleri Koruma Raporu.

Vagonaj yapısı, diğer atölye yapıları gibi atölyeler kapandıktan sonra büyük zarar görmüştür. Yapının içinden birçok malzeme çalınmış veya taşınmıştır. Bunun yanı sıra atölyelerde çıkan yangınlar çatıyı büyük oranda yok etmiş, gövdeyi tahrip etmiştir. Çatının yok olmasıyla birlikte iklim koşullarının zararına da açık hâle gelen yapı uzun yıllar boyunca harap durumda kalmıştır (Görsel 176).

Görsel 176: Vagonaj yapısının zaman içindeki evrimi, 1990'lar, 2000'ler, 2010'lar.
Kaynak: Pancar, Öğrenci ve Balaban, Yedikule Tren Bakım Üniteleri Koruma Raporu;
Pancar, Öğrenci ve Balaban, Yedikule Tren Bakım Üniteleri Koruma Raporu;
[flickr.com/photos/pnrbs/7823863610](https://www.flickr.com/photos/pnrbs/7823863610)

Projenin vitrinindeki “Cer Loft” dairelerinin hayata geçirilmesinden önce Vagonaj yapısının yıkık çatısı ve diğer bölümlerinin molozları kaldırılmış, etrafta büyüyen ağaçlar ve bitkiler temizlenmiş, yapı yalnızca duvarları ayakta kalacak şekilde bırakılmıştır (Görsel 177).

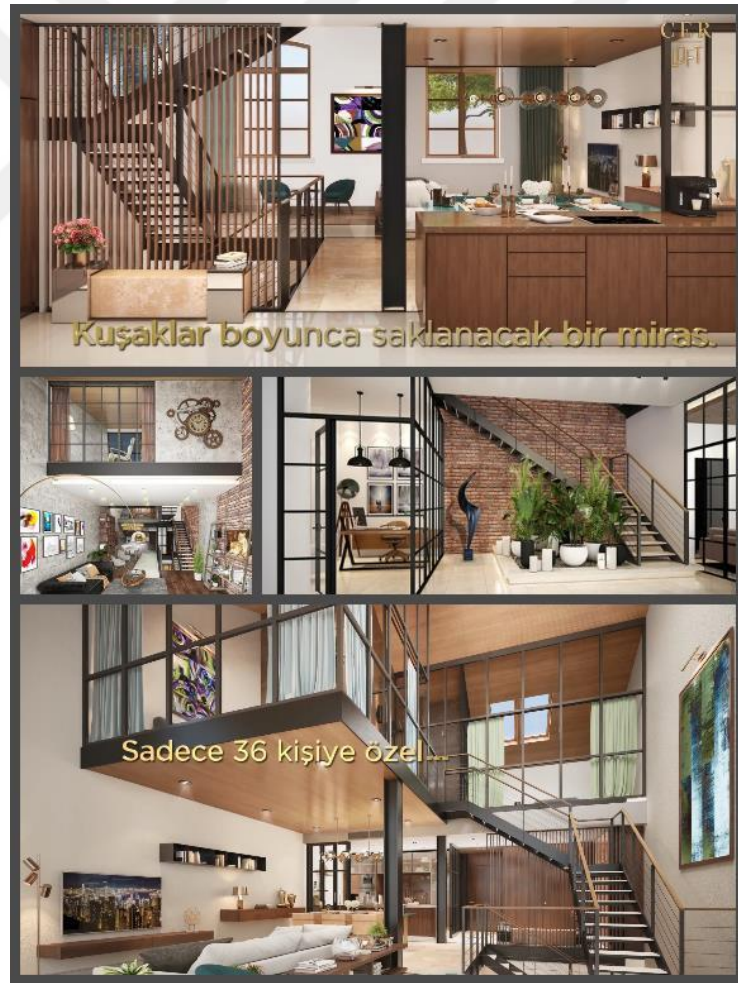
Görsel 177: “Cer Loft” inşası öncesinde sadece duvarları ayakta duracak şekilde bırakılan Vagonaj yapısı.
Kaynak: Karadağ, 2019, s.57.

Loft tipi daireler 2000’ler sonrasında İstanbul’da gelir düzeyi yüksek kesimler tarafından yoğun talep gören bir daire tipi olmuştur. Loft kavramının çıkış noktası ve bu konseptteki dairelerin karakteristik yapısı, tercih edilmelerinde önemli faktörler olmuştur.

Loft, tarihsel pek çok bileşenin eş zamanlı olarak bir araya gelmesini ve belli bir tarihsel akışı gerektiren özgün bir mimarlık türü olup postmodern kavrayışa ait bir kategoridir. Ancak fiziksel yapı özelliklerini modernist mimarlıktan alır; onun işlevsel yaklaşımından doğrudan etkilenmiştir. İlk inşa edilen örneklerde -o dönemde loft diye bir kavram söz konusu değildir- sanayi binası, imalathane, depo gibi işlevler için tasarlanan yüksek tavanlı, geniş açıklıklı, dev pencereleri bu yapılar, dönemin başat mimari akımının doğrudan etkisi altında, yalnızca işlevsel gerekçelerle inşa edilmişlerdir. Sanayi Devrimi öncesinde kent merkezlerinde el işçiliğiyle yapılan üretim, büyük makineler ve çok sayıda işçi gerektirmediği için küçük mekânlarda gerçekleştirilirken, Sanayi Devrimi ile birlikte,

buharlı makinelerin sığabileceği, çıkan buharın kompanse edilebilmesini sağlayacak büyüklükte, büyüklük nedeniyle iç mekânın yeterince ışık alabilmesi için dev camları olan, doğrudan işleve yönelik modernist yapılara ihtiyaç duyulmuştur. Bu şartları yerine getirmek için de büyük makinelerin sığabileceği, ortamın buhara boğulmasına ve dolayısıyla sorunsuz şekilde çalışmaya imkân verebilecek yüksek tavanları olan, içerisinde herhangi bir bölümlenme yapılmamış mekânlar inşa edilmiştir. Loft adı verilen bu konsepti tanımlayan tüm nitelikler, Sanayi Devrimi sonrasında bu kez Fordist üretimin dünyayı etkisi altına almasına bağlı olarak devre dışı kalmıştır. Bu üretim şekliyle birlikte, üretim ve depolama için gerek duyulan sanayi binalarının tiplerinde ve tasarımlarında yeni özellikler aranmış, ihtiyaca göre yeni bölgelerde yeni yapılar hayata geçirilmiştir. Üretim için daha büyük ve daha çok sayıda makineye ihtiyaç duyulmuş, daha fazla sayıda işçinin çalıştırılması şart olmuş, kayan bant sisteminin gerektirdiği yatay yayılma için çok daha büyük yapılar ve araziler gerekmiştir. Kent merkezlerinde yer alan mevcut yapılar gerek fiziksel açıdan gerekse de ekonomik fayda olarak bu tip üretim için uygun şartları oluşturamamıştır. Böylelikle kent merkezlerindeki üretim ve depolama faaliyetleri kent dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Modernist dönemde oldukça itibarsızlaşan, konut olarak kullanılmak bir yana, sınai işletmeler için bile elverişsiz bulunan bu yapılar, ilk olarak New York'ta, 1950'lerde küresel postmodernizmin de etkisiyle, alternatif yaşam tarzları ve yaşam alanları arayışında olan bohem sanatçılar, akademisyenler ve öğrenciler gibi sosyal gruplar tarafından, hâlihazırdaki orta sınıf yaşam tarzına da bir muhalefet olarak evlere ve sanat atölyelerine dönüştürülmüştür. Boş kalan sanayi binaları, mimari tasarımları değiştirilmeden, ama bu tasarıma yepyeni bir bakış açısı getiren soylulaştırıcılar tarafından postmodern bir kavrayışla ele alınmış, asli işlevlerinden çıkarılarak yeni bir kavramsallaştırmayla konut ve sanat atölyeleri hâline getirilmiştir. Devamındaki süreçte loft, küresel çapta kabul ve talep gören bir konut biçimine dönüşmüştür. Loft'un, orijinal yapılarından oluşacak biçimde konut olarak piyasaya sürülmesi, endüstri ve sanayi yapılarının azlığı nedeniyle zor bir durumdur. Günümüz emlak piyasası bu arz eksikliğini, loftun orijinal yapısını bir anlamda taklit ederek gidermeye çalışmakta, sıfırdan inşa edilen binalarda loftlar tarihsel bağlamıyla bir alaka taşımayacak biçimde yalnızca fiziksel özelliklerine göre oluşturulmaktadır. Böylelikle loftlar bağlamından koparılmış, bir piyasa ürününe dönüşmüşlerdir (Baba, 2015, s.2-12).

Loft dairelerin İstanbul'un birçok noktasında, özellikle rezidanslar içeren yüksek katlı bloklarda inşa edildiği ve büyük talep gördüğü bir konut satın alma ve kiralama ortamında, orijinal bir tarihsel bağlam içeren Yedikule Cer Atölyeleri loftları, günümüz ismiyle Cer Loft daireleri, Cer İstanbul projesinin en çok dikkat çeken unsuru olmuştur. Cer Loft, şirket tarafından ulusal medya ve sosyal medyada çeşitli şekillerde yoğun bir tanıtım faaliyetiyle pazarlanmıştır. Cer Loft tanıtımları, Cer İstanbul tanıtımlarında kullanılan görseller ve cümlelerle aynı paralelde ilerlemiştir. *"150 yıllık tuğla duvarlar loftunuzun en şık dekoru olacak"*, *"Tuğla duvar son yıllarda popüler oldu ama bazı yerlerde 150 yıldır popüler! İşte bu onlardan biri"* (egeyapi.com), *"Kuşaklar boyunca saklanacak bir miras"*, *"Rafine zevklere sahip olanların yeni nesil yaşam stili"* (Ege Yapı Youtube Kanalı-5) (Görsel 178).

Görsel 178: Cer Loft tanıtımlarından detaylar.

Kaynak: egeyapi.com/cer-istanbul/cer-loft

Ege Yapı Youtube Kanalı-5 youtube.com/watch?v=AqnXbB2f3uA

Ege Yapı Youtube Kanalı-6 youtube.com/watch?v=5evJ5Kh-sf8

Söz konusu videolarda, geçmişte kamusal niteliği olan, bir devlet kurumunun faaliyetlerinin yürütüldüğü bir mekândaki 150 yıllık tuğla duvarların, artık o duvarların bulunduğu daireleri ücretini ödeyerek satın alanlara ait olduğunu alt metinde belirten ifadeler vardır. Kuşaklar boyunca saklanacak bir mirasın olduğunun söylenmesi ise kastedilen “kuşakların” bütün yurttaşlar olmadığı, o daireleri satın alan kişilerin mirasçılarını içeren kuşaklar olduğu düşünüldüğünde, ilgili ifadenin gerçekte bağdaşmadığını göstermektedir.

ICOMOS’un 28 Kasım 2011’de yapılan 17. Genel Kurulunda kabul edilen ve alanla ilgili çalışmalarda “Dublin İlkeleri” olarak anılan “Endüstri Mirası Sitleri, Yapıları, Alanları ve Peyzajlarının Korunması İçin ICOMOS-TICCIH Ortak İlkeleri” metninde geçen, endüstri mirasının kapsamına, koruma ve işlevlendirmede dikkate alınması gereken unsurlara ilişkin cümleler, Yedikule Cer Atölyeleri’nin Cer İstanbul’a dönüşümünde bilinçli olarak göz ardı edilen faktörleri net şekilde ortaya koymaktadır. İlgili metinde, endüstri mirasının tanımı bölümünde geçen şu ifade, cer atölyelerinin dönüştürülmesinde yok sayılan toplumsal ve kültürel süreçleri akla getirmesi bakımından kritiktir: “... karmaşık sosyal ve kültürel mirasla ilişkili soyut boyutları bulunmaktadır”, “Endüstri mirasının anlamı ve değeri, yapı veya sitlerin maddi dokularına, bileşenlerine, makinelerine ve endüstriyel peyzaj olarak tanımlanan konumlarına, yazılı belgelere bağlıdır; ayrıca insanların anılarında, yerel sanat ve adetlerde, somut olmayan kayıtlarda ifade bulur”. Evrensel düzeyde kabul görmüş bu metnin de gösterdiği üzere endüstri mirası yalnızca yapıların fiziksel özelliklerinden ibaret olmayıp, miras unsurlarının içinde ve çevresinde biriken toplumsal ilişkileri de kapsamaktadır. Ancak cer atölyelerinin Cer İstanbul’a evrildiği süreçte bu toplumsal ve kültürel birikimin yeni konut sitesinin herhangi bir katmanına intikal ettirilmediği ortadadır.

Endüstri mirasının miras değerinin tam olarak tespit edilebilmesi için disiplinler arası yaklaşımlar gereklidir. Bu tezde de uygulandığı üzere sözlü tarih, söz konusu yaklaşımların önemli bir ayağını oluşturur. İlgili metinde geçen şu ifade de Cer İstanbul için yürütülen koruma ve işlevlendirme sürecinde göz ardı edilen aşamaları yansıtmaları bakımından önemlidir: “Koruma ve yönetim için bütünleşik bir temel oluşturabilmek için, endüstri mirasının korunması ve belgelenmesine yönelik araştırmalar, onların tarihî,

teknolojik ve sosyo-ekonomik boyutlarını dikkate almalıdır. Endüstri mirası sit ve yapılarının önemini saptamak için yürütülecek çalışmalarda disiplinler arası araştırma ve eğitim programlarıyla desteklenen bir disiplinler arası yaklaşıma gerek vardır. Bu amaçla alan araştırması, belgeleme, tarihî ve arkeolojik araştırma, malzeme ve peyzaj analizi, sözlü tarih ve kamu/özel veya kurum arşivlerinde araştırma gibi çeşitli bilgi ve uzmanlık kaynaklarından yararlanılmalıdır”. Aynı metinde geçen şu cümleler de sözlü tarih çalışmalarının endüstri mirası açısından taşıdığı önemi gösterir niteliktedir: *“Endüstri mirası alan ve yapılarının terk, işlev değişikliği ve/veya uyarlaması söz konusu olduğunda, bileşenlerin yıkımı ve malzemelerin taşınması dâhil tüm işlemler kayıt altına alınmalıdır. Bileşenlerin, endüstri süreçlerinin parçası olarak biçimleri, işlevleri ve yerleri ayrıntılı olarak belgelenmelidir. Çalışanların iş süreçleriyle ilgili sözlü ve yazılı hikâyeleri toplanmalıdır”.* Şu madde ise endüstri mirasını esere yüklenecek işlevde göz önünde bulundurulması gerekenleri göstermesi, alanın içereceği kamusalığa vurgu yapılması, dönüşümü hangi tipteki kurumların yönetmesi gerektiğini ortaya koyması bakımından önemlidir: *“... yanı sıra, onlarla ilgili somut olmayan mirası: hikâyelerini, tarihini, makinelerini ve endüstriyel üretim süreçlerini sunmak için düzenlemeler yapmak, sanayi ve kent müzeleri kurmak, yorum merkezleri, sergiler düzenlemek, yayın yapmak, rotalar oluşturmak ve sürdürmek gerekir. İdeal olarak bunlar sanayileşmenin gerçekleştiği ve en iyi iletişim kurulabilecek yerlerde konumlanmalıdır. Endüstri mirası alanları, mümkün olduğunca, kültür mirasını araştırma ve koruma ile ilgili kuruluşlar tarafından, halkın ve mesleki kuruluşların eğitimi için kullanılmalıdır”* (Ahunbay, 2019, s.234-235).

Yedikule Cer Atölyeleri’nin Cer İstanbul’a dönüşümünü en açık, en verimli şekilde özetleyen gelişme, atölyelerin simge yapısı Vagonaj’ın (T2 veya Yolcu Vagonajı + Marangozhane) Cer Loft’a dönüşmesidir. Bu yapı özelinde yaşanan dönüşüm, kompleksin tümünde yaşanan, yaşatılan dönüşümün dinamiklerini ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Gerek istasyon (Görsel 179) gerekse de Marmara surları tarafından (Görsel 180) bakıldığında atölyelerin en çok göze çarpan yapısı olan Vagonaj’ın, günümüzde yalnızca 36 kişi veya aile tarafından kullanılabilir olması, geçmişteki kamuya ait niteliğinin kaybolduğunu, gelecekte de kamunun serbest ve ücretsiz şekilde faydalanmasının kalıcı olarak önüne geçildiğini göstermektedir (Görsel 181).

Görsel 179: İstasyon tarafından Vagonaj'ın görünümü, 2024.

Görsel 180: Marmara surları tarafından eski Demirspor Lokali girişi ve Vagonaj'ın görünümü, 2024.

Görsel 181: Transportör Havuzu ve Vagonaj'ın eski görünümü ile Cer Loft tanıtımındaki kesiti.

Kaynak: Pancar, Öğrenci ve Balaban, Yedikule Tren Bakım Üniteleri Koruma Raporu;
egeyapi.com/cer-istanbul/cer-loft#lg=1&slide=9

Günümüz koruma yaklaşımlarında, korunacak yapı veya alanın mülkiyeti devlet iradesi ve kararı ile özel sektöre geçtiği zaman, mülkiyet sahibi şirketlerin doğal olarak kâr maksimizasyonunu öncelediği açıktır. Bu izin verildikten, devir sağlandıktan sonra söz konusu miras alanındaki koruma yaklaşımlarının, eski eserleri ve tarihî nitelik taşıyan

unsurları, asli unsurlar olarak belirlenen konut, rezidans, otel, ticari ünite gibi unsurlara dekor teşkil edecek biçimde yan rollerde görerek korudukları ve işlevlendirdikleri, Cer İstanbul örneği başta olmak üzere birçok vakada görülmektedir. Yedikule Cer Atölyeleri'nin “korunduğu” Cer İstanbul projesinde de bellek katmanları içerisinde şirket tarafından titiz bir seçim yapılmış, Yedikule belleği ve Yedikule Cer Atölyeleri belleğindeki birçok unsur göz ardı edilmiştir. Koruma, yalnızca fiziki yapının ayakta tutulması ve projedeki ticari odaklı unsurların statik sağlığı bakımından uygulanmış, alanın toplumsal ve kültürel geçmişi göz ardı edilmiştir. Tüm bu sürecin, evrensel endüstri mirasının korunması ilkelerine aykırılık teşkil edecek biçimde, üstelik projede danışmanlık hizmeti veren sanat tarihçileri, mimarlar, tarihçiler ve arkeologlar gözetiminde yapılması ise dikkate değer bir durum olarak kayıtlara geçmiştir. Günümüzde, Yedikule Cer Atölyeleri'nin eski günlerine tanık olma şansı kalmamıştır. Bu şansı yakalayabilmek yalnızca atölye çalışanlarının ve Yedikule'nin kadim sakinlerinin belleklerinde bir yolculuğa çıkmakla, arşivlerde dolaşmakla, eski filmlerde veya müzik kliplerinde atölye yapılarına tesadüf etmekle mümkündür (Görsel 182).

Görsel 182: 1988 tarihli Ayşegül Aldinç - Kara Sevda klibinde Yedikule Cer Atölyeleri Vagonaj binası ve Yedikule İstasyonu.

Kaynak: NostaljimaniamTv Youtube Kanalı, [youtube.com/watch?v=H6kzCc5R2pA](https://www.youtube.com/watch?v=H6kzCc5R2pA)

Bölüm Sonucu

Bu bölümde, Yedikule belleğindeki demir yolu kültürünü oluşturan ve geliştiren ana etken olan Yedikule Cer Atölyeleri'nin dönüşümü, kültür mirası değerinin ne ölçüde korunduğu, dönüşümün dinamikleri, söylem ve uygulama arasındaki farkların niteliği ve güncel durum irdelenmiştir.

Geçmişte Yedikule semtiyle bütünleşmiş bir görüntü çizen cer atölyelerinin, atıl olduğu yıllar sonrasında lüks kullanıma yönelik bir konut projesi olarak işlevlendirilmesi, atölyelerin semtle bağlantısının hem somut hem soyut anlamda koparılması sonucunu doğurmuştur. Hayata geçirilen kalıcı dönüşümle birlikte atölyelerin birçok özelliği geri dönüşü olmayacak şekilde yok edilmiş, atölyelerin toplumsal ve mekânsal birçok değeri korunmaya değer görülmemiştir.

Yedikule Cer Atölyeleri, kültür mirası olarak tescil edilmiş nitelikli yapılar barındıran, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi izlerini taşıyan önemli bir endüstri mirası alanıdır. Yapıların mimari özellikleri bakımından taşıdığı miras değerinin yanı sıra 130 yıla yakın bir süre boyunca ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişimin izlerinin takip edilebildiği, atölyeler bünyesindeki sosyal ilişkiler, teknik iş yapma biçimleri, mekâna ilişkin aidiyet duyguları, civar yerleşimle etkileşim gibi açılardan değerini fizikselliğin ötesine, toplumsal bir boyuta taşımıştır.

Atölyelerin 1990'ların sonuna doğru kapatılması ve uzun yıllar atıl bırakılması, atölyelerin içindeki birçok makinenin ve irili ufaklı eşyanın talan edilmesine, kimi insanların mekânı mesken tutarak nahoş amaçlar için kullanmalarına, yangınlar çıkmasına, iklim etkisinin zarar verici etkiler göstermesine neden olmuş, kompleks ciddi ölçüde tahribata uğramıştır.

Takip eden süreçte Yedikule Cer Atölyeleri yenileme alanı ilan edilmiş, TCDD'nin alanda inisiyatifi kalmamış, TOKİ'ye bağlı Emlak Konut GYO ve Ege Yapı ortaklığında atölyelerde konut başta olmak üzere çeşitli fonksiyonları içeren bir özel mülkiyet alanı yaratılmıştır. Bu projeye bağlı olarak tescili kaldırılan yapıların yıkımı gerçekleştirilmiş, açılan boşluklara apartmanlar inşa edilmiş, tescilli atölye yapıları restore edilerek bir kısmı konut olarak işlevlendirilmiş, alanın kamuyla bağlantısı büyük

oranda kesilmiştir. Atölyelerin asli işlevinin kalıcı olarak sonlandırılması ertesinde güvenli site konsepti hızlıca oluşturulmuş, bazı yapılar fiziksel olarak korunsada atölyelerin her noktasında izleri olan demiryolcuların sosyal yaşamlarının izleri yok edilmiştir.

Atölyelerin güvenli bir konut sitesine dönüştürülmesiyle birlikte kompleksi çevreler biçimde güvenlik kameraları, jiletli teller, görüşü engelleyen perdeler, güvenlik görevlileri gibi uygulamalar hayata geçirilmiş, mekânın Yedikule'den ayrılması simgesel bir görünürlükle belirgin şekilde gözlemlenebilir duruma gelmiştir. Bu durum Cer İstanbul reklamlarında “ayrıcalık” vurgusuyla pazarlanmıştır. Reklam içeriklerindeki söylem ile sahadaki uygulama ise tutarsızlıklar arz etmiştir.

Gelinen noktada Yedikule Cer Atölyeleri'nin kamu yararını önceleyen yapısına son verilmiş, mekân belli bir zümrenin kullanımına sunulmuş, yapılan tüm uygulamalar katılımcılık pratiklerinden uzak bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Kompleksin komşuları niteliğindeki Yedikule Gazhanesi'nin ve Yedikule Hisarı'nın kamuya tamamen açık vasıflarının sürmesi karşısında Yedikule Cer Atölyeleri'nin yalnızca orada konut satın alabilecek ya da kiralayabilecek kişilerin kullanımına sunulması, projede kamu yararının gözetilmediğinin kanıtıdır.

Günümüzde endüstri mirasının korunması disiplinde yapıların fiziksel unsurlarının yanı sıra alandaki ekonomik, toplumsal, kültürel ve daha birçok alandaki birikim de değerlendirmeye alınmakta, koruma ve işlevlendirme aşamalarında bu birikime saygı gösterilmektedir. En azından böyle yapılması gerektiği, evrensel ölçekte kabul görmüş endüstri mirasının korunması sözleşmeleri ve ilkelerinde açıkça belirtilmektedir. Ancak bu alanların özel mülkiyete geçirilmesi ve konut, otel, üniversite, ticari üniteler vb. işlevlerle tanımlanması tartışmalar yaratmakta, kent savunusunun dikkati bu yöne çekilmektedir. Koruma uygulamalarında hangi bellek katmanlarının korunmaya değer görülerek korunacağı ciddi bir başlığı oluşturmakta, seçilecek işlevlerde alanın tarihsel bağlamına, toplumsal hassasiyetlere, kamu yararına uygun davranılması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Yedikule Cer Atölyeleri'nde ise eskiden Vagonaj olan yapının Cer Loft adı ile konuta çevrilmesi örneğinde açıkça görüldüğü üzere, endüstri mirasının korunması ilkelerine uygun davranılmadığı ortadadır.

SONUÇ

Bellek konusunun kent çalışmalarıyla kesiştirilmesi son dönemde artan bir seyir izlemektedir. Semt veya kent ölçeğinde, mekânların değışmesi veya dönüşüme uğraması, bu mekânların belleğinde nasıl kesintiler söz konusu olduğu, kimliklerinde ne gibi değışimler yaşandığı sorularını akla getirmekte, çalışmalar daha ziyade bu odak noktasından hareketle oluşturulmaktadır. Yedikule semti de kimliğinin asli unsurlarından olan demir yolu kültürünün giderek silikleşmesi bakımından bir değışim yaşayan, dönüştürülen bir semttir. Demir yolu kültürünün semtteki yansımalarının geçmişe nazaran etkisini yitirmesi ve ancak araştırıldığında varlığının izlerine rastlanabiliyor oluşu, bu tez çalışmasının çıkış noktasını oluşturmuştur.

Demiryolcu toplulukları ve Yedikule semti sakinleri, bizzat besledikleri veya içinde yer aldıkları mekânlarda ve ortamlarda bir intikal mekanizması ortaya koymuşlardır. Anılarını aktarma, geleneklerini yaşatma, kültürlerini yazılı ve sözlü olarak yayma, sosyal medyada mesleki birikimlerini ve semtteki anılarını paylaşma, arşivlerini araştırmacıların kullanımına açma gibi eylem ve pratikler, bireysel bellek ve toplumsal bellek açısından önemli işaretlerdir; bu bakımdan kuramsal çerçevede bu kuramlara ilişkin olarak detaylandırılan özelliklerin de bir anlamda sağlamasını yapmışlardır. Bu durum mekânsal ölçekte de görülmüş, Yedikule'deki demir yolu kültürü bir dönem mekânsal olarak türlü şekillerde görünür kılınmış, demir yolu kültürüyle ilgili mekânların sürekliliği sağlanmaya çalışılmış, fakat bireylerin inisiyatifleri ve girişimleri bu konuda yetersiz kalmış, kentsel müdahalelerin etkisiyle Yedikule semti ve cer atölyeleri ciddi şekilde dönüşmüştür.

Demir yolu kültürü, kendisini oluşturan tüm unsurlarıyla, yalnızca Yedikule'nin son 150 yılına yönelik değil, İstanbul'un ve Türkiye'nin toplumsal, ekonomik, kentsel tarihine ilişkin de çok şey anlatır. Dolayısıyla, demir yolu kültürünün Yedikule'deki varlığına ve günün sonunda bu kültürün büyük oranda ortadan kalkmasına ilişkin söylenenler, aslında kent ve ülke bazında da büyük oranda geçerli olmaktadır.

Demir yolu, yerleşimlerin tarihinde ve gelişiminde her daim önem arz etmiş, belirleyici olmuştur. Demir yolunun geçtiği, istasyonların bulunduğu, demir yolu ile

alakalı mekânları içeren yerleşimlerde toplum yaşamı raylara ve trenlere göre şekillenmiştir. Trenlerin varlığıyla nüfus politikaları hayata geçirilmiş, isyanlar bastırılmış, savaşlar kazanılmış, vergiler toplanmış, borca girilmiş, borçlar ödenmiş, yeni yerleşim yerleri oluşturulmuş, mevcut yerleşim yerleri gelişim göstermiş, kamusal hizmetler vatandaşlara ulaştırılmış, göçler yapılmış, kent imgesi çeşitlenmiş, kent belleği derinleşmiştir. İstanbul için de bu etkilerin birçoğu söz konusu olmuştur. Haydarpaşa Garı ve Sirkeci Garı, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin en akılda kalıcı olaylarına ev sahipliği yapmışlar, çeşitli coğrafyalardan kente kalıcı olarak gelen milyonlarca insanın kente ilişkin gördükleri ilk yerler olmuşlar, kısa sürede kentin simgeleri hâline gelmişlerdir. Avrupa ve Anadolu yakalarında bulunan tren hatlarındaki istasyonlar kentin sakinlerinin ve ziyaretçilerinin karşılaşma mekânı olmuş, kent belleğine kazınmış, kent kimliğinin asli unsurları konumuna erişmişlerdir.

Demir yolu kültürü, demir yolu ile ilgili fabrika, atölye vb. kompleksler ve bulundukları çevrelerde derin izler bırakmıştır. Demiryolcular, çalıştıkları mekânları, bu mekânların bulunduğu semtlerle sıkı bağları olan mekânlar olarak konumlandırmışlar, semtin sakinleriyle iç içe bir yaşam oluşturmuşlardır. Türkiye'nin birçok mahallesi, ilçesi ve kenti için de bu durum geçerlidir. Yedikule Cer Atölyeleri, Yedikule İstasyonu ve buralarda çalışan demiryolcular da Yedikule'yi ekonomik, toplumsal ve mekânsal açıdan ciddi biçimde etkilemiştir. Atölyelerde çalışan demiryolcular genelde semtle içli dışlı bir yaşam sürmüşlerdir. Atölyelerde çalışıp aynı zamanda Yedikule'de yaşayan demiryolcuların semtle bağları ise hâliyle daha kuvvetli olmuştur. Yedikule Cer Atölyeleri'nin aktif olması ve her gün yüzlerce insanın atölyelere çalışmak için gelmesi, gazhane ve deri fabrikalarında çalışanların yollarının da semtten geçmesi Yedikule'deki canlılığı üst düzeyde tutmuştur. Bu canlılık nedeniyle bankalar Yedikule'de şubeler bulundurmuş, küçük esnafın iş yoğunluğu üst düzeyde olmuş, ulaşım imkânlarının çeşitliliği Yedikule'deki hayatı kolaylaştırmıştır. Ancak söz konusu odakların birbiri ardına kapatılması, Yedikule'deki ekonomik gücü zayıflatmış, canlılığı da azaltmıştır.

Atölyelerin ve istasyonun varlığı Yedikule'de toplumsal etkiler de yaratmıştır. Trenin periyodik aralıklarla semti kuşatan sesi, atölyelerdeki mesai başlangıcı ve bitişlerinde çalınan düdüklere göre insanların günlük programlarını ve işlerini

ayarlamaları, atölyelerdeki hiyerarşide üst seviyede yer alan yönetici pozisyonundaki insanların semt sakinleri nazarında da saygı görmesi, atölye çalışanları ve semt sakinleri arasında komşuluk ve dayanışma ilişkilerine yönelik çok sayıda temasın her gün yaşanması, atölyelerde düzenlenen spor müsabakalarını semt sakinlerinin seyredebilmeleri ve sosyalleşebilmeleri, atölyelerde düzenlenen Hıdırellez gibi etkinliklerin semt sakinlerinin katılımına ve seyrine açık olması gibi birçok detay, Yedikule'deki toplumsal yaşam ve gündelik yaşam üzerindeki derin izleri teşkil etmiş, sözlü tarih görüşmelerinde katılımcılar tarafından özlemle aktarılan detaylar olmuştur.

Demiryolcular, toplu olarak yaşadıkları semtlerde, çalıştıkları demir yolu komplekslerinin içinde veya çevresinde yarattıkları mekânlarla da bilinirler. Bu mekânlar kendi kullanımlarına açık olmalarının yanında diğer insanlara da açık olmalarıyla fark yaratmışlardır. Sosyal ilişkileri geliştiren, insanların belleklerinde kalıcı izler bırakabilen bu tip mekânlar Yedikule'de de bir dönem var olmuştur. Hafıza mekânları kavramıyla literatürde sıklıkla bahsedilen bu mekânlara örnek olarak atölyelerden geçiş yapılarak ulaşılabilen Demirspor Lokali'ni gösterebiliriz. Bu lokal normalde tüm demiryolculara, atölye çalışanlarına ve ailelerine açıkken, Yedikule'de oturan insanlar da buraya gelerek serbestçe vakit geçirebilmişlerdir. Düğün, nişan, kına gibi organizasyonlara da düşük ücretler karşılığında ev sahipliği yapan mekân, 40 yıl kadar önce kapatılmış olmasına karşın katılımcılar tarafından detaylı şekilde tarif edilecek kadar iyi hatırlanmaktadır. Bu da söz konusu kamusal mekânların hafıza mekânı konumuna gelebilmelerini ve bunların semtin kimliği ve belleği açısından taşıdığı önemi gösterir nitelikte bir detaydır.

Yukarıdaki örnekte görülen yerelliklerin küresel tahayyülde ve kapitalist algılarda bir önem arz etmemesi, neoliberal kent politikalarıyla biçimlendirilen kentlerin yarınına ulaşmalarının gerekli görülmemesi, kuramsal çerçevede de sözü edilen kentsel müdahaleleri ve arkalarındaki dinamikleri akla getirir. Geçmişte Yedikule semtiyle bütünleşmiş bir yapı arz eden cer atölyelerinin yıllar süren atıl kalma süreci sonrasında lüks kullanıma yönelik bir konut sitesi olarak işlevlendirilmesi, Yedikule'deki demir yolu kültürünü etkileyen en önemli unsur olarak tespit edilmiştir. Atölyelerin konut, ticari üniteler vb. fonksiyonlar ile tanımlanması, alanın kamusal değerini ortadan kaldırmak anlamını taşımıştır. Cer İstanbul ismiyle hayata geçirilen projede atölye yapılarının

birçoğu yıkılmış, birkaç tanesi korunmaya değer görülmüş, restore edilen bazı atölye yapıları konut olarak işlevlendirilmiş, yıkılan atölye yapılarının yerine apartmanlar yapılmıştır. Satışa sunulan konutlar doğal olarak üst segmente hitap etmiştir.

Yedikule Cer Atölyeleri'ni dönüştüren uygulamalar şüphesiz ki bu mekâna özgü değildir. Kültür mirası kategorisinde yer alan, özelde ise endüstri mirası niteliği taşıyan Yedikule Cer Atölyeleri, hayata geçirilen dönüşümle birlikte yalnızca nicel değeriyle ele alınmış, dönüşüm ve kullanım değerine indirgenmiş, tarihsel birikimi ve sosyal zenginliği göz önünde bulundurulmamıştır. Merkezî yönetimin açtığı yolda yerel yönetimlerin de devreye girerek özel şirketlerle anlaşmalar yapılması, söz konusu cer atölyeleri gibi kamusal nitelikteki mekânların dönüşümünde yalnızca özel şirketleri söz sahibi kılmaktadır. Bu dinamikler, atölyeler dâhilindeki ve çevre semtteki toplumsal ve mekânsal belleği dikkate almamaktadır. Yedikule kimliği de bu durumdan etkilenmiş, ciddi zarar görmüştür.

Yedikule gibi tarihselliği kuvvetli, çokkatmanlı bir kültürü, mirası, belleği barındıran semtleri değerli kılan ana etken, kimlik unsurlarının çeşitliliğidir. Ancak günümüze hükmeden yaratıcı yıkım rüzgârında ve neoliberal çitleme yarışında Yedikule, kimliğinin asli unsurlarından birini, demir yolu kültürünü büyük ölçüde kaybetmiştir. Saha bulguları bölümünde ayrı bir başlıkta detaylandırılan gayrimüslim nüfusun izlerinin semtten büyük ölçüde silinmesi durumu nasıl ki Yedikule'nin belleğinde önemli bir kesinti yarattıysa, Yedikule'nin kimliğinden asli bir unsurun kaybolmasına sebep olduysa, demir yolu kültürü özelinde de aynı durum başka dinamikler çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Yedikule gibi semtlere, genel çerçevede İstanbul'a ve diğer kentlere baktığımızda belleksizleştirildiklerini, onları nadide kılan özelliklerinin yok sayıldığını, yüz yıllarca birikerek günümüze ulaşan hikâyelerinin unutulmaya yüz tuttuğunu görmekteyiz. 1980'lerden itibaren hız kazanan, 2000'lerle birlikte önü alınamaz bir şekilde ilerleyen kentsel alanların gayrimenkul projeleriyle değerlendirilmesi süreci Yedikule özelinde de çarpıcı biçimde gerçekleşmiş, söz konusu belleksizleşme ve kimliksizleşme durumu sert şekilde yaşanmıştır. Geçmişte kamuya ait olan birçok fabrika, arazi, tesis, kompleks, yasal düzenlemelerin önünü açtığı bir izlek dâhilinde

sermaye gruplarının iradesine teslim edilmiştir. Bu mekânlar rezidans, otel, konut sitesi gibi işlevlerle tanımlanmış, geçmişte üzerlerinde biriktirdikleri ve kente naksettikleri yaşanmışlıklar, deneyimler, anılar yok edilmiş, o yerleşimin ve civarının belleğine kazıdıkları her şeyin unutulması süreci başlamıştır.

Yedikule Cer Atölyeleri'nin dönüştürülmesiyle hayata geçirilen Cer İstanbul projesi, tanıtım içeriklerinde de görüldüğü üzere belli bir kesime “ayrıcalıklı” bir yaşam sunmuştur. Bu ayrıcalığın gereği olarak sitenin etrafı jiletli teller ve güvenlik kameralarıyla kuşatılmış, cer atölyeleri alanına sitede ikamet etmeyen insanların erişimi kesin olarak engellenmiştir. Geçmişte semtin sakinleri ve atölyeler arasında var olan geçişkenlik günümüzde tamamen sonlandırılmıştır. Kültür ve sanatın araçsallaştırılarak kompleksin dışarı açık olduğu izlenimi tanıtım içeriklerinde verilmiş olsa da bu erişim serbestliği sahaya yansımamıştır. Cer atölyelerinin Cer İstanbul'a dönüşümünde, atölyelerin geçmişte ait olduğu kamunun fikrinin alınmamış, katılımcılık pratiklerinin işletilmemiş olduğu tespit edilmiştir. Oysa son yıllardaki benzer dönüşüm süreçlerinde sivil toplum kuruluşlarının, akademisyenlerin, meslek odalarının görüşlerinin dikkate alındığı örnekler söz konusudur. Ancak Yedikule Cer Atölyeleri özelinde böylesi bir süreç yürütülmemiştir. Geline nokta, Yedikule Gazhanesi İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından kamusal niteliği korunarak restore edilmekteyken, Yedikule Hisarı da Fatih Belediyesi tarafından aynı şekilde kamusal bir mekân olarak kent hayatına dâhil edilmekteyken, bir başka kamusal mekân olan Yedikule Cer Atölyeleri'nin özel mülkiyet alanına çevrilmesi ve kamunun serbest kullanımına yasaklanması, bir endüstri mirası dönüşümü için olumsuz bir uygulama örneği ortaya çıkarmıştır. Atölyelerin yeni fonksiyonu ile birlikte Yedikule ile arasındaki ilişki de sıfırlanmış, keskin bir mekânsal ayrışma ve toplumsal ayrışma dinamiği görülür hâle gelmiştir.

Son yıllarda giderek derinleşen kültür mirasının korunması uygulamalarında, özelde ise endüstri mirası dönüşümlerinde, yalnızca fiziksel unsurların korunması anlayışının dışına çıkmış, alanın ekonomik, sosyal, toplumsal, kültürel geçmişi de göz önüne alınmaya başlanmıştır. Cer atölyeleri ve benzeri yapıların içinde ve çevresinde oluşan sosyal ilişkiler, emek tarihi, mekân yaratımı gibi süreçler de bağlamın önemli parçalarıdır. Bu hususlar uluslararası sözleşmelerde de yerlerini almış, birçok ülke bu

sözleşmelere taraf olmuştur. Ancak Yedikule Cer Atölyeleri konusunda, dünya ölçeğinde kabul edilen endüstri mirasının korunması ilkelerine bütünüyle uyum gösterilmemiştir.

Endüstri mirası komplekslerinin dönüşümleri, bulundukları yerleşimlerin kimliklerinde de değişim yaratabilmektedir. Dolayısıyla bu dönüşümlerin öncesinde ilgili komplekslerdeki yaşamların, sosyal ilişkilerin, çalışma biçimlerinin, teknik detayların da araştırılması, kayda geçirilmesi gerekmektedir. Bu araştırmanın yönteminin merkezine alınan sözlü tarih de bu noktada faydalı bir enstrüman olarak ortaya çıkmaktadır. Endüstri mirası niteliğindeki yapı ve komplekslerin korunması için yürütülen çalışmalarda disiplinler arası yaklaşım günümüzde yoğun olarak kullanılmaktadır. Ancak ilgili alanların kamu mülkiyetinden özel mülkiyete geçirilmesi bazı disiplinlerin devre dışı bırakılmasına neden olmakta, koruma uygulamalarında şirketlerin önceliklerine uygun politikalar belirlenmektedir.

Endüstri mirası dönüşümlerinin yalnızca kompleks bazlı düşünülmesi, korunacak bellek katmanlarının dönüşümü yürüten odağın önceliklerine göre belirlenmesi, kompleksin somut kültürel miras değerlerinin ön planda tutulup somut olmayan kültürel miras değerlerinin göz ardı edilmesi, oluşturulacak yeni fonksiyonlarla mekânın çevresinden kopuk hâle getirilmesi gibi uygulama ve tercihler, endüstri mirası komplekslerinin bulunduğu yerleşimlere çeşitli biçimlerde zarar vermektedir. Bu izlek Yedikule özelinde de cer atölyelerinin dönüşümü konusunda gerçekleşmiştir. Yedikule Cer Atölyeleri'nin uzun yıllar atıl kalması sonrasında aslı işlevinin sonlandırılarak konut ve ticari işlevle tanımlanması, Yedikule kimliğinin önemli parçalarından olan demir yolu kültürünün görünürlüğünü daha da azaltmış, semtten izole bir mekân ortaya çıkarmıştır.

Yedikule başta olmak üzere tüm semtler için olağan bir değişim hızı normal karşılanabilirken bu hız olağanın dışına çıktığında toplumsal ve mekânsal bellekte kesintiler oluşabilmekte, kent kimliğinde kayıplar ortaya çıkabilmektedir. Bunun önüne geçilmesi ise bireysel, toplumsal ve mekânsal bellekte süreklilik sağlanması, kimlik unsurlarının farkında olunması ve kayda geçirilmesi ile mümkündür.

Yedikule Cer Atölyeleri gibi mekânları kalıcı biçimde dönüştüren, geri alınamaz müdahalelerle değiştiren, bulundukları semtten somut veya sembolik çitlerle tamamen

ayıran, kullanım değerine indirgeyen, belirli ve gelir düzeyi yüksek bir zümrenin kullanımına sunan, somut olmayan kültürel miras değerini dışlayan uygulamalar kentlerin bütününe etkiler düzeyde yaygın ve güçlü şekilde ilerlerken, bu uygulamaların yanlışlarını, eksiklerini tespit ederek katılımcı pratikler doğrultusunda, kamu yararını gözeterek, kent belleğini ve kent kimliğini dikkate alarak geliştirilecek politikaları öneren de çok sayıda çalışma mevcuttur. Kent aktivizmi, medya ve sosyal medya gündemleri gibi girişimler dışında akademik düzeyde kent araştırmaları da tüm bu dönüşümlerin dinamiklerini bilimsel sınırlar dâhilinde ilgiyle konu edinmektedir. “Küresel Şehirler ve İstanbul Araştırmaları” bölümünde yüksek lisans eğitimi almış oluşum da Yedikule Cer Atölyeleri’nde gerçekleştirilen dönüşüme küresel ve yerel dinamikler perspektifinden bakmamı ve çalışmamı kent araştırmalarının neresine konumlandıracağıma karar vermemi sağlaması açısından önemli olmuştur.

İstanbul’da Yedikule Cer Atölyeleri’yle benzerlik addeden çok sayıda mekân, akademik düzlemde çalışılmayı beklemektedir. Kamu fabrikaları veya özel fabrikalar, endüstri mirası niteliğindeki kompleksler büyük bir hızla yıkılmakta, mülkiyeti değiştirilmekte, alışveriş merkezleri, konut, otel vb. fonksiyonlarla tanımlanmaktadır. Bu süreçte ilgili mekânların tarihsel özellikleri, kültür mirası değerleri, endüstri ve çalışma ilişkileri birikimleri, işçi deneyimleri, semte olan etkileri dikkate alınmamaktadır. Dönüştürülen bu mekânların ve semtlerin hikâyelerinin araştırılıp görünür kılınmaları, henüz gerçekleşmemiş olan dönüşümleri durdurma, en azından sertlik dozajını aşağı çekme potansiyeli taşımaktadır. Zira kültür mirası dönüşümlerinde son yıllarda merkezî yönetimin ilgili kurumları, büyükşehir belediyeleri ve ilçe belediyeleri arasında kamunun ve toplumun kazançlı çıktığı ciddi bir rekabet ortamı söz konusudur. Olumlu yanları daha fazla olan dönüşümlerin kamuoyunda takdirle karşılanması, karar alıcı kurumları daha dikkatli davranmaya teşvik etmektedir.

Toplumsal bellek, mekânsal bellek, kentsel bellek odaklı çalışmalar ile sözlü tarihe dayanan çalışmalar, kent araştırmaları literatüründeki ağırlıklarını günden güne arttırmaktadır. Bu tezde de Yedikule gibi semtlerin kimliklerinin korunabilmesi ve günümüze kadar birikerek ulaşmış belleklerinin sürdürülebilmesi, Yedikule Cer Atölyeleri gibi endüstri mirası örneklerinin bütün yönleriyle korunabilmesi ve en doğru

şekilde işlevlendirilebilmeleri için sözlü tarihin verimli bir araç olduğu görülmüştür. Bu nedenle mekân ve bellek odaklı çalışmalarda bu işlevsel aracın daha sık şekilde kullanılması yerinde olacaktır.

Yerel yönetimlerin kent tarihi alanında yaptığı çalışmalar da son yıllarda artış seyrindedir. Bu çalışmaların önemli ayaklarından birini de yerleşimlerin tarihine vâkıf insanların deneyimlerinin dinlenmesini içeren sözlü tarih projeleri oluşturmaktadır. Belediyelerin bu projeleri himaye ederek basılı yayınlar çıkarması, internet üzerindeki mecralarda ilgili görüşmeleri yayınlamaları gibi uygulamalar son dönemde artan düzeyde görülüyor olsa da yapılan çalışmaların yoğunlaştırılması faydalı olacaktır. Semtlerin mekânsal gelişimlerinin ve toplumsal tarihlerinin detaylı olarak görünür kılınması, bu noktaları etkileyecek kent politikalarının belirlenmesinde ve yapılacak müdahalelerde daha temkinli olunmasını sağlayabilecektir.

Demir yolu temalı yapıların gösterdiği çeşitlilik ve ülke geneline mekânsal olarak geniş ölçüde yayılmış olmaları, demir yolu mirası olarak niteleyebileceğimiz yapı ve alanların sayısının da hayli fazla olmasını sağlamıştır. Bu mekânların, tarihsel bağlamları da dikkate alınarak korunmaları, özel mülkiyete transfer edilmemeleri, kamusal mekânlar olarak kurgulanmaları, kamu yararı açısından büyük önem arz etmektedir. İlgili mekânların dönüşümlerinde hangi bellek katmanlarının korunmaya değer görüleceğinin katılımcı pratiklerle belirlenmesi gerekmektedir. Mirasın çoğullaştırılması, kentsel adaletin sağlanması, kamu yararına uygun davranılması ancak bu şekilde mümkün olabilecektir.

Yedikule Cer Atölyeleri ve Yedikule açısından dönüşüm sert bir şekilde gerçekleşmişse de bu durum karar alıcıları pasif bir konumda bırakmamalıdır. Zira bu araştırma gibi geçmişe yönelik kurgulanan ve bugüne etki etmesi amaçlanan çok sayıda araştırma söz konusudur. Bu araştırmalarda elde edilen bulgular ve ulaşılan sonuçlardan hareketle yeni politikalar hazırlanması kolaylaşabilir. Akademide veya medyada yapılan araştırmalar karar alıcı kurumlar ve kişiler tarafından dikkatle takip edilmeli ve cer atölyeleri gibi mekânların ve bulundukları semtlerin belleğindeki değerli detaylar görünür kılınmalıdır. Bu nedenle Yedikule Cer Atölyeleri ve benzeri mekânlardaki tüm sosyal, toplumsal, ekonomik, kültürel, teknik birikim yıllara yayılacak projelerle, mekân kamusal

kullanıma sunulmuşken dahi toplanmaya devam etmelidir. İnsanların, anılarını ve deneyimlerini iletebilecekleri dijital arşivler kurulmalıdır. Ellerindeki fotoğraf, belge vb. materyalleri güvenle teslim edebilecekleri müzeler veya kalıcı sergi alanları oluşturulmalıdır. Katılımcı ve kolektif bir korumanın sağlanması için tüm imkânlar seferber edilmelidir. Bitirilince doğrudan rafa kaldırılan projeler değil, zamana yayılan ve sürekli katkıya açık projeler kurgulanmalıdır.

Endüstri mirası dönüşümlerinde, ilgili mekânın en önemli unsuru olan insanın varlığı genelde göz ardı edilmektedir. İnsanların, emekçi profilleriyle bu mekânları var etmesi, işler kılması söz konusudur. Dolayısıyla gerek ilgili mekânın içindeki yaşanmışlıkları gerekse de oturdukları çevre yerleşimlerde sürdürdükleri yaşamların izleri kapsamlı çalışmalarla kayıt altına alınmalı, hem mekânın anlatısına hem de mekân üzerinden ilgili kentin ve ülkenin ekonomik, toplumsal ve mekânsal anlatısına entegre edilmelidir.

Kent mekânlarında yapılacak dönüşümlerde, yalnızca geçmişten gelen özelliklerin ve ilgili mekânların günümüzdeki sakinlerinin hassasiyetleri gözetilmemeli, müdahalelerin dozajının iyi ayarlanması ve böylelikle yerleşimlerin gelecekteki olası sakinlerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Nasıl ki belleğin intikal nosyonları, aktarım mekanizmaları önemliyse, bu mekânların da bir daha geri dönüşü olamayacak şekilde, gelecekteki insanların onların bağlamlarını fark edemeyecekleri ölçüde dönüştürülmemeleri gerekmektedir.

“Tüm yaşamımızı şekillendirenin bu bellek olduğunu fark edebilmemiz için, çok az da olsa belleğimizi yitirmeye başlamış olmamız gerekir. Kendini ortaya koyamayan bir akıl nasıl tam anlamıyla akıl sayılamazsa, belleksiz bir yaşam da yaşam sayılamaz. Belleğimiz bizim uyumumuz, varlık nedenimiz, davranışlarımız ve duygularımızdır. Biz onsuz hiçbir”.

Luis Buñuel.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abensour, A. (2022). *Bellek*. G. Kaya Rocheman (çev.). Ankara: Fol Kitap.
- Abrams, L. (2016). *Oral History Theory*. London: Routledge.
- Ahunbay, Z. (2016a). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: YEM Yayın.
- Ahunbay, Z. (2016b). Kentsel Korumada Temel İlkeler ve Fener-Balat. Z. Ahunbay, İ. Dinçer, Ç. Şahin (Ed.). *Neoliberal Kent Politikaları ve Fener-Balat-Ayvansaray: Bir Koruma Mücadelesinin Öyküsü* içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 3-16.
- Ahunbay, Z. (2019). *Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri*. İstanbul: YEM Yayın.
- Aladağ, A. A. (1997). TCDD’de Uzmanlık. 2. *Ulusal Demiryolu Kongresi* içinde. İstanbul, 15-17 Aralık 1997. 325-330.
- Alioğlu, E. F. ve Y. Kösebay-Erkan. (2016). Kentsel Dönüşüm Projelerinin Mimari Mirasın Tarihsel Belge Değeri Üzerindeki Tehdidi. Z. Ahunbay, İ. Dinçer, Ç. Şahin (Ed.). *Neoliberal Kent Politikaları ve Fener-Balat-Ayvansaray: Bir Koruma Mücadelesinin Öyküsü* içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 223-244.
- Altuğ, K. (2022). *Arkeolojik Gezi Rehberi: Yeraltındaki İstanbul*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Alver, K. (2017b). Kent İmgesi. K. Alver (Ed.). *Kent Sosyolojisi* içinde. İstanbul: Çizgi Kitabevi. 11-36.
- Alver, K. (2013). *Siteril Hayatlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Arıkanlı-Özdemir, M. (2013). Ankara’nın Taşına, İstanbul’un “Derdine” Bak: Bu mekânlar, Bu Binalar Kimin? - Endüstri Sitleri Dönüşürken. A. Koca, Ç. O. Çalışkan, E. Kaya, G. Akgün (Ed.). *Kentleri Savunmak: Mekân, Toplum ve Siyaset Üzerine* içinde. Ankara: NotaBene Yayınları. 395-399.
- Aslan, Ş. (2022). *Mekân, Kimlik ve Politika: Kent Sosyolojisi Yazıları*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

- Aslan, Ş. (2023). “İçeriden Yazmak” ya da Ülkeye Serpiştirilmiş Dersimli Zorunlu Göçmenlerin İzini İçeriden Sürmek!. *Göç Araştırmalarında Yöntem: Örnek Nitel Araştırma Deneyimleri* içinde. İ. Soysüren ve M. Poyraz (Ed.). Ankara: Nika Yayınevi. 188-200.
- Aslanoğlu, R. A. (2000). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Assmann, A. (2006) Der lange Schatten der Vergangenheit. *Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, Münih, 55-57.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. A. Tekin (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Augé, M. (2022). *Unutma Biçimleri*. M. Sert (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aytaç, Ö. (2017). Kent Mekânlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası. K. Alver (Ed.). *Kent Sosyolojisi* içinde. İstanbul: Çizgi Kitabevi. 251-280.
- Baba, E. C. (2015). *Loft: Modernizmden Postmodernizme Geçiş Sürecinde Loft Mimarisi ve İstanbul'daki Yansımaları*. İstanbul: YEM Yayın.
- Bachelard, G. (2017). *Mekânın Poetikası*. A. Tümertekin (çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Balay, B. ve E. Ocak. (2006). Kameranın Tanıklığı: Sözlü Tarih Çalışmalarında Video Teknolojisinin Kullanılması. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan (hızl.). *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 263-272.
- Bayraktar, U. (2020). Türkiye Kent Siyasetinin Post-politik Halleri: Hizmet Referansiyelinin Projeci Habitusu İçin Adana'da Bir Durak. Ş. Geniş (drl.). *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekân, İnsan* içinde. Ankara: Nika Yayınevi. 199-242.
- Becker, H. S. (2015). *Mesleğin İncelikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür?*. L. Ünsaldı, B. Öztürk, H. E. Mescioğlu, Ş. Geniş ve G. Metin (çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bektaş, C. (2001). *Koruma Onarım*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Berg, B. L. ve H. Lune. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. H. Aydın (çev.). Konya: Eğitim Kitabevi.
- Bergson, H. (2020). *Madde ve Bellek: Beden-Tin İlişkisi Üzerine Deneme*. I. Ergüden (çev.). İstanbul: Fol Kitap.
- Berkmen, E. (1979). Ülkemiz Demiryollarının Örgütsel Yapısı. *1. Ulusal Demiryolu Kongresi* içinde. Ankara, 9-11 Ocak 1979. 368-384.

- Berntsen, D. ve A. Bohn. (2021). Kültürel Yaşam Senaryoları ve Bireysel Yaşam Öyküleri. Y. A. Dalar (çev.). P. Boyer ve J. V. Wertsch (hızl.). *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 79-106.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Blatz, C. W. ve M. Ross. (2021). Tarihi Anılar. Y. A. Dalar (çev.). P. Boyer ve J. V. Wertsch (hızl.). *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 281-300.
- Blight, D. W. (2021). Bellek Patlaması: Neden ve Neden Şimdi? Y. A. Dalar (çev.). P. Boyer ve J. V. Wertsch (hızl.). *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 301-320.
- Bloor, M. ve F. Wood. (2020). Metodoloji. P. Koç (çev.). B. S. Turner (Ed.). *Sosyoloji Sözlüğü* içinde. İstanbul: Pinhan Yayıncılık. 614-616.
- Boran, O. (1978). *Leyleğin Ölümü*. Milliyet Yayınları.
- Bourdieu, P. ve L. Wacquant. (2014). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. N. Ökten (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boyer, P. (2021a). Zihinde, Kültürde ve Tarihte Bellek: Özel Bir Bakış Açısı. Y. A. Dalar (çev.). P. Boyer ve J. V. Wertsch (hızl.). *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1-4.
- Boyer, P. (2021b). Anılar Ne İşe Yarar? Hatırlamanın Biliş ve Kültürle İlgili İşlevleri. Y. A. Dalar (çev.). P. Boyer ve J. V. Wertsch (hızl.). *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 5-36.
- Boym, S. (2001). *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Boym, S. (2009). *Nostaljinin Geleceği*. F. B. Aydar (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bulubay, C. (2022). Suriçi Belleğinden Koparılan Mahalleler ve Muhtarlıklar: Fatih Devrinden Bugüne. A. Bali ve B. Kuru (hızl.). *Muhtarlarıyla İstanbul* içinde. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, 88-115.
- Buñuel, L. (2005). *Son Nefesim*. İ. Kurdak (çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Calvino, I. (2018). *Görünmez Kentler*. I. Saatçioğlu (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Caunce, S. (2001). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*. B. B. Can ve A. Yalçinkaya (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ceylan, H., H. Kurtkapan, ve B. Turan. (2015). Literatür: Türkiye’de Yaşlıların Yaşam Durumları. M. Şentürk ve H. Ceylan (hızl.). *İstanbul’da Yaşlanmak: İstanbul’da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması* içinde. İstanbul: Açılım Kitap. 35-60.

- Connerton, P. (2012). *Modernite Nasıl Unutturur*. K. Kelebekoğlu (çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Connerton, P. (2019). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. A. Şenel (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. M. Bütün ve S. B. Demir (çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2017). *Eğitim Araştırmaları: Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*. H. Ekşi (çev.). İstanbul: Edam Yayın.
- Creswell, J. W. (2019). *Nitel Araştırmacılar İçin 30 Temel Beceri*. H. Özcan (çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Creswell, J. W. ve J. D. Creswell. (2021). *Araştırma Tasarımı: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. E. Karadağ (çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çekerol, G. S. (2006). Demiryolu Eğitiminde Geline Nokta. *Uluslararası Demiryolu Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları. 277-283.
- Çelebi, N. (2004). *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Danacıoğlu, E. (2008). *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Danış, D. ve T. Kuyucu. (2020). Benzer Süreçler, Farklı Sonuçlar: Kayseri, Denizli ve Malatya’da Kentsel Dönüşüm Projelerinin Karşılaştırmalı Analizi. Ş. Geniş (drl.). *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekân, İnsan* içinde. Ankara: Nika Yayınevi. 155-198.
- Demiryolu Taşıtları İmalat Sanayii: Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı)*. (2000). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1990). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doratlı, N. (2007). KKTC’de Tarihi Kentsel Alanların Korunmasına İlişkin Yasal Çerçeveye Eleştirel Bakış. A. Mengi (Ed.). *Kent ve Planlama: Geçmiş Korumak Geleceği Tasarlamak* içinde. Ankara: İmge Kitabevi. 13-29.
- Draaisma, D. (2007). *Bellek Metaforları: Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*. G. Koca (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Draaisma, D. (2015). *Unutmanın Kitabı: Rüyalarımızı Neden Hemen Unuturuz, Anılarımız Neden Sürekli Değişir?*. D. Muradoğlu (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Durkheim, E. (2018). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. E. Aytekin (çev.). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Durrell, L. (1984). *İskenderiye Dörtlüsü: Balthazar*. Ü. İnce (çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Ekin-Erkan, N. (2014). Anahtar Kavramların Değişimi. N. Ekin-Erkan (Ed.). *Şehir Kavramlarının Yolculuğu* içinde. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 96-108.
- Emerson, R. M., R. I. Fretz ve L. L. Shaw. (2008). *Bütün Yönleriyle Alan Çalışması: Etnografik Alan Notları Yazımı*. A. E. Koca (çev.). Ankara: Birleşik Yayınları.
- Emiroğlu, K. ve Ü. Uzmay. (2012). *Demiryolu Ansiklopedisi*. TCDD Yayınları.
- Engin, V. (1993). *Rumeli Demiryolları*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Engin, V. (2012a). Rumeli Demiryolları. V. Engin, A. Uçar ve O. Doğan (Ed.). *Osmanlı'da Ulaşım: Kara-Deniz-Demiryolu* içinde. İstanbul: Çamlıca Yayıncılık. 219-236.
- Engin, V. (2012b). İstanbul'un Atlı ve Elektrikli Tramvayları. V. Engin, A. Uçar ve O. Doğan (Ed.). *Osmanlı'da Ulaşım: Kara-Deniz-Demiryolu* içinde. İstanbul: Çamlıca Yayıncılık. 343-366.
- Ergur, A. (2018). Zıt Seçeneklerden Bütünleşik Zorunluluğa: Toplumbilimde Kuram-Saha İlişkisi. M. Akbıyık (Ed.). *Sosyoloji ve Yöntem, Sosyoloji Seminerleri 2* içinde. İstanbul: Alfa Yayınları, 51-84.
- Erjem, Y. (2016). Sosyolojik Düşüncenin Gelişimi ve Sosyolojide Temel Kuramsal Yaklaşımlar. A. Arslan ve M. Çağlayandereli (Ed.). *Sosyoloji: Günlük Yaşamı Anlamak* içinde. İstanbul: Paradigma Akademi.
- Eyice, S. (1993). Altın Kapı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde. Cilt:1, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 216-218.
- Eyice, S. (2016). Ortaçağ'ın En Güçlü Savunma Hattı. F. Güldal (hızl.). *Dersaadet'in Sur Kapıları* içinde. İstanbul: Sur Çelik Kapı. 13-21
- Eyuboğlu, İ. Z. (1991). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Fırat, D. (2021). Bomonti'nin Çokkatmanlı Belleği. Ç. Kovanlıkaya, D. Fırat, E. Yılığür, Ş. Aslan ve A. Dikmen-Özarslan (hızl.). *Bomonti: Kentsel Dönüşüm ve Mekânın Belleği* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. 21-88.
- Fielding, N. (2001). Coding and Managing Data. N. Gilbert (drl.). *Researching Social Life*. Londra: Sage Pub.
- Freely, J. ve A. Çakmak (2017). *İstanbul'un Bizans Anıtları*. F. G. Tanman (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Geniş, Ş. (2020). Giriş: Otoriter Neoliberalizm ve Otoriter Kentleşme. Ş. Geniş (drl.). *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekân, İnsan* içinde. Ankara: Nika Yayınevi. 9-38.
- Gök, A. (2006). Dünya’da ve Türkiye’de Demiryolları. *Uluslararası Demiryolu Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları. 1411-1417.
- Göregenli, M. (2010). *Çevre Psikolojisi: İnsan Mekân İlişkileri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Göregenli, M., P. Karakuş, İ. Umuroğlu ve E. Ömüriş. (2013). *Selçuk Kent Belleği: Dün, Bugün ve Geleceğin Zihinsel Temsilleri*. İzmir: Selçuk Belediyesi, Selçuk-Efes Kent Belleği Yayınları.
- Görgülü, Z. (2007). Kültür Mirasımızın Korunması Üzerine Bir Kez Daha Düşünürken. A. Mengi (Ed.). *Kent ve Planlama: Geçmişi Korumak Geleceği Tasarlamak* içinde. Ankara: İmge Kitabevi. 39-48.
- Groh, J. M. (2017). *Mekân Yaratmak: Beyin Neyin Nerede Olduğunu Nasıl Biliyor?*. G. Koca (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Güçlü, S. (2014). Mekân Sosyolojisi ve Kentsel Mekân. N. Sam ve R. Sam (Ed.). *Sosyo-Kültürel Farklılık ve Alaşım Mekânları: Kent ve Kentler* içinde. Bursa: Ezgi Kitabevi. 261-288.
- Gülbetekin, M. (2017). *Mekânın Hafızası: Yer Adları*. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- Gülenaz, N. ve O. Koca (2018). *Yedikule-Samatya*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Günay-Erkol, Ç. Taş Üstüne Taş Koymak: 12 Mart Romanlarında Görgü Tanığı Belleğinin Yazınsallaştırılması. L. Neyzi (hızl.). *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları* içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 41-64.
- Güvenç, B. (1999). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Halbwachs, M. (2022). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. B. Uçar (çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Halbwachs, M. (2021). *Kolektif Hafıza*. B. Barış (çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1992). *Türk Dili Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Haraway, D. J. (2010). *Başka Yer*. G. Pusar (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hasol, D. (2019). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayın.
- Harvey, D. (2002). Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı. B. Duru ve A. Alkan (drl.). *20. Yüzyıl Kenti* içinde. Ankara: İmge Kitabevi. 147-172.

- Harvey, D. (2003). *Postmodernliğin Durumu*. S. Savran (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Sermayenin Mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru*. B. Kıcır, D. Koç, K. Tanrıyar ve S. Yüksel (çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2017). *Kent Deneyimi*. E. Soğancılar (çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hobsbawm, E. J. (2003). *Sermaye Çağı (1848-1875)*. B. S. Şener (çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Houston, S. (2010). *Prising Open The Black Box: Critical Realism, Action Research and Social Work*. *Qualitative Social Work*, 9(1), 73-91.
- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık Anıları: Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*. K. Atakay (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hür, A. (1994). Şark Ekspresi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt:7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- İlhan, M. E. (2018). *Kültürel Bellek: Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İlyasoğlu, A. (2006). Yakın Dönemde Tarihe İlginin Farklılaşması Sürecinde Sözlü Tarih Alanının Türkiye'deki Gelişimine Bir Bakış. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan (hızl.). *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 15-22.
- İlyasoğlu, A. ve E. Soytemel. (2002). Sosyolojik Bilginin Kaynağına Dönüşü: Semt Girişimleri ve Sözlü Tarih Araştırmacılığı. *İstanbul Üç Aylık Dergi*. Sayı: 40, 112-116.
- İlyasoğlu, A. ve E. Soytemel. (2006). Bir Haliç Semtinde Yerel Değişim, Toplumsal Dönüşüm ve Topluluk Yaşantıları. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan (hızl.). *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 95-116.
- İslamoğlu, A. H. ve Ü. Alınçık. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Jessop, B. (2019). Authoritarian Neoliberalism: Periodization and Critique. *South Atlantic Quarterly*, 118(2), 343-361.
- Kâhya, Y. (1994). Yedikule. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt:7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Kanbak, A. ve Ö. Uğurlu. (2024). Bellek, Mekân ve Kent: SEKA. *İzmit SEKA'nın Dönüşümü* içinde. Kocaeli Dayanışma Akademisi. 153-171.

- Karaarslan, F. (2021). *Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kişmir, G. (2021). *Bellek ve Anımsama*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Koçak, H. (2013). Emeğin İstanbul'u Kaybolurken. A. Koca, Ç. O. Çalışkan, E. Kaya, G. Akgün (Ed.). *Kentleri Savunmak: Mekân, Toplum ve Siyaset Üzerine* içinde. Ankara: NotaBene Yayınları. 433-438.
- Koçak, K. ve T. Paşaoğlu. (2012). "Benim Sendikamın Amblemi Daima Buharlı Tren..." Zafer Boyar'la Türkiye'de Demiryolu Sendikacılığı Üzerine Söyleşi. T. Bora (drl.). *Tren Bir Hayattır* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. 187-216.
- Kolçak, C. (2024). *Benim Semtim, Benim Mahallem, Küçükçekmece: Halkalı (Atakent - Halkalı Merkez - İstasyon - Yarımburgaz)*. İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kós, K. (1995). *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi*. N. Güngörmüş (çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Köksal, T. G. (2022). Önsöz, Fabrika: Emeğin Miras Hakkını Görünür Kılan Bir Proje. G. Baki ve Y. Tunca (hızl.). *Fabrika - Mekanın Hafızası, Hafızanın Mekanı: Bergama Sümerbank Tekstil Fabrikası* içinde. İstanbul: Sarı Denizaltı Sanat İnisiyatifi. 3-6.
- Köksal, T. G. (2024). İzmit SEKA Fabrikası'nın Değer Görselleştirmesi Üzerine. *İzmit SEKA'nın Dönüşümü* içinde. Kocaeli Dayanışma Akademisi. 173-184.
- Kuban, D. (2000). *İstanbul Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*. Z. Rona (çev.). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Kurtkapan, H. (2018). *Kentte Yaşlılık ve Yerel Yönetim Uygulamaları*. İstanbul: Nobel Bilimsel Eserler.
- Kurtuluş, H. (2017). Kent Sosyolojisinde Değişen Kavrayışlar ve Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi. Ö. Uğurlu, N. Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak ve M. Şiriner (drl.). *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları* içinde. İstanbul: Örgün Yayınevi. 177-226.
- Kümbetoğlu, B. (2006). Buldanlı Dokumacıların Emek Süreçlerinde Değişim. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan (hızl.). *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 203-218.
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2020). *Niteliksel Araştırmalarda Analiz*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

- Layder, D. (2013). *Sosyolojik Araştırma Pratiği: Teori ve Sosyal Araştırmanın İlişkilendirilmesi*. S. Ünal (çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Leavy, P. (2011). *Oral History: Understanding Qualitative Research*. Oxhord: Oxford University.
- Lefebvre, H. (2017). *Kentsel Devrim*. S. Sezer (çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. I. Ergüden (çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lynch, K. (2018). *Kent İmgesi*. İ. Başaran (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mantran, R. (2020). *İstanbul Tarihi*. T. Tunçdoğan (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. G. Koca ve T. Tosun (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mutlu, Ş. (2015). İstanbul'da Faaliyet Gösteren Yabancı Misyoner Okulları. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. Cilt: 9, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. 192-204.
- Necatigil, B. (1996). *Bütün Eserleri: Şiirler 1972-1979*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Neuman, L. (2020a). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Cilt-1. Ö. Akkaya (çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Neuman, L. (2020b). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Cilt-2. Ö. Akkaya (çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Neyzi, L. (2011). *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak: Birey, Bellek ve Aidiyet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Neyzi, L. (2013). *"Ben Kimim?" Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neyzi, L. (2020). *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nicklas, S. C. (2015). *Erinnern führt ins Innere: Erinnerung und Identität bei Uwe Timm*, Marburg, Tectum Verlag.
- Nietzsche, F. (2003). *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine*. N. Bozkurt (çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2015). *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası*. M. Tüzel (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. M. E. Özcan (çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Norberg-Schulz, C. (2006). The Phenomenon of Place, *Designing Cities* içinde, A. Chutbert (Ed.). Blackwell, USA, 116-127.
- Ölçer, E. (2014). *Sokak Şehir Hafıza: Kuyulu'dan Biçki Yurdu'na Osman Nuri Ergin ile İstanbul Sokak Adları*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Önkal, G. (2016). Kentlilik ve Kentsizlik. Ö. Sarı ve A. Egin (Ed.). *Toplumsal Analizler Ekseninde Kent Fragmanları* içinde. Ankara: Phoenix Yayınevi, 61-76.
- Özaloğlu, S. (2017). Hatırlamanın Yapıtaşı Mekânın Bellek ile İlişkisi Üzerine. T. Erman ve S. Özaloğlu (drl.). *Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar* içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. 13-20.
- Özaslan, N. (2010). Mimari Koruma Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi. N. Özaslan ve D. Özkut (Ed.). *Mimari Korumada Güncel Konular* içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 1-17.
- Özbek, E. E. ve Y. D. Telli. (2006). 68'li Olmak, Hatırlamak ve Aidiyet. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan (hızl.). *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 245-260.
- Özkurt, V. (2020). Yaşlanma ve Yoksulluk. D. S. Şahin (Ed.). *Yaşlılık Sosyolojisi* içinde. Bursa: Ekin Yayınevi. 223-246.
- Özön, M. N. (1971). *Resimli-Büyük Türk Dili Sözlüğü*. İstanbul: Arkın Kitabevi.
- Özyüksel, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*. Ankara: Yurt Yayınevi.
- Pamuk, Ş. (1994). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2013). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pancar, M., P. Öğrenci, ve Z. Balaban. *Yedikule Tren Bakım Üniteleri Koruma Raporu*. Karaköy Mimarlar Odası Arşivi.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir (çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Perec, G. (2017). *Mekân Feşmekân*. A. Erkay (çev.). İstanbul: Everest Yayınları.

- P rouse, J. F. (2016). * stanbul'la Y zle me Denemeleri:  eperler, Hareketlilik ve Kentsel Bellek*.  stanbul:  leti im Yayınları.
- Quataert, D. (1985). 19. yy'da Osmanlı  mparatorluğu'nda Demiryolları. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde.  stanbul:  leti im Yayınları. 1630-1635.
- Randall, W. L. (2014). *Bizi "Biz" Yapan Hik yeler: Kendimizi Yaratma  zerine Bir Deneme*.  . S. Kaya ( ev.).  stanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ricoeur, P. (2017). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. M. E.  zcan ( ev.).  stanbul: Metis Yayınları.
- Ritchie, D. A. (1995). *Doing Oral History*. New York: Twayne Publishers.
- Roediger, H. L. III., F. M. Zaromb ve A. C. Butler. (2021). Kolektif Belleğin  ekillendirilmesinde Tekrarlanan Hatırlamanın Rolü. Y. A. Dalar ( ev.). P. Boyer ve J. V. Wertsch (hâl.). *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde.  stanbul: Türkiye    Bankası Kültür Yayınları. 175-216.
- Rossi, A. (2006). * hrin Mimarisi*. N. Gürbilek ( ev.).  stanbul: Kanat Kitap.
- Sam, N. (2018). *Kent, Toplum, Kültür*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Sam, R. ve N. Sam (2014). Bir Kente Bakmak, Bir Kenti Görmek. N. Sam ve R. Sam (Ed.). *Sosyo-Kültürel Farklılık ve Alaşım Mekânları: Kent ve Kentler* içinde. Bursa: Ezgi Kitabevi. 397-424.
- Sancar, M. (2016). *Ge mi le Hesapla ma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*.  stanbul:  leti im Yayınları.
- Sarlo, B. (2012). *Geçmiş Zaman: Bellek Kültürü ve özneye Dönüş  zerine Bir Tartışma*. P. B. Charum ve D. Ekinci ( ev.).  stanbul: Metis Yayınları.
- Satan, A. (2012). Osmanlı'nın Demiryolu  ağına Girişi. V. Engin, A. Uçar ve O. Doğan (Ed.). *Osmanlı'da Ulaşım: Kara-Deniz-Demiryolu* içinde. Cilt: 6.  stanbul:  amlıca Yayıncılık. 209-218.
- Sayer, A. (2017). *Sosyal Bilimde Yöntem: Realist Bir Yaklaşım*. S. Gürses ( ev.).  stanbul: Küre Yayınları.
- Schacter, D. L. (2022). *Belleğin  zinde: Beyin, Zihin ve Geçmiş*. E. Özgül ( ev.).  stanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Schmid, C. (2014). Henri Lefebvre, Kent Hakkı ve Yeni Metropol Anaakımı. A. Y.  en ( ev.). N. Brenner, P. Marcuse ve M. Mayer (drl.). *K r   in Değil Halk   in: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı* içinde.  stanbul: Sel Yayıncılık. 72-99.
- Scott, J. (2020). Maurice Halbwachs. G. Alev ( ev.). B. S. Turner (Ed.). *Sosyoloji Sözlüğü*.  stanbul: Pinhan Yayıncılık. 405.

- Silverman, D. (2021). *Nitel Araştırma Nasıl Yapılır?*. E. Hava (çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Soysüren, İ. ve M. Poyraz. (2023). Giriş: Bir Paylaşım Süreci Olarak Nitel Araştırma. *Göç Araştırmalarında Yöntem: Örnek Nitel Araştırma Deneyimleri* içinde. İ. Soysüren ve M. Poyraz (Ed.). Ankara: Nika Yayınevi. 13-22.
- Spinoza, B. (2011). *Etika*. H. Z. Ülken (çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Stavrides, S. (2018a). *Müşterek Mekân: Müşterekler Olarak Şehir*. C. Saraçoğlu (çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Stavrides, S. (2018b). *Kentsel Heterotopya: Özgürleşme Mekânı Olarak Eşikler Kentine Doğru*. A. Karatay (çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Suğur, N. (2018). Sosyolojik Araştırmanın İmkânı ve Sınırlılıkları. M. Akbıyık (Ed.). *Sosyoloji ve Yöntem, Sosyoloji Seminerleri 2* içinde. İstanbul: Alfa Yayınları, 85-116.
- Şahin, Ç. (2016). Neoliberal Kent Politikaları Gereği “Kentsel Yenileme” Adı Altında Yok Edilen Tarih ve Bu Bağlamda Fener-Balat-Ayvansaray Sürecinin Değerlendirilmesi. Z. Ahunbay, İ. Dinçer, Ç. Şahin (Ed.). *Neoliberal Kent Politikaları ve Fener-Balat-Ayvansaray: Bir Koruma Mücadelesinin Öyküsü* içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 81-132.
- Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, VIII. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şengün, N. (1979). Demiryolu Sisteminde Personel Eğitimi ve Eğitilmiş İnsan Gücü Sorunu. *1. Ulusal Demiryolu Kongresi*, Ankara, 9-11 Ocak 1979. 385-398.
- Şentürk, Ü. (2016). Modern Kent: Mekânın Yapay Metamorfozu. Ö. Sarı ve A. Esgin (Ed.). *Toplumsal Analizler Ekseninde Kent Fragmanları* içinde. Ankara: Phoenix Yayınevi, 77-108.
- Şentürk, M. (2017). Kentsel Dönüşümün Sosyolojisi. K. Alver (Ed.). *Kent Sosyolojisi* içinde. İstanbul: Çizgi Kitabevi. 377-394.
- Şentürk, M. ve R. B. Altan. (2015). Nitel Araştırma: Yaşlılar Neler Anlattı?. M. Şentürk ve H. Ceylan (hızl.). *İstanbul’da Yaşlanmak: İstanbul’da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması* içinde. İstanbul: Açılım Kitap. 229-282.
- Tapan, M. (2014). *Koruma Sorunlarımız: Mimarlık ve Kentleşme*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- TCDD. (2006). *Belgelerle Tuna’dan Basra’ya Osmanlı Demiryolları*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

- Tekeli, İ. (2009). *Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ ve S. İlkin. (2004). *Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih*. Ş. Layıkel (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thompson, P. (2006). 21. Yüzyılda Sözlü Tarih İçin Potansiyeller ve Meydan Okumalar. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan (hızl.). *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 23-38.
- Toprak, Z. (2003). Demiryolu, Devlet ve Modernite. Selahattin Özpallabıyıklar (hızl.). *Demiryol Tren Çağı* içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 10-23.
- Traverso, E. (2019). *Geçmişin Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*. I. Ergüden (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tufan, İ. (2014). *Türkiye’de Yaşlılığın Yapısal Değişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tunç, A. (2003). Kalkalı Çok Oldu mu?. Selahattin Özpallabıyıklar (hızl.). *Demiryol Tren Çağı* içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 6-9.
- Tunçer, M. (2017). *Dünden Bugüne Kültürel Miras ve Koruma*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Turan, M. (2009). *Türkiye’de Kentsel Rant - Devlet Mülkiyetinden Özel Mülkiyete*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Turgut, M. (1997). Demiryollarında Personel Politikası. 2. *Ulusal Demiryolu Kongresi*, İstanbul, 15-17 Aralık 1997. 317-324.
- Türel, A. (1998). Kent ve Ulaşım. Y. Sey (Ed.). *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tarih Vakfı Yayınları. 155-170.
- Türker, O. (2010). *Psomatia’dan Samatya’ya: Bir Bizans Sementinin Hikâyesi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Türkiye’de Demiryolu İşçileri*. (1995). Ankara: Demiryol-İş Yayınları.
- Urry, J. (1999). *Mekânları Tüketmek*. R. G. Ögdül (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uygur, N. (1984). *Kültür Kuramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Weinberg, D. (2020). Kalitatif/Niteliksel Araştırma. D. B. Aksel (çev.). B. S. Turner (Ed.). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık. 472-476.

- Wertsch, J. V. (2021). Kolektif Bellek. Y. A. Dalar (çev.). P. Boyer ve J. V. Wertsch (hızl.). *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 149-174.
- Yelmen, H. (1994a). Dericilik. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt:3, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Yelmen, H. (1994b). Debbağlık. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt:3, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Yelsalı-Parmaksız, P. M. (2012). “Giriş”, Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları. P. M. Yelsalı-Parmaksız (drl.). Ankara: Phoenix Yayınevi. 7-15.
- Yıldırım, A. ve H. Şimşek. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, İ. (2001). *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yırtıcı, H. (2005). *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yüksel, A. (Ed.). (2021). Haydarpaşa Kitabı: Kent, Mekân, Mücadele. İstanbul: Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları.

Sürelî Yayınlar

- Akbulut-Özpay, G. ve E. Akpınar. (2020). Kültürel Mirasa Bir Örnek: Sivas Cer Atölyesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt: 55, Sayı: 44, 1-12.
- Aksoy, A. (2021). Kentsel Hafıza Kaybına İlişkin Bazı Sorular. *Kent: Çözüm Üreten Kentler*. Sayı: 4, İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği, 26-27.
- Alver, K. (2008). Mekânda Görünen. *EskiYeni*. Sayı: 11, 22-23.
- Alver, K. (2017a). Mekân ve Hafıza. *Sosyoloji Divanı*. M. Birekul ve F. Karaarslan (Ed.). Yıl: 5, Sayı: 10, 269-274.
- Alver, K. (2017c). Kent İmgesi. *Sosyoloji Divanı*. M. Birekul ve F. Karaarslan (Ed.). Yıl: 5, Sayı: 10, 11-36.
- Aykaç, P. (2022). Bellek, Kolektif Bellek ve Koruma. *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 423, 49-52.
- Aytaç, Ö. (2013). Kent Mekânları ve Kimlik/Farklılık Sorunu. *İdealkent*, Cilt: 4, Sayı: 9, 138-169.
- Bailyn, B. (2001). Considering the Slave Trade: History and Memory. *William and Mary Quarterly*, 58(1), 245-252.
- Çelik, F. (2022). Tarihyazımı, Hafıza, Aidiyet: Sözlü Tarih Yöntemi ve Türkiye’de Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 34-47.
- Demiryollar Mecmuası*. (1933). Sayı: 96, Şubat 1933, Sirkeci Garı TCDD arşivi.
- Demiryolcu Dergisi*. (1993). Sayı: 6, Haziran 1993, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları.
- Demiryol Dergisi*. (1952). Sayı: 9, Haziran 1952, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları.
- Demiryol Dergisi*. (1953). Sayı: 16, Ocak 1953, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları.
- Demiryol Dergisi*. (1953). Sayı: 25, Ekim 1953, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları.
- Demiryol Dergisi*. (1956). Sayı: 54, Ekim 1953, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları.
- Doğu, T. ve M. Varkal-Deligöz. (2017). Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi(mi). *Megaron*, Cilt: 12, Sayı: 4, 545-552.

- Ede, A. ve A. Ç. Öztürk. (2024). Demiryollarının Somut ve Somut Olmayan Miras Değerlerinin Kolektif Bellekteki Yeri: Sivas Demiryolu Yerleşkesi Örneği. *Journal of Environmental and Natural Studies*, Cilt: 6, Sayı: 1, 85-106.
- Gül, G. (2011). Yedikule’de Tramvaylı Günler. *İstanbul Seyahat Araştırmaları Platformu Aylık Elektronik Bülteni*. Kasım 2011, Sayı: 2, 13-17.
- Güngör, S. ve Ş. Gökçen. (2022). Endüstriyel Miras Alanlarının Yeniden İşlevlendirilmesi: İzmir Yeni Kent Merkezi Özelinde Fırsatlar, Sorunlar ve Öneriler. *Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 58-71.
- Kaçar-Tunç. (2020). Nitel Araştırmalarda Konumsallık ve Düşünümsellik: Yakınlık ve Mesafe Arası Müzakere. *Humanitas*, Cilt: 8, Sayı: 16, 249-266.
- Kâhya, E. (1988). Türkiye’de İlk Demiryolları. *Belleten*, Cilt: 52, Sayı: 202, 209-218.
- Karaarslan, F. (2017). Hafızanın Sosyo - Psikolojik Bağlamı. *Sosyoloji Divanı*, M. Birekul ve F. Karaarslan (Ed.). Yıl: 5, Sayı: 10, 25-36.
- Köşkeroglu, E. (2006). Demiryolu Mirası - Korunması. *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya Dergisi*, Sayı: 3, Bülten: 45, 19-23.
- Olick, J. K. (2014). Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür. M. Güneşdoğan (çev.). *Moment Dergi: Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 175-211.
- Özdemir, N. (2013). Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 53, 213-248.
- Salur, G. (2019). Mekan ve Yaşlılık: İhtiyarlara Yer Yok mu?. *Beyond İstanbul: Mekânda Adalet ve Yaşlılık*. Sayı: 5, 41-47.
- Saner, M. (2012). Endüstri Mirası: Kavramlar, Kurumlar ve Türkiye’deki Yaklaşımlar. *Planlama Dergisi*, Sayı: 52, 2012/1-2, 53-66.
- Selvi-Ünlü, T. (2021). Nedir Bu “Kentsel Bellek” ve Ne İşe Yarar?. *Kent: Çözüm Üreten Kentler*. Sayı: 4, İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği, 28-31.
- Shopov, A. ve A. Han. (2013). Osmanlı İstanbul’unda Kent İçi Tarımsal Toprak Kullanımı ve Dönüşümleri. *Toplumsal Tarih*, Sayı: 236, 34-38.
- Şentürk, Ü. (2014). Mekân Sadece Mekân Değildir: Kentsel Mekânın Yeni Tezahürleri. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 17, Sayı: 67, 85-106.
- Şentürk, M. (2019). Yeni Kentleşme Dinamikleri ve Kentte Yaşlılık. *Beyond İstanbul: Mekânda Adalet ve Yaşlılık*. Sayı: 5, 61-69.

- Tekeli. İ. (1990). Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler, Prof. Dr. Mübeccel Kıray'a Armağan. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:VII, Sayı:1-2, 251-259.
- Topgül, S. (2017). Tülomsaş Kuruluşu ve Kurulduğu Dönemdeki Çalışma İlişkilerinin Sözlü Tarihten Yararlanma Yolu ile İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 21, 184-196.
- Toydemir, S. (1951). Rumeli Demiryolu Nasıl Yapıldı?. *Tarih Dünyası Dergisi*, Sayı: 25, 1063-1065. archives.saltresearch.org/handle/123456789/25500 Erişim: 21.04.2024.
- Uçak, H. İ. (2001). Demiryollarında Sportif Faaliyetler ve Ankara Demirspor Kulübü. *Kebikeç*, Sayı: 11, 283-294.

Diğer Yayınlar

- Aktin, S. (2017). Kent ve Bellek: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aynacı, M. (2007). 1960-1980 Yılları Arasında Karayolu Ulaşımının Gelişmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bekman, B. (2020). XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul’unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cesur, E. (2021). Cer Atölyesi’nin Sivas’ın Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültürel Yapısına Etkileri ve Basındaki Yansımaları. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, N. İ. (2011). Sürdürülebilir Kentsel Yenilemenin Değerlendirilmesi: İstanbul Yedikule Mahallesi Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çöl, Ş. (1998). Kentlerimizde Kimlik Sorunu ve Günümüz Kentlerinin Kimlik Derecesini Ölçmek İçin Bir Yöntem Denemesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Karadağ, T. (2019). Endüstri Mirasımız ve Yedikule Cer Atölyelerinin Tescilli Kâgir Yapılarına Statik Güçlendirme Önerileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kavruk, D. (2019). Özelleştirme Sürecinde Tekel Fabrikasından İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Kampüsüne: Dönüşen Mekân, İş ve Hayatlar. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Köksal, T. G. (2005). İstanbul’daki Endüstri Mirası İçin Koruma Önerileri. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kösebay-Erkan, Y. (2007). Anadolu Demiryolu Çevresinde Gelişen Mimari ve Korunması. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özdemir, B. (2021). Endüstri Mirasının Korunma ve Yeniden İşlevlendirme Sorunsalının, İstanbul Yedikule Cer Atölyesi-T5 Binası Üzerinden İncelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Özsoy, M. (2021). Toplumsal Tarihe Sinema Penceresinden Bir Bakış: Bir Sözlü Tarih Çalışması. *Yayınlanmış Doktora Tezi*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Sarıcıoğlu, S. D. (2019). Fatih İlçesi İmrahor Mahallesi'nde Tarihi Çevre Koruma Çalışması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Şentürk, M. (2011). Kentsel Müdahaleler Açısından İstanbul. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzunoğlu, N. (2018). Kültürel Miras Alanlarının Toplumsal Bellek Bağlamında Yeniden İşlevlendirilmesi: Haydarpaşa Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ünal, M. (2009). Endüstri Mirası Kapsamında İstanbul Yedikule TCDD Atölyelerinin Mimarisi ve Koruma Sorunları. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yiğit, E. (2024). Toplumsal Bellek Çerçevesinde Bomonti Bira Fabrikası. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

- A. M. Schneider ve M. Is. Nomidis arşivi, SALT Araştırma, archives.saltresearch.org/handle/123456789/98312 Erişim: 11.04.2024.
- aa.com.tr/tr/isdunyasi/gayrimenkul/ege-yapinin-cer-istanbul-projesi-satista/644359 Erişim: 14.10.2024.
- adanademirspor.net/2009/02/stadlar-geze-geze.html Erişim: 29.08.2024.
- Al Jazeera Turk, youtube.com/watch?v=_eb6qsvvUgM& Erişim: 04.03.2024.
- Alman Arkeoloji Enstitüsü, arachne.dainst.org/entity/2010659/image/2010659 Erişim: 08.10.2024.
- Ameli Elektrik Dergisi, SALT Araştırma, archives.saltresearch.org/handle/123456789/129281 Erişim: 04.10.2024.
- Arzu Film Youtube Kanalı, youtube.com/watch?v=l5qgnAgpDLw Erişim: 04.03.2024.
- atolyehane.art/atolyeler Erişim: 15.10.2024.
- Ayverdi arşivi, SALT Araştırma, archives.saltresearch.org/handle/123456789/119002 Erişim: 11.04.2024.
- beykozkundura.com Erişim: 01.03.2024.
- Cer İstanbul Projesi Değerleme Raporu. (2018). Yetkin Gayrimenkul Değerleme ve Danışmanlık A.Ş.; Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş. emlakkulisi.com.tr/resim/dosyalar/NjExNzYzNj-cer--istanbulpdf.pdf Erişim: 10.10.2024.
- Charles Samz arşivi, Boston University, open.bu.edu/bitstream/handle/2144/7960/samz_turkey1971_istanbul_coast_027.jpg?sequence=11 Erişim: 12.10.2024.
- Charles W. Cushman arşivi. purl.dlib.indiana.edu/iudl/archives/cushman/P14552 Erişim: 28.09.2024.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1939). Demirspor Kulübü. nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1939/cumhuriyet_1939_temmuz_/cumhuriyet_1939_temmuz_8_.pdf Erişim: 29.08.2024.
- Çobanoğlu, A.V. ve H. F. Yılmaz (2017). Yedikule Demiryolu Tesisleri (Cer Atölyeleri) Sanat Tarihi Raporu. erhanuludag.com/tr/yedikule-demiryolu-tesisleri-cer-atolyelerisanat-tarihi-raporu Erişim: 06.06.2024.

Demiryolları Faaliyetleri, TCDD, 1958, SALT Araştırma.
archives.saltresearch.org/handle/123456789/206670 Erişim: 30.08.2024.

Ege Yapı Youtube Kanalı-1, youtube.com/watch?v=9MgZfGy2uVc Erişim:
14.10.2024.

Ege Yapı Youtube Kanalı-2, youtube.com/watch?v=5xGyUWBHDKA Erişim:
14.10.2024.

Ege Yapı Youtube Kanalı-3, youtube.com/watch?v=XVVZg5Xx_ZE Erişim:
15.10.2024.

Ege Yapı Youtube Kanalı-4, youtube.com/watch?v=Po1Q9eNchMk& Erişim:
15.10.2024.

Ege Yapı Youtube Kanalı-5, youtube.com/watch?v=AqnXbB2f3uA Erişim: 17.10.2024.

Ege Yapı Youtube Kanalı-6, youtube.com/watch?v=5evJ5Kh-sf8 Erişim: 17.10.2024.

egeyapi.com/cer-istanbul/lokasyon Erişim: 15.10.2024.

egeyapi.com/cer-istanbul/cer-loft Erişim: 17.10.2024.

egeyapi.com/cer-istanbul/cer-loft#lg=1&slide=9 Erişim: 17.10.2024.

Emlakdream Youtube Kanalı, youtube.com/watch?v=6Z8XxDS06nE Erişim:
15.10.2024.

emlakkonut.com.tr/tr-TR/ege-yapi%E2%80%99nin-merakla-beklenen-projesi-
%E2%80%9Ccer-istanbul%E2%80%9D-satisa-cikiyor Erişim: 15.10.2024.

emlakrotasi.com.tr/emlak-konut-gyo-guvenesiyle-gayrimenkul-sektoru-onculerinden-
ege-yapi-tarafından-gelistirilen-yedikule-hisarının-yanındaki-cer-istanbul-
projesinin-detaylari-kamuoyu-ile-paylasildi Erişim: 14.10.2024.

Erman Film Youtube Kanalı-1. youtube.com/watch?v=EE34i_OruKs Erişim:
05.03.2024.

Erman Film Youtube Kanalı-2. youtube.com/watch?v=nWeUcZkjtXM Erişim:
05.03.2024.

facebook.com/SimseklerGrubu1986/posts/1470544489661459 Erişim: 29.08.2024.

facebook.com/groups/1992527460990877 Erişim: 03.10.2024.

Fatih Belediyesi Coğrafi Bilgi Sistemi, kentrehberi.fatih.bel.tr/webgis Erişim:
10.04.2024.

flickr.com/photos/pnrbks/7823837576 Erişim: 05.10.2024.

flickr.com/photos/pnrbks/8003116134 Erişim: 09.10.2024.

flickr.com/photos/pnrbks/7824180632 Erişim: 09.10.2024.

flickr.com/photos/pnrbks/7823863610 Erişim: 16.10.2024.

flickr.com/photos/55550146@N07/25214097593 Erişim: 05.10.2024.

Frank Geraghty arşivi, flickr.com/photos/franks_railway_photos/15341563872 Erişim: 01.10.2024.

galerie123.com/en/original-vintage-poster/45052/simplon-orient-express-plm Erişim: 04.10.2024.

Google Earth. Erişim: 12.04.2024.

haberads.com/haber/demirspor-demiryollari-emekcileri-ile-birlikte Erişim: 29.08.2024.

hurriyet.com.tr/gundem/tcdd-atolyesinde-yanigin-5983097 Erişim: 10.10.2024.

hurriyet.com.tr/gundem/fatihte-tren-hangarinda-yanigin-7340359 Erişim: 10.10.2024.

hurriyet.com.tr/ekonomi/demiryolu-atolyesine-700-milyonluk-yatirim-40803358 Erişim: 14.10.2024.

Istvn Pi Tth arşivi, flickr.com/photos/cybermacs/33079776113 Erişim: 11.04.2024.

İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı, alanbaskanligi.gov.tr/analitik_paftalar.html Erişim: 07.05.2024.

İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı. (2018). İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı. alanbaskanligi.gov.tr/evrak/typ.pdf Erişim: 05.05.2024.

itfaiye.ibb.gov.tr/tr/haberler/173/yedikulede-yanigin.html Erişim: 10.10.2024.

haberads.com/haber/demirspor-demiryollari-emekcileri-ile-birlikte Erişim: 29.08.2024.

Jack Birns arşivi, retours.eu/en/13-simplon-orient-express-1950-turkey/#6 Erişim: 10.10.2024.

kentvedemiryolu.com/havran-treni Erişim: 30.08.2024.

kentvedemiryolu.com/memleketin-demirsporlari Erişim: 29.08.2024.

Kültür Envanteri. kulturenvanteri.com/yer/safa-meyhanesi/#17.1/40.995007/28.926029 Erişim: 02.10.2024.

k24kitap.org/eski-istanbulun-lezzet-dunyasindan-4635 Erişim: 31.09.2024.

levantineheritage.com/german-school-yedikule.htm Erişim: 04.10.2024.

mavisimsekler.com/2018/09/pankartlarla-adana-5-ocak-bir-baska.html Erişim:
29.08.2024.

milliyet.com.tr/ekonomi/cer-istanbul-un-degeri-5-yilda-2-5-kat-artti-2646920 Erişim:
10.10.2024.

M. Erem alıkoğlu arşivi, SALT Araştırma,
archives.saltresearch.org/handle/123456789/7118 Erişim: 01.10.2024.

Necip Bey Haritaları arşivi, SALT Araştırma,
archives.saltresearch.org/handle/123456789/102346 Erişim: 11.04.2024.

Nicholas V. Artamonoff arşivi, Dumbarton Oaks, images.doaks.org/artamonoff Erişim:
11.10.2024.

NostaljmaniaTv Youtube Kanalı, youtube.com/watch?v=H6kzCe5R2pA Erişim:
17.10.2024.

Robert Capa arşivi. icp.org/browse/archive/objects/train-passing-behind-one-of-the-
towers-of-the-rumelihisari-sariyer-istanbul Erişim: 03.10.2024.

Sultan II. Abdülhamid Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu,
nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90838---0035.jpg Erişim:
12.10.2024.

Türk Dil Kurumu. Erişim: 16.05.2024.

Üç Maymun, Nuri Bilge Ceylan, youtube.com/watch?v=9cuUN7ay5z4 Erişim:
01.10.2024.

Yedikule Spor Kulübü. yedikulespor.com.tr/hakkimizda/tarihce Erişim: 29.08.2024.

Yedikule.org Facebook sayfası.
facebook.com/photo/?fbid=866006460126478&set=a.331766223550507 Erişim:
02.10.2024.

Kişisel Arşivler

Ahmet Ertan arşivi

Can Bulubay arşivi

Halil Baba arşivi

İsmet Ahmet Alpar arşivi

Mustafa Pancar arşivi

Ragıp Kılıç arşivi

Salih Aydın Özer arşivi

EKLER

EK-1: Etik Kurul Onayı

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMA ETİK KURULU

Sayı: 2023-...112

Tarih: 03.01.2024

PROJENİN ADI: "Yedikule Belleğinde Demir Yolu Kültürünü Aramak: Bir Sözlü Tarih Çalışması"

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ: Can Bulubay

PROJEDEKİ ARAŞTIRICILAR: Dr. Öğr. Üyesi Osman Savaşkan

ONAY TARİHİ VE ONAY SAYISI: 2023-...12/12

Sayın: Can Bulubay

2023-...7.../16. Protokol Nolu

"Yedikule Belleğinde Demir Yolu Kültürünü Aramak: Bir Sözlü Tarih Çalışması" isimli projeniz Üniversitemiz Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu tarafından incelenmiş ve etik yönden uygunluğuna karar verilmiştir.

EK-2: Bilgilendirilmiş Onam Formu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMA ETİK KURULU BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sizi Can BULUBAY tarafından, Doç. Dr. Osman SAVASKAN danışmanlığında yürütülen “Yedikule belleğinde demir yolu kültürünü aramak: Bir sözlü tarih çalışması” başlıklı doktora tezinin sahâ araştırması bölümüne katılımcı olarak davet ediyoruz. Araştırmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır.

Araştırmamızda, Yedikule semtinde 19. yüzyılın sonlarından başlayıp günümüze kadar ulaşmış derin izler bırakan demir yolu kültüründeki değişimlerin izini sürüyoruz. Rumeli Demiryolu’nun ilk istasyonu olan Yedikule’de sonraki dönemde cer atölyelerinin kurulması ve 1990’ların sonuna kadar bu komplekste binlerce insanın çalışmış ve semtte yaşamış olması, Yedikule’nin demir yolu ile anılan bir semt olarak bilinmesi sonucunu doğurmuştur. 2000’li yıllarda ise bu bağın zayıfladığı tarafımızca gözlenmiştir. Semtlerin kimliğini belirleyen en önemli faktörlerden birinin de o semtin sakinleri olduğu düşünüldüğünde, Yedikule’de yaşamış ve cer atölyelerinde çalışmış olan kişilerin araştırmanın odak noktasına alınması gerekliliği doğmuştur. Araştırmamızın kuramsal dayanağı olan “toplumsal bellek” kavramını “sözlü tarih” yöntemiyle sahada yapacağımız görüşmeler ile birlikte ele almayı ve yapacağımız analizle nitel araştırmamızı sonuçlandırmayı amaçlıyoruz.

Bu amaç doğrultusunda verilerimizi yüz yüze görüşmeler ile toplamayı ve görüşmelerimizi ses kaydı olarak arşivlemeyi, belli kısımlarını da araştırmamızın metninde-isminiz yer almadan- kullanmayı hedefliyoruz. Araştırmamızın amacına ulaşması için sizden beklenen, tüm soruları, kimsenin baskısı veya telkini altında kalmadan, size en uygun şekilde, objektif ve samimi olarak cevaplamanızdır. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup kişisel bilgileriniz KVKK kapsamında gizli tutulacak, veriler topluca işlenecek ve sadece yayın amacı ile kullanılacaktır. Araştırma tamamlandığında genel/size özel sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız e-posta adresine mesaj gönderebilir ya da numaralı telefona ulaşabilirsiniz. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir.

Değerli katkılarınız için şimdiden çok teşekkür ediyoruz.

Can BULUBAY

Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yerel Yönetimler ve Kent Politikaları Doktora Programı

Doç. Dr. Osman SAVASKAN

Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yerel Yönetimler Anabilim Dalı

Yukarıda yer alan bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını, amacını ve gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları anladım. Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı/araştırmacılar tarafından yapılmış ve kişisel bilgilerimin korunacağı konusunda yeterli güven verilmiştir.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının (Kendi el yazısı ile)

Adı-Soyadı :

İmzası :

Araştırmacının

Adı-Soyadı :

İmzası :

Tarih:

EK-3: Görüşme Formları

Görüşme Yapılan Gruplar

Birinci Grup: Yedikule’de yaşamış ve Yedikule cer atölyelerinde çalışmış kişiler.

İkinci Grup: Yedikule’de yaşamamış, ancak Yedikule cer atölyelerinde çalışmış kişiler.

Üçüncü Grup: Yedikule Cer Atölyeleri’nin faal olduğu süreçte Yedikule’de yaşamış, ancak cer atölyelerinde çalışmamış kişiler.

Genel Sorular:

İsim Soyisim:

Cinsiyet:

Doğum Tarihi (Gün, Ay, Yıl):

Eğitim Durumu:

Güncel İkamet (İlçe, İl):

Meslek / İş:

Görüşme Kodu:

Birinci Grup

Kısa Bilgiler

Demiryollarına ne zaman ve ne şekilde girdiniz?

Hangi illerde ve görevlerde bulundunuz?

Yedikule cer atölyelerinde hangi birimde ve hangi pozisyonda, ne kadar süreyle çalıştınız?

Yedikule’de hangi yıllar arasında, ne kadar süreyle ikamet ettiniz?

Mesai Günleri

Yaptığınız işten memnun muydunuz?

Kazancınız geçinebilmenizi sağlıyor muydu?

Oturduğunuz ev size mi aitti, kirada mıydınız, yoksa lojman mıydı?

Yedikule’de oturma maliyeti ne ölçüdeydi? Zorlanıyor muydunuz?

İş yerinize yakın ikamet etmenizin faydasını görüyor muydunuz?

Demir Yolu Çalışanı Olmak

Aile üyeleriniz içinde demir yolu çalışanı olan başka insanlar var mıydı?

Demir yolu çalışanı olmanız, başkalarının nazarında nasıl bir etki yaratıyordu?

Demir yolcuları nasıl tarif edersiniz?

Demir yolu çalışanı olan komşularınızla ve aileleriyle ilişkileriniz nasıldı? Dayanışma söz konusu muydu?

Aileniz de bu kimliği benimsemiş miydi?

Demir yolu çalışanları haricindeki Yedikule sakinleriyle komşuluk ilişkileriniz nasıldı?

Mahallede demir yolcular olarak topluca katıldığınız etkinlikler, düzenlediğiniz organizasyonlar var mıydı?

Mesai harici zamanlarınıza demir yolu ne ölçüde etki etti?

Demir yolcular olarak sizin yaşadığınız semtlere kattığınız şeyler olmuş mudur?

Demiryolcuya özgü bir yaşam biçimi diye bir şeyden söz edilebilir mi? Geçmişten günümüze bir değişim var mı?

Demiryolculuk denen kimliğin günümüzde zayıfladığını düşünüyor musunuz?

Meslek liselerinin ve çırak okullarının kapatılması hakkında neler düşünüyorsunuz?

Özlük haklarınızda eksilmeler söz konusu oldu mu, çekirdekten yetişme olayının pek kalmaması gibi örnekler demir yolu kültürünü zayıflattı mı?

Demir yolu kültürü diye bir şeyden söz edilebilir mi?

Evet ise semtlerde görünür olmasını ister miydiniz?

Hatırlama-Bellek Aktarımı

Demir yolu kültürüne dair bir ilginiz, aktarma ve yaşatma çabanız söz konusu olmuş muydu?

Demir yolu kültürünün nesilden nesle aktarılmasını ister miydiniz?

Sosyal medya kullanımının arttığı son 15 yıllık süreçte bu mecralarda demir yolu temalı çeşitli gruplarda bulundunuz mu?

Bu şekilde demir yolu camiasındaki insanlarla ilişkilerinizi sıkı tuttunuz mu?

Demiryolcularla buluştuğunuzda eskileri yâd ediyor musunuz? Yedikule'deki değişimlerden bahsediyor musunuz?

Bu toplantıların Yedikule'de yapılmasını ister miydiniz?

Birbirinizle buluşmadaki temel amacınız ne? Yalnız kalmamak mı? Eski günleri yâd etmek mi? Ortak ilgi alanlarınız olan kişilerle vakit geçirmek mi? Dayanışma sağlamak, birbirinize destek olmak mı?

Buluşmalara ne kadar uzaklıktan katılıyorsunuz? Şehir değiştirerek gelenler var mı?

Yedikule'de atölyelerin faal olmasını, faal olmasa da müze olarak korumasını, kısacası eski günlerin şimdi orada görünür olmasını, gittiğinizde görebilmeyi gezebilmeyi ister miydiniz?

Günümüzden Yedikule'ye Bakmak

Yedikule'de ikamet ettiğiniz dönemde semtin tarihine, önemli yapılarına, eskiden semtte yaşamış olan topluluklara dair bilginiz var mıydı?

Tarihî bir semtte oturmak sizin için önemli miydi?

Semtin size bir şeyler kattığını düşünüyor musunuz? Varsa neler?

Aileniz varsa, Yedikule'de yaşamalarını olumlu mu görüyordunuz, olumsuz mu?

Yedikule'nin zihninizdeki ve gönlünüzdeki yerini tarif eder misiniz?

Yedikule ile özdeşleştirdiğiniz unsurlar var mıdır, varsa nelerdir?

Yedikule'de komşularınızla birlikte gerçekleştirdiğiniz ya da katılım gösterdiğiniz özel günler, kutlamalar, anmalar vb. toplantılar söz konusu oluyor muydu?

Yedikule'de komşularınızla bir araya geldiğiniz mekânlar var mıydı? Varsa buralarda neler yapardınız?

Demirspor ile bağınız var mıydı? Takımın Yedikule semtiyle ilişkisi nasıldı? Yedikuleliler oynar mıydı? Demirspor Yedikule'deki sahayı kullanır mıydı? Takımı Yedikuleliler sahiplenir miydi?

Yedikule'de günümüzde çok az sayıda kalmış olan gayrimüslim nüfus ile ilişkileriniz var mıydı? Varsa nasıldı?

Yedikule'deki demir yolu kültürüne dair düşünceleriniz nedir?

Yedikule'de sizinle aynı işte çalışan insanların da oturması sizin adınıza olumlu bir durum muydu?

Yedikule denildiğinde akla ilk olarak gelen işçi grubu kimlerdi?

Yedikule’de ikamet eden diğer işçi gruplarıyla (Örnek: Kazlıçeşme deri fabrikaları veya Yedikule Gazhanesi) iletişiminiz söz konusu muydu?

Yedikule’de geçmişte var olan ancak bugün olmadığını bildiğiniz unsurlar nelerdir?

Bugün ikamet ettiğiniz muhiti Yedikule ile karşılaştırabilir misiniz?

Yaşadığınız dönemde Yedikule’yi değiştiren dış müdahaleler söz konusu oldu mu?

Yedikule’yi semtten taşındıktan sonra ziyaret ettiniz mi? Ettiyseniz neler hissettiniz?

Yedikule’de hâlen oturan eski komşularınızla görüşüyor musunuz?

Yedikule’de 150 yıllık bir geçmişe sahip olan demir yolu kültürünün görünürlük ve fark edilme düzeyi hakkında fikriniz nedir?

CER İstanbul projesi hakkında neler düşünüyorsunuz?

Kazlıçeşme-Sirkeci tramvay hattı projesi hakkında neler düşünüyorsunuz?

Günümüzde ev ve iş yeri arasındaki mesafenin açıldığını düşünüyor musunuz? Evet ise bu bir olumsuzluk mudur?

Yedikule Cer Atölyeleri ile ilgili sakladığınız somut belgeler elinizde var mıdır? (Fotoğraf gibi). Varsa araştırmamıza veri olarak dâhil edebilir miyiz?

İkinci Grup

Kısa Bilgiler

Demiryollarına ne zaman ve ne şekilde girdiniz?

Hangi illerde ve görevlerde bulundunuz?

Yedikule cer atölyelerinde hangi birimde ve hangi pozisyonda, ne kadar süreyle çalıştınız?

Mesai Günleri

Yaptığınız işten memnun muydunuz?

Kazancınız geçinebilmenizi sağlıyor muydu?

Oturduğunuz ev size mi aitti, kirada mıydınız, yoksa lojman mıydı?

Yedikule’de oturmak gibi bir hedefiniz var mıydı?

İş yerinize yakın ikamet etmenizin faydasını görüyor muydunuz?

Demir Yolu Çalışanı Olmak

Aile üyeleriniz içinde demir yolu çalışanı olan başka insanlar var mıydı?

Demir yolu çalışanı olmanız, başkalarının nazarında nasıl bir etki yaratıyordu?

Demiryolcuları nasıl tarif edersiniz?

Demir yolu çalışanı olan komşularınızla ve aileleriyle ilişkileriniz nasıldı? Dayanışma söz konusu muydu?

Aileniz de bu kimliği benimsemiş miydi?

Demiryolcuların bulundukları yerlerle, yaşadıkları muhitlerle olan etkileşimleri nasıldı?

Yaşadığınız yerde demir yolcular olarak topluca katıldığınız etkinlikler, düzenlediğiniz organizasyonlar var mıydı?

Mesai harici zamanlarınıza demir yolu ne ölçüde etki etti?

Demir yolcular olarak sizin yaşadığınız semtlere kattığınız şeyler olmuş mudur?

Demiryolcuya özgü bir yaşam biçimi diye bir şeyden söz edilebilir mi? Geçmişten günümüze bir değişim var mı?

Demiryolculuk denen kimliğin günümüzde zayıfladığını düşünüyor musunuz?

Meslek liselerinin ve çırak okullarının kapatılması hakkında neler düşünüyorsunuz?

Özlük haklarınızda eksilmeler söz konusu oldu mu, çekirdekten yetişme olayının pek kalmaması gibi örnekler demir yolu kültürünü zayıflattı mı?

Demir yolu kültürü diye bir şeyden söz edilebilir mi?

Evet ise semtlerde görünür olmasını ister miydiniz?

Hatırlama-Bellek Aktarımı

Demir yolu kültürüne dair bir ilginiz, aktarma ve yaşatma çabanız söz konusu olmuş muydu?

Demir yolu kültürünün nesilden nesle aktarılmasını ister miydiniz?

Sosyal medya kullanımının arttığı son 15 yıllık süreçte bu mecralarda demir yolu temalı çeşitli gruplarda bulundunuz mu?

Bu şekilde demir yolu camiasındaki insanlarla ilişkilerinizi sıkı tuttunuz mu?

Demiryolcularla buluştuğunuzda eskileri yâd ediyor musunuz? Yedikule'deki değişimlerden bahsediyor musunuz?

Bu toplantıların Yedikule'de yapılmasını ister miydiniz?

Birbirinizle buluşmadaki temel amacınız ne? Yalnız kalmamak mı? Eski günleri yâd etmek mi? Ortak ilgi alanlarınız olan kişilerle vakit geçirmek mi? Dayanışma sağlamak, birbirinize destek olmak mı?

Buluşmalara ne kadar uzaklıktan katılıyorsunuz? Şehir değiştirerek gelenler var mı?

Yedikule'de atölyelerin faal olmasını, faal olmasa da müze olarak korumasını, kısacası eski günlerin şimdi orada görünür olmasını, gittiğinizde görebilmeyi gezebilmeyi ister miydiniz?

Günümüzden Yedikule'ye Bakmak

Yedikule'de çalıştığınız dönemde semtin tarihine, önemli yapılarına, eskiden semtte yaşamış olan topluluklara dair bilginiz var mıydı?

Semtin size bir şeyler kattığını düşünüyor musunuz? Varsa neler?

Yedikule'nin zihninizde ve gönlünüzdeki yerini tarif eder misiniz?

Yedikule ile özdeşleştirdiğiniz unsurlar var mıdır, varsa nelerdir?

Yedikule sakinleriyle (komşular, esnaf vs.) iletişiminiz nasıldı?

Yedikule'de ikamet etmemenize rağmen orada vakit geçirir miydiniz, evet ise bundan hoşlanır mıydınız?

Yedikule'deki demir yolu kültürüne dair düşünceleriniz nedir?

Demirspor ile bağınız var mıydı? Takımın Yedikule semtiyle ilişkisi nasıldı? Yedikuleliler oynar mıydı? Demirspor Yedikule'deki sahayı kullanır mıydı? Takımı Yedikuleliler sahiplenir miydi?

Yedikule denildiğinde akla ilk olarak gelen işçi grubu kimlerdi?

Yedikule'yi atölyelerin kapanmasından sonraki dönemde ziyaret ettiniz mi? Ettiyseniz neler hissettiniz?

Yedikule'de değiştiğini gördüğünüz şeyler oldu mu? Olduysa neler? Bu değişimler sizi rahatsız etti mi?

Yedikule'de 150 yıllık bir geçmişe sahip olan demir yolu kültürünün görünürlük ve fark edilme düzeyi hakkında fikriniz nedir?

CER İstanbul projesi hakkında neler düşünüyorsunuz?

Kazlıçeşme-Sirkeci tramvay hattı projesi hakkında neler düşünüyorsunuz?

Günümüzde ev ve iş yeri arasındaki mesafenin açıldığını düşünüyor musunuz? Evet ise bu bir olumsuzluk mudur?

Yedikule ve cer atölyeleri ile ilgili sakladığınız somut belgeler elinizde var mıdır? (Fotoğraf gibi). Varsa araştırmamıza veri olarak dâhil edebilir miyiz?

Üçüncü Grup

Yedikule'nin Dünü ve Bugünü

Yedikule'de yaşamaktan memnun muydunuz?

Yedikule'nin zihninizdeki ve gönlünüzdeki yerini tarif eder misiniz?

Yedikule ile özdeşleştirdiğiniz unsurlar var mıdır, varsa nelerdir?

Yedikule'de ikamet ettiğiniz dönemde semtin tarihine, önemli yapılarına, eskiden semtte yaşamış olan topluluklara dair bilginiz var mıydı?

Yedikule'de günümüzde çok az sayıda kalmış olan gayrimüslim nüfus ile ilişkileriniz var mıydı? Varsa nasıldı?

Tarihî bir semtte oturmak sizin için önemli miydi?

Semtin size bir şeyler kattığını düşünüyor musunuz? Varsa neler?

Aileniz varsa, Yedikule'de yaşamalarını olumlu mu görüyordunuz, olumsuz mu?

Yedikule'de geçmişte var olan ancak bugün olmadığını bildiğiniz unsurlar nelerdir?

Yedikule'de komşularınızla birlikte gerçekleştirdiğiniz ya da katılım gösterdiğiniz özel günler, kutlamalar, anmalar vb. toplantılar söz konusu oluyor muydu?

Yedikule'de komşularınızla bir araya geldiğiniz mekânlar var mıydı? Varsa buralarda neler yapardınız?

Sizce Yedikule'yi değiştiren dış müdahaleler söz konusu oldu mu?

Yedikule'den taşındıysanız sonra ziyaret ettiniz mi? Ettiyseniz neler hissettiniz?

CER İstanbul projesi hakkında neler düşünüyorsunuz?

Kazlıçeşme-Sirkeci tramvay hattı projesi hakkında neler düşünüyorsunuz?

Günümüzde ev ve iş yeri arasındaki mesafenin açıldığını düşünüyor musunuz? Evet ise bu bir olumsuzluk mudur?

Demiryolcularla İlişkiler

Demir yolu kültürüne dair hatırladıklarınız nelerdir?

Yedikule'nin demir yolu ve cer atölyeleri ile özdeşleştiğini düşünüyor musunuz?

Demir yolu, Yedikule'nin bir parçası mıdır?

Demir yolu çalışanları ile ilişkileriniz nasıldı?

Demiryolcularla birlikte düzenlediğiniz etkinlikler, katıldığınız organizasyonlar var mıydı?

Cer atölyeleri kapandıktan sonra demir yolu çalışanlarının semtten gitmeye başlamasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Geçmişe ve günümüze baktığınızda onların Yedikule'deki eksikliklerini nasıl yorumlarsınız?

Fabrika, endüstri tesisi gibi oluşumların semtlerle olan etkileşimlerine dair düşünceleriniz nelerdir?

Yedikule'de ikamet eden diğer işçi gruplarıyla (Örnek: Kazlıçeşme deri fabrikaları veya Yedikule Gazhanesi) iletişiminiz söz konusu muydu?

Yedikule denildiğinde akla ilk olarak gelen işçi grubu kimlerdi?

Yedikule ve cer atölyeleri ile ilgili sakladığınız somut belgeler elinizde var mıdır? (Fotoğraf gibi). Varsa araştırmamıza veri olarak dâhil edebilir miyiz?